A MAGYAR

TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA.

A

GÖRÖGÖK TÖRTÉNETE.

ÍRTA

CURTIUS ERNŐ.

BUDAPEST,
1880.

A

GÖRÖGÖK TÖRTÉNETE.

ÍRTA

CURTIUS ERNŐ.

A

GÖRÖGÖK TÖRTÉNETE.

ÍRTA

CURTIUS ERNŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL, A NEGYEDIK JAVÍTOTT KIADÁS UTÁN,

FORDÍTJA

SZILASI MÓR.

NEGYEDIK KÖTET.

BUDAPEST, 1880.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

109984

Budapest, 1880. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

I.

A háború egész Perikles haláláig.

Az áldásterjesztő béke, a melyet az athéniek Periklesnek köszönhetének, egy elodázhatatlan háború csiráit rejté magában. A szövetséges városok nem tudták feledni önállóságuk megsemmisülését; a megara- és a boeotiabelieket irigységgel tölté el Athén nagysága; nem kevésbé boszankodának a peloponnesusbeliek is, és különösen a spartaiak, a kikben már Athén első fölvirágzása a Pisistratidák elüzetése után rémisztő féltékenységet keltett. Hát még most milyen görbe szemmel néztek Athénra! De azért még csak magokba fojtották boszankodásukat, és bármily keserves is vala látniok, mint szorulnak ki napról napra előkelő állásukból, semminemű megfelelő intézkedésekre sem emberelték meg magokat. Athén pedig óvást óvakodék, hogy csak ne adjon valamikép alkalmat ellenségeskedésre, és az időtől fogva, hogy szabadon rendelkezhetett az állami pénzekkel, Perikles állítólag évenkint tiz talentomot költött rá, hogy a spártai hadi párt müködését megbénítsa. Ha hihetetlennek látszik is, mégsem oly valószinűtlen, hogy Perikles csakugyan kizsákmányolta ily módon ellenfelei gyöngéit. Nem a békét akarta megvásárolni, hanem a háború megindítását akaratától függővé tenni; azért volt szüksége befolyást szereznie Spartában, a hol a

közhangulat mindig ingadozott. Független, határozott és tevékeny politikát Athén ellenségei közül egyedül csak Korinthos követett.[1])

Korinthos kereskedő város volt, és hajóhad s gyarmatok nélkül nem állhatott fenn. Félnie kellett az olyan államtól, a mely tengeri uralmát és tengerentúli összeköttetéseit veszélyezteté. Egykor, hogy Aeginát megalázhassák, Athént segítették a korinthusiak (III. 39. l.); annyival inkább boszankodának most, midőn látták, hogy az az attikai flotta, a melyet ők létrejöttekor annyira csekélyleltek, néhány év alatt oly hatalmasra nőtt, hogy még őket magokat is tulszárnyalta. Hasztalan erőlködtek a perzsa háborúk idején megakasztani Athén győzelmi pályáját (III. 96. l.); hasztalan tiltakoztak a falak felépítése ellen (III. 135. l.); helyzetök napról napra gonoszabb lőn. Mert az attikai szövetség létrejötte óta ők nem részesültek többé a hellének tengeri győzelmeinek sem dicsőségében, sem hasznában, sőt inkább saját gyarmataik is, nevezetesen Potidaea, Athén birtokába kerültek; az Archipelagusban hatalmuk megtört, kereskedésök Ázsiában teljesen tönkre volt téve. Mikor pedig már Megara és Achaja is megnyitották kikötőiket az athéniek számára, és Naupaktos is, a messeniek letelepítése következtében, Attika egy hadi állomása lőn (III. 217. l.), még a saját tengerökben is elvesztették uraságukat. Magok a messeniek sem mutatának kedvet a csendes, nyugodt élethez; új városukat hadi kikötővé szervezték, és alig hogy megtelepültek, hóditó hadjáratra keltek nyugot felé, az Acheloos buján termékeny partvidékére, a hol legtöbb kárt ép a korinthosiaknak okozhatának. (I. 324. lap). Kétségtelenül Athén utasítására tüzték is ki vállalatuk czéljául Oiniadait, egy falakkal és mocsárokkal körülvett erős várost az alsó Acheloos völgyében, a mely régtől

fogvást híven ragaszkodott a korinthosiakhoz, és mindig ellenséges viszonyban élt Athénnal. A várost elfoglalták és egy éven át megszállva tartották, míglen őket Akarnania szomszéd népei ki nem szorították. Közvetetlenül erre megjelent Perikles az attikai hajóhad élén az Acheloos torkolatában (III. 218. l.); kisérlete Oiniadait elfoglalni, igaz hogy dugába dőlt, de azért a korinthosiaknak egyátalán nélkülözhetetlen gyarmataik mégis örökös veszélyben forogtak. Valóságos ostromállapotba jutottak.[2])

A harmincz éves béke idején végtére szabadabban mozoghatának; ismét összeszedték erejöket. De jól tudták, hogy Athén a legelső alkalmat fölhasználja, hogy lábát a nyugoti tengerben ujolag megfeszíthesse. Ehhez járult még, hogy az achaji városok nem nagyon megbizhatók valának; Akarnania, minthogy Korinthos mindig partvidékei birtoka után áhítozott, szintén nem volt valami jó indulattal iránta, és inkább az athéniekhez hajlott; Zakynthos szigete már eleve is ellenségesnek mutatkozott a peloponnesusi szövetséggel szemben; Naupaktos pedig, mint valami őrálló úgy feküdt mindjárt a korinthosi öböl bejáratánál. Már pedig mindenki tudta, mit lehet várni a messeniektől, e merész, szárazon és vizen egyaránt vállalkozó emberektől, a kik Sparta és szövetségesei halálos ellenségei és Athén föltétlen barátai valának. Fő gondjokat tehát arra kellett fordítaniok, és ezt a korinthosiak is átlátták, hogy a peloponnesusi szövetséghez még hű tengerparti városokat és szigeteket minél erősebben magokhoz kapcsolják, és összeköttetésöket gyarmataikkal minél gyorsabban helyreállítsák. Szóval, Korinthos volt az egyetlen állam, a mely Athén minden mozdulatát éber figyelemmel kisérte, és titokban szüntelenül azon működött, hogy barátságos viszonyát Delphi és

Thebaevel valamint az argosi tengerparti városokkal megerősítse. Megarát, a mely 15 éve, hogy elidegenedett tőle, most a lehető legszorosabban magához füzé, a barátságot Elisszel és az ión szigetekkel folyvást dédelgette, és iparkodott, hogy Sparta és a peloponnesusi szövetség támogatását magának minden eshetőségre biztosítsa. Czélja más nem lehetett, mint hogy csoportosítván a szétzüllött erőket, egy tengeri hatalmasságot alapítson, a mely elég erős legyen legalább a nyugoti tengerben az athéniekkel szembeszállhatni; azon kellett lennie, hogy a hegemoniát itt magának biztosítsa, és hogy nyugoti gyarmataihoz és szövetségeseihez való viszonyában minden idegen beavatkozást meghiusítson. Azért szavaztak a korinthosiak a samosi hadjáratban is (III. 297. l.) a peloponnesusiak beavatkozása ellen, mert a független rendelkezés jogát, a mint azt az athéniek a magok számára megkövetelték, ők tengeri politikájokra is érvényesnek kivánták fentartani.

Ilyetén politikájuk kivitelére nem voltak lényeges támogatás hiányában. A leghathatósabban támogatá őket a népes és harczias Ambrakia, Korinthos eme hű pártfele, a mely Leukas szigettel (Santa Maura) és Anaktorion városával egyetemben az ambrakiai öböl (Arta tengeröböl) fölött uralkodott. Akarnaniában is Anaktorionon kivül Oiniadai is hive volt, a szárazföldön továbbá az aetolok és Epirus lakói. Ellenben egy állam sem bénitá meg annyira a korinthosiak politikáját, mint Kerkyra. Az epirusbeliekkel és az illyrekkel folytatott harczaiban jó korán nagy önállóságra vergődött, és tántoríthatlan makacssággal küzdött ember emlékezete óta Korinthos ellen. Először a Bakchiadák uralkodásakor, később másodszor Periandros virágzása után szakadt el Korinthostól; a kegyelet kötele-

(a pesten.)

zettsége alól az anyaváros iránt már rég kivonta magát teljesen, és 120 háromszoros hajójával készen állt akár minden perczben megvívni teljes függetlenségeért.

A kerkyraiakat a görögök nem igen szerették. Gyorsan meggazdagodtak, és ezért elbizakodtak és kincseikkel pöffeszkedtek; kiméletlenül és igazságtalanúl bántak az idegen hajókkal, ha hozzájok menekültek; ők magok pedig ritkán látogatták az idegen kikötőket. Önző kereskedő politikát folytatva, féltékenyen őrizték tengeröket, a melynek középpontján laktak; a nemzeti érdekekkel nem törődtek, és csak fegyveres semlegességben kivántak élni, mert így zsákmányolhatták ki legkényelmesebben kedvező helyzetöket a görög, az illyr és a siciliai tengerpartok között. Ha tehát Korinthos terveit, hogy tengeri és a gyarmatok fölötti uralmát terjeszsze, érvényesíteni kezdi, a régi viszálynak okvetetlenül meg kell ujulnia. Ehhez járúlt még, hogy nehány tengerparti várost a két állam közösen alapított, és ezek vegyes lakossága már ezelőtt is többféle surlódást okozott. Ilyen viszály támadt például a fölött, hogy melyikök gyakorolja a metropolita jogait Leukasban; ezt a pört Themistokles, a kit birónak választottak, Kerkyra javára döntötte volt el. Komolyabb összeütközések nem maradhatának el, és korábban is beálltak, mintsem várni lehetett.

Tizenöt mérföldnyire éjszakra, az Akrokeraunia hegyfoktól, a mely határa az ión és az adriai tengernek, feküdt egy kiszögellő földszoroson Epidamnos városa (később Dyrrhachium, ma Durazzo). Kerkyra alapította az időben, midőn Periandros uralomra jutott (I. 334. l.). Az illyr kereskedésből nagygyá és gazdaggá lőn, és telve volt rabszolgákkal és iparüző idegenekkel. Mindamellett egyes családok tartot-

ták kezökben a hatalmat, a melyek egy kizárólagos, hozzáférhetetlen uri osztályt képeztek, és körükből választák az állam fejét, a ki majdnem királyi hatalommal rendelkezhetett a város fölött. Ez a születési aristokratia üzte egymaga a szárazföldi és tengeri kereskedést, még pedig társulatban, közös tőkével és közös számadásra. A nagykereskedés tehát az előkelők monopoliuma volt (I. 326. l.), az ipart állami rabszolgák végezték; a polgárságot földmívelésre, partmelléki és kis-kereskedésre szorították, hogy minél könnyebben politikai tehetetlenségre kárhoztathassák. Az állam ez a rendje sokáig változatlanúl fennállott, és meg sem is ingott, míg a város az illyrek ellenségeskedése folytán oly nagy veszedelembe nem jutott, hogy védelmére az egész község minden erejét igénybe kellett venniök.

Az első újítás egy nagyobb tanács szervezésében állott, a mely rendelkezés az uri osztály kizárólagos uralkodó jogát lényegesen megcsorbította. Egyes engedmények azonban békét nem eredményeztek; a városnak ez a kevert aristokratikus, meg viszont demokratikus kormányformája jóra nem vezethetett, úgy hogy végre is forradalom tört ki, a melynek következtében az előkelők Epidamnosból kiűzettek. Ezek pedig az illyrekkel szövetkeztek, hogy segítségökkel szülővárosukat visszafoglalhassák. Az újonnan alapított polgári község nagy veszedelmében szintén külföldi segítséget keresett, és először is a kerkyrabeliekhez folyamodott. Kerkyrában azonban kérésök nem talált kedvező fogadtatásra. Mert ez időtájt maga Kerkyra is, valamint a legtöbb görög állam, túlnépesedésben és politikai zavargásokban sinlődék; az uralkodó családok, minthogy magok is buzgó erőfeszítéssel határt kivántak szabni községök folyton növekedő követeléseinek, a forradalmat Epidamnosban

lapesten.

kárhoztatták; a követek tehát a delphii orakulum parancsára tovább mentek Korinthosba [4]).

A korinthosiak azonnal el is határozták, hogy nem szalasztják el a jó alkalmat, mert kedvezőbb viszonyokat a mostaniaknál nem remélhetének, hogy hegemoniájukat az ión tengerben újból megszerezhessék. Delphi javallására bátran védelmökbe vehetének egy, az anyavárosától elhagyott hellén köztársaságot, a barbárok és a velök szövetkezett elégedetlenek ellen; azonfölül még kiváló fontossá válhatott rájok nézve, ha a jól megerősített Epidamnost megszerezhetik. Azért is csak oly föltétellel igérték meg segítségöket, ha az epidamnosiak korinthosi gyarmatosokat és korinthosi őrséget eresztenek be városukba. Apollonián keresztül, szárazföldi úton azonnal sereget is küldtek Epidamnosba, hogy erősítse a polgárságot és a várost szorultságából kisegítse.

Ez a tettök féket eresztett a háborúnak, mert a kerkyrabeliek nem szándékozták gyarmatvárosukat idegeneknek átengedni. Negyven hajóval Epidamnos elé vonultak, és fenyegetőzve követelték, hogy az új gyarmatosokat haladéktalanúl bocsássák el a városból. De a város bízott a korinthosiakban, a kik 30 hadi hajót szereltek föl és egyúttal felhivást intéztek a polgárokhoz, hogy akár személyesen, akár pénzökkel vegyenek részt egy Epidamnosba küldendő nagyobb gyarmatosításban; összecsődítették továbbá minden szövetségesöket, és kölcsönt szerzett maguknak Thebaeben és Phliusban; általában olyannyira megfeszitették minden erejöket, hogy a kerkyraiak ijedtökben komoly kisérleteket tettek az ügy békés kiegyenlítésére. Ők magok ugyanis egy cseppet sem voltak hajlandók idegen államok szövetségét keresni, és inkább készek lettek volna akár

Delphire bizni a viszály eldöntését. Értésükre is adták a korinthosiaknak, hogy ajánlatuk elutasítása esetén olyatén rendszabályokhoz fognak nyúlni, a melyekből egyik államra sem fog haszon háramolhatni.

Korinthost azonban többé nem lehetett megfélemlíteni vagy tartóztatni. Megüzente a háborút, és egy 75 hajóból álló flottát a part mentén felmenesztett Epidamnosba. Az ambrakiai tenger bejáratát tekintették a kerkyrabeliek uralmuk határának; itt tehát újra felszólították a korinthosi fiottát, hogy térjen vissza. Azonban minden intésük eredménytelen lévén, minden rendelkezésükre álló hajójukkal azonnal tengerre szálltak és a korinthosiakat teljesen meggyőzték. Ugyanazon a napon Epidamnos is megadta magát; a kerkyrabeliek föltétlen urai valának most az ión tengernek, úgy hogy egész le Elisig bátran pusztíthatták az ellenség szövetségeseinek a partvidékeit. Ez történt Ol. 86. 2. (a 435. év őszén vagy 434. tavaszán).

Ily módon tehát egy illyr tengeri városban duló pártvillongásból egy hellén háború keletkezett, a melyet immár nem lehetett egy vidékre szorítani. Mert a hadviselő államok egyike sem akart engedni, de viszont egyike sem remélhette, hogy saját erejéből legyőzheti ellenfelét. Két egész év telt el toborzással, hadi készülődésekkel és külföldi alkudozásokkal. A kerkyrabeliek ugyanis tétovázás nélkül beváltották fenyegetésöket, és ennélfogva a korinthosiak is kényszerűlve valának követségeket meneszteni leggyűlöltebb ellenségeikhez is, hogy megakadályozzák szövetségöket a kerkyraiakkal. Így került a hadviselő felek ügye Athén polgársága elé is.

Kerkyra követei nyilt őszintességgel szóltak. Ők, úgy mondák, elveikhez híven igen szivesen akár sohasem keres-

Lapesten.

tek volna magoknak szövetségest, és csak a szükségtől kényszerítve jelentek meg most is az athéni népgyűlésen. A dolgok mostani állásánál pedig Athén kedvezőbb helyzetet magának nem várhat. Az athéniek ugyanis legszivesebben azt kívánhatják, hogy az attikain kivül más flotta ne létezzék. És ime, Hellas második tengeri hatalmassága kész hozzájuk csatlakozni, úgy hogy hatalmukat a legcsekélyebb koczkáztatás nélkül lényegesen növelhetik. Ilyen könnyű szerrel való gyarapodásukon pedig most még kétszeresen örvendhetnek, mert köztudomásu dolog, hogy az általános háború jóformán már ki is tört. Ha pedig a jogosságot kutatnák, a jog megsértését senki szemére nem vetheti, ha Athén Kerkyrát találja segíteni. Mert a kegyelet kötelmeit köztük és anyavárosuk közt rég fölbontották véres küzdelmeik; még legszentebb jogát is eljátszsza az, a ki visszaél vele. Kerkyra tehát teljesen szabad, és bárkivel is szövetkezhetik tetszése szerint.

Szemben a kerkyraiakkal, a kik saját politikájuk értelmében az ajánlatukból eredhető hasznot emelték ki, a korinthosiak gyarmatosaik felett érvényes jogaikra hivatkoztak. Egyéb gyarmataik hűsége, úgy mondák, bizonyságúl szolgál, hogy nem lehet a metropolitát okozni, hogy viszonya Kerkyrához már eleve is rossz volt. A kerkyrabeliek békétlenségökről ország-világ előtt ismeretesek, és az eldöntés pillanatában tett békítő ajánlataikat ők el nem fogadhatták.

Erre az okoskodásra az athéniek nem sokat adtak, valamint csekély hatást tehettek a korinthosiak igényei a háladatosságra is. Nagyobb eredménynyel hivatkoztak az érvényben lévő szerződésekre. A követek hangsúlyozták, hogy Korinthos, tagja lévén a peloponnesusi szövetségnek, szö-

vetségese egyúttal Athénnak is; és igaz ugyan, hogy fenyegető a szövetséges társak egymáshoz való viszonya, de még el lehet hárítani a veszedelmet, még megmenthetni Hellast a végtelen szenvedésektől. Jó lesz különben, ha meggondolják, hogy tartós hasznot csak az hajthat, a mi igazságos.

Igy versenyzett a két másod-rangu tengeri hatalom a hatalmas kegyeért; az egyik szövetségét kérte, a másik csak semlegességét. Tisztán haszonhajhászó politikát követve, az athéniek választása nem is lehetett kétséges. Hogy mégis ingadoztak elhatározásukban, de sőt hogy az első népgyűlés a korinthosiak felé hajlott, világosan bizonyítja, mennyi küzködés után határozhatták el magokat Athénben az első döntő lépésre, a melynek következtében a szerződések és velök a béke felbomlott. Bizonyos, hogy a legszívesebben látják, ha Korinthos és Kerkyra magok vivnak meg ügyökért, ha arra számíthatnak, hogy a harczban mind a két fél kimeríti vagyonát és erejét. Úgy látszott azonban jelenleg, hogy Korinthosnak hatalmasabbak a szövetségesei, és jobban föl van fegyverkezve; már pedig az athéniek maga a gondolatnál is összeborzadtak, hogy esetleg Kerkyra tönkrementével egy peloponnesusi tengeri hatalom keletkezhetne, a mely elég hatalmas volna velök szembeszállhatni, és terjeszkedésöket nyugotnak megakadályozni. Ez a tekintet döntött. A következő gyűlésen a polgárság elhatározta, hogy a kerkyrabelieket nem veszik fel ugyan formaszerüen, a mint ők ajánlották volt, az attikai szövetségbe, hogy velök egyetemben Korinthosszal megküzdjenek, hanem kölcsönös védelmi szerződést kötöttek, a melynek értelmében a két állam kötelezettséget vállalt, hogy minden ellenök vagy szövetséges társaik ellen intézett támadással szemben közös erővel fognak védekezni. Ily módon vélték

magokat a kitört háborúban legjobban biztosítottaknak, anélkül, hogy a békeszegés vádja alá eshetnének. Mert e tekintetben a lehető legnagyobb óvatossággal jártak el; elég bizonyság erre nézve az, hogy a követség eltávozta után csak tiz hajót küldtek az ión tengerbe, és vezéreül nem minden számitás nélkül Lakedaimoniost, a Kimon (III. 183. l.), fiát nevezték ki, mert felőle remélhették, hogy nem igen lesz hajlandó a peloponnesusiak ellen valami elhamarkodott eljárást követni.[5])

A szövetség tehát, a mely a görög államok egymáshoz való viszonyát lényegesen megváltoztattá, meg volt kötve, és a korinthosiak kétszeres erőfeszítéssel fegyverkeztek, hogy a jóval nagyobb veszedelemmel is szembeszállhassanak. Végtére össze is hoztak egy 150 hajóból álló derék flottát, és a 432. év tavaszán (Ol. 86. 4.) bátor öntudattal hajóra szálltak, hogy fölkeressék az ellenséget saját tengerében.

Ez alkalommal ellentállás nélkül eleveztek az Ambrakia öböl bejárata mellett fölfelé az epirosi part mentében, és a kerkyrai tengerszoros bejárata előtt a Cheimerion hegyfoknál, a lakosság részéről is hathatós segélyezésben részesülvén, tábort ütöttek hajóhaduk védelmére. A kerkyrabeliek 110 hadi hajóval a Sybota sziklaszigeteknél állomásoztak; ezek a szigetecskék Kerkyra déli csúcsával szemben, a tengerpart közvetlen szomszédságában feküdtek. Ebben a tengerszorosban történt meg az összeütközés, és oly nagy csata fejlődött ki, a melyhez foghatót görög hajók egymással eddigelé még nem vivtak. A korinthosiak másodrendű szövetségeseiket a középső hadtestbe, a megaraiakat és ambrakiabeleiket a jobb szárnyra rendelék, magok pedig 90 jól begyakorolt hajójukkal a balszárnyra álltak, szembe a ker-

kyrai és attikai hajókkal. Ez utóbbiaknak erősen meg volt hagyva, hogy csak figyelő szerepre szorítkozzanak, és csak az esetben lépjenek ténylegesen közbe, ha maga a sziget forogna veszedelemben. Tehát csak mint nézők maradtak a kerkyraiak oldalán, és szemlélték a harczot, a mely váratlan látványt nyujtott nekik. A nyugoti görögök ugyanis még mindig a régi elavult módon vivták tengeri csatáikat, és még nem értettek a hajók gyors forgatásához, és hogy ily módon vérontás nélkül le lehet fegyverezni és tehetetlenné tenni az ellenséges hajókat. Hajó hajó hátán szorongott; födélzeteikről, akár valami szárazföldi csatában, úgy harczoltak a hopliták, az ijasok és a lándzsavetők, és a hajók alighogy kimenekűlhetének a tóduló tolongásból.

Végre a korinthosiak jobb szárnya futásnak ered; a kerkyraiak elég oktalanúl egész Cheimerionig üldözik őket, és a győztes hajók, egyedül az ellenséges tábor földulása lévén czéljok, egészen eltávoztak a csatatérről. Pedig itt nagyon is érezték hiányukat, minthogy a korinthosiak balszárnya időközben határozottan fölülkerekedett, és olyan hatalmas erővel lépett föl, hogy az attikai hajók továbbra is tétlen nézők épenséggel nem maradhatának. Összecsaptak ők is a korinthosiakkal, később azonban a túlnyomó erő elől a kerkyraiakkal együtt visszavonultak a sziget alá. A korinthosiak a győzelmet immár biztosnak vélték, és vak dühvel gyilkolva hajóztak keresztül-kasul a szorosban, miközben a tolongásban néhányat saját hajóik közül is megtámadtak; azután visszatértek a tengerparthoz, a hol már készen várta őket a Kerkyra bukását leső epirusbeliek szárazföldi serege. Biztosságba helyezvén halottaikat és roncsolt hajóikat, a korinthosiak újból előtörtek, mert eltökélték, hogy a harczot véglegesen eldöntik még e nap folya-

mában. Másodszor rohantak egymásra a flották minden még harczképes hajójukkal; a csatakiáltás fölharsant mind a két oldalon — és ime, a korinthosiak egyszerre visszavonulnak, és a csatát odahagyják. És ezt azért tették, mert egy hajóraj tünt fel, a melyben attikai hajókat ismertek fel. Athénből ugyanis a korinthosiak kivonulásának a hirére 20 hajót küldtek Glaukon és Drakontides vezérlete alatt az előbbiek segítségére, minthogy már előbbre is szemére lobbantották Periklesnek az első küldemény elégtelen voltát. Alig hogy megpillantották őket a korinthosiak, minden bátorságukat elvesztették. A legvégső veszedelem perczében megmenekült hát a kerkyraiak flottája, és másnap a harmincz attikai hajóval egyetemben ki is vonul Sybotának, hogy új csatát vivjon. Ámde a korinthosiak kerülve kerülték az összeütközést, és minthogy az athéniek semmi áron sem akartak támadást intézni ellenök, bántatlanúl hazatértek. A véres csata tehát valójában eldöntetlen maradt, és mind a két fél jogot formált magának a győzelmi jelvény felállítására; de azért messze kihatók voltak mégis következményei. Mert itt a szorosban küzdöttek meg először egymással az attikai és peloponnesusi hajók; a béke immár tényleg föl van bontva és a szenvedélyek fékeveszetten dühönghetnek. A korinthosiak soha többé meg nem bocsáthatják az athénieknek, hogy nagy nehezen kivívott győzelmöket elcsikarták tőlök, viszont a nyilt ellenséggel szemben az athénieknek is határozottabban és kiméletlenül kell eljárniok [6]).

Viszályok törtek ki ezalatt a hellén föld tulsó oldalán is, Thrakiában, a Pallene félszigeten, mely szemben Thessalia és Makedonia partjaival, hosszan lenyúlik a tengerbe.

A keskeny földszoroson, a mely Pallenet Thrakiával összeköti, feküdt Potidaea, mindkét oldalon tengertől körülhullámozva, valamint alapító városa Korinthos. Bátor polgárság lakta, a kik alig hogy a salamisi csata megvívatott, elpártoltak a perzsáktól, Artabazos ostromát tengerük segítségével meghiusították, és később a korinthosiakkal együtt harczoltak Plataeánál is. Beléptek az attikai szövetségbe, de nem bontották föl viszonyukat Korinthoshoz; minden évben egy főtiszt (epidemiurgios) jött onnan városukba, a kit tiszteletből a község fejévé emeltek.

A Sybotánál történtek után ez a kétes állapot nem vala továbbra is fentartható, annyival is inkább nem, mert Perdikkas, Makedonia királya, ellenséges érzülettel viseltetett az athéniek iránt, és a korinthosiakat fellovalta, hogy működjenek hathatósabban az athéniek ellen. Ott a hol a leggyöngébb volt Athén hatalmi állása, Potidaea ellenséges törekvések középpontjává válhaték; nem igen lehetett tehát habozni. Az athéniek flottájoknak, a mely a thrakiai tengerpartot őrzé Perdikkas ellen, azonnal meg is parancsolták, hogy a potidaeabeliektől falaik lerontását, túszokat és a korinthosi tisztek kiüzetését követelje. A megfélemlett potidaeabeliek nyomban követeket küldének Athénbe és a Peloponnesusba is; amott nem hallgatták meg őket, itt biztos segítséget ígértek nekik. Erre aztán Potidaea nyiltan elszakadt Athéntől; követték a Chalkidike (II. 170. l.) kisebb tengeri városai is, valamint Bottiaia, a Thermaicus öbölnél (thessalonikai tengeröböl).

Perdikkas egyre szította a tüzet, és rábeszélte a chalkidikeiket, hogy hagyják el apró parti városaikat, minthogy egyenkint úgy sem védelmezhetnék meg őket az athéniek ellen, és építsenek beljebb a parttól Olynthos mellett,

másfél mérföldnyire Potidaeától éjszakra, egy közös várost magoknak. A korinthosiak a lehető legbuzgóbb tevékenységet fejtették ki, és már negyvened napra Potidaea elszakadása után megjelent Aristeus, az Adeimantos fia, hogy átvegye a város védelmét, a melynek java személyes összeköttetései miatt különösen a szivén feküdt. Seregesen tódultak hozzá az önkénytesek, úgy hogy 2000 emberből álló sereget hozhatott magával. Magok az athéniek sem maradtak tétlenek. Az elszakadás hirére Kallias vezérlete alatt negyven hajót küldtek még 2000 nehéz fegyveressel a thrakiai tengerbe. A két hajóraj egyesült Makedoniában. Kétfelé viselni háborut azonban e haderő nem volt elégséges; midőn tehát Aristeus odaérkeztének hirét vették, az athéniek kénytelen-kelletlen kibékültek Perdikkasszal, és kivonultak Makedoniából, hogy szabadon működhessenek Potidaea ellen. Az év későre járt, sietni kellett; midőn tehát tervök, hogy Strepsát, a makedon-thrakiai utak egy fontos középpontját, meglepetéssel elfoglalják, dugába dőlt: a csapatok a flotta mellett a tengerparton vonultak Potidaea ellen.

Perdikkas a szerződést, a mely az athénicktől megszabadította, azonnal meg is szegte. Azt remélte, hogy a chalkidikei háború lényeges változásokat fog teremteni Thrakiában, és hogy egészen akadálytalanúl résztvehessen benne, bizalmas emberét, Iolaost, kinevezé kormányzónak Makedoniában, maga pedig személyesen a fölkelő városok lovasságát vezérlé. A gyalogság vezére Aristeus volt. Igy álltak a csapatok Potidaea előtt a földszoroson, várva az athénieket, hogy védelmezzék a várost, és elzárják előlük a Pallene félsziget keskeny bejáratát.

Az athéniek két ellenség közt álltak. A hátukban volt

Olynthos, szintén ellenségök, és jelezőkkel közlekedék a potidaeabeliekkel. Ámde ők azért támadtak, mert a veszedelem óráról órára nőttön nőtt. A küzdelem egyenetlen volt. A korinthosiak kitünően harczoltak; ellenfeleiket majd egész Olinthosig visszakergették. A másik szárnyon azonban az athéniek teljes győzelmet arattak; a szemben álló potidaiak és peloponnesusiak Potidaea kapuinak futottak, és igy történt, hogy Aristeus az üldözéstől visszatértében azon vette magát észre, hogy mind a két várostól el van vágva. Gyorsan elhatározta, hogy keresztülvágja magát Potidaeába, és csakugyan sikerült is neki hősies harczban a fölötte elcsapó hullámok, az ellenség nyilzápora között, a keskeny szoroson át a városba szerencsésen bejuthatni. Az olynthosiak a gyorsan eldőlt csatában részt nem is vehettek. Mindamellett az athénieknek 150 emberök [és vezérök Kallias elveszett. Azonban haladéktalanul sánczot építettek, a melylyel Potidaeát Olynthostól és a földszorostól elzárták, és a midőn Phormion vezérlete alatt új segédcsapataik érkeztek, egy másik sánczot is emeltek Pallene iránt. Flottájok pedig a tengert őrizé mind a két oldalon, úgy hogy Potidaea teljesen körül volt zárolva. Segítséget még csak kivülről remélhetett. Aristeus tehát az őrző hajókon át kiosont, hogy az athénieket szórványos támadásokkal nyugtalanítsa és a peloponnesusiak között követségek által némi mozgalmat indítson. Phormion pedig ezalatt az ostromnál nélkülözhető csapatokkal, az elpártolt kisebb chalkidikei és bottiai helyek visszafoglalására indult. [7])

Ime kitört tehát már a második háboru is, a melyben peloponnesusiak és athéniek vizen és szárazon véres csa-

tákban megütköztek egymással. De még mindig úgy tettek mintha béke volna Görögországban, és mintha az attika-korinthusi bonyodalom csak maga a bonyodalomba keveredett államok magánügye volna, úgy hogy az érvényes szerződéseket még fenn lehetne tartani. Ez okból a korinthosiak nem is ismertek fontosabb feladatot, mint hogy végét vessék ennek a szinleges békeállapotnak. Két tengerben hősiesen megküzdöttek metropolita-jogaikért; mind a két izben elragadták tőlök kivivott sikeröket, csak azért, mert egyik-másik szövetségese nem állta meg a helyét. Athén harczedzett hatalma ellenében tehát erősebb támogatásra volt szükségök; föl kellett rázni tétlen nyugalmából a peloponnesusi szövetséget, és fegyverre szólítani; neki föl kellett karolnia, mert csak egy általános háboru mentheté meg Korinthost.

Föl is használták az egész telet, hogy Spartát, a hol a legutóbbi események miatt nagy volt az izgatottság, e törekvésöknek megnyerjék. Első tette Spartának, az első rendszabály, a melylyel kibontakozva zsibbadtságából, ismét birókép lépett föl általános hellén ügyekben, de egyuttal mint Athénnak ellensége is, egy nyilvános felhivása volt, a melyben mindenkit fölszólított, hogy esetleges panaszát Athén ellen Spartában nyújtsa be. A spartaiak majd határozatot hoznak ezek iránt, és határozataikat majd előterjesztik a szövetségeseknek elfogadás végett. A tárgyalás a spartai polgárság előtt november vagy deczemberben történt, közvetetlen Potidaea körülzáratása után.

A fő panasztevők az aegina- és a megarabeliek valának. Amazok titkos követségekben a fölött panaszkodtak, hogy az athéniek szerződésileg biztosított függetlenségöket nem adták meg nekik; a megarabeliek pedig, hogy kizárták

őket minden a hatóságukba eső kikötőből és piaczról, megakadályozták kereskedésöket és végleg tönkretették országuk jólétét. Az athéniek ezt a határozatott valószinüleg 432. év nyarán, mindjárt a sybotai ütközet után hozhatták, még pedig Perikles személyes fölszólalására, a ki méltónak tartotta, hogy megaláztassék és büntetést szenvedjen a kis Megara Korinthoshoz való pártolásáért, mikor különben is egyedül csak a szomszéd Athén után élhetett meg. Nem akarták eltűrni, hogy azok, a kik bántódás nélkül fegyvert fogtak Athén ellen, naponkint megforduljanak és kereskedjenek piaczaikon; azonfölül még azt is remélték, hogy ilyetén intézkedéseikkel majd megbuktathatják az uralmon levő pártot Megarában, a mely tőle telhetőleg ellenére dolgozott az attikaiak érdekeinek. Végre az óvatosság is követelé, hogy idejekorán elejét vegyék holmi ellenséges fondorlatoknak avagy áruló tervezgetéseknek. Határozott jogsértésről azonban egyik esetben sem lehetett szó; mert a régibb szerződésekben előforduló, a hellén államok függetlenségéről, és a közlekedés kölcsönös szabadságáról szóló kifejezések olyannyira általános tartalmúak voltak, hogy a szerződések megszegését semmi módon sem lehetett volna az athéniekre rábizonyítani.

Azért is a korinthosiak, a kik folyton szították a tüzet, és a tárgyalás napján az utolsó szót is fentartották magoknak, nem igen emelték ki az egyesek panaszait, hanem inkább azt hangsúlyozták, hogy egész Hellas állapota olyan, hogy becsület és kötelesség egyaránt parancsolják Sparta határozott fellépését. Nem minden gúny nélkül dicsérték a spartaiakat, milyen derék, milyen becsületes emberek, mint eljárnak a magok utján, és még csak sejtelemmel sem birnak affelől, mi történik odakünn a világban.

Pedig a ki akarja, világosan láthatja, mikép terjeszti Athén folyvást a hatalmát, és miként lesz állása napról napra fenyegetőbb a Peloponnesussal szemben; nevetséges volna tehát még egyenkint fejtegetni, valjon ártanak-e az athéniek a peloponnesusiaknak vagy nem. Végre is tisztában lehetnének már az athéniek természete felől. Örökké valami új dolgon törik ezek fejöket, és a kivitelénél mindig túlmennek eredeti szándékukon. Míg a spartaiakat ki se lehet csalni városukból, addig az athéniek sehol se időznek szivesebben, mint idegen földön. A szándék és a tett, a vágy és a birtokba vétel majd hogy együtt nem jár náluk; a tétlen nyugalmat jobban gyűlölik akárminő fáradalmaknál, és bármikor is új segédforrásokat képesek magoknak szerezni a háborúhoz és a győzelemhez, miglen Spártában minden elavult már egyaránt. Olyan a természetök, hogy nemcsak egymás, de még mások nyugalmát is megzavarják, és ha ez továbbad is így folyik, bizonyos, hogy egész Hellas hatalmuk alá kerül. Mindezt a spártaiak, Hellas szabadságának hivatott őrei, előkelő nyugalommal szemlélik; de ez a nyugalom alapjában nem egyéb, csak eltompultság és lustaság. »Ha ti, spártaiak, így fejezék be szavaikat, tovább is megmaradtok tétovázó politikátok mellett, feloldjátok a szövetséget, a melynek tagjait nem védelmezitek, és kényszeríttek bennünket, hogy egyébütt keressük szövetségeseinket.«

A korinthosiak beszédje himezetlen ócsárlá a spártaiakat a szövetség eddigi vezérleteért a szövetséges társak távollétében. Igy csak azok beszélhettek, a kik nélkülözhetetlenek valának a szövetségben, és a kiknek szellemi fensőbbségét a politikai dolgok megértésében mindenkinek el kellett ismernie. Különben is már rég pártfeleik voltak a tisztviselők. Kevés befolyással lehetett tehát a hozandó ha-

tározatra, hogy az épen ez időben Spartában jelenlevő athéni követek szintén meghallgattatásért folyamodtak. Oly férfiak voltak ezek, a kik Perikles politikájába teljesen be voltak avatva, és most kötelességöknek tartották nyiltan és komolyan felszólalni.

»A hatalom, ha érdemtelen kezébe jut, így szóltak, elkeseredést és irigységet szülhet jogosan. Mi azonban állásunkat bátor előharczainkkal a perzsa háborúkban tisztességesen megérdemeltük, és a hegemoniát a tengeren csak azért vettük át, mert Sparta önként visszalépett. Megtartanunk most a becsület és biztosságunk parancsolja. Megtartanunk pedig lehetetlen olyan eszközök alkalmazása nélkül, a melyek néha napján a kisebb államoknak nem igen tetszenek. De hát ki követelheti, hogy az egyik vagy másik államot, ha épen rossz kedvében van, csupa jószivüségből elbocsássuk, mikor már egészen arra rendeztük be városunkat, hogy egy ilyen szövetség élén álljon? Ez annyi volna, mint elhagynunk önmagunkat. A perzsák alatt a városok nem zúgolódtak, pedig korlátlan önkénynek voltak alá vetve; az athéniekre panaszkodnak, mert velök egyenlő jogokat követelnek magoknak. Szelidségünket nem ismerik el, és folyton csak szabad rendelkezhetésök elvesztését hánytorgatják, pedig ez elkerülhetetlen akármilyen hegemoniánál; és ti is, ha a hegemoniát a tengeren megtartottátok volna, most bizonyosan egészen úgy járnátok. Mindezt elmondjuk, nem mintha védekezni akarnánk, mert biráink ti nem vagytok, de hogy felvilágosítsuk a tudatlant, titeket pedig intsünk, mielőtt még megszegnétek a szerződéseket és kényszerítenétek bennünket, hogy harczra keljünk ellenetek létünk védelmére.«

Most az idegenek mindnyájan eltávoztak; a polgárság

maga maradt tisztviselőivel. Ha a határozati javaslatot most elvetik, az ügy véglegesen el van intézve, és nem is kerül a szövetséges társak elé. A hangulat azonban oly izgatott volt, és az ephorok olyannyira pártfogói Korinthosnak, hogy valamire való békepárt nem is létesülhetett. Magok a béke szószólói is csak arra intették őket, ne hamarkodják el elhatározásukat; előzetes alkudozásokat kivántak, és felhozták tökéletlen készültségöket. Nevökben az öreg Archidamos király (III. 180. l.) beszélt. Perikles vendégbarátja volt, és azért nagyon is óvatosnak kellett lennie; mindamellett nyiltan és az uralkodó hangulat befolyásától menten védelmezé Sparta eddigi politikáját, és erősen a lelkökre beszélt, hogy jól megfontolva és ne elhamarkodottan fogjanak a háborúba, a mely végtelen hosszúra elhuzódhatik.

A király komoly felszólalása nem maradt hatás nélkül. De most sebtében felugrik utána Sthenelaïdas ephoros. Szenvedélyes hangon fejtegeté, hogy menthetetlen hanyagság volna, ha az igazságos háborút még továbbad is halasztgatnák; a szavazásnál pedig, a mely különben mindig felkiáltás által történt meg, egy eddig szokatlan eljárást követett, és a külön pártbelieket két külön csoportba rendelé, hogy nézeteik minél határozottabb nyilvánítására kényszerítse a polgárokat. Ennek következtében sokan a józanabbak közül megfélemedtek, és hatalmas többség mondá ki, hogy a szerződések az athéniek által megszegvék. [9])

Így létesült egy szenvedélyes párt és egy izgalmas nap okozta hangulatnak a befolyása alatt ez a határozat, a mely Görögország sorsát volt hivatva eldönteni. A második perzsa háborúk óta Sparta úgy szólva semmitevésben sinlődött. Földet vagy szövetségeseket nem szerzett, új se-

gédforrásokat nem nyított magának, állami életében semminemű javítást nem tőn, csak hanyatlott; mert földrengés, fölkelések és háborúk következtében népességben megfogyott, de még inkább nemzeti tekintélyében politikája folytán, a melyet már több emberöltője folytatott. Ha rágondol az ember Anchimolios hadjáratára (II. 109. l.), Kleomenes két háborújára, Pausanias gyalázatára, a hegemonia elvesztésére, Pleistoanax szégyenletes visszavonulására, ha meggondolja továbbá, mint maradtak segítség nélkül a thasosiak, aeginabeliek és a samosiak, nem fog csudálkozhatni, ha az ilyen multnak a visszaidézése szenvedélyes igazgatottságot szűlt az olyanokban, a kiknek a haza becsülete a szivökön feküdt. És ime, mindezt egyszerre jóvá lehetett tenni; hivatkoztak reá, hogy Sparta jogaiból soha nem engedett, elvileg soha semmit föl nem adott. Valamint akkor, midőn a tengeri hegemonia Athén kezébe került, úgy későbbi szerződéseiben is a már befejezett tényeket csak ideiglenesen ismerte el. Most tehát a régibb államjog alapján Sparta ismét az egyetlen nagyhatalom lesz Hellasban, a legfőbb itélőszék minden görög ügyben. Sparta, minthogy a meggondolt, következetes politikából már rég kitanult, most teljesen fékét vesztette, és félős, számító, a jog színéhez aggodalmasan ragaszkodó magatartását hevenyében olyan rémítő harczkedvre váltá fel, hogy nem bírt többé mértéket tartani, az okos szóra nem hallgatott, minden jogot megtiport. Mert hát csak mégis menthetetlen elhamarkodás volt az, hogy a fölvetett jogi kérdések szerződés követelte megvizsgálására még csak nem is gondoltak. Sőt már maga az ephorosok kérdése, »vajjon Athén árt-e a Peloponnesusnak, és megtörte-e a szerződéseket« szándékosan homályosan volt föltéve. Mert első felére a kérdésnek ha rágondolt Potidaea, Epidamnos,

Kerkyra és Megarára, bizony bárkinek is igennel kellett válaszolnia; másik felét azonban nem lehetett bebizonyítani. Senki ugyan Athéntól jogát el nem veheté, hogy meg ne büntesse elpártolt szövetségeseit, viszont szövetsége Kerkyrával sem történt a szerződések ellenére, minthogy a sziget nem volt olyan állam, a mely a peloponnesusi szövetségtől pártolt el.

A jogsértések tehát, a melyekkel Athént vádolták, egyátalában nem valának bebizonyíthatók; ellenben Spartában egyenest megszegték a szerződéseket, midőn egy szövetségesöket a szerződés megszegésével merték vádolni, és ezt nyilvánvaló ténykép kihirdetni, a nélkül, hogy előbb a kiegyezkedést csak meg is kisérlették volna. De ők nem akartak egyezkedni; a háborupárt folyton előre terelte és olyatén intézkedésekre szorította őket, hogy a kibékülés egyátalán lehetetlenné váljék. E hallatlan harczvágynak pedig, ha keressük, főokául bizonyára Athén és Kerkyra egyesülését kell tekintenünk. Mert ez olyan esemény volt, a mely nem hagyta nyugodni azokat, a kik Athént gyülölték, és a kik Hellas jogszerű fejének egyedül Spartát, magát az attikai hatalom felvirágzását pedig a görög történet mintegy erőszakos megszakításának tekintették. Ha Athén és Kerkyra a korinthosiak tengeri hatalmát megsemmisíti, akkor védelem nélkül maradnak a Peloponnesus partjai, és nincs reménység, hogy a dölyfös Athént valaha meglehetne még alázni. Kerkyra azonfölül még mintegy küszöbe volt a siciliai tengernek; ha tehát Athén hatalma ez irányban is terjed, összeköttetésök a dór gyarmatokkal mindinkább veszélyeztetve lesz, és a Peloponnesust Athén folyton gyarapodó hatalma lassacskán egészen körül fogja hálózni. Ezek az aggodalmak teremtették meg tulajdonképpen

a háborupártot; már pedig a fő dologban ez győzött, midőn a spartai polgárság szavazata által lekötötte volt magát, és szövetséges társait egy rövid határidőre egybehivta, hogy közgyülésben határozzanak a háború dolgában.

A korinthosi követek időközben városról városra jártak a Peloponnesusban, hogy rábeszéljék az egyes községeket a háborúra. Beszédjök, a melyet a követségi gyülésen tartottak, eléggé bizonyítja, hogy nem mutatkozott mindenütt hajlandóság a háborúban való részvételre, különösen a belföld lakóinál, a kik nem akarták fölfogni, miért is kellene nekik a tengeren-túli gyarmatokért harczba keveredniök. A korinthosiak tehát iparkodtak őket meggyőzni, hogy Athén gyarapodó hatalma az ő érdekeiket is veszélyezteti, hogy a hegyilakók jóléte a felföld és a tengerpart közti kereskedéstől függ, és hogy ez a jövedelmező cserekereskedés meg fog akadályoztatni, ha az athéniek uraivá lesznek a peloponnesusi tengernek.

Így beszéltek a korinthosiak a magok városa érdekében, a melynek a kereskedése és külföldi forgalma a legnagyobb volt az egész félszigeten. Perikles politikáját egészen elferdítették, és Athént telhetetlen hódításvággyal vádolták; nincs tehát, úgy mondák, igazságosabb és szükségesebb háború, mint a melyet azért viselnének, hogy a hellének egy részét a rabszolgaság alól fölszabadítsák, a másikát meg tőle megóvják. Egyúttal azon buzgólkodtak, hogy a háború szerencsétlen kimenetelét féltő aggodalmakat is lecsillapítsák. Kiemelték, minő ingatag alapokon nyugszik az athéniek hatalma, hogy csak a pénz tartja fenn, és azért pénzzel meg is lesz dönthető. Pénzt pedig ők szerezhetnek magoknak kölcsönvétel utján a delphii és olympiai templomok kincseiből, és magasabb zsoldot ajánlva,

elcsalhatják az athéniektől hajós-legényeiket; szövetségeseinek esetleges elpártolása az athéniek hatalmát végleg meg fogja ingatni, viszont az ő hatalmuk nem zsoldosoktól függ, hanem benszülött harczosok szabad elhatározásán alapszik; csak áldozatkészségre és egyöntetű eljárásra van szükség, és az elkerülhetetlen háborúban a legszebb győzelem biztosítva van.

Időközben a spartaiak közbenjárására a delphii orakulum is egész határozottan a peloponnesusiak részére nyilatkozott. Ez a nyilatkozat nem csekély hatást tőn a közvéleményre, és a közgyülésen, minthogy Sparta és Korinthos is egyesültek, a többség a háborúra szavazott. A szavazás után azonnal még az általános fegyverkezést is elhatározták, és mire haza értek a követek, kiki a maga tüzhelyéhez, vége lett a nyugalomnak az egész Peloponnesusban. A városok, kicsinye és nagyja, táborhelyekké váltak; a pásztorok és a parasztok behivattak és begyakoroltattak. A korinthosiak a fegyverkezést tőlök telhetőleg előmozdították, mert folyton növekedett aggodalmuk Potidaea miatt [10]).

Miután már a szövetségesek a spartai indítványt a hadi készülődésekre vonatkozólag elfogadták, Sparta mint a szövetség feje megkezdé az alkudozásokat Athénnal. Kibékülést ezzel az alkudozással komolyan nem czélozhattak, a mint kitűnik abból is, hogy akkor fogtak bele, a midőn már a háborút elhatározták volt; egyéb szándékuk tehát nem lehetett, mint hogy holmi szinleges okot szerezhessenek az ellenségeskedés megindítására. Boszantani akarták Athént, a mely egész nyugodtan megőrzé eddigi magaviseletét; keresték a veszekedést, bár nem szerették volna, ha rögtön kitör a háború, mert Sparta időt akar nyerni, hogy fegy-

verkezhessék. Ez okból követeket küldözgetének egyremásra; hol követelésekkel, hol sérelmekkel léptek föl, a melyek nagyrészt az előbbi panaszokkal semmi összefüggésben sem voltak. Egy követelésökre azonban, a hegemonia jogaira Athén fölött, mégis folyton hivatkoztak most újolag, olyan jogokra, a melyekkel még a Peloponnesus államai fölött sem bírtak, a melyek különben is már rég elévültek, és a melyeket későbbi szerződések teljesen megsemmisítettek.

Így például első követségök az iránt emelt panaszt, hogy Athénben a szent jog megsértetett, és hogy a város bün mocskával terhelt, mert eltűrik a községben az Alkmaeonidák nemzetségét, a mely sértést követett el oltalomkönyörgő polgárokon. (II. 31. l.). Midőn t. i. egyszer a város Kleomenes király hatalmában volt, ez kiűzte az Alkmaeonidákat (II. 123. l.); ennek kapcsán most ismét kiüzetésöket követelték, azon szín alatt, hogy Spárta felelős érte, vajjon a szent jog megtartatik-e egész Hellasban. Ez a vallásos buzgalom nagyon rosszúl illett a spártaiaknak, minthogy ők magok még gonoszabbúl megsértették a Poseidon védelme alá menekülőket (III. 179. l.), míg ellenben az Alkmaeonidák vétsége már rég tisztázva volt. Azonban Sparta e dölyfös követelésének személyes oka volt, a melyet nagyon is könnyen föl lehetett ismerni. Hiszen a férfiu, a ki Athén hatalmának tulajdonképen föntartója volt, anyai ágon az Alkmaeonidák családjába tartozott, és Perikles legbuzgóbb tisztelői sem teheténk nagyságáról oly fényes tanúságot, mint a minőt a spartaiak tevének, midőn eleve is ő maga ellen fordúltak, és ez által kimutatták, hogy Athéntől nem félnek, csak Perikles fosztassék meg kormányától. Azonfölül e követelésök által alattomban a nagy

államférfiu ellenségeit, különösen a papi pártot, akarták fölbujtogatni, és alkalmat nyujtani nekik, hogy a béke megzavarásáért őt vádolhassák.

Az athéniek ezt a követelést azzal a viszonzással utasították vissza, hogy a spártaiak először a magok országában elkövetett vétségeket, különösen a helotákon és Pausaniason Athena templomában (III. 167. l.) elkövetett vérbűneiket, tisztázzák. Erre új követség jött, és azt követelte, hogy hagyják félbe Potidaea ostromát, bocsássák szabadon Aeginát, és engedjék meg ujra a megarabelieknek a szabad közlekedést. Az utolsó föltételt annyira kiemelték, hogy egyedül tőle tették függővé a háború kérdését, és ezt megint csak azért, hogy Periklest megbuktathassák. Mert a »megarai néphatározat« megsemmisítése bukása lett volna egyúttal politikájának, és viszont gyűlöletes szinben tünhetett föl, hogy miatta ily csekély okból általános polgárháború tör ki Hellasban. Athénben ezt a követelést is egyszerüen visszautasították, okául Megara ellen való eljárásuknak a részökről elkövetett betöréseket hozván fel. Végre jött még egy követség, a mely az utolsónak vallotta magát; három tekintélyes férfiú meghozta az ultimatumot Spartából. Egy engesztelő bevezetés után, a melyben komoly békeszándékról beszéltek, kereken kimondták követelésöket, hogy Athén adja vissza szövetségeseinek függetlenségöket. Erről a követelésökről remélték, hogy ez fog a legtöbb kedvezésben részesülni a hellének részéről, hogy olyan követelés, a mely mindenki előtt ki fogja tüntetni önzetlenségöket, végtelen nagylelkűségöket, és azért választották ezt a háború eldöltének utolsó perczében.

A döntő pillanat immár nem volt továbbra halasztható; egybehivatott a polgárság; teljes gyülésben tárgyal-

tassanak még egyszer a pörös nézetek, hogy minden athéni ember világos itéletet képezhessen a dolgok jelen állásáról. Annyi bizonyos, hogy a békét Athénban, minthogy áldásait bőven élvezték, eléggé tudták becsülni; jól érezték, hogy eleinte legalább csakis veszíthetnek; továbbá mindnyájan, a kik Perikles ellen, a béke mellett valának, mert az ő hatalma csak emelkedhetett a baj és veszedelem idején, midőn szükségesebbé válhaték az állam egységes vezetése, mint valaha. Nem is voltak tehát a polgárok mindannyian egy véleményen, és a békepárt is föllépteté a maga szónokait, a kik legalább is akképen nyilatkoztak, hogy mégis csak föl lehetne adni a megarai határozatot, ha elkerülhetnék ez áron a polgárháború iszonyuságait, és hogy jó volna megkisérteni, vajjon ez alapon nem lehetne-e még kibékülniök. Utoljára felállt Perikles, és odalépett a polgárság elé:

»Jól ismeri ő, így szólt, a helyzet komoly voltát és könynyelmüen nem szabad belefogni egy ilyen háborúba, a melynek eshetőségei minden emberi számításon túlesnek. De azt azért mégse higyjék, hogy csak egyes rendeleteiken fordul meg a dolog. Ha egy pontban engedünk, így folytatá, egy másik követeléssel lépnek föl ellenünk, a mely ép oly igazságtalan, de keményebb lesz, és mi feladtuk becsületes jogainkat. És mért is engednénk? Félelemből vagy gyengeségből? Hát mire valók akkor kincseink, flottánk, falaink? Bizonyára nem holmi megvetni való ellenféllel van a peloponnesusiaknak dolguk, és ők magok sohasem voltak képesek egy hosszadalmas tengeren-tuli háború viselésére. Hadi adóik, a melyeket egyes hadjárataikra kivetnek, soká nem fedezhetik költségeiket; szövetségök egészen hiányosan van megalkotva, és tetterős cselekvésre teljesen alkalmatlan. Sok tagja közül néhányan mindig azt hiszik, hogy

reájok épenséggel nincsen szükség, és igy az egész szövetség müködése megbénul; pedig a hadi szerencse főkép a kedvező pillanat gyors kizsákmányolásától függ. A tenger a mienk, ez pedig sokat jelent Hellasban, és bár a korinthosiak szövetségeseiket azzal áltatják, hogy könnyű dolog velünk a tengeren szembeszállani, a peloponnesusiaknak, a kik többnyire földmüvelők és baromtényesztők, mindamellett ehhez még elég ráérő idejök van; mert csak amugy könnyedén nem lehet ám tengeri haderőt szervezni. Földjeiteket elpusztíthatják; nincs rá nektek szükségtek; sőt még inkább akadályai teljes biztonságtoknak, és ha szavamat követnétek, ti magatok elpusztítanátok, hogy megmutassátok nekik, hogy szántóföldek és majorságokért nem adjátok el szabadságtokat. Azért sokkal veszedelmesebb az ellenségnek a ti fegyvertek, a hajóhad, mint nektek az ő hadseregök. Mert a mi nekik a legbecsesebb, birtokaikat szabadon megtámadhatjátok, míg ellenben ők csak azt érhetik el, a mi nem nagyon becses minekünk. Ha pedig helyzetetek csakugyan ilyen kitünő, mi haszna az elkerülhetetlen háborut kislelküleg továbbra halasztanotok? Mert arról van szó, alá akarjuk-e magunkat jó szerével vetni, vagy bátran szembe akarunk-e szállni a háború veszedelmeivel függetlenségünk megtartásáért? Ujra kijelentjük tehát, hogy hajlandók vagyunk minden vitás kérdésben magunkat egy biróság itéletének a szerződések értelmében alávetni. Parancsolni nem hagyunk magunknak, és a mint az két egyenlő jogu állam közt a szokás, a követelések ellenében fölállitjuk a magunkéit. Ha megszüntetik a zárlatot a lakedaemoniak határaikon és kikötőikben, mi is bebocsátjuk magunkhoz a megarabelieket. Mi visszaállítjuk szövetségeseink közül mindazoknak, a kik a harmincz éves béke idején függetlenek

valának, függetlenségöket, de akkor aztán a Peloponnesusban se kényszerítessék egy állam se, hogy a Spartában dívó határozatoknak alávesse magát. Ez legyen a feleletünk. Mi nem kezdünk háborút, de bárki támad is meg bennünket, mi majd visszautasítjuk; mert nekünk nem lehet más jelszavunk, mint az, hogy államunk hatalmát, a melyet őseink nagygyá tettek, meg nem csorbítva hátrahagyjuk utódainknak.«

Nem volt senki, a kit ezek a bölcs és meggondolt szavak meg ne győztek volna. Pontról pontra meg lőn szavazva Perikles javaslata; ez volt az utolsó felelet, és minden érintkezés követségek utján Sparta és Athén között Perikles akaratára ezúttal szintén meg lőn szakítva. A polgári közlekedés még egy ideig tartott, de ez is csak aggodalmas elővigyázattal. A szerződések érvényteleneknek tekintettek; nem volt többé szövetségi jog Hellasban.[11])

A spartaiaknak a sok ide-oda küldözgetésből mindenesetre megvolt az a hasznuk, hogy kényelmesen fegyverkezhetének, és csak az a kérdés, hogy hát az athéniek, már rég fegyverkezve lévén, mért engedték meg ezt az előnyt ellenségeiknek, mért nem kényszerítették őket már előbbre egész határozott nyilatkozatra, és ha a háború elkerülhetetlen vala, mért nem intézkedtek serényebben? Perikles a lehető legfontosabb dolognak tartá, hogy a jog kétségbe nem vonhatón Athén részén legyen. Legyen tanúja egész Hellas, hogy az athéniek, a kik pedig ujitók és zenebonálók hirében álltak, a legutolsó pillanatig ragaszkodtak a szerződésekhez; azt akarták, hogy ők legyenek a megtámadottak, ha ily módon el is veszítik hadi előnyeiket. Ez pedig nem volt holmi pedans makacsság, hanem, a mint eredményéből be is bizonyult, a leghathatósabb és a legügyesebb politika.

Mert hogy ama rendkivüli buzgalomnak, a melyet Sparta kifejtett, hogy a mulasztottakat helyrepótolja, hogy dicső multját feleleventse, és hogy valamint hajdan a kényurakat, úgy most a kényuri államot, a mely zsarnok hatalmával oly sok hellén községet elnyomott, megbuktassa, későbbi hadjárata nem felelt meg, és nagyszerü terveiből egy sem létesülhetett, azt csakis Perikles okos eljárásának tulajdoníthatni. Ha az athéniek fékét eresztik elkeseredésöknek, és talán még elhamarkodva ellenséges eljárást is kezdenek, rendkivül a kezére dolgoznak a spartai háborúpártnak; így azonban semmi sem boszantá őket annyira, mint az athéniek higgadt magatartása, és az a nyugodt bizalmuk, melylyel a szerződések adta jogaikhoz ragaszkodának. Ez által pedig csak ellenfeleiket érhetté a vád a béke megszegéséért, és az óvatosabbak pártja, a mely Archidamos királylyal az élén, mindig elég hatalmas volt Spartában, és a mely, szemben a nekihevült ephorosokkal, folyton a szerződések megállapította eljárás szigorú megtartását követelte, nem tudott abban megnyugodni, hogy a háboru megindítása a spartaiak részéről igazságtalan volt. Igy azután a hadi tervek kivitelében már eleve lelohadt a buzgalom. Hiányzott bennök a jó lelkiismeret bátorsága.

A lakedaemoniaknak, minthogy tőlök indult meg a hadi mozgalom, természetesen rég el kellett már készülniök hadi terveikkel. Mindenesetre választaniok kellett, megakarnak-e a rendelkezésökre álló hadi eszközeik és szokásos harczmódjuk mellett maradni, vagy egészen uj módszert kivánnak-e megkisérteni. Ez utóbbi mellett buzgólkodtak a korinthosiak, mert egyedül ők ismerték jól a peloponnesusiak közül Athén hatalmát. Ők tudták, hogy Athénnal sikeresen csak a tengeren lehet megküzdeni; azért hát, így buzgólkodtak, min-

den áron, ha talán eleinte vereséget szenvednének is, a tengeren kell az athéniekkel szembe szállni, mert csak így lesz lehető szövetségeseiket az átpártolásra fölbátorítani, csak így lehet őket megfosztani pénzforrásaiktól és elzárni elölök az élelemszereket. Lassacskán majd csak létrejő egy olyan flotta is, hogy képes lesz velök megküzdeni. Ebből a czélból tehát minden lehetőt meg kell tenni, igénybe kell venni a templomok kincseit, nem szabad megvetni semminemü segítséget. Hisz Spartában maga Archidamos király is nyilvánosan kimondta, hogy egy olyan állam megbuktatására, mint a milyen Athén, röstelkedés nélkül lehet még a perzsáknál is segítséget keresni; már pedig az ilyen dolog, az igaz, Sparta nemzeti programmjával, és egy dór állam politikai meggyőződésével sajátságos ellenmondást képezett. Mindenekelőtt azonban arra kellett törekedniök, hogy gyarapuljon szövetséges társaik száma, és szövetségök nagyobb terjedelművé váljék, mint a minő az utolsó szerződések, azaz a harminczéves békekötés óta volt. A régi törzsrokonságot tehát ujra fölelevenítették, közelébb vonták magokhoz a tengeren-tuli gyarmatvárosokat; szerződéseket kötöttek a városokkal Siciliában és Nagy-Görögországban; számadásba vonták támogatásukat, és komoly szándékkal egy 500 hajóból álló szövetséges flotta megalakítását tervezték, a melyhez az italiai és siciliai gyarmatok 200 hajót adtak volna; egyelőre azonban meghagyták nekik, hogy ne vegyenek részt a háborúban, és csak ereszszék be bántatlanul az athéni hajókat, ha magányosan jönnek.[12])

A támadásnak egy másik módja, a mely szintén eredménynyel kecsegtetett, az volt, hogy egy erősséget építenek magoknak Attikában, a honnan az ellenséget folyton szorongathatják, a szökevény rabszolgákat magokhoz fogadhatják, és az elégedetlenek pártjával a fővárosba érintke-

zésbe léphetnének. A hadviselés e neme nem volt idegen a dórok előtt, mert ily módon igázták le őseik is a félsziget régibb államait (I. 139. l.). Azonban az efféle vállalatokra sem volt meg a lakedaemoniaknak a kellő elszántságuk. Minthogy pedig a tengeren-tuli szövetségesekkel kötött szerződések sem valósultak, végtére is a spartaiaknak, lelohadván a harczvágy első röpke fellobbanása, töméntelen készülődéseik és nagyratörő terveik után nem maradt egyéb tennivalójok, mint első sorban is saját haderejökre támaszkodniok. Ők ugyanis azt hitték, hogy évenkint ismétlődő nyári hadjáratokkal végre is majd megtörhetik Athén ellenálló képességét. Azt nem képzelhették, hogy az athéniek aratásukat évről évre egykedvüen veszni hagyják, és ők magok nyugodtan benmaradnak falaik közt; ha pedig védelmére kivonulnak, számítottak reá, hogy majd megverik őket, és azt remélték, hogy egy ilyen vereségök a saját országukban okvetetlenül maga után fogja vonni szövetségeseik elpártolását is.

A tulsó félen ellenben Perikles éles eszével átlátta az egész helyzetet; misem volt távolabb tőle, mint saját erejének oktalan tulbecsülése és bizonyosan komolyabbnak is tartá Athén jelen állapotát, mint a minőnek beszédeiben tünteté föl, mert első sorban is arra kellett törekednie, hogy polgártársaiban a bátorságot és bizalmat emelje. Lomhasága és szövetsége nyilvánvalóan hiányos berendezése mellett is hatalmas ellenség volt Sparta. Az egész Peloponnesus pártján volt, Argos és Achaja kivételével, és az achaji városok közül is Sikyon szomszédságában Pellene Sparta csapataihoz állítá bátor polgárságát. Egész Görögországban hősök hirében állottak még mostanság is a spartaiak, még mindenütt azt tartották, hogy él még bennök Leonidas

szelleme, és a peloponnesusi név ős időktől fogva nagy tiszteletben tartatott. A félsziget határain túl a boeotiaiak valának Athén elkeseredett ellenségei. Csekély foku műveltségök és lomha észjárásuk miatt az athéniek kevésre becsülték és folyton gúnyolták őket; ámde, ha durva is, hatalmas energiával és kitűnő katonai képességgel biró nép volt, olyan nép, a mely jövőjét még csak ezután kivánta megalapítani, mivelhogy a perzsa háborúkban szerencsétlenségnél és becstelenségnél nem nyert egyebet. Thebae e czélból egyesíteni akarta az egész ország erejét; minthogy pedig Plataeáért, Oropos és Euboia megszállása, valamint előbbi hódító kisérleteik miatt az athéniek ellen általános elkeseredés uralkodott, könnyen támogatásra találtak a thebaei oligarchák nagyratörő tervei, különösen Tanagrában, Orchonenosban, Kopaiban és egyebütt, a hol a nemesek uralma még érintetlenül fönnállott. Közös hadseregök ugyan nem volt a boeotiaknak, de az egyes városok hadcsapatai zárt sorokban kitünően harczoltak; a gymnasiumokban a testgyakorlatot hatalmasan művelték, és az előkelő családok körükből válogatott csapatokat toborzának, a melyekben két-két jó barát elválaszthatatlanul együtt harczolt. Valamint a boeotiak, ugyszintén az opunti lokrisbeliek is már eleve elhatározták, hogy a peloponnesusiak ügyét fogják segíteni. Nekik ugyanis az athéniek kényuri uralma, minthogy magok is megsinlették (III. 215. l.), még elevenen az emlékezetökben volt, de meg el voltak keseredve nem kevesbbé Naupaktos megszállása miatt is, mert ezzel magokat is károsult félnek vallották. A lokrisbeliek Attikát hátból fenyegették, és nemcsak Attikát, hanem Euboiát is; azonfölül ők lovassággal tudták kiegészíteni a spartaiak haderejét. Phokis is, bár ellensége volt Delphinek, szintén a peloponnesusiak részére állt; valószinüleg gyülöletből tette ezt

Thessalia iránt, a mely Athén szövetségese volt, meg azért is, mert kormányformája, mint a boeotiai, már a harminczéves béke megkötése óta aristokratikus volt.

Végül a tengeri haderőhöz szükséges dolgok hiányában sem voltak a peloponnesusbeliek, mert Korinthos és gyarmatai Ambrakia és Leukas, továbbá Megara, Sikyon, Pellene, Elis, Epidauros, Troizen, Hermione elégséges hajót és hajólegénységet szolgáltathatának. Magok a spartaiak is, a kik Pausanias árulása óta a tengeri uralomról egészen lemondottak, és Hetoimaridas (III. 149. l.) rábeszélésére a tengeren-tuli ügyekbe való beavatkozásától végkép tartózkodtak, most ujra berendezték Gytheionban hajógyárukat, és ujra hadi-hajók épitésébe fogtak.

Tulajdonképpen erejök mégis csak túlnyomó hadseregökben rejlett. Mert a Peloponnesus népesebb volt most mint valaha, és a segédcsapatokkal együtt Argos és Achaja semlegessége mellett is 60,000 nehéz fegyverest volt képes síkra bocsátani. Amellett még megvolt a peloponnesusiaknak az az előnyük is, hogy egyik legkiválóbb szövetségesök, a hatalmas és valamennyiök közt legtevékenyebb Korinthos, közvetetlen a félsziget bejáratánál feküdt. A hadi működésre tehát kitünő középpont volt, és azonfölül még a szárazra vezető szorosoknak is ők valának az urai.

Legnagyobb veszedelme azonban Athénnak még nem az volt, hogy minden oldalról körűl volt véve ellenségeitől, hanem hogy saját táborában is mindenünnen árulás és hitehagyás fenyegeté. A peloponnesusi államoknak nem volt más középpontjok, mint Sparta; őket már természeti fekvésök is arra utalta, hogy jó és balsorsban összetartsanak egyaránt, őket fölbonthatatlanúl egybefonta százados történetök, közös érdekeik, szokásaik és a törzsrokonság.

Athén szövetségesei ellenben lesve lesték az alkalmat, hogy lerázhassák terhes igájokat; szabad függetlenségre alkalmatlanok valának, de azért nem akartak az erősnek engedelmeskedni. Hellének lévén, nem birták elsinleni függetlenségök elvesztét, és roszakaratu bujtogatás elkeseredésöket lázas izgatottsággá fejleszté. Egyik fele szabadúlni kivánt, viszont a másik még a végső pillanatban fenyegetett függetlenségét akarta biztosítani. A helyzet igazságos, méltányos megitélését seholsem lehetett hallani. Hogy mennyire emelte Athén háborúban és békében a görög név dicsőségét, arra senki sem gondolt; elismerés, hála, mind gyűlöletté vált teljesen; a főváros pompája, a melynek enyhítenie kellett volna az alárendeltség okozta kedvetlenséget, csak boszankodást keltett; általános volt az elégedetlenség, de szeszélyes és sokoldalú, és ép azért nehezen is fékezhető. Az az ősi idegenkedés, a melylyel a dórok az iónok, az a gyűlölet, a melylyel az aristokraták a népuralom ellen viseltetének, továbbá az irigység, a melyet a szegénység a gazdagság, a roszakarat, a melyet a szellemi korlátoltság a kiváló müveltség és fényes érdemek iránt táplál — mindez a sokféle indulat egyesülten müködék.

Az vált tehát Spartának leginkább a hasznára, hogy a hellének között általános népszerűségnek örvendett. Neki kivánták a győzelmet. Biztosan várható, hogy fegyvereinek mindegyik sikere, az athéniek mindegyik veresége új meg új szövetségeseket szerez majd neki azok részéről, a kik még ekkoráig aggodalmasan óvakodtak a nyilvános pártállástól. A mozgékony tömeg mindenfelé abban a hiu reményben élősködék, hogy Sparta a szabadság boldog korszakát valamennyi hellén számára újból meg fogja alapítani.

Pedig a hellének nagy többsége e részben végleg csa-

lódásban ringatódzott. Spartát nem ismerték; nem tudták, hogy a lykurgusi állam immár egy haszonleső aristokratiává fejlődék, és hogy önző családi érdekek kormányozzák; nem látták, vagy nem akarták látni, hogy Sparta szintén kényúri módon rendezkedik a maga körében, csak úgy mint Athén, hogy tisztán csak a maga javára alkotta meg a szövetséget, és hogy megbénítja az alkotmányos élet szabad fejlődését. Csakis a kellő bátorság és ügyesség hiányzott benne, hogy ő is egészen olyan uralomra tegyen szert, mint Athén. De maga az a körülmény, hogy Sparta nem fizettetett adót magának, elégséges volt arra nézve, hogy a szabadság bajnokának tekintsék Athén despotismusával szemben. Ezt a balvéleményt ki is zsákmányolták a leghatásosabban a spartaiak a magok javára. Szó se legyen arról, így beszéltek, hogy ez olyan háború, a melyben két hatalom egyenlő joggal áll egymással szemben; nem, Sparta ügye a nép ügye, az igazság szent ügye; Athén a lázadó, mert a hellén jogot megtiporta. Sparta tehát kötelességnek veheté, hogy ügyét pártolják; a ki meggátolá, bünt követett el a nemzet ellen, és vétkes volt a népjogok megsemmisítésében. Nem Sparta, hanem Sparta vezérlete alatt Hellas visel háborut Athén ellen.

Egész hasonló ellentéteket állítottak föl tehát, mint a szabadságharczok idején; volt megint egy nemzeti vagy hazafiu-párt és egy másik ezzel ellentétes. De a pártállásban csere történt. A nemzeti párt akkori vezetői most az »árulók« voltak, viszont azok az államok, a melyek a haza földjét átengedték a barbároknak, most a »szabadítók« pártján álltak, mint a hellén jog védelmezői, ámbár meggyőződéseiket mitse változtatták. Mert a nemes családok Megarában, Boeotiában, Thessalia, Lokris, Phokisban és

egyébütt is, a hol csak hatalmuk még fennállott, föltétlenül Spartához pártoltak, minthogy Athént, a demokratia fészkét, gyülölték, és így történt, hogy az elnyomott, szabadságért sovárgó községek, valamint a dicsőségre és uralomra vágyó aristokraták mint szövetségesek egyesültek a peloponnesusiak táborában [13]).

Mindamellett Perikles tisztán látta, hogy Athénnek a békét gyáva engedékenységgel nem szabad megvásárolnia. Mert a háború, hacsak önként nem akart leszállni a város magaslatáról, elkerülhetetlen vala, kilátása meg nem volt, hogy segédeszközökben vagy ellenálló képességben még gyarapodhatik. Háromszáz gyors trierése állt harczkészen, elegendő, hogy több rajban biztosítsa az élelemszállítást, figyelmében tartsa a szövetségeseket, és nyugtalanítsa az ellenséges partvidékeket. Szállító hajók és csónakok szintén voltak megfelelő számmal. 29,000 gyalog katonája volt; ezek közül 16,000 ember várszolgálatra volt alkalmazva, és közéjök besorozták a jobb módu metoikosokat is; 13,000 ember képezte a táborsereget. Mind nehéz fegyverzetüek voltak. Ezekhez járult még 1200 lovas és egy 1600 íjasból álló hadcsapat, a melyet a szegényebb polgárokból és önkénytesekből szerveztek. A hadsereg harczedzett volt, és a legjobb állapotban, és a flotta se összevásárolt zsoldosok kezében, a mint azt a korinthosiak kedvtelve emlegették, hanem athéni polgárok vezérelték a trieréseket, a kik mindegyik hajó fedélzetét úgy megvédelmezték, akár a szülőföldjöket. A vendéglakók közül is mindazok, a kik a hadi szolgálatra méltattak, teljesen megbizhatók valának, és az állam érdekeit egészen a magokénak vallották. Athénnak egész sereg polgára állt rendelkezésére, a kikre önálló

sereg vezetését bizhatott, ellenben Spartának nem is volt alkalma hadvezéreket képeznie.

Háztartása is mintaszerü rendben volt. A vártemplomot körülfogó márványoszlopokról kiki leolvashatá a kincstár tartalmát és az adókból befolyó évi jövedelmet. A pontos ellenőrzés a pénzügyek terén első alapelve volt az athéniek állambölcsességének, és Perikles is, fenyegetvén a háború, különösen az utóbbi években buzgón rajta működött, hogy az ország vagyonát az állam szükség esetén minél teljesebben fölhasználhassa.

A tartalék-tőke, levonva belőle a propylaeák és egyéb építkezések, továbbá Potidaea ostromának költségeit, még 6000 talentumra (2357·5 frtjával) rúgott; belőle 1000 talentum a végső szükségre félre volt rakva. A várban lévő arany és ezüst ékszerek szintén megértek 500 talentumot; ugyanannyit ért a Parthenos arany köpenye is, és szükség esetén ezt is föl lehetett használni. Ehhez járultak még a szövetségesektől évenkint befolyó adók 600 talentumnyi összegben. Egyéb rendes jövedelmök is volt uradalmaikból, a vámból és a polgárok adójából, meg sok más dologból; ezt azonban, minthogy pontosan nem tudjuk az effélékből befolyó összegek nagyságát, nem vagyunk képesek fölszámítani. Ugyanez az eset forog fönn továbbá sok más szent kincseiket illetőleg, a melyeket a várba még nem hordtak össze. Ehhez hasonló pénzügyi tehetséggel még soha görög állam nem dicsekedheték. Mindez pedig valójában Perikles műve volt; hivatkozhaték is rá jó lélekkel polgártársai előtt, hogy bátorítsa őket, mikor már elkerülhetetlen volt a háború.

Az ő kormánya a béke idején nem a hivalkodás, hanem a gondos készülődés korszaka volt. Athén és a Piraeus

elsőrendü erősség volt; a hadviselésre szükséges kellékek nagy mennyiségben össze voltak halmozva; a tárházak tömvék fegyverekkel, lőszerekkel és gépekkel; a flotta, a mely Samos legyőzetése óta még félelmesebbé vált, bejárta az egész tengert, behatolt minden kikötőbe, minden tengerszorosba, és hajóinak jobb minősége és fölszerelése, továbbá legénysége gyakorlottsága folytán bármikor biztos volt a győzelme, még ha egyenlő számu ellenséggel kellett volna is megküzdenie. A szövetséges tartományokat hajóállomások, őrségek és kleruchiák által lassacskán egységes birodalommá olvasztották össze, és szükség esetén még tengeri és egyéb hadcsapatokat is szedtek bennök. Önálló szövetségeseik voltak Lesbos és a hű Chios. A szövetséges tartományukon túl is terjedt hatalmuk nyugot felé. Naupaktos birtoka által a korinthosi öbölnek voltak urai, és a tulsó tenger legelső két tengeri hatalmassága, Kerkyra és Zakynthos, Korinthosszal való ellenségeskedése miatt szintén szorosan Athénhoz füződött. A harczedzett akarnaniabeliekkel barátságos lábon élt, valamint Kephalleniával is, úgy hogy immár a ión tengernek is ura, és a nyugoti Peloponnesus ellen a legfontosabb táborhelyek hatalmában volt. Éjszakon a thessaliabeliekkel ujította meg régi szövetségét; tőlök lovasságban nyerhetett segítséget. [14])

Az athéni polgárság tehát, ha mindezt a töméntelen segédeszközét föltétlenül rendelkezésére bocsátja Periklesnek, és megbízik államférfiui és hadvezéri bölcseségében, biztos nyugalomban tekinthetett a jövőbe, akármily félelmes ellensége támadt légyen is. Kis hadsereggel a peloponnesusiak nem törhettek be Attikába, nagyot pedig csak rövid ideig láthattak el, ha a nyájak és élelmi szerek biztosítva voltak előlük. Athén el is volt rá készülve, hogy

telkeit esetleg majd nélkülöznie kell. Ostromról szó se lehetett, minthogy az ellenség képtelen lett volna az élelmiszerek szállítását megakadályozni. A határokat erősségek védték, és a parasztság bennök biztos menedékre talált. Perikles békemüveit és hadi készületeit is bevégezte; a halogatás immár csak kárt okozhatott. Mert először is kedvezőbb alkalomra, egy igazságos védekező háboru viselésére, a mostaninál nem várhattak, azután meg a félelem legkisebb jele is fölért maga egy vereséggel, mert fölbátorította ellenségeiket. De a háború elodázása, ha becsületével már meg is fért volna, veszedelmessé válhatott Athénra nézve, a mint azt egyes felmerülő jelenségekből következtetni lehetett. Perikles ugyanis tudhatta, és tudnia is kellett, hogy a háború sikere legnagyobb részt attól függ, megtartja-e továbbra is iránta a polgárság teljes mértékben bizalmát, és neki magának lesz-e annyi testi és lelki ereje, hogy úgy kormányozhassa őket, a mint maga akarja.

A mi az első pontot illeti, az elégedetlenség Perikles ellen, bár visszaszorult, de soha meg nem szűnt. A földbirtokosok haragudtak, hogy a hajózást és kereskedést jobban pártolta az ő érdekeiknél; a papság gyűlölte, mert szabadelvű volt; az aristokratia még most se békült ki vele, és a demokratia sem lehetett valami nagyon megelégedve olyan emberrel, a ki tényleg fölforgatta a demokratikus alaptételeket. Az egyik párt titokban azt remélte, hogy az ő bukásával, minthogy hatalma rajta alapult, megbukik a demokratia is, viszont a másik, hogy csak ez esetben jut majd igazi virágzásra. Kellemetlen következményei támadhatának tehát, ha a két párt legközelebbi czélja elérésére egyesülni talál. Mostanáig ugyan Perikles tekintélye még nem ingott meg; sikere, a melyeket honn és a külfölddel szemben ki-

vívott, határozott és szabatosan következetes politikája megbénítottak bármely támadást. Sőt inkább kiváló elismerésben, és még olyan kitüntetésben is részesült, a milyennel egy polgártársa sem dicsekedhetett. Athén olajkoszoruval tisztelte meg, hogy megjutalmazza a nagy államférfiut, a haza védő istenasszonyának hű szolgáját, a béke diadalmas bajnokát.

De másrészt ugyanő a gúny és rágalom tárgya volt. Saját fiai kinevették sophistikus elmegyakorlataiért; büszkesége sértette, tekintélye boszantotta polgártársait. Nyiltan nem mertek ellene szegűlni, de örökké ócsárolták minden intézkedését, és legbecsületesebb szándékát is gyalázatos módon elferdítették. Így járt például a kerkyrai ügyben is. Gúnyolódtak 10 hajóju flottáján, és azt rebesgették, hogy ezt a »fél intézkedését« csak azért tette, hogy felültesse Lakedaimoniost, és hogy őt magát, valamint párthiveit becsületökben megrövidítse. (11. l) Sparta alattomos támadása (26. l.) szintén fölburjánzott Athénban, mert csakis ebből magyarázható meg Herodot amaz eljárása, hogy munkájában ez időtájt utólagosan még védelmébe fogta az Alkmaeonidákat, emlékeztetvén az athénieket nagy érdemeikre, a melyeket a szabadság kivivásában szereztek. Tehát, a mint látható, nemcsak a régi vérbünt melegítették ismét föl, hanem még sok másféleképen is gyanusították a család és hozzátartozóinak igaz hazafiságát.

Periklest semmivel sem vádolhatták, de nagy baj volt, hogy környezete nem mindig a javabeli volt. Olyannyira első embere volt ő Athénnak, hogy az önálló gondolkozásu emberek vele együttesen müködni nem voltak mindig hajlandók. Az apró emberek azonban csak még nagyobb számmal sereglettek köréje; ők nem ragaszkodtak önállóságuk-

hoz, de igenis személyes hasznukat hajhászták. E fajtáju emberek közé tartozott egy bizonyos Metiochos vagy Metichos nevezetü rhetor és épitőmester is. Ez az ember hadvezértársa is volt Periklesnek, azonfölül még a demokratia alaptörvényei ellenére több apró ugyan, de befolyásos hivatalt viselt. Azért énekelték az utczán a következő gúnyverset reája:

Metichos a hadvezető, utat épit Metichos
A kenyér Metichos gondja s Metichosé gabna, liszt.
Metichos forog minden körül, Metichos még bajba kerül!

Perikles e fajtáju hivei közül való volt Charinos is, a ki a megarai néphatározatot szerkesztette, és Menippos, a ki többszörösen Perikles alvezérekép szerepelt. Még rosszabb hire volt ezeknél a gazdag és buja Pyrilampesnek. Ez egy madárházat rendezett be magának, még pedig oly pompásan, hogy az Athén egyik nevezetességévé vált, és minden hónapban egyszer a közönség számára megnyíttatá. Különösen büszke volt páváira, a melyek ez időben még nagyon ritkák voltak Görögországban, és azt rebesgették, hogy Periklesnek sokat küldözget belőlök, hogy legyen mit ajándékoznia szeretőinek.

Ezeket a pletykákat nyomban fölkarolta a komoedia, mert legszivesebben azzal elégítette ki az athéniek nevető kedvét, hogy bemutatta nekik, mikép töri meg a fönséges olympiait is az emberi gyengeség hatalma. Ez volt az oka, hogy a komoediairók darabjaikban majd nyiltan majd elrejtve, hol Pyrilampes majorságára, hol Menippos feleségére, a kiről azt mondták, hogy férje neki köszönheti hadvezéri tisztét, hol meg a sok szép athéni nőre czélozgattak, a kik ki és bejárnak Pheidias műcsarnokán, és esetleg ott találkoznak is a műszerető kormányzóval. Hermippos a

»satyrok fejedelmének« nevezte el Periklest, a sok jellemtelen ember miatt, a kik környezetét képezték; az »új Pisistratidák« gúnynév is a komoedia találmánya volt; ezzel meg Perikles párthiveit egy kényúr udvari személyzetéhez akarták hasonlítani. Kratinos, a Kimon párthive (III. 370. l.) szintén folyton üldözte. Végre is oly garázdák lettek támadásaikban, hogy a közérdek megóvására már nem volt elegendő az ünneprendező tisztviselő felügyelete, hanem egy külön törvény lőn szükségessé, hogy gátat lehessen vetni a szinpad kihágásainak. Különösen egynéhány olyan polgár védelmére hozták e törvényt, a kiket immár meg is neveztek, és híven utánzott álarcz alatt léptettek föl és gúnyoltak ki a szinpadon. A törvény Murychides archonsága alatt, 85, 1; 440-ben kelt, akkor, a midőn Perikles Samos legyőzetése után hatalma tetőpontján állt. Valójában tehát csak az ő kezdeményezésére keletkezhetett. De csak harmad évig maradt érvényben.

Az efféle apró csetepatéjánál a közönséggel és a szinpaddal azonban sokkal veszedelmesebbek voltak a támadások, a melyeket régibb és ujabb ellenségei indítottak politikája ellen. Folyton folyvást hangoztatták régi panaszaikat ellene, hogy eltékozolja az állam vagyonát, hogy pártolja a vallástalan, az ujító embereket, a kik az ősöktől öröklött erkölcsöket kiszorítják. Egyelőre azonban támadásaikat nem egyenest Perikles, hanem legjobb barátai közül azok ellen irányozták, a kiket ez ártalmas ujítások legfő képviselőinek tartottak. Ezek pedig Pheidias, Anaxagoras és Aspasia voltak [15]).

Az ember alig is gondolná, hogy Pheidias, e hirneves férfiu felől, a ki működésével világra szóló dicsőséget szerzett magának, nincsenek egészen olyan pontos adataink,

hogy élete folyását születésétől haláláig egész világosan megismerhessük. Pedig mégis csak így áll a dolog. Olyannyira, hogy már az ó korban is kétfélekép, még pedig egymástól teljesen elütőleg beszélték el a mester utolsó éveinek történetét.

Az egyik hagyomány szerint Pheidias már mint szökevény jött Elisbe és itt elkészítvén a Zeus-szobrot, sikkasztás miatt ujra bevádoltatott, elitéltetett és az elisbeliektől kivégeztetett. A másik szerint ellenben Olympiából, a hol családjának némely tagja Zeus phaidryntesének meg is telepedék, szerencsésen visszatért Athénbe; itt azonban csakhamar áldozatává esett a cselszövényeknek, a melyeket Perikles és barátjai ellen fontak.

Mi ez utóbbi hagyományt követjük. — A propylaeák elkészültével megszünvén az építkezés, Perikles, úgy látszik, jelentést tett a vár egész berendezéséről. Ezt az alkalmat fölhasználták ellenfelei egy alattomos támadásuk kivitelére. Egy kisebbszerü müvészt, Menon volt a neve, rábeszéltek, hogy üljön a piaczi oltárok egyikére. Az ilyet pedig rendszerint azok tették, a kik a község oltalmáért kivántak folyamodni, hogy egész biztosságban vádat emelhessenek egyik vagy másik hatalmasabb polgár ellen. Az oltalmat megkapta. Most azután bevádolta Pheidiast, hogy a Parthenos köpönyegére szánt arany egy részét elsikkasztotta. A háló azonban rosszul volt fonva, mert az aranyköpönyeg Perikles tanácsára szándékosan úgy készült, hogy bármikor le lehetett venni; megmérték, megvolt egész súlyában.

Mindamellett az ellenpárt nem csüggedett. Új vádat emeltek Pheidias ellen, hogy megsértette az isteneket. A Parthenos pajzsára vésett »amazonok harczában« ugyanis két alakot fedeztek fel, a melyek Perikles és Pheidias vo-

násait ábrázolták. Önmagát a művész egy kopaszfejü aggastyán képében, a ki két kezével egy sziklabálványt emel, Periklest pedig nemes tartásu lándzsahajítónak ábrázolta, úgy azonban, hogy arcza közepét a maga kezével eltakarta; de még ez állásában is kiki fölismerheté benne a szándékolt hasonlatosságot. Pheidias e tettét a népgyülés a templom szentségét sértő haszonlesésnek itélte, és elrendelte elfogatását; tehát sikerült a vádlóknak a dolgot olykép feltüntetni, mintha az államra nézve veszedelmes volna. A hazug árulkodót mindenféle szabadalmakkal jutalmazták meg, és mint a szabadság vértanúját a hadvezéreknek, köztök Periklesnek is különös oltalmába ajánlották, Pheidiasnak pedig, a ki szülővárosa dicsőségét fényesebben és szilárdabban megalapította mint akármely kortársa, a börtönbe kellett vándorolnia, mint valami gonosztevőnek. A hagyomány általában azt tartja, hogy ott halt meg börtönében, megtörötten az öregségtől és a búbánattól, még mielőtt a vizsgálatot befejezték volna. Az emésztő kajánság még holta után sem birt megnyugodni, és azt hiresztelte, hogy maga Perikles tette el barátját láb alól, nehogy a vizsgálaton holmi kellemetlen leleplezések történjenek [16]).

A második támadás Anaxagorast érte. Évek óta élt már Athénban csendes visszavonultságban, erkölcse feddhetetlen volt, dicsőségvágyat nem ismert, egész életét tisztán csak philosophiai és mathematikai tanulmányainak szentelte, és még csak iskolát sem kivánt magának alapítani. Ámde legbensőbb barátja volt Periklesnek és nagyobb fájdalmat ennek nem lehetett okozni, mint ha üldözőbe veszik az ő Anaxagorását. Egyesültek tehát sokan, különböző pártbeli férfiak. Köztök volt sok becsületes ember is, az

ősi vallás és erkölcs buzgó pártfogója, mint például Thukydides, a Melesias fia, a ki hű maradt régi meggyőződéséhez, és a számüzetésből visszatértekor megint csak Perikles ellen küzködött, de voltak olyanok is mint Kleon, szószólói a korlátlan népuralomnak, a kiknek tulajdonképen nem volt más czéljok, csak hogy Periklest megbuktathassák. A vallásos rajongók vezérférfia Diopeithes, egy heves vérű pap és népszónok volt, a ki isteni ihlettség örve alatt tébolyodottságot szinlelvén, a tömeg figyelmét magára vonta, jósszavakat rikácsolt és a népet ingerelte. Indítványára elhatározták, hogy mindazokat, a kik az országosan bevett vallást megtagadják, és az isteni dolgok felett okoskodnak, a hazaárulók bünében marasztalják el. Most már tehát kezökben volt a fegyver Perikles philosophus barátai ellen. Damont (III. 258. l.) számüzték, Anaxagorast pörbe fogták, és Periklesnek meg kellett győződnie, hogy fölmentetését nem lesz képes kieszközölni. Igaz hűséggel ragaszkodott hozzá, de szerencsésnek vallhatá magát, hogy csak saját életét is megmentheté; nem adhatott neki más tanácsot, mint hogy hagyja el Athént, és keserves fájdalommal telt el, midőn az agg philosophus csakugyan kivándorolt Lampsakosba.

A siker kivívtán nekibátorodva, az ellenség merészebben nyomult előre Perikles ellen, és uj támadását már barátnéja Aspasia ellen intézte, a kit különben a szinpadon majd mint az olympusi Zeus Heráját, majd az uj Omphale vagy Deianeira alakjában, a mint a rettenetes Heraklest megfékezi, már elégszer meghurczoltak. A tréfa azonban most komoly képet váltott. Hermippos, a komoediairó vádat emelt ellene, és az esküdtszék előtt felelősségre vonta a büszke miletosi nőt vallástalanságáért és a tisztesség és

erkölcs megsértéséért, azt bizonyítván, hogy szabad családbeli nőket mocskos üzelmekre a házába csalogat. Ez esetben Perikles sem engedhetett. Egész tekintélyét koczkára tette érette; együtt akart vele vagy győzni, vagy megbukni. Védelmére odalépett a nép elé, de már nem volt a régi, nem a büszke, győzelemtelt, nyugodt államférfiu. Könybe borult szemmel kérte a birákat, ne sujtsák ily borzasztóan, és ily módon sikerült neki kieszközölnie, hogy barátnéját felmentették a gyalázatos vád alól, a melyet gyülölségből Perikles iránt emeltek ellene, és ez okból pártkérdésnek tekintettek.[17])

Végre már magát Periklest támadták meg. Ellenfelei közpénzek elsikkasztásával vádolták. Drakontides indítványára — valószinüleg ugyanaz volt ez, a ki a hajórajt Kerkyrába vezette (13. l.) — elhatározták, hogy Perikles mind a pénzről, a mi kezén megfordult, nyujtson be kimerítő számadást a prytanisok elé, és hogy ügyében a várbeli Athéné oltára előtt tartassék meg az ünnepélyes ülés, hogy a birák annyival is inkább a személyre való tekintet nélkül, csakis szent esküjök értelmében hozzák meg itéletöket felette, vajjon bünös vagy büntelen-e? Ezt a határozatot azonban Hagnon indítványára mégis megváltoztatták olyformán, hogy az ügy egy 1500 tagu esküdtszék előtt tárgyaltassék. Ezek itéletére bizták, hogy a pört sikkasztás és vesztegetésért-e vagy csak amugy általánosságban az állam megkárosításaért indítsák-e meg ellene.[18])

Az ellenpárt támadása most sem sikerült ugyan, mindamellett kisérleteik arról tanúskodnak, hogy Perikles állása nagyon is megingott, a mióta a régi aristokraták conservativ pártja egyesült a béke idején alakult új demokrata-párttal, és a mióta a rajongó papság is egész az elke-

seredésig izgatott ellene. Buzgalmuk nem is maradt eredménytelenül, mert állami tisztsége, és élete, a melyet a művészekkel, philosophusokkal és ión nőkkel folytatott, Perikles minden óvatossága mellett is a tyrannisra emlékeztetének, és nem egyszer meg is botránkoztak fölötte.

E küzdelmek, a melyeket Periklesnek önmagáért és barátaiért kellett vivnia, a 87, $^1/_2$ (431) évbe esnek, tehát ugyanarra az időre, a midőn a lakedaemoniak követségei Athénban jártak. Kétségtelen dolog, hogy Spartában az athéni polgárság megváltozott hangulatáról jól voltak értesülve, és valószínű az is, hogy az aristokrata párt közreműködésével követelték Athénban az Alkmaeonidák kiüzetését.

Perikles ugyan a személye ellen intézett támadásokat mind győzelmesen meghiusította, de azért még nem kecsegtethette magát, hogy most már ment minden veszedelemtől. Mert ellenfelei megpróbálkoztak már rajta, és minden pillanatban ujból egyesülhettek ellene. Azért a maga személyét tekintve is a véleményben volt, hogy a háború, minthogy már ugy is elkerülhetetlen, reá nézve sem üthetett volna ki kedvezőbb időben. Számíthatott reá, hogy a közös veszedelem elvonja majd a belügyektől a figyelmet, hogy majd megbénítja ellenfelei erejét, hogy a közszellemet erősíteni fogja és megérteti majd az athéniekkel, mennyire nem képesek őt nélkülözni. Ámbátor teljesen igazságtalan a komoediairók gyanúsítása, hogy egyedül csak Perikles érdekében tört ki a háború, és hogy ő, csakhogy kimeneküljön a maga bajaiból, azért »hajította a megarai határozatot szikrának a gyulékony anyaggal telt Hellasba«: mindamellett nem lehet tagadni, hogy csakugyan volt összefüggés a háború és az emlitett állami perek között; mert ezek nem-

csak Perikles spártai ellenségeit bátorították fel, hanem őt magát is a háború megindítására sarkalták, különösen minthogy azt remélte, hogy gyorsan és szerencsésen be fogja végezhetni. Semmi más, csakis egy igazságos háború csillapíthatá le az ingerültséget, ámbár Periklesnek jó szerével volt tőle mit tartania is, mert tudhatta, hogy őt meg ujabb veszedelembe sodorhatja. Tudhatta, és a mint beszédeiből kitünik, tudta is, hogy bárminő véletlen csapás az ő bukását fogja maga után vonni; ismerte az athéniek változékony, türelmetlen természetét, és átlátta, hogy haditervét még sem lesz képes kivinni, hacsak nagyobb áldozatokat nem ró vállaikra. Egykedvüen el kell majd nézniök, mint pusztítja az ellenség szántóföldjeiket, mert csak ez volt az egyetlen mód, hogy a haszontalan erőködésben kimerült peloponnesusiakat majd a béke megkötésére kényszerítsék. De az ilyen haditervet csak olyan ember vihette ki, a kinek nyugalma rendíthetetlen, tekintélye mindenektől elismert vala, egy olyan államférfiu és hadvezér, a kinek szó nélkül alája rendelték polgártársai magokat. Periklesnek tudnia kellett, hogy a siker egyedül az ő személyéhez van kapcsolva; tehát nem ugyan haszonlesésből, hanem igenis hazaszeretetből azt kellett kivánnia, hogy a háború addig törjön ki, a mig ő teljes erejéből képes Athént kormányozni.[19])

A két állam tehát harczra készen és harczra vágyón farkasszemet nézett már egymással, de támadásra mindeddig még nem került a dolog. Athén tervéhez képest csak védőleg akarta magát viselni, Sparta meg vonakodott az első lépést megtenni. De az egész görög földön aggódó izgatottság között várták a jövendő eseményeket, némelyek türel-

metlenül, harczvágytól lángolva, mások meg borongó sejtelmektől kinoztatva. Az ifjabb nemzedék ugyanis az Isthmos innenső és tulsó oldalán, minthogy a békében nőtt fel, és nem ismerte a polgárháboru pusztításait, csak azt az egyet kivánta, hogy a jelen és már tűrhetetlen állapotok változzanak meg; neki mindegy volt, csak háború legyen, hogy alkalmat nyerjen erején megpróbálkozhatni. Ők jobbnak találták, ha most mindjárt nyilt csatában eldöntik pörös ügyeiket, semhogy azok még tovább is mint valami titkon duló méreg évődjenek a nemzet életerején. Ellenben a tapasztaltabbak és józanabbak erősen fontolóra vették, milyen iszonyu és előre nem látható következményei lehetnek a két nagyhatalom első véres összecsapásának, és baljóslatú aggodalmukban megerősítették őket a vészes jósszavak, a melyek szájról szájra szálltak országszerte. Félelemgerjesztő előjeleket találtak, és minthogy kutattak utánuk, napról napra ismétlődtek; borzalmas természeti tünemények történtek, nevezetesen egy földrengés Delosban, pontos kutatás nyomán az első, a mely a szent szigetet érte, pedig azt hitték róla, hogy megingathatatlanul oda van erősítve a tenger fenekéhez. Ez esemény hire még jobban felcsigázta a nép aggodalmas izgatottságát.[20])

Egyszerre csak kitört a háború, még pedig egészen váratlanul sem Sparta, sem Athén, hanem Thebae részéről.

Thebae egy idő óta nem bírt megállapodásra jutni. Egy izben a demokrata-párt kerekedvén fölül, a várost Boeotia fővárosának kivánta megtenni. (III. 213. l.) Ez okból aztán kényszerültek a boeotiai egyéb városok az athéniekkel szövetségre lépni; de ez a szövetség egyátalán természetellenes volt, és a koroneiai véres ütközettel fel is bomlott. (III. 223. l.) Egy eredményök e küzdelmeknek azonban mégis

volt, az tudniillik, hogy az elkeseredést Athén ellen egész a dühösségig fokozták, mert a boeotiak nem birták elfeledni az athéniek azon vakmerő kisérletét, hogy országukat igájokba akarták hajtani. Mikor aztán Thebaeben a kormányt ismét az aristokraták ragadták kezökbe, minden törekvésök oda irányult, hogy az attikai politika minden támaszát egytől egyig megsemmisítsék Boeotiában, és hogy kiirtsanak minden jó indulatot, a melylyel talán némelyek még Athén irányában viseltettek. A legbefolyásosabb ember Thebaeben az oligarchia-párt vezére, Eurymachos, a Leontidas fia volt, és esküdt ellensége Perikles politikájának. Ő szülővárosát, a mely most a boeotiai szövetségnek állott az élén, ismét az ország fővárosává kivánta emelni; e czél elérésére azonban merészen előretörő politikát kellett folytatni, és ily szempontból legalkalmasabbnak vélte, ha egy váratlan támadással meglepi Plataeát.

Plataea határa a szerződések értelmében szentnek és sérthetetlennek volt elismerve (III. 118. l.); Athénnal a lehető legszorosabb barátságban élt, és demokratikusan volt berendezve; Thebaet a peloponnesusi szövetség birodalmától, a mely a Kithaeronon túl vette kezdetét, elválasztotta, és így minden tekintetben szálka volt a thebaiak szemében. Azonfölül a szabadságharczok óta kiváló fényben tündökölt a plataeabeliek neve. Spartában is, úgy szintén Athénban sokszoros összeköttetéseik voltak a legbecsültebb családokkal, és ámbár azokból a nemzeti intézményeikből, a melyeket Aristides alapított, egy sem létesült, és különösen a szövetségesek a gyülésre soha sem jöttek össze városukba, legalább pompás templomokat építettek, fényes fogadalmi ajándékokat alapítottak a polgárok a rájok eső hadi zsákmányból. Pheidias és Polygnotos ékesítették fel

a had istenasszonyának, Athénének szentelt sekrestyéjöket (III. 377. l.), és Zeus, a szabadítónak az ünnepei, valamint az elesett hősök emlékére évről évre szokásos halotti ünnepek dicsőségét nem hagyták elenyészni a városnak, a melynek a polgárai a szabadságharczok után is az athéniek oldalán ott voltak mindannyiszor, valahányszor valami dicsőséges dolgot kellett végezniök.

Mindez elég ok volt arra nézve, hogy ébren maradjon a thebaiak irigysége és gyűlölete. A míg azonban a két nagyhatalom egyességben élt, nem is gondolhatták, hogy a birtokviszonyokat meg lehessen változtatniok. Most azonban, úgy okoskodtak, kedvező alkalom kínálkozott a gyűlölt szomszéd leigázására. Ha felbomlottak mind a szerződések, miért is kell épen a plataeabeliekének épségben maradnia? Minél hamarább támadnak, annál biztosabb a siker, és ha már egyszer sikerült kisérletök, egész bizonyosan számíthattak Sparta helyeslésére is. Spartának ugyanis jövendő háborujában semmi sem válhaték annyira hasznára, mint ha Attika határán egy barátságos táborhelyet szerezhet, miként már azelőtt is egyszer kiszemelte volt Tanagrát e czélra magának (III. 214. l.).

Eurymachos tehát titkos összeköttetésbe lépett néhány oligarchia-párti emberrel Plataeában, hadsereget szervezett, és egy estve (április kezdetén, néhány nappal az újhold előtt történt a dolog) háromszáz nehéz fegyverest előreküldött Plataeába. Ezek a kapukat áruló kéztől nyitva találták, és mielőtt még a polgárok, a kik épen ünnepnap multán békén nyugalomra tértek, csak sejthették volna is a béke ilyetén gyalázatos megszegését, már ott állott piaczuk közepén az ellenség a szövetség két hadvezé-

rének (boeotarchos), Pythangelos és Diemporosnak a vezérlete alatt.

Birtokában lévén a városnak, a thebaiak szebb szinben akarták galád eljárásukat föltüntetni, és nemcsak hogy vonakodtak az árulók kivánságához képest a demokratapárt vezérférfiait elfogni, de sőt rábeszélés utján igyekeztek boldogulni, abban a reményben, hogy a megrémült polgároktól könnyedén kicsikarhatnak egy olyanforma nyilatkozatot, hogy ők is beállnak a boeotiai városok szövetségébe és elismerik Thebae hegemoniáját. Ha ez sikerűlne nekik, akkor, a mint vélték, a város mintegy önként csatlakoznék hozzájok, és minthogy úgy is jelentéktelen volt a csapat, a melylyel megszállták, úgy lehetne a dolgot feltüntetni, hogy a plataeabeliek szives készséggel fogadták a jó alkalmat, hogy végre-valahára megszabadulhattak az athéniek kelletlen barátságától.

Csakugyan el is kezdtek már alkudozni a benyomult ellenséggel. Azonban alkudozás közben észrevették, mily csekély számban vannak a thebaiak, és nyomban elhatározták, hogy meg fognak velök küzdeni. A polgárok áttörték házaik falait, hogy egyesűlhessenek a közös támadásra, és kora virradatkor a thebaiakat, mikor már egész éjjel az ömlő záporban fegyverben állottak, és a sikert egész biztosra fogták, egész váratlanúl és oly erővel megrohanták, hogy ámbár makacsul védekeztek, mégis futásban voltak kénytelenek üdvöket keresni.

Ámde most gyült még csak meg igazában a bajuk. A piszkos, szük útczákban, a melyeket szekerekkel még el is zártak, eltévedtek; városszerte megkergették őket, és nem találhattak sehol kibuvót, mert azt a kaput, a melyen bejöttek, és a mely csak maga volt nyitva, szintén bezárta

volt egy plataeai ember. A szerencsétlenek legnagyobbrészt megölettek; csak kevesen menekülhettek meg a falakon keresztül, és száznyolczvanan élet-halálra megadták magokat. Mindez még a thebai hadsereg megérkezte előtt történt; ezt ugyanis a megáradt Asopos föltartóztatta. Segíteni már nem segíthettek; tehát összefogdosták, a kiket értek a plataeai határban, hogy legyen kikkel megváltaniok elfogott honfitársaikat, de csakhamar visszavonultak, miután, a mint ők állították, a foglyok szabadon bocsáttatását esküvel megigérték nekik a plataeabeliek. Ez utóbbiak pedig időközben a határból mindent a városba hordtak, és mikor ezt bevégezték, kivégezték mind a fogoly thebaiakat. A követ, a ki Perikles megbizására vissza akarta volna őket tartani az elhamarkodott tettektől, már későn érkezett. — A borzasztó eset már megtörtént. A plataeabeliek a magok részéről tagadták, hogy ők kötelezték volna magokat a foglyok kiadására, és lehetséges is, hogy nyugodt, megfontolt egyesség nem is jött létre. Mindenesetre azonban e tettök ép olyan oktalan volt, mint a minő embertelen, mert ha életben hagyják a thebaiakat, magoknak is és szövetségeseiknek is megbecsülhetetlen hasznára válhatnak, míg ellenben megöletésökkel nem nyertek egyebet, mint hogy a megbékülés immár örökre lehetetlenné vált. Árulás és gyilkolással kezdődött meg ama borzasztó éjjelen a háború Görögországban. Kezdetéből minden okos ember megitélhette, mit lehet még tőle várni, ha egyszer majd igazában megindul[21]).

Mihelyt hirét vették a spartaiak a boeotiai eseményeknek, azonnal szétküldötték követeiket, és a peloponnesusi és egyéb szövetségeseik csapatait, összes haderejök két harmadát, az Isthmoshoz rendelték. Az összegyűlt

hadsereg vezérletét, a melynél nagyobb a földszoroson még nem ment keresztül, Archidamos vette át. Archidamos hű maradt önmagához. Nem tőn semmit, hogy a harczkedvet éleszsze, sőt inkább minden módon lohasztani iparkodott katonái vérmes reménységét. Még most sem titkolta el, mennyire meg van győződve az ellenség veszedelmes hatalma felől, és nem palástolta, hogy csak úgy kénytelen-kelletlen fog még most is a háború megindításához. Csak akkor, mikor a város kapui előtt már utolsó békekövetét, Melesippost is visszautasították az athéniek, nyomult lassan előre Megarison keresztül.

Most már Perikles védekező haditerve alkalmaztatott, még pedig első izben, és ezzel együtt maga Perikles is, a ki a város főkapitánya volt, vezértársaival, a kik csak az ő akaratának voltak eszközei, erősebben és korlátlanabbúl ragadta kezébe a kormány gyeplőit, mint eddig. Rendkivüli intézkedésekre volt szükség, és azokat pontosan kivüle más senki sem lett volna képes végrehajtani.

Hadba szólították a szövetségeseket, száz hajót fölszereltek a Piraeusban, az ország erődítvényeit rendbe hozták, a hadsereget, nevezetesen a lovasságot, a melyet a thessaliabeliekkel egyetemben szabad portyázásra szántak, a fegyverforgatásban gyakorolták. A polgárokból alakult lovasságot tiz rajra, százával egy-egy rajt, szaporították; a legelőkelőbb és leggazdagabb családokból szedték őket évről évre, és egymagok képezték az athéniek összes állandó hadseregét. Az ifjuság java virágából volt összeválogatva ez a lovasság, a város dísze, büszkesége, és maga Perikles is nagy bizodalmát helyezte beléje. Megparancsolták továbbá a földművelő népnek is, hogy feleségestől és családostúl biztos menedéket keressen magának. Mint a perzsák betö-

rése alkalmával, elköltöztek most is mindannyian telkeikről, de most nem a szigetekre és a tulsó partokra menekültek, hanem legtöbbjének Athén szolgált mentő szigetjeként. A parasztság, megrakodva mindennemű holmijával, sok napon át sürü tömegben tolongott a város kapuin keresztül a szük útczákba; de nyájaikat a tengeren-túlra vitték, legtöbben Euboeába.

Keserves áldozat volt a falusi függetlenséget megszokott földbirtokosoknak hosszú, bizonytalan időre megválniok házaiktól, telkeiktől, szőleiktől, odahagyniok egész gazdaságukat, a melyek rövid ideje, hogy a perzsa háborúk óta ismét felvirágoztak. Templomaiktól, halottaik sirjától kellett egyúttal megválniok, kizavartattak megszokott életmódjokból, boldogságukból; keserű, és megalázó érzés fogta el őket, hogy mindennek küzdelem nélkül kell veszendőbe mennie.

Benn a városban, a mennyire csak tehették, helyet szereztek mindnyájának, és a vendégszeretet lehetőleg könnyített sorsukon. A szükség kényszerítette őket, hogy minden szabad térséget, még szent helyeket is, fölhasználjanak, és bár intő jóslatok megtiltották, a várhegy alatt elterülő úgynevezett Pelasgikont is fölosztották lakóhelyül a menekülőknek. Jó módú gazdaemberek kénytelenek voltak a várfalak tornyaiban megfészkelni magokat; a kikötő három bástyája közé, és bárhol egy kis szabad terök volt, sátorokat, gunyhókat és szegényes tanyákat hevenyésztek. Perikles tudta, hogy Archidamos még mindig az ő bukásában reménykedik. Utolsó követségét is csak azért küldötte, hogy alkalmat nyerjen az ellenpárt Perikles ellen még egy utolsó támadást megkisérleni. Egy ujabb fogásától lehetett most tartania. Archidamosban még az a gondolat támadhat, hogy

megkiméli Periklesnek, az ő vendégbarátjának a birtokait, hogy ily módon gyanút támaszszon ellene; Perikles tehát kijelenté, hogy birtokait ez esetben a népnek ajándékozza. Magában a városban a rend szigoru föntartásáról gondoskodott; a polgárok gyülekezése meg volt tiltva; még nem is mutatkozott az ellenség és Athén már ostromállapotban volt. Egy akaratának lehetett most csak uralkodni, mert a belső ellenség, a ki a legkisebb bajt, a legkisebb zavart, a régi szokások legcsekélyebb elhanyagolását is kiaknázta, csakhogy Periklesnek árthasson, sokkal veszedelmesebb volt még a külsőnél is, a kivel különben czéljaiban egyetértett. Sokat hányatott életében Perikles sok bajon, sok veszedelmen keresztülment ugyan, de azért legnehezebb munkája mégis csak most várakozott reá. [22])

Készületeit az ellenséges hadvezér lassusága miatt könnyedén bevégezheté. Ez utóbbinak az eljárása abban leli magyarázatát, hogy a thebaiakkal egyértelmüleg kivánta hadmüveleteit végezni. A mig azok ugyanis Plataea határát pusztították, addig a peloponnesusiak a Kithaeron túlsó oldalának a mentében nyomultak előre és megtámadták Oinoe várát, az attikai határon. Ott feküdt ez a hegy lábánál, az Eleusisnak tartó Kephisos folyócska forrásainál. A spartaiak e tettökben régibb hagyomány nyomán indultak. Ugyanis már Kleomenes király idejében (II. 130. l.) megegyeztek a boeotiaiakkal, hogy Oinoet elfoglalják, mert ez a thebai utba esvén, egybekötötte Boeotiát a Peloponnesussal, másrészt meg uralkodott az egész eleusisi sikság fölött is.

Azonban Perikles intézkedései helyt álltak. Az erősséget Archidamos legnagyobb erőködése mellett sem volt képes elfoglalni, úgy hogy végre is abbahagyta az egész

dolgot, és csapatait levezette a síkságra, a hol a júniusi nap heve a gabonát már mind megérlelte. Tizenegy hete mult Plataea megrohanásának, hogy a zsákmányéhes ellenség a gondosan művelt mezőségeket végig özönlé. A megerősített Eleusist nem érte baj. Innen Athén ellen nyomultak előre, de nem az egyenes úton a Pythion templománál levő völgytorkolaton, hanem feljebb éjszakról azon a szélesebb völgynyiláson keresztül, a mely az Aigaleost elválasztja a Parnestól és az athéni síkság felső felébe vezet. Acharnai feküdt itt, e síkságnak legjelentékenyebb és átalában egész Attikának legnépesebb helysége. Izmos, nyers volt a lakossága, és meglehetős sok jó katonát szolgáltatott az attikai hadseregbe; különben szénégetők voltak, és a Parnes hegységben folytatták mesterségöket, azonfölül még bortermeléssel is foglalkoztak.

Archidamos harczmódjától biztos sikert várt ezen a vidéken. A város falairól immár egész tisztán láthatók valának a szántóföldek és szőlőkben tanyázó ellenség őrtüzei, és a hadban jártas lakosságot kényszeríttették, hogy egész nyugodtan nézzék, mint lesznek házaik, majorjaik a lángok martalékává. Igaz ugyan, hogy a kár nem volt olyan nagy, mint a minőnek az ember mostani fogalmainkhoz mérten képzelné. A házak majd mindannyian csupán sárfalakból épültek, és a magánlakások nagyon takarékos berendezésüek voltak. A béke idején azonban a fényüzés mégis terjedt annyira mennyire, és sok helyütt már csinos nyári lakások és kényelmes kastélyok is épültek, úgy hogy Archidamost reménye, a melyet intézkedéseibe helyezett, épen nem csalta meg.

A polgárok zúgolódtak és zajongtak; különösen a földbirtokosok, a kik különben is a legsúlyosabb terhét vi-

selvén a háborúnak, azt látták, hogy nekik teljesen tönkre kell jutniok. Mert hát mi is lesz belőlök, ha ezek a betörések évről évre ismétlődni fognak, és majorjaik védelmére semmiféle intézkedés sem fog történni? Ha Perikles most a Pnyxen népgyülést enged egybegyűlni, talán a legoktalanabb határozatok hozatnak. Ahelyett azonban a nép az utczákon és tereken csődült össze, és szidta, átkozta Periklest, hogy ő az oka mind a nyomoruságnak, hogy gyáva, hogy áruló. Ez már mégis csak netovábbja a tyrannismusnak, így zúgolódtak mindannyian, hogy egy ember elég hatalmas legyen egy egész népet bezárni a falak közé, és megvonhassa a polgároktól jogukat, hogy saját telkeiket védelmezhessék!

Az efféle ócsárlásoknak egy mintája ránk maradt Hermippos egy komoediájának a töredékében: »O te, fejedelme a satyroknak, hát már soha sem fogod a lándzsát felemelni; hisz egyébkor szemtelen önteltséggel hadvezérnek hiresztelted magadat, hova leve tehát most a bátorságod? Fogadat csikorgatod dühödben, ha valaki a kövön kését feni, a mióta megczibált a vad Kleon.« Kleon, a timár, egyesülve az egynézetűekkel, a jó alkalmat felhasználta, hogy mint az elégületlenek szóvivője, befolyást szerezzen magának. Perikles csak a lovasságot bocsátotta ki, és bizonyára nevelte még az elégületlenséget, hogy egyedül ez az aristokrata csapat részesült a dicsőségben, hogy nyilt csatában megütközhetett az ellenséggel, és hogy szerencsésen meg is védelmezte a város közelébe eső szántóföldeket. Egyúttal száz hajót is fölszerelt Perikles legjobb katonáival, de ő maga otthon maradt helyén, a hol a legtöbb nehézséggel kellett megküzdenie, és a melyen senki más nem lett volna képes őt helyettesíteni. Szilárdan és biztosan

igazgatta az állam hajóját; bármi zaj sem kényszeríthette, hogy meggyőződése ellenére cselekedjék, és hogy nyilt csatában feláldozza a polgárok életét.« Csak hadd vágják ki fáitokat, így buzdította az athénieket, azok hamarosan ujra megnőnek; de nem így az emberek!« Rendíthetetlen nyugalommal állott a háborgó tömeg fölött.

Azon időtájt, hogy a hajóhad megindult a Piraeusból, Archidamos is elhagyta Attikát, miután serege négyöt héten át az ország egész éjszaki részét föl egész Euoboeáig végleg elpusztította. Elvonultak mint a sáskák, mikor már letarolták a mezőket. Valószinüleg siettette elhatározásukat az is, hogy a hajóhadat a Peloponnesusnak látták tartani, mert a katonák féltették védtelenül hagyott falvaikat és családjokat. [23])

A háború-évad utója az athénieknek állt a rendelkezésére. Flottájuk körülhajózta a Peloponnesust, és megtámadta Methonét (Modon), a fontos kikötő várost a Messenia félsziget (I. 241. és k. l.) déli csúcsán, szemben az Oinussai szigetcsoporttal. A támadást meghiusította Brasidas ügyessége, a ki gyorsan bevonult a megszállt városba. Az athéniek tehát egyesülten 50 kerkyrai hajóval fölfelé mentek a Peloponnesus nyugoti partja mentén, és a gazdag elisi földbirtokosokon busásan megvették a pusztítást, a mit hazájok szenvedett. Azután még Akarnania partvidékén elfoglalták a korinthosbeliek két városát, és megnyerték a Kephallenia sziget négy városának a szövetségét.

Ugyanekkor egy 36 hajóból álló raj fölment éjszaknak az euboiai csatornán keresztül, hogy megfenyítse a lokrisbelieket. Két városukat elpusztították, partvidéköket megsarczolták, és a szemben fevő kis Atalante szigetén sánczokat emeltek, beléjök attikai csapatokat helyeztek, hogy

szemmel tartsák a lokrisbelieket. Továbbá el lőn határozva, hogy az aeginabelieket mind elkergetik szigetjökről. Titkos árulkodásaikkal ugyanis ők idézték föl leginkább a háborút, és Periklesnek, hogy a polgárságot megnyugtassa, okvetetlenül földre volt szüksége, a melyet köztök kioszthasson. De meg katonai szempontból is szükségesnek találta a sziget elfoglalását, mert fele utba esvén a Peloponnesus és Attika közt, az athénieknek ép oly szükséges hajóállomásuk volt, mint a minő veszedelmessé válhaték rájuk nézve. Tehát minden halogatás nélkül nyomban kiosztották a telkeket attikai polgároknak, és a lakosokat a szigetről átszállították a peloponnesusi partokra.

Az aeginabeliek után vádlójukat Megarát gyülölték legjobban az athéniek. Megfenyítésökre maga Perikles vonúlt ki 10,000 nehéz fegyverzetű polgár, 3000 szintén nehéz fegyverzetü vendéglakó és egy nagy csapat könnyű fegyveres élén. Örült az alkalomnak, hogy az attikai hadsereget egész erejében hadba vezetheti, de meg azt is meg akarta mutatni az egész világnak, mily rosszúl járnak azok, a kik Sparta védelmére bizták magokat. A peloponnesusi hadcsapatok már rég hazatértek városaikba és falvaikba, és a korinthosiak is tétlenül nézték, hogy dulják fel az athéniek szomszédjok telkeit, még pedig olyannyira, hogy egész a várfalak tövéig elpusztult minden kerti ültetvény. Sőt a mi több, ugyanekkor Athénben, Charinos indítványára, egy új »megarai néphatározat« jött létre, a mely a megarabelieket örök időkre engesztelhetetlen ellenségnek nyilvánította, és a melynek értelmében halálbüntetés ért minden megarai embert, a kit attikai földön elfognak. Egy másik pontja e határozatnak továbbá még arra kötelezte az athéni hadvezéreket, hogy hivatalba léptökkor esküvel kell megfogad-

niok, hogy évenkint legalább kétszer pusztító betörést intéznek a megarai határba. Meg akarták büntetni őket a hírvivő Anthemokritos haláláért is, a kit, midőn nyilvános megbizatásban nálok járt, agyoncsaptak a megarabeliek; de így kellett intézkedniök hadi szempontból is, mert lényegesen megnehezítették a peloponnesusiak következő hadjáratait, ha a szomszéd tartományt végkép elpusztítják.

Ez utóbbi czélból egyéb intézkedéseket is tettek. Őrséget rendeltek országszerte, sőt magára Salamis szigetére is, hogy innen a megarai partokat megfigyelhessék, és minden előforduló dolgot azonnal megjelentsenek a Piraeusba, jelek segítségével; elhatározták, hogy a roncsolt triéréseket nem fogják többé, mint eddig kivetni, hanem szállító hajóknak alakítják át, hogy minél hathatósabb támadást intézhessenek az ellenség földje ellen; azt is elrendelték, hogy száz legjobb hadihajó kapitányaival együtt mindig készen álljon az ország védelmére, hogy a tengerről eredő támadás esetén Athént és Attikát megvédelmezze; ugyanerre a czélra továbbá 1000 talentomot tartalék-alapnak helyeztek el, és kimondották, kogy halálbüntetés éri azt, a ki a népet rá akarja beszélni, hogy e pénzt másra, mint eredeti rendeltetésére fölhasználja.

Periklesnek ez intézkedéseivel az volt a czélja, hogy a köztársaságot még hatalma megszüntével, sőt még halála után is visszatartsa minden könnyelmű elhatározástól.

De folytattak még diplomacziai alkudozásokat is. E czélból különösen távolabbra eső szövetségeseiket használták föl, és különösen azokat, a melyek külföldi államokkal némi összeköttetésben éltek. Köztök legtöbb hasznot hajtott nekik Abdera. Thrakia déli részében feküdt e gazdag város, és szép virágzásnak örvendett benne a müvészet is, a

mint azt a ránk maradt számos és pompás kivitelű ezüstpénzekből következtethetni. A város egy előkelő polgára, Nymphodoros, testvérét Sitalkesnek, az odrysok királyának adta nőül. A király birodalma egészen a tengerig terjedt, és ő hatalmát egy hellén szövetség segítségével még jobban megszerette volna erősíteni és nagyobbítani. Magok az athéniek szintén minden módon azon iparkodtak, hogy hatalmukat e vidéken megerősítsék, minthogy Potidaea még mindig meghiusította ostromukat, és a Chalkidike városai szintén folytatták lázadásukat. Nymphodorost tehát kinevezték Athén proxenosának, és neki csakugyan sikerült is a hatalmas thrák királyt Athén szövetségeséül megnyerni; közbenjárt továbbá Perdikkasnál is, és kibékíté vele az athénieket, a kik visszaadták neki Thermét (a későbbi Thessalonike). Így azután Athén legfontosabb gyarmatában egyszerre megszabadúlt minden külellenségétől, és most már remélheté, hogy könnyedén véget fog vethetni ennek az eddigieknél sokkal veszedelmesebb háborújának.[24])

A háború első évére, a mely most letelt, nem valami nagy megelégedéssel tekinthettek vissza a peloponnesusiak. Őket érte a felelősség e szerencsétlen háború kitöréséért, és nyomai már is mélyen meglátszottak hazájok földjén; Periklest minden erőködésökkel sem voltak képesek megbuktatni, és hadviselésök egyátalában eredménytelennek bizonyúlt. Sőt inkább kitünt, és fényesebben mint valaha, hogy ellenségök városa mennyire megközelíthetetlen, mily nagy a hatalma a tengeren, és mily éber tevékenységet képes kifejteni. A Peloponnesus most, hogy Kephallenia hozzájok pártolt, még jobban ki volt téve az athéniek támadásainak; a korinthosbelieknek Thrakiára vonatkozólag le kellett mondaniok minden reménységökről, és habár az athéniek

távozta után Akarnania partjain némi sikert ki is vívtak hajóikkal, egészben véve várakozásukban keservesen megcsalódtak. Perikles ellenben a bántalmakért, miket el kellett viselnie, azt az elégtételt nyerte, hogy kiváló érdemeiért abban a megtisztelő megbizatásban részesült, hogy az eddig elesett polgárok ünnepélyes temetkezésénél ő tartsa a város nevében a halotti beszédet.

Az elesettek száma csekély volt. Annál könnyebben eltérhetett Perikles az ilyféle beszédek szokásos formájától, és a halottakról, a kiket az ünnepélyes temetéssel és hátramaradt családjok iránt való gondoskodással maga az állam már eléggé megtisztelt, csinján áthidalhatott az élők közösségére, és szólhatott az államról, a melynek érdekében föláldozták a polgárok életöket. Valóban egyike lehetett a legnagyobbszerű látványoknak, a mint a Kerameikos sirboltjainál az egész attikai polgárság körülállta Periklest, a ki egy emelvényről beszélt hozzájok. Még friss emlékezetökben volt a háború, végtelen szenvedéseivel; köröskörül ott láthatták elpusztult telkeiket, leégett majorjaikat; biztos várhatták, hogy néhány hónap múlva ismét megújul régi szenvedésök, és tudták, hogy ez idő alatt nemcsak vagyonukban károsúlnak meg, nemcsak minden megszokott kényelemről, de még legdrágább jogaik és a szabadság élvezetéről is le kell mondaniok. És mégis tolongva sereglenek a férfiú köré, a ki sorsukat kezében tartá, és lelkesülten hallgatják szavait, a mint ecseteli nekik városuk fényét és pompáját, a melyhez fogható nincs a hellének közt. Férfias őszinteséggel dicséri alkotmányukat, hogy az igazán demokratikus, mert az egész nép javára létesült, és egyenlő jogokban részesíti mind a polgárokat, úgy hogy államukban a ki a legjobb, az nyeri el a legmagasabb hivatalokat. Ma-

gasztalva emlegeti, mennyi és mily nemes szellemi élvezeteket nyújt a város, hogy szeretik és pedig kénytetés nélkül a tudományt és az erényt polgárai, hogy működnek közre egy akarattal az állam javára és felvirágzására, mily vendégszeretők, mily derekasak; hogy megmaradtak, bár hosszú békében éltek és mindig szerették a szépet, régi mértékletes életök mellett, — szóval, hogy az athéniek városa mindig és minden viszony között is méltó bámulásban fog részesülni a jelen és a jövendő nemzedékek részéről.

Így rajzolta le Perikles polgártársainak államuk nagyságát, így ecsetelte Athén népét, hogy megmutassa nekik, minőknek kellene lenniök. Jobbik tulajdonságaikat tárta fel előttök, hogy buzdítsa, bátorítsa, hogy türelemre, kitartásra és okosan megfontolt bátorságra serkentse őket. Megújult bizalommal tértek haza a temetőből, és nem rettegtek többé jövendő sorsuk végzéseitől. Így történt, hogy mikor Archidamos másodszor is betört Attikába (87, 2; 430. májusban), már nyugodtabban beletörődtek az elkerülhetetlenbe. A mult izben elpusztított földek most parlagon hevertek, úgy hogy a spartaiaknak a legtermékenyebb vidékről gyorsan el kellett vonulniok keletnek le egészen a Sunion fokig, hogy megszerezhessék magoknak a szükséges élelmi szereket. A polgárokban immár fokozódott a bizalom Perikles módszere iránt, és most már azt könnyedén elszenvedték, a mit tavaly még oly annyira elviselhetetlennek tartottak.

Ekkor új szerencsétlenség érte őket, olyan veszedelem, a mely minden emberi számításon fölül esik.

Már régebben szóbeszéd járta holmi gonosz betegség-

ről, a mely Egyiptomban és az ázsiai satrapiákban dühöngött, és már egész Lemnosig előrenyomúlt. De a nyugaton is, Siciliában és Italiában rettenes pusztító esztendők jártak, a minek az oka, a mint később bizonyítgatták, az volt, hogy sok nedves tél következett egyre másra, és sok víz gyülemlett egybe fönn és alant is. Ez által a levegő is, meg a termés is megromlott. Úgy mondják, hogy az éjszaki szelek, az etesiák, a melyek évről évre megszoktak térni, és a levegőt megtisztították, most szintén kimaradtak. Tehát ugyanakkor, a mikor a háború kitörtével felbomlott a görög világ társadalmi rendje, megzavarodott a természet rendje is: ez volt az általános, mindenütt rebesgetett nézet. Abban a hitben éltek mindannyian, hogy soha annyi félelmetes természeti tünemény nem jelentkezett, mint épen most, a háború kezdete óta [25]).

Attika, különben kiváló egészséges és jó levegője miatt valamennyi más ország felett, most először ismerkedett meg azokkal a veszedelmekkel, a melyek az élénkebb kikötő helyeket folyton fenyegetik. Mert alig hogy megkezdődött a hajózás (87, $^2/_3$; 430. nyarán), nyomban néhány aggasztó halálozás történt. Előfordultak hasonló esetek Görögország más vidékein is, de mindenütt csak elvétve, és csakhamar teljesen meg is szüntek. Attikában azonban kedvező talajra talált a betegség; be is fészkelte magát, és rémítő módon elterjedt. Épen most menekült ismét az egész nép a város falai közé. A szűk téren roppant sok ember szorult össze; megszokott életmódjokat nem folytathatták, gondban, izgatottan éltek és sok mindenféle ide-oda hányatásnak voltak kitéve. A szabadban kellett aludniok, elég mozgást tenniök nem nyilt alkalmuk, hiányzott nekik a jó táplálék, és a tisztaságról sem lehetett eléggé gondoskod-

niok. A Piraeusban a vizvezeték még nem volt készen rekkenő volt a melegség, és a cisternák vizével kellett meg-; elégedniök. Nem csoda tehát, hogy a halálvész a felső és az alsó városban csakkamar teljes erőben kiütött. Minden más betegség megszünt. A legrettenetesebb azonban egyaránt dühöngött minden osztályban, nem- és korkülönbség nélkül, és a betegség tünetei egyformák voltak mindannyinál. Olyan typhus féle láz lepte meg a beteget, hasonló ahhoz, a mely a háború nélkülözései folytán szokott a városokban vagy táborhelyeken kiütni. Azzal kezdődött, hogy a feje forróvá lett, és a szeme meggyuladt. Azután a belső szerveket támadta meg; a nyelve és az inye földagadt, fájdalmas köhögés erőltette, majd epehányás állott be és állandó kínos fulladozás. Bőrén pörsenések és daganatok támadtak. A külső tapintásra a testen nem lehetett valami rendkivüli melegséget észrevenni, de belső forrósága mindnyájának oly nagy volt, hogy letépték magokról ruháikat, és sokan közülök, mint valami őrültek, a kutakba ugrottak. E belső forróságban vesztek el a legtöbben, rendesen nyolczad vagy kilenczed napra, ámbár külsőleg teljesen épeknek látszottak. Voltak olyanok is, a kik az első rohamot kiállották, de aztán később haltak meg az elgyengülés következtében. Némelyek meg megmenekültek ugyan éltökkel a betegségből, de bárgyukká váltak, mások meg egyik másik tagjokat vesztették el az iszonyú betegségben.

A tudomány nem henyélt. Maga Hippokrates (III. 340. l.) vizsgálta meg a betegséget. Tapasztalatait, ha talán nem is mindjárt eleinte, hasznukra is forditotta az athénieknek, és tűzzel próbálta a levegőt megtisztítani. Erre az intézkedésére az a tapasztalata vezette, hogy a város valamennyi polgára között a kovácsok szenvedtek legkevesebbet a be-

tegség pusztításaitól. Különben mitse használtak az orvosszerek, a mit a papok és orvosoktól kaptak. Tompa fásultsággal nézték immár, mint dúl köztök a veszedelem. A betegség olyannyira ragadós volt, hogy a barátok és a rokonok is cserbe hagyták betegeiket, és még legszentebb szokásukat is elhagyták, el se temetvén halottaikat. Tömegesen feküdtek a halottak és a haldoklók a kutak körül, a hol még utoljára enyhülést kerestek, és a szentelt helyeket is hullák fertőztették meg, most legeslegelőször. Másnemü veszedelem egyesíteni szokta a népet; ez a mostani megszakította a családi és polgári kötelékeket egyaránt. Nem törődött már senki se törvénynyel, se renddel, kihalt a becsületérzés, ki a kötelesség érzete; kárhoztatták az isteneket, az embereket. Kiki a maga természete szerint vagy sötét búskomorságba esett, és a csapásokban engesztelhetetlen hatalmak büntető kezét látta, vagy egészen átengedte magát gonoszabb ösztöneinek, és fékeveszett érzékiséggel kicsapongó élvezetekben keresett szórakozást, kábulást. [26])

Az athéniek helyzete valóban rettenetes is volt. Máskor minden betegség alkalmával a hegyekbe menekültek, és a levegő változtatásával segítettek magokon, de most a falak között kellett szoronganiok, pedig a hőség is fokozatosan emelkedett. Az országot a peloponnesusiak dúlták, és a mi még megmaradt a vidék gazdagságából, mind az utolsó szálig elpusztították; benn a városban pedig ott dühöngött a még irtózatosabb ellenség, és védtelenül halomra estek az emberek áldozatául. A közlekedés teljesen megszűnt, és az élelmi szerek iszonyuan megdrágultak; a szegények kétszeres szükséget szenvedtek, és a gazdagoknak mitsem használt se pénzök, se vagyonuk.

A pártszenvedély nem válogatja meg eszközeit, és mindent fölhasznál, ha remélheti, hogy gyűlölt ellenfelét megbuktathatja. A mostani veszedelmet is fölhasználták ellenfelei Perikles ellen. A spartai párt kizsákmányolta a tömeg babonaságát, és a halálvészt Apollon büntetésének mondá. Az istenség, így szóltak ők, nem hiába igérkezett Sparta szövetségesének; a jók ügyét előre is mozdítja, azért is maradt ment az egész Peloponnesus a halálvésztől. Azért nem is lehet ám az Alkmaeonidák bünét, a mely az állam első emberét is terheli, amolyan könnyedén venni. Ha pedig ilyféle okoskodásukkal nem vergődhettek zöld ágra, azt rebesgették, hogy a halálvész a háború következménye, magát a háborút pedig csakugyan egymaga Perikles okozta. Ugyanaz az ember tehát, így beszéltek, a ki a polgárokat megfosztotta minden joguktól, a ki nagy hangú beszédjeiben a demokratiát dicsőítvén, valójában alkotmányellenes kényuralmat alapított meg magának, ugyanő oka a mostani halálvésznek is, a háború minden szenvedésének; és ő vajmi szivesen láthatja, mint pusztúl el a polgárság, mert ily módon majd annál biztosabban valósíthatja meg uralomvágyó terveit.

Fölhasználták azt az időt, a melyet Perikles távol töltött, midőn 150 hajóval Epidauros ellen vonult. Epidaurost nem foglalhatta el, de az egész argolisi partvidéket, a mennyire Sparta szövetségesei lakták, végig elpusztította; földulta Troizen és Hermione városok termékeny határát, és Prasiait elfoglalta, hogy legyen Lakedaemonia határán is megerősített táborhelyök az athénieknek. Mikorra a hajóhad visszatért, ép akkorra a peloponnesusiak is negyven napi ott tartózkodásuk után elvonultak. Elüzte őket végre is a félelem, a midőn hirét vették, hogy a halálozás

folyton növekszik a lakosok között, és a midőn látták, mint száll fel napról-napra a máglyák füstje a szerencsétlen városból. A hajóhad fölött a vezérletet Perikles vezértársai, Hagnon (III. 317. l.) és Kleopompos vették át; ő maga honn maradt a városban, a hol valóban nehéz munka várta.

Helyzete ezalatt teljesen megváltozott; ellenségei elég hathatósan működtek, és ő már nem volt többé ura a nép akaratának. A titkos elégületlenség immár nyilt lázadássá fajult; parancsa ellenére hivták össze a népgyülést, és az ellenpárt, a mely most már minden áron a békét akarta, kivitte, hogy követek menesztettek Spartába alkudozás végett. Spartában azonban a jó alkalmat nem tudták fölhasználni; valószinüleg abban a hitben voltak, hogy Perikles már megbukott, Athén elveszett, mert mód nélkül fölcsigázták követeléseiket; az alkudozások tehát megnyultak, és most mindnyájan Periklest szidták, sőt nyiltan is megtámadták. Kénytelen volt népgyülést egybehívni, hogy magát és politikáját védelmezze. Megtette, de nem hizelgőn és engesztelően, hanem büszkébben és határozottabban, szigorúbban és bátrabban lépett most elébök, mint valaha. Szelleme felsőbbségét, hivatását, hogy neki kell köztök az elsőnek lennie, soha még oly nyilt méltósággal, az álszeméremtől teljesen menten be nem vallá polgártársai előtt, mint épen most, a legnagyobb veszedelem idején; tudják meg, azt akarta, hogy azért ócsárolják és szidalmazzák, mert félreismerik, mert nem méltók többé hozzá.

»Mit vethettek a szememre? így szólt hozzájok. Én az maradtam, a ki voltam, és ti vagytok azok, a kik ingadoznak; nem a bátort éri a gyalázat, hanem a kislelkűt, a rövidlátót. Ha hiba volt a háborút elhatároznunk, úgy ti is hibáztatok, nemcsak én; ámde nem lehetett máskép csele-

kednetek. Őrült kábaság volna a boldog békét könnyelműen megszegni, de lemondani önként az olyan uralomról, a minő a tietek volt, gyalázat, de meg lehetetlenség is, hacsak nem akarjátok a lehető legnagyobb veszedelembe dönteni önmagatokat. Miért is csüggedtek? Hisz tietek a tenger, tietek egész partvidéke, minden kikötője; csak tőletek függ, és kiterjeszthetitek uralmotokat még messzebbre, mert nincs király, nincs olyan nép a földön, a ki szembe merne szállni a ti hajóitokkal. És ti jajgattok birtokocskáitok, majorjaitok miatt? Igaz, hogy a háború bajaihoz, a melyeket várnotok kellett, egy váratlan veszedelem is járult, és kemény próbára tevé kitartástokat. Fájdalmatokat én tisztelem is, de kislelkűségteket nem igazolhatom, és nem szabad, hogy bármi baj és szenvedés annyira erőt vehessen rajtatok, hogy szégyennel veszendőbe bocsássátok azt, a mit apáitok dicsőséggel szereztek. Sőt inkább a haza virágzásának tudata bátorítson titeket családi nyomorúságtok türelmes elviselésére, mert ha amazt cserben hagyjátok, lehetetlen bárkinek is közületek boldogan élnie.«

Még egyszer sikerült Periklesnek a sülyedt polgárságot, a mely már tőle egészen elidegenedett, magához felemelnie. Elhatározták, hogy az alkudozásokat félbeszakítják, és a háborút továbbad is az ő terve szerint folytatják. De ellenségei nem pihentek, és minden követ megmozdítottak, csakhogy az ingerültség, a melyet oly szorgosan szítottak, hatástalanúl le ne csillapuljon. Az ez évi tengeri hadjáratok csekély eredménye nagyon kedvezett nekik. Potidaeából a hajóhad, a melyet Perikles vezértársainak átadott, szánandó állapotban tért meg, és a helyett, hogy a várost megadásra kényszerítette volna, még a halálvészt is elterjesztette az ostromló csapatok között. Négy ezer har-

czosból néhány hét folyamán több mint a negyed rész elveszett. A balsikert, valahány csak érte őket, mind Perikles nyakába tolták, és úgy látszik, hogy még hivatalos éve folyamán (87, 2; 430.) egy a rendestől elütő eljárással törvényszék elé idézték. Simmias, Lakratidas és Kleon bevádolták őt, hogy mulasztást követett el a nyilvános pénzek kezelésében; a főszámvevőszék a számadásokat nem találta rendben, és ő oly nagy birságra ítéltetett, a melyet nem volt képes lefizetni. Felfüggesztették tehát hivatalától. Most hát egyszerre megszünt egészen a hatalma, sőt adósa lévén az államnak, elveszítette közönséges polgári jogait is, és ennélfogva nyilvánosan nem is müködhetett [27]).

Visszavonult a magánéletbe. De itt új szivbánat várta, és öreg napjaira, miután már egész életét szakadatlan munkásságban a közügynek szentelte, nem jutott neki az a szerencse, hogy családja és barátai szük körében nyerjen kárpótlást az ingatag nép hálátlanságáért. A halálvész borzasztó pusztítást követett el legközelebbi környezetében. Két fia közül, a kik nejétől születtek neki (III. 283. l.), meghalt az idősebbik, mielőtt még kibékülhetett volna atyjával; majd elvesztette egy szerető hugát, és számos jó barátját, tervei végrehajtóit, bizalmas embereit kormányzósága idejéből. Fájdalmas érzés fogta el a sokat sujtott férfiut elárvultságában, de ám azért nem ingott meg, ereje nem törött meg, nem csüggedett, és ellenségei egyetlen egy gyönge perczét sem lobbanthatták szemére. Ekkor másik fiát is, Paralost, a kit az athéniek tengeri uralmának hérosáról nevezett így el, szintén meglepte a halálvész. Ez a csapás már megtörte az atya szivét, és most először látták az athéniek a nagy férfiut, a mint fia fejére föltette a halotti koszorút

fájdalmában összeroskadni, és hangosan zokogni családja szerencsétlensége fölött.

Időközben ellenségei próbálkoztak meg az államot kormányozni, de sikertelenül, mert kapkodók, határozatlanok és tehetetlenek valának. Minél többször léptek föl a polgárság előtt, annyival inkább felismeré ez a köztök és Perikles közt levő különbséget ; már megszokták volt, hogy egy erős akarat által vezéreltessenek, nem csoda tehát, hogy elégületlenségök Perikles irányában vágyódássá változott át utána. Úgy érezték, hogy el vannak hagyatva, elárulva, és a mélyen megszomorodott férfiút barátai csakhamar azzal a hírrel vigasztalhatták, hogy a polgárok hangulata megváltozott, hogy megbánták tettöket, és hogy kivánkoznak ismét utána.

Ő azonban még egy ideig megmaradt a maga visszavonultságában. De a polgárok mind zajosabban követelőztek, az állam hajója a biztos vezetés hiján ide-oda hánykolódott, úgy hogy az elaggott államférfiu kénytelen volt engedni, és még egyszer vállalkozott, hogy kezébe veszi a kormányrudat. Polgári tisztességét egész teljében visszaállították, és újra megválasztották főhadvezéröknek, és hatalma körét is lényegesen megbővítették (87, 3 ; 430.) Zálogául a megtért bizalomnak, ő meg egy indítványa elfogadását kérte tőlök, melynek értelmében a maga törvényét, hogy csak a törvényes polgári házasságból származó gyermekek lehetnek polgárokká (III. 320. l.), kivánta megszüntetni. Mindenki jól tudta, hogy ez indítványával első sorban a maga családjáról kiván gondoskodni, és hogy Aspasiától született fiát akarja törvényesnek elismertetni, mert családja kihaltánál nagyobb csapás hellén embert nem érhetett. De különben bátran föltehető az is, hogy Perikles

most a halálvész iszonyú pusztítása után, egyátalán szükségesnek találta ama törvényt megváltoztatni, és szigorúságát megenyhíteni [28]).

Javára vált neki az is, hogy az elkeseredés Sparta ellen, egy váratlan esemény közbejöttével rendkivűl fokozódott. A nyár vége felé ugyanis egy követség ment a Peloponnesusból Perzsiába, hogy Pharnakes, a kis-ázsiai satrapa közbenjárásával, kieszközölje a peloponnesusiaknak a nagy király támogatását.

A követséget Aristeus, Adeimantos fia, vezette (15. l.), a ki bizonyára leginkább buzgólkodott létrejöttén, különösen, hogy Potidaeát megmenthesse, mert Phormion ott a korinthosbelieket olyannyira elzárta, hogy a hajók se ki se be nem mehettek. Velök ment azonfölül még három spartai és egy tegeai ember hivatalból.

Útközben Sitalkest, a ki a perzsa király után a leghatalmasabb vala a barbár fejedelmek között, szándékoztak elcsalni az athéniek szövetségéből. A helyett azonban az athénieknek Sadokos, Sitalkes fia és városuk diszpolgára segítségével sikerült kieszközölniök, hogy a követséget, a mint ép a Hellespontuson akart átszállni, elfogták, és Athénbe szállították. Midőn Athénbe értek, a nép dühét nem lehetett megfékezni. Különösen gyülölték mindenek felett Aristeust, a peloponnesusiak e legveszedelmesebb emberét, a ki maga okozta Potidaea elpártolását is, és egyedűl ő volt az oka, hogy még ugyanaz napon és előzetes kihallgatás nélkül kivégeztették mind a követség tagjait. A lakedaemoniak e borzasztó csapásban Talthybios átkát látták megfogamzani, mert ő, úgy hitték, még most is neheztel rájok, hogy egy izben megölték Dareios király követeit. Xerxes nem tartotta érdemesnek, hogy boszút álljon,

mikor kiadták őket, a bűnös hirvivőkön; bántatlanúl tértek meg, de most, azt hitték mindnyájan, fiait, Nikolaost és Aneristost, érte utól a nemezis.

Alig lehet föltenni, hogy az athénieknek ez a tette abba az időbe esett, a midőn már vissza volt állítva Perikles tekintélye, ámbár mentheti is őket az a körülmény, hogy a követek hazaáruló szándékban jártak, és hogy Sparta is már követett el hasonló erőszakosságokat. A békére való kilátás azonban most már teljesen megszünt; Perikles pártja tehát könnyedén győzött, minthogy a háborút akarta. A midőn tehát Perikles újra a kormányra lépett, megint sürgő tevékenység váltotta föl az előbbi csüggeteg tétlenséget.

Phormiont húsz hajóval, a korinthosi öböl szemmel tartására, Melesandert Kariába és Lykiába küldték. Potidaea ostromát a lehető legnagyobb buzgalommal folytatták, úgy, hogy a város a tél folytán (430—29.) kénytelen volt magát megadni. Az iszonyú éhség két évi sikeres ellenállása után megtörte erejét, de a zord évszakban magok az ostromlók is olyan szánalmas állapotba jutottak, hogy kénytelenek voltak az athéniek nagy boszúságára szabad elvonúlást engedni a polgároknak, csakhogy már egyszer czélhoz jussanak. Helyökbe attikai telepítvényesek költözködtek. A nyereség nagy volt, de nagy is volt az ára. A szövetségesek példáját látták, mikép lehet sikeresen ellenállani az athéniek hatalmának, és sok ilyen ostromot még az attikai pénzügyek sem tudtak volna fedezni [29]).

A háború harmadik esztendejének a tavaszán a peloponnesusiak már nem éreztek magokban kedvet ismét az elpusztult és egészségtelen Attikába betörni. Archidamos király vezérlete alatt inkább Plataea alá mentek, az athé-

niek pedig ugyanekkor Thrakiába küldötték egy flottájokat, mert néhány Potidaea fölött lakó törzs még mindig lázadásban volt, köztök Olynthos városa is, a mely immár veszedelmes táborhelylyé nőtte ki magát. Olynthostól nem messze Spartalos feküdt; ez utóbbi falai alatt csatára került a dolog, a melyben az athéniek érzékeny vereséget szenvedtek.

A háború egy harmadik szinhelye Akarnania volt. Az ország nagyon termékeny, erősségei nagy számuak voltak, de a városi élet még nem fejlődött ki benne, nem volt szoros kapcsolata, nem közös kormányzata. A hadviselő felek mindegyikére nézve egyaránt fontos volt, és kilátásai mindegyikének kedvezők voltak. A sok apró, egymástól független község megoszoltan, ki az athéniekhez, ki a spartaiakhoz ragaszkodék, ámbár a többség inkább az attikai párthoz tartozott. A háborút itt Ambrakia indította meg, a mely Korinthos valamennyi gyarmatvárosa közt a legvállalkozóbb lévén, a mostani viszonyokat alkalmasnak vélte, hogy a szomszéd Akarnaniát hatalmába kerítse.

E czélból az ambrakiabeliek egyesültek az epirosbeliekkel, és az Acheloos mentében egy hatalmas sereggel levonultak Stratos, Akarnania fővárosa ellen. Vállalatukban a peloponnesusiak is támogatták őket szárazon és vizen, mert azt remélték, hogy nemcsak Akarnaniát vonhatják majd el Athén szövetségéből, de hogy még elfoglalhatják Kephalleniát és Zakynthost, sőt magát Naupaktost is, és hogy ily módon még a korinthosi öblöt is fölszabadíthatják. Spartából tehát ezer nehéz fegyveres csatlakozott Knemos tengernagy vezérlete alatt az ambrakiabeliek seregéhez. Egyesülten támadták meg Stratost, de sikertelenül, részint mert ügyetlenek voltak vezéreik, és mert az éjszaki szövet-

ségesek a zsákmányoláson kivül egyébbel mitse törődtek. Pedig Phormion sem jöhetett a szorongatott város védelmére, mert egy 37 hajóból álló korinthos-sikyoni flotta volt kivonuló félben, és titkon keresztül akart az öblön lopózkodni. De az okos és éber Phormion nemcsak hogy meghiusította e szándékukat, hanem a nyilt tengeren meg is támadta őket, még pedig olyan váratlanul, olyan kiváló tengerészeti ügyességgel, hogy az ellenség majdnem kétszerakkora hajóhadát teljesen zavarba hozta, és tizenkét hajóját számtalan egyéb fogolylyal elfogta. A győzelem fényes volt (87, $^3/_4$; 429), a legfényesebb, a melyet az athéniek e háború folyamán kivivtak.

Phormion tudta, hogy még nincs tul a veszélyen. Sürgősen s egítségért folyamodott. Húsz hajót föl is szereltek már az athéniek, de holmi hiu ábrándoktól félrevezetve, először is Krétába küldötték, hogy Kydoniát elfoglalják. A vállalat teljesen sikertelen maradt, azonfölül útjok az éjszaki szelek következtében kelletén túl meg is hosszabbult, úgy hogy a legdrágább idő haszontalanul elpazarlódott. A kerkyrabeliek is egészen tétlenül nézték a hadakozást, pedig ugyancsak emlegették nem régiben még, mennyi haszonnal jár az ő szövetségök. A lakedaemoniak ellenben dühökben, hogy terveik két izben egymás után meghiusultak, rövid idő alatt egy új hajóhadat létesítettek 77 hadi hajóval. Phormion válságos helyzetbe jutott. Az ellenséges hajóhad négyszerte nagyobb volt az övénél, és ez alkalommal ügyes emberek vezérlete alatt állott. Knemos oldalán ugyanis ott volt most Brasidas is (61. l.), a ki hajói fölös voltát jól ki tudta zsákmányolni. Hogy elkerűlje a nyilt tengeren az összeütközést, támadást szinlelt Naupaktos ellen. Ily módon sikerűlt neki az attikai hajókat közel a part-

hoz olyan helyzetbe csalni, hogy szabadon nem mozoghathattak. Most hirtelenében megtámadja őket, kilenczet közülök elvág, de a többi tizenegy szerencsésen megmenekült Naupaktosba. Ámde a körülzárt hajók egy részét is kiszabadították a messenabeliek csodálatra méltó bátorságukkal. Ők a szárazon követték az athéni hajóhadat, és nehéz fegyverzetökben a vizbe ugrálva, a hajókra másztak, és megvédelmezték őket. A megmenekült hajók pedig a kikötőből üldözőik ellen ujólag támadást intéztek, és oly szerencsésen harczoltak, hogy visszaüzték az üldöző hajórajt is, de meg saját hajóikat is kiszabadították, sokat az ellenségéből elfoglaltak, és kényszerítették az egész peloponnesusi flottát, hogy visszavonuljon a maga kikötőjébe Panormosba. Nemsokára megérkezett a hajóraj Kretából is, és a nyár elteltével meg volt hiusítva a peloponnesusiak minden vállalata szárazon és vizen egyaránt. De az attikai hajók ellenállhatatlan hatalma fényesen bebizonyúlt, és a korinthosi öböl az ellenség minden erőködése mellett is megmaradt, és biztosabban mint valaha, az athéniek hatalmában.[30])

Mindezekben a csatákban, a melyek a keleti és a nyugoti tengerben vivattak, Perikles személyesen nem vett részt. Magában Athében sem volt ő már a régi. A félszeg vállalat is Kydonia ellen olyas valami volt, a mi szemlátomást ellenkezett az ő eddigi eljárásával. Hogy a maga módja szerint kormányozhassa az államot, ahhoz mindenekelőtt teste és lelke viruló egészségére volt szüksége; ámde ereje már megtört, benne fészkelt már a halálos betegség. A halálvész még folyvást dühöngött Athénban. Mikor már kipusztította családját és barátai körét, őt magát fogta el, de egy ideig még csak lappangva dulta erejét, míglen végleg ágyba szegezé. Megtört immár akaratának hatalmas ereje, és is barát-

tainak, hogy lássák, mivé lőn a nagy Perikles, egy amuletet mutatott, a melyet babonás asszonyok akasztottak mentő szernek a nyakába. Ott feküdt körülvéve polgártársai legjelesbjeitől, és ők kétségbeesetten integettek egymásnak, vajjon mi lesz Athénből, ha nem lesz többé Perikles. Azt hitték, hogy már elvesztette öntudatát, és mintha emlékezetét akarnák dicsőíteni, magasztalva emlegették dicső tetteit, magasztos munkásságát. De ekkor még egyszer és utoljára felemelkedék és kérdezé őket, vajjon miért is hallgatják el azt, a mi a legjobb volt egész életében, hogy tudniillik miatta soha egy athéni ember sem öltött gyászruhát magára! Ime tehát, a legjobbnak magában nem nagy szellemét, nem szava ellenállhatatlan erejét, nem hadi szerencséjét tartotta, hanem igenis mérsékletét, önuralmát és meggondolt okosságát; de bátran el is mondhatta magáról, hogy a legmérgesebb támadások sem vihették kisértetbe, hogy fellobbanó haragjában boszút álljon ellenségein.

Két éve és hat hónapja múlt a háboru kezdetének, hogy Perikles meghalt (87. 4; 429. őszén). A külső Kerameikosba temették, jobbra a kikötőkbe vivő országúttól, közel a nagy temetőhöz, a hova a haza ügyében elesett athénieket szokták temetni. Képe kitünő alakításokban maradt ránk, köztök a legjelesebb Kresilas müve. Müvész tehetségét ez alkotásával fényesen bebizonyítá, mert képes volt egy nemeslelkű férfiut élethüen ábrázolni, de úgy, hogy vonásaiban lelke nagyságát is kitüntette, és talán még jobban, a mint az az élő arczában tükrőzödött vissza. Az a mély erkölcsi komolyság, az a szilárd bátorság, a mely mint államférfiut és hadvezért kitünteté, az a királyi nyugalom, a mely mint bölcset ékesíté, ránk maradt képében is egész tisztán felismerhetők; hatalmas szelleme homlokán és sze-

mén nyilatkozik, és a finoman formázott ajkak mintegy emlékeztetnek a gyönyörűségre, a melyet a rólok ellebbent ékes szavak okozhattak [31]).

Senkisem állíthatná Perikles felől, hogy az attikai állam kormányzásában tán egészen új szempontokból indúlt ki. Ő nem volt mint más geniális államférfiú újító, neki nem volt szándéka, hogy a nép fejlődésének új irányokat szabjon, sőt inkább minden lényegesebb dolgot a város régibb történetével hozott kapcsolatba, és minden igyekezetével egyedűl azon működött, hogy Athén nagyságát a meglevő alapokon biztosíthassa, erősítse és a lehető legméltóbban kifejthesse. Perikles buzgón fáradozott, hogy a polgárságot az előkelők hatalma alól fölszabadítsa, és a nyilvános ügyek kezelésében mindnyájának egyenlő jogokat biztosított; de e tekintetben csak Solon és Kleisthenes nyomdokain haladt, a kik magok megalkották már a köztársaság sajátságos alkotmányát. Mikor védelmére kelt annak a nézetnek, hogy a tengeren kell megválnia, melyik város uralkodjék Görögországban, és az athéniektől azt követelte, hogy telkeiket hagyják veszendőbe, és a várost, mint valami szigetet, úgy védelmezzék, tulajdonkép Themistokles gondolatait mondta el, a ki éles eszével első ismerte fel az attikai hatalom valódi alapját. És mégis mennyire különbözött tőle eszközei megválogatásában, politikája sokoldalúságával! Mert hivatása erkölcsi felfogásában Aristidesnek volt ő leghűbb tanítványa, és korának nagy történetirója, az erkölcsök lehető legszigorúbb, de egyúttal legigazságosabb bírája, őt a haszonlesés legcsekélyebb vádjától is fölmentheté. Azután pedig nem falaival és hajógyáraival, hanem a szellem kiváló műveltségével akarta Athént valóban nagygyá tenni. Az igazi műveltség minden magasabb irányát meghonosította

Athénban, és e tekintetben elvitázhatatlanúl valamennyi fölébe emelte szülővárosát; de íme, ilyenek voltak már Solon szándokai is, és dícséretes buzgósággal működtek utána hasonló irányban már a Pisistratidák is. Ha valamit jónak talált, elfogadta ő azt más államoktól is, és a tengeren túli gyarmatok alapításánál például az ügyes korinthosbeliek mintáját utánozta eljárásában. Szóval, Perikles egész jelentősége igazán véve abban állt, hogy ő a múlt idők minden nagy és termékeny eszméjét magában egyesítette, de megtisztúltan, rendezve és nagyszerű összefüggésben. Athén nagysága tehát, a melyért egész élte végeig a sors kedvezései és csapásai közt is tántoríthatatlanúl küzdött, nem volt a maga kigondolt czélja, nem valami bölcseleti theoriákon alapúló ideál, hanem olyan czél, a melyet a múlt idők követeltek meg, olyan czél, a melyet Athénnak el kellett érnie, hacsak hűtlenné nem akart válni önmagához és történeti hivatásához.

Ki mondhatná el felőle, hogy egészen önzetlenül futotta meg élete pályáját? De alacsony vágyak, a pénz és a jólét kívánsága soha nem szennyezte be nyilvános működését, és a pártszenvedély dúlta polgársággal szemben soha vissza nem élt hatalmával. Az uralomért küzdött, az igaz, de jogosan, és miatta ócsárlás nem érheti; mert annak, a ki észre és itéletre olyannyira fölülmúlja, mint Perikles, a maga polgártársait, nemcsak joga, de kötelessége is fejedelmi képességét vezetésökre fölhasználnia. Kötelessége volt uralkodnia mindaddig, a míg az alkotmány megszegése nélkül teheté, és az ő uralma nem abban leledzett, hogy a polgárok előtte megalázták magokat, hanem hogy fölemelkedtek hozzá, mert ő mindig az élet legmagasztosabb czéljaira terelte őket. Bízvást remélhette, hogy minél jobban

igazolja majd magát politikája a veszedelemben, annál szívesebben fogják őt majd követni az athéniek; mert be kellett látniok, hogy okvetetlenül szükséges az államügyek egységes vezetése. Athén immár egy birodalom központjává lőn. Egy ilyen birodalom kormányzatát semmi szín alatt sem lehetett, hacsak a legnagyobb veszedelmet el akarják kerülni, egy népgyűlésre bizni, a mely együttesen teljesen képtelen a bonyolúlt viszonyokat helyesen megitélni. Most tehát, mikor már a legnehezebb dolog sikerült, és annyi sok hellén nép szétforgácsolt ereje egy közös államban olyannyira egyesült, hogy maga a törzsbeli különbség is egygyéolvadott, a nagy eredményt csak rendkivüli eszközökkel lehetett az athéniek számára biztosítani. A módja pedig más nem lehetett, minthogy egy akarat kormányozza a várost és az államot, de olyan ember akarata, a kiben a polgárság föltétlenül megbízik.

De hát hogy is állhat meg az ilyen kormányforma húzamosan, hogyan vegye azt át egy más ember Perikles halála után? Ezt kérdezhetné valaki. Nagyon valószínű, hogy Perikles folyvást törte magát ezen, és valószínű az is, hogy barátai körében, míglen a halálvész a javát el nem ragadta, nem egyet talált, a ki alkalmas lett volna nagy munkáját utána folytatni. De föltéve, ha nem is számíthat vala rá, hogy Athén nagysága tartós lesz, nem tartozott-e mindamellett kitűzött czélja megvalósításán egész erejéből fáradozni? Sőt annyival inkább is föl kellett használnia határozott tevékenységre a jelent, mert ilyennek soha többé vissza nem térhetett. Ő tudta, hogy valamely kornak valódi nagysága nem tartamától függő; tudta, hogy örök birtoka lesz az népének és városának, ha benne a legmagasabb ideálja egy hellén községnek megvalósúlhat. Az ő igyekvése

nagy és merész volt ugyan, de mégis józan és meggondolt, és ép azért élete munkáját, bár fájdalomkeltő volt végében, soha el nem múló siker koronázta.

Az igaz, hogy nyomban ez a siker nem tűnt fel, mert soha államférfiút igazságtalanabbúl nem ítéltek meg, jobban, és köztök népe legjobbjai is, félre nem ismertek, mint épen Periklest. Egykorúi szavaiból megtanúlhatjuk, mily kelletlen ismerték ők el nagyságát, és mint iparkodtak kaján gáncsolódásaikkal és gyanúsításaikkal a föltétlen bámúlat terhes érzetétől megmenekűlni. A háborút megelőző izgalmas időkben részrehajlás nélkűl lehetetlen volt érdemeit méltányolni. A pártok mindnyájan ellenfelei voltak, és az ő rágalmazásában, egyébben sohasem, mindenkor megegyeztek aristokraták, demokraták. Ámde közönségesen csak haláluk után szokták igazságosan megítélni a kiváló embereket; Perikles azonban még e jótéteményben sem részesűlt. Mostoha idők következtek, és őt tették érte felelőssé; az államügyekben visszaélések történtek, zavar állott be, és értök az ő politikáját okozták; új vezérei léptek föl a polgárságnak, a kikkel őt egybevetették, és nem akarták látni a tátongó mélységet, a mely őt a későbbi demagógoktól különválasztá. E tekintetben történetirók és philosophusok, maga Platon és Aristoteles is félreismerték.

Annál hálásabbak vagyunk az egyetlen iró iránt, a ki képessé tesz bennünket, hogy mind e torzítás mellett is, megismerhetjük a kép eredeti vonásait; annál örvendetesebb a feladat, a nyomokat, a melyeket a nagy szellem népe történetén hátrahagyott, Thukydidestől vezetve bámúlattal kutatnunk.

II.

A háború egész a Nikias békéjeig.

A háború egész folyamán végzetesebb esemény nem történt a halálvésznél Athénban, és Periklesnek ez okozta halálánál. Mert Athén külső hatalmi állása egy ideig még megmaradt ugyan a régi, de belsejében lényeges változások jöttek létre.

A város kimerült, annyi sok embert vesztett. Maga a hadkötelesek közül 4400 gyalogos és 300 lovas lett a halálvész áldozatává. A polgárság magvában meg volt ingatva. Sok család, a mely az ősi szokást és erkölcsöket híven megőrízte volt, teljesen kihalt, és elvesztek azok legnagyobb részt, a kik a jelent Aristides és Kimon korával egybekapcsolhaták. A meglett korú férfiak, ha ugyan megmenekültek a halálvész elől, még megmaradtak a régieknek, de az utánok jövő nemzedék tőlök gyökeresen elütött. Hiányzott benne a nagyratörő lélek, és a város jövőjébe vetett hívő bizodalom. Nem is járt olyan idő, hogy az izgatottság lecsillapúlhasson, és a régi polgári erény újra megerősödhessék. Mert a háború, a mely napról-napra hevesebbé lőn, nemcsak a régi hellén szövetséget szakította ketté, de pártokra szaggatott minden egyes községet is, és engesztelhetetlen gyűlöletet szított. Föl volt tehát dúlva mindenütt a polgárság; lázas, szenvedélyes volt a hangúlat mindenütt, és a tettre serkentő egyedül a haszonlesés. Letünt a kor, a melynek a számára Herodot megírta történetét; le a nemzedék, a mely Athén nagyságában Hellas dicsőségét látta. Az erkölcsi fenkölt erő, a melyet a közös haza szeretete

okozott, kiveszett, és az erények, melyek a hellén nemzeti érzületben gyökereztek, lassacskán elcsenevésztek.

Ilyen légkörben nevekedett föl az ifjabb nemzedék. És azért hangzott a panasz szerteszét a romlásnak indúlt fiatalság fölött. Perikles nem maga volt az egyetlen az előkelőbb athéniek közt, a ki ily szomorú tapasztalatokat tett a maga családja körében. Themistokles, Aristides és Thukydidesnek, a Melesias fiának, az utódaik szintén szomorú példái voltak az erkölcsi romlottságnak, valamint a nagy képfaragó Polykleitosnak Athénben letelepült fiai is. Vagyonukat, a melyet őseik fáradságosan gyűjtve, takarékosan kezeltek, könnyelműen eltékozolták, és a város legelőkelőbb családai a bukás örvényébe és gyalázatba sűlyedtek. Köztök volt az az ősnemes nemzetség is, a mely örökös joggal viselte a hirmondó és a fáklyások tisztét az eleusisi mysteriumok alkalmával, az a nemzetség, a melyhez Kallias tartozott, a Pisistratidák büszke ellensége. Unokája Kallias ott küzdött Marathonnál, és követnek ment Susába; utódja Hipponikos 600 rabszolgával munkáltatta bányáit, és gazdagságával túlszárnyalta valamennyi kortársát. Ő volt azonban az utolsó, a ki családja fényét megőrizte. Mert fia, a harmadik Kallias, kevés vártatra Perikles halála után a legeszeveszettebb gazdálkodásba kapott, és kéjhölgyek, sophisták és haszontalan tányérnyalók társaságában elverte mind az apai vagyonát, úgy hogy, bár szent papi hivatalt viselt, a komoedia mégis színre hozhatá az elkorcsosúlt Athén mintaképe gyanánt [33]).

Ehhez járúlt még az is, hogy a nagy emberveszteség következtében az attikai polgárjog elnyerésére vonatkozó szigorú intézkedéseket maga Perikles kezdeményezésére (74. l.) megenyhítették. Így történt, hogy sok számos ide-

gen elem furakodott be a polgárság keblébe, és a sok törvénytelen gyermek befogadásával a családi élet még inkább bomladozott. A háború bajai és a betegség megakadályozták továbbá a polgárságot a szokásos testgyakorlatok folytatásában, pedig a gymnastika sokat használt, és a férfi ifjúságnak testi és lelki erejét nem hagyta elaszni. A nyilvános gyakorlóhelyek egészen kihaltak, ellenben a piaczon napról-napra nagyobb tömeg lebzselt, reggeltől estig elfecsegve. A vidékiek is, kiszakíttatván rendes foglalkozásukból, immár a henye és könnyelmű városi életbe szoktak; a város és a falu egymáshoz való viszonya teljesen megváltozott.

A régi athéniek szerették a falusi életet, és a ki csak teheté, szívesebben időzött künn kis birtokán, és jobban, otthonosabban érezte ott magát, mint benn a város falai közt. Azért tehát egészben véve, kényelmesebben is be valának rendezkedve falun, mint városi lakásaikon, és sokan a polgárok közűl, alig hogy az ünnepekre látogattak el a városba. Most azonban minden megváltozott. Az ősöktől örökölt birtokaikat, a melyeket évről évre fáradságos munkával gyarapítani iparkodtak, gyökeresen elpusztította az ellenség ültetvényestűl, mindenestűl. A birtokosok régi életmódjokból egészen ki lettek vetve, és azt hitték, hogy soha többé örömüket birtokaikon nem lelhetik; mert hogy is volt volna lehetséges újra bizniok a jövendőben! Az arányosan váltakozó városi és falusi élet jótevő hatása megszűnt; sokan a földmüvelők közűl nem tértek többé vissza ekéikhez, hanem benmaradtak a városban, és élvezetek hajhászásába, a pártoskodás izgalmaiba merűltek, csakhogy megfeledkezhessenek helyzetök kényelmetlen voltáról. Így azután egy elégedetlen, nyugtalan, amolyan csőcselékféle népség keletkezett most a város-

ban, a minőt a régebb időben Athénban nem ismertek. A polgárok munkakedve, a melyet Perikles legkiválóbb erényöknek dicsőített, lelohadt; a nyilvános ügyek vezetésében való részvételökből, a mit személyesen megtenniök minden polgárnak joga és kötelessége is volt, az ostromlott város egészségtelen viszonyai közepette, és minthogy minden nagyobbféle munka elakadt, olyan izgékony és kiváncsi semmitevés fejlődött ki, a léha fecsegés szeretete, úgy hogy a demokratia ellenségei nemsokára joggal mondhatták ezeket az attikai polgár jellemző tulajdonságainak.

Rövid idő alatt tehát Athén polgársága ingadozó tömeggé aljasult, a mely homályos szeszélyeknek hódolt, és majd hetykélkedett, majd elcsüggedt, majd a hitetlenség, majd ismét babonás félelme között ide-oda imbolygott. Az a régi jó polgári erkölcs, a melyet a sophistikus felvilágosodás nem volt képes megtágítani, immár végleg meggyöngűlt, és föltartózhatatlanúl terjedt a hitetlenség, a kétely, az istenek kigúnyolása, megvetése. Ámde a valláson alapúlt az erkölcsi élet is a görögöknél, mert főleg a lelkiismeret vallása volt, a mint azt legvilágosabban bizonyítja az Erinys eszméje, a mely a régibb Athénben oly nagy tiszteletben részesült. Tehát még veszélyesebb volt, és kiható az egész polgári életre a vallástalanság terjedése.

Másrészt azonban, hogy legyen mivel kielégíteniök szellemök szükségleteit, mégis keresték a vallás vigasztalásait. Azonban, minthogy a nyilvános szertartások már nem voltak képesek őket kielégíteni, a rég elfelejtett, vagy külföldi titokzatos babonákhoz folyamodtak, privatmysteriumokat alkottak, a melyekben új engesztelő kuruzslásokat és szertartásokat alkalmaztak. A tengeren-túli közlekedés és a sok idegen útján sok külföldi szertartás is meghonosúlt,

különösen pedig olyanok, a melyek érzékizgató ünnepekkel és harsány zene kíséretében tartattak meg. Ilyen volt például a föniciai Adonis ünnepe, a mely Cyprusból származott át, ilyen a phyrgiai Sabazios, a thrák Bendis, Kotytto ünnepe. Idegen papok, a kik vallásos egyesületeket alapítottak, külföldi jósok a legnagyobb befolyásra jutottak. Hiába is küzdött a komoedia ellenök és kártékony működésök ellen. A régi jó erkölcs alapjában meg volt ingatva mindenütt, sőt még maga a közönséges hellén köszöntés »chaire« (öröm légyen veled!) is kiment most a divatból, és helyébe új és keresettebb szólást alkalmaztak a köszöntésre.[34])

Az athéni polgárság erkölcseinek ilyetén átalakúlása még Perikles éltében megkezdődött. De utolsó betegségeig mégis csak ő volt az állam középpontja; a nép mindúntalan visszatért hozzá, és a nagy férfiú akaratának hódolva, még mindig képes volt a sülyedtségből is fölemelkedni. Ámde elnémúlt már az ajk, a mely uralmat tudott gyakorolni a nyugtalan néptömeg fölött, még ha nem is hódolt meg önkénytesen. Helyébe nem lépett más tekintély; nem volt aristokratia, nem tisztviselő osztály, nem volt szakértő államférfiakból alakúlt tanács, semmi, a mibe a nép kapaszkodhatnék. A tömeg visszanyerte teljes önállóságát. Hajlamukat, hogy nem szívesen engedelmeskedtek fölébbvalóiknak, most szabadon követhették az athéniek, és minthogy időközben a jártasság a szónoklatban és a sophistikai ügyesség is elterjedt Athénben, napról napra növekedett azok száma, a kik népszónokoknak léptek föl, vagy vezérszerep után áhítoztak. Minthogy azonban egyikőjök sem volt képes egymaga Perikles módja szerint a tömeget vezérelni, természetesen új neme fejlődött ki a nép vezetésének, vagyis a demagogiának.

Perikles fölötte állt a tömegnek. Uralkodott polgár-

társai fölött, de úgy hogy fölébresztette nemesb érzelmeiket és tevékenységre buzdította őket; komoly bánásmódjával, magas erkölcsi követeléseivel önérzetöket emelte, és ők szégyelték volna gyöngeségeiket, alacsony vágyaikat elárúlni előtte. Utódai más eszközökhöz kényszerűltek folyamodni; ők, hogy befolyást nyerjenek, nem jó tulajdonságait, de gyöngeségeit aknázták ki a polgárságnak; népszerűvé váltak, mert a nép szája íze szerint beszéltek és azon voltak, hogy kielégítsék alacsony hajlamait. És a demagógok, hajdan a nép vezérei és tanácsadói, most szolgáivá és hizelgőivé aljasúltak. A nép ilyetén vezetésében pedig számosan képesek voltak egymással versenyezni, és egyik a másikát hamarosan kiszoríthatta. Igy azután gyorsan váltakoztak a hatalom polczán a befolyásos férfiak, a minek ismét az volt a következménye, hogy a nyilvános ügyeknek következetes, szilárd szempontokon alapúló kezelése lehetetlenné vált.

A dolgok eme fordulatával szoros összefüggésben van még egy más változás is.

Az attikai aristokratia hatalma az államban rég meg volt már törve, és a nemességnek nem voltak immár semminemü kiváltságai a özktársaságban. Mindamellett nem lehetne azt állítani, hogy a nyilvános életben elveszítették egészen jelentőségöket. Vegyük csak sorba a Krisztus előtti ötödik század kiválóbb embereit, magában Athénben vagy egyebütt is, valakik kitűntek akár a tudományban, akár a művészetben: egy Herakleitost, Anaxagorast és Parmenidest, vagy Pindarost és Aischylost, Sophoklest, Herodotost és Thukydidest, és rögtön meggyőződünk a felől, hogy a nemzet régibb családai még folyvást rendkívül termékenyek voltak kitűnő erőkben, és hogy az ily előkelőbb házak öröklött jóléte és magasabb műveltsége még folyvást elég hat-

hatósan elősegítette a született tehetség szerencsés kifejlődését, és sok jeles, kortársai fölött magasan kiváló férfiut teremtett. Magok az államférfiak is, a kik eddig az attikai ügyek élén állottak, szintén ősi családok sarjadékai valának, és maga Perikles sem tagadta meg sohasem aristokrata származását és nézeteit, ámbár ő nemességét születésén kívül más egyébbel is meg tudta bizonyítani.

Most azonban minden máskép lőn. Most először léptek föl az alsóbb rendű polgári osztálybeliekből is, és szerepelni akartak, kézművesek és különösen kereskedők, a kik az utóbbi időkben a míveltség és jólétben rendkivül emelkedtek Athénben. A régi előítéletek pedig szintén uralkodók voltak még, és a régi erkölcsök istápjait még mindig boszantotta, hogy olyan emberek vergődnek vezérszerepre és jutnak magas államhivatalokba, a kik valami polgári mesterséget folytatnak, a műhelyben nőttek föl, és a musiké és gymnastikai nevelésben soha nem részesültek. Másrészt pedig ezek az emberek könnyedén tulszárnyalhatták az aristokratákat, mivelhogy sokkal jobban el tudtak bánni a tömeggel. A nép emberével sokkal könnyebben érintkezhettek, és szokásos nézeteiből, hangulatából nem is volt szándékuk őt kiragadni; azért a nép is bizalommal viseltetett és elnéző volt irányukban, és öröme telt az ilyen vezérekben, a kik a nagy tömegnél nem akartak jobbnak látszani, és a kikkel, mint egy Periklesszel szemben, nem gyötörte az alárendeltség kínos érzete. Ha már tehát a háború tartama óta maga a polgárság is egész valójában megváltozott, és vezetői is szokásaihoz, hangulatához iparkodtak alkalmazkodni minden áron, akkor természetesen a nyilvános ügyek kezelésének is más színt kellett öltenie.

A polgárság gyűlései látogatottabbakká, lármásab-

bakká és féktelenebbekké, a tanácskozás szenvedélyesebbé, zajosabbá lett, mert nem volt senki, a ki szelleme hatalmával vezethesse; az egész tömeg ténylegesen vett részt a tárgyalásban, és pillanatnyi hangulatához képest egész szabadon nyilvánítá majd tetszését, majd ismét elégedetlenségét, kedvtelését vagy türelmetlenségét. Ennek folytán azután az attikai alkotmány minden gyöngéje olyannyira kitűnt, hogy a józanabb polgárok, a kik a politikai tevékenység főfeltételének a higgadtságot tartották, egészen megútálták a nyilvános ügyeket, és mindinkább jobban elitélték a demokratiát, minden intézményével egyetemben. A kiválóbb műveltségü és független polgárok nagyrészt teljesen távol maradtak a népgyülésektől, mert tudták, hogy czélhoz vezető alkalmas eszközöket nem lehet foganatosítaniok; a gyakorlati politika teréről a magánéletbe vonúltak, mert látták, hogy képtelenek a dolgok menetét megváltoztatni. Az aristokraták tehát, a kikre már Perikles is boszankodott, hogy az attikai alkotmány szellemével nem bírta őket megbékíteni, hivatalt most még kevésbé vállaltak. Ennek ismét az volt a következménye, hogy gyakran a legjobb tehetségek elvonultak az állam szolgálatából, és hogy mindinkább szabadabban garázdálkodhattak a demagógok.

De a nép új vezetői mégsem voltak minden szolgálatra egyaránt alkalmasak. A szószéken ugyan többnyire szerencsésen és tehetséggel működtek, de a hadvezetéshez általában kevés hivatást és kedvet éreztek. Ehhez már másnemű készültség, más tulajdonságok kellettek, és ez okból a katonai tisztségeket még rendszerint aristokrata-családokból való férfiak viselték, mint például Nikias, Eurymedon, Laches, Hippokrates és más egyebek. Az ez időbeli változások egyik legfontosabbika tehát az volt, hogy a had-

vezér tiszte a demagógétól különvált. Mert a régibb időben alig is lehetett volna olyan államférfiút képzelni, a ki a csatatéren is ki ne tett volna magáért, és Perikles dicső mintaképe volt az ilyen vezérnek, mert ő szóban és tettben, tanácscsal és karddal, a flottán valamint a Pnyxen egyaránt bámulatraméltó volt. Most az olyanok is, a kik a csatatéren dicsőséget soha nem arattak, életöket soha nem koczkáztatták, szabadon beszélhettek a hadjáratok módjairól a nép előtt, és azokat a férfiakat, a kik künn szükséget és bajt szenvedtek, bátran megitélhették, sőt felelősségre is vonhatták.

Ehhez járult még, hogy a hadvezérek, a kiknek természetesen erős fegyelmet kellett tartaniok, a polgárság előtt, a mely viszont ki szerette volna magát vonni alóla, gyűlöletessé váltak, különösen pedig, a mióta a háború folyamán a legalsóbbrendű polgárok, a thétesek is teljes fegyverzetben résztvettek a hadi szolgálatban. A sokféle súrlódás tehát nem maradhatott el, és a népszónokok a hadvezérek ellen rendszerint szívesen pártfogásukba vettek bárkit is. Következésképen azáltal, hogy elvált egymástól a két legbefolyásosabb hivatal az államban, az illető tisztviselők is folyton ellenséges lábon éltek egymással, és ez az ellenkezés a hadvezérek és a népszónokok közt volt a csirája Athén legnagyobb szerencsétlenségeinek. A hadvezéri tisztség martirsággá lőn, és a legbátrabb férfiakat is megzavarta munkakedvökben, megbénította működésökben félelmök, hogy hadviselésökért esetleg gyáva demagógok és egy szeszélyes tömeg előtt kell majd magokat igazolniok. [35])

Kitűnő hadvezéreik nem hiányzottak az athénieknek. Virágzó férfi erejében volt még Phormion, az Asopios fia, a ki a samosi hadjáratban Perikles oldalán kiváló szerepet

játszott, Potidaeánál vezérkedett és legutóbb a krisai öbölben oly fényes győzelmeket vívott, a minőkhöz foghatót keveset mutathat fel az attikai hadtörténet. Jó katona, még a régi gárdából való volt, kevés szavú, kemény és szigorú ember, mintaképe az igénytelenségnek és a becsületességnek. Mégis pörbe fogták, és az esküdtszék 10,000 drachma bírságra ítélte, a mely összeget azonban az önzetlen és egészen vagyontalan ember nem volt képes összeterelni. Elvesztette tehát polgári jogait, és visszavonúlt falura. A Phormionéval hasonló sorsban részesültek a többi nevezetesebb athéni hadvezérek is, a kik vele vagy utána vezérkedtek, mint Xenophon, Laches, Pythodoros, Paches, Demosthenes, Sophokles, Eurymedon. Velök is vagy már megküzdöttek a népszónokok, vagy még csak fenyegették őket; a mind jobban fenyegető veszélyek azonban mindnyájokat megakadályozták egész erejök és tehetségök kifejtésében.[3])

A hadvezetésben még helylyel-közzel csak találkoztak férfiak a régi iskolából, a kik képesek voltak Periklest helyettesíteni, ámbár szigorúan meghatározott haditervek szintén nem létesültek, és pontos kivitelök is elakadt, mert mind a kettő igazában csak addig volt lehetséges, a míg a hadvezéri tiszt (III. 280. l.) éveken át egy és ugyanazon emberre bizatott. A szószéken azonban sokkal érezhetőbb volt a különbség. Itt először egy Eukrates nevű ember tűnt fel, egy otromba, faragatlan ember, a kit a komikusok »vadkannak« vagy a »melitebeli medvének« (a Melite demosból való volt) gúnyoltak; kóczkereskedő és malomtulajdonos volt, és rövid idő alatt eljátszotta a szerepét. Utódja, a ki őt kiszorította, Lysikles, gazdag marhakereskedő volt. Hogy azonban ez nem volt valami közönséges ember, azt abból is következtethetni, hogy Aspasia Perikles halála

után hozzá ment nőül, és a mint mondják, a vele való érintkezés folytán jelentékeny szónokká is kiképezte magát. Nagyon valószínű tehát, hogy már előbb is érintkezett vele is és Periklessel is. Úgy látszik továbbá, hogy ő megint egybe akarta kapcsolni a hadak vezérletét a nép kormányzásával, mert a Perikles halála után való évben mint hadvezér működött Kariában, a hol életét is vesztette.

Most azután felvergődtek azok a demagógok, a kik mint Perikles ellenfelei lettek hirhedté. Az első köztök Kleon volt, a ki huzamosabb ideig meg tudta hatalmát tartani, úgy hogy az ő működésében nyilvánúlnak tulajdonképen a háború most következő éveiben az új demagogia jellemző sajátságai. [37])

Természetes dolog, hogy e változást, a mely a nyilvános ügyek vezetésében végbement, Athénben sem fogadták mindannyian ellenmondás nélkül. Hisz még az osztálykülönbség a polgárság körében nem símúlt el véglegesen. Születésöknél, vagyonuknál, magasabb műveltségöknél fogva sokan mintegy kényszerűlve ellentétbe helyezkedtek a nagy tömeggel, a mely pedig kedvtelve átengedte magát új vezérei vezetésének. A vallásos intézmények is, valamint a fegyverszolgálat szintén elősegítették, hogy az aristokratikus körök még a kizárólagos demokratiában is fenmaradhassanak. A legszentebb papi hivatalok az államban ugyanis még mindekkoráig egyes családok kiváltságos és örökös jogai maradtak, és az ily családoknak a többiek fölött rendkivűli fényt kölcsönöztek; de még az olyan vallásos tisztségekre is, a melyek évről évre más és más között váltakoztak, ilyenek voltak például az arréphoroi, a kik a papnő felügyelete alatt mintegy az egész község nevében végezték Athéné Polias, a város védő istenasszonya körül a szolgá-

latot, és ilyenek az oschophoroi, a szőlőfürthordók, képviselői mintegy a Krétából megszabadult ifjuságnak, a kiket Theseus mentett meg, csak az előkelőbb családok gyermekeit szokták volt megválasztani. Külföldi követségekbe is, mint hajdanta, még rendszerint az előkelőbbeket küldötték. Végül ugyanakkor, mikor a fegyverszolgálat általában süllyedt, a lovas szolgálat mindinkább emelkedett a közbecsülésben. A lovasság volt az egyetlen állandó hadcsapat Athénban; szervezetöknél fogva (56. lap) zárt kört képeztek, és így köztök az állásuk követelte aristokratikus szellemnek okvetetlenül ki kellett fejlődnie. Számuk a háború előtt ezerre egészíttetett ki, és minden jelenség arra vall, hogy e csapatot, a melyet a Parthenonon oly pompásan megörökíttetett, Perikles is kiváló gondjaiban részesíté, hacsak azért is, hogy legyen, kikre a tömegg l szemben támaszkodhassék.

Az ellenzék, a mely ezekből az aristokratikus körökből az új demokratiával szembeszállt, kétféle irányú volt. Az úri családokban még mindig találkoztak olyanok, a kik elvileg ellenségei voltak az alkotmánynak, és csak a gyökeres változásban reméltek üdvöt és szabadúlást. Az ilyenek vagy kedvetlenül visszavonúltak a nyilvános életből, vagy pedig titkos társúlatok segélyével iparkodtak politikájukat terjeszteni, hogy azután az esetleg kedvező alkalom készen találja őket a nyilt föllépésre is. Ez a forradalmi párt volt, az a párt, a mely a marathoni, plataeai és tanagrai ütközetek idején (30. 140. 212. l.) késznek mutatkozott hazáját az ellenségnek elárulni, csakhogy segélyével a demokratiát megbuktathassa; az a párt, a mely, hogy Periklest megbuktathassa, egyesült a tömeggel és vezéreivel, és a mely a vallásosság és a magasabb politika szenteskedő örve alatt még

most is folyvást áskálódott a törvényesen bevett alkotmány ellen. Ez a párt még örvendett a demokratia kihágásainak, mert hisz az állam zavara csak élesztette titkos reménykedéseit.

Ennél azonban sokkal nagyobb volt a másik párt, azoké tudniillik, a kik ugyan alapjában szintén nem voltak demokraták, de azért mégsem vehették a lelkökre, hogy az olygarchák táborába menjenek. Az alkotmányt ezek törvényesnek ismerték el, csak a visszaéléseket akarták megszüntetni, és az új népszónokok korlátlan befolyását megdönteni. Állásuk rendkivül nehéz volt, az lévén mindenek fölött a feladatuk, hogy irányt adjanak, mérsékletre és józanságra intsenek, míg viszont a demagógok merész tervekkel léptek föl, a népet fényes sikerrel áltatták, és a kivánságának megfelelő dolgokat melegen pártolták. Minél jobban elkényeztették tehát a tömeget az új népszónokok, annál nehezebben lehetett a mérsékeltek vezéreinek befolyásra jutniok. Kénytelenek voltak ők magok is a nép kegyét keresni; kémkedő ellenségektől környezve, aggodalmasan kerülniök kellett mindent, a mi gyanúra csak okot is adhatott; bőkezüeknek kellett leniök, a nép iránt barátságosnak mutatkozniok, és mellékes utakon czéljokra törekedniök. Azonfölül már magokból a körülményekből folyt, hogy egy olyan pártnak, a melynek az volt a czélja, hogy az alkotmány visszaéléseit megszüntesse, nem is lehetett szigorúan meghatározott programmja, a mely képes lett volna egy politikai pártot szorosan és tartósan együttartani. Sokan közűlök, jómódú, nyugalomkedvelő athéni emberek, már alapjában sem voltak ráteremtve, hogy erősebben az izgalmas pártéletbe merűljenek, és olyan emberek, a minő Diodotos, az Eukrates fia volt, különben bátor lelkű és nagy

szónoki tehetséggel biró férfiú, csak futólag vettek tényleg is részt a nyilvános életben, a mennyire a hagyományból Athén belső politikai életét megismerhetjük. Ennek a pártnak az állása tehát, mint látjuk, rendkivül nehéz volt, annál több függött tehát attól, ki veszi kezébe a vezetését.

A választás e részben nem volt nehéz. A jobbmódú és mérsékelt polgárok közt Nikias, a Nikeratos fia, volt a legkiválóbb ember, és Perikles halála után körüle csoportosúltak mindazok, a kik a veszedelmet, a mely az államot kormányától fenyegette, felismerték.

Nikias volt a leggazdagabb ember Athénban. Nagy birtokai voltak Laurionban (III. 38. l.), és ezer rabszolgája dolgozott ezüst-bányáiban. Azonfölül igazi attikai müveltsége volt. Értette az államügyeket és beszélni is tudott, bár nem volt valami kiváló szónoki tehetség; derék ember volt, a kinek a becsületességéhez gáncs nem férhetett, és a kivel a komoedia is többnyire tisztelettel bánt. Vezérkedett már Perikles oldalán is, és ez őt többszörösön ajánlotta és pártfogásában részesítette. A flottát alkalmasabb emberre nálánál bízni nem lehetett volna, és azért Perikles halála után öt évig volt folytonosan hadvezér. Bőkezű volt Kímon módja szerint; a várost pompás fogadalmi ajándékokkal diszesité, és ha reá került a sor a liturgiában, a népnek mindenkoron fényes látványosságokkal kedveskedett. A szegényeknek gazdagon adakozott, de nem csupán jószivűségből és kegyességből, hanem félelemből is és aggodalomból, mert nemcsak barátait iparkodott magának megtartani, hanem ellenségeit is megnyerni, nehogy valamikép ártalmára legyenek. Czélját ugyan felismerték; de a nép örült ezen, mert azt látta ki belőle, hogy a hatalmas Nikias is sokat ád a véleményére. Nyilvános életében is holmi tettetett for-

maiságokhoz ragaszkodott; kerülte a társaságot, valamint Perikles; barátai szakadatlan munkálkodása hírét terjesztették, és a tolakodó látogatókat házából elutasították. Kimért, ünnepies volt a magaviselete; meggyőződését nem tagadta meg, de ki sem szerette mondani, mert félős természetű volt, és mindig attól tartott, hogy szóval vagy tettel valami hibát követ el; nem volt hozzá bátorsága, hogy a maga személyét latba vesse. Dicsőségvágyó sem volt, és vezérszerepre is nem a maga hajlamából, hanem a viszonyok nyomása folytán került. Ez időtájt azonban már nem volt fiatal, és sokat betegeskedett; akaratereje gyönge volt, és e hibáját nem volt már képes helyreütni; mint hadvezér is leginkább csak abban tűnt ki, hogy a veszedelmet el tudta kerülni. A maga akaratából eltökélt határozatra nem volt képes felvergődni, tehát kénytelen volt egyéb tartalékba kapaszkodni. A néppel szemben nem lépett úgy fel, mint a felvilágosodott szellemű Perikles, és nem fáradozott mint ő, bármi módon nyilatkozott is az, a babona kiirtásán, sőt inkább maga is túlságosan a befolyása alatt állott; idegenkedése a modern szabadelvüségtől a túlsó végletbe sodorta; aggodalmasan ügyelt minden legkisebb előjelre és az igazmondók szavára, és még a házánál is tartott mindig egy ily igazmondót. Elvetemedett jellemű emberek azután, mint például Diopeithes, ennek következtében nagy befolyásra tettek nála szert. Politikai meggyőződésében loyalis és alkotmányhű volt, ellensége bárminő titkos fondorlatoknak. Spartával szemben szülővárosa rovására nem akart engedményeket tenni, de a háborút szerencsétlenségnek tartotta, és azt hitte, hogy tisztességes békét még mindig lehetséges lesz megkötni [38]).

Ezekből könnyen beláthatni, hogy Nikias nem volt

az az ember, a ki képes lett volna legyőzni a nagy nehézségeket, a melyekkel pártjának meg kellett küzdenie. Ámde a polgárság még át tudta látni, hogy az új demagógok mellett mily rendkivüli hasznára válhatnak ilyen Nikias fajtáju emberek; érezte még, hogy szüksége van olyan férfiakra, a kik előtt önkénytelenül is meg kelljen hódolnia, és azért mindenkoron bizalommal viseltetett Nikias iránt, és becsülte őt, mint hű tanácsadóját. De meg alig is találkozott valaki, a ki képes lett volna őt állásából kimozdítani, mert nem volt senki, a kiben, mint benne a jellem és érdem olyannyira egyesült volna előkelő származással és gazdagsággal. Pedig a pénz hatalma Athénban szerfelett nagy vala, úgy hogy olyan bátor hadvezérek, mint Lamachos, sem vergődhettek zöld ágra szegénységök miatt, ámbár teljes demokratiai egyenlőség uralkodott. Maga Nikias is hatalma alapkövének vagyonát tekintette, és azért kezelésében rendkivül lelkiismeretes volt; a nyereséget, ha szerét tehette, sohasem vetette meg, és rabszolgáit még napszámba is elküldte másokhoz dolgozni. Gazdagsága segítette őt a pártvezérségre, és a szegény és a gazdag közti különbség most még merevebbé lőn Athénban, mint volt valaha, mert leginkább azoknak, a kiknek még volt valami veszteni valójok, feküdt az érdekökben, hogy a túlkapásoktól megóvják az állam kormányzatát. De ez a különbség új gyűlölséget és bizalmatlanságot szült. Mert ha Nikias pártja holmi meggondolatlan haditerveknek ellene szegült, mindjárt az a vád járta, hogy igenis haszonlesésből kívánják meggátolni az energikus hadviselést, mert nekik kellene nagyrészt terheit is viselni. És ezt a gyanut a nép szónokai jól kitudták zsákmányolni a magok jóvoltára, és rágalmazták a jobbmódú polgárokat, hogy a saját népszerűségök emelkedhessék.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Azalatt, hogy Athénban e változások történtek, a háboru folyvást dühöngött és mind hevesebbé lőn. A háboru első éveiben ugyanis a hadviselő felek még csak kísérleteket tettek, mint verhetnék le egyik a másikát, most már azonban eddig tett tapasztalataikat is érvényesíteni iparkodtak, hogy hathatósabb legyen támadásuk.

A peloponnesusiak már a tengeren is megpróbálkoztak az athéniekkel, és minthogy semmi módon sem bírták őket szárazföldi csatára kényszeríteni, tehát ó-spártai harczmódjokkal le nem is győzhették őket, szokásuk ellenére rendszeres ostrom alá fogták a kis Plataeát, Athén hű szövetségesét, hogy az ellenség háta mögött szerezzenek magoknak alkalmas táborhelyet. A sok csapás és veszedelem, a mely Athént érte, szintén tevékenyebb hadviselésre sarkalta őket, és már néhány férfiúnak, mint Brasidasnak is (61. l.) kedvező alkalom kínálkozott a maga tehetségét megbizonyítania.

Egyúttal a háborúban résztvevők száma is folyton növekedett. Attikán és Böotián kívül immár Akarnania is a háború szinhelyévé lőn; magok az éjszaki népek is, a kik eddig a görög ügyekbe épen nem avatkoztak, belevonattak most az ügyes-bajos dolgokba, és fejedelmeik is immár sejteni kezdték, hogy a görög városok viszálkodása közepette ők még befolyást is, zsákmányt is szerezhetnek. Epirusból le is jöttek már egyes néptörzsek az Acheloos völgyébe, hogy segítsék az ambrakiabelieket az akarnaniaiak ellen (77. l.); az odrysok királya is elég hathatósan segítette az athénieket; a fondor Perdikkas is folyton leselkedett, hogy csak el ne kerülje valami a figyelmét, a miből haszonra volna kilátása, úgy hogy egy csepp lelki furdalást sem érzett segédcsapatait ugyanakkor, mikor Athénnal volt

szövetségben, Athén ellenségei gyámolítására Akarnaniába küldeni. A szövetségesek, úgy a szigeteken, valamint a kisázsiai partokon, lázas izgatottságban voltak, és Pissuthnesnek, a ki arkadiai zsoldosokat tartott szolgálatában, dicsőségvágyó tervei általánosan ismeretesek voltak. (III. 297. l.) Viszont magában Hellasban is fokozódott az elkeseredés, az egyes községekben küzdő pártok, és a hadviselő felek közt egyaránt, és nagy buzgalmuk, hogy az ellenségnek kárt okozhassanak, még a télen sem hagyta őket megpihenni.

A peloponnesusiak példáúl a korinthosi öbölben vivott csaták után Knemos és Brasidas vezérlete alatt már késő őszszel (429; 87, 4.) olyan vakmerő támadást próbáltak, a melyhez fogható eddig még nem történt. Korinthosnál 40 hajó legénységét kiszállították; a matrózok magokhoz vévén kiki az evezőjét, ülő vánkosát és evezőszíjját, gyalog átkeltek a földszoroson, negyven hajót a Nisaiában levő hajótárakból kivontak, fölszálltak, és egyenest a Piraeusnak eveztek, minthogy tudták, hogy a tenger felől szabadon és védtelenül áll. A hajók útban voltak, minden jel kedvező volt; ekkor azonban a peloponnesusiak magok megfélemedtek vakmerőségökön, és a helyett, hogy fölhasználták volna a kedvező pillanatot, Salamisban kikötöttek, az ott lévő három hajót elfoglalták, és a szigetet földúlták. Időközben az athénieket tűzjelekkel értesítették a veszedelemről. Ijedtségök borzasztó volt, midőn egész váratlanul azon vették észre magokat, hogy már a saját tengerökben is benn van az ellenség. Most ez egyszer azonban megmenekültek a puszta ijedtséggel, de azt is megtanúlták, hogy a jövőben kikötőjöket jó lesz jobban is megőrizniök.

Az aegaei tenger éjszaki partvidékén is újból felzajlott a hadi lárma a tél beálltával. Ugyanis Perdikkas ígé-

reteit, a melyeket az odrysokkal és az athéniekkel való szövetségre léptekor tett, nem váltotta be, a miért Sitalkes rengeteg nagy hadsereget gyüjtött, és 100,000 gyalogosa és 50,000 lovasával megindúlt Makedonia felé. A barbár hadsereg jöttére réműlés fogta el a népeket le egész a Thermopylaeig, és Athén ellenségei azt vélték, hogy a hadjáratnak nincs is egyéb czélja, mint az ő leigáztatásuk. Sitalkes legeslegelőször is a trónkövetelő Amyntast szándékozott a makedon trónra ültetni, és azt remélte, hogy e tervében az athéniek, minthogy ők lovalták föl a háborúra, hathatósan fogják támogatni. A Chalkidikét egyetemben elárasztotta, és ellenállhatatlanúl nyomúlt előre egész az Axios folyóig; de íme, az athéni hajók elmaradtak, és ennek következtében a helyzet is teljesen megváltozott. Az athénieknek ellenséges párt, a melynek élén Seuthes, Sitalkes unokaöcscse állt, vergődött most befolyásra, beállt a tél is a maga bajaival, és Perdikkas is sietett kiaknázni a kedvező helyzetet; békeajánlatokat tőn, és ezek csakhamar el is fogadtattak. Seuthes a makedón királylyal sógorságba lépett, a nagy thrák hadsereg szétzűllött, és vele együtt felbomlott örök időkre az athéniek sokat igérő szövetsége is az odrysokkal. Lehet, hogy az attikai hajók kimaradása csak hanyagságból történt, vagy hogy talán idejekorán nem értesíttettek, de nagyon valószinű az is, hogy az athénieket féltékenység fogta el szövetségesök ellen mindjárt első felléptekor, és hogy e miatt szándékosan hagyták őt cserben. Mindenesetre azonban kiviláglik ebből a dologból is, hogy nem volt meg már bennök a kellő energia, a mint azt tőlök Perikles halála óta máskép várni nem is lehetett. [39])

De meg az akarnaniai harcztéren sem volt téli pihenő. Közvetetlen a peloponnesusi hajóhad elszéledte után Phor-

mion Astakosba hajózott, és az ellenséges párt híveit Akarnania több városából kikergetvén, Oiniadait, a párt főfészkét akarta hatalmába keríteni; de kiáradván az Acheloos, a várost vízével mint egy tó körűlfogta, úgy hogy az ostrom lehetetlenné vált. Phormion tehát visszatért Naupaktosba; innen aztán a tavasz kezdetén az elszedett hajókkal és hadi foglyokkal Athénbe ment.

Alig hogy hazatért, pörbe fogták, és olyan bírságra ítélték, hogy nem volt képes lefizetni (94. l.); nemsokára rá, úgy látszik, meg is halt, mert a mikor a következő nyáron az akarnaniabeliek Athénba jöttek, egy fiát vagy valamely rokonát kérték magoknak hadvezérül. Asopios egy hajórajjal el is megy Akarnaniába. Sikertelen támadást intézvén Oiniadai ellen, Leukasba tör, és elesik itt egy véres ütközetben. [40])

Ugyanez a nyár (negyedik évében a hadjáratnak) egy más eseményt is megérlelt, a mely már régóta készűlőben volt. A lesbosiak ugyanis a chiosbelieken kivűl Athén egyetlen független szövetségesei, már a háború kitörése előtt titkos érintkezésbe léptek Spartával. Mytilene, Lesbos öt városa között a legnagyobbik, kezdte meg az alkudozásokat. Szemközt a kisázsiai parttal, és csekély távolságra tőle egy magaslaton feküdt, a mely a tengerszoros felé kinyúló és éjszakról és délről egy-egy kikötőöböltől van körűlfogva; a déli volt a tulajdonképi hadi kikötő. A két öblöt egy, a városon átfolyó csatorna kötötte egybe. Fekvése a városnak ritka szép és erős volt, és a mellett rendkivűl alkalmas a tengeri kereskedésre.

Maga a város berendezése is, de mindenek fölött a története, polgárai hatalmas lelkületéről tanuskodik. Ők jólétökkel, a melyet virágzó kereskedésök útján szereztek

meg, nem érték be, hanem saját határaikon túl, és különösen a sziget területén is megalapították hatalmukat. Magában a szigeten Antissát, Eresost és Pyrrhát, egyiket a másik után foglalták el és kebelezték be birtokukba. Azután, valamint Samos és Thasos, a szemben fekvő szárazföldön is jelentékeny birtokot szereztek magoknak. Itt a legfontosabb helységek, mint például Assos és Gargaros, úgyis Lesbosból alapíttattak (I. 146. l.), és a mytilenebeliek szenvedélyes törekvése is oda irányult, hogy a szigeten valamint a szárazon, akadálytalanúl folytathassák uralomvágyó politikájokat. Itt is ott is azonban Athén állta el az útjokat.

Mind az ellentétes érdek, a mely Görögország nyugalmát fölkavarta, egyesülten működött itt. Először is Mytilenében néhány szorosan zárkózott előkelő és gazdag család kezében volt az egész hatalom ; nagyságát a város az ő tevékenységöknek és ügyességöknek köszönheté ; kiváltságaikat a polgársággal szemben ügyesen megvédelmezték, tehát gyűlölték a demokratikus Athént. Kelletlenűl adták oda hajóikat az athéniek hatalmának a támogatására, és örökös aggodalomban éltek, hogy előbb-utóbb komoly veszedelem érheti az athéniek részéről az ő honi alkotmányukat.

A szárazföldön továbbá a lesbosiak rég alapított gyarmatvárosai mind az athéniek alattvalóivá lettek. E tekintetben pedig régóta féltékenységgel viseltettek Athén és Lesbos egymás iránt, és egyszer már a Pisistratidák idején véres csatákat is vívtak már e miatt. (II. 85. l.) Ezeket a rég megtörtént eseményeket még nem felejtették el a mytilenebeliek, pedig szárazföldi terjeszkedésöket czélzó terveik, Athén hatalmának oly nagymérvü gyarapúlása folytán, most még kevesbbé voltak kivihetők, mint valaha.

De magán a szigeten is megakadályozta Athén uralmuk terjedését, és ez bántotta legjobban a mytilenebelieket. Egy egységes államma egyesíteni a szigetet ugyanis nem voltak képesek Methymna ellenállása folytán. Lesbos szigetén ez volt nagyságra nézve a második város, és éjszaki felében szemben Troasszal feküdt; alkotmánya demokratikus volt, és hű barátságban élt Athénnel, mert egyedül a vele való összeköttetésből remélhette föntarthatni a maga függetlenségét.

Ezzekhez az eltérő politikai meggyőződésből és tervekből folyó ellentétes érdekekhez hozzájárult még a régi törzsbeli gyülölet is, a melyet a háború mindenütt újból fölélesztett. A szárazföldön a boeotiaiak és az Archipelagusban a lesbosiak voltak az elsők, a kikben az aeolok régi féltékenysége az attikai ionok ellen új életre kelt; az aeolok Ázsiában és Európában is egyidejűleg tettek kísérletet, ha egy önálló birodalmat sikerűlne-e nekik megalapítaniok. Sőt működésökben még közvetetlen kapcsolatot is létesítettek egymás között. Oligarchikus kormányforma volt uralkodóban úgy Thebaeben, valamint Mytilenében is, és ennek következtében könnyű volt a két államnak egymáshoz közelednie. A törzsrokonság érzete újra feléledt közöttük, és közös egyöntetű politikára ösztönözte őket. Mytilene régibb, még a háború kitörése előtt tett kísérletei, hogy Spartával szövetségre lépjen, sikertelenek voltak; most tehát a thebaiak ujból megindították a tárgyalásokat, mert átlátták, hogy a peloponnesusiak hasznavehetőbb szövetségest egyhamarjában alig is nyerhetnek, mint épen Mytilenét. Azt remélték, hogy most már Sparta is több készséget és eltökéltséget fog tanúsítani; viszont törzsrokonaikat sikerűlt rávenniök, hogy az első, döntő lépést a magok részé-

ről tegyék meg. Emezeknek különben saját érdekökben volt, hogy ne habozzanak; nem tudhatták, még mennyi ideig lesznek képesek magokat saját szigetök demokratiájával szemben érvényesíteni, és meg voltak győződve, hogy a halogatással veszíthetnek, ámde mitse nyerhetnek. [41])

Az uralkodó családok tudták, mily sokat szenvedett Athén a pestisben, tudták, mennyi költségébe került és hogy kimeríté kincstárát Potidaea ostroma, meg azt is tudták, hogy flottájok sok helyütt van egyszerre elfoglalva. Sparta vakmerő kísérlete, mikor Athént saját partvidékén megtámadta, még fokozta a mytilenebeliek bátorságát; számítottak ők továbbá az elégületlenségre is, a mely Aeolisban és Ióniában uralkodott, valószínűleg Pissuthneszszel is összeköttetésben voltak, és azért elhatározták, hogy óvakodva ugyan, de tevékenyen működve, készülődni fognak az elpártolásra. Hajók építéséhez fogtak, kikötőik védelmére töltéseket emeltek, megtöltötték magtáraikat, és skytha íjjasokat toborzottak.

De bármily óvatosak voltak is a mytilenebeliek e készületeik foganatosításában, mégsem sikerült nekik terveiket titokban tartani. Tenedos és Methymna féltékenysége és a pártoskodás magában az izgalmas városban, rendkivül hasznára váltak az athénieknek. Egy mytilenei polgár, Doxandros, fiai számára két előkelő fiusított leány kezét kérvén meg, csúnyául visszautasíttatott, és bosszúból az aristokraták ellen elárúlta szándékaikat az athénieknek, a kikkel különben vendégbarátságban élt. Ez alkalommal, mint már sokszor, újból kitünt, hogy mennyit használtak az ilyen proxenosok Athénnek. Titokban és hivatalos utasítás nélkül ügyeltek ezek föl a szövetséges államok minden intézkedésére, és ha valami veszedelmes mozgalom támadt esetleg

valahol, nyomban tudósították az athénieket. Mikor tehát Archidamos harmadízben nyomúlt Attika ellen, azaz a háború negyedik nyarán, Athénben már el voltak rá készülve, hogy egy újabb és veszedelmes tengeri háború alól többé magokat ki nem vonhatják.

Sokáig húzakodtak az athéniek, míglen teljesen hitelt adtak a kapott tudósításoknak, majd követségeket menesztettek Mytilenébe, és azon iparkodtak, hogy lebeszéljék őket szándékukról; de mind hiába, és végre is komolyan hozzá kellett fogniok a dologhoz. A lesbosi hajókat tehát, a melyek hajóhaduknál voltak, rögtön lefoglalták, és Kleippides vezérlete alatt negyven hajót kiküldtek a lázadók ellen. Ámde nem volt, a ki oly tetterőt tanúsítson, mint a minőt Perikles tanúsított Samos elpártolása alkalmával. Az athéni vezérnek már első kísérlete sem sikerült. Apollon egy külvárosi ünnepét fölhasználva, rajta akart ütni a lázadó városra; de nemcsak, hogy ez a terve meghiusúlt, hanem a ravasz tanács kecsegtetéseire még a város rögtöni megtámadását is elodázta, és fegyverszünetet engedett nekik, a melyet azok készületeik befejezésére és arra használtak föl, hogy követeket menesztettek Spartába. Szerencséjére Athénnak, a spartaiak még náloknál is jobban imbolyogtak. Mert a helyett, hogy gyors segítséget küldöttek volna, a míg hozzáférhettek a városhoz, Olympiába rendelték a követeket, az épen beálló nagy ünnepre (88, 1; 428, július), a mely a háború kitörése óta kizárólagos peloponnesusi ünneppé vált, és a melyen a szövetség közös ügyei is el szoktak volt intéztetni.

Beszédjök, a melyet a mytilenebeliek Olympiában tartottak, valóban becsületökre vált, és férfias, bátor természetökről tanúskodék. Nem zúgolódtak, hogy a rossz bánás-

mód kényszeríti őket a külföldön segélyt keresniök, nem is szidták az athénieket zsarnokságuk miatt; egyedül arra hivatkoztak, hogy függetlenségök inkább csak látszólagos, és nem igazi, hogy nincs az biztosítva, és csak az athéniek kegyelmétől függő. Ezt az állapotot tovább nem tűrhetik; ők, így szóltak, nem akarnak továbbra is megmaradni egy ilyen szövetségben, a mely eredeti czéljától egészen eltért, ők nem fognak eszközei lenni Athénnek, haszonleső hatalma gyarapítására. E büszke szavak igazában az aristokratia szavai voltak, a mely el nem viselheté, hogy az athéni polgárság határozataitól kelljen neki függnie. Nem jöttek üres kézzel, és valamint a kerkyrabeliek az athénieknek, úgy ők is bebizonyították a peloponnesusiaknak, hogy szövetségökből megmérhetetlen haszon fog háramolni reájok. Mert igen kedvező táborhelyet, pénzt és fegyvereket kapnak tőlök, mert alkalmat nyernek általok, hogy Athént nemcsak Attikában, a hol legkevesebbé lehetnek ártalmára, hanem egyébhol, még pedig oly pontokon is megtámadhassák, a hol legtöbb a félteni valója. Ők, úgy mondák, a boeotiaiak felszólítására korábban elpártoltak, mintsem eleinte tervezték; már ez okból is jogosan követelhetik, hogy a szövetségtől gyorsan segítséget kapjanak. Sparta tekintete attól függ, mikép részesűlnek ők a megérdemelt támogatásban.

A beszéd közvetetlen hatása rendkívűli volt. A mytilenebelieket fölvették a peloponnesusi szövetségbe, és gyors segélyt igértek nekik. Elhatározták, hogy újolag megtámadják Athént szárazon és vízen egyaránt, és a spartaiak rövid idő alatt csakugyan az Isthmoson voltak ismét, és hozzá is fogtak, hogy a Lechaionban állomásozó hajókat átszállítják a túlsó parti kikötő helyekbe. De a többi peloponnesusiak nem jelentek meg; az aratással voltak elfoglalva, és épen

nem volt ínyökre egy nyárban kétszer is hadba vonúlniok. Az athéniek ellenben a helyzet fontosságát teljesen átlátták. Átlátták, hogy most az ideje megmutatniok, hogy erejök még nincs megtörve, és hogy több helyen is készek akár egyszerre is szembeszállni ellenségeikkel. Nagy bámúlatukra a spartaiak azt látták, hogy egy száz hajóból álló flotta jelenik meg az Isthmosnál, de meg egyúttal hírűl vették, hogy egy másik flotta a lakoni partokat pusztítja. Asopios (104. l.) harmincz hajója volt ez a második flotta; közölük tizenkettővel Akarnaniába ment, a többit pedig visszaküldé. Végűl a helyett, hogy visszavonták volna Mytilene alól a hajóikat, az ellenség várakozása ellenére még erősítést is küldtek számukra.

Időközben a mytilenebeliek a háborúra megtettek minden lehető előkészületet, és a szigeten próbálták magokat a leendő harczokra előre is megedzeni. Methymnát megtámadták, de sikertelenül; azonban alattvaló városokat újból megerősítették, és el voltak tökélve, hogy minden egyes várukat külön-külön megvédelmezik. Az ősz elején (88, 1; 428) azonban megérkezett Paches 1000 hoplitával, és a fellázadt várost szárazföldi oldaláról körűlfalaztatá. Mire a tél beállt, egészen körűl volt az fogva, és elzárva a külről jöhető segítségtől.[42])

Ekközben a spartaiaknak Plataea ellen intézett vállalatuk, a melyet már a háború harmadik évében, az időben, mikor a pestis dühöngött Athénben, kezdtek meg, egészen más fordúlatot vőn, mintsem ők várták volna. Mikor az egész szövetséges sereggel megjelentek a kis város előtt, azt remélték, hogy alkudozásokkal is könnyen czélhoz juthatnak. A plataeabeliek hivatkozván birtokuk sérthetetlenségére, a mely ünnepélyes fogadalmakkal biztosíttatott

nekik, a spartaiak ravasz módon azt válaszolták, hogy ők sem akarnak egyebet, mint megillető függetlenségöket visszaállítani, minthogy most nem szabadok, és nem is függetlenek; lépjenek ki tehát az attikai szövetségből, és maradjanak jövőben teljesen semlegesek. A plataeabeliek viszont helyzetökre utaltak, hogy ők kényszerűlvék egy nagyobb államhoz csatlakozni, és hogy Athénhoz való csatlakozásuk, a melyet most bűnül rónak fel nekik, épen Sparta határozott kívánságára történt meg. (II. 126. l.) Hiszen ha Athéntól elválnak, úgy mondák, egyenest a torkába rohannak irígy ellenségeiknek. Archidamos a plataeabeliek eme fejtegetéseit, a melyek minden spartaira, ha csak még nem aludt ki keblében a becsület utolsó szikrája is, kínos hatással lehettek, gyorsan félbeszakítá. Viszont kifejté a plataeabeliek előtt, hogy az ő helyzetök minden körűlmény között egyaránt veszedelmes, és ajánlatot tett nekik, hogy vándoroljanak ki, és adják át neki a háború tartamára városukat és telkeiket; ő ingatlan vagyonukat pontosan jegyzékbe veszi, és a háború befejeztekor mindent hiány nélkül és a legjobb karban visszakapnak.

A király ajánlatáról nem lehetne mondani, hogy nem volt őszinte, mert különben is már 400 polgáron kívül a az egész város lakossága Athénbe költözött. Sparta maga kötelezte volna magát, hogy a számkivetés tartama alatt gondoskodik a polgárok eltartásáról. Könnyü átlátni, hogy a plataeabeliek nem utasíthatták vissza ezt az ajánlatot amolyan könnyedén; fölterjesztették az athéniekhez véleményadás végett. Az athéniek elvetették és tényleges segítségöket igérték.

A plataeabeliek egy perczig sem haboztak; falaikról kijelentették az ellenségnek, hogy el vannak tökélve híven

megmaradni az athéniek szövetségében, bármi érje is őket, és készülődtek a védelemre. Archidamosnak tehát komolyabb eszközökhöz kellett folyamodnia. Mindenekelőtt azonban, hogy megnyugtassa lelkiismeretét, ünnepélyes imádságban, a melyet az ország isteneihez és herosaihoz intézett, a plataeabeliekre igyekezett tolni a háború okait; azután kiirtatta az erdőket a Kithairon lejtőjén, palánkokat fonatott, és közibéjök földsánczot hányatott, hogy ennek a tetejéből támadást intézhessen majd a város védelmezői ellen. A hosszú és költséges ostromlást minden áron el akarta kerülni, tehát éjjel, nappal dolgoztatott katonáival. Hetven nap alatt készen állott a sánez. Ámde a plataeabeliek szemben vele szintén felemelték falaikat, aláaknázták és alólról összedöntötték az ellenség földmunkálatait, sőt a megtámadott fal mögött egy másik falat is emeltek, hogy veszély esetén odavonúlhassanak. A faltörő kosokat szintén ártalmatlanná tevék; szétzúzták ugyanis fejeiket, vagy hurkokkal fogták fel őket legnagyobb rohamukban. Az ostromlók kifogyván mindenből, végűl a tűzhöz folyamodtak. A sánczok és a fal közt levő tért megtöltötték gyúlékony anyagokkal és olyan tüzet raktak, hogy a város és védelmezői a füsttől és iszonyú hőségtől majd hogy tönkre nem mentek; de e végső veszedelemben, úgy hírlik, egy szerencsés záporeső megmentette őket egész váratlanúl.

Archidamos, a ki ó-spártai ember létére, különben is kedve ellenére fogott a sánczmunkálatokhoz és az ostromszerek alkalmazásához, kénytelen volt immár teljesen felhagyni a reménységgel, hogy a csekély számú plataeai polgárságot erőszakkal meggyőzheti. Kénytelen, kelletlen falat kellett húzatnia a város köré, hogy kiéheztethesse. A város meredek fekvése megnehezítette a munkálatokat, de a mun-

kát nem kímélték; az elkeseredés fokozódott az ostrom alatt, és a thebaiak tőlök telhetőleg gondoskodtak róla, hogy a munka fel ne akadjon. Kettős falat emeltek az egész város köré, és árkot húztak, mind a két, belső és külső oldalán is; a falakon egyenlő távolságban egymástól tornyok emelkedtek; a falak közti tér, a mely 16 láb szélességü volt, be volt födve, és egy nagy, az ellenséges várost környező őrházhoz hasonlított. Szeptember közepe táján (88, 1; 428.) készen állt a rengeteg nagy épület; a csapatok nagyobb része hazatért; a falak őrizetét peloponnesusi és thebai csapatok közt osztották meg; minden csapatnak megvolt a maga kirendelt helye, és egy 300 emberből álló hadtest tartaléknak maradt, előre nem látható esetekre.

Egy egész esztendőt töltöttek már a plataeaiak börtönükben, elzárva a külvilágtól, a külsegítség legcsekélyebb reménysége nélkül. Künn az ellenség leselkedett rájok, és vérökre szomjazott. Benn már megfogyatkozott az eleség. Elhatározták tehát a legbátrabbak közülök, hogy megpróbálkoznak keresztülvágni magokat. Lajtorjákat készítettek a falak magasságához mért hosszúságban, és tervök kivitelére egy viharos és zimankós deczemberéjet választottak, minthogy bizton remélhették, hogy az őrség a hideg elől a tornyokba vonta meg magát.

Kétszáz húsz ember hagyta el a várost. Könnyű fegyverzettel voltak fegyverkezve, és csak a bal lábukra húztak lábbelit, hogy megütközés esetén erősebb állást foglalhassanak, jobb lábukat pedig meztelen hagyták, hogy a sáron könnyebben átgázolhassanak. Kellő távolságban egymástól, hogy fegyvereik össze ne zörrüljenek, átkelnek az árkon, és megmászszák a falat, miközben pajzsaikat a még alantlévők egyenkint föladogatják. Az őrök a két egymással

szemben lévő toronyban legyilkoltatnak; minden pompásan sikerül és a legcsekélyebb zaj nélkül; a két tornyot és a közte lévő falrészt megszállják; majd mindnyájan szerencsésen följutottak. Most azonban egy tégla lehull a falról és az őrséget felriasztja. Heten a plataeaiak közül visszatérnek; veszve minden, azt hiszik. De miglen az ellenség, nem tudván mire vélni a dolgot, fejét veszti, és egyikük sem meri elhagyni állomását, a bátor férfiak egymás után leszállnak a külső falon is; utoljára a toronyőrzők is odahagyják helyeiket, és követve társaikat, mindnyájan szerencsésen eljutnak a külső árok széleig. Az árok azonban tele vizzel és csak gyenge jéghártyával födve. Az átkelésben tehát megakadályozvák; nagyobb részök még nincs a tulsó parton, midőn látják, hogy rohan utánuk az ellenség, fáklyákkal a kezében. A 300 emberből álló tartalékcsapat volt az, a mely az árok szélén utólérte őket. De a fáklyák inkább a plataeabeliek harczát könnyítik meg, mert fényök az ellenség szemét káprázatja. Csak egy íjjast képesek fogságba ejteni. A többiek mindnyájan megmenekűlnek, és Thebaenek veszik útjokat, abban a föltevésben, hogy az ellenség az attikai úton fogja őket üldözni. Csak mikor Erythraihoz értek, fordultak be jobbra a hegységbe, és reggel megérkeznek Athénba; bajtársaik már hirvivőket is küldtek az ellenséghez, hogy kérjék el tőle hulláikat, mert azt hitték, hogy mindannyian elvesztek. A bátorság és az okos elszántság soha ennél szebb jutalomban nem részesült. Most már a benmaradtak is tovább tarthatták magokat elesegökkel. [43])

A háború ötödik évének a kezdetén két város ostroma vonta tehát magára a közérdeklődést; mind a két ostrom nehéz áldozatába került az ostromlóknak; mind a két

városban még az érkező segély reményében ringatóztak, és mind a kettő reménysége hiú volt, egyiké úgy mint a másiké.

A tavaszszal a peloponnesusi flotta végre elkészült ugyan, és Alkidas 42 hajójával Gytheionból ki is vonult az aegaei tengerbe. Az attikai tengeri szövetség megalapítása óta ez volt az első eset, hogy peloponnesusi hajók mutatkoztak az Athén hatalomkörébe eső tengeren. Hogy még nagyobb nyomatéka legyen ennek a tengeri hadjáratnak, a hajóhad kivonulásával egy ízben a peloponnesusi hadsereg betört Attikába is. Élén Kleomenes unokaöcscsének, a kiskorú Pausaniasnak, a Pleistoanax fiának a gyámja állt; utódja volt a fővezérletben Archidamosnak, a ki 42 évi uralkodása után nem rég halt meg.

A peloponnesusiaknak ez a negyedik betörése (88, 1; 427) valamennyinél több bajt okozott az athénieknek, mert az ellenség azon reményében, hogy Alkidas viselt dolgairól rövid idő alatt jó hireket kap, a szokottnál hosszabb ideig tartózkodott Attikában. Várakozásukban azonban teljesen megcsalódtak a peloponnesusiak. Mert a spartai tengernagy olyan ügyetlenül és gyáván viselte magát, mintha csak maga is vállalata dugába dőltén fáradozott volna. Félénken czirkált ide-oda a Cykladok közt, pedig Mytilenében a veszedelem már tetőpontjára hágott. Tarthatatlan volt már a város állapota. A spartai Salaithos, a ki néhány hóval ezelőtt lopózott be a városba, bejelentendő a gyorsan érkező segítséget, azt tanácsolta tehát az előljáróságnak, hogy próbáljanak meg egy kitörést, ha talán még megmenekülhetnének. E czélból kiosztották mind a városban található fegyvereket, a többek közt az alsóbb rendü polgárság között is, a kik eddigelé az aristok-

ratikus államban csak mint könnyü fegyveresek szolgáltak. De alig hogy ez megtörtént, a nép fellázadt a kormány ellen. Azt követelték, hogy nyissák meg mind a magtárakat, és fenyegetőztek, hogy alkudozásba lépnek az athéniekkel. A kormányzó uraknak nem volt tehát mit tenniök, mint hogy a néppel egy húron pendűljenek és kénytelenek voltak a magok részéről is alkudozásba ereszkedni Pachesszel, mert különben őket érheti vala egyedül a felelősség a felkelésért. Paches megigérte, hogy miglen meg nem jő a határozat Athénből, ő nem kötöz meg senkit, sem el nem adja, és meg sem is öleti. Ám azért az athéniek bevonulásakor az oligarchák remegve ültek az oltárok lépcsőzetén; polgártársaiktól is, meg az ellenségtől is féltették életöket, míglen később Tenedosba küldettek őrizet alá.

Hét napja multán, hogy Mytilene megadta magát, megérkezék Alkidas és közel Erythraihoz Lesbosszal szemben horgonyt vetett. Főczélját eltévesztette; mindamellett rendkivüli esemény volt, hogy az ión partoknál egy peloponnesusi flotta vesztegel. Ha már egyszer ennyit mertek, folytatásképen még mindent meg kellett volna kisérteniök, a mi csak elérhető. És csakugyan voltak is olyanok a tengernagy kiséretében, a kik a jelen pillanat nagy fontosságát teljesen fölfogták. Az elisi Teutiaplos arra sarkalta, hogy rögtön támadja meg Mytilenében az athénieket, mielőtt azok még csak rá is gondolhatnának. Jöttek azután még ión szökevények és lesbosiak is hozzá és sürgetve kérték, hogy tegyen valami döntő intézkedést. Helyezkedjék el valamelyik ión városba vagy az aeol Kymébe, gyüjtse itt maga köré az elégedetleneket, valósítsa meg a spartaiak igéreteit, és hirdesse ki Ionia és Aeolis függetlenségét. Attikai flotta nem volt sehol a közelben, és az izgatottság nagy volt min-

denfelé. A perzsák ügyesen felhasználták az Athén ellen uralkodó ingerültséget, a magok hatalma gyarapítására Kolophont az egyik párt segélyével már a 430. év (87, 3.) nyarán hatalmukba kerítették, és a kolophoniak kikötőjéből Notionból is kiüzték volt az attikai érzelmű polgárokat. Pissuthnes segített e részben nekik arkadiai zsoldosaival; ő már a samosi háborúban is kimutatta ellenséges érzületét, a melylyel Athén ellen viselteték, és már az alkalommal is meglátszott rajta, mily szivesen avatkozik a görögök ügyeibe. Ha tehát a spartai hadvezér ezekkel összeköttetésbe lép, Athén a legfenyegetőbb veszélyeknek van kitéve. De Alkidast nem lehetett semmire sem rávenni. Végig hajózott a part mentén, és egyebet nem tőn, csak ártalmatlan ión embereket fogdosott össze, és sorba kivégeztette őket, míglen az utolsó lázadás alkalmával száműzött és Anaiában megtelepült samosi oligarchák figyelmeztették, hogy ez eljárása nem igen teszi majd ajánlatossá a Hellas megszabadítójának szerepére. Alighogy neszét vette azonban, hogy az athéniek még üldözőbe is vehetik, czéltalan ide-oda bolyongásából gyáva futásnak eredt, és egyenest haza tért. Az athéniek tehát, anélkül hogy a magok részéről tettek volna valamit, egyszerre megszabadultak minden veszedelemtől, és nyomban fölhasználhatták hajóhadukat, hogy megingott tekintélyöket Kis-Ázsiában visszaállítsák. Notiont, a hol a két ellenséges párt, az attikai és a perzsa, egy faltól elválasztva élt egy ideig egymás mellett, részben cselfogással, részben pedig erőszakkal az athéniek visszakerítették uralmukba; Lesbos szigetét is könnyedén meghódoltatta Paches, és a fogoly lesbosi aristokratákat, valamint a spartai Salaithost, a kit egy buvóhelyén találtak meg, elküldte Athénba, hogy ott várják be ítéletöket.[44])

A szerencsétleneket. a mint a Piraeusban kiszálltak, a polgárság lázas ingerültséggel fogadta. A pörből, a melyet most ellenök megkezdettek, világosan kitünik, mily jelentékeny változások álltak be Athénben az utolsó évek folyamán a közéletben.

A polgárok haragja különben könnyen megmagyarázható. A fölkelő város ostroma rendkivüli áldozatokba került; a kincstárt teljesen kimerítette, sőt még a tartalékpénzeket is fölemésztette, úgy hogy a mi még eddig nem történt meg, most adót kellett kivetniök a polgárságra, hogy az ostrom folytatására kétszáz talentumot összeterelhessenek. Maga ez a kényszerü intészkedés iszonyú rémületet okozott, mivelhogy a háború kezdetekor a győzelem iránt különösen összehalmozott kincseikben biztak leginkább az athéniek; könnyü tehát elképzelni, hogy az elkeseredés a lázadók ellen már ez okból is rendkivül fokozódott. Az athénieknek különben elég okuk is volt rettegniök, mert birodalmuk csakugyan veszélyes helyzetbe jutott. Szövetséges városaikat a perzsák fenyegették, az ellenséges flotta már egyszer az egész ión partokig mert előre nyomulni, és csak a spartai tengernagy ügyetlenségének köszönhették, hogy Lesbos elpártoltakor a szárazföldi iónok és aeolok is fel nem lázadtak. Azonfölül, hogy tengeren túli birtokaikat féltették, még saját telkeik végleges elpusztítása miatt is el voltak keseredve, meg Plataea sorsán is szerfölött aggódtak. Ennyi sokféle baj, nem csoda, ha felizgatta a polgárokat, és vezérök nem volt, a kinek elég hatalma vagy akarata lett volna, hogy megnyugtassa őket, sőt szónokaik tőlök telhetőleg még fokozták ingerültségöket, és köztök leginkább Kleon, a kinek az időtájt a legnagyobb volt a befolyása. [45])

Kleon atyja, Kleainetos, gyártulajdonos volt és szá-

mos rabszolgát tartott, a kiket bőrcserzéssel és bőrárúk elkészítésével foglalkoztatott. Ez a mesterség Athénban nagyon jövedelmező volt, de kevésre becsülték. Környezetében, a melyben Kleon nevelkedett, nem igen szerezhetett magának valami magasabb műveltséget; megjelenése otromba és köznapi, hangja rekedt, durva volt, és beszédje lármás és zsémbeskedő. Faragatlanságában kérkedett vele, hogy ő nem is akar másmilyen, csak a nép embere lenni, és a népet sikeresen fel is bujtogatta mindazok ellen, a kik magasabb műveltségöknél fogva némi előkelő tartózkodással viselkedtek irányában. Már Perikles ellen is föllépett és olyan emberek, mint Diopeithes és Thukydides is egyesültek vele (47. l.), a mikor Perikles philosophus barátai ellen intézték támadásukat. Az a fényes elégtétel, a melyben polgártársai a megsértett nagy államférfiút részesítették, egy volt Kleon bukásával, és ő ennek következtében rövid időre visszavonúlt. Nemsokára azonban ismét a nyilvánosság elé lépett, és mikor Eukrates megbukott, Lysikles pedig a Maiandros völgyében elesett, (94. l.) a hatalom legmagasabb polczát ő foglalá el Athénben.

Leghathatósabb eszköze Kleonnak hatalma megszilárdítására kétségtelenül a bírák fizetésének a fölemelése volt. Nagyon valószinű, hogy kizárólagosan az ő kezdeményezésére történt ez az intézkedés. Igaz ugyan, hogy a háború folytán az élelmiszerek ára is emelkedett, és hogy ily szempontból némileg jogos is volt a fizetés javítása, de másrészt az egész intézmény hatása és jelentősége is megváltozott, ennek következtében. Három obolos díj (egy fél drachma =19·5 kr.) egy ülésért mindenesetre kecsegtető fizetés volt egy szegényebb sorsú athéni embernek. Ennyiért már szívesen otthagyták mesterségöket, hogy a törvényterembe

tolakodjanak, különösen az öregebb emberek, a kik már a fegyverviselésre is alkalmatlanok voltak, és a kényelmes keresetnek rendkivül megörültek. Sokan a földmüvelők közül is kárpótolták magokat általa, parlagon heverő szántóikért, úgy hogy a bírói kar legnagyobb részt vagyontalan emberekből állott. A nap java részét a törvényteremben töltötték, kellemesen mulatozva a pörök tárgyalásán, és kedvtelve élvezték hatalmukat, az attikai törvényszékek hatáskörénél fogva annyi sok ezer ember élete és vagyona fölött szabadon rendelkezhetvén. Ha véget ért az ülés, a melynek a tartamát különben is az esküdtek türelméhez szokták mérni, keresetről nem kellett gondoskodniok, és három obolosukért fürdővel és étkezéssel egész kényelmesen megpihenhettek nyilvános müködésök okozta fáradalmaikból.

Elképzelhető tehát, mily hálát éreztek az athéniek a zsold fölemelésének a kezdeményezője iránt. Kleon volt a nap hőse, a nép kedveltje, jótevője, az esküdtek ünnepelt pártfogója, és minél jobban ellepte a biráskodás hóbortja az athénieket — hisz már Kratinos is kigúnyolta érte őket — annál inkább emelkedett természetesen Kleon népszerüsége és vele hatalma is. Mert régóta divatban volt már politikai czélokra felhasználni a törvényszéket, úgy tudniillik, hogy kiválóbb emberek ellen főbenjáró pöröket indítottak. Most virágzott aztán még csak fel a sykophantesek (a feladók) mestersége; egy külön osztály alakult, melynek tagjai üzletszerüleg gyüjtötték az adatokat, hogy segélyökkel egyik másik polgártársukat vád alá vonhassák. Vádolni pedig különösen az olyan embereket szokták, a kik vagyonuk, születésök vagy érdemeik folytán a tömeg közül kiváltak, és ennek következtében gyanut keltettek magok ellen, mert a feladók a nép buzgó barátainak és az alkotmány éber

őreinek szokták magokat fitogtatni. Pedig minél érezhetőbbé vált az alkotmány hibás szervezete, minél vadabb és rendetlenebbé a nyilvános tanácskozások menete, és minél jobban elzárkóztak a mérsékeltebbek a nagy tömegtől és vonultak vissza a műveltebbek a nyilvános élettől, annál gyanakvóbbá lőn a nép, annál jobban tartott az árulástól, és alkotmányellenes fondorlatoktól. Mindenfelé csak összeesküvést, cselszövéseket sejdítettek, és a népszónokok rábeszélték a polgárságot, hogy ne bízzanak többé se tisztviselőbe, se meghatalmazottba, se bizottságba, hanem minden ügyökről együttesen gyülésezve intézkedjenek, és ragadják a magok kezébe az egész közigazgatást. Ebből az általános bizalmatlanságból éltek a sykophantesek, ezt aknázták ki, hogy befolyást szerezzenek magoknak. Fiatal, egész ismeretlen emberek, a kik legtöbb esetben még csak attikai családból valók sem voltak, szemtelenül és minden tartózkodás nélkül, neki mentek a perzsa háborúk veteránusainak, és megtörtént, hogy oly hadvezéreket, a kik éltöket a városért többszörösen koczkára tették, a hajóhaddal többszörösen győzedelmeskedtek, elaggott korukban rosszakaratú vádlók vettek üldözőbe, és még az is megesett, hogy az esküdtszék el is ítélte őket. A sykophantesek mesterségöket tulajdonképen csakis ocsmány pénzvágyból folytatták; mindenfelé pörökkel fenyegetőztek, és ily módon bűnös és bűntelentől pénzt csikartak ki egyaránt. Mert voltak sokan olyanok is, a kik ha semmit sem vétettek is, mégis nagyon féltek az esküdtszéki pöröktől, mivel nem volt bizalmuk az esküdtek iránt, a kik igen gyakran izgatott hangulatban voltak, és legtöbb esetben részrehajlóan, saját elveik érdekében ítéltek.

Kleon maga mester volt a sykophantesek eme mes-

terségében, és ez az ügyessége hatalma megállapítására egyike volt leghathatósabb eszközeinek. Ily módon mindazokat, a kiktől volt mit tartania, könnyedén eltávolíthatá; az olyan szónokokat, a kiknek a véleménye az övétől eltérő volt, elnémítá és a nyilvános működés iránt kedvöket szegé; befolyása a népnél rendkivüli nagy volt; kiméletet senki iránt nem tanúsított, és ennek következtében mindenki rettegte; a félelem, a melyet maga iránt ébresztett, oly nagy volt, hogy senki vele nem mert megmérkőzni. Az athénieket legdrágább joguktól, a szabad szólástól ő tényleg megfosztotta. Becsületes úton semmiben sem lehetett vele szemben czélhoz jutni; pénzért meg lehetett nyerni; befolyását föl is használta, és jelentékeny vagyont szerzett magának.[46])

Tehát megint csak a személyes uralom volt az, a miért Kleon fáradozott, a mit energiájával és szónoki és uralkodó tehetségével szerencsésen meg is szerzett magának. Komoly időkben e nélkül nem is képzelhető, hogy a demokratia fennállhasson. Mikor már czélját elérte Kleon, némi tekintetben megváltoztatta magaviseletét is. Visszavonúlt régi barátai köréből, és ennek következtében még inkább joga volt a politikai czélokra alakult társulatokat minél hevesebben üldözőbe venni. Az ő politikája nem is volt olyan, hogy érvényesítéseért mások támogatására lett volna szüksége. Messzebbre ható czéljai ugyanis, a melyeknek foganatosítására egy párt szoros összetartására volna szüksége, nem voltak; ő csak azon volt, hogy a polgárok többségét minél erősebben a maga személyéhez fűzze és e czélból a napi kérdéseket lehető legügyesebben ki tudta zsákmányolni.

Kleonnak a néphez való viszonyából azt leh etett volna következtetni, hogy ő majd az alsóbb rendüek pártjára kel,

és megszerzi nekik megillető jogaikat. De hogy ily irányban működött volna, nem lehet bebizonyítani. Politikája, ha már egyáltalában szóba jöhet, tulajdonképen nem állt másból, minthogy a Spartával való kibékülés lehetőségét évről évre jobban megnehezítette, és hogy a görög államok egymás közt való viszálkodását mindinkább elmérgesítette. Ilyen politika mellett egy derék államférfiúnak első gondja az lett volna, hogy a község erejét tőle telhetőleg gyarapítsa, hadi szereit bölcsen megtakarítsa és hatalmát megszilárdítsa. De mindezzel Kleon mitse törődött; sőt inkább meggyengítette Athént; az esküdtek fizetését, mikor legjobban dühöngött a háború, olyannyira fölemelte, hogy a kiadások ez irányban, a mennyire ki lehet számítani, 150 talentumra (353,625 frt) rúgtak, pedig az állam összes jövedelme csak ezer talentum volt a háború elején. Természetesen a szövetségesek adóját is mind magasabbra kellett a fokozódó kiadások következtében csigázniok. Ez pedig nem történhetett meg máskép, csakis kiméletlen erőszakossággal; az állam hatalma látszólag ugyan emelkedett, de tényleg már alapjában meg volt ingatva, még pedig oly időben, a mikor mind jobban belemerült a szerencsétlen háború veszélyeibe.

Lehetetlen, hogy Kleon ne ismerte volna jól a helyzetet. De esze ágában sem volt, hogy felvilágosítsa polgártársait a veszedelem nagyságáról, és hogy fölszólítsa őket áldozatkészségre, erejök végső megfeszítésére. Ha lelkiismeretes ember, ez lett volna első és legfőbb kötelessége, de ő inkább ámító kecsegtetésekkel tartotta a polgárságot az állam hatalmára vonatkozólag, és arra csábította őket, hogy gond nélkül élvezzék hatalmukat, és pazarolva költekezzenek a közjövedelmekből. A harczra azzal buzdította őket,

hogy győzelmöket, de különösen a gondtalan megélhetést biztos kilátásba helyezte nekik. Jóslatokat terjesztett széltében hosszában, a melyek az egész Peloponnesus meghódítását igérték, és az esküdtek fizetésének öt obolosig való felemelését, a mihez a szükséges pénz Arkadiából kerül meg majd egyszer az athéniek számára. Ilyen volt a Kleon politikája ; ehhez nem volt szüksége politikai társulatok támogatására, mert különben is kedvét lelte benne a nagy tömeg.[47])

Ámde volt annak még egy más oka is, hogy Kleon régi barátaival szakított. Meg akarta mutatni, mily hatalommal rendelkezik a néppel szemben, hogy éreztesse társaival, a kik egykor, mikor Periklessel szembeszállt, hasonlói valának, mi nagy most közte és közöttük a különbség. Különben is sokat eltanúlt Periklestől, a kit természetesen a maga módja szerint utánzott. A szószéken ugyan mindenben teljes ellentéte volt. Mert Perikles mindig megtartotta hideg vérét, valahányszor a nép elé lépett, beszédje legnagyobb hevében is megőrzé hangja ildomosságát és nyugodt magatartását, olyannyira, hogy még köpenyének redőzete sem mozdúlt meg; Kleon ellenben, ha beszélt, dühösen fel és alá járt és hadonázott mind a két kezével, köpenyét ide-oda hányta vetette, és különben is erős hangját tőle telhetőleg megerőltette. Perikles polgártársai előtt a nyugalom mintaképe volt, mert minden nyilvános alkalommal józan megfontolásra intette őket; Kleon akkor érezte magát a legjobban, a mikor a nép lázas izgatottságban volt, sőt a mennyire teheté, még jobban fel is ingerelte. Perikles mindig tárgyilagosan beszélt; Kleon művészete abban tetőzött, hogy ellenfeleit gyalázván, önmagát dicsőítette. Perikles jól meghányt-vetett okokkal akart hatni, és

azon iparkodott, hogy a szeszély okozta befolyás hatását teljesen megsemmisítse; Kleon felhasználta a tömeg hiszékenységét, és folyton izgatott, ha egyéb nem volt, jövendölések és költött jóslatok segélyével is. Minél izgatottabb volt hangulata, annál könnyebben hajlíthatta a maga akaratához a polgárságot; ilyenkor kéjelgett csak igazán hatalmának érzetében, és győzelemittasan harsogta túl a zugó tömeget. Mindamellett volt Kleonnak elég esze arra nézve is, hogy teljesen meg ne vesse azokat az eszközöket, a melyeket Perikles oly hathatósan szokott volt alkalmazni. Rendkivüli tehetségének épen abban tanúsítá fényes bizonyságát, hogy nem volt mindig olyan, mint a ravasz rabszolga, a ki szeszélyes urán uralkodni tud, és nem beszélt mindig a népnek szája izére, hanem néha napján gorombán odamondogatta neki az igazat is, és volt eset, hogy beszédjeiben Perikles módszerét is nagy sikerrel tudta alkalmazni. Erre a mytilenei ügyben is különösen jó alkalom kinálkozott neki.

Mikor meghozták a foglyokat, a polgárság égett a boszú vágyától, és nyugodt megfontolásról ez ügyben szó sem lehetett. Legdühösebbek Salaithos iránt voltak. Érdekében nem volt senki, a ki csak egy szót is mert volna szólani, pedig nagy hasznára lehetett volna a városnak, ha az előkelő spartai embert, a ki az esetre, ha életben hagyják, Plataea fölszabadítását is kilátásba helyezte, túszúl meghagyják. Nyomban kivégeztették. A mytilenebeliek ügyében gyűlésbe gyűltek, és itt sokféle indítványok tétettek. Voltak, a kik kiméletre intettek, míg ellenben mások azt kivánták, hogy a fegyverfogható népet mind legyilkolják, és a többieket rabszolgaságba vessék. Diodotos, az Eukrates

fia, beszélt a mérsékeltek pártja nevében, a kik a bűnösök és ártatlanok között különbséget kivántak tétetni.

Mert jól tudták, hogy Mytilenében csak a kormánypárt létesítette a lázadást, és hogy a lakosság nagyobb része teljesen ártatlan amazok működésében; tudták, hogy mihelyt fegyvert kapott a kezébe, azonnal kényszerítette is a kormányt, hogy lépjen alkudozásba az athéniekkel. Azt hinné az ember, hogy az ügy ilyetén megfontolása még az izgult kedélyekre is hatott, és hogy okvetetlenül befolyással volt a polgárság határozatára. De épen ellenkezőleg történt. Kleon kiadta a jelszót, hogy a hadi jogot egész kiméletlenül kell alkalmazni. Ha még egy ilyen lázadás tör ki, Athén hatalma, és mind az élvezet, a melyben polgárai ennek folytán részesülnek, tönkre mehet. Azért, úgy mondá, elijesztésül példás büntetést kell venniök, és nem szabad a mytilenebeliek közt különbséget tenniök. Indítványát elfogadták, és a hajót, a mely már utra készen várt a Piraeusba, nyomban útnak indították, hogy vigye meg Pachesnak a szükséges utasításokat.

De alig hogy szétoszlott a gyűlés, a közvéleményben ellenkező áramlat kezdett mutatkozni. Sokan, a kiknek a zajló népgyülésben nem volt elég bátorságuk lelkiismeretök szavát követni, egyenkint meghódoltak a józanabb fölfogás előtt, és megréműltek, hogy a borzasztó vétekben ők is részesek.

A kisebbség vezérei gyorsan felhasználták a polgárságnak ilyetén hangúlatát; az Athénben jelenlevő mytilenei követek szintén hathatósan támogatták őket, úgy hogy csakugyan rá tudták venni a prytaniseket, hogy másnapra újból összehívják a népgyűlést, ámbár az attikai államjog megtiltá, hogy valamely, a népgyülésben már elintézett ügy felett

újból szavazást lehessen megindítani. A népgyülés másodszori egybehivása által Kleon meg lőn támadva mindenható hatalmában. Szónoki tehetségének teljes erejével fel kellett lépnie most, hogy az első határozatot megmenthesse; kedvező alkalom kinálkozott egyúttal neki — és ezt meg kellett ragadnia — a törvény őreként szerepelnie; gyöngeséggel és habozással vádolhatá most mindazokat, a kik eltértek véleményétől, és a nép csábítóinak szidalmazhatá azokat, a kik különösen műveltségökkel kiváltak a nagy tömegből.

Ime, meglátszik újolag, így szólt, hogy a demokratia, a mint ő már azt oly sokszor meg is mondta, képtelen más államok fölött uralkodni, mert nem létezik nagyobb oktalanság, mint ha a polgárok a külügyek dolgában is, valamint kölcsönös érintkezésökben, érzelmeiktől hagyják magokat vezettetni. Sőt inkább óvakodniok kell mindennemű érzelmes önámítástól. Tudhatnák ugyan az athéniek is, hogy uralmuk az Archipelagusban voltaképen kényuralom, hogy a kiket szövetségeseiknek mondanak, tulajdonképen leselkedő ellenségeik, és hogy kegyességökért és bocsánatukért hálára nálok nem számíthatnak. De, így folytatá, nincs is rosszabb a gyengeségnél és a habozásnál. A törvény elég bölcsen megtiltotta ugyan, hogy az elintézett ügyeket nem szabad újból tárgyalás alá venni, de hát mit is törődnek úgymond, már az athéniek a hagyománynyal vagy a törvényekkel! Sokkal is okosabbak és műveltebbek már ők. Ámbár az államnak több haszna volna, ha nem volnának olyan okosak, hanem inkább szigorúbban megtartanák a törvényeket, mert többet érnek a rossz törvények, ha megtartják őket, mint a legjobbak, ha soha végre nem hajtatnak. »Én mindig a régi maradok,« így szólt azután, nyilván Perikles egy mondását utánozván, a mely az ő ajkain sokszor oly

nagy hatással hangzott el. »Ti athéniek ellenben, úgymond, ha már egyszer valamit jóvá is hagytatok, mindig újból és újból megtántorodtok, azért mert a beszédeket olyformán hallgatjátok meg, akár a színházban ülnétek és rendszerint a szónokok művészetével vagytok elfoglalva, és nem magával a szóban forgó tényállással. A mytilenebeliek ok nélkül veszedelmes lázadást indítottak ellenetek, és minden eszközt megkísérlettek, csakhogy birodalmatokat megsemmisíthessék. Megérdemlik tehát büntetésöket; semmisüljenek meg. Jólelkű kegyességtek csak új lázadást fog kelteni, és pénz- és véráldozatokat követel majd; fondor ellenségeitek ellenben, ha győzni találnak, rosszúl fogják megfizetni a ti kegyességteket.«

Igy szólt Kleon. Beszédje tagadhatatlanúl ügyesen volt szerkesztve. Látszólag mocskolta a népet, de igazában boszuvágyát és gyülöletét dédelgette. Ellene Diodotos lépett fel bátran és férfiasan, ugyanaz, a ki már első ízben is küzdött Kleon indítványa ellen. A józan megfontolás pártjára kelt, Periklest utánozván ő is, de nem a szónoki fordulatokban, hanem elveiben. Azokat, a kik a népet hebehurgya tettekre buzdítják, az állam ellenségeinek nyilvánítá, mert félnek, hogy tanácsaikat, a melyekkel föllépnek, komoly megfontolás alá vehetnék, és mert a más nézetűeket szemtelenül rágalmazzák, hogy ily módon őket a szószéktől távol tarthassák. Ő, úgy mond, nem akarja a mytilenebelieket védelmezni, nem akar számukra részvétet ébreszteni. De az ügyet ne is a jog szempontjából tekintsék, hanem politikai kérdésnek, és a gyűlölet és szenvedélytől óvakodjanak. Egyátalában, így folytatá, nem is egy különálló esetről, hanem az állam politikájáról folyt most a tárgyalás, és arról, mi válik a jövendőre nézve is hasznossá. Kleon elijesztő theo-

riája oktalan s nem czélszerü. A tulhajtott szigoruság új lázadásoktól nem fogja őket megóvni, sőt inkább azt fogja eredményezni, hogy a lázadók a végső erőfeszitésig fogják magokat védelmezni, és hogy ennek következtében leveretésök sokkal költségesebb lesz, és a szövetségesek, a kiknek a jólétén alapszik az athéniek hatalma, teljesen tönkrejutnak. Ha gyülöletet és haragot tanúsitanak, párthíveiket mindenütt elidegenítik majd magoktól; az igazságosság és a nagylelkűség az egyedüli szerek, a melyek a további lázadásoknak gátját vethetik.

Végre szavazásra kerül a dolog, a polgárok rettentő izgatottság közepett emelték fel véleményök nyilvánitása czéljából kezeiket, és csekély többséggel Diodotos inditványa győzött. A mérsékeltek pártja ezúttal megtörte a demagogok rémuralmát, és rémitő vérbüntől menté meg a város becsületét és lelkiismeretét. De most még minden lehetőt meg kellett kisérleni, hogy az uj határozat az elitélteknek a hasznára is váljék. A veszedelem nagy volt, mert a gyilkos parancsot vivő hajó egy 24 órával előbbre volt. A mit lehetett, azt megtették, és a mytilenebeliek követei a második hajót jól megtömték eleséggel, és nagy jutalom fejében rábirták a legénységet, hogy egész Lesbosig éjjel-nappal szakadatlanul evezzen. Az időjárás kedvezett nekik, az első hajó legénysége szerencsére nem volt túlságosan serény, úgy hogy a kegyelem híre még jókor megérkezett, és sok ezer meg ezer ártatlan mytilenei embernek meg volt mentve az élete.

Még így is elég véres következményeket vont maga után a háború, mert Kleon Mytilene egész aristokratiáját, a kik azelőtt a város élén álltak, az az többet ezer embernél kivégeztetett. A szigettel az athéniek úgy bántak, mint elfoglalt tartománynyal szokás; a hadi hajókat mind

elszedték és a várakat lerombolták; Methymna kivételével, a mely flottájával együtt megtartotta függetlenségét, valahány város csak volt a szigeten, mindannyinak elvették a szántóföldjeit, és valamennyit feldarabolták, 3,000 telekre, a melyeket, 300-t tized gyanánt az isteneknek juttatván, attikai polgárok között osztottak szét. A régi gazdák azért megmaradtak birtokaikban, csakhogy 2 mina (78 frt 78 kr.) bért fizettek, minden telek után, az uj birtokosoknak. Egy kis része az athénieknek ott maradt a szigeten őrségnek, nagyobbrészt azonban visszatértek Athénbe és ott élvezték tengeren túli birtokaik jövedelmét. A mytiléniektől még egy csoport város a trójai partvidéken (az ugynevezett Akté) is függött, és még adót is fizettek nekik; ezek most az attikai szövetségbe léptek és Athénbe fizették adójokat. [48])

A peloponnesusiaknak Mytilene szerencsétlen sorsáért és a szégyenért, a mely belőle rájok is háramlott, nem volt egyéb vigasztalásuk, mint az a reménység, hogy Plataeát nemsokára ők is kézre kerítik.

A városban kétszáz plataeai és huszonöt athéni ember maradt vissza. A nyár is beállott már (88, 1; 427), és ők még mindig tartották a várat; eleségökből már végleg kifogytak, és segitségök sehonnan sem érkezék. Igazolt a kérdés, hogy hát az athéniek miért is nem tettek valami intézkedést a szerencsétlenek megmentésére, a kik pedig csak a megigért segitség fejében utasították vissza Archidamos kedvező ajánlatait. Hisz az athénieknek 13,000 nehéz fegyveres állott rendelkezésökre, és ők minden évben képesek voltak betörni Megarába; hogy történt tehát, hogy nem voltak képesek, ha már nem is a várost, legalább polgárait megmenteni?

Az athéniek tétlenségét csakis abból lehet megmagyarázni, hogy ők immár mindinkább a tengerre forditották figyel-

möket, és hogy a szárazföldi vállalatoktól mind jobban elszoktak. Állandó hadseregök nem volt, és nagyon is kedvezőnek kellett lennie a hangulatnak, valamint a helyzetnek is nagyon kényszeritőnek, ha a polgárokat fegyverfoghatásra birhatták, mert az ilyetén erkölcsi kötelezettségeket, mint a milyennel Plataeának tartoztak, a demokratikus Athénben napról napra jobban elhanyagolták. Ehhez járultak még keserü tapasztalásaik, melyeket boeotiai hadjárataik alkalmával tettek, és nagyon is valószinű, hogy a thebaiak is minden lehetőt elkövettek, hogy megnehezítsék a segélynyujtást, nehogy áldozatuk karmaikból megmenekülhessen. Különben is az athéniek abban a meggyőződésben élhettek, hogy a város eleste után csakhamar ki fogják szabadíthatni a derék plataeaikat, a spartaiak kezéből; arra természetesen nem is gondolhattak, hogy máskép is bánhatnak majd velök, mint hadi foglyokkal szokás. Az ugyan nehezen magyarázható és semmi esetre sem menthető, hogy akkor, mikor a mytilenebeliek és különösen Salaithos hatalmukban voltak, semmi tekintettel sem voltak a plataeaiak sorsára. Pedig megérdemelték volna, mert kilenczvenhárom esztendeig voltak az athéniek szövetségesei, és ez idő alatt legmostohább sorsukban is példás hűséggel ragaszkodtak hozzájok.

A vérszomjas ellenség azonban a hosszu ostrom ideje alatt olyan szörnyü terveket koholt, hogy még ez izgalmas időkben is bámulatba ejtett velök mindenkit. És most itt volt az ideje, hogy végre is hajtassanak.

Egy, a vár ellen intézett támadásuk alkalmával meggyőződtek róla az ostromlók, hogy az éhségtől elcsigázott várőrség képtelen már a legcsekélyebb ellenállásra is. Mindamellett nem foglalták el a várat erőszakkal, hanem egy hirvivő által magadásra szólították fel az őrséget, mert minden

áron még most is úgy akarták feltüntetni a dolgot, mintha a város önként csatlakozott volna a peloponnesusi szövetséghez. Ők ugyanis minden áron biztosítani akarták magoknak Plataea birtokát, még arra az esetre is, ha talán egyszer olyan szerződést köthetnének, hogy a fegyveres kézzel elfoglalt városok visszaadandók. Ünnepélyes igéretökre, hogy jog ellenére senkit bántalmazni nem fognak, a város megadta magát. S csakugyan törvényszéket állítottak egybe. A törvényszék öt, e czélra különösen kirendelt spartai emberből állt, köztök Aristomenidas, a kiről tudjuk, hogy a thébaiak pártembere volt, és valószinü, hogy a többiek is nem különben.

Az egész eljárás tulajdonképen nem volt egyéb ocsmány komédiánál; közös, gyalázatos megbeszélésre játszották azt végig a spartaiak és a thébaiak, szerencsétlen áldozataik rovására. A helyett, hogy rendesen kihallgatták volna őket, csak azt kérdezték tőlök, vajjon mi jót tettek a háboru folyamán a spartaiaknak vagy a peloponnesusi szövetségnek. Ez volt a spartaiak szokásos kérdése (22. l.), és ez is azon, a magok kigondolta tételökön alapúlt, hogy hazaáruló az, a ki Sparta ellensége.

Ez a kérdés intéztetvén hozzájok, a plataeaiak lemondhattak immár minden reménységökről. Mindamellett még egyszer megpróbálták a szó hatalmát. Lakon, a kinek a neve is a szoros baráti viszonyról tanúskodik, a mely Pausanias idejében Sparta és Plataea közt fennállott, és Astymachos voltak a szószólóik. Hivatkoztak az érdemekre, a melyet városuk a közös haza iránt szerzett, de hivatkoztak ama segédcsapatra is, a melyet a helóta lázadás alkalmával a spartaiak segítségére küldöttek. Elmondották, hogy Athénnel ugyancsak Sparta meghagyásából szövetkeztek, és

hogy az ellenségeskedést irányukban a thébaiak kezdték meg, mert a béke közepette, sőt a mi több, ünnep idején támadták meg őket. Emlékeztették a spartaiakat őseik sírjaira, a kik plataeai földben nyugosznak, és a kiket ők terméseikből évenkint áldozatokkal tisztelnek meg. Figyelmeztették őket, hogy ez a szent szokás meg fog szűnni, a hősök sírjai meg fognak szentségteleníttetni, az esetben, ha a plataeai földön a médok szövetségesei fognak uralkodni. Óva intették, hogy ne koczkáztassák Sparta régi jó hírnevét, és ne felejtsék el a vár átadásakor kötött ünnepélyes szerződésöket, mert ők, ha tudnák, hogy boszúlihegő ellenségeiknek szándékoznak őket kiadni, és nem akarnak, a mint kikötötték, becsületes törvényt látni felettök, inkább visszatérnek falaik közé, hogy éhen veszszenek.

Derekasabban, a mint azt a plataeaiak tették, igazságos ügyet alig is lehetne védelmezni, úgy hogy a thébaiak, ámbár az itélet már rég előre el volt döntve, mégis féltek, hogy a beszédnek hatása is lehet. Szót kértek tehát ők is, minthogy a spartaiak az előleges megbeszélés ellenére is megengedték ellenségeiknek a védelmet. Fölléptették egy szónokukat, hogy ellenfeleik követeléseit és vádjait döntse meg. Támadásuk Plataea ellen, így szólt szónokuk, maga a város előkelő polgárainak felszólítására történt, és csupán az volt vele czéljok, hogy az elpártolt községet békésen visszahódítsák. Mert igazságos dolog az, hogy Plataea függésben legyen az ország fővárosától; Plataea Thebae egy gyarmatvárosa (a gyarmatosításból folyó jogokra tehát itt is hivatkoztak), elszakadása tehát pártütés. A plataeaiak jogtalanul csatlakoztak egy idegen városhoz, és Athén alattvalói levének; a perzsa háboruk alkalmával tanúsított magaviseletök tehát nem az ő érdemök, viszont Thebaet ma

szintén nem lehet akkori politikájáért felelősségre vonni. Ezek már rég elmult dolgok, és azóta minden gyökeresen megváltozott. Mert a mióta a perzsák helyett az athéniek lettek a görög szabadság elnyomói, a plataeaiak minden igazságtalanságukban, a melyet az egyes görög államok, Aigina és mások ellen elkövettek, mindenkoron hű követőik maradtak. Azt, a mi becsületökre válik, akaratuk ellen, a mi gyalázatot hoz rájok, a magok szabadjából tették a plataeaiak; viszont a thébaiak minden erejökből ellene állottak az atheniek hóditó vágyainak, és Koroneiánál ők szerezték vissza közép Görögország függetlenségét. Erős a hitök, így végezte szavait a thébai szónok, hogy Sparta, a jog és igazság őre, méltányolni fogja e dolgokat, és hogy bárminő nagyhangu beszéden sem fog ellágyúlni, és valamint nem fogja megvonni az érdemestől megérdemlett kitüntetését, szintúgy nem fogja megkiméln a bünöst igazságos büntetésétől.

Ez a beszéd különösen nagy fontosságú, mert benne két egyenjogu harczoló fél el sincs ismerve. A peloponnesusiak theoriája a háboruról teljesen ki van fejtve benne, hogy tudniillik az Athénhez való csatlakozás pártütés Hellas ellen, és úgy büntetendő, mint a szövetség elárulása. Ha valaki Athén hű szövetségese, olybá vétetik, mint bűneinek részese. Erre a beszédre az előbbinek a hatása teljesen elenyészett. A spartaiak épen nem akarták visszautasítani a thébaiaktól védelmezett elvet, a melyet ők magok állítottak fel eleve is, és a mely rájok nézve oly kedvező volt; elvállalták a vérbünt, a melyet a boszuvágyó thébaiak rájok gördítettek. Ismételten csak azt kérdezték a vádlottaktól: vajjon be tudják-e bizonyítani, hogy Sparta és szövetséges társainak valamiben hasznára váltak. Igenlő feleletet e kérdésre termé-

szetesen egyikök sem adhatott; a kétszáz plataeai és a huszonöt athéni embert tehát ellenségeik szeme láttára, egyiket a másik után kivégeztették. Az asszonyokat rabszolgaságba ejtették. A várost és határát a thébaiaknak adták át, a kik itt parthiveikből ideiglenesen egy csapat megarai és régibb plataeai polgárt telepítettek meg. Később aztán, a templomok kivételével, az egész várost földig lerombolták, és a puszta helyen az arra járó utazók nem találtak más lakást, csak egy igénytelen szállót, mely Hebe templomához volt csatolva.[49])

Időközben a spartai flotta, szöktében az attikai őrhajók elől (117. l.) egész le Krétáig elverődött, és csak lassacskán birt összeszedelőzködni a peloponnesusi partvidéken. Itt azonban már új rendeltetés várakozott reá. A spartaiak ugyanis, ha már egyszer fölfegyverkeztek, nem akartak tétlenül heverni. Úgy gondolkoztak, hogy most Kis-Ázsiával lévén mindnyájan elfoglalva, jó lesz gyorsan a tulsó tengerben szerencsét próbálni, minthogy ott a Naupaktosnál állomásozó tizenkét hajón kivül, ellenség ez időben nem mutatkozék.

Hajóhadjok vezérlésére az ügyetlen tengernagy mellé Brasidast küldötték. Bizonyosan ő beszélte rá a spartai kormányt is e vállalatra, és ő lépett érintkezésbe e czélból a korinthosiakkal is. A peloponnesusiak között ugyanis még most is csak a korinthosiak voltak a legtevékenyebbek és a legügyesebb politikusok; egyedül ők tudtak minden legcsekélyebb alkalmat a magok hasznára kizsákmányolni. Kétszázötven előkelő kerkyrai ember még az epidamnosi háboru idejéből fogságban volt nálok. De ők nem indultak a spartaiak és thébaiak példáján és foglyaikat nem áldozták fel boszuvágyuknak, sőt inkább minden lehetőt megtettek, hogy

a magok pártjára vonják őket, és Athén ellen gyülöletet keltsenek bennök. Nem győzték előttök eléggé fejtegetni, hogy mennyi közös érdek kivánja a kerkyrabeliek és a peloponnesusiak szövetkezését, és mihelyt meggyőződtek affelől, hogy foglyaik odahaza az ő politikájok érdekében fognak működni, azonnal szabadon bocsátották őket. Egyidejüleg a spartaikat is tudósitották, hogy Kerkyrában lényeges fordulat remélhető, és sürgetve kérték őket, hogy küldjék fel mihamarább flottájokat, mert tán esetleg segítségére is szükség támadhatna.

Kerkyrában az athéni szövetség befolyása folytán a demokrata párt került ezalatt az uralomra. A szabadon bocsátott foglyok tehát a lehető legbuzgóbban izgattak, mert ők is a gazdag tőkepénzesek uralkodó osztályából valók voltak, és érdekeik találkoztak a peloponnesusiak érdekeivel. Házról házra járva korteskedtek és iszonyu izgalomba hozták az egész polgárságot. Úton-útfélen mindenütt politikai vitatkozások folytak, és a polgárság az épen megérkező attikai és korinthosi követek jelenlétében elhatározta, hogy megtartja ugyan az athéniekkel kötött szerződéseket, de egyszersmind megújítja régi barátságát a peloponnesusiakkal is. Mytilene esete természetesen itt is nagy rémületet keltett, és a polgárság semleges állást szeretett volna magának biztosítani a két harczoló féllel szemben. Ámde az ilyen állapot már magában véve is tarthatatlan vala, de meg a korinthosiak pártemberei sem tarthatták ezt magokra nézve elégségesnek. Erősebb szerekhez kellett tehát nyulniok, hogy az uralmon levő pártot megbuktathassák.

Az utóbbiak élén Peithias állt, Athén vendégbarátja; tagja volt az államtanácsnak, és a legbefolyásosabb ember tagtársai között. Őt vádolták tehát be hazaárulás miatt, hogy

a szigetet az athéniek kezére akarja játszani; de Peithias sikeresen tisztázta magát a vád alól. Ennyivel azonban még nem elégedett meg, hanem viszont ő támadta meg az ellenpárt öt legelőkelőbb és leggazdagabb tagját, azzal vádolván őket, hogy a szent erdőségből karót vágattak szőlőkertjeik számára. És elitéltettek, sőt még azt a folyamodásukat is visszautasították, a melyben holmi könnyebbitést kértek a rájok rótt birság lefizetése iránt. Megbukott tehát az egész párt, és Peithias eltökélte, hogy fölhasználja még az időt, mielőtt a tanácsból ki kell lépnie, és a mostani szerződések helyébe állandó szövetséget köt az athéniekkel. Ellenei azonban most erőszakhoz folyamodtak; tőrökkel felfegyverkezve berohannak a tanácsterembe, megölik Peithiast több társával egyetemben, és azután a nép elé állnak, azzal igazolván tettöket, hogy Kerkyrát akarták megszabadítani a fenyegető szolgaság alól. Úgy volt, hogy most újra visszatérnek régi semlegességökbe, és hogy az idegen hajókat ezentúl megint csak egyenkint fogják bebocsátani kikötőjökbe, és rögtön követeket küldtek Athenbe is, hogy lehetőleg szépítve adják elő a történteket.

Az aristokraták rémuralma azonban, a kiket különösen a jelenlévő korinthosi gálya bátorított, nagyon rövid éltü volt; véres tettöket hiába szépitgették, nem lehetett azt feledésbe meríteni. A polgárság két táborra oszlott. Az előkelők a piaczra vonultak, ott lévén tárházaik és lakásaik, és megszállták az egyik kikötőt, azt, a mely a szárazfölddel szemben feküdt, mert ez oldalról várták a számukra érkező segítséget. A nép a várat és a másik kikötőt foglalta el. A rabszolgákat mind a két párt csábítgatta magához, de nagyobb részök a néphez állott; az előkelőket epirusi zsoldosok támogatták. A véres küzdelemben, a mely most a

városban kitört, még a nők is résztvettek, fanatikus szenvedélylyel. A néptömeg előrenyomult a piacz felé és az aristokraták, hogy védelmezzék magokat, az egész környéket fölgyujtották. Sok drága vagyon tönkrement; a néppárt győzedelmeskedett; a korinthosiak eleveztek, és a zsoldosok visszavonultak.

Helyibök azonban megjelent Naupaktosból Nikostratos, 12 hajójával és 500 messeniai emberrel. A polgárháborut sikerül lecsillapítania; a lázadás tíz megindítóját, a kik időközben már meg is menekültek, halálra itélik, és Kerkyra belép az attikai szövetségbe. Nikostratos a demokratikus kormányzat biztosításának czéljából késznek nyilatkozik őrségbe itt hagyni öt hajóját, és helyökbe más öt kerkyrai hajót hajlandó cserébe fogadni. Ez öt hajó legénységének csupán olyan polgárokat választanak ki, a kik az athéniek iránt ellenséges indulatúak. Ámde ezek vonakodnak hajóra szállni, mert azt hiszik, hogy tisztán azért történik mindez, hogy őket az athéniek boszujának kiszolgáltathassák. Egyik szent helyről a másikhoz menekülnek. A nép dühe napról napra fokozódik, és csak az athéniek közbenjárása tarthatja őket vissza a legirtózatosb vérengzéstől.

E rémitő zavar közepette megjelennek Alkidas és Brasidas flottájokkal, melyeknek a korinthosiak szerint az lett volna czélja, hogy támogassa a felkelőket Kerkyrában (136. l.). A polgárok rémülten rohannak hajóikra, és kézületlenül, terv nélkül és az athéniek tanácsa ellenére egyenkint rohannak neki hajóikkal az ellenségnek. Szerencsétlenül is harczoltak; tizenhárom hajójokat az ellenség elfogta, éss a többieket is csak Nikostratos bátorsága menté meg mert a spartaiak, bármi túlerőben voltak is, neki mitsem árthattak. A város remegett félelmében; a veszedelem csak-

ugyan nagygyá válhatik, ha Alkidas elég bátor és megfogadja Brasidas tanácsát, és azonnal támadást intéztet a város ellen. De a tengernagy e helyett elég oktalanúl a sziget déli oldalán kikötött, és a kedvező pillanatot elmulasztá. A rákövetkező éjjel egy nagy flotta tűzjelei tűntek fel. Eurymedon, a Thukles fia, érkezett a kerkyrabeliek segítségére, a kit az első hirek hallatára, hatvan hajóval utnak bocsátottak az athéniek. Ezt látva Alkidas, egyébre már nem is gondolt, csak hogy szerencsésen megmenekűlhessen, és gyors visszavonulása végleg eldöntötte a kerkyraiak ügyeit.

A polgárok rémülete most a legborzasztóbb kegyetlenséggé fajult, és bosszuálló dühökben nem valának többé feltartóztathatók. A Heraionba menekült aristokraták közűl ötvenen rábeszélésökre birói vizsgálat elé álltak, és azonnal kivégeztettek; a kik visszamaradtak a szent helyen, kölcsönösen egymást ölték le. Hét napon át dühöngött a szigeten a fékevesztett pártdüh, és a vérontással folyton jobban meg jobban emelkedett; a már természetöknél fogva is durva szigetlakók egyesűlvén a sok felszabadított rabszolgával, izgatottságukban oly iszonytató tetteket vittek véghez, a melyek eddig még Görögországban soha nem történtek. A leggonoszabb szenvedélyek zabolátlanul dühöngtek. Azon szín alatt, hogy a nép ellen fondorkodnak, legyilkoltak mindenkit, a kit csak némileg is gyanu alá foghattak; az adósok hitelezőiket öldösték, gyermekek szüleiket bántalmazták, és megszünt a vérrokonság köteléke, nem volt semmi szent, sem tiszteletgerjesztő. Teljes győzelmet mindamellett nem aratott a nép. Ötszáz elszánt férfiu az ellenpártból elsánczolta magát a szárazföldön, és a városba való szállítást megakadályozta. Később még a szigetre is visszamentek, a

hajókat elégették és megszállván az Istone hegyet, innen pusztító támadásokat intéztek a körülfekvő környékbe. [50])

A peloponnesusiaknak tehát ez a vállalatuk is, a melyet a korinthosiak oly nagy ravaszul indítottak meg Kerkyra ellen, ép úgy megbukott, mint a Mytilene ellen intézett tengeri hadjáratuk. Itt is amott is elmulasztották a kedvező alkalmat és szégyent arattak; a bennök bizó párt pedig a legnagyobb nyomoruságba jutott, sőt úgy szólva teljesen megsemmisült. A szárazon is a hat hadjárat után, ámbár Athén a halálvész folytán rettenetesen meggyengült, nem értek el egyebet, csak a kis Plataea megsemmisítését. A spartaiak tisztelet és becsülésben csak vesztettek; egyetlenegy igéretök sem teljesült, és erőfeszítésök egészen hiábavaló volt. A háborunak csak egyetlenegy kétségbe nem vonható eredménye volt: a hellen nép e rövid idő alatt borzasztóan elvadult. Mind a gonosz hajlam, a mely az emberi természetben megvan, és a melyeket eddigelé a vallás, a lelkiismeret és az ész lenyűgözött, gátot tört és tartózhatatlanul fölülkerekedett most. Mert a régiek erkölcsössége, minthogy a humanitas általános törvényeit nem ismerték, kiváltképen az állam és a nép iránt való kötelezettségeiken alapult. Testvéri szeretetben egyesültek mindazok, a kiknek nyelvök, szokásaik és vallásuk ugyanaz vala, és a hellén ember minden népebeliétől jogosan megvárhatta, hogy tőle telhetőleg mindenben javára leszen. Megszünvén ez a kötelék, a nép erkölcsi élete megingott és elveszítette minden biztosságát. A háboru oka a gyűlölet, a háboru folyamán rendkivül fokozódott. Nyoma sem volt már annak, mint irtóztak azelőtt a hellén vérnek a kioltásától. A foglyokat, még ha legcsekélyebb haszonra vagy nyereségre sem számíthattak, irgalom nélkül feláldozták boszuvágyaiknak.

Pedig a spartaiakkal szemben, a kik dicsőségtelen hadjáratuk alkalmával a kis-ázsiai partokon védtelen lakosokat öldöstek le, a kik később egy hellén község végső maradványát egész tervszerüen legyilkolták, és a kik gyalázatos esküszegésöket kétszinüségökben még holmi jogi és vallási formaiságok mögé bujtatták, az athéniek fellobbanó haragja áruló szövetségeseik iránt, még emberinek tünik fel, és gyors megtérésök igazán szeretetreméltónak.

A gyülölség is mind nagyobb tért foglalt el és a nagy szakadás, mely a hellen népet kettéválasztotta, minden egyes községben ismétlődött. Mert ámbár a spartaiak helyzete a háboru kezdetén nagyon kedvező volt, mindamellett a helléneket nem sikerült egyátalában megnyerniök, hanem minden községben, a hol politikai életről csak szó lehetett, szemben állt egymással, és viszonyok napról napra ellenségesebb lőn, egy lakedaemoni és egy attikai párt. Ez az ellentét azonban nem maradt tisztán politikai, hanem egyesült vele mind a mi gyűlölet, veszekedés és irigység a városokban csak volt; a pártoskodásba belevonatott a haszonlesés és minden a családi felbomlásból eredő elégületlenség; ellenségkép állottak egymással szemben az előkelő a közemberrel, a szegény a gazdaggal; a szakadás egyre mélyebbé vált a községben és családban egyaránt, és a pártok, a melyeket oly sokféle és zavaros motivumok egyesítettek, olyannyira ellenségeivé váltak egymásnak, hogy a pártérdek teljesen elnyomta a közérdeket. A polgárok a közügy iránt már mitse érdeklődtek; minthogy pedig a hellének erényei az állami életben gyökereztek, megváltozott az egész népnek a jelleme, és ez annyival is inkább, mert a családi élet és a vallás nem volt képes a polgári élet végleges hanyatlását megakadályozni. A szenvedélyt szabadjára hagyták és erkölcsi

itéleteiket is egészen más mértékre szabták. A hellének régi erényei megvettettek, és a kit nem rég még bámultak, most ugyanazt szidalmazták. A békeszeretetet és a józanságot gyöngeségnek és butaságnak mondották, a mértékletességet gyávaságnak és álmatagságnak, a megfontolást haszonlesésnek, a lelkiismeretességet együgyüségnek, de a féktelen győlöletet dicsérték, és férfias bátorságnak vallották. Az embereket sikereik után becsülték; és azért a hitszegést és a cselvetést javallották, ha a pártnak hasznára vált; szabad volt minden eszköz, a mely kielégíthette a nagyravágyást, és a párthoz való ragaszkodást többnek vették a legrégibb barátságnál, kötelezőbbnek a hála és a vérrokonság kötelékeinél.

A társadalom ilyetén fölbomlásának Kerkyra nyujtotta legiszonytatóbb képét. A betegségnek, a mely a görög népet életerejében megtámadta, és a mely pusztító vészként városról városra terjedett, rettentő tünetei itt mutatkoztak legeslegelőször a legerősebben, és a kor gondolkodó férfiai megrémültek, látván, mily iszonyu fordulatot vett nemzetök története. Herodotos ez időtájt hagyta félbe munkáját, mert reményei, a melyeket megkezdésekor táplált, épen nem mentek teljesülésbe; Thukydides erősebb lelkü volt; ő helyt állt szomorú tapasztalatainak, és nem irtózott vissza a pathologiai vizsgálódástól, minthogy e kort máskép nem lehetett már többé tanulmányozni. [51])

Az első öt évben a háboruskodás általában hanyagul folyt, de már a hatodik évben nagyobb vállalatok, és nagyobb fontosságu események voltak készülőben. Mind a két fél erejének gyarapítása után nézett, és mind a két államban tevékenyebb férfiak lettek az irányadók. Sparta felismerte

Brasidas értékét; Athen lassacskán kiépült a halálvész okozta bajaiból; — megjegyzendő, hogy azóta még egyszer (88, 2; 427.) dühöngött az iszonyu betegség a városban — és új vezére Demosthenes, az Alkisthenes fia alatt újból föléledt régi bátorsága.

Attika ez alkalommal a peloponnesusiak pusztító betörésétől megmenekült. Ezt egyedül egy földrengésnek köszönheté, a mely a peloponnesusiakat, a kik az Isthmoson már egybegyültek volt, visszarettenté. Egész közép Görögországot elérte ez a földrengés; a tenger tullépett partjain, és áradásaival a szűk tengerszorosokban, különösen Euboeában és a szembenfekvő partvidéken, sok kárt okozott. A peloponnesusiak azonban egy másik vállalattal próbáltak kárpótlást szerezni magoknak.

Trachist, egy régi várost az Oeta lábánál, a Thermopylae közelében (III. 82. l.), az ott lakó népek elpusztították. A város lakói eleinte Athénhoz akartak segítségért fordulni, de biztosabbnak vélvén Spartát, meg régi hagyományos összeköttetésök folytán is (I. 131. l.) inkább ez utóbbit választották. Kérésökben támogatták őket a Parnassos és az Oeta közt lakó dórok is, a kik velök szintazon bajban sinlődtek. Spartában az előrelátó férfiak, köztök bizonyosan Brasidas volt az első, csakhamar felfogták Trachis kiválóan kedvező fekvését. A lehető legalkalmasabb táborhelyökké válhatott nekik két oldalra is, úgy hogy jobbat nálánál nem is kívánhattak; Euboea felé tudniilik, az athéniek ott lévő hajóállomásai ellen, aztán meg az éjszaki vidékekre, különösen a trakiai gyarmatok ellen intézhető vállalataikban. Ez utóbbi volt a czélja Brasidasnak különösen. A delphii orakulum áldását adá az új vállalathoz, ámbár teljes ellentétben állt az régibb gyar-

mat-politikájával. A dologhoz gyorsan és derekasan hozzáláttak. Az iónok és az achaiok kivételével felhívták az egész görög népet, hogy vegyen részt Trachis újból megalapításában. Négyezer peloponnesusi, és 6,000 más tartománybeli, különösen boeotiaiak, engedtek is a fölhivásnak. A várost »Herakleia« név alatt újból fölépítették (88, 3; 426), körülfalazták, és a Thermopylaenál kikötőt építettek, magát a szorost pedig megerősítették. A dórok hatalma, úgy látszott, újra felvirágzik régi fészkökben, és az athéniek külföldi hatalmát e helyből erős veszedelmek fenyegethették. Ámde az új város nem birt tenyészni. A körüllakó törzseket, az aenianokat, a dolopokat, malisokat a thessaliaiak fölbujtogatván, ezek folyton zaklatták az új várost; magok a spartaiak is visszaéléseikkel és egyéb ügyetlenségeikkel mintha csak tönkre akarták volna tenni saját munkájokat, úgy hogy az athéniek egész nyugodtak lehettek az innen eredhető veszélyeket illetőleg.[52])

Az athéniek tehát egész biztosságban hozzáfoghattak saját terveik kiviteléhez, és terjeszthették uralmukat szárazon és vizen egyaránt. Nikias, a ki Mytilene eleste után, a mérsékeltek győzelme folytán befolyásosabbá lőn, még e nyáron szerencsés támadást intézett Minoa szigete ellen, a melyet minthogy Nisaiaval együtt a peloponnesusiak egy hajóállomása volt, Salamisból folytonosan figyelemmel kellett tartani. A nagyobb biztosság kedvéért Nikias maga, a megaraiak kikötője felett is biztosítni akarván uralmát, Minoán még egy erődöt is emelt. A következő évben (88, 3; 426.) hatvan hajóval Melos ellen indult, hogy ezt a szigetet, a mely fekvése és kikötőjönél fogva esetleg rendkivül fontossá válhatott, az attikai szövetségbe beleerőszakolja. Mert a mióta a peloponnesusiaknak szin-

tén megvolt a magok flottája, nagyon is óvakodniok kellett az athénieknek, hogy ellenséges hatalmat az aegaei tengerben meg ne tűrjenek, és a mennyire csak lehető, uralmokat a tengeren kikerekítsék. Melos ellen intézett vállalatuk azonban nem sikerült. Nikias tehát gyorsan az euboeai tengerbe evezett, 2,000 hoplitáját Oroposnál kiszállította, és Tanagranál egyesült az attikai szárazföldi sereggel, a mely Hipponikos (86. l.) és Eurymedon vezérlete alatt tört be Boeotiába. A tanagrabelieket és velök a thébai segédcsapatokat megverték, és boszút álltak Plataeáért, és a boeotiaiakat fölzavarták biztosságukból. [53])

Nagyobb tervekben járt el Demosthenes, a ki hajórajával egyidejűleg indult ki Nikiásszal. Ő kiválóan alkalmasnak bizonyúlt arra nézve, hogy vezértársa működését kiegészítse. Merész és előrelátó férfiu volt; merész mint hadvezér és államférfiu, tanácsban kimeríthetetlen, és eszmékben folyton bővelkedő. Ő átlátta, hogy Athén, ha csak polgárkatonáira támaszkodik, nem győzhet, és hogy meg kell tanulnia, mikép vehetné jobban hasznát szövetségeseinek. Thebae valamint Sparta ellen egyenlő buzgalommal hadakozott; az athéniek első taktikusa ő volt, és a különböző talajhoz, évszakhoz és fegyvernemhez jól tudott alkalmazkodni; ő fogta fel legelőször a könnyen fegyverzett csapatok használhatóságát, és haditerveiben olyan katonai tehetséget árult el, a minőt igazában csak maga a háboru képes fejleszteni. A baleset nem törte meg, és bátorságával katonáit minden viszony közt fel tudta lelkesíteni; bizalmukat soha el nem játszotta, mert ő maga is szivesebben bánt a közemberrel, mint az előkelően feszes Nikias.

Demosthenes figyelmét különösen a nyugoti harctérre fordította. A bátor és vállalkozó naupaktosiak segít-

ségével, és az akarnaniak valamint a kerkyrabeliek támogatásával nyugoton akarta ő is megtörni a korinthosiak hatalmát, valamint előtte Phormion. A harmincz éves béke óta az athéniek a szárazföldre nem fordítottak figyelmet, itt akart tehát újból szövetségeseket szerezni nekik Demosthenes. Myronides és Tolmides (III. 210. 223. l.) régi politikáját újból feleleventette, de aligha egymagán, mert bizvást feltehetjük, hogy Plataea szerencsétlen bukása sok hazafiban, a kinek a város jóléte a szivén feküdt, fölkeltette a gondolatot, hogy Athénnek okvetetlenül gyarapítani kell szárazföldi erejét, minthogy már maga polgári hadereje nem elégséges, hogy hathatósan szembeszállhasson ellenséges szomszédaival. Az akarnaniak kedvéért Demosthenes egyéb nyugoti szövetségesei segitségével először is Leukast támadta meg. Ezek a korinthosiak pártján voltak, és szárazföldi meg szigetlakók is lévén (a korinthosiak ugyanis hajdanta egy csatorna ásása által szigetté változtatták országukat), különösen az akarnanokat fenyegették hatalmi állásukban. A szigetet földúlta, és a lakosságot megerősített városukba szorította. Az akarnaniak most azt követelték, hogy azonnal fogjon az ostromhoz, mert a mint ők állították, a város nem lesz képes ellenállni. Ámde Demosthenes egy csöpp kedvet sem érzett magában, hogy ő most sánczokat és falakat épitsen, minthogy úgy is tudta, hogy az akarnaniak egy attikai őrséget a szigeten nem fognak megtűrni. Tüzes lelkének inkább megfelelt az a terv, a melyet a messenieiek ajánlottak neki, hogy tudniillik igázza le az aetolokat, a kik Naupaktost folytonosan zaklatták.

Az aetolok eddigelé a görögök viszálykodásában semmi részt nem vettek, és országuk a hellének előtt egészen idegen maradt vagy jobban mondva idegenné vált. Mert

eredetileg az aetolok egy fajbeliek voltak a lokrisbeliekkel és Elis lakosaival (I. 138. l.), de bevándorlások történvén hozzájok északról, elbarbárosodtak és a görög kulturától teljesen elidegenedtek. Érthetetlen zagyvalék volt a nyelvök, körülfalazott városaik nem voltak, hanem laza községi szövetkezésben éltek az Acheloostól fel egész a Thermopylaeig. Demosthenes tehát azt remélte, hogy ha gyorsan előrenyomúl, megakadályozhatja majd egyesülésöket; de különben e hadjáratával magasabb czéljai is voltak, mert számított az ozoli lokrok és a szomszédos Phokis támogatására, sőt már egy nagy hadsereg élén képzelte magát, a melyet az egész nyugoti Görögország állít majd fel egyesülten, és már készítgette terveit, mint fog ő majd e sereggel a Parnassos felől Boeotiába nyomulni, és mint fogja ő itt, az attikai polgárokat igénybe sem vévén, földre tiporni Thebae hatalmát.

Demosthenes túlságosan kicsínyelte a nehézségeket, a melyek egy ily hadjárattal okvetetlenül együttjárnak. Oly vakon megbízott hadi szerencséjében, hogy még a lokrok segélycsapatait sem várta be, és még az sem tántorította meg, hogy az akarnaniak is, mert kívánságaikat nem teljesítette, megvonták tőle támogatásukat. Néhány sikeres hadi művelete után egész Aigitionig, két mérföldnyire a tengertől előrenyomult. Itt azonban már kezdetét vette a veszedelem. Az aetolok ugyanis sokkal jobban összetartottak, mintsem várható vala, és megszállván a hegytetőket, folyton tizedelték az athéni csapatokat, de nyílt ütközetbe soha nem bocsátkoztak velök. Demosthenesnek nem voltak könnyü fegyveres csapatai, melyekkel védekezhetett volna az ellenség íjjasai ellen. Nem volt tehát egyéb tenni valója, mint lehetőleg gyorsan visszavonulnia. De ezúttal még nagyobb veszedelembe esett.

Vezetője, egy naupaktosi ember, elesett. Mocsárokon keresztül, járatlan hegyi utakon és égő erdőkön át juthatott csak a tengerpartig; vezértársa Prokles és vele 120 athéni polgár hasztalanul föl volt áldozva. A hadjáratnak nem volt semmi eredménye, hanem hogy az akarnaniak megharagudtak Athénre, és hogy az aetolok boszújokban rögtön alkudozásba bocsátkoztak Korinthosszal és Spartával. Valószinüleg megint a korinthosiak voltak az elsők, a kik nyomban ott termettek, hogy felhasználják az ügyöknek kedvező hangulatot; ugyancsak ők lehettek azok is, a kik fölbujtogatták az aetolokat, és valószinüleg ők pendítették meg a nyomban megindúlt vállalatot is, a gyűlölt Naupaktos ellen. Még ugyane nyárban (88, 3; 426.) egy három ezernyi peloponnesusi hadcsapat, köztök 500 az új Herakleiából, gyült össze a Parnassusnál. Egy Delphiből kibocsátott fölhivásban fölszólították a lokrisbelieket a csatlakozásra, és Lokris városai túszokat küldtek Spartába, úgy hogy ez hatalmasabbá vált most középső Görögországban, mint bármikor ennek előtte. A hatalmas hadsereg előrenyomult a korinthosi öböl felé, és Naupaktos komoly veszedelemben forgott. Szerencsére Demosthenes benmaradt a városban. A hajókat az elesett polgárokkal hazaküldötte már ugyan, de ő maga jó szerével óvakodott aetoliai hadjárata után Athénban megjelenni. Most az akarnaniak ismét hozzácsatlakoztak, és segítségökkel Naupaktos szerencsésen megmenekült a fenyegető veszedelemből. [54])

A nyár is eltelt, és a peloponnesusi hadsereg ott vesztegelt az Acheleos partján terv nélkül és czéltalanúl. Jelenlétével azonban az egyes tartományokban a pártszenvedély fokozódott. Az ambrakiabeliek minden áron fel akarták használni a jó alkalmat, hogy régi ellenségeik, az amphilo-

chiaiakra és akarnaniabeliekre ráüssenek (77. l.). Megszállták Olpait, egy erős tengeri várost az amphilochok országában; 3,000 hoplitával indultak meg, és 2,000 ember és számos zsoldos a szomszéd harczias törzsekből jött még később utánok. Velök egyidejűleg a spartai hadvezér Eurylochos szintén átkelt az Achelooson, és szerencsésen egyesült az ambrakiabeliek seregével, úgy hogy az ambrakiai öböl partja egyszerre csak rettentő hadizaj szinhelyévé vált.

Az akarnaniak gyorsan hadba állították csapataikat; vezéröknek meghítták Demosthenest, és kérésökre megjelentek segítségökre Aristoteles és Hierophon is, a kik egy húsz hajóból álló raj fölött vezérkedtek a peloponnesusi tengerrészben. Demosthenes szintén égett a vágytól, hogy jóvá tehesse előbbi szerencsétlen hadjáratát. Azért, ámbár már a tél is beállt, nyomban Eurylochos után messeniai hopliták és hatvan attikai ijjas élén megjelent Olpai előtt. A peloponnesusiak és az ambrakiaiak nem csekély túlerőben voltak, de Demosthenes kiváló hadvezéri képességével oly ügyesen fel tudta használni a harczteret, hogy nyilt csatában teljes győzelmet aratott a spartaiak fölött. Maga Eurylochos elesett a csatában, és a peloponnesusiak, a kik az ambrakiaiakkal együtt körül voltak zárva, reménytelen állapotjokban egyedül a magok menekülésére gondoltak.

Demosthenes tehát Menedaios vezérökkel külön szerződésre lépett, a melyben magának és csapatainak szabad elvonulást engedett. Azon a véleményen volt ugyanis, hogy nagyobb nyeresége nem is támadhat, mint ha az ambrakiabelieket, a kik elbizottságukban kezdék meg a háborut, megfosztja szövetségesöktől, és egyszersmind megmutatja az egész világnak, mily hűtlenül odahagyja Sparta a maga szövetséges társait. És való dolog, hogy nem veszthettek olyan csatát a

spartaiak, a mely nagyobb csorbát ejtett volna becsületökön a mostani cselekedetöknél. A gyalázatos szerződés értelmében a peloponnesusiak egyenkint lopózkodtak ki az ostromolt várból; titkon szökdöstek el fegyvertársaiktól, majd mikor ezek üldözőbe vették őket, nyilt futásban keresték menekülésöket.

Időközben Ambrakiából új segédcsapatok voltak érkezőben. Az amphilochok tartományán keresztül vonultak a tengerpart ellen. De Demosthenes amphilochi segédcsapatai támogatásával tört vetett nekik az idomenei hegyszorosban, még pedig kiváló sikerrel. Az átvonuló ellenség utolsó embereig elpusztúlt, és kettős megveretésök valamint szövetségeseik árulása folytán az ambrakiabeliek most már végkép elgyengűltek, úgy hogy ellenállniok tovább lehetetlen vala. Demosthenes tehát magát Ambrakiát is el akarta foglalni, hogy ily módon a korinthosi befolyást e kiváló fontosságu öbölben végleg megsemmisítse. De az akarnaniak megakadályozták őt e terve kivitelében. Ők ugyanis jobb szerették, hogy most, mikor már meg volt törve erejében, inkább régi ellenségök, semhogy az athéniek legyenek szomszédjaik.

Hogy mily féltékenyen védekeztek a nyugoti Görögországban az athéniek befolyása ellen, abból is meglátható, hogy közvetitést be sem várva, siettek egymás közt kibékülni. Ambrakia lemondott igényeiről az amphilochok tartományát illetőleg, mire aztán az akarnaniak velök száz évre békét kötöttek. A békekötés alapján meg kellett szünnie minden viszálykodásnak a felek között, sőt egymásnak megtámadtatás esetére kölcsönös segélyt is igértek, de csak azon föltétel alatt, hogy egyikőjök sem folyamodik az athéniek, illetőleg a peloponnesusiak támogatásáért. Mindamellett

régi összeköttetéseiket nem szakították meg teljesen, úgy hogy később a korinthosiak már ismét őrséget küldtek Ambrakiába. A háborúnak meg mindenesetre rendkivüli nagy volt a hatása. Az attikai hadsereg újból fényes diadalt vivott, és nyilt szárazföldi csatában; Demosthenes még e télen hazatért Athénba, és 300 teljes fegyverzet, fényes győzelmének zsákmánydíja, csillogott szülővárosa templomaiban. [55])

De a győzelemnél nem csekélyebb örömet keltett Athénban egy vallásos ünnep is. Még a tomboló hadi zaj közepett elhatározták, hogy fényes hála-ünnepet rendeznek a delosi Apollon tiszteletére, valószinűleg abból az okból, hogy a halálvész, a mely öt éven át nehezedett nyomasztó terhével a városra, most végkép megszünt. Újra föl akarták szentelni az egész szigetet a kegyosztó istenségnek; a koporsókat mind elszállították belőle, és temetkező helynek jövőre a kis Rheneia szigetet jelölték ki. Tulajdonképen csak azt folytatták, a mit már egyszer Pisistratos (II. 98. l.) megkezdett volt, de másrészt az is czéljok volt az athénieknek, hogy a delosi ünnep fényes megújításával hatalmuk a szigettengerben erősbüljön, meg hogy az iónokat, a kik a peloponnesusi verseny-ünnepekből ki voltak zárva, általa kárpótolják, Athénhez pedig mind szorosabban hozzákapcsolják. Főczéljok azonban e tettökkel mindenesetre a vallásos és az erkölcsi hatás volt. Meg akarták a polgárokat nyugtatni, a csüggedőket bátorítani. A sziget ünnepies felszentelésével tán végét éri szenvedéseik bús korszaka, és tán egy szebb jövő veszi kezdetét, mint hajdanában, mikor Athént avatta föl Solon az istenek szentelt helyévé (II. 37. l.). Apollon ünnepét tehát újra berendezték, és minden negyedik évre egy tavaszi ünnepet rendeltek; a

régi, még Homeros korabeli, versenyjátékokat fölelevenítették, és egy újat, a versenyfutást is hozzácsatolták az istenség tiszteletére. A delosi ügyet kétségtelenül a mérsékeltek pártja sürgette Athénban, mert ők újra föl akarták éleszteni a nép régi, és mindinkább feledésbe merülő hagyományait, és velök egyetemben terjeszteni a vallásosságot. És Nikias csakugyan különös buzgóságot fejtett ki a delosi ünnep létrehozatalában, és valószinűleg az első ilynemű ünnep is akkor volt, a mikor ő volt a vezetője az attikai ünnepi követségnek (III. 302. l.), és a mikor bőkezüségével is oly fényesen kitüntette magát. Ő tudniillik éjjel a Rheneia és Delos (II. 383. l.) közti négy stadiumnyi széles tengerszoroson hidat veretett, és szőnyegekkel, koszorúkkal, festményekkel és sok mindenféle drágaságokkal felékesítvén azt, másnap reggel, az odagyültek nagy bámulatára, ezen keresztül vonult be fényes ünnepi menetben a szent szigetre. Azonfölül még néhány telket is ajándékozott az istenségnek, sokféle fogadalmi ajándékot adott, és minden lehetőt megtett, hogy lássák a hellének, hogy Athénban még nem halt ki a hódolat az istenek iránt, de meg hogy módjában is van méltóan tisztelni őket. [56])

Míglen Nikias ünnepek megülésével a polgárok megnyugtatásán fáradozott, azalatt Demosthenes folyton azon törte magát, mikép lehetne a háborút hathatósabban folytatnia. Lelkéből megunta már ezt a habozó huzavonát, a mely a város erejét szinte kimerítette, pedig haszontalanul; egy új haditervet szeretett volna ő foganatosítani, olyat, hogy alapjában megrendíthesse az ellenség hatalmát. Tapasztalatai, a melyeket nyugoti hadjáratai alkalmával gyüjtött, nem csekély hasznára váltak e részben. Itt ismerkedett meg például a messeniaiakkal, és alkalma volt kipró-

bálni ügyességöket, bátorságukat, valamint meggyőződhetett róla, hogy a spartaiak iránt való gyülöletök kiolthatatlan. Még nyelvjárásukat sem felejtették el a számüzöttek, de még kevesbbé hazájokat. Némi csekély töredékök még ott élt régi hazájokban, Messeniában, de az ország legnagyobb részt elhagyatva parlagon hevert, mert a spartaiak nem tudták a meghódított földet értékesíteni. A nyugoti tengerpart egészen lakatlan volt, Pylos kikötője (Navarin öböl), a leghasználhatóbb az egész szigeten, egészen elhanyagolva (I. 258. l.). Ezeket a viszonyokat Athén javára nagyon is könnyen ki lehetett volna zsákmányolni, és nem is fér hozzá kétség, hogy Demosthenesben a messeniaiak érlelték meg a tervet, hogy kerítse ezt a kikötőt az athéniek hatalmába. Sparta hatalmát innen a legérzékenyebben károsíthatá meg, és Messeniát is könnyen lázadásra bírhatá.

Demosthenes egyelőre titokban tartotta a tervét. Ez időben nem volt hivatala, mert a hadvezér-választás alkalmával még nem jutott el a híre Athénba Akarnaniában vívott győzelmeinek. A tavaszszal tehát, a mikor Eurymedon és Sophokles negyven hajóval kieveztek a siciliai tengerbe, különösen azért, hogy a még mindig szorongatott kerkyraiakat támogassák az aristokraták ellen (139. l.), ő egy különös bizalmi állásra választatta meg magát a nép által. A nép megbizottjakép szerepelt ugyanis a flottán, és jogot nyert, hogy a tengerpart mentén az alkalmas helyek megszállását javaslatba hozhassa. Mikor tehát a flotta a messeniai partvidékhez ért, Demosthenes előhivta a hadvezéreket, és megmutatta nekik az elhagyott kikötőt, két keskeny bejáratával és a meredek Koryphasion hegyfokot, a mely az északi bejáraton túl, 800 lábnyi magasságban emelkedik, és az egész vidék fölött uralkodik. Azt ajánlotta

nekik, hogy szállják meg a hegytetőt, mert azt csekély fáradsággal könnyü lesz megerősíteni, és még könnyebb védelmezni. Azonfölül jó forrásviz is van a hegy tetején, és a mint mondá, ő maga szivesen kész, ha hat hajót adnak neki, mindent elintézni, és a leendő erősséget megvédelmezni.

A hadvezérek azonban nem hallgattak rá. Mert kalandos tervei miatt különben se nagyon szerették az előkelők Demosthenest, de most még kétszeresen haragudtak rá, minthogy mostani tisztségét, a mely eddig páratlan volt, tisztán a nép kedvezésének köszönhette. A hajóhad tehát tovább ment. De vihar támad, és a hadvezérek kénytelen-kelletlen megfordulnak, hogy a biztos Pylos kikötőben várják be a kedvezőbb időjárást. Demosthenes megujítja ajánlatát, de czélt ezúttal sem érhet. No bizony elég bajuk is volna, így szóltak a hadvezérek, ha a félsziget minden elhanyagolt kikötőjét meg akarnák erősíteni! De még az alsóbb rendü tisztek és a legénység sem mutatott egy csepp kedvet sem e vállalathoz. Ámde a vihar nem akar megszűnni, a legénység unatkozik, és Demosthenes terve kivitelre lel. Egyszerre csak önként jelentkeznek, hogy ők mégis megerősítik a hegytetőt, és rögtön hozzá is fognak, olyan ügyességet fejtvén ki, a minőre athéni emberen kivül más alig is lett volna képes. Nem lévén semmiféle eszközük a kövek kifaragására és beillesztésére, a sziklatörmelékből és a romokból keresgélték össze magoknak a szükséges épitő anyagot; a nedves agyagot, hátukra kulcsolván kezöket, úgy hordták fel, és türelemmel jártak fel és le a meredek hegylejtőn, míg végre hatodnapra a régi várat csakugyan megvédhető állapotba hozták. A hajóhad ezután odább evezett Kerkyrába, és Demosthenes öt hajóval visszamaradt az ellenséges földön.

Az athéniek nemsokára megérezték e merész vállalat üdvös hatását. Agis király ugyanis, a ki épen ekkor tört be ismét Attikába (a spartaiak ötödik betörése volt ez, 88, $^{3}/_{4}$; 425.), a messeniai hirek hallatára két heti tartózkodás után hirtelen visszatért a Peloponnesusba. Egyúttal flottájokat, a melyet pártfeleik támogatására Kerkyrába küldtek, szintén visszarendelték a spartaiak Pylosba, hogy a vakmerő kalandnak minél hamarább végét vethessék. Puszta szirtfokáról Demosthenes egyszer csak azt látja, hogy negyvenhárom hadi hajó fut be kikötőjébe, és hogy az egész part szinte hemzseg a sok mindenféle ellenséges katonától. De azért nem csüggedett el, sőt a veszedelem fokozta bátor elszántságát. Két hajót elküldött, hogy adjon hírt és hivja rögtön segitségre az attikai hajóhadat; azután elosztván legénységét a sánczokon, ő maga hatvan válogatott ember élén és egy kis csapat íjjassal leszállt a partra, mert egyedűl innen fenyegette őket a veszedelem. Mert a kikötésre alkalmas helyek eléggé el voltak sánczolva, de a sekélyebb helyeken, mert fölöslegesnek tartották, nem emeltek sánczokat. Ezeket a pontokat tehát minden áron meg kellett védelmezniök, mert ha az ellenség partra szállva a hegyre juthat, el van veszve a vár is, a legénység is, menhetetlenül.

A peloponnesusiak, hogy az egész kikötőt elzárhassák, először a két bejáratával szemben elterülő Sphakteria szigetet szállták meg. Most azután egyenest a part azon részének eveztek, a hol nem voltak sánczok, és ahol a csekély számu athéniek álltak sorakozva. Méltó büntetést akartak rajtok venni, példátlan vakmerőségökért, hogy peloponnesusi földet mertek megszállani.

Ámde a támadáskor váratlan nehézségekbe ütköztek. A hely szűk volt, és csak kevés hajóval evezhettek

be egyszerre; egész a partig nem nyomúlhattak előre, mert hajóikkal a sziklazátonyon minden pillanatban fönnakadhattak. De meg ügyetlenek is voltak, és a víztől is féltek a peloponnesusiak, úgy hogy teljes lehetetlen volt czélt érniök. Hiába is buzdította őket Brasidas; ő maga bátran előrenyomúlt hajójával egész a Koryphasion kiálló szirtfokáig, merészen leszállt a zajló hullámokba; mind hasztalan, senki sem utánozta. Az athéniek lövegeitől találva, ő is visszatántorodott, öntudatát vesztve. Mint a fal, úgy álltak ellenségeikkel szemben az athéniek, úgy hogy két napi hasztalan fáradozás után fölhagytak ezek erőködéseikkel, pedig jobban teszik vala, ha folyton új meg új támadásokat intézve, kifárasztják a bátor ugyan, de csekély számú csapatot. Ők azonban e helyett Asinébe küldtek ostromló szerekhez való fáért, hogy majd ily módon kisértik meg ujabban támadásukat, de a kikötésre alkalmasabb pontokon.

Ezzel azonban a kedvező pillanatot elmulasztották. Mert időközben megérkeztek ötven hajóval Ióniából az athéniek, köztök négy hajóval a chiosbeliek, és a naupaktosi őrhajók. Az athéniek először a nyilt tengeren ütközetet kínáltak, később aztán mind a két bejáratán benyomultak a kikötőbe, ott a peloponnesusi hajókat, a melyek még csatarendbe nem sorakoztak, megtámadták, és a parthoz szorították. Ezek azonban újra előrenyomúlnak, még pedig példátlan erőfeszítéssel, mert immár észretértek, hogy a szigetet megszállt spartaiak élete függ a csata kimenetelétől. Borzasztó tengeri ütközet fejlődött ki; végül az athéniek urává maradtak a kikötőnek, és ámbár a peloponnesusiak szárazföldi serege folyton nagyobbodott, mert az egész Peloponnesusból egyre jöttek a segédcsapatok, mégse voltak képesek az

elzárt spartaiakon, pedig szemök előtt voltak, segíteni, de még csak eleséggel se tudták őket ellátni.

Hirét vevén a spartaiak ügyök ilyetén állásának, rögtön elküldték a város előljáróit Pylosba, és az alkudozásokra teljes hatalommal ruházták fel őket. Ezek a fegyverszünetet kieszközölték, de rendkivűl lealázó feltételek mellett, különösen ha tekintetbe veszszük, hogy saját országukban és egész tengeri és szárazföldi haderejökkel álltak szemben az ellenséggel. A fegyverszünet idejére ki kellett adnia Spartának mind a hatvan hajóját, és ennek fejében megengedték, hogy a Sphakteriában elzártaknak naponként, de szigoruan kiszabott mennyiségben, eleséget szállithatnak; egyébiránt a sziget szigoru zár alatt marad, miglen az athéniek határoznak majd a béke avagy a háboru ügyében. [57])

Az athéniek meglepetése, képzelhető, mily nagy volt, a mint megérkeztek a hajók a spartai előljárókkal, és hirűl hozták a Pylosban történt eseményeket. A spartaiak a békét akarták, és egész biztosan számitottak reá, hogy sikerűl majd azt létre is hozniok. A fegyverszünet föltételeibe is csak az erre való tekintetből egyeztek. Végre belátták, hogy a háború végtelen hosszúra fog még nyulni; ők eddig csak szégyen és gyalázatot arattak belőle, és a jövőben is kevés reménységök volt a nyereségre. Szövetséges társaikkal szintén nem valami jó barátságban éltek, tengeri veszteségeiken kivűl a multkor még a szárazon is nagy vereséget szenvedtek, és most még 420 spártai ember forog életveszélyben. Véget kellett tehát vetniök a habozásnak, és ez a nagy szerencsétlenség igen kinálkozó alkalom, úgy vélték, hogy becsülettel békéért folyamodhassanak. Gyorsan czélt

akartak érni, és azért egészen figyelmen kivül hagyták szövetségeseiket.

Beszédjök, melyet a spartai követek a béke érdekében tartottak, velős és meggyőző erejű volt. Bebizonyították, hogy az athéniek a mostaniaknál kedvezőbb viszonyok között soha a békét meg nem köthetik. Becsületes és tisztességes békét pedig, így szóltak, csak úgy lehet kötni, ha a győző nem szab ellenfelének elviselhetetlen föltételeket, a melyek őt inkább a legkétségbeesettebb védelemre szorithatnák. Sparta hatalma nincs még megtörve, de békét óhajt, és minél nemesebben és mértékletesebben fognak velök bánni mostani állapotjokban az athéniek, annál biztosabb és hűségesebb szövetségeseikké válnak majd a jövőben, már csupán a hála fejében is. Intették az athénieket, hogy gondolják meg, a hadi szerencse mily forgandó, a mint már ők magok is többszörösen tapasztalhatták.

A beszédnek nem volt meg az óhajtott sikere. Az attikai népet szerencséje egészen megrészegítette; az alkudozásokat teljesen fölöslegesnek vélték, mert azt hitték, hogy immár minden hatalmukban van. A polgárság végtelenül el volt kapatva, és mielőtt még a józanabb emberek szóhoz juthattak volna, hogy okos megfontolásra tereljék, már megelőzte őket Kleon, a ki a mostani kedvező hangulatot nyomban felhasználta, hogy ismét kezébe kaparítsa a hatalmat, a melyet állandóan, valamint Perikles, sohasem bírt magának biztosítani [58]).

Mindamellett, hogy Kleon valóságos rémuralmat gyakorolt a népgyülés fölött, hatalmas ellenzék állt vele szemben. De oly nyiltan, mint a komoedia senki sem lépett föl ellene. A tragoedia megmaradt a mi volt, és hivatását még most is mint hajdan egyedül abban lelé, hogy

a köznapi élet sivatagja helyébe egy szebb ideális világot tárjon a polgárok elé; ellenben a komoedia ép ez időtájt vergődött csak igazi jelentőségre, mert kora bűneit kiméletlenül ostorozta és szabadon szólt a szinpadon, mikor a szószéken szabadon szólni már csak nagy nehezen lehetett. A mióta a demokratikus intézmények végleg kifejlődtek, és az államot egy ember túlnyomó tekintélye nélkül egységesen kormányozni nem lehetett, azóta a komoedia mindig ellenzéki volt. Periklest Kratinos, Hermippos, Telekleides és mások támadták meg, és halála után Aristophanes tette őt a háboruért felelőssé. A háború folyamán Aristophanes minden ellen, a mi a kor romlottságára vallott, erősen buzgólkodott, de különös hevességgel Kleont támadta meg és politikáját. A csekély megfontolást, a könnyelműséget a legfontosabb ügyek elintézésében, az igazságszolgáltatás gyarlóságát, a tisztviselők önkénykedését, a gyalázatos erőszakoskodást, a melylyel a szövetségeseket kínozták (»Babylonioi« cz. komoediájában munkában izzadó malomtaposóknak szerepelteti őket) — az elfajult demokratia mindmegannyi büneit komoly haraggal ostorozta, ámbár magát a törvényesen fennálló alkotmányt elismerte, és a polgárok előtt sem akarta semmiben is megkisebbíteni. Minden egyes kifejezését természetesen nem szabad egyenkint latra vetnünk, hisz komoediairó volt, — sőt még azt is megengedhetjük, hogy személyes bántalmak fenték hangját még élesebbre, de egészben véve az igaz meggyőződés beszél műveiből, és lelkiismeretlen embernek kellene őt tartanunk, ha alkotásai nem az igazságon alapulnának.

Sőt inkább igazságszeretete miatt szinte bámulták őt a szövetségesek; tömegesen tódúltak házába, hogy láthassák a költőt, a kinek volt elég bátorsága nyilvános ünnepek

alkalmával »őszintén megmondani az athéni népnek, mi az igazság.« Csak mert kimondta az igazat, azért üldözte őt Kleon, és minthogy a törvény, a mely néhány éven át korlátot szabott a szinpad szabadságának (44. l.), már megszünt, más eszközökhöz kellett neki folyamodnia, hogy boszút állhasson vakmerő ellenfelén. Közvetetlen a »Babylonioi« szinre hozatala után (426. év márczius havában; 88, 2.) pörbe fogta Aristophanest a tanács előtt, hogy a nagy Dionysián annyi sok idegen és szövetséges jelenlétében nyilvánosan kigúnyolta Athén politikáját. Kleon vádja magában véve nem is volt egészen jogosúlatlan, de a birákat azért nem lehetett rábírni, hogy megvonják a komoediától a jogát, hogy nyiltan is megbélyegezhesse a nyilvános életben előforduló visszaéléseket; bűnösnek az ilyen cselekedetet az állam érdeke ellen nem vallották, és ez okból a vádlót vádjával visszautasították. Kleon erre egy más kisérletet tett győztes ellensége megbuktatására. Aristophanesnak igaz polgári származását vonta most kétségbe. De bár a sykophanták az ilyen pörök elintézésében rendkivül ügyesek voltak, czélt mindazonáltal ez esetben sem érhetett. Az alkalmatlan ellenzéket nem volt képes lerázni a nyakáról. Sőt gyarapította ellenségei számát, mert ugyanekkor a polgárság egy egész osztályával, az aristokratákkal viszályba keveredett. Ezek nagyrészt a lovasságnál, az egyetlen állandó hadcsapatban, szolgáltak, és a Perikles-féle hadi terv szerint egyedül nekik volt alkalmok az ellenséggel nyilt csatában is megmérkőzniök (56. l.). Kleon ellen nagyon elkeseredtek ez időtájt, valószinűleg azért, mert becsmérelte őket az ötszázas tanácsban. Külön politikai párttá egyesültek, és csatlakoztak Aristophaneshoz, a

ki ezentúl még sokkal komolyabban szándékozott föllépni a demagog ellen. [59])

Kleon tehát a spartai követek megérkeztét annál szívesebben megragadta, minthogy alkalma kinálkozott megint, hogy ismét régi fényében tündökölhessék, az állam legelső, leghatalmasabb emberéül. Az uralkodó hangulathoz mérten mindjárt készen is volt a követeknek szánt feleletel. Azt követelte ugyanis, hogy a Sphakteria szigetén elzárt spartaiakat azonnal hozzák Athénbe, továbbá, hogy az athéniek régibb birtokai a Peloponnesusban, névleg Megaris, Nisai, Pegai, Troizen és egész Achaja adassanak vissza. Csak ha ez utóbbi féltételt teljesítették a spartaiak, akkor kapják ki majd foglyaikat, és csak ezután lehet majd alkudozni a békeszerződés felől.

A legvalószinűbbnek az látszanék, hogy e feleletre rögtön megszűntek az alkudozások, mert a spartaiaknak súlyosabb föltételeket még teljes legyőzetésök esetén is alig kellett volna teljesíteniök. De a követek még ezt a feleletet sem utasították vissza véglegesen, csak azt kivánták, hogy bízzanak meg néhány férfiút, a kikkel az alkudozást folytathatnák. Mert habár el voltak határozva a spartaiak, hogy a békekötésnél nem igen fogják szövetségeseiket tekintetbe venni, mégse tehettek nyilvánosan olyan igéreteket, a melyek a mellett, hogy biztos sikerrel sem kecsegtettek, szövetségeseiket nyomban ellenségeikké változtatják vala. Nem volt tehát egyéb tennivalójok, mint egy bizottság megválasztatását kérniök, hogy ennek ajánlataikat előterjeszthessék. Kleon azonban erre az inditványukra a leghevesebb szidalmazásban tört ki. Lám, igaz az, így szólt, a mit ő már annyiszor megmondott, hogy a spartaiak egyetlenegy szava sem őszinte. Most is csak azon törik magokat,

hogy néhány előkelő athéni uri emberrel titkos alkut köthessenek, és a jóhiszemű népet megcsalhassák, mert a mi igaz, őszinte, az nem szokta kerülni a világosságot. Kleon teljesen czélt ért. A követek hazatértek, és a tisztességes békekötésre, valamint a peloponnesus-boeotiai szövetség felbomlására való kilátás végleg odaveszett. A józanabb polgárokat még csak meg sem hallgatták, és példátlan könnyelmüséggel, a lehető legdurvább módon, lett ez a rendkivül fontos ügy elintézve. [60])

A Pylos öbölben tehát húsz napi pihenés után újra kitört a háboru; még pedig azzal kezdődött, hogy az athéniek vonakodtak a lefoglalt hajókat ismét visszaszolgáltatni. Ez az erőszakos eljárás, a melyet alig-alig védelmezhettek azzal, hogy a fegyverszünet föltételeit megszegték a peloponnesusiak, nem sokat használt azonban az athénieknek, mert rövid idő mulva nagyon lényegesen megváltozott előbbi kedvező helyzetök. Napról napra várták, hogy megadják magokat a spartaiak, de mind hiába. Eleséget reményen fölül többet takarítottak meg magoknak, és a heloták is, nagy jutalmak tűzetvén ki számukra, ügyesen kijátszották az őröket és titkon belopózkodtak a szigetre. Ellenben az athéniek ivóviz hiányában szenvedtek; az őrszolgálat a sziget körül nagyon fáradságos volt, és azonfölül féltek a bekövetkezhető rossz időjárástól; az elégedetlenség a csapatok közt nőttön nőtt, úgy hogy a várva várt győzelemhír és zsákmány helyett naponta rosszabb hírek érkeztek Athénba. Az ostromlók már kevés reményt tápláltak, vajjon lesz-e egyátalában eredménye vállalatuknak Kylosban, és egyre sürgették, hogy mielőbb segédcsapatokat küldjenek a számukra.

Erre aztán egészen megváltozott a polgárok hangulata. Keservesen megbánták előbbeni oktalan cselekedetö-

ket, és Kleonnak ugyancsak volt dolga, hogy a végleges bukástól megmenekűlhessen. Először is tagadta, hogy az mind igaz, a mit Pylosból üzentek, és mikor a népgyülés felszólította, hogy hát Theagenesszel (valószinűleg az előkelők pártjából való volt) menjen el ő maga, és győződjék meg személyesen a flotta állapotáról, elég ügyesen azt válaszolta, hogy ez valóságos időpazarlás volna, és hogy ő meg van győződve, hogy a hadvezérek könnyen véget vethetnének a kínos helyzetnek Pylosban, ha derék és bátor emberek volnának. E támadás egyenest Nikias ellen volt intézve, a ki ez időben a hadvezéri tisztséget viselte. Nikias a szemtelen szájaskodót meg akarván büntetni, fölhasználta a kínálkozó alkalmat, és a maga és vezértársai nevében rögtön lemondott tisztségéről, azzal az indítványnyal, hogy az Kleonra ruháztassék. Kleon szabódott, de a népnek tetszett a dolog, és nem engedett. Mikor látta, hogy nincs menekűlés, visszatért régi szemtelensége, és kérkedve igérte meg a népnek, hogy ő húsz nap mulva élve vagy halva, de magával hozza Spakteriából az elzárt spartaiakat. Még felhatalmazást kért, hogy Demosthenest vezértársának vehesse, mert tudta, hogy ő már rég a sziget erőszakos megvétele mellett kardoskodik.

A szerencse rendkivűl kedvezett neki. Mikor megérkezett a flottához, a katonák, a kiknek, ostromlók lévén, annyi bajt kellett türniök mintha ostromlottak volnának, magok is egy elszánt támadással véget szerettek volna vetni a dolognak, és azonfelűl az erdőség, a mely a szigeten eddigelé a támadást rendkivül veszélyessé tette, időközben leégett. Demosthenesnek már rég készen volt terve a támadásra; most tehát, hogy Kleon felhatalmazására szabadon rendelkezhetett, és friss csapatokat, különö-

s en pedig könnyü fegyvereseket és ijjasokat is kapott, gyorsan hozzáfogott a munkához.

A spartaiak a szigetet, akár egy vár volna, úgy megszállták. A partszélen előőrsöket állítottak föl; a sziget közepén, egy csekély mélyedésü völgyben a forrás mellett, főhadiszállásuk volt. Innen éjszak felé a talaj lejtősen emelkedik a sziget legmagasabb pontjáig, a melyet egy régibb erősség romjaiból erősen körülsánczoltak. Legyőzvén az előőrsöket, Demosthenes katonái, apróbb csapatokba osztva, a főhadiszállás ellen nyomúltak, és az összeszorúlt ellenséget kövekkel, nyilaikkal és hajító dárdáikkal teljesen elárasztották. A spartaiaknak alig lehetett védekezniök, mert leégvén az erdő, egészen ki voltak téve a nyilzápornak, és a fojtó hamupor is gátolta őket. Lassacskán visszavonúltak a hegytetőre, elszántan a legvégső védelemre. Ebből az állásukból nem voltak képesek őket az athéniek kiszorítani. A nap már lemenőben volt; az athéniek a hőségtől és szomjuságtól végkép kimerűlve; maga Demosthenes is hiján a jó tanácsnak.

Bajából azonban kisegítette őt messeniai barátainak és vezéröknek Komonnak az ügyessége. A meredek szikla éjszaki oldalán találtak egy helyet, a hol könnyü szerrel föl lehetett a csúcsra kapaszkodni. Innen a spartaiak háta mögé kerűltek. Ezek, a mint látták, hogy elől is hátul is meg vannak támadva, elfogadták végre Kleon és Demosthenes ajánlatát, és magadták magokat. Kétszázkilenczvenketten voltak összesen, köztök százhúszan spartai polgárok, és 72 napig voltak a szigeten elzárva. Athénba vitettek, és az athéniek kijelentették, hogy mihelyt betörnek a spartaiak országukba, kivégeztetik mindnyájokat. Pylosba pedig egy csapat messeniai katonát küldtek őrségnek, a kik

innen jó eredménynyel portyázgattak a körülfekvő vidéken. A spartaiak tehát, nem elég hogy országukat az ellenség folyton dúlta, még magok közt sem érezték magokat biztosságban. Örökös félelemben éltek a lázadástól, és a heloták tömegesen átszökdöstek az ellenséghez; ujból fenyegette őket a messeniai háborúk minden veszedelme. Flottájokat is elveszítették, de még szárazföldi hadseregöket sem használhatták, mert féltették elfogott polgártársaikat; csupán a védekezésre lehetett szorítkozniok, pedig ebből sem dicsőséget, sem hasznot nem remélhettek. De minden bajuk közt a legnagyobb az volt, hogy elveszítették becsületöket a hellének szemeiben. Hogy Leonidas unokái fegyverrel a kezökben valaha magadhassák magokat, mindeddig lehetetlenségnek tartatott; ámde a szövetségesek bizalmát teljesen megingattá már Menedaios is árulásával, és jól tudták immár a görögök mindannyian, mily szükkeblű és haszonleső Sparta politikája.

Sparta tehát annyira megunta már a háborút, hogy ismét alkudozásba lépett Athénnal a béke érdekében. Ámde Athénban Kleon volt most a hatalmas, ő volt a nap hőse, a város jótevője, mert ő szabadította meg a hosszú háború veszélyeitől. Hadi tette emlékére a győzelem istennőjének szobrot állítottak a várban, őt magát a legfőbb kitüntetésben részesítették, tudniillik jogot kapott, hogy élte végeig a Prytaneionban étkezhetik. Hatalma és dicsősége tetőpontján volt most. A tömeg bámulta és tisztelte; udvarlói, mint valami kényurat, csapatonkint körülsereglették, és elbizakodottságában olyan merészszé lőn, hogy még a polgárokkal is dölyfösen bánt, és alkalmat adott rá, hogy a komoediában úgy szerepelhessen, a mint egy alkalommal a már egybegyűlt népgyülést egy vendégsége miatt

elhalasztja. Nikias ellenben hasonló mértékben vesztett tekintélyéből, de nem csak ellenségeinél, hanem politikai barátainál is. Mert ezek nem tudták neki megbocsátani, hogy olyan hevenyén lemondott hadvezéri tisztéről, és hogy ezáltal mintegy megalapitójává lőn Kleon mostani hatalmának és dicsőségének. A mérsékeltek pártja önmagában meghasonlott és erőtlenné vált; Sparta békeajánlataival szemben a követelések mind jobban felcsigáztattak, és az alkudozások megszakadtak [61]).

Az athénieknek, ha a háborut kellően felfegyverkezve akarták folytatni, mindenekelőtt pénzt kellet teremteniök. A háború már eddigelé is rendkivüli nagy költségbe került, oly annyira, hogy a Perikles-féle gazdálkodással (39. lap) nem fedezhették már kiadásaikat. Eleinte, hogy lehetőleg megkimélhessék az állam kincstárát, a templomtól vettek fel kölcsönöket, például Kerkyrába, és Makedoniába intézett vállalataikhoz. Később aztán rászorultak a magok megtakarított pénzeikre is. Ol. 88, 1; 428-ban már ki volt merítve mind a két forrásuk, úgy az Athéné és a többi istenségek, valamint az állam kincstára is, és nem maradt egyéb tőke rendelkezésökre, mint a tartalék ezer talentum. Adósságaikat vagy legalább a kamatokat törleszteni képtelenek voltak, sőt már a templomok rendes jövedelmét is igénybe kellett venniök. Szokott jövedelmével tehát az állam már nem érhette be, és ez nagyon is természetes volt, mikor maga Potidaea ostroma 2000 talentomába (körülbelül 4.715,000 frt) került. Úgyszintén Mitylene megvétele legalább is annyiba.

Új forrást kellett tehát keresniök jövedelmök gyara-

pítására. Először is ugy segítettek magokon, hogy a polgárokra vagyonuk után egyenes adót róttak. Ez az intézkedések annyiban egészen megfelelt alkotmányuknak, hogy a háboru terheit a gazdagokra tolta, míg ellenben a szegények egészen mentesek maradtak tőle. Például Aristophanesnál egy demagog azzal rémíti valamelyik ellenfelét, hogy majd bekeríti a gazdagok névsorába, és majd akkor lesz mit adó fejében fizetnie. Mitylene ostromakor szedték először a hadi adót, és mindössze csak 200 talentumot jövedelmezett.

Felemelték továbbá a szövetségesek adóját is.

Nemsokára, hogy Kleon visszatért Pylosból, Stratokles archonsága alatt Thudippos, egy különben ismeretlen államférfiu, inditványt tett, hogy tétessenek meg a kellő intézkedések az új adókivetés foganatosítására. Ol. 88, 4; 425-ben, az év második vagy harmadik prytaneiájában a népgyülés nagyjában elhatározta, hogy az eddigi tributum a kétszeresére emeltessék. A független szövetségek felbontattak, és az adózók lajstromába, ha még ez ideig adót nem fizettek is, fölvették mind a városokat, a melyek véleményök szerint az attikai birodalom határain belül feküdtek. Közibéjök sorolták továbbá azokat is, a melyek, akár mert elváltak a szövetségtől, akár más egyéb okok miatt, megszabott járulékaikat idejében be nem fizették.

A megállapított szerződéseket, önkényes felbontásával a szövetségesek fölöti eddigi fönhatóságának, az athéni polgárság egészen újból szervezte. A szövetséges tartományokat összeségökben most már csakugyan egy birodalomnak vették, és a régi állapotokat magában a törvényekben is csak a »régi uralomnak« nevezték. Pénzügyi eredménye ezen intézkedésnek különben az volt

hogy adó fejében ezentúl 1200—1300 talentumot vettek be évenkint. [62])

Az újítás azonban rendkivül nagy izgatottságot keltett magában a városban is, valamint az egész aegaei tenger kerületében. A konzervativ párt folyton küzdött a szövetségesek elnyomatása ellen már Kimon óta (III. 233. l.), és Aristophanes, még mikor a kényuralom távolról sem volt rendszeresen foganatosítva, már élénken lefestette az alattvaló városok szomoru helyzetét Babylonioi-ában. Menynyivel hevesebb volt még most az ellenmondás, elképzelhető! Az új intézményt mindenfelé igazságtalannak, vétkesnek, oktalannak szidalmazták. De az ellenzékben nem volt egyesség és hiányzott a bátorság. A kik a háború mellett voltak, azoknak a jövedelem szaporítása czéljából át kellett látniok az ujítás szükséges voltát, és azért sokan Nikias pártjából szintén a javaslat mellett szavaztak. A demokratikus politika azonban minden tekintetben teljes érvényre emelkedett. Hisz maga a párt vezére nyiltan kimondotta, hogy az érzelmeskedést egyszer-mindenkorra merészen abba kell hagyniok; hogy oktalanság jó indulatra számítaniok, mikor egyedül a hatalom adta joggal uralkodnak; és hogy tetteikben egyebet nem vehetnek tekintetbe, mint csupán városuk nagyságát. Már olyféle jóslatok is terjesztettek szerteszét, a melyek ország-világnak hirdették, hogy az athéni demos, valamint a királyi sas uralkodni fog egykor földeken és tengereken.

A reformtörvény elfogadását az ellenzék nem birta meggátolni, de a kivitele számos nehézségbe ütközött. A városok tőlök telhetőleg mindent megtettek, hogy sorsukat enyhíthessék. Megvesztegették a becslő-bizottság tagjait, hogy adójokat kevesebbre szabják, és abból, hogy

a külömbség a régi és az új adó között helyenként váltakozott, következtetni lehet, hogy sok mindenféle dolgot vettek tekintetbe a becslők egyik vagy másik szövetségesnél. Számos város pört is támasztott, hogy tehetségén fölül megadóztatott, és valószinű, hogy Antiphon beszédeit a lindosiak, illetőleg a samothrakebeliek adója felett szintén ez időben tartotta. A törvényszéki munka szaporúlata, Sphakteria elfoglalása óta, okot adott a birói díjak felemelésére, és a belőle eredő kiadások többlete a fokozott jövedelmekből fedeztetett. Tehát a két fontos újítás, Kleon politikai működésének e legkiválóbb eredményei, szoros összefüggésben voltak egymással.

A becslés végrehajtására a szövetséges birodalom négy kerületének (III. 304. l.) mindegyikébe két-két biztos (taktai) lőn kiküldve. A nagy büntetések, a melyek a tisztviselők közűl azokra szabattak, a kiknek a hanyagsága folytán a törvény kivitele elodáztatnék, bizonyságul szolgál arra nézve, hogy az athéniek nagyon is energikusan jártak el ez ügyben. Mindamellett Ol. 89, 1; 423 előtt a törvény semmi módon sem lehetett végrehajtva, és az alkudozások azzal végződtek, hogy a szövetségeseket föleskettették az új adórendszerre. [63])

E közben külföldi vállalataikat az athéniek nem hanyagolták el, hanem Demosthenes útmutatása szerint folytatták hóditásaikat a Peloponnesusban, és ujabb meg ujabb táborhelyek alapításán fáradoztak. Ugyanazt a módszert kezdték meg, a melylyel hajdan a dórok az egész szigetet elfoglalták, és történetesen az első hely, a melyet e czélra

kiszemeltek, Korinthos és Epidauros közt, egy fél mérföldnyire az Isthmostól fekvő Solygeios domb, hajdanta a dóroknak is egy táborhelyök volt. A dombtetőn egy korinthosi falu volt, a melyet könnyü lett volna elsánczolni, és a közel tengerrel falakkal összekapcsolni. Az athéniek tehát a másik peloponnesusi hatalmasságot is meg akarták támadni saját fészkében, miután már tengeri hatalmában különben is eléggé megszorították. A terv merész volt, és a korinthosiak tartományában, minthogy igen gazdag és számos rabszolgája volt, jó sikerrel igérkezett. Nikias nem messze Kenchreaitól 80 hajóval kikötött; külön szállító hajókon megérkezett az attikai lovasság is, a mely különben a vállalatnál derekas buzgalmat fejtett ki. Időközben azonban a korinthosiak az argosiak révén a dolognak neszét vették, és megszállták Solygeiost. A falu és a tengerpart közt elterülő lejtőn tehát küzdelem támadt. Az athéniek bátor lovasaik támogatásával győztek ugyan, de vállalatuk dugába dőlt. E helyett azonban megszállták a vulkanikus Methone félszigetet, a mely Troizen felől Aiginának nyulik ki a tengerbe, és csak egy keskeny szorossal függ össze a szárazfölddel. Ezt a földszorost az athéniek elfalazták, és ily módon Troizen és Epidamnos ellen, egy kitünő táborhelyhez jutottak, minthogy közte és a Piraeus között, szemben lévén ez vele, az összeköttetést tüzjelek által könnyü volt föntartaniok.

Eurymedon és Sophokles hajóhadukkal szintén feleveztek Kerkyrába (139. lap), és a kerkyrabeliek segítségével Istone várát, a honnan az odamenekült aristokraták folyton keményen zaklatták az egész vidéket, elfoglalták. Az őrség megadta magát az attikai nép kegyelmére. De a hajóhad vezérei, a kik elől már Pylosban is más ragadta el a

dicsőséget, minden áron meg akarták gátolni, hogy az elfogott aristokratákat, az athéniek legelkeseredettebb ellenségeit, más vezesse diadallal a városba. Pedig nekik tovább kellett hajózniok Siciliába, és féltek a kerkyrabeliek is, hogy Athénban esetleg még kegyelmet is nyerhetnek polgártársaik. Összesúgtak tehát a tengernagyokkal, és cselszövő alattomossággal rábeszélték a foglyokat, hogy próbáljanak megszökni. A kisérlet természetesen meghiusúlt, mert az athéni hadvezérek idejekorán értesíttettek felőle. Ezek erre kijelentették, hogy a kötött szerződést megszegvén, a foglyok az athéniek védelmére továbbra nem tarthatnak jogot. A szerencsétlenek mindannyian a nép dühének áldozataivá lettek; irtózatos véres boszút álltak rajtok, vad és eddigelé páratlan kegyetlenséggel. A nép dühe mindaddig le nem csillapúlt, míglen utolsó áldozatát is el nem nyelte, és megpihent, mikor már teljesen kimerült embertelen boszuvágya kielégítésében. A meggyilkoltak asszonyai rabszolgákká levének. Most már Korinthos végkép lemondhatott a reményről, hogy valaha képes lesz hatalmát az ióni tengerben visszaállitani, különösen miután az athéniek az akarnaniak segítségével még ez évben (88, 4; 425.) elfoglalták a kiváló fontosságú Anaktoriont is, az ambrakiai öböl bejáratánál. Anaktorionban új gyarmatot alakítottak Akarnania összes városaiból.[64])

Minél jobban meggyengűltek hadi eszközeikben a spartaiak és szövetségeseik, annál serényebben haladtak előbbre az athéniek. Támadólag most már csakis ők léptek föl, mert otthon nem lévén mitől félniök, hadi erejök fölött szabadon rendelkezhettek. A reménység, hogy képesek lesznek a félszigetet meghódítani, egyre nagyobb és nagyobb vállalatokra buzdította őket, és terveikből

egyszersmind kitűnik, hogy nagyon jól ismerték az ellenséges földet.

Kythera szigete (Cerigo), a déli részen a peloponnesusi hegység kiegészítő része, örök időktől fogva Lakedaimon legmegbizhatatlanabb tartománya volt, mert vegyes lakossága hazájuk kedvező kereskedelmi és tengeri fekvésén neki bátorodva makacsul ellenszegűlt a dór törvényeknek. Mint valami meghódított ország, egy külön helytartó kormányzatára volt bízva, a kit egy jókora spartai őrsereg támogatott. Azért mondta a bölcs Chilon a spartaiaknak, hogy az istenek nem is tehetnének nekik nagyobb jótéteményt, mint ha Kytherát a tengerbe sülyesztenék, és Demaratos jobb tanácscsal nem szolgálhatott Xerxesnek, mint hogy szállja meg Kytherát (III. 124. l.), és innét viseljen háborut Sparta ellen. De még veszélyesebbé vált a veszedelmes sziget a peloponnesusi háboru folyamán, a mikor ugyanis egy demokratikus párt alakult meg benne, a mely Athénnal, illetőleg Nikiasszal alkudozásba lépett. Nikias tehát a sziget két városát, a mikor a háboru nyolczadik nyarán (88, 4; 425.) 60 hajójával és 2000 hoplitával a szigeten kikötött, egész könnyedén elfoglalta, és őrséget hagyván hátra, Kytherát az attikai szövetségbe beleolvasztotta.

Azután az athéniek Lakonia védtelen tengerparti városait pusztították, majd Sparta és Argos határán Kynuriába törtek be, a hol véres összeütközéseik is történtek. Ugyanis itt települtek meg az előzött aeginabeliek (62. lap). A spartaiak Thyrea városát adták át nekik, hogy e részen jó és megbizható határőreik legyenek. Hét esztendeje laktak már itt, és most Thyreától tiz stadiumnyira egy kedvező fekvésű parti erősség építésével voltak elfoglalva.

Lakedaemoniai katonák segítették őket munkájokban. Építés közben meglepte őket az athéni flotta, és minthogy a spartaiak, nem lévén elég bátorságuk az épülő erősséget megvédelmezni, a hegyekbe menekültek, Thyreát az athéniek csakhamar elfoglalták, az aeginabeliek közül sokat leöldöstek vagy rabszolgaságba hurczoltak.

Gazdag zsákmánynyal megrakodva tért meg Nikias Athénba, miután egy gazdag és fontos szigettel gyarapította a város tengeri hatalmát. Az elfogott aeginabeliek fölött törvényt látott a nép, és mint Athén engesztelhetlen ellenségeit mindnyáját halálra ítélte, véres megtorlásul a plataeaiak kivégeztetéseért, a mely az első példa volt, hogy a politikai ellenfeleket mint gonosztevőket büntették. A spartai Tantalost pedig, a kit együtt az aeginabeliekkel fogtak el, elzárták a Sphakteriából hozott foglyok közé. Azokat az oligarcha pártbelieket, a kiket Nikias Kytherából hozott magával, néhány szigetre szétosztották; magára a szigetre 4 talentum évi adót szabtak. Az athéniek birtokában lévén most már Minoa, Pylos, Methone, Kythera és Thyrea, az egész Peloponnesus valóságos ostromállapotba jutott. [65])

A peloponnesusi szerencsés harczok után uj tervek kivitelén törték magokat az athéniek. Hitelt adtak a merész Demosthenesnek, hogy elérkezett az ideje közép Görögországban is bátran előrenyomúlniok ellenségeik ellen, hogy itt is valamint a Peloponnesusban táborhelyeket szerezzenek, és Sparta szövetségeseire érzékeny csapásokat mérhessenek.

Boeotia volt még rájok nézve a legveszedelmesebb, sőt talán az egyedül veszedelmes hatalmasság. Módját akarták tehát ejteni, hogy valamikép elzárhassák a Peloponnesustól, és hogy azután majd minden rendelkezésökre

álló haderejökkel egyszerre rátámadnak több oldalról, és megalázzák a gyűlölt Thebaet. E czélra Megarában kínálkozott most a legkedvezőbb alkalom.

Ez a szerencsétlen kis ország valamennyi között legtöbbet szenvedett a polgárháboru csapásaitól, és valóban alig érthető, hogy mikép birt egyátalában fenn is maradni, mikor szántóföldjeit évenkint elpusztították és a tengertől is majd minden oldalról elzárták. És mégis minden bajuk és nélkülözéseik mellett, (hiányában voltak még a legszükségesebb élelmiszereknek, sőt még sóbányáikat is elveszítették Minoában) ujból pártviszály tört ki városukban, melynek következtében egy csapat nyakas aristokratát elkergettek. Ezek hatalmukba kerítették a nyugoti kikötőt, Pegait, elzárták ez oldalról is a közlekedést, és pusztítva dulták a különben is kisarczolt országot. Viszont egy uj párt alakúlt, a mely alkuldozásba lépett Demosthenessel és Hippokratesszal, az Ariphron fiával, mert ők inkább az athénieket akarták megtürni városukban mintsem a számkivetetteket.

Az árulók óvatosan fogtak munkájokhoz. Az athéniek észrevétlenül partra szálltak, és Demosthenes vezérlete alatt a Nisaiát Megarával összekötő hosszu falak kapuján át benyomúltak. A szárazföldi csapatok is idejekorán megérkeztek Eleusisból; Nisaia peloponnesusi őrsége kénytelen volt magát megadni, és maga a főváros is bizonyosan az athéniek hatalmába kerül, ha Brasidas, a ki esetleg ép a közelben csapatokat gyüjtött, 6,000 peloponnesusi és boeotiai emberrel szembe nem száll velök. A két sereg a síkon már szemben állt egymással; de az athénieknek nem volt szándékuk Megaráért egy nagyobb csatát vivniok. A várost tehát a számüzöttek kerítették kézre, és oligarchikus rémuralmukat azzal kezdették meg, hogy száz athéni érzelmü polgárt

erőszakosan végrehajtott nyilvános szavazás utján, halálra ítéltettek. Nisaia, a mely alig egy negyed mérföldnyire feküdt Megarától, attikai maradt, de Megaris megszállása és az Isthmos elzárása dugába dőlt.

Mindazonáltal Demosthenes nem csüggedt el merész vállalkozó kedvében, és még késő őszszel egy nagyobbszerü támadást intézett Hippokratesszal Boeotia ellen. (89,1; 424.) Egyszerre több oldalról akartak az országba törni. Naupaktosnál a hajóhaddal szándékoztak kikötni, ugyanekkor a Parnasses felől, a hol a phokisbeliek segítségére számítottak, Chaironeiát szállták volna meg, és az euboeai tengerparton is szereztek volna magoknak egy erős táborhelyet, hogy így körülfogva az egész országot, végtére megtörhessék Thebae ellenálló erejét is, valamint már Spartát lenyügözték. A siker biztosítása érdekében érintkezésbe léptek a demokratikus pártu emberekkel, általában mindazokkal, a kik Thebae hegemoniáját le akarták rázni nyakukról. De a mibe immár minden vállalatuknál főreménységöket helyezték, épen ez a titkos pártoskodásuk és összeköttetésük hiusította meg tervöket, mert a titkot sok mindenféle és nem egészen megbizható emberekre kellett bízniok. Thebae idejekorán értesülést nyert, úgy hogy Siphai, Thespiae kikötő helye, mikor Demosthenes akarnaniai szövetségeseivel odaérkezett, már egészen védő állapotba volt helyezve, és hasonló módon meghiusúlt Chaironeia elfoglalása is. Azonfölül még az időszámításban is tévedtek az athéniek. Demosthenes buzgóságában kelleténél korábban érkezett meg, és a boeotiaiak minthogy kelet felől még nem voltak megtámadva, egész erejöket ellene fordíthatták, és később Hippokrates ellen is kellően megvédhették határaikat.

Hippokrates ugyanis időközben hadba szedte az

athéniek valamennyi harczbiró emberét, még a vendéglakókat és az idegeneket is, és Oroposon keresztül előre nyomúlt Tanagra irányában, hogy itt meg fogja szállani Eretriával szemben az Apolonnak szentelt Deliont. A helység fekvése kitünő volt; uralkodott az Asopos völgyén és az összeköttetés közte és Euboea között könnyen fönn volt tartható. A hoplitákon kivül még 20,000 ember volt seregében, a kik a sáncz-munkálatokhoz szükséges eszközöket hozták magokkal. Athénban nagy volt a mozgalom; minden lehetőt megtettek, hogy csak egyszer már valami döntő intézkedés történjék Boeotia ellen is, és hogy hatalmukba kerithessék az Asopos öntözte vidéket. A templom ugyis egészen el volt hanyagolva, és az athéniek úgy vélték, hogy nem követnek el semmi bűnt, ha megszállják a helyet, minthogy engesztelő áldozatképen úgyis szándékukban volt később a templomot felépíteni.

Harmadnapra, hogy kivonultak, megkezdték a munkálatokat, és ötöd-napra már készen állt a sáncz árkostúl. Hippokrates ott maradt még Delionban, hogy felügyelhessen, mig a munkával végleg el nem készülnek; a sereg hazatért, és a dolog, úgy látszott, pompásan sikerült. Összegyültek azonban már a thébai hadak is Tanagránál. Vezéreiknek a legtöbbje nem volt hajlandó az athénieket ütközetre kényszeríteni, de végre győzött az egyik boeotarch, Pagondas, véleménye a ki tizenegy társa között ép az napon került sorra a fővezérségben. Aristokrata ember volt, elszánt, bátor férfiu és jeles szónok. Ő meggyőzte a katonákat, hogy büntetlenül vakmerő betörésökért nem szabad országukból kibocsátaniok az athénieket. Azt is észrevette, hogy egy oldaltámadással könnyen meglehet most lepni a hazavonuló athénieket. Hippokrates

is a hadsereghez sietett, a mely Deliontól egy fél órányira megállapodott. A hegység közt egy völgykatlanban találkozott a két hadsereg. Két ezer nehéz fegyveresök volt a boeotiaiaknak, és e fegyvernemben nem voltak kisebbségben az athéniek, de nagy számu könnyű fegyvereseik már jó távol előre voltak hazafelé mentökben. Hasznukra volt a boeotiaiaknak továbbá még az is, hogy ők támadtak, és különösen, hogy a támadást titokban előkészíthették. Az ütközet borzasztó volt. Egyik fél Koroneiára, a másik Oinophytára gondolt. Az athéniek szerencsésen visszaszorították az ellenség bal szárnyát, de a tulsó oldalon a thebai phalanx, a mely 25 embernyi sorokban volt fölállitva, teljes győzelmet aratott, úgy hogy a futamodók az athéniek győztes szárnyát is magokkal sodorták. A boeotiaiak lovassága szintén hathatósan működött, és ámbár a harcz csak délután vette kezdetét, és a sötétben könnyebben menekülhettek az athéniek mégis vagy ezer polgár, köztök Hippokrates is, elesett a vészes csatában.

Tizenkét napig feküdtek a csatatéren eltemetetlenül. Ez az eset még eddig nem fordult elő a háboru folyamán, mert akárhogy elvadultak is, a holtak jogait még mindig tiszteletben tartották a görögök, és még nem történt meg, hogy a győző fél föltétlenül meg ne engedte volna az elesettek eltakaríttatását. De a szükségből szenteskedő boeotiaiak Apollon megsértésének örve alatt nem akarták mindaddig kiadni a halottakat, míglen az athéniek Delionból ki nem vonulnak. Végre a boeotiaiak a korinthosiak segítségével elfoglalták Deliont, és ezzel a kellemetlen vita véget ért Az őrség nagyobb része szerencsésen kimenekült a hajókra az égő erősségből; 200 közülök fogságba került. A Boeotia ellen intézett vállalat tehát teljesen meghiusult, és az athé-

niek csak most tapasztalták, mily hatalmas ellenség áll még velök szemben java erejében, és súlyos megveretésök lelohasztotta büszke, győzelem táplálta bizalmukat.[66])

Sparta is magához tért immár. Balsorsa akkor vette kezdetét, a mikor Brasidas a pylosi kikötőben sebesülten összerogyott (156. l.), és sorsa jobb fordulatot vőn, mikor e hőse felgyógyult, eltökélt lévén szándékában, hogy boszút áll hazája gőgös ellenségein.

Brasidas, a Tellis fia, valamint Demosthenes, szintén a háboruban nevekedett hadvezérré, és hadi tapasztalatain szerzé meg magának hadvezéri jártasságát. Tüzes hazafi volt, és égve lelkesült eszméjeért, hogy szülővárosa hivatva van a hellének vezetésére. De máskülönben szemenszedett ellentéte volt az akkori spartaiaknak; azok lomhák és nehézkesek, ő serény és vakmerő volt, becsületére féltékeny és igazságszerető, határozott ellensége az uralkodó oligarcháknak, a kik a magok köréből választották az ephorokat, a kik viszont bűnös, oktalan és hebehurgya politikájokkal Spartát a szerencsétlenségbe a gyalázat örvényébe sülyesztették. Ő megtanulta, hogy hatalmas ellenséget nem lehet legyőzni, hacsak nem tanúl tőle az ember, és el nem tanulja tőle azt, a miben tökéletesb, és nemcsak hadvezér, de államférfiu is volt, akár a legjava athéni nagy férfiu, hatalmában a hellén szónak is, mint soha előtte senki más a lakedaemoniak közül. Jóllehet mindenütt, a hol csak megfordúlt, fényesen kitett magáért, jóllehet, hogy ő mentette meg Methonét is, Megarát is, sőt magát az athéni flottát is nagy veszedelembe keverte (61. 78. 174. l.), mindazáltal épen mert olyan kiváló férfiu volt, a kislelkü Spartában nem vergődhetett semmire; őt csak helylyel-közzel és alárendelt állásban alkalmazták, pedig

lelke egész hevével el volt szánva, hogy föl fogja frissíteni Sparta elaggott politikáját, hogy azt a helyes irányba fogja terelni.

Tervei nagyon egyszerűek és világosak voltak. Spartának, így gondolkozott, ki kell bontakoznia ostromállapotából, és ismét támadólag kell föllépnie, hogy visszaszerezhesse fegyverei becsületét. Athént magát nem lehet megtámadniok elfogott polgártársaik miatt, de ez csak szerencséjök, mert ez által kényszerülvék hathatósabb módszereket alkalmazni. Athént ugyanis, így vélekedett, szövetséges tartományaiban kell megtámadni. Mytilene már a jó példával előljárt, és Brasidas legjobban tudta, mit mulasztott el az ügyefogyott Alkidas, mert hisz ő vele volt, mikor gyalázatosan megfutott Lesbos alól. Tehát, így buzdított, helyre kell ütni a mulasztást, és a legelső kínálkozó alkalommal Athén gyarmataiban megkezdeni a háborut, de nem szabad a sikert egy tengeri ütközettől függővé tenni, hanem ha lehetséges, a szárazról kell a gyarmatvárosok ellen működniök. Ily messze tartományban azonban nem való a hadakozásra a spartai polgárkatonaság; ide másféle csapatokra volna szükség, és jól használhatók itt csak a helóták volnának.

A helótáktól a spartaik jobban rettegtek, mint külellenségeiktől, és különösen most, hogy Kytherában és Pylosban az ellenség gazdálkodott. Nem régiben két ezer derék harczbiró helótát álnokul legyilkoltak, szabadságot igérvén nekik ünnepélyesen. Így hálálta meg Sparta a helótáknak Sphakteriánál tanúsított önfeláldozásukat!

Brasidas e bünös eljárás gyalázatát mélyen érezte; de átlátta azt is, hogy mily rendkivüli ostobaság az, ha az állam ily vétkes könnyelmüséggel elpazarolja legjobb ere-

jét. Átlátta, hogy a kik otthon félelmesek, a külföldi harczokban rendkivül jól használhatók volnának, hogy helótákból és peloponnesusiakból kellene sereget gyüjteni, és ezek élén kellene a spartai hadvezéreknek betörni Athén szövetséges tartományaiba, hogy pártolják azokat, a kik el akarnak válni az athéniektől, és hogy Athén végleges legyőzésére a szükséges eszközöket magoknak megszerezzék. Mert azt már minden spartai embernek át kellett látnia, ha még oly rövideszü volt is, hogy hajóhad nélkül az athéniekkel szemben nem képesek tovább is helyt állani. Ennek a megszerzésére tehát már a perzsa királynál is bekopogtattak volt, és a mult télen az athéniek ez utóbbiak egy követét el is fogták, a ki felvilágosítást jött kérni a spartaiaktól, miben állnak igazában a terveik. Czéljokat most hozzájok méltóbb módon is elérheték a spartaiak, mert volt egy emberök, a ki végre tudta hajtani: Brasidas.

Brasidas önállóan ugyan még ez ideig nem vezérkedett, de azért messze földön ismerték őt, mint Sparta legkiválóbb hősét és hadvezérét. A korinthosiak, a kik összeköttetésben voltak vele (135. l.), folyton és még a távoli gyarmatvárosokba is terjesztették hirnevét, úgy hogy ezek is tőle vártak segítséget az athéniek ellenében.

A segítségre ez időtájt legjobban a thrák városok szorultak. Ők még fegyverben voltak, és Olynthos (16. l.) még mindig daczolt az athéniekkel. Nyomatékosabb támadással szemben azonban érezték e városok, hogy nem tudnak majd megállani; azt pedig gondolhatták, hogy Athén fel fogja használni mostani győzelmeit, és csakhamar hathatósan hozzálát Thrakia teljes meghódításához. Mytilene sorsa viszont elég tanúságul szolgálhatott nekik, minő bánásmódban részesülhetnek majd ez esetben ők is, a

pártütők. Nem volt tehát mit habozniok, hanem serényen szövetségesek után kellett látniok. Brasidas volt szükségökben az egyetlen reménységök. Perdikkas, a makedon király, az első az éjszaki fejedelmek között, a ki befolyást gyakorolt Görögország ügyeire, szintén támogatta őket törekvéseikben, mert ő maga is rászorult a segítségre a Lynkestesek fejedelmi házával folytatott viszálykodásában. Ő is elküldte tehát követeit Spartába, és sürgősen kérte, hogy küldjék ki Brasidast, megigérvén a maga részéről, hogy tőle telhetőleg mindenképen támogatni fogja.

Jobb alkalma ennél Brasidasnak, tervei kivitelére nem is kínálkozhatott volna. A thrák partokon nagyszámu és még ki nem aknázott aranybányákat lelhetett, és fát is elegendőt hajók építésére. Az egész Archipelagusban itt volt a hajóépítésre a legalkalmasabb kikötőhely; Athén ellen a háborut itt lehetett a legkedvezőbb kilátásokkal tovább folytatni, mert az itt lakók még képesek voltak kitartóan küzdeni, és erősen ragaszkodtak függetlenségökhöz, és Athénnak nem volt nálánál fontosabb gyarmatországa, de meg a thrák partvidéket legnehezebb is volt megvédelmeznie.

Mindazonáltal Sparta előljárósága, bármily kedvezők voltak is a kilátások, aligha egyezett volna bele a vállalatba, ha érte áldozatot kellett volna hoznia. De így, habár kalandosnak tetszett is nekik a hadjárat, nem ellenezték mert a chalkidikei városok a csapat ellátásáért a költségeket magokra vállalták, és Brasidas sem kért tőlök egyebet 700 helótánál. Sokat a legrosszabb esetben se veszíthettek. Sokan különben se bánták volna, ha a nyugtalan ujító oda künn el is vész nemes katonáival, mások meg siker esetén sem reméltek egyebet, mint hogy majd elfoglal néhány várost,

a melyekért esetleg majd kicserélhetik saját váraikat és talán az elfogott polgárokat is, mert mindnyájoknak az volt a fő vágya, hogy minél hamarább békére léphessenek. Brasidas tehát végre foganatosította merész tervét, és a háboru szinhelyét a körűlzárt Peloponnesusból áttette az athéniek egy messze gyarmatországába, a hol szabadon működhetett, és szövetségeseket valamint hadi szereket gyüjthetett magának. Spartának a peloponnesusi háboruban ez volt első nagyobbszerü és okos vállalata. A háboru ezzel egészen más színt öltött; megváltozott a harcztér, meg a hadi eszközök és meg a hadviselés módszere. Egyszerre döntő, váratlan fordulat állott be, még pedig oly váratlan, hogy a kor legóvatosabb emberei sem gondoltak még csak a lehetőségére se. [67])

Erre vonatkozólag egy nevezetes politikai röpirat, az »Athéniek állama,« a mely ugyanez évben jött létre, fényes bizonyságot nyújt. Maga a háboru közepette iratott, és megbecsülhetetlen kiegészítője Thukydides hadtörténetének.

Szerzője határozott ellensége a demokratiának. Munkájából láthatni, mennyire meghasonlott Athén Perikles halála után. A polgárok valamennyien egy alkotmány törvényeinek engedelmeskedtek ugyan, de az aristokraták ez alkotmányt gyűlölik, és a demosszal feszült, ellenséges lábon állanak. A régi hagyományt széttépte a hosszan tartó halálvész. A polgárság immár tarka keverékké lőn, mert közibe furakodott sok idegen országbeli görög és barbár ember, a kiket idecsalt a nyereség vágya és az ünnepek sokasága. Az elfajult Athént az aristokraták úgy tekintik, mint az igazságtalanság fészkét, a hol minden intézkedés az alsóbbrendüek javára történik, a kiknek nincs mit

veszteniök, a hol mindig csak a művelteket és a vagyonosokat károsítják, és egyedül ő rájok rójják a súlyos hadiadókat, őket kényszerítik a legnagyobb felelősséggel járó hadi tisztségek elvállalására. A szövetségesekkel úgy bánnak, mint rabszolgáikkal, és ezek kényszerülvék hizelegni nekik, mert ők a biráik. A nyilvános ügyek kezelése pedig olyan nehézkes, hogy néha napján a külföldieknek egy évig is el kell várniok, miglen az előljárósághoz bejuthatnak.

Ilyen szigorúan ítéli meg a röpirat szerzője a város belviszonyait, ámde azért föltétlenül elismeri, hogy a külfölddel szemben kifogástalanul kedvező a helyzete. E tekintetben Perikles korának a hagyománya érintetlenül fönmaradt. Perikles haditerve pedig fényesen megbizonyúlt. Mert a tengeren uralkodván, a hellének országain is urak az athéniek. Hajóikkal zárva tartják a Rhion tengerszorost Atalante, Minoa, Kythera, Methone, Pylos a hatalmukban van. Ők a tenger urai, korlátot nekik misem szabhatott Ők kényök-kedvök szerint eltávozhatnak hazájokból, a tengerparton ha mit kiszemeltek, azonnal hatalmukba is keríthetik, a hol akarnak, váratlanúl megjelenhetnek. Egy szárazföldi hatalmasságnak ellenben, és ha még a leghatalmasabb is, rendkivüli nehézségekkel kell megküzdenie, ha csapatait hosszú és veszélyes utakon valami távolabb helyre akarja elküldeni.

Ezt az »Athéniek állama« szerzője a 424. évben (88, 4—89, 1.) irja, az athéniek szövetséges birodalmát hozzáférhetetlennek mondván, és Brasidas ugyanez évben indul utnak egy távol tartományba, hogy innen, a szárazföld ről ingassa meg Athén tengeri hatalmát. Ez volt az első

eset, hogy Sparta túltett még barátai és bámulói várakozásán is. [67a])

Az előljáróság beleegyezésével azonban még vajmi keveset nyert Brasidas. Czélja elérésére olyan nehézségekkel kellett még megküzdenie, hogy bárki más összeroskadt volna alattok. Még a Peloponnesusban volt, és már veszedelemben forgott: mert ha Megarát az athéniek kézre keríthetik, az Isthmoson túl nem tudott volna sehogy tovább nyomulni. De ő végveszedelmében megmenté a várost (174. l.), és előremenetelét biztosítá magának. Később aztán, míglen az athéniek Thebaevel voltak elfoglalva, ő még ezer embert gyűjtött magának thrák pénzen az éjszaki Peloponnesusban, és Boeotián keresztül eljutott egész Herakleiáig (144. lap). Feladata voltakép most vált a legnehezebbé. Egész Thessalián át kellett vonulnia, hogy szövetségeseihez juthasson. Csapatait e tartományokon a görög nemzetközi jog értelmében csak az illető kormány engedelmével vezetheté át. Ámde Thessalia lakosságának nagy többsége az athéniek pártján volt, és Herakleia alapítása miatt rendkivül fel volt ingerelve Sparta ellen. Nem csekély merészség kellett tehát ahhoz, hogy valaki egy kis csapattal az attikai gyarmatok fellázítsa végett átvonuljon egy egész ismeretlen, harczias és ellenséges érzelmű nagy országon. Brasidas azonban bízott a Thessaliában uralkodó általános zűrzavarban, hogy ez hasznára válhatik. Az egyes városokban ugyanis még a perzsa háboruk óta folyton küzdelemben élt egymással a nép és a nemesség, és egyik párt sem tudott a másik fölé vergődni; az ősi családok, a melyeket árulásuk miatt Leotychidesnek le kellett volna vernie, még folyvást bitorolták hatalmukat, és az árulás, a melyet a spartai király 45 évvel ezelőtt elkövetett, javára vált most

ugyancsak a spartaiaknak. Mert az akkori perzsa érzelmű párt most Sparta részére állt. Ezzel lépett Brasidas érintkezésbe. Perdikkas és a chalkidikebeliek hivei és barátai szintén e párthoz csatlakoztak, és az ország déli határán már vártak Brasidasra, hogy utján, a melyen haladnia kell, vezetői legyenek. Közreműködésökkel terveit Brasidas oly ügyesen vitte végbe, hogy mire a thessaliaiak felriadtak, ő már Pharsalosba mentében az Eunipeus folyón volt átkelőben. Az átkelésnél azonban egy sereg thessaliai ember állt vele szemben. Alkudozásokba bocsátkozott velök. Szép szerével csitította őket; elmondta nekik, hogy nem ellenséges szándékkal nyomult az országukba, mint például Demosthenes Aetoliába, hanem hogy ő békességesen csak keresztül akar itt vonulni az ő engedelmökkel és erőszakosan semmi esetre. A thessaliaiak erre hazatértek, hogy tanácskozzanak a további teendők felett, Brasidas pedig vezetői tanácsára a lehető legnagyobb gyorsasággal előbbre ment és szerencsésen át is hatolt az Olympos szorosain, mielőtt még a thessaliaiak akár csak rá is értek volna, hogy határozzanak kérelme fölött.

Makedoniában csakhamar átlátta, mennyire megbizhatatlan szövetségese Perdikkas. Mintha valami condottière lett volna, úgy fel akarta ez őt használni a maga czéljaira, hogy segítségével Arrhabaiost, a lynkestesek fejedelmét, a ki hegyes országában erősen megvédelmezé függetlenségét, legyőzhesse. De Brasidas egy csöpp kedvet sem érzett magában, hogy a rá nézve egészen közönyös viszálykodásokba keveredjék; de meg nem is tartotta valami nagyon czélszerűnek a királyt ellenségétől végleg megszabadítani, mert tudta, hogy akkor még lanyhábban fogja támogatni őt, a szövetségesét. Ennélfogva szerződés utján szüntette meg

inkább a két fejedelem viszályát, a mivel ugyan Perdikkas nem nagyon volt megelégedve, úgy hogy segédcsapatai egy részét azonnal haza is hívta. Brasidas azonban nyomban tovább ment, és a Chalkidikén keresztül még a nyár vége előtt megérkezett a Strymonhoz, oda, a honnan segítségéért folyamodtak.

Akanthos város kapui elé vonult legelőször. A virágzó város az Athos hegység isthmosán, a melyen keresztül Xerxes egy csatornát vonatott, feküdt. A fogadtatás, a melyben itt részesült, nem felelt meg várakozásának. Hamar meggyőződhetett ugyanis affelől, hogy csak kis része a polgárságnak van az ő pártján, és hogy épen nem szándékozik, a mint ő hitte, valamennyi község Athén ellen pártot ütni. Nem is kivánt tehát a város polgáraitól egyebet, mint hogy csak őt magát bocsássák be magokhoz, és engedjék meg, hogy nyilvános népgyűlésben előadhassa nekik a saját nézeteit. Bebocsátották. Beszélt a népgyűlésen, és ügyessége, a melyet ez alkalommal ő, a spartai ember kifejtett, ép olyan meglepő volt, mint a minő bámulatkeltő hihetetlen gyorsasága, a melylyel Spartából a thrák tengerparton megjelent. Nemcsak az akanthosiaknak, hanem egyúttal valamennyi szomszéd városnak is szólt e beszéde, és előadta nekik ez alkalommal leendő hadi és politikai működésének egész tervezetét.

A háború, így szólt, innen Thrakiából vette kezdetét. Sparta már akkor megigérte volt nekik segítségét, de szavát mindeddig a háboru váratlan fordúlata miatt nem válthatta be. Most valahára megjött az ideje, hogy betöltheti hivatását, és hozzáfoghat a gyarmatvárosok felszabadításához. E nagy művében segíteni Spartát valamennyi hellénnek szent kötelessége, és nekik, az akanthosiaknak, jutott

a dicsőség, megvetni e nagy mű alapját. Egy ilyen tekintélyes és józanságáért mindenektől becsült polgárságnak a példája kiváló nagy fontosságú. Nem szabad semmitől se visszarettenniök, hogy közre ne működjenek Spartával, mikor önmagoknak dicsőséget is arathatnak. És ő biztosítja őket, úgy mond, ünnepélyesen, hogy nem fogja felforgatni alkotmányukat, nem szolgáltatja ki a néppártiakat az ellenpárt boszújának, hogy nem szándéka bárhol is erőszakosságokat elkövetni, és hogy tiszteletben fogja tartani valamennyi községnek a függetlenségét, és hogy Sparta előljárói mindezt esküvel fogadták meg előtte. Viszont azt sem türheti, hogy nagy nemzeti műve egyes városok makacsságán hajótörést szenvedjen, azért, ha megtagadják kívánságát, kényszerűlve lesz mint ellenségök fellépni, és elpusztitván földjeiket, minden áron kényszeríteni fogja őket, hogy Spartához szegődjenek. Akkor aztán jólétök megsemmisültével mégis meg kell majd azt tenniök, a mit most önként, kárvallás nélkül, sőt még nagy dicsőségökre tehetnének meg.

Bármily megnyerő volt is e beszéd és nagy a veszedelem, a polgárok véleménye mégis nagyon eltérő volt. Mindamellett a szavazás Brasidas javára dőlt el, de ennek az oka főleg abban rejlett, hogy a polgárok, épen szüret ideje lévén, nem tudták magokat rászánni, hogy feláldozzák egész évi termésöket. Akanthos tehát megnyitotta a kapuit. Ez volt az első siker, a melyet a spartaiak a thrák öbölben arattak; vérbe nem került, de ép azért a lehető legfényesebb volt e győzelmök, a melyet egyedül egy elszánt és ügyes ember bizalomkeltő föllépésének köszönhettek. Egy új szövetség alapja lőn ezzel megvetve, a melynek a körébe a spartaiak, ha bölcs kimélettel fognak viseltetni a mások jogai iránt, és a fennálló alkotmányokat nem bolygatják, könnyedén

belevonhatják majd az attikai tengeri uralom legfontosabb támasztékpontjait.

Az akanthosbeliek példája azokra a szomszéd városokra hatott közvetlenül, a melyek szintén Androstól származtak, és először is Stageitos és Argilos követte azt. A nyár végeig Brasidas urává lőn a strymoni öböl nyugoti részének. Számos várostól érkeztek hozzá hódoló követségek, és a tél kezdetén, azon időtájt, hogy Hippokrates Delionnál megveretett, annyira megerősbűlt már, hogy ellentállást nem találva, előre hatolhatott egész a Hagnon gyarmatvárosa (III. 317. l.), Amphipolis ellen, a mely iránt, minthogy az egész vidék legkiválóbb városa volt, szomszédai és különösen Argilos rég óta gyülölséggel viseltettek, úgy hogy most az ellene indúlt vállalatot a legnagyobb buzgalommal támogatták.

Brasidas vállalatának a hirére az athéniek nem maradtak közönyösen. Perdikkas királynak rögtön háborut izentek, és a szövetséges városok védelméről is tanakodtak, csakhogy gyorsan és eltökélten semmiben sem intézkedtek. Bátorságukat megtörte a boeotiai szerencsétlenség, és nem tudták magokat rászánni, hogy még késő őszszel, mikor már az éjszaki szelek dühöngenek, flottát küldjenek Thrakiába. Fölismerték a fenyegető veszedelmet, de annyira fenyegetőnek még sem tartották, hogy tél idején kellene Thrakiába hadjáratot intézniök. A fenyegetett partvidék védelme egyelőre tehát két férfiu feladata maradt, a kik ugyan felelősek voltak az egész hadjáratért, de oly csekély haderővel rendelkeztek, hogy lehetetlen volt nekik Brasidast, haladásában megakadályozniok. Egyike e férfiaknak Eukles volt, a másik Thukydides, az Oloros fia (III. 349. l.), Miltiades egy közel rokona, és egy thrák királyi család sarjadéka.

Magának Thukydidesnek aranybányái voltak a parton, neje is thrakiai születésü volt, és azért nagy volt a tekintélye a környékbeli városokban.

A két hadvezér megosztozkodott a legfontosabb helyek védelmében. Eukles Amphipolisban vette át a vezérletet, Thukydides Thasos öblébe vonult két hajójával. E hely megválasztása aligha Thukydides szeszélyétől függött, hanem vagy a társával való megbeszélésre, vagy Athénből érkezett parancs folytán történt, és ez könnyen meg is magyarázható, mert attól tartottak, hogy a Thasosszal szemben fekvő bányavidék forog leginkább veszedelemben. Az itteni lakosság csakugyan nagyon is kevéssé volt megbizható, a mint azt a későbbi események meg is bizonyították. Fölmerült továbbá az a körülmény is, hogy a spartaiak hajdanában is szövetségben voltak már egyszer a thasosbeliekkel, mert régóta vágyódtak már az aranybányákra, és Thukydidest kétség kivül a legalkalmasabb embernek vélték arra nézve, hogy e partvidéket, támadás esetén, hathatósan megvédelmezze.

A mi Amphipolist illeti, az egyelőre könnyedén beérhette őrségével. Mert az eddigi hadi tapasztalatok szerint, semmikép se lehetett arra gondolni, hogy egy oly város, mint Amphipolis, a mely fegyverrel és eleséggel jól el volt látva, egy folyó vizétől és falakkal jól megerősítve, és a melynek egy attikai hadvezér volt a kapitánya, huzamosbb ideig ellent ne állhasson egy maroknyi peloponnesusi seregnek. De az ilyféle okoskodásokat mind halomra döntötte ez egyszer Brasidas az ő okosságával és energiájával. De meg kezére járt a polgárság is. Ez ugyanis csak igen kicsi részben állt athéni emberekből, a többi mind holmi zagyva népség volt, a mely kereskedés czéljából mindenünnen összefutott az új

városba, és önmagában sem volt egységes, valamint az athéniekhez sem ragaszkodott igazi hűséggel. Egy részöket Perdikkas hódította meg a maga részére, a másik részök pedig titkon földieik, a lázadó chalkidikebeliek pártján volt.

Először tehát ezekkel lépett érintkezésbe Brasidas; azután előre nyomúlt csapataival a Strymon ellen. Vezetői az argilosbeliek voltak, a kiknek a határuk egész a folyamig terjedt. Kemény téli éj volt, hó is esett, Amphipolisban senkisem gondolt támadásra. Korán reggel Brasidas egész váratlanul a város alatt állt, és a hidat, a melyet csak gyönge őrség védelmezett, könnyedén hatalmába kerítette. Maga a város egészen készületlen volt. Számos polgár azonnal fogságba került, és Brasidas gyors támadással rögtön hatalmába keríthette volna az egész várost. De ő inkább kegyes akart lenni és a lakósságnak, ha megadja magát, rendkivül kedvező föltételeket szabott. Mindnyájan, a kik csak a városban voltak, az athéniek szintugy mint az amphipolisbeliek, tetszésök szerint benmaradhatnak vagy eltávozhatnak; megigérte, hogy bántalmat senki sem fog szenvedni. Nagylelkűsége hatott, és egyszerre megszüntette teljesen az ellenállást; a lakedaemon-érzelmüek, támogatva a város előtt elfogottak rokonaitól, a polgárok nagy többségét már a magok részére vonták, és Eukles átlátta, hogy képtelen a várost tovább is védelmezni. Thukydides, mihelyt hírét vette Amphipolis veszedelmének, azonnal odahagyta állomását, és néhány órára rá, hogy a város megadta magát, meg is jelent hajóival a Strymonban. Az alsó várost, Eiónt, a melynek a lakossága már szintén alkudozni akart, gyorsan megerősítette, a megfutamodott athénieket összegyüjtötte, és a várost, a melyet Brasidas csak másnap szándékozott megszállni, megvédelmezte. Eión nélkül pedig Am-

phipolis csak felényit ért az ellenségnek, mert a folyam torkolata, sőt még a tengerpart is el volt ezáltal zárva előle. Tehát csak maga Thukydides működött ez alkalommal sikeresen, és ő volt az, a ki csekély haderejével Brasidas terveit, a ki már a Strymont hatalmában levőnek vélte, meghiusította. Amphipolis átadása miatt mindaznoáltal boszút állt rajta az athéni polgárság, és számüzetésbe kergette. Negyvennyolcz éves volt ekkor, és önkénytelen pihenőjét arra használta fel, hogy megirja annak a háborunak a történetét, a melyben eddigelé szülővárosa érdekében ő maga is oly tevékenyen részt vett.

Valószinű, hogy Thukydidest hazaárulás miatt itélték el, akár mert birái felfogása szerint hanyagságból, vagy pedig mert rosszakaratból megkárosította az állam érdekeit. A nagylelkü férfiu idegenkedését az uralkodó demokratia ellen aligha titkolta el, és ennélfogva nem igen lehetett kedves embere a kormányzó férfiaknak. Hatalmas ellenségeinek aligha is került nagy fáradságába, hogy őt, az előkelő férfiút, a ki külföldi fejedelmekkel rokonságban, és Thrakiában gazdag földbirtokos volt, rossz hazafinak bélyegezzék, és a polgárok ingerültségét az ő kárára kiaknázzák.

Thukydides életének e forduló pontját maga irja le; de szigorúan óvakodott munkájában önmagáról a gyanút elhárítani. Csak annyit mond, hogy Euklesre volt bizva Amphipolis megvédése, és e néhány szóval teljesen el is hárítja önmagáról a felelősséget Amphipolisért, mert az események ily gyors fejlődésénél lehetetlen is volt, hogy egy ember figyelemmel kisérje azokat a Strymon partján, meg a thasosi öbölben is, egyidejűleg. Tehát egyedül Euklest terheli egészen a felelősség; az ő feladata volt, hogy tájékozodjék Amphipolis hangulatáról; ő meglepette magát Brasidastól, ám-

bár czéljai felől nem lehetett kétségben; megfoghatatlan módon elmulasztotta elsánczolni a Strymon hidját, a legfontosabb, és egyúttal a legkönnyebben megvédhető helyet, és kellő őrizetről e helyt nem gondoskodott. A hidat bizonyosan meg lehetett volna védelmezni mindaddig, míg segítség érkezik, és a polgárság is csak akkor pártolt át, mikor már Brasidas alkudozásba lépett vele, és a foglyok már hatalmában voltak. [68])

Amphipolis eleste nagy feltünést okozott mindenfelé. Nem is csoda; hisz Athént a lehető legérzékenyebb csapás érte; az ellenség kiismerte, hol a leggyöngébb, és megingatta tengeren túli uralmában. Nem rég még Eupolis (III. 370. l.) egy vigjátékában, »a városok« volt czíme, egész az adófizető városok sorát elősorolá a büszke athéniek előtt, és ime a koszorú szét volt tépve, egyik legfontosabb gyarmatvárosát tizenhárom évre rá, hogy megalapította, elveszítette Athén. Hiába omlott a sok vér a drágán megvásárlott földért; oda lett Athén büszkesége, oda a város, a mely oly sok jövedelmet hajtott, a hajóépítésre fát szolgáltatott, és a mely a keleti és nyugoti Thrakia, Makedonia és a Hellespontos közt az összeköttetést biztosítá. [69])

Brasidas még most sem gondolt téli nyugalomra, mert kedvező helyzetét serényen föl akarta használni, hogy mire az ellenséges hajók megérkezhetnek, ő már jól megfeszkelje magát Thrakiában. Új szövetségeseivel tehát, a kik között nem egy vakmerő és a vidékben kitünően jártas pártvezér is találkozott (különösen említést érdemel olynthosi Lysistratos), az Akte ellen nyomúlt. A Chalkidike három sziklanyelve közül ez a legszélső kelet felől, déli részén az Athos hegység magaslik ki, és bár a tenger veszi körül, a lakossága, akár mint a mai lakoniai Mainában

még megtartotta régi ódon szokásait. Lakosságának ugyanis csak csekély része származott a Chalkidikéből; a legtöbbje őskorbeli, pelasg törzsekből való volt, a kik részben Lemnosból és Attikából szorúltak ide fel sziklafészkökbe, részben pedig éjszakról a Bisaltok és Edonok országából vándoroltak be. Az egész félsziget, a talaj minőségéhez képest, csupa apró városkából állt, a melyek mindannyian a tenger mentén, hegymagaslatokon terűltek el. A legtöbbje önként megnyitotta kapuit Brasidas előtt; csak Sane, a mely nem messze Akanthostól, a Xerxes csatornájánál feküdt, és Dion maradtak hivek az athéniekhez.

Innen Brasidas Sithoniába, a középső félszigetre ment, hogy megszerezze Toronét (III. 170. l.). A városban attikai őrség volt, és egy pár hajó őrízte a kikötőjét. Épen a város falainak a kijavításával foglalkoztak; de mielőtt még bevégezhették munkájokat, a peloponnesusi pártiak már szövetkeztek Brasidasszal. Hét emberét, a kik tőrökkel felfegyverkeztek, titkon a várba bocsátották. Brasidas éjjel megjelent a város előtt; két szemben lévő kaput belülről megnyitottak, és az áruló támadás oly jól sikerült, hogy az ellenség két oldalról benyomúlván, egyszerre csak elárasztotta az egész várost, míglen az őrségnek a közel veszedelemről még csak sejtelme sem volt.

Az athéniek visszahuzódtak Lekythos várába, a mely egy a tengerbe jó messzire kinyuló félszigeten feküdt, és ámbár düledező félben voltak a vár falai, az ellenség legkedvezőbb ajánlatait is állhatatosan visszautasították. Most először volt kénytelen Brasidas erőszakhoz folyamodni, és nagy jutalmakat tűzött ki, hogy buzdítsa katonáit a támadásra. A rohamot az athéniek visszaverték, de egy gyöngén felállított fatorony összedülte olyan réműletbe ejtette őket,

hogy nagy részök gyorsan a hajókra menekült. Brasidas a hátramaradottakat leölette, magát a helyet pedig, elhordatván az omladékot és a falakat, Athéne istenasszonynak szentelte, a kinek már hajdanában is állt e helyen temploma. Neki tulajdonította a váratlan győzelmet is, és azért az ő templomának ajándékozta azt az összeget, a melyet legbátrabb harczosának igért. Ő tehát nem úgy tett, mint az athéniek, a kik az idegen istenségek szent helyein táborhelyeket alapítottak, hanem ellenkezőleg bőkezű és figyelmes volt az ország istenségei iránt. A tél még hátralévő részét Brasidas az elfoglalt helyek megerősítésére használta fel, mert biztosan várhatta, hogy az athéniek a tavasz megnyiltával összes tengeri haderejökkel megfognak jelenni. Azért a spartaiakat is folyton sürgette, hogy küldjenek neki elegendő segédcsapatokat, és valóban az elismerést és a támogatást nálánál senki nagyobb joggal nem követelhette hazájától.

Otthon a spártaiak a körülzáró ellenségtől mozdúlni sem birtak, partvidéköket az ellenség tartotta hatalmában, remegtek a saját rabszolgáiktól, és távol messze földön hadvezérök vér- és pénzbeli áldozatok nélkül, hirt és dicsőséget szerez városuknak. Sparta nevében hoz itéletet a makedón fejedelmek peres ügyeiben, az ő nevében hódítja meg a parti városokat egymásután és Sparta nevében szorítja őket a hűség-esküre. Elfoglalja Athén egyik legfontosabb és leggazdagabb gyarmatát, és egy gyorsan gyarapodó szövetség középpontjává teszi; a Strymon partján flotta építésébe fog, hogy innen alapítsa meg tengeri hatalmát, a mint azt már egyszer Histiaios is megkisérlette (II. 409. l.). Mirkinos a Pangaion tövében, fővárosa az edo-

noknak, a thasosbeliek szárazföldi gyarmatai, a melyeket Thukydides tartott féken, és sok számos város a Strymonon túl, telve Thrakia aranykincseivel, mind meghódolnak előtte, részben nyilt pártütéssel, részben titkos követségekben; szinte szoronganak köréje a városok, egyik a másikát meg akarván előzni. Magában a Chalkidikében Athént már a nyugoti félszigetre szorította.

Mindenki csodálva bámulja Brasidast, és Spartát, hogy ily derék polgárokat képes fölnevelni; minden ember örvend, hogy Sparta végre megemberelte magát, hogy végre megfelel a hellének eddigi hiábavaló várakozásának, beváltja a háboru elején tett igéretét, és csakugyan tevékenyen hozzálát önzetlen, nagy feladatához, a leigázottak fölszabadításához. Mert Brasidas mindenütt úgy lép föl, mint a hellén szabadság védő bajnoka. Egyedűl ezen jogánál fogva követeli, hogy bocsássák vissza az athéniek szövetségeseik erőszakosan elfoglalt birtokát; velök magokkal kegyesen bánik, ha szép szerével visszavonulnak; pártfeleit, a kik a városok kapuit megnyítják előtte, szintén e szempontból ítéli meg, és nem engedi, hogy árulóknak mondassanak, sőt inkább fennen hirdeti, hogy mindannyian érdemes hazafiak, a hellének szabadságának buzgó támogatói. A háborúnak ez okos és energikus eljárásával egészen újfordulatot adott, úgy hogy bátran szembeszállhatott a beálló hadjárattal, de meg jogggal is remélhette, hogy hazulról erejökből telhetőleg támogatni fogják.

De Spartában, valamint Athénban is egészen más volt a hangulat, mint Brasidas táborában. Spartában dicsősége csak növelte az ellenszenvet személye ellen, és csak annyiban örültek sikereinek, a mennyiben a békére való kilátásokat gyarapították. Mert a csapás óta, a mely Pylosban érte

őket, egyéb czéljok nem is volt a tisztességes békénél, és harczaikból más eredményt nem is kivántak elérni, mint hogy néhány várost elfoglalhassanak, a melyekért aztán a magokéit kicserélhessék. Tehát Sparta, mikor Brasidas a háborút mintegy ujból megkezdte, teljesen megúnta volt azt, és míg amaz nyilatkozatokat bocsátott szét, a hellének fölszabadítását igérvén, a mire, hogy végre beteljesül, csakugyan jogos reménységet is keltett, addig a spartaiak azon törődtek, hogy felhagynak egyszerre minden nemzeti terveikkel. Önző családi politikájokban el voltak tökélve, hogy veszendőbe bocsátanak mindent, szövetségeseiket, a magok becsületét, csakhogy néhány társukat fogságokból kiszabadíthassák.

Ezenfölül még sajátságos személyes viszonyok jöttek közbe, és általok szintén támogatást nyertek a békepárt hivei. Pleistoanax király, a Pausanias fia, az, a kit Perikles megvesztegetett (III. 225. l.), hogy Attikából vonuljon vissza azóta a Lykaionnak, az arkadok szentelt hegyének a csúcsán élt számkivetésben, a lykaioni Zeus oltalmában. Itt a templom fala mellett rendezte be lakását, hogy bármikor is a szentelt helyre vonulhasson, ha üldöztetnék. Sok éven át fenlakott már a vihardúlta hegytetőn, de soha nem hagyta el a hazatérhetésre reménysége. Delphihez fordúlt segítségért és a spartaiakat a papok, valahányszor követeik érkeztek, mindannyiszor útasították, hogy »Heraklesnek, Zeus fiának a sarjadékát mielőbb hozzák haza az idegen földről, különben még ezüst ekével kell majd szántaniok« az az, olyan drágaság üt be nálok, hogy a legszükségesebb eleséget is csak drága pénzen lehet majd megvásárlaniok. A sok utasítás nem volt

hiábavaló. Tizenkilencz évi számkivetése után (88, 2; 426.) a királyt a lehető legnagyobb megtiszteltetések közepette visszahozták, és ujból beültették a Heraklidák trónjába. Mikor aztán az inség még inkább fokozódott, és azt is megtudták a spartaiak, mily eszközökkel nyerte meg a király az orakulumot, iszonyúan bánkódtak a történtek felett, és minden szerencsétlenségök okának ismét ezt az imént elkövetett törvénytelen tettöket vallották.

Ilyetén helyzetében Pleistoanaxnak természetesen egész erejéből a béke létrejöttén kellett fáradoznia. Azt hitte, hogy állása tarthatatlanná válik, hacsak az állam nem jut rendes nyugodt kerékvágásába, és a foglyok ki nem szabadúlhatnak; szerette volna, ha a régóta fájlalt férfiak kiszabadításával dicsőséget szerezhetett volna magának, és uralkodása idejét fényessé és boldoggá tehette volna. Hasonló irányban működött Delphi is egész erejéből. A delphii papok ugyan kezdetben tőlök telhetőleg pártolták a háborút, de idővel mindinkább átlátták, hogy kevés kilátással biztat az Sparta, valamint a magok érdekében. Látták továbbá, hogy a háboru következtében a vallásosság jobban-jobban hanyatlik, hogy a nép nem viseltetik már oly tisztelettel mint régente az istenek és templomaik iránt, nem látogatja azokat, és hogy nagy kárára a papi intézményeknek a fogadalmi és egyéb ajándékok, alapítványok napról-napra megfogyatkoznak. [70])

Így történt, hogy a thrakiai győzelmeknek tulajdonképen egészen más volt a hatásuk, mint a minőt a kivivójok várt tőlök. A spartaiak ugyanis, nem hogy büszkébbekké és bátrabbakká váltak volna, hanem még inkább a béke után sovárogtak mint valaha, mert nem bíztak a siker állandó voltában, és az esetleg beállható fordulatot

meg akarták előzni. Brasidast szerencsés kalandornál egyébnek nem is tekintették; népszerűsége aggodalmat keltett bennök, mert ama távol vidéken, a hol már sok hadvezér kényuraságot próbált magának megalapítani, hatalmat fölötte nem gyakorolhattak, és ez okból, ámbár kényelmesebben mint a helotákkal és a mások pénzével győzelmeket aligha arathattak volna, féltek tőle és remegtek. Szóval, a király, az aristokratia vállvetve közreműködtek a béke érdekében, hogy a belső szervezetében is ingadozó államot ismét a magok érdekeinek megfelelőleg rendezhessék be. Az alkudozásokat tehát még a tél folyamán megindították Athénnal.

Athénban is természetesen megváltozott a hangulat, az utóbbi események következtében. A mérsékeltek, a kik már első ízben is rosszalták, hogy a békepontokat oly hetyke könnyedséggel visszautasították az athéniek, tért foglaltak immár, a mióta a szerencse forgandóságának fényes tanúságát megadta a boeotiai szerencsétlen ütközet. Delionnál szenvedett veresége óta Athén a béke után áhítozott. A békepárt is egészen más állást foglalt el az ellenzékkel szemben, a mióta megvoltak a tisztességes béke megkötésére való szükséges eszközei. A háborút czéltalanúl tovább is folytatni valóban vétkes könnyelműség lett volna; a közvélemény mindinkább ellene fordult, de különösen bátran a szinpad nyilatkozott.

Aristophanes már a 425. év (83,3) februárius havában (tehát röviddel Pylos megszállása előtt) szinre hozta »Acharnés« cz. szinművét, a melyben a derék Dikaiopolist szerepelteti, a ki eljő a városba, hogy a békéért szót emeljen. A becsületes földmívelő egyszerű józan eszével átlátja az attikai politika ferdeségeit, a csalóka szemfényvesztést,

a mint a népet hatalmas szövetségesek támogatásával ábrándítják, a demagogia garázdálkodásait, a hogy a polgárságot örökösen izgatja és az okosabb embereket hallgatásra szorítja. Ő maga mitse hajt az acharnaibeli parasztok dühére, a kik még szőlőik elpusztítása miatt (59. l.) boszút akarnak állani a spartaiakon; a maga számára különféle fajtájú békét hozat Spartából, és megizlelvén a harmincz éveset, elragadtatásában azonnal külön békét köt a maga és családja nevében. Áldás és béke árasztja el ezentúl hajlékát, úgy hogy szinte a nyála folyik utána mindenkinek, csak hogy a békében ő is részt vehessen.

Azonban a következő évben még komolyabban és bátrabban lépett föl Aristophanes a »Lovagok«-ban. Ezt a darabot már saját neve alatt hozta szinre, és a kart benne egy csoport lovag képezte. Czímét is a darab ezért kapta. Keményen kardoskodik az aristokratia érdekében. Az athéni államot úgy tűnteti föl, mint egy öreg ember gazdaságát, a ki minden vagyonával egyetemben egy paphlagoniai rabszolga karjaiba vetette magát; a paphlagoniait egy vetélytársa demagogikus fortélyaival legyőzi, a háztól elkergeti, és az öreg úr szinte megifjodik most boldogságában, és nevet előbbi bolond tettein.[71])

Aristophanes »Lovagjaiért« újra pörbe fogatott és bátorságáért meg is szenvedett. Mert egy darabig Kleon még folytatta rémuralmát, és nagyon valószinű, hogy Thukydides száműzetését is ő vitte keresztül, azt bizonyítgatván a nép előtt, hogy Brasidas csak a hadvezérek tehetetlenségének és a polgárok lustaságának köszönheti eddigi sikereit. Mindazonáltal nem volt képes már elnyomni a folyton gyarapodó békepártot. Háromszor visszautasíttattak Sparta ajánlatai, de végre a tavasz kezdetén (423. márczius havá-

ban; 89, 1.) egy évre fegyverszünetet kötöttek, a melyet mind a két rész úgy tekintett, hogy a végleges béke megkötése fogja követni.

Maga a szerződés, a melyet Sparta Athénnak ajánlott, olyformán volt szerkesztve, hogy a delphii papság keze nyoma meglátszott rajta. Mert legelső pontja azt követelte, hogy a szabad közlekedés Delphibe szárazon és vizen biztosíttassék. Továbbá, hogy Sparta és Athén együttesen kezeskedjenek Delphinek és az istenség birtokának a sérhetetlenségeért. Kikötötték továbbá, hogy az aegaei tengerre az athéniek ismét rábocsátják a lakedaemoniakat és szövetségeseiket, de csak kereskedő hajókkal (és ezek nagyságát is meghatározták) lesz szabad nekik e részen közlekedniök, nehogy valamikép erősítést küldhessenek Brasidasnak; Athén és a Peloponnesus közt is helyre fog állítatni a szabad közlekedés. A béke megkötéseig kiki megmarad most elfoglalt birtokaiban, és ez okból úgy a spartai helyőrségek, valamint az athéniek számára is Pylosban, Kytherában, Nisaia, Minoában és Troizenben pontos határvonalakat vontak, a melyeket nem volt szabad átlépniök. A fegyverszünet idejére végűl mindegyik fél kötelezi magát, hogy nem fogadja be az esetleg átpártoló szökevényeket.

Ezt a szerződést a hellének nagy része, minthogy leginkább a szabad közlekedést kivánták magoknak biztosítani, szívesen fogadhatták, de meg az athéniek is, mert hatalmi állásukat tiszteletben tartotta. Hóditásaikkal ők még most is elsőségben voltak; korlátlan uralmukat a tengeren az ellenség ez alkalommal is elismerte, és ha elfogadják a szerződést, gátot szabnak, minden áldozat nélkül, szövetségeseik fenyegető elpártolásának is. Delphivel kibékűlni a konzervativ párt nagyon is szeretett volna, de e részben

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

maga a nép is kedvezően volt hangolva; biztatólag integetett feléjök az édes, nyugalmas béke reménysége, a mikor majd ismét zavartalanúl megünnepelhetik nagy nemzeti ünnepeiket. Laches tehát, a mérsékelt pártnak ez ügyben a szóvivője, kivitte, hogy a polgárság elfogadta a szerződést, és Elaphebolion havában (márczius) három, athéni hadvezér és a lakedaemoniak, korinthosiak, megarabeliek és a sikyoniak követei az esküt is letették rá. Remélni lehetett, hogy általánosan le fog csillapulni az izgatottság, és mindnyájan szabadulni kivánnak majd a háborútól, ha a béke áldásait néhány hónapon át élvezték; magában Athénben is oly kedvező volt a hangulat, hogy a hadvezérek már is utasíttattak, hogy a végleges béke megkötése iránt alkudozásba lépjenek a peloponnesusiakkal. Legelsőben azonban rögtön két biztost küldtek Thrakiába, hogy vigyék hírül a fegyverszünet létrejöttét. Kedvező előjel végett a lakedaemoniak egy Athénaios, az athéniek viszont egy Aristonymos nevű polgárt választottak ki e megbizatásra.[72])

Thrakiában a biztosok egészen más viszonyokat leltek. Brasidas ugyanis harczias buzgalmában mitse törődött az odahaza folyamatban lévő eseményekkel, hanem felhasználta a számára kedvező alkalmat, és a Chalkidike harmadik félszigetén, a Pallénén is birtokába ejtett egy erősséget. A félsziget déli csúcsán fekvő Skione ugyanis átpártolt a peloponnesusiakhoz, ámbátor nem csak a tenger felől volt megtámadható az athéniek részéről, hanem hátból is Potidaea felől, úgy hogy a szárazföldi oldalról is teljesen el lehetett zárni. A város átpártolása két nappal a fegyverszünet megkötése után történt. Aristonymos tehát vonakodott Skionét is azon városok közé számítani, a melyek a szerződés értelmében egyelőre a lakedaemoniak birtokában

maradnak. Brasidas pedig nem akarta átadni, és semmi módon sem bírtak kiegyezkedni. A mint e dolognak híre érkezett Athénba, a polgárság békés hangulata nyomban a legdühösebb elkeseredésbe csapott át, — és Kleon, a ki a kisebbséggel folyton a szerződés ellen küzdött, ismét általános helyeslésre talált, szidván a spártaiak álnokságát, és az igazlelkűségében bizakodók együgyűségét. Indítványára azonnal útnak rendeltek 50 hajót Thrakiába, és a skionebelieket árúlásukért valamennyit halálra ítélték.

Mire a hajóhad Nikias és Nikostratos vezérlete alatt Potidaeába megérkezett, még egy város átpártolt Brasidashoz, és szintén peloponnesusi helyőrséget fogadott be. Mende volt ez, a Poseideion hegyfokon, épen szemben a Tempe szorossal. Maga Brasidas ezalatt java seregével Makedonia belsejébe vonúlt fel, hogy segítse Perdikkast a lynkestesek ellen (185. l.). Mert bár kedve ellenére volt ez a hadjárat, mégse merte a király felhivását, ő maga is reászorulván viszont az ő támogatására, megtagadni. De keservesen meg kellett lakolnia e tettéért. Mert először is cserben hagyták őt a hűtlen makedónok, és ő egy váratlan támadásuk alkalmával, az illyrekkel végtelen veszedelmes harczokba keveredett. Ezekből ügyes és bátor eljárásával még szerencsésen kimenekűlt, de viszont csapatai elkeseredésökben elpusztították Makedonia egy részét, a miért meg Perdikkas-szal bomlott föl a barátsága. A király azonnal érintkezésbe lépett az athéniekkel, és kevéssel a fegyverszűnet lefolyta előtt valóságos szerződést is kötött velök.

Időközben Nikias is szerencsés előmeneteleket tőn; Mendét visszafoglalta és Skionét ostrom alá fogta. Brasidas ellenben mitse tehetett, és egy tekintélyes csapat is, a mely hazulról segítségére indúlt, kénytelen volt Thessalia

határán visszafordúlni. Ez már Perdikkas műve volt. Neki nagy befolyása volt Thessaliában, és ezt most a spártaiak ellen használta fel, részben a maga czéljai kedvéért, részben pedig, hogy Nikias kívánságára, megbízhatósága felől bizonyítékot szolgáltasson új szövetségeseinek, az athénieknek. Egy athéni követség is járt ez időtájt Thessaliában, élén Amyniasszal, a Sellos fiával, a melynek szintén aligha lehetett egyéb czélja, mint hogy Brasidas összeköttetését Herakleiával, valamint a Peloponnesussal valami módon megszakaszszák. A segédcsapat tehát nem vonulhatott át Thessalián, és csak vezérök Ischagoras juthatott Thrakiába néhány spártai ember kiséretében, a kiket otthon az elfoglalt városok kapitányaivá neveztek ki. A spartaiak ugyanis féltek, hogy Brasidas majd alsórendű egyéneket nevezhet ki az ilyes tisztségekre. A hadvezért természetesen sértette e férfiak küldetése, és csak akadályozta tervei kivitelében. Egy merész támadása, a melyet a télen Potidaea ellen intézett, dugába dőlt, úgy hogy helyzete változatlan maradt a fegyverszünet lefolytáig, a mely Thrakiában különben egy pillanatra sem lépett érvénybe. [73])

Görögországban ellenben már egészen beleízlettek a béke kényelmébe és biztosságába, ámbátor az athéniak a fegyverszünet idején is erőszakoskodást követtek el, nagy feltűnést keltvén vele a hellének között. Arra a fölfedezésre jutottak ugyanis, hogy Delos mult ízben történt felszentelése (151. l.) nem volt elég szigorú, ki kell vetniök, így okoskodtak, még az egész lakosságot, mert rég elkövetett bűneikkel megszentségtelenítik a szent szigetet. Nehéz volna eldönteni, vajjon volt-e okuk bizalmatlankodniok az athénieknek a delosiak hűségében, vagy pedig csak ürügyet kerestek-e, hogy a tétlenül heverő flottát valami hasznos módon foglal-

koztathassák. Szándékukat azonban, bármi volt is az oka, kiméletlenül végrehajtották. A delosiak kénytelenek voltak minden pereputtyostól kivándorolni Mysiába, a hol Pharnakes Adramytteionban telepítette meg őket; elhagyott telkeiket athéni polgárok foglalták el. Az egész dolog ocsmány játék volt, a melyet a vallásos szertartásokkal űztek, és tulajdonképen Nikias ellenfeleinek az indítványára történt, a kik gúnyt akartak űzni az ő és barátai vallásos érzelmeiből. Mikor aztán nemsokára rá a háborúban csapás-csapásra érte őket, magokba szálltak, és hogy kiengeszteljék az istenek büntető haragját, Delphi tanácsára egy évi száműzetésök után visszavezették a delosiakat hazájokba. [74])

Lejárt a fegyverszűnet. A hadi párt minden követ megmozdított most, hogy terveit érvényesíthesse; élén Kleon állott. Kleon tudta, hogy mennél jobban lecsillapúl majd az izgatottság, és mennél jobban kifejlődik a kölcsönös bizalom a hellének különböző törzsei között, annál jobban sülyed majd az ő befolyásának a hatalma. Izgalmas időjárásra volt ő neki szüksége, hogy le ne sikamoljék hatalma magaslatáról. A jobbmódú polgárok úntiglan megúnták már a háborút, ő tehát a közséphez folyamodott; szidta, mocskolta a gazdagokat, gyávaságukat; élénken ecsetelé, mily nagy volna az athéniek gyalázata, ha még továbbra is Brasidas kezében hagynák Amphipolist. Végre sikerűlt is egy néphatározatot kivinnie, a melynek értelmében egy új flotta fölszerelése lőn elrendelve.

A békepárt tehát le volt szavazva, de még azért volt annyi hatalma, hogy a vállalatot már csirájában megbénítsa. Brasidas sikereinek ők voltaképen örűltek, mert kilátásaik a békére általok inkább voltak biztosítva. Ha ugyanis Sparta Pylosért, Kytheraért stb. semmit sem ajálhat föl

cserében, az athéniek Kleon indítványára előreláthatólag olyan békefeltételeket szabnak nekik, hogy lehetetlen lesz elfogadniok. A békepártiak tehát kivitték, hogy maga Kleon választatott meg főhadvezérnek, mert e tisztségre, bárha szerencsésen küzdött is Sphakteriánál, teljesen képtelennek tartották; úgyszintén serege is számra nézve jelentékeny, (1200 nehéz fegyveres és 300 lovas), jól felfegyverkezett és javabéli volt ugyan, de kelletlen táboroztak, bizalmatlanok voltak irányában a katonái, sőt sokan közülök dühös ellenségei, és mitse kivántak inkább, mint hogy saját hadvezérök jól megverettessék. Brasidas állapota merőben ellenkező volt. Gyakorlott katonasága kevés volt, és serege legnagyobb részt thrák zsoldosokból és a chalkidikei városok segédcsapataiból állt; gyülevész népség volt, és rossz a fegyverzete, de áthatva vezére szellemétől. Mint valami heros, úgy kimagaslott csapatai között; a chaldikei városok bámulták, rajongtak érte, szabadítójokért, a ki egy új korszakot nyitott meg számukra. Most Perdikkas árulása folytán el volt zárva hazájától; egymásra voltak tehát kölcsönösen utalva, és egyedül ő belé vethették most már a városok minden bizalmukat, reménységöket.

Kleon jó szerével óvakodott egyenest megtámadni ellenségét. Ügyesen kikémlelte a gyengébb helyeket a thrák tengerparton, és Torone városát, a melynek az erődítvényeit Brasidas rendeletére ép terjeszteni szándékoztak, egy szerencsés támadással az athéniek hatalmába kerítette. A nyár vége felé a Strymon torkolatában kötött ki, és Eion városából szerencsés portyázást indított a bányakerületekbe. Ámde Amphipolis ellen előrenyomúlni még egyre húzakodott, mert Brasidas e helyt egyenlő erejű hadcsapatokkal rendelkezett, és az övénél még kedvezőbb

is volt az állása. A várost magát rendkivüli módon megerősítette; a falaktól le egész a Strymon hidjáig karózattal sánczot épített, úgy hogy ennek a védelme alatt a folyón is átkelhetett. Ily módon a túlparti fellegvárat Kerdyliont szintén belevonta a város erődítvényeibe; e magaslatról pedig szabadon beláthatta az egész völgyet le a folyam torkolatáig, úgy hogy figyelmét az athéniek egyetlen egy mozdúlata sem kerűlhette el. Csak egy dologtól volt mit tartania, hogy t. i. makedoniai csapatok érkezhetnek az athéniek segítségére, és ezek közreműködésével majd egyszerre intézhetnek támadást mind a két partról a város ellen; azért minél hamarább szeretett volna megütközni, és remélte is, hogy nem sokára lesz majd rá kedvező alkalma.

Reményében nem csalatkozott. Kleonnak természetesen nem volt a maga táborában elég tekintélye, hogy nyugodtan megvárhatta volna szövetségesei megérkeztét. Csapatai hangosan zúgolódtak, és ő kénytelen volt valamihez hozzáfogni. Tehát a folyam bal partján felfelé vonult egész a hegytetőig, a mely Amphipolist a hegységgel egybekapcsolja, és a honnan a hosszú falon át (III. 317. l.) a város minden utczáját és térségét be lehet látni. Most még csak tájékozást akart magának szerezni a város fekvése felől, minthogy okvetlenül kellett tudnia, mihez tartsa magát, ha majdan szövetségeseivel, a makedoniakkal együttesen akár működni; támadni nem volt szándoka, és elég balgán azt hitte, hogy egyedül tőle függ, valjon megütközzék-e vagy visszavonuljon táborába. Brasidas azonban nyomban támadásra készült.

Csapatainak nagyobb része oly rosszúl volt fegyverkezve, hogy bizvást bátorítólag hatottak volna, ha meglátja őket, az ellenségre. Azért csak150 hoplitát vett

maga mellé, rövid néhány szóban figyelmeztette őket, hogy e napon fog eldőlni, vajjon Sparta szabad szövetségesei, avagy Athén rabszolgái lesznek-e, és erre gyors rohamlépésben kitört az alsó sánczkapun. Az athéniek pedig, mihelyt észrevették Brasidas készülődéseit, azonnal visszavonultak, nehogy valamiképen táboruktól és a flottától elzárassanak; elől a balszárny ment, és utána a többiek rendetlenül, zürzavaros gomolyagban, jobbra tőlök, — ez oldalon a pajzs nem védelmezé őket — esett Amphipolis. Brasidas ez oldalról dühös rohamot intézett az ellenség középső hadsorai ellen, és a mint ő már birokra kelt, megnyilt ismét egy másik kapu, és Klearidas tör ki a városból egy nagyobb csapattal a jobb-szárny ellen, a mely még a hegytetőn vesztegelt, ámbár a bal-szárny már elvált tőle és eszeveszett futásnak kerekedett Eion irányába. Kleon egészen elveszítette lélekjelenlétét; a sereg zürzavarban, nem lévén senki, a ki rendben tartsa. Egyedül a jobb szárnyon álló férfiak teljesítették kötelességöket, és Klearidast többszörösen visszavetették. De a lovasok és az íjjasok végre is kifárasztották őket. Legyőzvén a középső hadsorokat, maga Brasidas is rájok rohant, úgy hogy kénytelenek voltak visszavonúlni, és járatlan útakon keresztül, iszonyú veszteségeket szenvedve, érkeztek meg Eionba.

Mikor összegyülekeztek az athéniek, 6000 emberök hiányzott. Maga Kleon is elesett a futásban. A peloponnesusiak győzelme olyan tökéletes volt, hogy hét embernél többet a magok részéről nem is veszítettek. De a jobb szárny ellen intézett támadásakor maga Brasidas is súlyosan megsebesült, és mindjárt, hogy végbevitte legdicsőbb hadi tettét, meg is halt Amphipolisban. A polgárok gyásza fényesen nyilatkozott a ritka kitüntetésekben, a melyekkel illették

Sirboltjának a város közepén szenteltek föl helyet, és emlékére halotti ünnepet rendeltek, áldozatokkal és játékok kal. Városuk alapítójának fogadták, és megfelelő tiszteletben részesítették, úgy hogy Amphipolis ez időtől fogvást még szorosabb összefüggésbe lépett, mint valaha, Brasidas szülővárosával, Spartával. [75])

A békepártiaknak, ha azt kivánták, vagy ha talán még közre is működtek, hogy az Amphipolis ellen indított hadjárat ellenfeleik teljes leveretésével végződjék, eme terveik várakozáson fölül sikerültek, ámbár győzelmöket elég drágán kellett megvásárolniok. Az ellenpárt vezére elveszett, és bukása olyan iszonyú volt, hogy párthivei mindannyian, valamint barátai is szégyenbe keveredztek. Még ugyan találkoztak szenvedélyesebb emberek, a kik buzgólkodtak politikájáért. Voltak köztök harczvágyó hadvezérek, mint például Lamachos, demagogok, mint Kleonymos és Hyperbolos; rajtok csüngtek az olyanok, a kiknek mint például a fegyverkovácsoknak közvetetlen hasznuk támadt a háboruviselésből, vagy a kiknek nagyratörő, dicsőségvágyó terveik voltak, de egészben véve Nikias vergődött befolyásra Kleon halálával, és a műveltebbek véleményöket szabadon nyilváníthatták. Maga Aristophanes is a »Lovagok« után még három darabot hozott szinpadra, a melyekben mindannyiban az általános béke mellett kardoskodott.

Másrészt azonban a dolgok állása épen nem volt kedvező. Mert Sparta egy eleddig páratlan győzelmet vívott ki, az athéniek legjava seregét rémítő módon leverte, még pedig attikai gyarmat-városokból gyűjtött csapatokkal, helótákkal és barbár zsoldosokkal. Mindamellett ez a győzelmök a spartaiakat nem tántorította el a béke politikájától, de föl sem is bujtogatta, hogy követelé-

seiket lényegesen fölcsigázzák. Mert tengeren túli foglalásaikat, minthogy sem szárazon, sem vizen hozzájok nem férhettek, még mindig nagyon kevésre becsülték, és egyébre nem is kívánták fölhasználni, mint hogy kikapják értök cserébe foglyaikat és megszállt parti városaikat. Brasidas természetesen határozott ellensége volt az ilyetén eljárásnak, és ha győzelmét túléli vala, aligha engedte volna oly szép szerével vissza minden foglalását, valamint új szövetségeseit, a kiknek védelmét ünnepélyesen megigérte, szintén nem szolgáltatta volna ki régi uraiknak, az athénieknek. Halálával megszabadultak a spartaiak e bajuktól. Most már a háboru szószólói, a kik az ellenfél teljes megsemmisülését tüzték ki czéljokúl, elnémúltak mind a két félen; továbbá a Sparta és Argos közt fennálló szerződés a vége felé járt, és a spartaiak azt szerették volna, hogy az időre ne legyen nyilt ellenségök, a kikhez az argosiak csatlakozhatnának; tehát nemsokára az amphipolisi nagy csata után Pleistoanax és Nikias megkezdték és komoly buzgalommal folytatták a békealkudozásokat. A spartaiak még ugyan hadba hívták a tavaszra szövetségeseiket, hogy majd Attikában egy táborhelyet építenek magoknak, de a két állam még a tavasz beállta előtt kiegyezkedett olyformán, hogy a végleges béke megkötéseig kiki visszatér a háborukitörése előtt elfoglalt birtokába.

Megköttetvén az egyesség, Sparta meghivta szövetségeseit és kérte tőlök beleegyezésöket. Mindnyájan készségesen megadták, kivéve a boeotiaiakat és korinthosbelieket, a kikhez még a megara- és az elisbeliek csatlakoztak. Boeotiát és Korinthost a háboru utóbbi eseményei uj reményekre élesztették; Korinthos már azzal kecsegtette magát, hogy nemsokára ismét vissza fogja állíthatni régi hatalmát

Thrakiában, és nem akarta minden tervét egyszeriben abban hagyni Anaktoriont (171. lap) pedig semmi áron sem volt szándéka Athénnak hatalmában hagyni. Megara meg nem akart Nisaiaról lemondani (174. lap). Thebae Sparta segítségével Plataeát ugyan végleg hatalmába kerítette (elég szemtelenül azt állították, hogy önként csatlakozott Thebaehez!), de az attikai határon fekvő Panaktont, a melyet csak a minapában foglalt el, nem akarta visszaszolgáltatni. Azonban a szövetségesek többsége ezek ellenére is elfogadta a szerződést, a melyre április elején (89, 3; 421) az athéni és spartai meghatalmazottak letették esküjöket. Bevezetésül az okiratban, régi szokás szerint a nemzeti szent helyekkel való szabad közlekedés és Delphi sérthetetlen függetlensége volt megigérve. Ezt követé a szerződés legnevezetesebb pontja, a melynek értelmében ötven évre béke köttetik Athén és Sparta, valamint mindegyikök szövetségesei között szárazon és vizen egyaránt. Végűl az egyes határozmányok következtek: egy részről Amphipolis és a Chalkidike városainak, másrészt Pylos, Kythera, Methone és a két közép-görögországi parti hely, az Atalante szigetének és a phthiotisi Pteleon öböl visszaadatásáról. A chaldikei városok viszonyát akképpen rendezték, hogy ezentúl is fognak adót fizetni az athénieknek, de nem a 88, 4-ik évi becslés (167. l.), hanem az Aristidesféle szabvány szerint; egyébiránt pedig szabadok és függetlenek maradnak, és minden polgárnak szabad tetszésére hagyatik, hogy kivándorolhat, ha akar, minden vagyonával. Az elpártolt szövetséges városok közűl Argilost, Stageirost, Akanthost, Skolost, és másokat különösen kiemeltek, hogy ezek egyik szövetséghez sem fognak tartozni, de megengedték az athénieknek, hogy kisérletet tehetnek: vajjon

nem akarnak-e önként hozzájok csatlakozni. Csak ugyan kötöttek is az athéniek — legalább nagyon valószinü a dolog — ilyen külön szerződéseket némely várossal Bottiaisban. Kötelezték magokat, hogy a foglyokat kiadják egymásnak kölcsönösen. Végül elhatározták, hogy a béke-okmányt egy-egy példányban elhelyezik a nemzeti szent templomokban, továbbá Athénban és Spartában, és határozatainak pontos megtartására évenkint ünnepélyes esküvel kötelezik magokat.

Ez az a béke, a melyet létrejötte óta a Nikias békéjének neveznek. A két nagy görög szövetség háboruját megszünteté, miután az több mint 10 évig dühöngött; kezdődött Plataea megtámadtatásával a boeotok által ol. 87, 1 (431-ben Kr. e., április elején,) és végződött ol. 89, 3 (421-ben Kr. e. április közepe táján). Azért is a 10-éves háboru néven nevezték, a peloponnesusiak pedig attikai háborunak. Athéné volt kétségbevonhatatlanúl a diadal, mert ellenségeinek, a kik megtámadták, a terveik mind dugába dőltek. Sparta igéretei közűl, a melyeket a háboru elején tett, egyet sem volt képes beváltani, és végül is Athén uralmát egész teljességében kénytelen volt elismerni. Tehát minden tévedés és habozás, a sok, akár megérdemelt, akár meg nem érdemelt csapás mellett is kitünőnek bizonyúlt Perikles védelmi rendszere, és az ellenség, bármennyire erőlködött is, a várost hatalmában nem volt képes megingatni; maga Sparta meg volt elégedve a békével és a haszonnal, a mely belőle országára és népére háramlott, de annál elégedetlenebbek voltak szövetségesei, különösen a közép-görögországbeliek, ugyanazok, a kik okai voltak a háborunak és annak, hogy Sparta is közbelépett. A békét, végleges megkötése után is, határozottan vonakodott Thebae

és Korinthos elismerni. A szövetség tehát, a melynek élén Sparta a háborut megkezdette, végkép fölbomlott, és Sparta annyira el lőn szigetelve, hogy saját szövetségesei ellenében Athénben volt kénytelen támogatást keresni. Így történt, hogy a Nikias békéje még ugyanez esztendőben egy ötven éves szövetséggé alakíttaték át, a melynek értelmében Sparta és Athén, ellenséges támadás esetére, kölcsönös segélésre kötelezték magokat. Elhatározták, hogy Sparta az attikai Dionysiákra, Athén a Hyakinthiakra Amyklaiba ünnepi követségeket fognak küldeni, hogy a közös ünneplésel megerősödjék fegyveres szövetségök, mert remélték, hogy ha ők, Görögország két legnagyobb hatalmassága, összetartanak, a békét a huzalkodó közép-görögországbeliek ellenére is képesek lesznek biztosítani [76]).

III.

Italia és Sicilia.

A két város háborújába egész Hellas belevonatott, föl egész Makedonáig és Epirusig, csak a nyugoti gyarmatok nem vettek tényleg részt benne. Nekik megvolt a magok külön történetök, ámbár a fejlődés különböző fokozatait az anyaországgal együtt élték át. Egy s ugyanazon időben érték el ők is anyagi jólétök tetőpontját, nekik is megvoltak kényuraik, ők is vívtak szabadságharczokat a hódítani vágyó barbárok ellen, később aztán ők is pártokra oszlottak, polgárháborukat vívtak, míg végűl az ión tenger innenső és túlsó oldalán dühöngő huzavonák egy nagy háborúvá egyesültek.

Sicilia története, úgy szólván, már maga az ország

fekvéséből és természetéből megmagyarázható. A Középtenger kellő közepén, a libyai, tyrrheni és a görög tengerek között fekszik, partjai három oldalon szabadon nyúlnak a tengerbe, földje a természet dús áldásaiban bővelkedik, egyesítvén a görög és italiai föld kincseit az éjszak-afrikai éghajlat terményeivel, úgy hogy nincs mit csodálkozni, ha a hajózás kezdetétől fogva mind végig a gyarmatalapító népek gyűlőhelye volt. Tehát Sicilia története egy gyarmat-ország története, a melynek szinhelye a partvidék, jobban mondva különkülön az egyes városok. A sziget belseje hegyes, városok alapítására nem kedvező, és inkább baromtenyésztésre, mint földmívelésre alkalmas; a partokról ide szorult szigetlakók utolsó menedéke volt, a hol függetlenségöket minden támadás ellen megvédelmezték. Az országnak tehát nem lehetett közös története, de még csak önálló tagokból álló szövetség sem fejlődhetett ki benne. Mert az egyes városok eredetöknél és politikai állásuknál fogva nagyon is különbözők valának egymástól. A nyugoti partvidék városait, görögökből, lybiaiak és phoenicziaiakból álló vegyes lakosságával, Karthago tartotta fönhatósága alatt (II. 195. l.), úgy hogy csakis a görög gyarmatoknak lehetett önálló történetök. Ámde ezek között is határozott ellentétek fejlődtek ki, a melyek csirájokban már alapításuk alkalmával szivárogtak át hozzájok. Ugyanis mihelyest elfoglalták és ión népet telepítettek le a chalkisbeliek az Aetna köré, rögtön ott termettek a dórok is Korinthosból és Megarából, hogy gátot vessenek amazoknak terjeszkedésökben, és mielőtt még a korinthosiak a déli partvidékre mertek volna hatolni, már a rhodosbeliek egy egész sereg várost építettek volt oda. A törzsek közt való különbség azonban már kezdettől fogva sem volt itt oly szembetünő, mint az anya-

országban, mert a dórok gyarmatosításaiban részt vőn sok ión ember is. Azért is a szigorúbb dór szellem itt nem juthatott érvényre. A városok ugyan megtartották eredeti különbségöket, és vagy chalkisi vagy dór nyelvjárásban beszéltek, úgy szintén vagy az egyik vagy a másik alkotmány szerint rendezkedtek, de azért a dór városokban is, már a legrégibb időktől fogva, virágzott a kereskedés és a hajózás, féktelen volt a fényűzés, uralkodott a pénz- és a kényuralom, csak úgy, mint az ión városokban, és a dór városok, mitse törődve a törzsrokonsággal, igen gyakran véres villongásban éltek egymás közt. Különben is Siciliában élt és keverődzött együvé a legkülönfélébb nemzetiség. Dórok és iónok gyakran együvé olvadtak itt, és holmi közös, félig dór félig ión zagyva nyelven beszéltek, mint például a himerabeliek, a kik Zankle és Syrakusaból származtak. A nyugoti parton lakó elymusok hellen és barbár népek vegyűléke voltak (II. 196. l.), és magok a benszülött sikulok is mindenfelé sokszorosan vegyűltek a hellenekkel. A szigetlakók e sokszoros és változatos vegyűlés folytán sajátságos jelleget kaptak, a melyről valamennyi görög ajkú nép között a sikéliotákat, azaz a siciliai görögöket könnyen föl lehetett ismerni. Kiválóan ügyes és gyakorlati emberek voltak, találékonyak és szorgalmasak, érzékiek, a kik a kényelmes, jó életet szerették, de a mellett gyors fölfogással és finom megfigyelő tehetséggel rendelkeztek; élénkek és szellemesek voltak, egy-egy találó szóban vagy kifejezésben sohasem szűkölködtek, és nem volt csapás, a mely annyira képes lett volna őket lesújtani, hogy ügyes tréfaszóval magokat is, másokat is fölvidítani ne iparkodtak volna.

Később a viszonyok a szigeten a szerint változtak, a

mint egyik vagy másik város többé-kevesbbé fölvirágzott. A városok ugyan majd mindannyian nagy jólétre tettek szert, mindamellett hatalmi állásuk nagyon is különböző vala. Még pedig a többiek fölött nem az Aetna körül letelepült chalkisbeliek tüntek ki, pedig ezek városai feküdtek a legtermékenyebb vidéken, és kedvező fekvésökkel a más városokat mind fölülmúlták. Maga Syrakusa, ámbár valamennyi gyarmatváros között a tengerparton neki volt a legkedvezőbb fekvése, szintén nem volt döntő befolyással a sziget történetére. A rhodosi városokból indúlt meg a mozgalom, és Sicilia közös történelmének ők vetették meg az alapját. Valamennyi között magasabb politikai czélokra ők törtek legelőször, ők léptek legelőször alkudozásba a szomszéd városokkal, és akár szép szerével, akár erőszakosan, de nagyobb szövetséget toborzottak össze magoknak.

Sicilia története tehát három korszakra osztható. Az első, a mely másfél századig tartott, a városok alapításának a korszaka. A következő korszakra a városok belső fejlődése esik, a mely időben, különösen a chalkisi gyarmatok, ama törvényes intézkedéseket léptették életbe, a melyeket állitólag a törvényhozó Charondas állított egybe a számukra (II. 328. lap). Ez a korszak legnagyobbrészt a hatodik századba esik. Ebben az időben a sziget három oldala mindegyikének, és viszont mindegyik városnak külön-külön megvolt a maga története; összefüggő adatokkal e korból nem rendelkezünk. Mert csak ol. 70-ben (500 Kr. e.) tünedeznek föl a városok a homályból; egyszerre a legkülönbözőbb pontokon nyüzsgés-forgás támad, a pártviszályok megkezdődnek az egyes községekben, mert a tarkán összehányt-vetett lakosság békésen nem férhetett meg egymás mellett. Harczias, bátor férfiak kezökre kerítik

a főhatalmat, és dicsőségvágyuk elragadja őket mind nagyobb és nagyobb vállalatokra. Átlépik városaik szűk határait, miután annyi időn át békén éltek egymás mellett a szomszédok. Különbség támad nagy és kicsi államok között; egyik város fölibe emelkedik a másikának, különféle szövetségek alakúlnak, a melyek végűl külföldi hatalmak beavatkozását vonják magok után. Ebben a korban kezdődik meg igazában Sicilia története, még pedig Gelában legeslegelőször (II. 192. l.).

A rhodosi nemzetségek, a melyek végtelen dicsőségökre a sziget déli partvidékét a hellén kulturának meghódították, sokféle népet szedtek össze Krétában, Rhodosban, Therában és a kis-ázsiai part előtt fekvő Telos, Nisyros és egyéb kisebb szigeteken, a melylyel ide átvándoroltak. Ép azért, mert oly sokféle elemekből állt a lakosságuk, gyorsan fölvirágzottak az ujonnan alapított községek, de ugyanez okból csakhamar sokféle viszálykodás is támadt, olyannyira, hogy komolyan veszélyeztetve volt maga az államok létele.

Gelában is két ellenséges párt állott egymással szemben, s végre is az egyik fél kénytelen volt a várostól éjszakra fekvő Maktorionba kivándorolni. A város meghasonlott önmagában, és belháboru tört ki, hasonló mint Athén és Leipsydrion között (II. 107. l.).

Végre azonban a város egyik polgárának, a Telos szigetbeli Telinesnek sikerűlt a véres polgárháborut megakadályoznia. Az alvilági istenek papja lévén, sérthetetlensége védelme alatt átment az ellenség táborába és józan, ügyes beszédével kibékítette a dühöngő pártfeleket. A község meg volt mentve; Telines a maga kértére amaz istenségek örökös papjává neveztetett ki, a kiknek segitségével a békét sikerűlt helyreállítania (II. 224. l.).

Ámde a nemzetségek uralma állandóan nem volt fentartható. Új viszályok támadtak, míg végre Kleandros kényuralmat alapított magának. Őt ol. 70, 3; 498-ban öcscse, Hippokrates követte. Ez rögtön hódítások után látott, és terveit rendkivüli ravaszsággal és kiméletlen energiával hajtotta végre. A viszálykodásokat, a szomszéd városokat gyorsan kizsákmányolta a maga javára, majd ismét szövetségre lépett velök és hivök maradt, a míg hasznára válhattak. Az egész szigetet zavarba, veszekedésbe keverte; kiütöttek a harczok a városok között csak úgy, valamint a Peloponnesusban, a mikor a spartaiak szomszédjaik birtokait kezdték kezökre kaparítani.

A kisértés különben a hódításra sokkal nagyobb volt itt, mint magában az anyaországban. A városok a keskeny partszélen sokkal sürűbben feküdtek egymás mellett, és a felvirágzó községek minden oldalról kényelmetlenül össze valának szorongatva. Egymástól, az igaz, Siciliában is természetes határok választották el őket. A sok folyó apró völgyei, valamint Argos és Athén siksága, a tenger felé nyitvák, és hátterökben hegység által lévén elválasztva a belvidéktől, természetes határoktól körülvont kerületeket képeznek. Ámde ez a tagosulás nem volt olyan határozott, kiszabott, mint a hegység határolta kerületeké az anyaországban, és a gyengébb államoknak kevés védelmet és biztosságot nyujtott. Minthogy pedig a viszonyokból folyólag nem lehetett közös jog, a mely szerint a határigazításnál felmerülő kérdéseket elintézhették volna, és nem voltak vallásos ünnepeik, a melyek a békét általánosan kötelezővé tették volna, az erősebb községek korlátlanul kielégíthették hóditó vágyaikat [77]).

A kitörő harczok azonban nem voltak törzsbeli harczok. Gela ugyanis első támadását Syrakusa ellen intézte; tehát két dór város volt, a mely egymással összekapott.

A syrakusabeliek, 135 évvel városuk alapítása után, tehát Solon idejében, egy gyarmatvárost: Kamarinát alapították a déli parton, Pachynon hegyfok és Gela között; egy emberöltővel pedig megelőzőleg a megarabeliek építettek egy várost följebb a déli part nyugoti csucsában, t. i. Selinust. A gyorsan felvirágzó Kamarina ol. 67. (512)-ben elvált anyavárosától, valamint Kerkyra Korinthostól. A syrakusabeliek azonban leverték és elpusztították, és városuk határa most közvetlen Gela terűletét érintette. Hippokrates a szomszédot megtámadta. A Helorus folyónál először állt egymással szemben görög hadsereg. A syrakusabeliek, segítségök érkezvén Korinthosból és Kerkyrából, megőrzik függetlenségöket, de Kamarina területét kénytelenek átengedni. Régi gyarmatvárosuk puszta terűletén egy új város épűl, a mely nekik ellenségök, és mintegy Gela előörse Syrakusa ellen.

Hippokrates ezután mind messzebbre terjeszté hóditásait. Teljesen el lévén most szigetelve Syrakusa, a hátában levő chalkisi városokra ütött, Leontinit, Naxost és Zanklet uralma alá hajtja, hogy minő eszközökkel, azt a legutóbb nevezett hely esete a legvilágosabban bizonyítja.

Zankle volt a legerősebb a chalkisibeliek valamennyi gyarmata között. Földje a többiekéhez képest szegény és keveset jövedelmező volt, és ép ezért különösen kitünő kikötőjére volt utalva; a siciliai tengerszorosan feküdt, tehát biztosítania kellett a maga számára a közlekedést a tyrrheni és az ión tenger között, és oda kellett törekednie, hogy az egész éjszaki part kikötő helyeit görögök kezébe

juttassa. A zanklebelieknek a feladata e vidéken még sokkal nehezebb volt, mint a rhodosiaké délen; az éjszaki partvidék sziklás, járhatatlan és nagyrészt egészségtelen; azonfelül szomszédjaik voltak az ellenséges karthagóbeliek, de meg a tyrrhenek és a sikulok is, a kik itt az éjszaki félen sokkal hatalmasabbak voltak, mint a sziget egyéb részeiben. Mégis sikerült nekik a hozzájok legközelebb fekvő hegyfokon megalapítaniok Mylait; beljebb közvetetlen a pún határ mellé Himera városát építették, a mely később egy önálló, népes községgé fejlődött.

Ily módon egy nagyobb terjedelmű államegység alakult, a mely fölött az ión felkelés idejében Skythes, Zankle ura, uralkodott, egy előrelátó, kiváló tehetségű férfiú, a ki ismerte a Kelet viszonyait is.

Az a gondolata támadt, hogy jó volna felhasználnia az ázsiai görögök szorult helyzetét, és az éjszaki partvidéken új hellén gyarmatokat lehetne alapítania. Meghivását sokan Miletosból és Samosból készségesen fogadták. Mikor azonban hajóikkal megjelentek Rhegiumban, a furfangos Anaxilaos rábeszélte őket, hogy intézzenek támadást Zankle ellen (II. 431. l.). Skythes éppen a sikulok ellen táborozott, és egyszerre csak azt veszi észre, hogy ki van zárva a saját városából. Szövetségesét, Hippokratest hívta tehát segítségül, de ez is megcsalta őt galádúl; elfogta őt magát, és hatalmába kerítette városát, háromszázat a legelőkelőbb polgárok közül pedig átadott a samosbelieknek, hogy végeztessék ki őket. A samosiak a véres tettet nem hajtották végbe, hanem szerződésre léptek a kényúrral, a melynek értelmében osztozkodtak vele a gazdag zsákmányon, de viszont elismerték valószínűleg Gela fönhatóságát.

Hippokratesnek két férfiú volt a segítségére, két kitűnő hadvezér, és kiváltképen nekik köszönhette nagy sikereit. Az egyik Gelon volt, a Deinomenes fia, a Telines papi nemzetségéből, a másik Ainesidemos, a ki még kiválóbb nemzetségből, az Aegidáktól származott, abból a nemzetségből, a mely a hét kapus Thebaeből Spartába költözött, itt az államot lábra állította, és majdan Therába, Kyrenébe és Rhodosba is elágazott (I. 210. l.). Rhodosból egy ága ennek a kóborló törzsnek Gelába származott át; ez az Emmenidák családja volt, és ennek tagja Ainesidemos.

Ainesidemos, Gelon is mind a ketten nagyratörő férfiak voltak, és nem akartak örökké mások uralomvágyának puszta eszközei maradni. Gelon, az ifjabbik a kettő közűl, lőn a nyertes. Egy csatájában a sikulok ellen elesvén Hippokrates, Gelon a kezébe ragadta a sereg fővezérletét, és azon ürügy alatt, hogy a kényúr kiskorú gyermekeinek a jogait akarja megvédelmezni, leverte a gelabeliek polgárseregét azután pedig önmaga lépett az uralomba, hogy elődje tervét, egy nagy görög birodalom alapítását a szigeten, nagyobb szabásban folytassa és foganatosítsa. Egy tengeri hatalom szervezése volt különösen a főczélja; minthogy pedig a délparti városok nyílt partjaikkal e czélra nem voltak megfelelők, Syrakusára vetette a szemét, kitünő kikötőjénél fogva ezt a várost tartván a legalkalmasabbnak a sziget-birodalom fővárosául. E tervét a viszonyok is elősegítették. Az anyaországot a betörő perzsák fenyegették, úgy hogy mitse kellett tartania az innen származható beavatkozástól, azonfölül maga a város állapota is olyan volt, hogy czéljait könnyen kivihette. [78])

Legeslegelőször a városban korinthosi gyarmatosok

telepedtek meg, még pedig Ortygián (II. 184. l.). Itt állt Artemis temploma az Arethusa forrásánál, valamint Athenéé, a sziget e két régi szentelt épülete, és körülöttök laktak még az időben is a város régibb és előkelőbb családai. Ők voltak az ősi gyarmatosok Syrakusában, és dór szokás szerint meg is osztoztak az elfoglalt földbirtokon, azért is földbirtokosoknak »gamoroi«-nak neveztettek. Ezek közé az ősi és uralkodó polgárok közé a városban csakhamar nagyszámú iparűző nép gyűlt össze, a mely gabnakereskedést, hajózást, különféle mesterséget vagy művészetet folytatván, szintén jólétre vergődött. Ők voltak a zsellér-lakosság. Egy harmadik osztály voltak még az úgynevezett killikyriak, a benszülött lakosság maradványai, a kik a gamoroi földjét művelték, és hasonló sorsban részesültek, mint például a helóták vagy a penestesek.

Az uralkodó osztály Syrakusában is, valamint otthon anyavárosuk, a melylyel különben folyvást fentartották összeköttetésöket, kitűntek derekasságuk által. Ortygia szigetét egy hatalmas gát segítségével összekapcsolták a nagy szigettel, és ezáltal mintegy lefoglalták azt, és megvetették alapját egy jövendőbeli nagy szigetbirodalomnak. Mert ők nemcsak a legközelebbi partot foglalták el magok számára, de szétküldték gyarmatosaikat minden irányban. Városuk fennállásának hetvenedik évében (29, 1; 664), például Akrait, húsz évvel később Kasmenait és később (45, 2; 599) Kamarinát alapították. Ily módon városukat jól megerősített helyekkel övezték körül, a sziget délkeleti csúcsát birtokukba vették, és kedvező fekvésű táborhelyekre tettek szert, a melyek későbbi vállalataikban segítségökre szolgálhattak. Benyomúltak, a sziget belsejébe is terjesztve a görög műveltséget, és biztosítva magok-

nak a termékenyebb részeket. Igy például azt mondják, hogy Akrai alapításának idejében építették Sicila középső részében a magasan fekvő és bő vizű Enna városát is; számos gyarmataikra szép szerével szétoszthatták a város nyugtalan népét is, és fennálló uralmukat ez által könnyedén megerősíthették. [79])

Mindamellett, bármily ügyesek és tevékenyek voltak is a syrakusai uralkodó családok mindennemű eljárásukban, állandó sikert nem arathattak sem belső, sem külső politikájokban. A déli parton, a mint előbbre hatoltak, okvetlenül összeütközésbe kellett keveredniök Gelával, és itten birtokaikat el is foglalta tőlök Hippokrates, a ki a Heloros folyónál vívott ütközet után egész a város legbelső határába benyomult. E szerencsétlenségök megingatta az aristokraták tekintélyét, valamint hasonló eset Korinthosban a Bakchiadokét (I. 330. l.). A két alsó városrész egyesülten fellázadt; az aristokraták kiűzettek és elmenekültek Gelába, segélyt keresvén az ottani kényuraknál, a kik pedig maguk voltak bukásoknak az okozói. Gelon ez időben hatodik éve uralkodott már Gelában.

Gelon nem sokat habozott, és rögtön kiaknázta a kedvező alkalmat. A száműzöttek élén nyomban megjelent a városban, mielőtt a felkelők még rendezkedhettek volna. A polgárok reájok bízták magokat, és Gelon élete főczéljának ily gyors sikerültén a legnagyobb örömmel telt el, midőn a lakosság egyhangulag fölszólította, hogy hozzon rendet a zilált belügyi viszonyokba. Azonnal átadta testvérének Hieronnak Gela kormányát; ő maga pedig állandóan megtelepült Syrakusában. Ez időtől fogva új korszaka virradt föl a város, valamint az egész sziget történetének.

Gelon első feladatának azt tűzte ki, hogy Syrakusát egy

nagy fővárossá és pompás fejedelmi székhelylyé alakítsa, hogy megfeledkezzenek a multakról, és visszatértét többé soha ne is remélhessék. E czélból a kamarinabelieket mind és Gela lakosságának is a nagyobb részét áttelepítette Syrakusába. A keleti partról is szaporította az új főváros lakosságát. Közvetlen Syrakusa mellett a pompás öbölben ott feküdt Megara, (II. 185. l.) Selinus anyavárosa. Leontini és Syrakusa közé szorúlva semmire sem tudott vergődni; hogy is tarthatta volna fel most még magát túlhatalmas szomszédja ellenében! A város nemessége mindamellett komolyan el volt tökélve, hogy megvédi a maga függetlenségét, és minden eszközt megkisért, hogy megakadályozza a város erőszakos beleolvasztását a kényúr birodalmába. Gelon kénytelen volt ostrom alá fogni Megarát, és csak így érhette el czélját.

Syrakusa kétszeresénél is jóval nagyobb terjedelművé lőn. Lakossága Ortygiából az Isthmoson keresztül már rég kiterjeszkedett a szárazföldön, most azonban még a nagy fensík az Isthmostól fel az északi tengerig (Achradina) szintén beépült és megerősíttetett, és Achradina mellett még egy városrész, a Tyche épült föl, a mely másfél, egész két óra járásnyira terült el a szigettől befelé. Ezek az óriás építkezések minden munkaerőt igénybe vettek, de meg bő keresetforrásúl is szolgáltak. A figyelmet a politikai ügyektől teljesen elvonták, és a város népessége is annyira elvegyült, hogy a régi pártok újból való megalakulása teljes lehetetlenség volt. Mintha csak egy egészen új várost alapítottak volna; minden oldalról tömegesen tódúltak az emberek, mindenféle új rendezkedések történtek, és mindenütt maga Gelon volt az intéző, az egésznek összekötő kapcsa, úgy hogy elérte szándékát, és valóban pótolhatatlanná vált.

Gelon politikája nem volt amolyan köznapi kényúri politika; ő igen ügyesen, bár sajátságos módon, össze tudta egyeztetni az aristokrata és demokrata kormányforma alaptételeit. Megarában például a nemesség emelt ellene fegyvert és rettegett eléggé boszújától. Ámde egy csepp bántalmat sem szenvedtek, csak áttelepíttettek Syrakusába; a köznép ellenben, köztök sok sikul és fönicziai származású ember, eladatott külföldre rabszolgaságba. Hasonló módon járt el Gelon egynémely chalkisi helységgel is. Egy nagy várost akart ugyan szervezni, de csőcselék nélkül; azt akarta, hogy a lakosságnak minél nagyobb része művelt és vagyonos polgárokból álljon; azonosítani akarta a fővárosban a különböző osztályok és városok eltérő érdekeit, de meg egybe is olvasztani a dór és az ión jellem sajátságait. Syrakusát csakugyan az első hellén nagy — városnak lehet mondani, mert ott az idegenek a benszülöttökkel hasonló jogokban és kiváltságokban részesültek.

Gelon is, mint valamennyi aristokrata-kormány, főkép a földművelésre szorította a polgárokat, de egyúttal szabadon hagyta működni őket más téreken is, és a jólét minden segédforrását, a mit csak a hajóépítés és kereskedés nyújthat, megnyitotta a számukra. A g á l y a-építést különösen nagyban folytatta, a népet a fegyverforgatásban gyakorolta, és úgy tett, mintha a főhatalom a község kezében volna összepontosítva. Mikor hatalma legmagasabb fokán állt, kinyilatkoztatta a polgárok előtt, hogy ő kész megbízatását és uralmát a kezökbe visszaszolgáltatni; de jól tudta, hogy a polgárság habozás nélkül jótevőjének, megmentőjének, királyának fogja őt üdvözölni, mert hiszen az új város jövője, biztossága egyedül az ő vállain nyugodott. [80])

Syrakusán, sőt maga Sicilia partjain túl is messzire elszárnyaltak az ő tervei. Jól ismerte Görögország helyzetét, a visszavonást, mely megszaggatta, és tudta, mily nagy a perzsa királynak a hatalma. Úgy volt meggyőződve, hogy most itt a jó alkalom, és könnyen befolyást szerezhetnek magoknak a sikelioták az anyaországban, hogy büszkeségöket, a melylyel a gyarmatvárosok rég kicsinylőleg tekintettek ősi hazájokra, most bőviben kielégíthetik. Otthon még csak most fogtak a flották építése és szervezéséhez; szárazföldi hadseregök nem volt, és szükség esetére általános felkelést kellett rendezniök, lovasságban és könnyű fegyveresekben a legnagyobb hiányt szenvedték, de meg pénzök sem állott kellő mennyiségben rendelkezésökre, és az eleség szállításában is a külföldi piaczokra voltak szorítva. Gelon ellenben egy jól szervezett és gyakorlott hadsereggel rendelkezett, és 20,000 jó katonát — részben zsoldost, részben polgárokat — állíthatott a sikra, azonfölül számos parittyást, íjjast, könnyű és nehéz lovasságot. Hajóinak száma állítólag meghaladta a kétszázat. Volt kincstára és gabonás tárházai, a melyeket a sziget bő terméséből szoktak volt megtölteni; nyilván szomszédaitól, a karthagóbeliektől tanulta el a módját, mikép kell egy nagy birodalom alapszervezetét megvetni, a miről odahaza az anyaországban még csak fogalmuk sem volt, és túl a tengeren, de magában a saját szigetén is ott állt vele szemben az ősi ellenség, úgy hogy kénytelen volt egy erős és harczra képes hadsereget állandóan tartani. De minthogy fel is akarta ezt használni, czélja nem lehetett más, mint az, hogy hatalmába keríti az egész szigetet, s befejezi a félbehagyott munkát, t. i. egész Sicilia görög gyarmatosítását.

E czélból alkudozásba is lépett már az anyaország

egyik másik államával, különösen Spartával, rá akarván ezt bírni, hogy segítse őt a sziget nyugoti részének meghódításában. Magok a spartaiak előtt az efféle tervek nem voltak valami újság. Alig néhány évvel ezelőtt Kleomenes király, Dorieus testvére (III. 69. l.), ugyancsak itt vivott harczot a fönicziaiak és az elymosokkal és el is esett a csatában. Gelon most bizgatá a spártaiakat, hogy boszúlják meg a Heraklida halálát, és a vállalatot, a melylyel a minap kalandos volta miatt kudarczot vallottak, ujítsák meg még egyszer az ő szövetségében és kellő készülettel Kiemelte azt is, hogy mily nagy nyeresége támadna az anyaországnak is belőle, ha a gabonában dúslakodó sziget valamennyi kikötőjét sikerülne kicsikarniok a punok hatalmából, és szabad bejáratuk volna oda a görögök kereskedő hajóinak. Igy lett volna azután Sicilia a görögök történetének a középpontjává, és Syrakusa királya a görög seregek főhadvezérévé.

Sparta nem akar beleegyezni, de ha akarta volna se egyezhetett volna bele akkor e tervek kivitelébe. Képzelhető tehát, mily büszke gőggel lépett föl Gelon, midőn néhány évre ezután megjelentek nála a követek az Isthmosról, (III. 76. l.) kérvén őt, hogy támogassa őket Xerxes támadása ellen. Már azt hitte, hogy az ő országa az egyetlen nagyhatalom, a melyet görök emberek a magok erejéből fejlesztettek; az anyaország köztársaságait, csekély erejök miatt, és az egységes vezetés hiányában teljesen képteleneknek tartotta, hogy ellenállhatnának a perzsák hatalmának, és azt hitte, hogy a bekövetkező nagy háborúban őt semmiképpen sem fogják nélkülözhetni. A görögök veszedelmét tehát föl akarta használni, és kényszeríteni a túlsó félbeli államokat is, hogy ismerjék el jogos igényeit a főhatalomra;

megigérte segítségét, de csak oly föltétellel, ha neki engedik át a fővezényletet a szárazföldi, valamint a tengeri haderő felett. Mikor azonban Sparta képviselője felháborodva tiltakozott még csak a gondolat ellen is, hogy az ő királyai, Agamemnon utódai, egy idegen fejedelemnek engedjék át a hellének vezérletét, engedett, és szabadjokra bizta a követeknek, hogy akár a szárazon, akár a tengeren bizzák meg a fővezérséggel. A spartaiakkal szemben ez az ajánlat egyenest oda lyukadt ki, hogy adják át neki a hajóhad vezetését, de ez ellen meg felszólalt Athén képviselője állama nevében, a melynek növekvőben lévő nagyságát Gelon még nem tudta eléggé méltányolni. Az athéniek, így szólt ez, lakhelyöket még sohasem változtatták meg; nekik tehát ifjabb államoknak és kivándorolt helléneknek nem lehet az elsőséget átengedniök. Nem is hadvezért keresnek ők, hanem hadsereget. Ilyen határozott ellentételeket lehetetlenség volt kiegyenlíteni. Heves szóváltás közben bocsátotta el Gelon magától a követeket, gúnyolva sikeliota módra ostobaságukat. Menjenek haza, így szólt, és mondják meg az otthonvalóknak, hogy elvették a tavaszt az ő esztendőjökből, azaz, hogy magok megfosztották magokat nemzeti erejök legjava részétől.

Így szól a hagyomány e követség viselt dolgairól, a mint azt Herodotos beszéli. Siciliában azonban tagadták, hogy a fővezérségen múlt volna, hogy sikerre nem vezettek az alkudozások, sőt azt állítják, hogy Gelon szivesen segítette volna a görögöket akár Sparta hegemoniája alatt is, de megakadályozta őt ebben a háború, a melyet odahaza kellett vívnia. Igaz is, hogy már két évvel Xerxes hadjárata előtt egy veszedelmes háború volt kitörőben Siciliában, és már ez okból is valóban nagyon valószinűtlen, hogy Gelon,

a ki okos ember volt, komolyan el lett volna szánva távol az aegaei tengeren háborut viselni egy olyan tekintélyes hatalom ellen, a minő a perzsáké volt, csakhogy legyen mire alapítania igényeit a fővezérséget illetőleg.

Mindamellett egészen közömbösen nem nézhette a görög ügynek fejlődését. Az eseményekről folyton biztos tudósitást kellett magának szereznie, hogy azok menetéhez alkalmazza a maga politikáját is. Mert ha, a mint várni is lehetett, a görögök gyorsan leveretnek, a perzsák, a kik a siciliai tengert már ki is kémlelték (II. 411. l.), aligha fogják beérni a görög anyaországgal; jobb alkalmat a mostaninál, midőn a háboru Karthagóval már is kitört, aligha fognának találhatni Sicilia meghóditására, és Gelonnak teljes erőből azon kellett lennie, hogy bármi módon meg akadályozza a görögök két ősi ellenségének esetleges egyesülését. Azért tehát egyik legmegbizhatóbb szolgáját Kadmost, a Skytes (219. lap). fiát, három hajóval és gazdag ajándékokkal terhelten elküldötte Delphibe, hogy onnan kisérje figyelemmel a dolgok fejlődését. Megbízta őt hogy győzelme esetén azonnal hódoljon meg Nagy-Görögország nevében a barbár előtt és esetleges támadását minden lehető módon akadályozza meg. Kadmos pedig e küldetésre kiválóan alkalmas ember volt; ő előbb a perzsa főnhatóság alatt helytartó volt Kosban, és ő is, valamint atyja, a nagy-király udvarában nagy tekintélynek örvendett. Gelon azonban teljesen el volt foglalva a siciliai bonyodalmakkal, a melyek ezúttal Akragasban vették kezdetöket. [81])

Akragas gyarmatváros Gela és Selinus között, bár egyike volt a legkésőbb alapítottaknak, gyorsan tulszárnyalta a sziget legtöbb városát (II. 194. l.). Mindjárs eleve nagy városnak épült; egy órányira a tengertől széles

sziklalejtőn terült el, hátúl magasabb hegységek emelkedtek föl körötte, és a tenger felé és oldalvást a szikla meredek lejtőt képez, úgy hogy sok helyütt falakat nem is volt szükség építeni. A város lépcsőzetesen emelkedett fel az Akropolisig, a mely 1200 láb magas volt, beépítve az istenek templomaival. A nyilvános építkezések vezetését Phalarisra bizták, ki uralomvágyó ember lévén, a hivatalával járó hatalommal (III. 281. l.) a város urává tolta föl magát, fönnállásának alig huszadik évében. Uralma, nem lehet tagadni, annyiban jótékony hatással volt, hogy a várost rövid idő alatt nagygyá, erőssé és tekintélyessé emelte. Máskülömben azonban, a mint az a Phalaris bikája-féle történetből is kitűnik, erőszakos és gyülöletes volt, úgy hogy bukását, a mely ol. 57, 4 (549)-ben történt, mint valami rendkivüli szerencsés eseményt, polgártársai örök emlékezetökben tartották.

Ámde a község most se tudott a nyugalmas polgári fejlődés rendes kerékvágásába belejutni. A város lakossága gyorsan felszaparodván, nagyon is sokféle keverékből állt, úgy hogy a sokszoros bajok, a melyek ép e miatt a kormányzatnál fölmerültek, a várost mindannyiszor egy-egy kényúr hatalmába juttatták. A bevándorolt gyarmatosok között volt az Emmenida-családnak is (220. lap). némely tagja, és köztök Telemachos, a ki már Phalaris megbuktatásánál is nagy szerepet játszott. Most, miután még két ember, Alkamenes és Alkandros, váltotta fel egymást a város uralmában, fölléptek ujból az Emmenidák. Ainesidemos ugyanis Gelában a tért kénytelen volt vetélytársának Gelonnak átengedni; egy ideig ezután Leontiniban tartózkodott, utóbb átköltözött Akragasba,

a hol fiainak, Theronnak és Xenokratesnek, sikerült házok régi dicsőségét fényesen megujítaniok.

Az Emmenidák kényurasága Akragasban egészen úgy keletkezett, mint a Geloné Gelában. Theron a város hadvezére lévén, a hadsereget annyira megnyerte magának, hogy ol. 72, 4 (489)-ben a várost hatalmába kerítheté, és 16 éven át háborítatlannl megőrizheté uralmát. De ő bölcs mérséklettel uralkodott, úgy hogy fegyverrel szerzett hatalmát senki sem tekintette kényuraságnak. Sőt olyannyira megszerették, hogy még halála után is áldották az emlékezetét. Hatalmasabb szomszédjával szoros összeköttetésbe lépett, és leányát Demaratét is nőül adta neki; a várost erejétől kitelhetőleg minden rendelkezésére álló eszközzel ékesítette, de arról is gondoskodott, hogy valamint Gelon, ő is nagyobbítsa birtokát ujabb szerzeményekkel. Túl a hegyeken, a honnan a vizek Akragasba lefolynak, feküdt Himera, a zanklebeliek gyarmatvárosa (219. l.), a melyre már állítólag Phalaris is szemet vetett. Terillos, a Krinippos fia volt a városban az úr, és a kevert dór-ión lakosságot erős fegyelemben tartotta. Ellenségeivel Theron összeköttetésbe lépett, egy szerencsés hadjárattal elűzte őt, és valamint Gelon, két parton meg vetette uralmát. Terillos azonban nem állt egymagán, és veje Anaxilaos támogatta; tehát minden erejét megfeszítette, és ellenállásában megerősítette őt Karthago kilátásba helyezett segítsége. [82]).

Karthagóban a fönicziaiak egy hatalmas birodalmat alapítottak magoknak, a minőt otthon nem voltak képesek létrehozni. Földjök a sivatag és a tenger között dúsgazdag, kimeríthetlen volt, és köröskörűl jól megerősített helyekkel minden támadás ellen megvédelmezve. Innen indultak ki,

hogy megalapítsák a fönicziai hatalmat a nyugoti tengeren, miután a keletiből végleg kiűzettek volt. A púnok most, hogy Karthagóban megtelepültek, boszút álltak a görögökön régibb vereségeikért; Karthagóból vetettek gátat a hellének eddig akadálytalan előrenyomulásának; Afrikában Kyrene és Barke ellen védelmezték meg országuk határait, és Siciliában Selinus és Akragasszal szemben őrizték meg birtokaikat. Az afrikai birodalom előőrsei azok a kis szigetek voltak, a melyek délre és délnyugotra Siciliától terültek el, és a melyek a görög városoknak ép annyi alkalmatlanságot szereztek, mint egykor Aegina az athénieknek. Különösen említésre méltók ezek közül Gaulos (Gozzo), és még inkább Melite (Malta), a mely meredek partjaival és könnyen elzárható kikötőivel olyan volt, mint valami erősség a tengerben, és hajóállomásnak páratlanul alkalmas.

Minél inkább el voltak foglalva odahaza a fönicziai városok saját háboruikkal, annyival inkább kellett Karthagónak független, önálló állásra törekednie; meg kellett védelmeznie ugyan a maga kereskedelmi érdekeit is, de meg azon is kellett iparkodnia, hogy a fönicziaiak régi hajó-állomásait és gyarmatait, a melyeket az anyaország már veszendőbe engedett, a maga uralma alá kerítse. A hatodik században Kr. e. lépett föl hadviselő szándékkal. Ennek következtében a görög gyarmatosítás Siciliában egyszerre megakadt; a rhodosiak és a knidosbeliek 580 (ol. 50) körül Lilybaeumból elűzetnek, a karthagóbeliek szorosabban szövetkeznek az elymusokkal, és a tyrrhenusokkal, majd a phokaeaiakat, a kik nagy merészen behatoltak tengerökbe, a tyrrhenusok segítségével Kyrmosból (Korsika) kiüzik, és elvesztvén utóbb a Lipari szigeteket (II. 197. l.), Sicilia nyugoti csúcsát és az Aegates szigeteket makacsúl megvé-

delmezik. Amott három erősségök volt: a nyugati parton Motye, kitünő hadi kikötővel, a melynek a bejáratát parti szigetek védelmezték, és a honnan Afrikával tartották fenn az összeköttetést; az éjszaki parton Panormos, Sicilia legjobb flotta-kikötője, a mely Sardiniával volt kapcsolatos, és végül Soloeis. Tehát Sicilián keresztül éjszakkeletről délnyugotnak ment a határvonal, a mely a hellén földet és tengert a nem helléntől elválasztá. [83])

Ezzel a helyzettel egyik fél sem lehetett megelégedve. A púnok mindenütt szorongatva érezték magokat, veszélyektől voltak környeze, és azonfölül még a legfontosabb tengeri utaktól, különösen pedig a siciliai szorostól el voltak zárva. A rhodosi városok gyors fölvirágzása már rég ideje irigységet és félelmet keltett föl bennök; mikor aztán Syrakusa is nagy tengeri kikötővé vált, és mikor a két leghatalmasabb uralkodó is, a syrakusai és akragasi, mindinkább közeledett egymáshoz, hogy a két állam haderejét egyesítse, nem lehetett többé semmi kétségök a felől, hogy mi czélból történnek ezek a készülődések. Ehhez járultak még ugyanekkor a keleti bonyodalmak is, a mely alkalommal a régi gyülölség a hellének és a fönicziaiak között újolag lángra gyúlt. Hiszen Tyrus és Sidonból valók voltak ama hajók, a melyek egykor Ióniát leigázták; Hellas ellen intézett támadásaik alkalmával a perzsák is a fönicziaiak támogatásába helyezték legfőbb reménységöket, és Sidon és Tyrus királyai az elsők valának Xerxes hűbéresei között (III. 94. l.). Már maga Darius szemet vetett hadjárata alkalmával a hellének nyugoti gyarmatvárosaira; hogy is ne számítottak volna tehát most is a perzsák a fönicziaiak gyarmataira (hisz már Kambyses is azon törekedett, hogy Karthago erejét birodalma javára értékesítse!),

és a fönicziaiak, az otthonlevők meg a gyarmatbeliek is, hogy is ne akarták volna felhasználni saját érdekökben a jó alkalmat, midőn kilátások nyilt, hogy egy csapással megsemmisíthetik keleten is nyugoton is a görögök tengeri hatalmát? A hagyományt tehát, hogy a nagy-királyok követségeket menesztettek Karthagóba, nincs egyátalában okunk kétségbe vonnunk. [84])

Karthago ez idő tájt hatalma tetőpontján állott. Gyarmatalapító állam volt ennek előtte, és most hódító hadi hatalommá nőtte ki magát, és nagyszabásu politikájának megkezdője, hadserege megalapítója Hanno vagy Anno volt, a mint őt Herodotos nevezi. A hadsereget ő szervezte, és szigorú hadi fegyelemre szoktatta, a minek hijján tarkán kevert csapatait alig is lett volna képes együtt tartani. A polgárok ugyanis nagyon csekély számban voltak serege tagjai, a legtöbbje numidiaiak és libyaiak, balearok, spanyolok és gallusok, ligurok, italok és görög zsoldosok voltak. Azért is ruházták föl a hadvezéreket rendkivűli hatalommal; katonakirályok voltak, a kiket, ha egyszer tisztöknek megfeleltek, akármeddig is meg szoktak hagyni méltóságukban, sőt hatalmukat a legtöbbször még a fiaikra is átruházták, ha apáik iskolájában a fegyverben ők magok is nagyra növekedtek, kitünőkké váltak. Idővel aztán ily módon egy valóságos hadvezéri dynastia támadt, és annyival is inkább, minthogy igen gyakran a városi királyság vagyis főbiróság méltóságára is a hadvezéreket választották meg. Ez időben is a Mago családja állt az ország élén; befolyásuk nemcsak hadvezéri és uralkodó képességökön alapúlt, hanem jórészt magasabb műveltségökön is. Egyátalán az egész állam felvirágzását nagyban elősegítette a görög műveltség terjedése (II. 204. l.), és magának e családnak

igen sokszoros volt az összeköttetése görög családokkal, részben rokonság, részben pedig vendégbarátság utján. Hamilkar vagy Amilkas, a Mago fia, egy syrakusai nőt bírt feleségeül, és ugyan e családból való volt Anno v. Hanno is, a ki ama nagy fölfedező útat tette az atlanti tengeren Afrika nyugoti oldalán, és a kinek útleirásából görög fordításban még máig is fenmaradt némi töredék. [85])

Mago öregebb fia Hasdrubal elesvén Sardiniában, Hamilkar vette át a fővezérséget. Személyes viszonyai valószinűleg olyanok volt, hogy nagyon is hivatva érezhette magát a beleavatkozásra Sicilia ügyeibe, mert mikor Terillos, a ki különben vendégbarátja volt, Karthagóba menekült, nem tudta eléggé ajánlani őt a karthagóiak figyelmébe és védelmébe. Terillos maga megszerezte még a karthagóiaknak, a siciliai tengerszoros két városa urának Anaxilaosnak a szövetségét is, a ki irigységében a syrakusai és akragasi uralkodók hatalma iránt annyira vetemedett, hogy hűsége zálogául túszúl két fiát elküldte Karthagóba. Selinus is a pún párton volt, gyülölségből Akragas iránt. Meghasonlottak tehát a görögök magok is egymás közt Siciliában; a belföldi sikulok pedig régtől fogva ellenségei voltak a parti városoknak, és hazulról az anyaországból segítségre egyátalán nem számíthattak. Kedvezőbb viszonyok közt tehát Hamilkar alig intézhetett volna támadást ellenök, és terve bizonyára nem volt kisebb, mint hogy Sardinia mintájára egész Siciliát pún fönhatóság alá tereli. Rengeteg nagy hadsereget gyűjtött. Kétszáz hadigályával szállt a tengerre; szállító hajók töméntelen nagy számban kisérték, és katonái számát 300,000-re becsülik; de ezek az adatok még kevésbé megbízhatók, mint ama perzsa-seregek számáról szóló hagyomány, a melyek ugyan-

ezen időtájt Hellast árasztották el. Lovasai és hadi kocsijai nagyrészt tönkrementek, mielőtt Panormosba ért. Innen Himera elé nyomúlt. Két tábort ütött, egyiket szárazföldi serege, a másikat hajói számára, a melyeket, nem lévén helyben kikötő, a partra vonszoltatott. Mitse kimélt, csakhogy a várost Therontól elfoglalhassa, mert Karthago részére itt egy új táborhelyet akart alapítani.

Himera igen erős fekvésű város volt. Magas hegytetőn épült, a mely meredek lejtőt képez egyrészt a tengerpart, másrészt a folyam felé, a mely délkeleti oldalát védelmezi a városnak, és a másik két oldalon a hegytető a város körül elvonúló szakadékos hegységgel van összeköttetésben. Csak egy út vezet a városba a tengerpartról, és ez is mély szoroson át kanyarodik a város széle és egy magánosan előrenyuló hegykúp (cozzo della Signora) között. Az ostrom hosszúra nyúlt, és a szövetségesek, mielőtt az ellenség egyenkint elnyomhatta volna őket, szép szerével egyesíthették haderejöket. Gelon a város védelmére erős tábort ütött a folyam völgyében, a honnan összeköttetésben maradt a belfölddel, meg magával a várossal is. Ő maga ily módon az ellenség előtt egész titokban működhetett, míg ellenben a púnok kettős táborán a városból egész kényelmesen végigláttak, és minden mozdulatukat pontosan figyelemmel kisérhették. Azonfölül a syrakusaiak igen jó hasznát vették lovasságuknak; alig mutatkozott a szabadban az ellenség, azonnal megtámadták, úgy hogy idővel a himerabeliek végleg megszabadúltak a félelemtől, és magok az ostromlók kerültek az ostromlottak helyzetébe. Nehezen várhatták már, hogy Selinusból megérkezzék a lovasság segítségökre. Gelon elfogott hirvivőktől megtudta megérkezésök napját, és sikerült

neki a maga lovasságából egy csapatot az ellenség táborába becsempésznie, miközben, a mint nagyon valószínű is, a megindúlt segédcsapatot útjában valahol föltartóztatta. A mint azután megbizonyosodott hadi csele sikerűltén, egész haderejével előtört a folyamvölgyből a karthagóiak tábora ellen; ezek elébe nyomúlnak, míglen egyszerre a hátok mögött tűzlángban égnek a hajóik, a melyeket a becsempészett lovasság időközben felgyújtott. Hamilkar maga is elesett; sokan úgy mondják, a lovasok ölték meg, ellenben hazája fiai közt az a monda járta, hogy a veszedelem láttára, épen valami áldozattal lévén elfoglalva, ennek a tüzébe ölte bele magát. Halálával a tarka sereg, a melyet egyes-egyedűl az ő személye tartott együtt, egyszeriben szétzüllött. Csak egy kis része menekűlt meg a néhány hajón, a melyekett a tüzvész megkimélt.

Ez volt az a dicső győzelem, a melyről Pindar első pythiai ódájában, a melyet 474-ben (ol. 76, 3.) szerzett, megemlékezett. »Salamis, így szól, szerzé meg a dicsőséget, a mely az athénieket illeti; Spartában a Kithaeron lábánál vivott harczot ünnepelem, a hol az íjjas médokat érte a csapás, de a Himera forrásbő partjain a díj Deinomenes fiait illeti meg, mert az ő erejök törte meg az ellenséges férfiakat.« Ime már a kortársak is belefüzték a siciliai győzelmet az általános világ-történelembe. A három nagy csatát ők összefüggésben szemlélték, úgy hogy egyikét a másika nélkül nem is lehet megemlíteni. Háromszoros volt a győzelem, de mind a három az egy görög népnek a diadala. Hellén bátorság verte le Siciliában és Hellasban is a barbarok tulnyomó haderejét; itt is ott is a nemzeti függetlenségért vívták a nagy csatákat. És még az aprólékos részletekben is olyan sajátságos megegyezés mutatkozik. Siciliába is a ten-

geren tulról történt a betörés, czéljául egy görög uralkodó család visszahelyezését tűzvén ki, és Siciliában is valamint Hellasban a két nagyhatalom szövetkezett a nemzet ellensége ellen, míg ellenben a kisebb hatalmasságok az ellenség pártjához szítottak. Az anyaországban a győzelmet nehéz áldozatok árán lehetett csak megvásárolni, ellenben Siciliában egyetlenegy nap végleg döntött, végtelen nyereséget hozva a görögöknek, minthogy lehetetlen volt az ellenségnek visszavonulnia; a foglyok száma oly rengeteg volt, hogy valóságos jobbágyság alakult belőle; egész Lybia, így beszéltek az emberek, hadi fogságba került Siciliában. Úgy hirlett, hogy Himeránál e nagy győzelmet egy napon vivták vagy a thermopylaei vagy a salamisi csatával, de e hagyomány a hellének költői hajlamának köszöni lételét; a sajátságos hasonlatosságot, a mely nemzetök történetében a két tengeren mutatkozék, valóságos csudakép fogták ők fel, és a barbarok egyidejü megaláztatásában mintegy rá akartak mutatni az isteni gondviselés intéző akaratára [86]).

Karthago a háboru folytatására ily iszonyu veresége után nem is gondolhatott, hanem csak azon volt, hogy megmentse, a mi még menthető vala. Hogy pedig Gelon beleegyezett a békébe, a melynek értelmében a púnok megmaradtak siciliai birtokaikban, annak oka egyedül abban kereshető, hogy a perzsa háboru folyamára, a melynek kimenetelét különben is feszült figyelemmel leste, nem akarta magát semmi módon lekötni. Fő törekvése a mostani viszonyok között egyedűl oda irányult, hogy kincstárát és haderejét a lehetőleg gyarapítsa. Ezt a czélját pedig a gazdag hadi zsákmány, a 2000 talentum, melyet Karthagótól kellett még kapnia, és a töméntelen sok hadi fogoly nagyon is előmozdította. Udvariasságából, a melylyel szövetségese: The-

ron iránt viseltetett, és bölcs mérsékletéből, a melyet alattvalói és a többi görögök iránt tanúsított, még az a haszna is támadt, hogy immár a régebben ellenséges indulatu városok is meghódoltak előtte, és hogy vezérlete alatt a siciliai görögök hadereje egy egységes birodalmi hatalommá egyesült.

Ámde sorsa nem engedte, hogy e hatalmát új győzelmekre használhassa. A perzsa háborúk várakozása ellenére dőltek el, és mielőtt még a maga hatalmával közbeléphetett volna, már hirét vette az athéniek támadásának a perzsa birodalom ellen, midőn vizibetegségben meghalt ol. 76, 1; 476-ban. Mérsékletének még halálában is tanúságát adta, elrendelvén, hogy a törvény értelmében, a melyet maga hozott a fényüzés korlátozására, egyszerü polgári szertartással és távol a várostól temessék el. És temetésénél a nép önkénytes részvéte annyival inkább megtisztelő volt rá nézve. Nem sajnálták a fáradságot, és több mérföldnyi utat tettek meg utána, hálából a férfiu iránt, a ki a kis szigetvárost nagygyá és hatalmassá emelte, újból megalapította, és áldásosan kormányozta mint igazságos és emberszerető fejedelme.

Szintén azért a polgárság nem vonta meg bizalmát családjától sem. Végrendeletében ő maga akkép rendelkezett, hogy fia kiskorúsága idejére Hiaron v. Hieron vezesse a kormányzatot, másik öcscse pedig, Polyzelos, a kit különösen becsült, vegye el özvegyét, nevelje fel fiát, és a hadsereg vezérletével legyen megbízva. Ámde ez a helyzet nem lehetett maradandó. Hieron, a ki most Gelából Syrakusába költözködött, szenvedélyes természetű ember volt, és nem igen volt inyére a puszta kormányzó czím, a hatalom s uralom gyakorlata nélkül. Minden áron meg akart hát me-

nekűlni Polyzelostól, és életveszélyes vállalatokra küldte. Hívei, a kiket maga köré gyüjtött, föltétlenül meghajoltak akarata előtt, úgy hogy az udvar maga két pártra oszlott: a Hieronéra, és egy másikra, a mely Polyzelos és Theron mellett kardoskodott. Végre is Polyzelos, bár a polgárok közt nagy volt a népszerűsége, kénytelen volt ipjánál menedéket keresni. A két város, a mely Gelon törekvése folytán oly szépen összetartott, most egymás ellen fegyverkezett; seregeik a döntő csatára már szembenálltak egymással a Gela folyónál, és csak nagy nehezen lehetett egyességre birni az ellenséges feleket. Hieron nőül vette Akragas uralkodójának egy húgát, és a két család régi barátsága újból megerősítették. Különben ő megörült az ügy ily nemű befejezésének, mert dicsőségvágyó tervei messze túlszárnyaltak már Sicilián. Az italiaiak egyre másra folyamodtak segítségeért, alkalma nyílt újabb és dicsőbb vállalatokba bocsátkoznia. [87])

Italiában a görögök helyzete sokkal több bajjal járó volt, mint egyebütt tengeren túli gyarmataikban. Különösen a nyugoti partvidéken, a hol a félsziget belföldi lakóin kivűl, még egy tengeri hatalmassággal, a tyrrhenusokkal is meg kellett küzdeniök. Dél-Etruria partvidékének a lakói valának ezek, és velök már a phokaeabeliek is kénytelenek voltak megküzdeni ama végzetes ütközetben (II. 370. l.), a melynek következtében Kyrnos (Korzika) szigetét Atalia városával oda kellett hagyniok. Ez a nép annyival inkább is veszedelmes volt, mert görög erőt állított szembe a görögökkel. A régi hagyomány szerint ugyanis ama tyrrhenusoktól vette eredetét, a kik Ephesos fölött a Kaystros völ-

gyében laktak volt, és nem is oly nagyon valószinűtlen, hogy az időben, mikor a pelasg-ión nép Kis-Ázsiából a tengeren terjeszkedni kezdett, és a fönicziaiak nyomán kisebb-nagyobb rajokban a nyugoti tenger partvidékeig eljutott, az etrusk tengerparton, éjszakra a Tiber torkolatától, szintén megtelepedett egy csapat, a mely alapját vetette meg e helyt a görög kultura terjedésének. Ez a kultura azonban igazi fejlődésnek soha nem indulhatott, mert nem tudott megmenekűlni az idegen befolyástól. Összeköttetésök az anyaországgal végleg soha sem szakadt meg ugyan, és még a 7. század közepe táján is jöttek át egyes családok a Bakchiadák megbuktakor Korinthosból, mindamellett a görög nemzetiség nem volt képes magát itt teljes épségben fentartani, és a partvidék belföldi hatalmasságok uralma alá került.

Egyike e hatalmasságoknak az etrusk nép volt, a mely a hatodik században le egész Campaniáig terjesztette hódításait; a tyrrhenusok városait beleolvasztotta a maga városi szövetségébe, és a görögök erejét a maga czéljaira fölhasználta. Végleg ugyan nem voltak képesek őket magokba olvasztani. A parti városok Pisai, Alsion, Agylla, Pyrgoi soha sem tagadták meg görög származásukat. Agylla, a későbbi Caere, három mérföldnyire éjszakra a Tiber torkolatától, egy külön kincstárral bírt Delphiben; meghajolva a pythiai istenség parancsa előtt, engesztelő áldozatot hozott a vérbünért, a melyet az elfogott phokaeabelieken elkövetett; községét hellén módra rendezte be, és a barbaroktól abban is különbözött, hogy a nemzetközi jog szabványait tiszteletben tartotta. A műveltség is innen terjedt mindenfelé a környéken lévő városokba.

Mindamellett a tengerparti városok annyira elidegenkedtek saját népöktől, hogy ők is, valamint az elymusok

Siciliában, ellenségeivé váltanak, sőt a tyrrhenusok már régtől fogva a púnokkal léptek szövetségbe, hogy a hellé-neket tengeröktől egészen távol tarthassák. Így azután végkép meg tudták akadályozni a hellének, de különösen az achaeai városok gyarmatosítását alsó Itáliában, úgy, hogy Kyme a nápolyi öbölben (II. 180. l.) egészen egyedül maradt, távol elszakadva a rokon telepítvényektől, mintegy magá-nosan álló előörse volt a hellén műveltségnek, kitéve min-den oldalról a barbárok támadásainak. Mert ezek délnek iparkodtak terjeszkedni. Még a távol keleti tengerben is remegtek hatalmuktól, és Anaxilaos Scyllaeumnál egy erős-séget épített, hadi hajóknak állomásúl, hogy a tengeri átjá-ratot Messanánál elzárhassa a tyrrhenusok kalózhajói elől. Az etruskok viszont a szárazon hatoltak előre déli irányba, és Kyme mind nagyobb veszedelemben forgott. A város polgá-rai csodálatra méltó ellenállást fejtettek ki; ol. 64 (524)-ben a barbárok egy hatalmas hadserege ellen védekeztek, a mely tönkre is ment, de, mint sok hasonló vállalatban, épen tö-méntelen sokasága miatt. A kymebeliek még Aricia városát is segítették a közös ellenség ellen, de a veszély mindazál-tal folyton növekvőben volt, úgy, hogy végre ol. 763 (475)-ben kénytelenek voltak idegen segélyért folyamodni. Hieronhoz fordultak Syrakusába, mert szomszédságukban ő volt a leg-hatalmasabb hellén fejedelem. A siciliai flotta fényes győ-zelmet aratott, és még mai nap is megvan egy érczsisak, a melyet Hieron a tyrrhenusi zsákmányból az olympiai Zeus-nak fölajánlott. [88])

Most, hogy Hieron hatalmas karja elért már egész a nápolyi öbölig, és a görögök két legveszedelmesebb ellen-sége is teljesen meg volt alázva, a görög ügyekben is dön-tővé vált Syrakusa urának a tekintélye. Már a kymei had-

járat előtt is békés kiegyezést hozott létre Itália déli csúcsán, a mikor Lokroi és Rhegion egymással háborúba keveredtek. A nyugtalan Anaxilaos ugyanis megtámadta a szomszéd várost, hogy hatalmát, minthogy Siciliára elveszett minden kilátása, legalább a félszigeten terjeszthesse. Hieron, sógorát Chromiost küldte át, puszta parancsszavára meghunyászkodott a nagyravágyó kényúr, ellenállás nélkül engedett, és a lokroibeliek Syrakusa uralkodójának köszönhették, hogy megmaradt továbbra is függetlenségök.

Theron halálával Siciliában is új viszonyok álltak be (ol. 76, 4 v. 77, 1; 472-ben). Theron bölcs férfiu volt; Akragast nagygyá és virágzó várossá emelte, a nélkül hogy az egyetértést Syrakusával a sziget bizonyos veszedelmére megszakította volna. Fia Thrasydaios másforma ember volt. Nem akarta elismerni Syrakusa fönhatóságát, és a nyugoti városokból vagy 20,000 főnyi sereget toborzott. De Hieron legyőzte őt, ámbár őt magát betegen ágyban kellett hordozni a csatatéren; Thrasydaios a csatában elesett, és Syrakusa uralmát most már senki kétségbe nem vonta, sem Itáliában, sem Siciliában.[89])

Hieron azonban nemcsak háborús ügyekkel foglalkozott. Buzgón fáradozott, hogy nevét a béke műveivel is megörökítse, és hatalmát arra kivánta felhasználni, hogy új helységeket alapítson, és a mennyire csak lehet, kiválóan fontosakat. Gyarmatosokat küldött az Italia nyugoti partja, a Misenum fok előtt elterülő szigetekre, és a legnagyobbra, a mai Ischia szigetére, egy megerősített várost alapított. Bizonyságul szolgálhat ez is arra nézve, hogy mennyire megtörte a tyrrhenusok erejét, és hogy mily merészen előretolta éjszak felé hatalma előőrseit. Ugyanezekről a szigetekről mentek át a szárazföldre egykor a chalkisiak is, hogy

Kymét alapítsák (II. 180. l.); Hieron mindenütt, a hol egykor az iónok hatalma virágzott, a dórok hatalmát akarta most megszilárdítani, és ez irányban működött Siciliában is, a hol a chalkisi és ión népesség lakóhelyein dór berendezéssel egy új várost alapíttatott.

Ez az új város legkedvesebb munkája volt, és felépítésénél kiméletlen szigorúsággal járt el. Naxos és Katane községeket megszüntette; az ión lakosságot, a mely Charondas törvényei szerint évszázadokon át boldogan élt, és dicsőséget is szerzett magának, Leontiniba zsúfolta össze, a hol Syrakusából éber őrszemmel lehetett őket kisérni, és a lerombolt Katane helyére az Aetna tövébe egy új várost építtetett, a melyet maga a hegy nevéről nevezett el. Ide aztán Syrakusa, Gela, Megarából és a Peloponnesusból 10,000 polgárt telepített; a város helytartójává fiát Deinomenest tevé; magamagát is »Aetna polgárának« nevezé, és büszke volt rá, hogy az új város neve a tengeren túl is híressé vált a fényes győzelmek által, melyeket ő és rokonai lovaikkal és öszvéreikkel nyertek.

Ellenmondás nélkül ugyan nem tűrték Hieron részvételét a hellén ünnepeken. Themistokles, a mint azt hiteles forrásból tudjuk, szenvedélyesen tiltakozott ilyenforma igényei ellen (III. 164. l.). Az ellenséges érzület, a melylyel Athén és Syrakusa egymás iránt viseltettek, itt mutatkozik első ízben és eme kölcsönös ingerültségnek oka is könnyen megmagyarázható. A siciliai uralkodók haragudtak, hogy az ő közreműködésök nélkül vitettek végbe az aegaei tengeren ama dicső tettek, míg viszont az athéniek féltékenyek voltak a magok dicsőségére, és épenséggel nem voltak hajlandók a siciliai hellének győzelmeit a magokéival egyértékűeknek elismerni. Ehez járult még az is, hogy Syrakusa

uralkodói nyiltan üldözték az iónokat, a mióta pedig Sparta és Athén mindinkább meghidegűltek egymás iránt, az athéniek joggal tartottak a siciliai városoktól, és különösen az ujonnan alapított Aetnától, mert át kellett látniok, hogy ez is, amazok is a dór hatalom támasztékai lévén, rájok nézve veszedelmessé válhatnak.

Természetesen ugyanezek az okok azt eredményezték, hogy a peloponnesusiak meg szíves hajlandóságot éreztek a siciliaiak iránt. A dór név nálok új fényre derült. Olympia által sokszoros összeköttetésbe léptek a tengerentúli városokkal, örvendtek, látván a pompás ló- és öszvérfogatokat az Alpheios partjain, a melyek az olympiai ünnepeknek eddigelé páratlan fényt kölcsönöztek.

De meg sokan, a kik hazulról szigetjökről vagy hegyi lakásukról kalandvágyból avagy pártoskodás miatt eltávoztak, mint gazdag emberek tértek meg a boldog szigetről; győzelmi koszorúkat nyertek, és gazdag fogadalmi ajándékokat adtak. Azért is mondja Pindar a kretai Ergotelesről, a ki ol. 77-ben mint himerai lakos győzött, hogy bármily derék ember is, a hellének előtt, ha otthon marad, örökké ismeretlen maradt volna, mint valami kakas, a ki egy szűk udvarban viszi végbe harczias tetteit.

Különösen az arkadiai hegységből özönlött az ifjuság a legnagyobb számban a tengeren túli nagy városokba, pénz és hírnév után sovárogván. Ilyen volt például Phormis Maenaliából, ilyen Praxiteles, a Krinis fia Stymphalosból, a ki syrakusainak és kamarinabelinek kiáltatta ki magát, és az ünneplő helyet egy pompás emlékszoborral diszítette.

És viszont sok sikeliota oda is átvándorolt. De még kiválóbb fontosságu mindezeknél ama nagy buzgalom, a melyet a siciliai uralkodók a peloponnesusi kényurak pél-

dájára kifejtettek, hogy a jó barátságot a nemzeti szent helyekkel föntartsák, és hogy az olympiai kitüntetéseket oly nagy becsben tartották. A peloponnesusi szövetség szentelt helye ily módon azután csakugyan középpontjává vált a hellén világnak és a hellének történetének.

Az akragasbeliek a föniciai Motye város felett kivívott győzelmök emlékére egy sor imádkozó gyermeket állíttattak az Altis falaira; Anaxilaos olympiai győzelme emlékére pénzt veretett öszvérfogata képével, és Hieron, a ki mint gelai, syrakusai és aetnai polgár győzött az Alpheios partján, Kalamis és Onatas által érczbe öntette négyes fogatait és paripáit, és felállíttatá őket Olympiában. Gela városának a stadion mellett külön kincstára volt, a melyben a Deinomenidák ajándékai őriztettek. Sőt még a himerai győzelem alkalmával is építettek Olympiában külön egy kincstárt, az úgynevezett karthagóiak kincstárát, a melyben a barbároktól elszedett zsákmánydarabokat helyezték el örök emlékezetre. Hogy mily élénk és jelentékeny volt az összeköttetés Olympia és Sicilia között, azt legjobban az utóbbinak pénzei bizonyítják. A győzelem szárnyas istennője a győztes négyes fogattal, Elis különös czímere, általánossá vált Siciliában, és Syrakusa, Akragas, Kamarina, Katane, Gela, Himera, Leontini, Messana és Egestában egyaránt használtatott. Ily nagy mértékben volt Olympia az összekötő kapocs Hellas és a nyugoti görög városok között.[90])

De Syrakusa uralkodói nemcsak győzelmeik és fejedelmi fényü látványosságok által akartak ismeretessé válni Görögországban; az anyaország kiválóbb költőit folyton magokhoz csábítgatták, hogy ünnepeljék ezek is tetteiket, és hogy hirdessék világszerte, hogy a siciliaiaknak is van részök

a barbárok ellen vívott győzelmekben, csak olyan, akár a hellé-neknek. Erre az elismerésre pedig annyival is inkább számít-hattak, minthogy a nyugoti gyarmatok az anyaországtól soha el nem idegenedtek, és dúsgazdagságuk a szellemi élet min-dennemü mozgalmát hathatósan elősegítette. Másrészt, a leg-régibb időktől fogva olyan nagy és sokoldalu volt nálok a köz-lekedés, hogy még a dór városokban is meglazúlt a dór törzset jellemző merevség. Az ión epikusokat Siciliában csak úgy ismerték mint odahaza; Kinaithos Chiosból, a homeri hym-nusköltő, megismertette őket a rhapsodok müvészetével. Már Syrakusa alapítójának kiséretében is volt egy költő, a Bakchiada Eumelos, és hogy milyen élénk volt a sziget szellemi közlekedése a túlsó görögséggel, arról tanúságot tesz Arion is, a lesbosi költő, Periandros kortársa, a kit Si-ciliában is mindenütt lelkesült fogadtatásban részesítettek.

És Sicilia még azzal sem elégedett meg, hogy az anyaországgal szellemileg együtthaladjon, hanem maga is önálló formákat és új művészi nemeket teremtett, a minők rendesen ki szoktak volt fejlődni oly helyeken, a hol többféle törzsbeli görög lakosság volt egyesítve egy és ugyanazon községekben, és a hol a kölcsönös költözködés útján az ideák és új találmányok folyton ide s oda vándoroltak.

Erre pedig fényes tanúságúl szolgál maga Stesichoros, a siciliaiak első és legnagyobb költője, a kinek a szülei Ma-taurosból vándoroltak be Siciliába. Matauros a lokrisbeliek gyarmatvárosa volt, tehát Stesichoros családja azon vidékből származott, a hol Hesiodos aeol költészete volt otthonos, míg maga születése helye Himera félig ión, félig dór város volt. — Ép e viszonyainál fogva jobban is sikerült neki, mint kortársának Arionnak, törvényhozó jelentőségre ver-gődnie a görög költészet fejlődésében; ő is az epos anyagát

ölelte fel, de egyenletesen, nem kerekítette ki széltében, hosszában, hanem rövidebb részletekre osztotta és apróbb költeményekben tárgyalta, a melyeket többhangu énekben, czitera és táncz kiséretében nyilvánosan is elő lehetett adni.

Ez az áthidalás az epikai költészetből a lyraiba, az ión müvészetből a dórba, rendkivül hasznos hatással volt a nemzeti költészet fejlődésére. A homérosi monda ujból feleleveníttetett, és meg lőn vetve a kardalnak, de különösen a görög rhythmus strophikus beosztásának az alapja, a melytől a görögök soha többé el nem tértek. Minden, a mi Stesichorostól fönmaradt, arra mutat, hogy szelleme hatalmas, teremtő erejű volt, és hogy rengeteg ismerettel és világtapasztalattal rendelkezett. A távol Tartessos nem volt ismeretlen előtte, és Hellast meg Ióniát úgy ismerte, akár a maga hazáját.

Valamint Himera, a szomszéd Rhegion is félig ión félig dór város volt. Innen származott Ibykos, a ki vándorlásai közben még Polykrates udvarába is eljutott (II. 385. l.). Szorosan Stesichoroshoz szegődött; de a dór kardal ünnepi komolyságát ő némileg enyhítette, és magasröptű dalaiban a szerelmet énekelte meg, a legnagyobb sikerrel.

Azonban a nyugoti görögöknek ünnepi játékaik és mimikai ünnepi tánczaik voltak a legsajátságosabbak. A Dionysios-ünnepeken és a Siciliában otthonos Demeter-kultusszal kapcsolatos víg arató-ünnepeken tartattak meg ezek, és itt is, valamint az anyaországban, pajzán népköltemények, még pedig drámai formában, termettek nyomukban. Anyaguk a könnyed, finom tréfára a sikeliotáknak bőviben volt, mert szigetökön sokféle szokást és életmódot volt alkalmuk megfigyelni, de meg velök született a tehetség, hogy rögtön felismerték mindennek a jellemző és nevetséges vonását.

Selinusban, a hol a barbárok és hellének szokásait legközelebbről lehetett egymás mellett szemlélni, kezdte meg Aristoxenus legelőször a pajzán jambusi költészetet. A költészet e neme a sikelioták komoediájában később is egymagán volt használatos, és úgy látszik, annyira bengyökerezett a nép gondolkodása módjába és szellemébe, hogy még a bevándorlott költők, mint például Epicharmos, szintén nem maradtak menten befolyásától.

És említsük még meg, hogy az ébredező philosophia szintén meghonosúlt samosi Pythagoras és kolophoni Xenophanes közvetítésével (III. 242. l.) a nyugoti Görögországban, hogy az eleai iskola kritikai iránya itt termékeny földre talált, és meglazítván az ősi hitet, a szabadelvüséget korábban diadalra juttatta, mint az anyaországban; ha meggondoljuk továbbá, hogy a chalkisi városokban a gyakorlati állambölcseség, valamint az irásbeli törvényhozás is jókorán kifejlődött, és hogy a képzőmüvészet rég időtől fogvást virágzott e vidékeken, köztök az építészet Akragas, Selinus és Syrakusában: úgy elképzelhetjük, mily rendkivüli fejlődést ért már el e nép az időben, mikor Gela és Akragas kényurai Sicilia történetének oly fényes fordulatot adtak, a melynek hatásakép a szellemi életben is ujabb emelkedésnek kellett bekövetkeznie.[91])

Egyesek korlátlan uralma a görög államokban a müvészetnek és a tudománynak mindig javára vált, a mint azt a kényuraság története eléggé bizonyítja. És itt a tyrannismus még egészen más fajtáju volt. Itt sokkal gazdagabb segédforrások álltak rendelkezésére, és a nép is a fejlettség hasonlíthatatlanúl magasabb fokán állt. A kényurak itt ősi családokból valók és született aristokraták voltak, kiváló uralkodó tehetséggel biró és szelíd, nemesjellemű férfiak, a

kik vezérei voltak a nemzeti politikának, és a kik a nemzet kiválóbb embereit magok köré csoportosították. Gelon maga, az igaz, nem volt műértő; ő, valamint apja, valóságos lovassági tábornok volt, és semmi egyéb, és a midőn egy ünnep alkalmával reá került a sor, hogy énekeljen valamit a czitera kisérete mellett, azt parancsolta, a mint beszélik, hogy vezessék elő paripáját, ezzel fogja ő majd művészetét bemutatni. De azért meg tudta becsülni a tehetséget; a többi között a bölcs Phormist (v. Phormost) is udvarába fogadta, és gyermekei neveltetésével bizta meg. Phormis komoediairó volt, és magából meghivattatásából kitünik, hogy mennyire becsülték Siciliában e műfajt, a melyet különösen Syrakusában Epicharmos honosított meg.

Epicharmos, a Helothales fia, Kos szigetén született, de onnan oly kora ifjuságában átkerült, hogy valóságos siciliainak lehet őt tekinteni. Voltak ugyan némi hajlamai, ösztönei, a melyek születése helyére vallottak, mint például nagy érdeklődése az orvosi tudomány iránt, de az irányt, a melyben irodalmi jelentőségre vergődött, egyedül új hazájának köszönheté. Ifjuságát ugyanis és élete java részét a siciliai Megarában töltötte; a kis megarai nép pedig itt is, valamint az anyaországban, különös tehetséggel volt megáldva a tréfás ünnepi játékok és mimikai mutatványok alakítására; a Megarában uralkodó aristokratia, (I. 342. l.), úgy látszik, pártolta e játékokat, úgy hogy némi jelentőségre tettek szert; a kardal, a melylyel később bővítették, fokozta hatásukat, és a nyilvános előadások, versenyek emelték értéköket. Epicharmos fölismerte, mily hatásosan volnának fejleszthetők e népies játékok. Előbb sokféle tanulmányokba fogott, és alapos műveltséget szerezvén magának, bejárta Italiát. Itt különösen Pythagorastól

megtanulta komolyabban felfogni az életet, és magasabb czélok iránt vágy támadván lelkében, hazatért, és megkisérlette, mikép lehetne a népies bohózatot igazi műfajjá átalakítania, olyan müfajjá, a melynek megvolna a maga müvészi értéke, de egyúttal mélyreható erkölcsi tartalma is. Kisérlete sikerült, még pedig jóformán előbb, semmint Athén a megarai bohózatot magánál meghonosította és müvészivé fejlesztette; mert valószinüleg már ol. 68-ban (508 után) színre kerültek Megarában Epicharmos vigjátékai. Mikor azonban Megara megszűnt létezni, és a java népessége Syrakusába telepítteték (243. l.), Epicharmos is átvándorolt komoediájával az uj fővárosba, a mely lassacskán, valamint Athén is, mindent, a mi környékében figyelmet keltett, a maga körébe vonzott.

Igaz ugyan, hogy Syrakusa nem volt köztársaság, és a komoedia olyformán, mint Attikában, nem fejlődhetett ki benne. De szerencsére a megarai vigjáték népies is volt, meg udvari is egyúttal, és a két irányból, a melyet vőn, egyik sem volt veszedelmes a kényurakra nézve. Egyrészt ugyanis a népéletet rajzolta, rövid jellemző vonásokban, és majd a parasztot, vagy a matrózt, majd meg a jövendőmondót, a tányérnyalót stb. hozta színre és tette nevetségessé, másrészt meg az Olympos istenségeit avatta fel hőseivé, és az istenek és herosok történetét dolgozta fel mulattató bohózatokban. A két irány azonfölül, a jellemvigjáték és a mythologiai travestia, sokszor ismét egybefolyt, mert Zeus az olympiai lakodalomban tulajdonkép csak mintaképe volt a siciliai dorbézolóknak. De Epicharmos, mint afféle gondolkozó és bölcselő, a hiu mulatságon kivül még egyebet is akart a népnek nyujtani. Szigoru, komoly volt müveinek alaphangulata, és rövid, velős mon-

dásaiból, a melyek mind megannyi tanulságos intelmek, valódi komoly életbölcseséggel telve, következtetést vonhatunk a philosophiai tartalomra, a mely, mint az ezüstér, úgy huzódott végig komoediája durvább anyagán. Tartalmas gnomikus mondásaival élénken emlékeztet kortársára Theognisra (I. 344. l.), a görögországbeli Megara nagy költőjére, a kiről szintén azt mondják, hogy átjött Siciliába. Mind a két költő fényes tanúságot nyújt a megaraiak nagy szellemi tehetségeiről; nem voltak ugyan képesek valamire vergődni állami életökben, sem otthon, sem gyarmatukban, de a szellemi műveltségben bámulatosan nagyra emelkedtek. Lehet, hogy a közel érintkezés más törzsbeli néppel okozta szellemök e kiváló fejlettségét.

Epicharmos megmaradt Hieron udvarában, és dicsőségesen végbevitt tetteit, különösen a lokribeliek megmentését, ügyesen bele tudta szőni vigjátékaiba. Viszont a kényurak is minden lehetőt megtettek, hogy a nagyvárosi közönség kedvtelését a látványosságokban, minthogy a sikelioták különben is nagyon szerették a drámai előadásokat, bármi módon kielégítsék. Syrakusában Demokopos egy pompás szinházat épített, valószinüleg még a két első kényúr uralkodása idején, és föltehető, hogy a szinpadot sok tekintetben itt előbb berendezték, mint magában Athénban. Phormis, Deinolochos, és mások ugyanazt a műfajt művelték; a kölcsönös vetélkedés természetesen a vigjátékot rendkivül fejlesztette, úgy, hogy nincs min csodálkoznunk, ha idővel a sziget határain túl is elterjedett. Athénban például kellő figyelemben részesült a siciliaiak találmánya, és Krates (III. 370. l.) volt állitólag az első, a ki a nyilvános élet egyes kiválóbb alakja helyett egy-egy osztály képviselőjét hozta a szinpadra; a jellem-vigjáték

mellett aztán még a mythologiai travestia is meg lőn honosítva Athénban, a mint azt Kratinos és kortársai példáján be is lehet bizonyítani [92]).

Rokonirányu tehetség volt Epicharmossal még egy ifjabb kortársa is, a syrakusai Sophron, a ki bár nem irt versben, és a mint látszik, nem is dolgozott a szinpad számára, mégis egyike volt a legkiválóbb drámai költőknek. Mimusaiban ugyanis, a melyek ha ügyesen adattak elő, egészen drámai hatásúak voltak, a siciliai életet mindennemű változatosságában, élénken, szemlélhetőleg rajzolta, még pedig velős, közmondásokkal füszerezett és népies nyelvezettel. A mellett azonban, hogy oly élesen meg tudta figyelni a különböző emberek, nők és férfiak jellemét, a szinészetet magát is a lehető legmagasabbra fejlesztette, és eredetiségével, a mely műveiben nyilatkozott, a görögök és rómaiak költőire és bölcselőire is jelentékeny befolyást tudott gyakorolni.

Mialatt Epicharmos a Siciliában virágzó műfajhoz csatlakozott, és azt annyira kimüvelte, hogy még Athénban is szives fogadtatásra talált, az alatt az anyaországban dívó művészetek viszont Siciliában honosíttattak meg, egyes átköltözködő nagy mesterek által, úgy hogy a két ország között találmányaikban és művészetökben élénk és termékenyítő csere fejlődött ki.

A görög művészek, és különösen a költők, mindenkor nagyon szerették a vándoréletet. Ámde Pindart, Aeschylust, Simonidest és Bakchylidest nemcsak a dicsőség, nemcsak az élvezetekre való kilátás csalta Siciliába és az akragasi és syrakusai udvarokba, hanem főkép a sziget sokoldalú szellemi műveltségének a hire, fejedelmeinek ritka szerencséje; a nyugalom vágya a dicső csaták után

vonzotta őket ide, a mely után otthon hiába áhítoztak, és az a sok mindenféle látnivaló, a mikről kiki bámuló elragadtatással beszélt, a ki csak a városokban bővelkedő szigetet valaha meglátogatta. De legjobban az Aetnát bámulták meg a görögök. Hieron uralomra lépte táján csapott ki ismét hosszu pihenése után tűzlángja, és Pindar és Aeschylus tanúskodnak róla, mily hatalmas benyomást tett e természeti tünemény kortársaikra [93]).

A görögök e vonzódását Siciliához Hieron, a ki maga is rendkivül érdeklődött a tudomány és müvészet iránt, és a költészettel tényleg is foglalkozott, ügyesen és buzgón kizsákmányolta. A ki Siciliában kiváló ember volt, mind együtt volt már udvarában. Korax, a siciliai szónoklat megalapítója, az első a görögök közt, a ki a szónoklat müvészetét tudományosan tárgyalta, nagy tekintetben állt Hieron udvarában; ugyancsak ez időben a philosophia, a természettudományok, a mathematika és orvostudomány is virágoztak, és a mi különösen említésre méltó, a tudomány és művészet sajátságos módon egybefolyt, úgy hogy például maga Epicharmos munkákat irt az orvostudományról és még az állatok orvoslásáról is; szóval, az általános felé hajló irány, egy bizonyos philosophiai kutató rendszer volt uralkodóban a sikelioták között; minden tünemény és tárgy fölött gondolkodtak, és az emberi dolgokat mind szoros összefüggésbe kivánták hozni egymással. Hieron udvarában tehát az idegen nagy mesterekkel együtt bölcsekből és költőkből oly kör alakúlt, a melynek párja Görögországban nem volt föltalálható. És e férfiak nem voltak pusztán arra valók, hogy Hieron velök hiuságát legyezgesse, oly ritka fényt szerezvén általok udvarának, sőt inkább mindannyian jótékony befolyást gyakoroltak reá

és környezetére is, különösen az idegen mesterek, mint például Simonides is, a ki a békét közte és Theron között helyreállította; független emberek lévén, szabadabban és bátrabban szólhattak vele, viszont másrészt ők voltak a legjobb biztosíték, hogy a siciliai fejedelmek dícsősége világszerte hirhedtté válik. Azért is Hieron röviddel trónralépte után meghívta magához Aeschylust, és ez sok évet el is töltött udvarában boldogan, és költői munkáival elfoglalva; Hieron kedves városának dicsőítésére egy pompás ünnepi költeményt az Aitnaiai-t irta (76, 1; 476); Sicilia történetét kapcsolatba hozta az anyaországéval; már pedig nagyobb öröme miben telhetett volna a dicsőségvágyó fejedelemnek, mint a mikor látta, hogy a maga győzelmeit a salamisi és a plataeai nagy csatákkal összefüggőknek, és velök egyértékü nemzeti diadaloknak ünnepelik! A »Perzsák« szinre hozatala Syrakusában nevezetes eseményt képezett az ottani szinház történetében, és nem is lehet benne kétség, hogy az egész munka a siciliai benyomások hatása alatt és magában Siciliában keletkezett. Aeschylus annyira otthonossá vált Siciliában, hogy későbbi drámáinak még a nyelvezetén is, mint sokan vélték, föl lehetett ismerni ott való tartózkodásának a nyomait, és vonzalma a szép sziget iránt oly nagy volt, hogy késő aggságában visszavándorolt újolag [94]).

Még szorosabb összeköttetésben élt Pindar a siciliai uralkodó családokkal. Ő is szereti a szigetet, a melyet Zeus Persephonénak adott ajándékba; lelkesülten dicséri termékeny szántóföldjeit, és kéri az isteneket, »hogy a pompás, gabonatermő ország mind végiglen ragyogjon sugárzó fényességben, csillogjon gazdag városainak tetőivel, és lakja mindig e nép, a mely soha meg nem feledkezik az

érczrengető háborúról, lóhátról harczol, és gyakran feje köré övezte már az olympiai olajfa dicsőséghozó koszorúját.« Ő, a ki oly hű tisztelője a Delphi adta törvényeknek, az ősi nemzetségeknek oly igaz bámulója, valóságos ünnepet ül, a távol szigeten a dór kormányformát új fényre derűlten látván, és hogy mint fakadoznak az uj ágak virágzásra ősrégi, dicső törzseiből a hellének nemzetének.

Ezért szereti oly nagyon, különösen az Emmenidákat (220. l.), mert ők is, valamint maga a költő, a Kadmostörzsből származtak, és mert hitét az ősi nemzetségek öröklött erényeiben oly fényesen igazolták. Lelkesűlten magasztalja Theront, dicséri vendégszeretetét, barátságos lelkületét, szives jó indulatát, a hogy támogatja a szerencsétleneket, és mikor kitört a két uralkodó közt a viszály, ő az Emmenidákat pártolta, míg ellenben Simonides és Bakchylides Hieron mellett tartottak. Mindamellett Syrakusában is nagy becsűlete volt Pindarnak; Hieron érdemeit is kellően tudta méltányolni és magasztalni; vetélkedett Aeschylusszal, terjesztvén hirét Aetna megalapítójának széles Görögországban, ámde magasztaló dalai komoly intelmekkel is füszerezvék. Csitítani akarja a fejedelem szenvedélyes természetét, és elégűlt, derűlt megnyugvásra hangolni. Maga példáján megbizonyítja mondását, »hogy az egyenes szavu ember minden alkotmányban, még a kényúr előtt is, a legderekabb,« és midőn Hieron ocsmány kémeket gyüjtött maga köré, hogy a fővárosban történő legcsekélyebb eseményekről is tudomással birjon, Pindar merészen megtámadja rendszerét, és az udvarosok és rágalmazók seregét, a kik sugdosásaikkal megvesztegetik a fejedelem jobb hajlamait, vérig üldözi keserü, maró gúnyjával.

Ilyetén középpontja volt Syrakusa a kényurak ural-

kodása idején a legváltozatosabb szellemi életnek, és székhelye a hellén hatalomnak és műveltségnek. Ennek folytán maga a város is egészen más alakot öltött. Ortygia szigetéről már rég a szárazföldre lőn áttelepítve; de nem, a mint várni lehetne, nyugotnak a nagy kikötő partja körül terjeszkedett, hanem éjszakra, az Achradina mészkő-fensíkra, mert bár kényelmetlenebb volt itt, mint a kikötő körül, de csakis itt volt száraz a talaj és egészséges a levegő. Gelon a fensikon az Achradina városrészt, a mely maga négy-ötszörte akkora volt mint a szigetváros, és mellette nyugatra Tychét vette körül falakkal. Azért mondták Gelon hármas városának, és kikötőivel, hajógyáraival, palotái és templomaival, számos nyilvános épületeivel a hellének valamennyi városa közt a legnagyobbszerü volt. A fejedelmi palota, és a város legrégibb templomai a szigeten voltak; ugyanitt nem messze az isthmostól állt Apollónnak is egy temploma, a melynek a keleti lépcsőzetén a felirat ugyanazon korabeli, mint ama sisaké, a melyet Hieron tett le fogadalmi ajándékkép (241. l.). Gelon Achradina falai elé a himerai győzelem után egy templomot építtetett ama nagy istenasszonyok tiszteletére, a kiknek a segítségével nemzetsége oly nagy hatalomra került (216. l.). Tul az Anaposon, a mely a nagy kikötő legfelső részén ömlik a tengerbe, egy külváros épült az olympiai Zeus egy temploma körül. A szent építészet Korinthosból, a templomépítés e szülőhelyéből, Siciliába is átkerült, és a gyarmatok remek épületeik fényével és pompájával is, mint minden egyébben, versenyre keltek az anyaországgal.

A himerai győzelem új korszakot nyitott meg a siciliai építészetben, valamint Athénban a perzsa háborúk. Egyrészt a templomokat teletömték mindennemű érté-

kes ajándékokkal, így például a külvárosi Zeus templomban Syrakusában, Gelon az istenség szobrára a karthagói zsákmányból egy köpenyt csináltatott tiszta aranyból, másrészt meg a számtalan rabszolgával olyan épületeket emeltettek, a melyekhez nagyságra eleddig még nem volt egyetlenegy se fogható. Márványuk nem volt; de a hegységben elég volt a kőbánya, és a mészkövet valami vakolattal márványfényességűre tudták csiszolni. Győzelmi emlékül magánál Himeránál is építettek egy templomot, a melynek maradványai ujabban ismét napvilágra kerültek. Mindannyi siciliai építmény között azonban a leghatalmasabb az akragasbeliek Olympieionja volt, a kikötőbe vezető úton. A győzelemadó Zeus templomszolgálata valamint Syrakusában, úgy itt is a peloponnesusiak mintájára volt berendezve, de a templom maga olyan rendkivűli nagy volt, hogy egyedűl csak az ephesosi Artemision multa fölül. Magasságra kétszer akkora volt mint a Parthenon. Kivülről az épület gazdag plasztikai diszítésekkel volt ellátva; bent az alsó oszlopsorozat mögött kolosszális nagy gigansok támasztották alsó karjokkal és előrehajló fejjel a sekrestye tetőzetét, a melyben magában az olympiai Zeusnak, a gigansgyőzőnek szobra volt felállítva. [95]).

Mindenesetre hiányzott ez épületekben a belső nagyság és az a finom kivitel, a mely oly kiváló sajátsága az athéniek szent építkezésének, és maga az igazi művészet háttérbe szorúlt a külső hatás hajhászatában. De annyival sajátságosabb és méltán bámulatkeltő volt maga a polgári építészet, a melyet Sicilia fejedelmei különös gonddal műveltek, és még mai napság is bővelkedik a sziget ama régi időkből sok olyan maradványnyal, a melyek mind a tudományos technika bámulatos fejlettségéről tanúskodnak. Köztök különö-

sen említést érdemelnek Syrakusa csatornái, a melyek a hegyi forrásokat az egész sziklavároson keresztül és a tenger alatt egész Ortygiába elvezették, a hol az Arethusa forrásán át ismét felbuzogtak; és még az Anopos számára is készítettek egy mesterséges ágyat, a melyen át vizét a városba hömpölygette. A föld alatt folyó vizet ismét számos kút által tették közhasználhatóvá, valamint Attikában (I1. 93. l.), és itt is, ott is e vizvezetékek egy része még manap is használható állapotban van. Még híresebbek voltak Akragas vizműépítései, csatornái, a melyeket ők Phaeakoknak neveztek (karthagói hadi foglyok építették ezeket, valamint a syrakusai csatornák egy részét is), és halas-tavai, a melyeket lakomáik kedvéért építettek, és a melyek hattyúikkal és mindenféle más szárnyasaikkal nem csekély díszítésére szolgáltak a városnak. A házak is pompásabban épültek Akragasban, mint egyebütt Görögországban. A gazdagok lakó házai valóságos paloták voltak, és a család szükségletén túl pazarló fénynyel voltak berendezve. Kiki abba helyezte büszkeségét, hogy minél több vendéget fogadhasson házánál. A kényurak azon iparkodtak, hogy népes székhelyök a tisztaságban és rendben is kitünő legyen. Azért csak előkelő és gazdag családokat toborzottak városaikba (224. l.) és a szegényebb nép letelepülését tőlök telhetőleg megakadályozták.[96])

A külföld előtt városaik hirnevét azzal is biztosítani törekedtek, hogy pénzeik verésére kiváló gondot fordítottak. S csakugyan ebben vergődött a siciliaiak művészete a legnagyobb jelentőségre. Otthon az anyaországban csak arra fordították figyelmöket, hogy a pénznek tényleg is meg legyen a maga teljes névértéke, viszont itten közérdeknek tekintették, hogy a pénzdarabok szép veretűek is legye-

nek. A kezdetlegesség tehetetlenségén, a melyen más városok oly sokáig vesztegeltek, a siciliaiak hamarosan túl is voltak. Már 480-ban általánossá vált nálok a kétoldalu veretés (III. 325. l.). Legyőzvén a technikai nehézségeket, a rézmetszők művészetté emelték mesterségöket, és innen az itteni szokás is, hogy nevöket a pénzdarabokba szabad volt bevésniök.

És valóban a sziget minden nagyobb városától maradtak ránk pénzdarabok, a melyeket jelvényeik ügyes elrendezése, csinos kivitelök, és a rajtok lévő fejek kitünő alkotásánál fogva bátran műdaraboknak lehet mondani. Nemcsak az istenszolgálatnak emlékei, hanem történeti emlékek is, és nemcsak a tyrannusok győzelmeit a kocsiversenyeknél megörökítők, hanem országuk történetéből is ábrázolnak egy-egy jelentősebb eseményt, epigrammszerü rövidséggel. Igy például Selinus városa didrachmáin a Hypsas folyó látható Asklepios oltárán áldozva. Hálaáldozat ez a mocsáros völgyláp kiszárításáért, a melyet Empedokles tanácsára vittek végbe; egy kedvetlenül elszálló mocsári madár szellemesen és mégis félreérthetetlenül jelezi az üdvös változást, a mely a város határában végbement.

Az e fajta műdarabok legremekebbjei Syrakusa városának nagy, éremalaku tizdrachmás ezüst-pénzei. Hátsó lapjokon egy győztes lófogat van bevésve, és lehet is, hogy a győztesek megjutalmazására használtattak; elől szép női fej van rajtok, körülvéve delfinektől, jelképe az Arethusa forrásnak, a mely halakban duslakodó vizét — a halak az istenasszony szent állatai voltak — Ortygiában fölbugyogtatta. A régiebbek közül valók valószinüleg azok a pénzek is, a melyek Theron leányának emlékére, Damare-

tion nevet viseltek. Ő kapcsolta együvé a két uralkodó házat, a melyeknek békés egyértése Sicilia történetének legfényesebb korszaka, és a béke létrejötte után állítólag egy arany koszorút kapott Karthagótól ajándékba, a melyet ő, mint hirlik, pénzzé veretett, és a közjóra fordított. Emléke fönmaradt egy fogadalmi ajándékban Delphiben is a »damaretioni aranyból« készült háromlábúban, és ugyanaz a Simonides, a ki az anyaország győzelem-emlékeit avatta fel epigramjaival, a Deinomenidák ajándékaira is megcsinálta a feliratokat, a melyekben tanúságot tett nekik, hogy a barbárok legyőzésével ők is testvérileg közreműködtek a hellén szabadság biztosítására. [97])

Ilyenek valának ama békeévek művei és emlékei, a melyek a dicső győzelemre következtek. Jelentőségök a sziget fejlődésére nézve ép olyan nagy volt, mint ama békéé, a melyet az anyaország különösen a perzsa háborúk után élvezett. Igaz ugyan, hogy nem voltak szabad államok, a melyek e győzelmeket kivivták és ünnepelték, de sehol egyébütt nem fejlődött oly szoros kapcsolatban, mint itt az uralkodók dicsősége és szerencséjével egyarányosan a polgárok jóléte is, és a kényurak sehol oly mérséklettel nem használták hatalmukat, sehol sem tudták oly hosszú ideig e merőben összeférhetetlen dolgokat, a tyrannismust és a törvényes rendet egymással megegyeztetni.

Bármennyire kiváltak is azonban a siciliai tyrannusok valamennyi megelőzőik felett, uralmok mégis csak egy sorsra jutott amazokéval. Képtelenek voltak ők is huzamosabban fentartani magokat, azért mert a királyi uralom, a mint

azt Gelon és Hieron megalapította, despotismussá és párturalommá fajúlt, mert az ifjabb nemzedékben, a mely fényben és gazdagságban nevekedett fel, hiányoztak az erények, a melyekkel elődeik házuk hatalmát megalapították. Az Emmenidák trónja már a nagy Theron fia alatt összeroskadt, és Gelon fia a legszomorúbb sorsra jutott, a minő csak trónörököst valaha érhetett. Valószinüleg mostoha-atyjának elhalta után, Deinomenes négy fia közül a legifjabbnak, Thrasybulos nagybátyjának került a kezébe; ez pedig gonosz hatalomvágyból öcscsét a legnagyobb kicsapongásokba sodorta, úgy, hogy testileg és lelkileg is végkép tönkrement. Thrasybulosnak már pártja is volt, a mely őt kivánta az uralomra emelni. De támadt ugyanekkor egy köztársasági párt is, a mely az egyenetlenséget az uralkodó családban folyton szította, hogy aztán annál könnyebben elűzhesse, úgy, hogy Thrasybulos Hieron halála után elfoglalta ugyan a trónt, de a legnagyobb erőszakoskodásokkal sem volt képes tovább egy évnél az uralmat megtartani. Nyílt összecsapás keletkezett Syrakusában a polgárok és a zsoldosok, a köztársaság és a kényuraság között; az ütközetben a többi szigetvárosok, Akragas, Gela, Selinus és mások szintén résztvettek és Thrasybulos végre nagyon meg lehetett elégedve, hogy csak szabad elvonulást és Lokriban, Itáliában, menedéket nyerhetett.

Igy végződött Syrakusában (78, 4; 466-ban) a Deinomenidák tizennyolcz éves uralma. Akragas példájára Gelában és Syrakusában a köztársaság lőn helyreállítva, és hogy e szebb és jobb kor felvirradtáról örökké megemlékezzenek, a syrakusaiak a *szabadító* Zeus tiszteletére az Eleutheria ünnepet rendelték. Ámde ez a változás sok bajjal, kemény küzdelmekkel járt. A nagy városokra egy-

átalában nehezen alkalmazható a köztársasági kormányforma, de meg kényurak tősgyökeresen átalakították a városok belügyi kormányzatát is; maga a polgárság nagyon is sokféle elemből volt összekeverve, semhogy békésen meg tudott volna egyezni a község új szervezését illetőleg. Syrakusában ugyancsak kisérletet tettek a letelepült és törzs-polgárok egybeolvasztására, de kizárván ez utóbbiakat minden hivatalból, érzékenyen megsértették őket, úgy hogy viszály keletkezett, a mely ismét magában benn a városban véres összeütközésekre vezetett. A város egyes negyedeiből folytatták, mint valami erősségből, a pártok egymás ellen küzdelmöket. Hét ezer zsoldos és polgár volt még a városban azok közül, a kiket Gelon telepített meg; ezek elfoglalták a belvárost, Ortygiát és Achradinát, úgy hogy a törzs-polgárok a külvárosokba szorúltak. Itt a nagyterjedelmű városhegy nyugoti oldalán, Epipolaiban elsánczolták magokat, és a város közlekedését a belfölddel meg az élelem szállítását megakadályozták. Igy aztán végre sikerült nekik ellenfeleiket az elvonulásra kényszeríteni.

A tyrannusok bukásának azonban más tekintetben is nagyok voltak a következményei. Most ugyanis a sikulok, a kiket a Deinomenidák eddig féken tartottak, szintén föltápászkodtak, és merész vezérök Duketios alatt egyesülést iparkodtak létrehozni egymás között, hogy elég hatalmassá válva a hellénekkel bizvást szembeszállhassanak. Gyülöletűkben a kényurak és minden hátramaradt műveik iránt a syrakusaiak még ezekkel is szövetségre léptek, és velök egyesülten kivonultak a tyrannus alapította Aetna ellen. Hieron gyarmatosai bátran védelmezték magokat, de végre is engedniök kellett, és rövid léte után feloszlott a büszke

város, a melynek Hieron oly nagy ünnepiességek között vetette meg alapját egy öröklétre. A város alapítójának szobrát ledöntötték, a katanebeliek visszaköltözködtek régi városukba (461; ol. 79, 4-ben), a sikulok visszakapták földjöket, és az aetnabeliek Inessába, az Aetna tövébe telepíttettek, a hol előbbi nevök alatt alkottak magoknak községet. [98])

Legtovább a kényuraság a siciliai tengerszorosou tartotta fönn magát ama két városban, a melyeket Anaxilaos egyesített egy birodalommá. Itten ol. 76, 1, (476-tól) fogva Mikythos volt a kormányzó. Rabszolga volt eredetileg, és Anaxilaos olyan bizalommal viseltetett irányába, hogy gyermekei gyámjává és Rhegion és Zankle kormányzójává tette meg. Bölcs és mérsékelt uralkodó volt, a mennyiben a tyrannismust a polgári alkotmányosság mintájára kezelte, de elszánt és erélyes is, olyannyira, hogy például a tarentumbelieknek, mikor veszedelemben voltak, segítségökre indult, és Italia nyugoti partjaira még gyarmatokat is küldött ki. Maga Hieron végre féltékenynyé lőn reá, rábirta a kényúr gyermekeit, hogy követeljék tőle vissza atyai örökségöket. Mikythos készségesen megfelelt kívánságuknak, és mindenről, a mit kormánya idején tett, nyilvánosan pontos számadást adott. A fiúk hamarosan megbánták tettöket, de ő megmaradt elhatározása mellett, és magánvagyonával hajóra szállt, a polgárok áldásaitól kisérve, és elment Arkadiába Tegeába, hogy nyugalomban töltse el ott hányt-vetett életének még hátralévő napjait. Ez ol. 78, 2 (467-ben) történt. Emlékét fényesen megörökítették számos fogadalmi ajándékai Olympiában. Anaxilaos fiai még körülbelül hat évig megmaradtak trónjokon, míg végre őket is elüzték.

Most tehát egész Siciliában egyforma kormányzatuk volt a helléneknek. A polgárságok, eltávolíttatván mindazok az elemek, a melyek a tyrannusok idején furakodtak közéjök, megtisztúltak; a számüzöttek visszatértek, a kényurak uradalmai közbirtokká váltak, és a szabad alkotmányosság mindenütt ujolag életbelépett. A kényuraság megszüntével a községek szembetünően felvirágoztak, valamint Athén is a Pisistratidák elűzetése után.

Találkoztak ugyan még hatalomvágyó pártvezérek, a kik az átmenet okozta zavarokat arra akarták felhasználni, hogy a kényuralmat ismét visszaállítsák. Syrakusában például egy Tyndareon nevezetü ember pénzt osztogatott a nép között, és már gyüjtött is magának egy csapatot, a mely kész lett volna számára az uralmat megszerezni. De még mielőtt elég hatalommal rendelkezhetett, hogy ellenszegűljön a törvényeknek, elfogták és kivégeztették. Hogy pedig a jövőre minden ilynemü kisérlet lehetetlenné váljék, a syrakusaiak az attikai ostrakismushoz hasonló eljárást honosítottak meg magoknál, a mely Athénban is ugyanilyen körülmények közt létesíttetett. Syrakusában levélszavazatnak (petalismos) nevezték, mert itt nem cserépre, hanem olajfalevelekre karczolták be az illető nevét, a kit az alkotmányra nézve veszélyesnek tartottak. Igy végre teljes diadalra jutott a demokrata párt mindenütt az egész szigeten; egyik-másik politikai berendezését úgy látszik az athéniektől vette kölcsön, másrészt meg valószinüleg befolyással volt rá, hogy viszont Athénban is a győztes reformpárt sikerei tartósak maradjanak.[99])

Sicilia egyes városaira, és különösen Syrakusára nézve, a demokratia teljes győzelme szellemi tekintetben is korszakalkotó volt. A birtokviszonyok fölforgattatván, sok

magánpör jött folyamatba, és kifejlődött a törvényszéki szónoklat; a népgyülések pedig, a melyekben az állami ügyek vitattak meg, megteremtették a politikai szónoklatot.

A beszéd művészi kezelésére a sikeliótáknak már természettől kiváló tehetségök volt, és maga Epicharmos vigjátékai bizonyítják, mily korán ki is művelték azt. Most azután Korax (253. l.) lépett föl ügyvédnek, és rendkivüli nagy hirre tett szert; gazdag tapasztalatai alapján összeállította a szónoklat theoriáját, a melyben sok mindenféle jogi eset tárgyalását tanította. Tanítványa Tisias volt, ezé ismét Gorgias, és rövid idő alatt a szónoklatban teljesen kifejlődött egy új irány, a mely egyedül Siciliában volt otthonos. Hasonló körülmények közt Akragasban, is fölvirágzott a szónoklat; Empedokles, a philosophus tünt itt ki leginkább mint népszónok, úgy hogy Aristoteles őt mondja a rhetorika megalapítójának. A kényuraság pártosaival kemény és győzedelmes küzdelmeket vívott, és a fejedelemséget valamint Solon, állhatatosan visszautasította, noha felajánlották neki többször polgártársai.

A történelmi kutatás is előrehaladt az általános mozgalom idején. Tudományszomjas férfiak összegyüjtötték és feldolgozták a gazdag adatokat a hazai történethez; így például a kényurak elűzetése után való évtizedekben a syrakusai Antiochos, a Xenophanes fia, irt egy bő munkát Italia és Sicilia városairól, a melyet, úgy látszik, már Thukydides is használt, és a melynek elvesztét mi is a lehető legfájdalmasabban érezzük, valahányszor a nyugoti Görögország felől történeti áttekintést akarunk magunknak szerezni.

Eleinte az egész szigetnek volt valamiféle közös al-

kotmánya is. A dór meg az ión városok jó egyetértésben éltek egymással, és közös országgyülésbe jártak, hogy egyöntetü nemzeti politikára egyesüljenek. A sikulokkal is békés egyetértésben éltek a hellén városok, és még a hontalan zsoldosok iránt is oly nagylelkűek voltak, hogy Zankle határában helyet jelöltek ki a számukra, a hol meg is települtek. Ámde hamar véget ért a nemzeti egyetértés e boldog korszaka; a tyrranismus meg volt buktatva, de velök egyetemben meghiúsultak ama nagy tervek is, a melyeket Syrakusa és Akragas urai tűztek ki magoknak életök czéljául. A törzsbeli különbségeket ők ki akarták egyenliteni, egy néppé olvasztották volna együvé mind a siciliai görögöket, egyesítették volna haderejöket, hogy bátor bizalommal szembeszállhassanak a külföldi ellenséggel, és minden avatatlan beavatkozást menten megakadályozhassanak. Mind e szép tervek dugába dőltek; a sziget megint egyes államokra oszladozott, haderejök szétfoszlott; mindenfelé a legnagyobb rendetlenség uralkodott, minthogy a községek egyszerre, átmenet nélkül jutottak a szabadság élvezetébe, és mihamar felburjánzott a demokratia minden átka, a pártoskodás, a fegyelmetlenség, az irigy fenekedés a gazdagok ellen, a melyek fölemésztették fenékig a községek erejét, mert nem voltak magasabb czéljaik, hogy ilyenek után törekedjenek. A féltékenység a dórok és iónok közt ujra kitört, a sikulok mind szemtelenebb igényeket formáltak, és minthogy a jogi kötelékek, a melyeket még a kényurak fűztek, mindannyian rögtön és erőszakosan megszakíttattak, iszonyu nehézségekkel járt az új alkotmány állandó és szilárd megalapítása.[100])

Italiában még kevésbé lehet a görög városok közös történetéről szólanunk, mint Siciliában. Mert itt állandó egyesülés egyátalában nem jött köztök létre, sem az amphiktyoni templomok (II. 190. l.), sem egyes városok tulnyomó hatalma által. A görögök itt még jóval inkább szétforgácsolták erejöket, és sokkal nagyobb volt a gyülölség is az egyes achaei, dór és ión városok közt, a melyek sürűen egymás mellett virágzásra jutottak.

Fenállásuk első két századában virágoztak fel ennyire e városok nagy Görögország buja, termékeny földjén. Fejlődésök történetét megirta Antiochos, de munkája elveszett, úgy hogy főkép pénzeikből következtethetünk jólétökre, ezekből állapíthatjuk meg vallásos szertartásaikat, és egymáshoz való viszonyaikat. Az achaei városok vékony ezüst pénzeiből például, a melyek irással vannak ellátva, és egyfelül homorú, és viszont domború veretűek, láthatjuk, hogy ők ép ellenkezőleg mint az anyaországbeliek, a kiknek pénzeik még jó nagyok és vastagok voltak, már a 7. században Kr. e. elég ügyesen meg tudták hiusítani a hamis pénzek készitését. Politikai műveltségökről tanúskodnak a törvényeik (II. 327. l.), és hatalmukról gyarmataik a nyugoti partvidéken; Sybaris, Kroton és Lokri a félszigetnek mind a két oldalán uralkodtak. Azonban mihelyt kibontakoztak lassú fejlődésök e homályos századaiból, nyomban a legirtózatosabb gyülölség üt ki közöttök, és nagy Görögország földje olyan véres csaták szinhelye lőn, hogy náloknál véresebbeket hellen városok soha nem vívtak egymás ellen. Sehol a görögök közt ilyen borzasztó kegyetlenségek, pusztitások nem történtek, és sehol az emberek a szerencse és jólét tetőpontjáról ily váratlanúl, mint itt, le nem zuhantak a legmélyebb nyomoruságba, a halálos pusztulás örvényébe.

Eleinte az achaei városok voltak a leghatalmasabbak, Sybaris, Kroton és Metapont; közös erővel iparkodtak megakadályozni a más törzsbeliek letelepülését, és egyesülten az ó-ioni Sirist, Metapont és Sybaris között, tövig le is rombolták (ol. 50; 580-ban). Majd meg egymás közt vesztek össze, és Kroton és Sybaris keveredtek háborúba; Sybaris legyőzetett, a várost a krotonbeliek teljesen lerombolták, és szine fölött a Krathis folyónak egy csatornát ástak, hogy soha még nyoma se legyen megtalálható (ol. 67, 3; 510-ben). Igy hát még a perzsa háborúk előtt eltünt a föld szinéről alsó Italia két legpompásabb városa, a melyekkel Kleisthenes fejedelmi palotájában (I. 318. l.) ismerkedtünk meg. Sybaris eleste azonban a győzőkre nézve is végzetes volt. Teljesen bomlásnak indultak az achaei városok; a lázadó nép a pythagoreisták hatalmát, a kik magok emelték oly nagygyá Krotont, megbuktatta, és velök együtt megfosztotta az aristokrata családokat is uralmuktól (II. 327. l.). Sokáig dühöngött a véres lázadás a városban. Görögország minden zugából jött a sok követség, tanácsával meg akarván nyugtatni a polgárságot. Mind hiába, a város nem volt képes a maga erejéből a rendet helyreállitani. Végre is magok az anyaországbeli achaei városok léptek közbe, és a gyarmatok elfogadták az ő politikai alkotmányukat, a mint azt Polybiosból tudjuk, bár magát az időt, a mikor, és a körülményeket, a melyek közt ez a hatásos közbenjárás történt, közelebbről nem vagyunk képesek meghatározni [101]).

Általában pedig Nagy-Görögország története az anyaországétól egészen függetlenül fejlődött. Jól tudták ugyan az italiai városok, hogy hóditó vágyában Xerxes reájok is szemet vetett, mindazonáltal csak egyetlenegy hajó jött mind-

össze tőlök Salamisba a hellének segítségére, a krotoni Phayllus hajója. Szülővárosa, a mely hajdan mintaképe volt a görögöknek, — Demokedesnek (II. 410. l.) és Milonnak a hazája — a mely minden más város között a legtöbbször nyert koszorút Olympiában, immár végkép megtört erejében a sok polgárháború és vesztett csaták következtében. Kihaltak a tornaiskolák, és a krotonbelieknek elzsibbadt erejök is, lelohadt győzelmi bizodalmuk. Ehez járúlt még, hogy azon időtájt, mikor a púnok Siciliába és a perzsák Hellasba törtek, az italiai népek is csoportosan özönlöttek a görög városok ellen, különösen az iapygok, a messapok (II. 177. l.) és a távolabbra eső peuketok.

Tarentum volt most az achaei városok tönkremente után a legpompásabb város alsó Italiában, és fő székhelye a környék kereskedésének. Dúsgazdagságával magára csődítette a barbárokat, és bár a rhegiumbeliek segítségére voltak, mégis rémítő vereséget szenvedett (ol. 76, 4. 473-ban) olyannyira, hogy Herodot azt mondja, hogy ehhez fogható veszedelem hellen népet nem ért még az ő koráig.

Tehát egyidejűleg Hieron győzelmével a tyrrhenusok felett, Italia keleti partja egész le a siciliai tengerszorosig a barbárok hatalmába került. Tarent ereje azonban nem volt végkép megtörve. A város régi családai a mondott csatában ugyan elpusztúltak, de végre itt is megindúlt az a mozgalom, a mely a Kr. e. hatodik század befejeztével végigjárt az egész hellén világon. A nép jogot nyert az állam kormányzatában, és a demokratikus kormány alatt annyira megerősödött, hogy megújítván a barbárokkal a harczot, már ol. 78. és 80-ban Delphibe nagyszerű győzelmi ajándékokat küldhettek, Ageladas és Onatas műveit, a kik a dicső

lovas és gyalog harczokat a barbárok ellen érczöntötte csoportokban örökíttették meg. [102])

Legyőzetvén a barbárok, itt is, valamint az anyaországban, újból kitört a visszavonás. Ez egyszer a viszálykodást az elpusztított Sybaris polgárai indították meg, a kik, bár szét voltak szórva, soha föl nem hagytak a városuk fölépítésére irányuló törekvésekkel. Első kisérletök alkalmával (ol. 76, 1 476-ban) syrakusai segítségre számítottak; Hieron meg is igérte nekik, de nem adta meg, úgy hogy ismét leverték őket a krotoniak. Később, 58 évre városuk elpusztulása után, újból összegyűlekeztek gyarmatvárosaikból (III. 315. l.), vissza is hódították régi lakhelyöket, de már öt év múlva újra kiüzték őket régi ellenségeik (83, 2; 447-ben). Amde bátorságukat a balsors nem volt képes megtörni. Az anyaországhoz folyamodtak most támogatásért, először Spartába, majd még Athénba, és ugyancsak az ő folyamodásukra indúltak meg Hellasból azok a több rendbéli vállalatok, a melyek már nagy Görögország további sorsára lényeges befolyást gyakoroltak.

Az anyaországbeli görögök általában csak lassacskán ismerkedtek meg a nyugoti félszigettel, és magoknál az athénieknél is az adriai tengerbe való hajózás közmondássá vált már, ha valami túlmerész vállalatról akartak szólani. Csak mikor Ióniával léptek szorosabb összeköttetésbe, bővültek Italiáról is ismereteik, minthogy az italiaiak az ión tengeri városokkal, mint például Sybaris Miletosszal, régóta kölcsönös érintkezésben éltek. Idővel mind jobban megismerték az athéniek Italia szépségeit, és különösen Siris bőven termő földjére áhitoztak, a mióta tengeri hatalmassággá növekedtek. Határozott jogot formáltak magoknak az ó-iónok e földjére, a melynek szépségét Archilochos is

magasztalta; jóslatok keringtek, olyan értelemben, hogy e föld csakugyan birtokukba kerül még, és a midőn azt kellett várniok, hogy ők is, kényszerűlve lesznek valamint Phokaea polgárai odahagyni városukat, komolyan el voltak szánva, hogy Sirisbe költözködnek, a mint azt Themistokles meg is mondta Eurybiadesnek (III 98. l.). A merész Themistokles gondolataiban annyira el volt foglalva a távol nyugoti partokkal, hogy leányai közűl az egyiket Italiának, a másikat Sybarisnak nevezte el. Eszméi Perikles idejében hajtattak végre. Perikles maga minden erejéből elősegítette az athéniek terjeszkedését nyugot felé. Kiváló sikelióták hivattak meg Athénba (III. 327. l.). Egyes városokkal, mint például Rhegionnal (86. 4.), szövetséget kötöttek, és az athéniek vezetése alatt egy hellén gyarmat telepedett meg a régi Sybaris határában.[103])

Thurii alapítása épenséggel nem volt háborús vállalat, sőt inkább békés czélzatból történt, a törzsek régi viszálykodásának a megszüntetésére. Erre pedig e vidék különösen alkalmatosnak látszott, minthogy régi idő óta keverten éltek itt a különböző törzsbeliek, és magában Tarentumban, bár dór város volt is, a dór szokások épen nem voltak kizárólagosan az uralkodók. Maga Thurii is nyomban a honi szokás, azaz Charondas törvényei szerint rendezkedett; Athén csak védő szövetségeseként viselte magát, és gondosan óvakodott, hogy ne tegyen olyasmit, a mi talán féltékenységre adhatna okot bárhol is. Mindamellett nem kerűlhették el a háborút, mert az italiai városok rögtön izgalmas féltékenységbe estek. A tarentumbeliek azt hitték, hogy ő ellenök van irányozva az egész, és kisérlet tétetik megszorítani őket hatalmukban, a melyhez fogható nem volt ez időben egész nagy Görögországban; fél-

tek, hogy meg fogják őket akadályozni további terjeszkedésökben, és annyival is inkább, mert az új város gyorsan fölvirágzott, és még azonfölül az achaei városokkal lépett összeköttetésbe. Így hát a thuriibeliek örökségképen Sybaristól Tarentum gyülölségét is megkapták, és minthogy anyavárosuk jogait a Siris földjére vonatkozólag szintén érvényesíteni akarták, bele is keveredtek a háborúba hamarosan. Sajátságos játéka volt a sorsnak, hogy e küzdelmökben a dór város ellen épen egy lakedaemoni ember volt a vezérök, t. i. az a Kleandridas, a kit száműztek a spartaiak, mert Periklestől meghagyta magát vesztegettetni (III. 225. l.). Végre kibékültek a felek és megosztoztak, olyformán, hogy a tarentumbeliek jogot nyertek a Siritis őket megillető felében gyarmatot alapítani, viszont a thuriibeliek, Sybaris régi uralmát akarván visszaállítani, egész a tyrrheni tengerig terjeszkedtek.

Thurii alapítása által a közlekedés Athén és Nagy-Görögország között igen élénkké vált. Thurii mindig hasznát tudta venni az új erőnek, és egész a peloponnesusi háború közepéig sokan átköltözködtek Athénból, részben állami meghivásra, részben pedig személyes okokból is. Leginkább átvándorolt a vagyonosabb zsellérnép, a mely otthon sokat szenvedett a sykophantesektől, és többen a szövetséges tartományokból is, a kik megunták Athén uralmát, az adók örökös emelését, és még ki tudja mi sok más egyebet. De nemcsak az elégedetlenség űzte át a helléneket a tengeren túli országba. Általános volt ez időben a vonzódás a hesperiai tartományok iránt; kecsegtetett a szép vidék, a nagyszerű városok híre, a melyekben oly vakító fény és pompa uralkodott, a nagy olcsóság, a mely e gabonában és nyájakban oly bővelkedő országban általános volt,

és végre a sokoldalu de sajátszerű műveltség, a mely a virágzó városokban kifejlődött.

Így például a mulatni szerető tarentumbelieknél már támadt egy fajta víg költészet, amolyan drámai alakú játékok, a melyekben a néprege alakjait, istenségeket és herosokat tréfáztak ki, és néha gúnyosan is, de meg a mindennapi életből is beleszőttek egy-egy mulatságos, nevettető jelenetet. E költemények a csapongó jókedvnek voltak szülöttei, és azért mindenkor megérzett rajtok a rögtönzés friss, üde zamatja. Ám komoly dolgoknak sem volt hijján; igen gyakran el-elmondogatták az igazat a közönségnek, még pedig nagyon komolyan, ha nevető ajakkal is. Mert a philosophiai irány mélyebb gyökeret vert nagy Görögországban, mint akárhol egyébütt, és olyan nagy jelentőségre vergődött még a nyilvános élet alakúlataiban is, hogy méltán foglalkoztak oly sokat e különös jelenséggel Görögország legnagyobb gondolkozói. Azért is keresték föl oly sokan a Pythagoreus hazáját, és bámulták a férfiakat, a kik a musikében és a gymnastikában egyaránt kitűntek, mint a hirneves Ikkos Tarentumból, a ki a perzsa háborúk idején Olympiában koszorút nyert, és a legnagyobb mester volt a hellenek közt a gymnastikában, de meg mint philosophus is nagy hirü. A görög hajók mind gyakoriabbakká váltak a nyugoti tengeren; Euktemon (III. 342. l.), Meton barátja már a Herakles-oszlopok felől is helyes nézeteket vallott, és a kereskedés a nyugoti gyarmatokat mind szorosabban összefűzte Athénnal, különösen a mikor kiegyenlíttetvén a pénzláb, a közlekedés is sokszorta megkönnyebbült.[104])

Italiában ugyanis általánosan a rezet használták az érték meghatározására; egy font réz, libra (litra), tizenkét unciába osztva, képezte a pénz és mértékegységet, és az ez

alapon rendezett pénzláb Siciliában is elterjedést nyert. A görög kereskedők és gyarmatosok átköltözködésekor e pénzláb egészen ki volt már fejlődve; általok azonban a külföldi pénznemek is elterjedtek, és közhasználatban maradtak a régi belföldi pénzek mellett. A legfontosabb újításokat azonban e tekintetben Korinthos és Athén honosították meg. Korinthos a Kis-Ázsiában érvényes babyloni arany-érték mintájára, már rég ideje önálló pénzlábat állapított meg magának; az aranyértéket még előbb alkalmazta az ezüstre is, mint az athéniek, és a korinthosi ezüst statér a maga kis-ázsiai beosztásával $^1/_3$, $^1/_6$ és $^1/_{12}$ részekbe Italiában az achaeoknál, Krotonban, Sybarisban és egyebütt is meghonosúlt. Később azonban a bel- és külföldi pénzértéket okvetetlenül ki kellett egymással már maga a kereskedés érdekében egyeztetni. A korinthosiak tehát abbahagyták régi beosztásukat, és a statért (2 drachma) tiz litrába osztották, egy tized értékéig pedig külön ezüst pénzeket (nomos, nummus) verettek, a melyek e szerint egy font rézzel voltak egyértékűek. Így hozták a korinthosbeliek, a kik mintegy született közvetitők voltak a kelet és nyugot között, az ó-kor háromféle pénznemét a magok pénzlába szerint egymással kapcsolatba, és az italiai litrarendszert a drachma rendszerrel egybeolvasztották, de sőt még magok között is litrák szerint számitottak. A korinthosiakon kivül még az athéniek értékrendszere honosúlt meg nyugoton, különösen Etruriában, Tarentumban és Siciliában. Élénkülvén összeköttetéseik alsó Italiával, lassacskán kibékültek a rézpénz használatával is. A rézpénz meghonositásáról nevezetessé vált államférfiu és költő, Dionysios a »rézember« egyike volt a Thuriiba menő gyarmatosok vezéreinek. [105])

Azonban minél sürűbben érintkeztek az athéniek a nyugattal, annyival inkább változott eddigi magaviseletök. Perikles politikáját, a ki egyedűl békés uton iparkodott Athén tekintélyét a nyugoti tengerekben megállapítani, immár el akarták hagyni, és mindenféle hóditó terveket kezdtek kovácsolni. Később egy-egy uj állam lépvén be szövetségökbe, e terveik sikerültére kilátásaik lényegesen gyarapodtak. Már Kerkyrát is például csakis a Sicilia és Italiára való tekintetből vették föl az attikai szövetségbe (10. l.). Gyűlöletök Korinthos iránt folyton sarkalta őket, hogy hódító terveket készítsenek a korinthosi gyarmatok ellen. Csakis a kedvező alkalom hiányzott még e tervek kiviteléhez; csak arra vártak még az athéniek, hogy okot találjanak beleavatkozni a gyarmatok belügyeibe. Az alkalmat erre meg is adták magok a siciliaiak.

Sicilia állandó nyugalomra nem tudott szert tenni. Nagyon is el volt itt hintve a visszavonás magva; egyrészt magokban az egyes városokban a kényuraság visszaállitására folyton újabb meg újabb kisérletek tétettek, majd ismét egymás közt dulakodtak, majd meg a sikulokkal folytatták küzdelmeiket. Duketios vezérök (262. l.) egyesíteni tudta a szétzüllött sikulokat, és ez a merész férfiu nem elégedett meg azzal, hogy hozzáférhetetlen hegyi fészkeiből büntetlenül fosztogathatta a tengerparti városokat, hanem ő maga is városokat akart alapítani a hellének módjára. Először is Palikoiban, nyugotra Leontinitől, a sikulok egy szent helyén rendezett be számukra községet. Akragas és Syrakusa egyesült csapatait sikerült egy izben legyőznie; megveretvén később, egyideig kénytelen volt Siciliából menekülni, majd a hogy a két város viszálykodásba keveredett, visszatért, és a sziget éjszaki partján egy új várost alapított,

Kale Akte (szép part) nevezettel, az újonnan alapítandó sikuli birodalom erős és jó fekvésü középpontjául. De mielőtt művét minden tekintetben biztosíthatta volna, meghalt uj székhelyén ol. 85, 1 (440-ben) és a syrakusaiak, a kik időközben Akragast megalázták, most már könnyedén elnyomták a sikulokat, és minden hozzájok közeleső városukat hatalmukba kerítették.

Syrakusa hatalmának tetőpontján állott. Terveit, hogy uralmát az egész szigetre ki fogja terjeszteni, most ujból előszedegette; lovasságát és tengeri erejét, a mely a kényurak bukása óta el volt hanyagolva, megszaporította; a sikulokat kemény fegyelem alatt tartotta, és a chalkisi városokat kiméletlen, hetyke bánásmódban részesítette. Ennek viszont az volt a következménye, hogy a törzsek egymás iránt való gyűlölete, a mely a kényurak ellen folytatott közös harczokban némileg lelohadt, most uj lángra lobbant. Ugyanez időtájt tört ki a peloponnesusi háború is, a mely a dórok és iónok közt a vetélkedést szintén ujból fölébresztette, és a kölcsönös gyűlölséget élesztette.

Sparta a sziget dór városaival összeköttetésbe lépett (32. l.). A siciliai városokban ugyan sokkal kevesebb érdeklődés mutatkozott a spartiaiak iránt, mintsem azt maguk a korinthosiak szemfényvesztő igéreteikhez képest remélhették, mindamellett Siciliában is napról-napra élesebbé vált az ellentét az attikaiak és a peloponnesusiak pártfelei között, különösen amióta az athéniek, hatalmuk az ióni tengerben gyarapodván, ittlakó rokonaikkal közelebb érintkezésbe léptek. Igy például már ol. 86, 4 (433)-ban szövetségre léptek Rhegionnal az athéniek. Ugyanez dőben történt, hogy a kerkyraiak követei nyugoti Görögországra figyelmeztették őket, elősegítvén ezáltal ama ter-

vek végrehajtását, a melyeket a szélső demokraták pártja már Perikles életében előkészített.

Mikor aztán a syrakusaiak hetykélkedésökben folyvást szorongatták a chalkisi városokat, Siciliában is nyiltan kiütött a háború. Két táborra vált az egész sziget; egyfelől az ióni városok, Leontini, Katane és Naxos, továbbá még Rhegion és a dór Kamarina is, a mely a kényurak elűzetése után állíttatott föl ujra, és a melyet gyűlölete Syrakusa iránt, és félelme, hogy a syrakusaiak harmadszor is fölöszlatják, bár maga is dór község volt, az iónok táborába hajtott. A másik félen a dór gyarmatok egyesültek; velök volt Lokri is, a mely már régebben Spartához csatlakozott. Az elhatározó lépést a leontinibeliek tették meg, szárazon és vizen szorongattatván a syrakusaiaktól; a háború ötöd évében (ol. 88, 1; 427) a nyáron egy követségök ment Athénba, segítségért folyamodván.[106])

A követség vezére Gorgias volt. Már hatvan éves volt, de ő is egyike azoknak a helléneknek, a kiknek nem tompult el szellemi tehetségök és munkaképességük még legkésőbb vénségökben sem (III. 373. l.). Szép, derék ember volt, bátor és nyugodt a megjelenése, mint Empedoklesé, a kit különben tanulmányaiban követett. Ő is kitünt sokoldalú képzettségével, és jártas volt a természet philosophiájában, valamint az eleaták dialektikájában is. Ezt a philosophiai műveltségét azonban főkép gyakorlati czélokra használta föl, és hallgatóságát meglepő fordulataival, váratlan következtetéseivel és bizonyitása módjával mindig meg tudta hódítani magának. Egészen a sophistikai irány híve volt, de ő nem akart a bölcsesség tanitója lenni, mint Prodikos sem encyklopedista vagy polyhistor mint Hippias, hanem

csak rhetor akart maradni Korax és Tisias mintájára (265. l.), mint szónok akart működni, és másokat is szónokká képezni. Minden erejét ez egy czélra fordítván, bámulatos tökéletességre tett szert benne, és az athéniak ép olyan emberek voltak, hogy fényes szónoklata hatás nélkül nálok nem maradhatott. Egészen az ujság ingerével hatottak rájok e beszédek; mert Gorgias szónoklata merő ellentéte volt a Perikles szerény, de magvas ékesszólásának; beszédei, a melyeket magán házaknál vagy szinházban tartott, mint valami andalító zene, úgy megigézték az athenieket; elragadó bájokkal, ragyogó képeikkel, szellemes fordulataikkal, költői kifejezéseikkel és emelkedett kápráztató dikcziójukkal páratlan hatást gyakoroltak; maga a nyelvezet, a mondatszerkezet hangzatos rythmusban folyt, úgy hogy minden ilyen beszéd tökéletes műremeknek volt mondható.

Nagyban elősegítette tehát a követség sikerét maga az a körülmény, hogy ilyen rendkivüli férfiu volt a vezetője. Különben a szorongatott leontiniek kérésének egymagában is elég nagy volt a fontossága. Mert ha megengedték volna az athéniek, hogy az iónok e csekély töredéke Siciliában elnyomassék, határozott politikai vereséget szenvedtek volna, minthogy általános volt a szakadás az egész nemzetben, és viszont a peloponnesusiaknak Syrakusában, ha hóditó tervei sikerülnek neki, egy hatalmas szövetségesök támadhat, a mely pusztán gabonaszállitásával is Athén ellenségeinek hathatós segitségére válhatik.

Az athéniek keményen ugyan, de azért mégis óvatosan fogtak hozzá feladatukhoz. A nyár vége felé 427-ben Laches és Charoiades vezérlete alatt húsz hajót elküldöt-

tek a siciliai tengerbe, Leontini védelmére. Egyúttal azonban utasitották a vezéreket, hogy a mennyire lehet, uj szövétségeseket szerezzenek, és a háború esetleges szinhelyét jól kikémleljék. Rhegion lőn a főállomásuk. Még a tél folyamán kisérletet tettek a Lipari szigetek (II. 196. l.) elfoglalására. De a kis szigetek a tyrrhenusok ellen viselt harczaikban keményen megedzették magokat, és nem remélt ellenállást fejtettek ki. Példájokon meg lehetett látni mennyi tetterővel és hatalommal rendelkeznek a dór gyarmathelyek. A következő télen (426—25) egy másik kisérletök a sziget ellen szintén meghiusúlt. Nemsokára rá (426) Charoiades egy csatában a syrakusaiak ellen elesett, és Laches maradt meg egymagán fővezérnek. Kisebb-nagyobb portyázásokat többszörösen intézett Sicilia belsejébe is, a mely alkalommal kitűnt, hogy az athénieka leigázott sikulok között a syrakusiaiak ellen számos szövetségesre számithatnak. Laches továbbá még egyes parti városokat is megtámadott, és Mylait, majd Messanát el is foglalta; nem lévén azonban határozott egységes terve, jelentékenyebb sikert nem is arathatott. Azonfelül a helyett hogy a leontinibelieknek ment volna segítségére, a rhegionbelieket támogatta az alsó-itáliai lokrok ellen. Egy második követség is ment tehát Siciliából Athénba, a mely a hajóraj megerősitését kérte, mire az athéniek elhatározták, hogy nagyobb haderővel fogják szövetségeseiket támogatni, és egyelőre egy pár hajót nyomban elküldtek Pithodorosszal, a kit Laches helyébe fővezérnek megtettek.

A következő tavaszszal (425) 40 hajót indítottak Siciliába Eurymedon és Sophokles vezérlete alatt. Ugyanez a flotta volt az, a melyet Demosthenes kisért, és a siciliai

ügyekre nézve veszteglése Pylosban, valamint Kerkyrában (154. 170. l.) épen nem volt kedvező. Az egész nyár hasztalanúl telt el. Messana, a melynek a lakossága csak fele részben volt az athéniek pártján, árúlással a syrakusaiak kezére kerűlt. Abban a szándékukban a syrakusaiak csalatkoztak ugyan, hogy majd a messanabeliek segítségével legyőzik a tengerszorosban az athéniek és rhegionbeliek egyesűlt hajóhadát, mielőtt a várt segítség megérkeznék, mert nem volt elég bátorságuk megküzdeni Pithodoros hajóival; Kamarinát sem sikerűlt a magok részére vonniok, mivelhogy idejekorán ott termettek hajóikkal az athéniek. Ámde viszont az athéniek és leontinibeliek egyesűlt támadása Messana ellen szintén sikertelen maradt, és Pithodoros e kiváló fontosságú várost nem volt képes többé hatalmába keríteni.

Késő őszszel végre megérkezett Eurymedon is flottájával, és a háború nyolczadik évének a (424) nyarára nagy dolgok voltak Siciliában készülőben. Rhegionban az athénieknek egy hatalmas 50—60 hajóból álló flottájok állomásozott és a Peloponnesusban aratott nagy győzedelmek bátorságra és merészségre élesztették a csapatokat. De ugyanezek a körülmények Siciliában is lényeges változást idéztek elő, a melynek következtében az athénieknek mindennemű vállalataik menten elakadtak. [107])

A mióta Syrakusának szabad alkotmánya volt, egészen abba a helyzetbe kerűlt, a melybe Athén. Surlódások törtek ki itt is a szegények és gazdagok, az öregebb és ifjabb nemzedék, a mérsékelt polgárok és a korlátlan népuralom párthívei között; csakhogy emitt még kevesebbé juthattak megállapodásra a politikai pártok, mint Athénban.

Volt egy párt, a mely nyiltan hirdette, hogy a mértéktelen demokratiában tönkre megy az állam, és ámbár e demagógok, csak úgy mint Kleon, egész az elkeseredésig üldözték mindazokat, a kikre gyanakodtak, hogy a fennálló alkotmány megbuktatásán fáradoznak, mindamellett még találkoztak olyan férfiak, a kik bár aristokrata érzelműek voltak, meg tudták tartani befolyásukat, oly férfiak, a kiket ugyan gyakran túllármáztak és kiszorítottak, de a kik minden rendkivüli alkalomnál ujra meg ujra fölléptek, minthogy iránt ok a község, bárhogy rágalmazták is őket, politikai jártasságuk, bátorságuk, jellemességök miatt változatlan bizalommal viseltetett. A pártok nézete a külügyi politikára vonatkozólag is eltérő volt. A demokrata párt itt is, valamint Athénban, kiméletlen erőszakossággal bánt a kisebb államokkal, és minden áron meg akarta szerezni Syrakusának az uralmat az egész sziget fölött. Viszont az ellenpárt a mértékletességnek, óvatosságnak és igazságosságnak volt a szószólója, mert azt remélte, hogy ily módon állandó nyugalmat fog biztosíthatni Sicilia lakosai számára.

Csak mikor már túlkapásaikkal fölidézték a háborút Siciliában, csak akkor ismerték föl egész mivoltában a veszedelmet, a melybe a demokraták politikája az államot döntötte. Nagy lőn a rémületök, midőn látták, hogy Athén szabad kezet nyert, hogy Sparta nem képes őket támogatni, és hogy a dór gyarmatvárosok egymagokban képtelenek az athéniekkel megküzdeni. Most már átlátták, hogy mindent meg kell kisérleniök, csak hogy az athénieket valami módon kituszkolhassák; e végből pedig békülékeny politikához kellett folyamodniok, hogy a visszavonás Siciliában végét érje, és ha csak lehet, az athéniek közbenjárása nélkül.

Most tehát ujra az aristokrata párt jutott uralomra. Legjelentékenyebb tagja a syrakusai Hermokrates, a Hermon fia volt. Régi előkelő családból származott, és határozott ellensége volt az athénieknek és az attikai politikának; kipróbált hadvezér, kiváló államférfiu és jeles szónok; becsülete feddhetetlen, úgy hogy a siciliaiak bízvást bizalommal lehettek irányában mindannyian. Segítségére vált, hogy Syrakusa ellenségei nem éltek egymással jó egyetértésben, és hogy az attikai flotta jelenléte miatt, valamint a kitörő félben lévő nagy háború következtében a városok mindannyian erősen meg voltak félemedve. Tehát először is Kamarinát békítette ki Syrakusával, majd meg sikerült rábirnia a városokat, hogy Gelába egy közös értékezletre gyűljenek össze, a vitás kérdések kölcsönös megbeszélésére.

Mikor már mindegyik város előadta a maga ügyét, baját, fölállt Hermokrates, és meleg szavakban intette a képviselőket, hogy immár gondoljanak közös érdekökre, az egész sziget jövendő jólétére. Az athéniek közbenjárása, úgy mond, egyiköjöknek sem válhatik hasznára, mert hisz ők nem azért jöttek, hogy szövetségeseiket segítsék, hanem hogy az egész szigetet, barátot és ellenséget, igájokba hajtsanak. Hódító szándékaik meghiusítására tehát egy nemzetté kell egyesülniök valamennyiöknek, hogy közös akarattal megmenthessék a közös hazát a fenyegető rabszolgaságtól. Ime, ő maga, így folytatá, a sziget leghatalmasabb városának a nevében békejobbot nyújt; béküljenek ki tehát ők is mindannyian, egyenlítsék ki vitáikat; Siciliának egyesülnie kell a szabad városok egy nagy szövetségébe, és bár ne volnának a polgárok ezentúl dór vagy ión érzel-

műek, sem leontinibeliek vagy syrakusaiak, hanem egy nemzet tagjaikép sikelioták mindannyian.

Syrakusa maga igaz békeszeretetében számos engedményt tőn, úgy hogy az általános kibékités pompásan sikerült. Meg lőn kötve a szerződés, és pontjaira közösen megesküdtek a képviselők. Közülök különösen az érdemel említést, a mely elrendelte, hogy a tengeri kikötőkbe idegeneket bebocsátani nem szabad, ha több mint egy hadi hajóval érkeznének meg. Egyesülten állt tehát Sicilia az athéniekkel szemben, és ilyen összetartást még a barbárok ellen folytatott csatáiban sem tanúsított. Elég ügyesek voltak azonban, és nem léptek föl ellenségesen, hanem egyszerüen tudósították az athéni vezéreket a létrejött megegyezésről; fölszólították őket, hogy ők magok is fogadják el a kikötött pontozatokat, és azután térjenek vissza hazájokba, minthogy az ügy, a melynek érdekében jöttek, be van immár fejezve. Eurymedon kénytelen volt ebbe beleegyezni. Mert ha ellenszegűl ezen felszólításnak, tisztára elárulja az athéniek haszonleső terveit, és a siciliaiak féltökben még szorosabban egyesűlnek egymással. De Athénban a visszatérő vezéreket bosszús haraggal fogadták; kettőjöket száműzték, a harmadikra birságot róttak, mintha készakarva megkárosították volna a várost érdekeiben. A nép tudniillik szinte azt vélte, hogy már a markában Sicilia, és azt hitte, hogy a mostani mulasztás soha többé ki nem pótolható. A jobb belátásuak ellenben hamarosan átlátták, hogy a szigetnek ez a gyors megbékülése nem lesz valami tartós, és hogy még előbb, mintsem kivánnák, kitör újolag a siciliaiak között a huza-vona.

Úgy is történt. Kevés ideje telt még el a gelai békének, és már vége volt a nyugalomnak. Leontiniban ütött

ki legelőször a polgárháború. A demokrata kormány számos uj polgárt vett be a városba, és most ezek javára a szántóföldeket újra fel akarta osztani. Ennek ellenében a gazdagok Syrakusával szövetkeztek, a néppártot kiüzték, a várost feloszlatták, és magok átköltözködtek Syrakusába. A syrakusaiak nem tudtak ellenállni a csábitásnak, és egész észrevétlenül ismét belejutottak régi hóditó politikájokba. Időközben sokat a leontinibeliek közül visszaüzött a honvágy elpusztult városukba. Ezek egyes kisebb erőditvényekbe szorultak a syrakusaiak elől; viszont számkivetésben élő polgártársaik erősen sürgették az athénieket, hogy jőjjenek át ismét a segitségökre.

Az athénieket ugyanekkor érte a nagy vereség Delionnál (177. l.), másrészt meg el voltak foglalva Thrakiában is, úgy hogy csak két hajót küldhettek egyelőre Siciliába. A vezért Phaiaxot meg utasították, hogy iparkodjék alkudozásokkal pártot gyüjteni a syrakusaiak ellen, a szövetségeseket pedig csak buzdítsa kitartásra. Komolyan azonban Phaiax nem látott hozzá a dologhoz, úgy hogy a syrakusaiak csakugyan elfoglalták Leontini egész határát. Nemsokára ezután a sziget nyugoti felében is tusakodás támadt, Selinus és Egesta között. [108])

A selinusbeliek a himerai csata óta jó barátságban éltek a görög városokkal. Segitették a syrakusaiakat a tyrannusok elüzetésében, és az erre következő ötven éves békében virágzó fejlődésnek indúltak. Kincstáruk meg volt töltve. A szobor-csoportozatok, a melyeket templomaikban az alsó és felső városnegyedben őriztek, még manap is bizonyságot tesznek honi művészetök nagy fejlettségéről, és pompás ezüst-pénzeik még ezeknél is jobban tanúskodnak arról,

hogy a jólét és műveltségnek mily magas fokát érhette el ez időben városuk (259. l.)

A selinusbeliek rég ideje már egyenetlenségben éltek a szomszéd Egestával v. Segestával, az elymusok fővárosával, a kik még a sziget éjszaknyugoti szélén emelkedő Eryx hegynek és városnak is urai voltak. A dórok barbár számba vették őket, és magok az attikai történetirók is nem különben, ámbár nyelvökben, szokásaikban és művészetökben egészen a hellenekhez csatlakoztak, a mint azt épületeik és pénzeik is bizonyítják. Dór szomszédjaik még családi összeköttetésbe sem léptek velök, és már a házassági jog fölött is többször pörlekedtek Egesta és Selinus egymással. Ezen fölül most még a határ eligazításában is bonyodalomba keveredtek, és minthogy a syrakusaiak viszálykodásukat élesztették, sőt a selinusbelieket még csapatokkal is támogatták, a magára maradt Egesta tengeren és szárazon is nagy veszedelembe került. Hiába folyamodott Akragashoz, majd meg Karthagóhoz segítségért; végre Athénba küldött követséget, fölszólítván az athénieket, hogy valamint a múltkor Leontinit, úgy most őt is segítsék meg hasonló veszedelmében. A Gorgias követsége után a tizedik évben, 416. (ol. 91, 1) nyárutóján jelentek meg Athénban az egestabeliek, és az ő megjelenésök okozta az attika-siciliai háború kitörését.[109])

Az egestabelieknek e sikeres eljárása magyarázatát ama változásokban leli, a melyek a Nikias-béke óta az anyaország egyes államaiban végbementek.

IV.

A siciliai háboru végéig.

A Nikias békéje és a néhány héttel később létrejött hadi szövetség következtében az anyaországban a viszonyok tökéletesen megváltoztak, és egészen új állam-alakulások jöttek létre. A két nagy hatalom kölcsönösen elismerte egymást, és a béke kivitelére, valamint birtokaik épségben tartására szövetkezett egymással. A míg ők összetartottak, a béke biztosítva volt, és külveszedelemtől sem volt mit tartani. Az új szerződés ünnepélyes esküvel volt megerősítve, és kőtáblákra bevésve, egy példányban az Amyklaionban, egyben meg Athene istenasszony vártemplomában őriztetett, és mind a két országban elegendő számban voltak az olyanok, a kik a békét igazán fenn akarták tartani. Mindamellett a béke, a mely létrejött, nem volt igazi béke, hanem csak a háború legkeservesebb bajai voltak ideiglenesen megszüntetve; a béke szószólói ugyan kivitték, hogy annyira a mennyire megegyezett a két állam, de nem volt őszinte ez a kibékülés, nem lőn általa megalapítva az érdekközösség, és a nemzeti ügyek megmaradtak régi szervezetökben; maradandó tehát nem is lehetett. És nem is voltak megelégedve sehol e békével. Még kényelmetlenebbűl érezték magokat mindenütt, még ingerültebb volt a hangúlat, mint maga a háború kitörése előtt. Példáját ennek legelőször Sparta és szövetségesei adták egymáshoz való viszonyukban, majd tisztán észlelhető volt maga a két nagy hatalom kölcsönös érintkezésében is, végűl magokban benn az egyes államokban is, más pártok kerekedvén bennök az uralomra.

A legfontosabb esemény mindjárt a Nikias-béke megkötése után a peloponnesusi szövetség rég óta készülődő fölbomlása volt.

A szövetségesek vezéröktől azt követelték, hogy őszintén és hathatósan megvédje közös érdekeiket, hogy peloponnesusi politikát kövessen, és arról kellett meggyőződniök, hogy a spartaiak szükkeblű haszonlesést tanusítanak irányukban, hogy a vezéri tiszt minden jogára igényt tartanak, de nem teljesítik egyetlenegy kötelességét sem. Egynéhány fogoly spartai ember érdekében évek óta a béke után esengtek, mig végtére el is érték; a szövetségesek kivánságait és sérelmeit, a melyek a legfőbb okai voltak a háború kitörésének, ezek miatt teljesen mellőzték, és Sparta bűne érzetében kénytelen volt ellenségével még szövetséget is kötni, hogy ne maradjon egészen elszigelten. Athén nem szorult e szövetségre; Sparta kereste azt, mert támogatásra volt szüksége, ha egyébért nem, helotái ellen. Az elkeseredéshez tehát, a melylyel a spartaiak ellen kiméletlen, haszonleső eljárásuk miatt a szövetségesek viseltettek, most még a kicsinylés és megvetés érzete is hozzájárult. Azt tartották a peloponnesusiak, hogy ők el vannak árulva, és különösen a szerződés utolsó pontja keltett nagy felháborodást, a melyben Athén és Sparta kikötötték magoknak, hogy az egész szerződést bármikor joguk legyen kölcsönös megegyezés utján megváltoztatniok; ez a pont nemcsak, hogy sértette a szövetségeseket végképeni mellőztetésök miatt, de gyanút is ébresztett bennök, hogy a két nagy-hatalom titkon megegyezett, hogy a kisebb, másod-és harmadrangú államokat közös erővel majd leigázza.

Korinthos, minthogy tervei, a melyekért pedig ernyedhetetlen buzgalommal fáradozott, mind meghiusúltak, és

még két legfontosabb városát az ióni tengerben, Solliont, és Anaktoriont is kénytelen volt az ellenség birtokában meghagyni, most élére állt e mozgalomnak, és minden reménységét Argosba vetette. Argos ugyanis ezen háborúban is, valamint a perzsák betörése alkalmával, tétlen semlegességben maradt. A két nagy-hatalom tusájában Athén pártján volt ugyan, de óvakodott tényleg is segíteni, sőt ol. 82, 3 (450.) Spartával harmincz évre békét kötött. Ily módon biztosította magának a sok hasznot, a melyet háború idején a semleges államok élvezni szoktak. A nyugalmas béke idején kiheverte vereségeit, de mindamellett nem feledkezett meg régi nagyságáról, igényeit Thyreatisra még mindig föntartotta, és a spartaiak hegemoniáját, mint ennek előtte, úgy most is daczosan visszautasította. Szűk határok közé szoríttatván, kis országa központosításával akart új erőre gyarapodni; alkotmánya demokratikus volt, de viszont hadereje sajátságos szervezetű. Ezer válogatott embere a legelőkelőbb családokból állt folyton hadi lábon az állam költségén, és ebből láthatni, mint készülődött Sparta ellen, hogy egyenlő képzettségű katonaságot állíthasson majd szembe vele a harczok idején. Jellemző még az argosbeliekre nézve, hogy bár ennyire el voltak gyengűlve, mégis folyton mint nagyhatalom akartak szerepelni, és azért a perzsa királylyal is szakadatlan érintkezésben maradtak. Kallias (III. 229. l.) Susában találkozott argosbeliekkel, a kik Artaxerxes kegyét keresték városuk számára [110]).

Most hát a Nikias-békével új korszaka virradt föl Argosnak, mert szerződése lejárván, ismét szabadon rendelkezhetett. Most már bátran kimozdúlhatott tétlenségéből, mert bizvást remélhette, hogy rég rejtegetett hatalomvágyó terveit most megvalósíthatja. A Peloponnesusban ugyanis

széltében-hosszában az a beszéd járta, hogy Sparta rút árulásával eljátszotta fővezéri tisztét, hogy méltósága üresedésbe jutott, és hogy senki sem méltóbb azt elfoglalni Agamemnon városánál. A korinthosbeliek, a kik mindig csak a második szerepre voltak hivatva, a magok részéről folyton szitották a tüzet Argosban, és miután megnyerték az argosbeliek beleegyezését, saját városukba gyülésre hivták a peloponnesusiak követeit, hogy egy külön szövetséget alkossanak nyiltan, az egész világ szeme láttára, a kisebb államok érdekeinek a megvédésére. Az achai városok hajlandók voltak belépni a szövetségbe. Elis már rég ideje gyülölségben élt Spartával (III. 208. l.), és legujabban meg Lepreon miatt küzködött vele.

A lepreonbeliek, a kik a déli Triphyliában Elis, Arkadia és Messenia között laktak, az arkadoktól megtámadtatván, nagy veszedelembe jutottak, úgy hogy kénytelenek voltak az elisbeliekhez segítségért folyamodni. Ezek szomszédjok veszedelmét a magok javára fordították, és megigérték a segítséget, de csak oly föltétellel, hogy Lepreon belép államuk kötelékébe. Szerződést kötöttek hát, de ugyancsak sajátságos föltételekkel. A lepreonbeliek elisi állampolgárok lettek, úgy hogy a győzőket közülök Olympiában Leopronból való elisi polgárnak hirdették ki, de a város területét nem csatolták Elishez, hanem egyik fele független maradt, a másik feléért pedig, az éjszakiért, évenkint egy talentumot kellett fizetniök az olympiai templom kincstárába. Ez a szerződés körülbelül az 5. század közepe táján jött létre, és érvényben is maradt egész a háború kitöréseig. Ekkor azonban megtagadták a lepreonbeliek az adót, és a lakedaemoniakat hivták fel ügyökben itélethozatalra. De az elisbeliek nem várták meg az itéletet, hanem rá-

törtek a lepreonbeliekre, mire a spartaiak őrséget küldtek a városba. Megköttetvén a béke, a spartaiak nem akarták visszaadni a várost és területét az elisbelieknek, noha ők a szerződés értelmében, hogy a háború előtti birtokai kinek-kinek visszaadatnak, igényt tartottak reá.

Már Arkadiába is elterjedt a mozgalom Argos izgatásai folytán, a mely régi politikáját (III. 307. l.) itt most újból gyakorolni kezdte. Itt is előtérbe léptek a kisebb államok meglepő igényeikkel, köztök első sorban Mantinea, a mely Argos támogatásával annyira felvergődött, hogy szavavihető hatalommá vált a másodrangú államok között. A polgárok, hogy városukat központi jelentőségre emeljék, Arkasnak, az arkadok közös ős-királyának a tetemeit áthelyezték Mantineába; hódító hadjáratokat indítottak az ország belsejébe, a hol az egyes törzsek különválva, legfölebb csak laza községi szövetkezetben éltek egymás közt; Spartával szemben pedig nyiltan ellenséges állásba helyezkedtek, minthogy neki érdekében volt a régi rendet az egész félszigeten tőle telhetőleg föntartani. Maga ez, hogy már egy arkadiai város is belépett a külön szövetségbe, rendkivüli nagy hatást tőn; mintha már csak teljesen ki lett volna vetve sarkaiból a peloponnesusi államrendszer, mintha a tisztelet Sparta iránt egészen átcsapott volna már gyülöletbe és megvetésbe. Sparta elküldte követeit Korinthosba, és komolyan felszólalt e forradalmi törekvések ellen, és hivatkozott a peloponnesusi jogra, a melynek értelmében a többség határozata a szövetség valamennyi tagjára nézve kötelező. Ez ellen Korinthos esküjének még szentebb kötelmeire hivatkozott, és kijelentette, hogy a chalkidikei városokat semmi szín alatt sem fogja magokra hagyni. A korinthosbeliek ezen nyilatkozata után, az elisbeliek velök

és aztán még az argosbeliekkel szövetségre léptek. Argosban később még a chalkidikei városok is beléptek a szövetségbe, mert iszonyúan megfélemedtek, a mikor az athéniek Skionét bevették, a férfilakosságot legyilkolták, és helyökbe plataeabelieket telepítettek.

A peloponnesusi szövetség föl volt tehát bontva; még csak a már ingadozó Thebaet és Megarát, és a Spartához eddigelé még hű államokat kellett a maga részére hajlítania az argos-korinthosi szövetségnek.

Legelőbb Tegeába küldöttek egy követséget. Itt azonban czélt nem érhettek, mert a tegeabeliek gyülöletén a mantineabeliek ellen megtört minden kisérletök. Féltékenységében a merészen fölvergődő szomszéd város iránt Tegea most ez egyszer nem ingott meg állhatatosságában, és hűsége segítségére vált Spartának is, hogy kibontakozhatott bajaiból. Pleistoanax benyomúlt Arkadiába, és a mantineabeliek kiszorúltak a meghódított földről; Lepreonba egy csapat helóta jött, a kik Brasidas alatt érdemeik jutalmául szabadságot nyertek, és ezek a várost elszántan megvédelmezték az elisbeliek ellen. Ezek az események nagyon lehangolták az új szövetség bátorságát; tagjai nagyon is vérmesek voltak reményeikben, hogy lassankint majd átpártol hozzájok az egész Peloponnesus; hiányzott bennök a bizalom, nem volt köztök összefüggés, nem voltak kipróbált államférfiaik, és maga Argos, a mely oly váratlanúl egyszerre ily magas polczra jutott, gyakorlatlan volt és készületlen politikai vezérszerepére. Aggódva imbolygott majd ide majd amoda; de meg a többi államok is hamarosan észretértek, hogy mily kellemetlen helyzetbe keverődtek, a midőn szakítottak mind a két nagy-hatalommal, mert átlátták azt

is egyuttal, hogy egy harmadik hatalmasságot Görögországban megalapítaniok majdnem lehetetlen [111]).

És valóban a másodrangu államok e mozgalma teljesen hatás nélkül elsimúlt volna, ha a két nagy hatalom igaz lélekkel viseltetett volna egyik a másik irányában. De ők magok sem birtak egymás közt megegyezni; egy fél évig körülbelül még csak megvoltak egymással, úgy a hogy, de a békeföltételek végrehajtását komolyabban még munkába se vették, ámbár esküvel igérték, hogy szükség esetén még erőszakot is alkalmaznak. Sparta különösen semmiképp sem birta magát elszánni, hogy egyre-másra veszendőbe bocsássa thrakiai vivmányait, és visszahelyezze ott Athént régi hatalmába. Megszabadultak a pylosi foglyok, tehát ők elérték főczéljokat, és most már szinte örültek, hogy Klearidas (207. l.) Brasidas politikájához híven, vonakodott kiadni Amphipolist és a többi Athéntól elpártolt városokat. Arra hivatkoztak, hogy ők eléggé megbizonyították jó akaratukat, mert kiadták az attikai foglyokat, és kivonták csapataikat Thrakiából, Amphipolist azonban arra kényszeríteni, hogy térjen meg Athénhoz, ők képtelenek. Igy maradt meg a határvár Panakton is a boeotiaiak birtokában. Athén tehát viszont Pylost tartotta megszállva, és csak annyiban engedett, hogy a heloták és messeniaiak helyébe athénieket küldött oda helyőrségnek. Ily formán telt el a nyár, folyvást huzódó alkudozásokkal, eredménytelenül. Mindamellett a békülékeny kisérletek szüntelenül megujúltak, és a spartaiak már azt is megigérték, hogy kényszeríteni fogják Boeotiát a kérdéses határvár átadására, mert mind a két államban még most az a párt volt az uralkodó, a mely a béke tartós biztosításán fáradozott.

Őszszel azonban e viszonyok már megváltoztak. Új

ephorosválasztás történt, és megválasztattak olyan férfiak is, a kiknek egészen más volt a pártállásuk, nyugtalan vérű és dicsőségvágyó férfiak, mint Kleobolus és Xenares. Ezek határozott ellenségei voltak a békének, a mely Spartát csak megalázta és meggyöngítette ; a Pleistoanax pártjával, a mely ó-lakon lelkiismeretességében és ovatosságában mindennemű nagyobb mérvü vállalattól irtózott, ők az ifjabb nemzedék nevében, mint a mozgalom vezetői, merészen szembeszálltak, és minden erőből oda törekedtek, hogy a mostani természetellenes, bénító szövetséget minél hamarább fölbonthassák. Minthogy azonban mostanság még kötve voltak a békeszerződés által, és ez okból másfelé összeköttetéseket nem kereshettek, kénytelenek voltak az ephorosok, hogy tervöket létesíthessék, kerülő utakhoz folyamodni. Thebaet és Argost akarták egyelőre egy szövetséggé alakítani. Ezek az államok képezték volna mintegy magvát az Athén ellen majdan alakuló nagyobb szövetségnek, a melybe aztán adandó alkalommal maga Sparta is belépett volna. Ily módon azt hitték, elejét veszik egyúttal a külön szövetség további elharapózásának is.

A terv ravaszúl volt kigondolva, és kedvező fejlődésnek indult. Az argosiak gyorsan fellobbanó heve hamarosan lelohadt, és aggodalmasan meghuzódtak féltökben, hogy a hatalmas szomszéddal majd egyedül elhagyatva maradnak szemben; lemondtak nagyratörő szándokaikról, és sietve visszatértek Sparta barátságába.

Sokkal nehezebb volt elbánni a nyakas boeotiaiakkal. Szövetségök vezérei ugyan készségesen beleegyeztek volna akármibe, de a tanács, a legfőbb hatóság az országban, nem adta meg nekik hozzá a meghatalmazást, még pedig azért nem, mert félt, hogy ha összeköttetésbe lép a pártütő

peloponnesusiakkal, az új szövetség megalapítóival, megsérti Spartát, Boeotia nélkülözhetetlen szövetségesét. Az ephorosok cselszövő politikáját nem tudták megérteni; minthogy pedig ezek titkos czéljaikat nem árulhatták el, e félreértésen megbukott az egész terv, a mely, mint látható, nagyon is ravaszúl volt szőve.

Ily hát a spartaiak kénytelenek voltak az egyenes útra térni. Eleve is az volt czéljok, hogy végre Pylos jusson a kezökbe, a mire csak Panakton visszatérítése után lehetett kilátásuk. Követeket küldtek tehát a boeotiaiakhoz, hogy adják át a határvárt az athénieknek; ezt azonban a boeotiaiak határozottan megtagadták, hacsak Sparta szövetséget nem köt velök. Csak erre akarták rávenni Spartát, hogy ily módon szegje meg a békét; mert a békeszerződés kiszorította őket régi összeköttetéseikből, és most kedvező alkalmuk kinálkozott visszaszerezniök Görögországban régi befolyásukat. A spartaiak e föltételbe beleegyeztek, azon hitben lévén, hogy legközelebbi czéljokat így is elérhetik, és Athén ellenében meg különben is jó volt a boeotiaiak szövetsége erősítésnek. Thebaeben tehát a tavaszszal 420 (ol. 89, 4)-ben megkötötték a szövetséget, és nyomban elküldték követeiket Athénba, hogy most, minthogy visszakapták ők is határvárukat és a Boeotiában letartóztatott hadi foglyokat, vonuljanak el ők is Pylosból. De nagyon csalatkoztak a spartaiak, ha azt hitték, hogy oly könnyedén megtakaríthatják majd a dupla hasznot maguknak. Panakton falait időközben már lerembolták a boeotiaiak; tehát az athénieknek jogos volt a kifogásuk, hogy a spartaiak a békefőltételeket még most sem teljesítették becsületesen. De meg az imént kötött szövetséget is a szemökre hányhatták, mint nyilvánvaló békeszegést, minthogy mind a

ketten kötelezték volt magokat, hogy külön szerződéseket kötni nem fognak. Ezért aztán az athéniek kijelentették, hogy a békefőltételeket ők magokra nézve sem tartják többet kötelezőknek, és a követeket barátságtalan módon elutasították. A thebaiak czéljokat hát teljesen elérték. A gyülölt szövetség úgyszólván már fölbomlott, a minek következtében Athénban is egy másik párt jutott az uralomra. [112]).

Athén volt az egyetlen állam, a mely e zavaros időkben állandó békességnek örvendett. Nikias volt a legbefolyásosabb ember. Az ő terveinek javára vált az is, hogy a spartaiaknak oly töméntelenek voltak a bajaik, mert így még könnyebben meggyőzhette őket, mennyire érdekökben van szorosabban csatlakozniok Athénhoz, mikor már a heloták lázadása, a peloponnesusiak pártütése, és szövetségeseik csökönyössége folytán annyira megingott a hatalmuk. Folyvást sürgette a béke létrejötte után a fegyverszövetség megkötését is, mert meg volt győződve, hogy a béke Görögországban legjobban csak akkor lesz biztosítva, ha Athén és Spárta közös érdekeik alapján becsületes egyetértésben fognak élni egymással. Kimon politikája is ilyen volt, és ezt akarta ő most újolag érvényesíteni.

Működése mindenfelé kedvező fogadtatásra talált. Mert hogy immár nemcsak egyes nemzetségek vagy pártok, hanem az egész nép követelte egyhangúlag, hogy vége szakadjon a vészhozó háborúnak, azt legfényesebben bizonyítja Aristophanes vigjátéka a »Béke,« a melyet kevéssel a béke megkötése előtt a nagy Dionysiákon hozott színre. Ünnepi darab ez, úgyszólván mámoros az örömtől, a közel boldogság reménységében; sötét börtönéből megszabadíttatik a béke istenasszonya, és újolag megtér boldogítón az embe-

rek közé, rég nem látott kisérőivel: az »őszi vigalommal« és az »ünnepi örömmel;« mert hála az égnek, összezúzva már a két mozsártörő, Kleon és Brasidas, a melyekkel a háború vad istensége a szegény Hellast darabokra morzsolgatta. És Nikiast magasztalta a nép jótevőjének. Bátran lehetett most már reményleni, hogy a hézagot a polgárság soraiban majd kipótolja az utánanövő ifjú nemzedék; már megint volt pénz is, a melyet meg lehetett takarítani, és már a béke első évének a végén 5163 drachmát tudtak kifizetni az Athéné kincstárnokai a tisztviselőknek, a kiket a polgárság az ünnepi készülékek helyreállításával bízott meg. Delphivel is megtörtént a kibékülés, a jámbor lelkek nagy megelégedésére, és az istenség parancsára visszahozattak szigetükre az elüzött delosiak is (204. l.).

Ámde nem volt tartós ez a boldogság. Athén politikájának sikere mindig Sparta magatartásától függött, és vereséget szenvedett, valahányszor megszegte Sparta adott igéretét. Nikias elég rövidlátó volt, hogy ezt a szövetséget maradandónak képzelte, a melyet Sparta csak kénytelenkelletlen nyomasztó helyzete miatt és Pleistoanax és pártja pillanatnyi befolyása alatt fogadott el, és a békefőltételek végrehajtásánál nem volt eléggé óvatos. Ő ugyan, a mint hirlik, még vesztegetett is, csakhogy rávegye a spartaiakat, hogy ők teljesítsék előbb kötelezettségeiket, és mégis mihelyt elrendelték Amphipolis átadását, még a rendelet tényleges végrehajtása előtt kiadta a pylosi foglyokat, az egyedüli biztosítékot, a melylyel még Spartát elvállalt kötelezettségei teljesítésére kényszeríteni lehetett volna. Az athéniek ki voltak játszva; Sparta cselszövései népfényre jöttek, és nagy lőn az elkeseredés a külügyek vezetője

ellen, a melyet Alkibiades, szenvedélyes beszédeiben hiven tolmácsolt [113]).

Az az idő, a mikor a város sorsa mindenben egyetlen egy polgártól függött, úgy látszik, lejárta most már magát. A műveltség általánossá vált, és a jellemeket, valamint a képességeket is folyvást jobban kiegyenlítette. Kleon és Nikias nem kiváló tehetségökkel uralkodtak, nem mintha a polgárság meghajolt volna nagyságuk előtt, hanem mert bizonyos nézeteknek, meggyőződéseknek ők voltak a szószólói, és köréjök csoportosúltak a megfelelő pártok hívei. És ime föllépett a nép tömegéből egy férfiú, a természettől pazarul megáldva, a ki lebilincselő egyéniségével démoni befolyást gyakorolt polgártársaira, olyannyira, hogy az állam sorsa fölött egész a háború végeig alapjában egyedül egymaga intézkedett.

Athénban már régi ideje élénken foglalkoztak a fiatal Alkibiadesszel, mert mindaz, a mi a közönség figyelmét lekötheté, egyesítve volt benne. Unokája volt annak az Alkibiadesnek, a ki barátja volt Kleisthenesnek, és hathatósan támogatta is reformjai kivitelében (II. 107. l.), fia Kleiniasnak, a nagyhirü hősnek, a ki a maga hajóján küzdött Artemisionnál, és a bátorság dijával lőn kitűntetve, és a ki később, hogy atyja viszonya az Alkmaeonidákhoz a családban meg ne szakadjon, Megakles leányát, Deinomachét, nőül vette. Kleinias elesett a koroneiai csatában (III. 223. l.), két fiat hagyván hátra, Alkibiadest és Kleiniast, a kiket végrendeletileg Perikles és testvérje Ariphron gyámságára bízott. Alkibiades ekkor öt éves volt; apai fegyelem nélkül nőtt tehát fel, a melyet pedig az ő természete nagyon is megsínlett. Daczossá vált és negédessé a pajzánságig, elbi-

zakodván ritka tehetségében, a mely igaz, oly sokoldalu volt, hogy minden munka és gyakorlat, akár testi, akár szellemi, csak játék volt neki; gazdagságán, családjának nagy hirnevén, fényén elkevélykedett, és nyegle hetykeség vőn rajta erőt, a melyet virágzó egészsége, ereje, magas termete és ritka szépsége méginkább fejlesztett. A thrák rabszolga, a kit gyámjai paedagogusnak rendeltek mellé, nem volt képes az eleven fiút féken tartani, úgy hogy mire ifjuvá lett, teljesen jártas volt ugyan az attikai műveltség minden ágában, de lelkében vad és zabolátlan maradt és szeszélyes; engedelmességre sohasem volt szoktatva, és teljesen képtelen volt önnönmagán uralkodni. Nyilvános szereplése is épen nem hathatott rá javítólag. Mert az athéniek, a kikre a külső megjelenés mindenkoron oly nagy befolyást gyakorolt, az előkelő és szellemes ifjút minden lehető módon elkényeztették; minden bolond csinját megbocsátották neki, sőt még bámuló helyesléssel hiresztelték is. A mit a Kleinias fia tett, a mint ő öltözködött, járt vagy beszélt, az volt Athénban a legfinomabb szokás, az a legujabb divat, a melyet mindenki utánozott; a művészek mintául vették őt Hermes-képeikhez, szépségét örökítvén meg, és nemcsak közönséges emberek szorongtak hizelkedéseikkel a hiu ifju köré, hanem korának legnevezetesebb férfiai, egy Prodikos és Protagoras is meghódoltak egyénisége varázsa előtt, és legkisebb kegyét is nagy kitüntetésképp fogadták. És Perikles? Hát ő nem törődött ifju rokonával, a kit nemes apja gondjaira bizott? Hát ő nem tett semmit, hogy elejét vegye gyámfia erkölcsi sülyedtségének, a mely végveszedelemmel fenyegette ezt magát, meg a várost is? Igaz ugyan, hogy már a régi időben is hanyagsággal vádolták e tekintetben, és lehetséges is, hogy saját fiain tett keserű

tapasztalatai nyomán oly kevés befolyást tulajdonított a nevelésnek és a példaadásnak, hogy gyámfiát ép ez okból hagyta kelleténél többet magára tehetetlen rabszolga paedagogusával. Ámde hogy gondja volt gyámfiaira, az kitűnik abból, hogy Kleinias testvérjét elválasztotta Alkibiadestól, nehogy példáján ő is megromoljon, és bár úgy látszik, erősen meg volt győződve, hogy Alkibiades javíthatatlan, mégis a maga házába vette, és a mint beszélik, ott tartotta magánál egy ideig, mert talán még bízott egy kicsit veleszületett nemesebb hajlamaiban; a személyes összeköttetést, ámbár kevés hasznát látta, sohasem szakította meg vele. Alkibiades egyike volt azoknak, a kik, legbizalmasabb emberei lévén, közelében maradtak bukásakor is, és a kiknek a rábeszélésére még egyszer elvállalta az állam ügyeinek vezetését (74. l.). Alkibiades kénytelen volt vele, és el is ismerte Perikles nagyságát, lángeszét, de legfényesebb tulajdonságait, nyugalmát, mérsékletét és józanságát ő nem volt képes megérteni, méltányolni. Úgy tünt föl neki, mintha Perikles a féluton megállt volna, és hogy kortársaik, mikép ítélték meg a két férfiú különböző jellemét tanulságos adatot szolgáltat az az adomájok, hogy Alkibiades egy látogatása alkalmával a nyilvános számadást megelőző napon gyámját mély gondokba merűlve találván, azt tanácsolta volna neki, hogy inkább azon gondolkodjék, mi módon lehetne azt kivinnie, hogy ne kelljen többé számadást tennie a polgárok előtt. Tehát még őt is megleczkézte, még ő előtte sem akart meghajolni fenhéjázó lelkűlete [114]).

A mi nem sikerült a nagy Periklesnek, az sikerült egy jelentéktelen külsejü férfiunak, a ki önkénytes szegénységben élve, mezitláb és rongyos ruhában tévelygett keresz-

tűlkasúl Athén utczáin, egy szegény kézművesnek, a ki elhagyta műhelyét, mert egy titkos sugallata arra ösztönözte, hogy menjen, járjon-keljen a tömeg között, ereszkedjék beszélgetésbe mindenféle emberekkel, akár hogy tanuljon tőlök, akár hogy ő figyelmeztesse őket bizonyos kérdésekre, a melyek aztán szigoru önbirálatra vezettek, s az erkölcsi javulás és fejlődés csiráivá váltanak. Ez a férfiú Sokrates volt, a kőfaragó Sophroniskos fia, ki Perikles halála idején negyven éves volt. A város mindenfelől összekevert lakosságában, a mely a borzasztó csapásokban, a halálvész és háború folytán erkölcstelenségben, könnyelműségben és elbizakodott félműveltségében már-már végkép elfajúlt, folyton kereste az olyan embereket, a kiknek szolgálatát fölajánlhatta. Igy ötlött szemébe a Kleinias fia is, a ki akkor 19 éves volt, és föltámadt benne az a gondolat, hogy talán ő képes lesz a nagytehetségü ifjút az érzéki gyönyörök mámorából kiszakítani, talán még kiirthatja belőle rossz hajlamait; érezte, hogy nagyobb érdemet Athén körül ennél sohasem szerezhet magának.

Alkibiades, a mikor először találkozott Sokratesszel, maga is azt hitte, mint mind az athéniek, hogy csak valami bolondos sophistával van dolga; tetszett neki ügyes társalgása és találó dialektikája, és szivesen megmérkőzött vele, mert azt hitte, hogy e tekintetben senki Athénban nem képes őt fölülmulni. A férfiú sajátságos szokásai fölingerelték kiváncsiságát; önzetlensége, a melylyel, időt és fáradságot nem kimélve, másoknak szolgált, valóságos rejtvény volt előtte. De nemsokára komolyabban kezdett érdeklődni iránta. Mert Sokrates nem volt afféle ember, mint a kik bölcseségöket kész mondatokban boldog boldogtalannak a nyakába kötötték, inkább hiuságukat akarván kielégíteni,

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

mintsem hogy tanítványaikra komoly és tartós befolyást gyakoroljanak. Sokrates csak úgy találomra a legközönségesebb mindennapi dolgokkal kezdé meg a beszélgetést; hallgatóit egyszerü, könnyen érthető kérdéseivel komoly és önálló gondolkozásra ösztönözte, a mely azonban megrendítette egész valójokat, föltárta előttök saját lelki életök mélységeit, és olyan sejtelmes, kinos nyugtalanságot keltett bennök, a melyet nem tudtak megérteni, de elnyomni sem voltak képesek. Ezt a lelki harczot ő a vajudáshoz hasonlította, a mely egy uj lény életre keltének a megelőzője, önmagát pedig a szülészhez, mivelhogy czélja nem volt más, mint megszabadítani az emberi lélekben rejlő isteni csirákat a gátló akadályok hatalma alól, hogy szabadon fejlődve kikelhessenek.

Most már Alkibiades is öntudatra ébredt, és átlátta, mi haszontalan, semmitévő volt eddigelé egész élete; a szellemi világról, a mely most előtte föltárult, mostanáig még csak sejtelme sem volt; ez az erény, ez az erkölcsi nagyság szinte megdermesztette bámulatában. Mostanáig végkép el volt kényeztetve, mindenki bámulta és irigyelte, hizelkedők környezték, a kiknek haszonleső és gyönyörhajhászó tolakodása megvetést keltett föl benne az emberiség iránt: és ime, most egy olyan férfiura talált, a ki szépségét és gazdagságát semmibe se vette, a ki hibáit és gyöngeségeit kiméletlenül a szemére hányta, és a ki, ámbár szivesen elárasztotta volna őt Alkibiades kegyeivel, hajlíthatatlan maradt, mert nem keresett mást nála, csak halhatatlan lelkét. És mikor Alkibiades meggyőződött arról, hogy ez a kutatás és fáradozás nem másból, hanem a legtisztább és legönzetlenebb emberszeretetből történik, a melyhez foghatót ő még életében nem tapasztalt, nem volt képes tovább is ellenállani, és meg

kellett hajolnia a szeretet e szelid hatalma előtt, a mely még azonfölül a bölcseség igaz komolyságával is párosult.

Most először életében fogta el a zavarodás, a megaláztatás és szégyen érzete. Üres képzelődései fényes tehetségéről, veleszületett lángeszéről, hogy fölösleges neki kutatnia, tanulnia, államférfiui hivatásáról, és több efféle, mind egyszerre elpárologtak. Már megértette, mennyire igaz, hogy az önismeret, a mint a delphii istenség követelte, egyedüli alapja az erényességnek, és hogy a ki másokon akar uralkodni, annak először önmagát kell megfékezni tudnia; megértette már azt is, hogy az állam is csak akkor lehet igazán nagygyá, ha nagyságát, Perikles meggyőződése szerint, igaz műveltségre, polgári erényre és egyetértésre alapítja; sejtette már, hogy nem lehet sem hasznos, sem üdvös, a mi az igazsággal ellenkező, és kellően felfogta, hogy a meggyőződéshez képest mily állást kell majd a nyilvános életben is elfoglalnia. Könyekkel szemében vallotta meg, hogy az olyan élet, a mely Sokratesnek nem tetszik, valójában nem is nevezhető életnek. És nem mintha csak mulékonyak lettek volna ezek az ő érzelmei; hű barátja maradt Sokratesnek, és akár mint az atyja iránt, hálás szívvel volt irányában; vele osztotta meg ebédjét, vele járt a tornaiskolába, a táborban vele lakott, és valamint Potidaeánál (ol. 87, 1; 432) Sokrates őt, úgy viszont ő menté meg Sokratest a szerencsétlen delioni csatában, saját élete koczkáztatásával. A ledér tömeg gúnyolódott fölötte és rágalmakat szórt ellene ritka barátságáért a rút külsejü philosophus iránt, de őt ez nem volt képes hűségében megtántorítani, és ez az éveken át tartó összeköttetése Sokratesszel valóban elvitázhatatlan bizonyság arra nézve, mily nemes volt alapjában az

Alkibiades lelkülete, és hogy mennyire képes lett volna a természet adta képességeivel a legmagasabb erkölcsi feladatokkal is megbirkózni.

Alkibiadesben tehát még megvolt a kellő fogékonyság, és Sokrates nem jött még későn. Megvolt még az ifjuban az igaz lelkesedésre a képesség, és lelkében volt még annyi rugékonyság, hogy végkép ki tudott volna emelkedni az érzékiség fertőjéből. De hogy végkép megtérítse, biztosítsa és állandósítsa fáradozása gyümölcseit, az már nem állott Sokrates hatalmában. A régi embereket jókor bele kellett szoktatni az erény gyakorlatába, és Alkibiades későn találta meg tanitóját, barátját. Igaz, rajongott Sokrates tanaiért, de hogy még is fogadja szabványait, hogy lemondjon mindenről, a miben mindekkoráig büszkeségét helyezte, és megváltoztassa teljesen élete és gondolkozása módját, arra már nem volt képes; két életczél közt imbolygott ide-oda, a melyeket lehetetlen volt egymással megegyeztetni, míg végre nagyravágyása mégis csak oda ragadta, a hová a fény és hatalom csalogatta. De viszont lelkiismerete szavát is, minthogy már egyszer felébresztették, el kellett némítania, és minthogy most már öntudatosan tért le az igaz és jó útjáról, még inkább lelkiismeretlenné és erkölcstelenné vált, mint a minő volt ennek előtte. Sokratesnek nem az volt a czélja, hogy elvonja őt a nyilvános élettől, de Sokrates módszere, a mely hosszú önvizsgálat útján képesített az államférfiu hivatására, az ő szenvedélyes, türelmetlen természetének hosszas, kényelmetlen volt, és nem elég biztos sikerűnek látszott. Minden rendelkezésére álló eszközt fel akart használni, csakhogy az első lehessen Athénban, és mihelyt kilátása nyilt fényes pályára, nyomban bele rohant a pártküzdelembe, nem, hogy valamely határozott meg-

győződést az állam vezetésében érvényesítsen, hanem hogy bármi módon uralomra juthasson.

Családja az utóbbi időkben lakedaemon-ellenes politikát követett, de őt ellenmondó viszketege és dicsőségvágya a másik pártba sodorta. Perikles halála után ő is, mint az előkelő fiatalság nagyrészt, a népuralom ellen működött, és még Spartával is megujította családja régibb összeköttetéseit, a melyeket pedig már nagyatyja megszüntetett. A pylosi foglyok érdekében is eljárt, hogy általok majd hazájokban jó nevet szerezzen magának. Erre támaszkodva, és minthogy a diplomatiához különben is nagy hajlama volt, és, a mint hitte, hivatása is, a békealkudozások kezdetén szeretett volna mint Sparta megbizottja szerepelni. De Sparta nem fogadta el ajánlkozását, megbizhatóbb embernek tartván Nikiast. Alkibiadest visszautasítása annyira elkeserítette, hogy áthídalt a másik párthoz, hogy mint a demos vezére és Sparta ellensége szerezze meg magának a rég áhitozott befolyást. [115])

A helyzet kedvező volt reá nézve. A népnek nem volt vezére, a ki képes lett volna helytállni az előkelők pártjával szemben. Kleonnak ugyan volt egy utóda, Hyperbolos, a kinek jó ideig nagy volt a befolyása. Alacsony származásu ember volt és lámpagyáros, a ki vagyonával párthíveket gyűjtött magának. A szószéken már fiatal korában jól forgatta magát; szemtelen volt és szájaskodó, szenvedélyes szószólója a háborúnak, és dühös ellensége Nikiasnak; de legkivált a pörösködésben igazi mester, és nagy befolyású a törvényszékeknél. Kleonnak volt az utódja annyiban is, hogy örökségbe reá maradt a komoedia gyülölete, minthogy az a konzervativok érdekeit védelmezte. A mint Aristophanes az ő elődjeit, úgy viszont Eupolis, Hermippos

és Platon őt vagdosták keserű gunyolódásaikkal. Eupolis *Marikas*-ában keményen ostorozta a korabeli demagogia kinövéseit, mint a melynek egész ereje egyedűl a szenvedélyességben és holmi ügyes fogásban rejlett. Hiányzott bennök teljesen az erkölcsi érzék, és mindaz, a mit az athéniek *musiké*-nak mondottak, a melyet csak rendszeres nevelés útján, a tudományok és művészetek alapos tanulásából lehetett megszerezni. Ennek a hiánya Hyperbolosban nagyon is érezhető volt, és azért lehetetlen is lett volna, hogy állandó bizalomra tegyen szert a nyilvános életben.

Ehhez járúlt még az is, hogy a Kleon behozta kormányforma utóbb szenvedett vereségei folytán immár sokat vesztett becsületéből. Végre mégis csak érezte a nép az olyan férfiak szükségét, a kik nagyobb tehetséggel és több tanulmánynyal rendelkeznek, és nem volt senki, a ki a mellett, hogy a nagy tömeg hajlamait és izlését követte, oly kiváló lett volna nagy eszére és eltökéltségére, családjára és vagyonára nézve, mint Alkibiades. Benne, úgy látszott, megvolt mind ama tulajdonság, a melyek által Perikles, Nikias és Kleon oly hatalmas pártvezérekké váltak; a vezéreveszteti nép tehát szívesen csatlakozott hozzá, és azt remélte, hogy ő majd a leghathatósabban meg fogja védelmezni érdekeit. Befolyása napról napra emelkedett, abban a mértékben, a mint fokozódott az elégedetlenség Nikias és politikája ellen.[116])

Midőn Kleon elesett Amphipolisnál, Nikias azt hitte, hogy most már megszabadúlt legkellemetlenebb ellenségétől. Pedig most még hasonlíthatatlanul nagyobb küzdelme támadt; egész életében mindig az után áhítozott, hogy nyugalmas, zavartalan állást biztosítson magának a kormányban: most tehát csakugyan keservessé váltak a napjai. Mert ellen-

felének, a ki most vele szembeszállt, megvoltak bőven mindazok a tehetségei, a melyek ő benne hiányoztak; nyugtalan lelkű volt az, valamint Kleon, és a mellett volt neki teremtő szellemi ereje. Nikias pedig csakugyan nem felelt meg a várakozásnak. Hamarább elbocsátotta a pylosi foglyokat, semmint elég biztosítékot szerzett volna magának Amphipolis tényleges átadását illetőleg. De döntő befolyást a spartaiak szövetsége a boeotiaiakkal (294. l.) gyakorolt. Ez már olyan cselekedet volt, a mely kétségtelenül bizonyítá, hogy Athén becsületességében rútul rá lőn szedve, de örvendetes esemény azokra nézve, a kik ennek a korhadt békének különben is minél előbb végét akarták vetni, hogy a hitszegő Spartát tönkretehessék. Ezeknek a vezérök pedig Alkibiades volt, mert azt remélte, hogy így majd a lehető legérzékenyebben megboszúlhatja magát a spartaiakon, mert így alkalma nyilt a háború esetén gyorsan kitünhetni, és mert csak ily módon szerezhetett magának leghamarább dicsőséget, és így juthatott legelőbb korlátlan befolyásra. Abban biztos volt, hogy hatalmas párt fölött fog rendelkezni, minthogy támogatja majd a nép nagy tömege, a mely Kleont is támogatta háborús politikájában, meg egy sereg fiatal ember, a kik biztak jó csillagában, és osztozkodni akartak zsákmányában.

Háború esetén Alkibiades nem akart a védelemre szorítkozni, mint Perikles, hanem támadni kivánt volna, mert csak így lehetett dicsőségre és zsákmányra kilátása. Minthogy azonban a háborút a jelen körülmények között nem lehetett még megindítania, legalább annyiban akart ártani Spartának, a mennyire a béke megszegése nélkül tehette, és Athén számára a bomlásnak indult peloponnesusi szövetségből egy hatalmas szövetségest iparkodott biztosítani. E

czélból már érintkezésbe is lépett az argosiakkal, és a nép főbb embereit értesítette is már, hogy Athénban a lakónpárt nemsokára megbukik, fölszólítván őket, hogy közreműködésökkel iparkodjanak szövetséget létrehozni Argos és Athén között. Habozni nem igen lehetett, mert Argos a Sparta és Boeotia között kötött szövetség hirére annyira megrémült, hogy a saját biztossága kedvéért maga is szeretett volna már minél hamarább egyezségre lépni Spartával.

Alkibiades kiméletlen elszántsággal járt el ez ügyben, mintha már csakugyan ő lett volna az úr Athénban. Közbenjárására követség jelent meg Argosból Athénban, az elis és mantineabeliek, Sparta legelkeseredettebb ellenségeinek a kiséretében. Ugyanekkor 420-ban (ol. 89, 4) a spartaiak követsége is megérkezett azzal a megbizással, hogy az athénieket a Thebaevel kötött szövetség tekintetében nyugtassa meg, és hogy a megzavart egyetértést minden áron helyreállítsa. Sparta engedékenysége nem volt hatás nélkül. Alkibiades azt látta, hogy tekintélye örökre koczkáztatva van; kénytelen volt tehát a legmerészebb és legvégső eszközökhöz folyamodni, csakhogy a szavára megjelent argosi követség vissza ne utasíttassék.

A spartai követeket, a kik az ötszázak tanácsában korlátlan meghatalmazottaknak mutatták be magokat, rábeszélte, hogy a népgyülés előtt úgy tegyenek, mintha nem volnának meghatalmazva az egyesség végleges megkötésére, és ez esetre a maga közbenjárásával Pylos átadását biztosította nekik. A követek mitsem sejtve, beleesnek a tőrbe, és ellenmondó vallomásuk alapján Alkibiades másnap a népgyülés előtt keményen rájok támad, és egész váratlanul fényes győzelmet arat a békepártiak fölött. Ime, így szólt,

kiki láthatja, hogy becsületes alkut kötni a spartaiakkal lehetetlen, mert hisz minden nap más a szavok járása. Új barátokat kell tehát keresniök az athénieknek, olyan barátokat, a kiknek hasonló a kormányformájok és megegyezők az érdekeik, és rá vannak utalva Athén barátságra; ezeket kell pártolniok, ezeket melengetniök, nehogy kényszerűlten az ellenség táborába menjenek. Olyan joggal, mint Sparta Thebaevel, Athén is szövetségre léphet Argosszal. A spartai követek csak szégyent és gyalázatot arattak, és ámbár Nikias Spartában és Athénban is latba vetette egész befolyását, mégis megköttetett a fegyverszövetség száz esztendőre, egyfelől Athén s másfelől Argos, Mantinea és Elis között. Az athéniek megesküdtek a szerződésre a magok és »az uralmok alatt álló« szövetségeseik, a három peloponnesusi állam, kiki a maga nevében. A szerződést kőbe vésve az athéniek fölállították a várban, az argosbeliek Apollon templomában és a mantineaiak Zeusében a piaczon; az elisbeliek pedig megbízattak, hogy érczbe vésve a legközelebbi olympiai ünnepen mindannyiok nevében állítsák föl az Altisba. A Thukydides történelmében lévő másolaton kivűl még az Akropolisban fölállított márvány emlékkőből is megmaradt egy jelentékeny töredékünk.[117])

E szerződés lényeges változást idézett elő a görög államok egymáshoz való viszonyában. Athén most egy peloponnesusi kisebb szövetségnek a feje lőn; újra uralkodóvá lőn a háborús irány, még pedig *egy* embernek a cselszövései folytán; Görögország jövendő sorsa Alkibiades akaratától vált függővé.

Ő pedig nem szándékozott halogatni fényes győzelme kiaknázását. Nyomban meg akarta mutatni, hogy Athénnak vállalatai számára új tere nyilt, a hol biztos sikere igérke-

zik, és bár a békét formaszerüleg nem bontották föl, a háború már 419-ben (ol. 90, $^1/_2$) tényleg megújult.

Alkibiades lett a fővezér. Vezérlete alatt egyesült a négy szövetséges állam fegyverhatalma, és a háború, a mely most kiütött, már valóban peloponnesusi háborúnak volt nevezhető. Alkibiades Arkadiát akarta megszerezni, hogy Argost és Elist egymással összeköttetésbe hozhassa, és terve az volt, hogy Spartát el fogja szigetelni, a mint azt már az argosi Pheidon is megtette (I. 272. l.); akkor a pisaiak, most az elisbeliek zárták ki Spartát az olympiai játékokban való részvételtől. Korinthosról sem feledkezett meg, a mely természetesen most elvált az új szövetségtől. A korinthosi tengerben pedig táborhelynek Achaja volt a legalkalmasabb ország. Alkibiades tehát Patrai polgárságával lépett alkudozásba, és rávette őket, hogy beléptek az attikai szövetségbe, sőt még azt is elhatározták, hogy városuktól hosszú falakat építenek egész a tengerpartig, úgy hogy a spartaiak ellen biztosítva lesznek, viszont az athéniek bármikor is segítségökre jöhetnek. [117a])

Most hát az athéniek Naupaktostól fogva egész az ióni szigetekig a táborhelyek egész sorozatával rendelkeztek. A nyugoti parton Elis kikötőit használhatták, és Messeniát Pylosból bármikor megtámadhatták. A keleti parton, Argolis kikötőkben gazdag partvidéke végig attikai szövetséges tartomány volt, úgy hogy még csak egyetlen egy fontosabb hely maradt, a melyet az athénieknek, hacsak szerét tehették, hatalmukba kellett keríteniök. Ez a hely Epidauros volt. Hegyeit Athénból tisztán lehetett látni, és kikötője, a mely délnyugotnak épen szemben feküdt vele, a legközelebbi állomás volt a túlparton a Piraeushoz és Aeginához. Epidaurosból Korinthost kelet felől is el lehetett volna

zárni, és Argos és Athén a nagy kerülő helyett a Skyllaion fok körül a lehető legrövidebb úton érintkezhetének egymással. Epidauros volt tehát a Peloponnesus ellen készülő vállalatokban a legfontosabb táborhely, és Athénban azt remélték, hogy Sparta nagy távolsága folytán kevés fáradsággal meg is lesz szerezhető.

De az epidaurosbeliek, aristokratikus kormányformájok lévén, régi szokásukhoz hiven, erősen ragaszkodtak Spartához. A korinthosiak, a kik a Nikias békéje után szivesen védelmi szövetségre léptek volna Argosszal, az utóbbi események következtében ismét a lakedaemoniakhoz pártoltak. És ők nyomban fel is ismerték a fenyegető veszedelmet, és felbolygatták a spartaiakat. Igy hát egyszerre egész váratlanul élénk mozgalom támadt a peloponnesusi szövetségben, és az Argos és Epidauros között keletkezett viszályhoz a legfontosabb események füződtek.

Legeleve okot kellett keresni a háborúra. Argos a szomszédvárost azzal vádolta, hogy az Apollon Pythaeus templomának járó áldozati adományokkal (I. 192. l.) adós maradt. Hogy tehát az istenségnek megszerezzék a maga járandóságát, az argosiak berontottak Epidauros határába.

Velök egyidejüleg Agis király is megindult teljes haderejével, de a kedvezőtlen áldozati jelek visszatartják Lakoniában, és a táborozás ennek folytán elhalasztatik a már beálló Karneia ünnep elteltéig. Az argosiak ellenben az ünnepet, minthogy még beállta előtt vonultak ki, mindenféle toldás-foldással oly szépen el tudták halasztani, hogy ők, miglen az epidaurosiak szövetségesei a fegyverszünet miatt tétlenül voltak kénytelenek megmaradni, ezek területét kényök-kedvök szerint dulták, pusztították, minthogy ők az ünnep beálltát még jóval későbbre várták.

Igy eltelt a nyár, a nélkül, hogy az ellenséges haderők találkoztak volna, és Alkibiades is visszatért ezer nehéz fegyveresével a Peloponnesusból, mivelhogy nem volt ott semmi veszedelem, a mitől lehetett volna tartani.

A tél folytán (419—8) az ügy egészen új fordulatot vőn. A lakedaemoniak hajón Agesippidas vezérlete alatt 300 emberöket szerencsésen becsempészték valahogy Epidaurosba, Argosnak és Athénnak ezzel a lehető legkínosabb meglepetést szerezvén.

Az argosiak keserves panaszokra fakadtak Athén ellen, hogy a tenger őrizetét annyira elhanyagolta, Spartát meg, minthogy átlépett az attikai szövetséges tartomány határán, a béke megszegésével vádolták. Alkibiades kivitte, hogy a békeszerződéshez a márványtáblára még hozzávésték azt is, hogy Sparta a föltételeket nem tartotta meg, és ez által teljesen biztosította a háborúpárt győzelmét, úgy hogy az argosiak kértére mindjárt Pylosba is messeniabelieket és helotákat küldtek ismét (292. l.) az athéni őrség helyébe, hogy megsarczolják a körülfekvő vidéket.

Többet azonban már Alkibiades sem tudott kivinni befolyásával, mert a pártok éles küzdelme meghiusított bármiféle határozatot. Tiltakoztak Sparta eljárása ellen, és ezzel megelégedtek Athénban, sőt a következő évre a békepárt két hivét, Lachest és Nikostratost, választották meg a hadvezéri tisztségre.

Ellenben a Peloponnesusban hatalmasan készülődtek a háborúra. Epidaurost minden áron meg akarták menteni; magában a Peloponnesusban napról-napra veszedelmesebb alakot öltöttek a zavargások, úgy hogy elhatározták a szövetségesek, hogy most ez egyszer minden rendelkezésökre

álló eszközt igénybe fognak venni. A lakedaemoniak egész haderejöket talpra állították, és a szövetséges peloponnesusiak, meg azonfölül Megara és Boeotia a legnagyobb buzgalommal támogatták őket, csakhogy egy csapással végét vethessék a zavargók garázdálkodásának. Erősebb hadsereget a szövetség még soha sem állított fel, mint ezt, a mely a nyár közepe táján Agis király vezérlete alá gyülekezett.

A szövetséges argosiak, mantinea- és elisbeliek Methydriumnál utját állták ugyan, mindamellett sikerült Agisnak Phliusnál csapatait mind egyesítenie. Nemeából indult meg Argos ellen. A síkon az argosi hadsereget bekeríttette, a város felől a lakedaemoniakat, a hegység felől pedig a szövetségeseket állítván fel. Elkerülhetetlennek látszott a döntő csata, és magok a kisszövetségesek is, ámbár nagyon megérezték a lovasság hiányát, égtek a harczvágytól. Ekkor azonban két argosi ember, Trasyllos, egyik vezér az öt közül és Alkiphron, Sparta ügyvivője Argosban, elmentek Agis királyhoz, hogy meggyőzzék affelől, hogy ezt a borzasztó vérontást, a mely itt történhetik, meg lehet és minden áron meg is kell akadályoznia. Biztosították őt saját kezességökkel, hogy a régi szövetséget helyre fogják állítani, és megigérték neki, hogy mindazért, a mit a demokrata párt Sparta ellen vétett, teljes elégtételt fognak neki szolgáltatni. Nem volt ugyan hivatalos meghatalmazásuk, mindamellett sikerült a királyt rábeszélniök. Mert ő valóban királyi kötelességének tartotta, hogy a mennyiben tőle függ, meggátolja a vérontást, azt hitte, hogy maga a spartai haderő ily nagyszerü fellépése lesz annyi hatással az argosiakra, hogy elveszi majd a kedvöket kisszövetséges politikájoktól. Minthogy azonban nem

remélhette, hogy a hadvezéreket is ráveheti majd az engedékenységre, csak az egyik ephorost avatta be kisérői közül titkába, és önhatalmulag négy hónapra fegyverszünetet kötött az argosiakkal, hogy legyen idejök végrehajtani igéreteiket.

A fegyverszünet kihirdettetvén, mindkét félen irtózatos elkeseredés támadt. Thrasyllos hazatértekor csak nagy nehezen menekült meg a megköveztetés elől, és büntetésül minden vagyonát elkobozták. A peloponnesusi hadsereg ugyan szó nélkül visszavonult a parancsra, de általános volt a fölháborodás, hogy a szövetségesek hűségével ennyire visszaélnek, és hogy el lőn mulasztva a helyre nem pótolható alkalom, a mikor az argosiakat végkép meg lehetett volna alázni. Spartában szintén annyira rosszalták a király eljárását, hogy főhadvezéri tisztében még ujabb korlátok közé szorították, és határozatot hoztak, hogy ezentul minden hadjáratban egy tiztagu hadi tanács rendeltessék a király mellé.[119])

Alig hogy visszavonult Agis, megjelentek az athéniek is Laches és Nikostratos vezérlete alatt, ezer nehéz fegyveressel és 300 lovassal, szövetségeseik segítségére. Bámulatukra Argost már alkudozó félben találták Spartával, és Thrasyllos pártja olyan erős volt, hogy az athéniek rögtöni elvonulását követelték, és Alkibiadest, a ki politikai ügyvivőkép kisérte a sereget, a népgyülésbe be sem bocsátották. De a mantineaiak és elisbeliek, a kik az argosiaktól elhagyatva nagy veszedelemben forogtak, kivitték, hogy mégis alkudozásba léptek az athéniekkel, és ezek szóhoz jutván, könnyedén bebizonyották nekik, hogy az Agisszal kötött szerződés teljesen érvénytelen, és hogy a háborút nyomban újra meg kell indítani. A mantineabeliek és

elisieknek továbbá leginkább az feküdt az érdekökben, hogy Sparta hatalma mindenekelőtt a sziget belsejében és a nyugoti parton töressék meg. Azért az ő közremüködésökre, bár eleinte keményen szabódtak ellene az argosiak, határozattá vált, hogy először Orchomenos ellen intéznek támadást. Orchomenos Arkadiának erős vára, és a lakedaemoniak legfontosabb táborhelye volt a belföldön. A szövetségesek elfoglalták, és Tegea elé nyomultak.

De hadseregök már most bomladozni kezdett; mert az elisbéliek azért, hogy nem egyenest Lepreonba mentek a spartai őrséget kiüzni, 3,000 nehéz fegyveresökkel elváltak a hadseregtől, ép akkor, mikor legjobban fenyegetett a veszedelem. A spartaiak ugyanis már kivonultak Agis királyuk vezérlete alatt haderejök öt hatodrészével (418-ban, augusztusban) és égtek a harczvágytól, hogy hitszegésökért boszút állhassanak az argosiakon és hogy helyrepótolhassák, a mit békeszeretetből a minap elmulasztottak volt. A szövetségesek Tegeatisból Mantinea határába vonultak vissza, és megszállván a dombokat, olyan erős állásba helyezkedtek, hogy Agis, bárha bele is kapott már, nem merte őket megtámadni. A helyett inkább egy más módszert kisérlett meg, a melyet a tegeabeliek, szomszédos harczaikban már többször is alkalmaztak. Az Ophis patakot tudniillik, a mely az egyik város területéről átfolyt a másikéba, levezette, úgy hogy a mantineabeliek szántóföldjei, a melyek a közös síkság alacsonyabb felét képezték, elkerülhetetlen viz-áradás veszedelmében forogtak. Ezt látván a mantineabeliek, semmi módon sem lehetett őket továbbra is a hegyen visszatartani; akármennyit beszéltek is a hadvezérek, az mind hiábavaló volt, és Agis nagy meglepetésére, másnap reggel kivánságához képest ott látja az ellen-

séget lent a síkon, csatasorban. Számra nézve az ő hadserege volt a tulnyomó, minthogy az elisbeliek az ellenség sorait odahagyták, azonfölül egyöntetü működésre képesebbek voltak az ő katonái, mert egyenlő fegyelem alatt állottak, és hadi kiképeztetésök egyforma volt. Ritka bátorsággal és hadvezéri ügyességgel vezette az ütközetet, a mely most már iszonyu hévvel folyt végig a csatasorokon, és visszanyomta a középen az argosiakat, és a balszárnyat, a melynek élén az athéniek állottak. Innen azután, nem hogy meggondolatlanul üldözőbe vette volna a visszavonulókat, a jobb szárnyra sietett, a hol a mantineabeliek már győzelmesen előrenyomultak. Őket is megfutamította, miközben jelentékeny veszteséget okozott nekik.

Igen nagy volt a jelentősége ez ütközetnek. Kitüntette ismét, hogy mennyire kiválók a spartaiak a hadakozásban, és hogy milyen kevés a félni valójuk a kisszövetségtől. Hisz az argosbeliek, a kik pedig a szövetség feje akartak lenni, még csak be sem merték várni az ellenség sorait. Milyen oktalanok voltak hát hetykeségökben, hogy ők elveszik Spartától a hegemoniát! Az athéniek, a kik sokkal kevesebben voltak, semhogy döntő befolyást gyakorolhattak volna az ütközet menetére, csak nagy nehezen menekülhettek meg a végleges elpusztulástól; de hogy mily nagy fáradságba kerülhetett őket együtt tartani, az kitűnik abból, hogy a viadalban mind a két vezérök elesett. Még csak az volt a szerencse, hogy Agist, a ki a hadi dicsőségén ejtett csorbát e napon teljesen helyre akarta ütni, buzgalmában féken tartotta Pharax, a hadi tanács egyik legbefolyásosabb tagja. Neki köszönhető különösen, hogy meg lőn kimélve az argosiak válogatott legénysége, a mely vakmerő bátorsággal rohant a csata kellős közepébe. Mert elég he-

lyesen úgy okoskodott, hogy ez a csapat, ha életben marad, még sok jó szolgálatot tehet Spartának, és viszont ha elvész, úgy Argosban minden bizonynyal a demokrata párt kerül az uralomra.[120])

Azonban ez az ütközet még nem vetett véget a háborúnak. A lakedaemoniak hazamentek a Karneia megünneplésére, és a vert sereg egész kényelmesen összeszedhette magát. És csakugyan nemsokára ismét erősebb volt, mint a csata előtt, mert az elpártolt elisbelik a mantineabeliek veszedelmének a hirére ismét visszatértek 3,000 fegyveresökkel, és Athénból is jött megint ezer nehéz fegyveres. Rögtön meg is egyeztek a további teendők felett, és elhatározták, hogy Epidauros ellen nyomúlnak, egyrészt, mert ez volt az athéniek kivánsága, másrészt meg, mert a csata előtt való napon az epidaurosiak pusztitva berontottak az argosiak terűletébe. A várost körűlvették, és rendszeres ostrom alá fogták. Az elis- és mantineabeliek tehetetlensége miatt sikertelen maradt a fáradozásuk; csak az athéniek végezték be munkájokat, és körülfalazták a tengerparton a Heraiont. Itt azután közösen őrséget hagytak, mire a sereg, eltelvén a nyár, feloszlott.

Időközben Argosban is érezhetővé vált a csatának hatása. A demokrata párt csüggeteg volt, míg viszont az ellenpárt, Thrasyllos és Alkiphronnak a hivei, ujból alkudozni kezdett Spartával, hogy segítségével hatalomra vergődhessék. Az az ezer vitéz (288. l.), a kik egyedűl magok állták meg becsülettel a helyöket az ütközetben, volt a magva az oligarchikus mozgalomnak. Midőn tehát a télen (418; 90, 3.) Spartából követség érkezett békeajánlatokkal, és egyúttal egy spartai hadosztály is fenyegető állást vőn Tegeánál, a lakedaemonpártiak rávették a polgárságot az

ajánlatok elfogadására, ámbár maga Alkibiades jelen volt, hogy személyes befolyásával, ha lehet, meghiusítsa törekvésöket. A túszok és foglyok kicseréltettek, az argosbeliek kibékültek az epidaurosiakkal, és el lőn határozva, hogy ezentul, bárhonnan jőjjön is a támadás a Peloponnesus ellen, közösen fognak védekezni, különben kiki a maga kedvére intézkedjék belügyeiben. Ez volt az oligarchák első győzelme. Nemsokára rá még azt is kivitték, hogy az argosiak végkép kiléptek az attikai szövetségből, és helyébe Spartával szövetkeztek ötven év tartamára. A spartaiak ez alkalommal nagyon kiméletesen bántak az argosiakkal, a mennyiben szinleg megosztozkodtak velök a peloponnesusi szövetség vezérletében.[121])

Nyomban felléptek Athén ellen egyesülten. Argosból és Spartából követek mentek a thrák tengerpartra, hogy a pártütő városokkal alkudozásba lépjenek, és hogy Perdikkast is visszahódítsák a magok részére; Athénban pedig már nyomatékosabban követelték, hogy Epidaurosból vonják ki az attikai őrséget és a kisszövetség még egyetlen fönmaradt csapatait. Az athéniek, minthogy peloponnesusi szövetségeseiket nem birták megtartani, elküldték Demosthenest, hogy vezesse vissza Epidaurusból a sereget. Ő azonban nem teljesíti megbizatását, hanem csellel eltávolítja a szövetségesek katonáit, és Athén számára lefoglalja e fontos táborhelyet. Kezében azzá lett volna az az éjszaki parton, a mi Pylos volt a nyugotin. Ámde a békepárt volt most uralkodó Athénban, és Demosthenes önhatalmu intézkedése nem lőn szentesítve; engedelmeskednie kellett a parancsnak, és kiüríttetvén az elfoglalt Heraion, dugába dőlt az utolsó vállalat is, és vele meghiusult az utóbbi háboruskodás minden eredménye.[122])

Ugyanezen időben a peloponnesusi államok legtöbbjében a reákczió vergődött uralomra, hol külső erőszak folytán, hol pedig önmagától a viszonyok megváltozta következtében. Mantinea rövid emelkedése után ismét Sparta engedelmes alattvalójává lőn; Sikyonban az ujonnan alakult szövetség közös erővel megbuktatta a jogszerű kormányt állitólag demokratikus iránya miatt, és végül ez események, kitűzött czéljoknak megfelelőleg, magában Argosban is véres forradalmat idéztek elő, a melynek következtében már a tél vége felé a kormányhatalom teljesen az oligarchia kezébe került. A mozgalom élén álló férfiak az ezrek csapatából valók voltak. Ilyen hatalma mint most, nem volt még sohasem Spartának a félszigeten. Elis kivételével, a melynek a haragjával, minthogy nem árthatott, nem sokat törődtek, az államok mindannyian szövetségébe tartoztak, és az ő szokásai szerint kormányoztattak, sőt még Achajában is meg kellett a városoknak változtatniok alkotmányukat, Sparta parancsai szerint, hogy Patrae példáját (309. l.) lehetetlen legyen követniök. [123]).

Míg ezek a Peloponnesusban történtek, Athénban egyre folyt a pártok tusája, és ennek hatása erősen érezhető volt a külügyi politikában is.

A békepárt azt vallotta, hogy bűnös, de meg haszontalan erőködés is megbontani akarni a peloponnesusi szövetséget, és vádolta az ellenpártot, hogy nagyon is csalatkozott, azt hivén, hogy Sparta már teljesen bomlásnak indult, meg azt, hogy oly kevéssé megbízhatók a szövetségesei. Alkibiades viszont joggal mondhatá, hogy a balsikert nem az ő tanácsai, hanem az athéniek habozása okozta. Mert bizony nem is lehet jó sikerre számítani, ha a hadvezéreket majd az egyik, majd a másik pártból választják, ha

a java háborúban a békét akarják színlelni, ha csak szórványosan küldözgetnek, és pedig csak kisebb hadcsapatokat, a melyek nem működnek együttesen, és csak ingerlik, de legyőzni nem képesek az ellenséget. Ilyformán nagyon természetes, ha elszalasztják a kedvező alkalmat, és ha a kínálkozó haszon helyett károkat vallanak. Az athénieknek tehát el kellett magokat határozniok. A pártok már tűhegyen álltak egymással szemben. Hogy kinek van igaza, Nikiasnak-e vagy Alkibiadesnek, azon még lehetett kétségeskedni, de azon már nem, hogy ez a kettejök nézetei közt ingó-bingó politika az államra nézve minden esetben veszedelmes. Választani kellett. Vagy őszinte törekvéssel megkisérleni a kibékülést Spartával, vagy pedig teljes erőből folytatni a háborút.

Ez volt a helyzet. Nem volt más menedék, mint a cserépszavazás, a mely már egyszer döntött Aristides és Themistokles, majd meg Perikles és Thukydides között, és megmentette az államot a kínos, tűrhetetlen párttusától. A két államférfiú versenyre hívta egymást, mert úgy látszik, kölcsönös megegyezésökkel történt az indítvány, hogy gyűljön össze a nép, és hozzon felettök ítéletet. Egyiköknek ki kellett szorulnia, mert Athénban biztos irányzatu kormányzat csak ez úton volt ismét berendezhető.

Míglen a szavazáshoz folytak az előkészületek, és a két vezér szorgosan fáradozott pártja szervezésén, Hyperbolos egész váratlanul ismét föllépett, és a szószékről, fölhasználván a polgárság izgatott hangulatát, szemtelen káromlásokat szórt Nikias és Alkibiades ellen. Minthogy pedig a két pártvezér közül az egyik sem bizott valami nagyon győzelmében, és minthogy egyikőjöknek sem válha-

tott igazán hasznára, ha a másikat néhány szavazattal kiszorítja, meg különben sem igen akarták állásukat, jövőjöket a nép pillanatnyi hangulatának a koczkájára vetni, megegyeztek a harmadik ellen, és utasították pártfeleiket, hogy Hyperbolos nevét irják a cserépre, a kit különben is mindannyian egyaránt gyűlöltek. Hyperbolosról úgy hírlik, hogy hat évig élt számkivetésben, és hogy 92, 1 (411)-ben halt meg; tehát a cserépszavazás ideje 90, 2 vagy 3-ra, 418 vagy 417 április havára tehető.

Igy történt tehát, hogy ez a nap, a melyen Athén jövendő sorsának el kellett volna dőlnie, eredménytelenül múlt el, és a város legnagyobb szerencsétlenségére minden megmaradt a régiben. Fokozta még e szerencsétlenséget az is, hogy az ostrakismos most végkép elveszítette tekintélyét, mivelhogy kitűzött czélja ellenére egy mihaszna embert sujtott, a ki egyik párton sem örvendett bizalomnak, és a ki nem is volt igazában pártvezér. »Nem ilyen emberek számára találták fel a cserepet« úgy mond Platon, a komoediairó. Hivatalosan nem szüntették meg ugyan a cserépszavazást, de az naptól fogva nem is vették soha többé gyakorlatba.

E fontos esemény egyes részletei fölött már magok a régiek sem tudtak megegyezni, és sokféle nézeteik között lehetetlen nekünk is megállapodásra jutnunk. Különösen figyelemre méltó, hogy Nikiason és Alkibiadesen kivül még Phaiax, az Erasistratos fia is résztvett a pártküzdelemben, hogy mi szerepben, azt nem tudjuk megmagyarázni; követ volt egy időben (284. lap), és Nikias baráti köréhez tartozott.

Ennyi azonban világos. Az ostrakismos, a mely oly lényeges alkatát képezte az attikai alkotmánynak, és a

melynek oly jelentékeny része volt az állam fejlődésében, csak egészséges viszonyok közt tenyészhetett; — és ezek már nem voltak meg. A köztársaságban már nem volt meg az erő, hogy kiforrhassa magából a káros és fejlődését gátló elemeket; a népben hiányzott a belső egység, a komolyság és józanság, hogy túlnyomó többséggel egyetlenegy határozott politikai irány mellett nyilatkozzék, és nem volt senki, a ki teljesen birta a bizalmát. Azonfölül a mostani viszonyok közt egy hatalmas pártvezér számkivetése még nagyobb veszedelmekbe sodorhatta az államot. Mert Alkibiadesről ugyan senki föl nem tehette, hogy ő a nép akarata előtt meghajolva nyugodtan eltölt tíz évet a számkivetésben, és bizony kellett is tartani tőle, hogy ez esetben egyenest az ellenség táborába kergetik, úgy hogy a pártvezérek a külföldön még sokkal nagyobb károkat okozhattak volna a városnak, mint ha honn maradnak. Kényelmesebbnek és biztosabbnak vélték tehát honn tartani mind a két államférfiút, hogy egymással versenyezve egymást mérsékeljék. Pedig voltaképen ez a nap, a melyen e határozat hozatott, az utolsó ostrakismos napja, szerencsétlen napja volt Athénnak, szomorú tanusága a nyilvános élet romlottságának és jóslata a jövendő vészes eseményeknek [124]).

A két államférfiú közűl, a kik most újolag versenyre keltek egymással, Alkibiades volt természetesen az ügyesebb és tevékenyebb. Csakhamar meggyőzte a polgárokat arról, hogy Sparta utóbbi sikerei, a melyeket az ő rovására is kizsákmányoltak, nem lesznek tartósak. És igaza volt, mert Sparta és Argos közt becsületes egyetértést föntartani ép olyan lehetetlen volt, akár Athén és Sparta között. Azonfelül

Argosban magában is vad gyűlölettel álltak egymással szemben a pártok, készek mindenkoron a legvéresebb küzdelemre. Ki is tört az csakugyan, midőn Bryas, az ezrek vezére, ocsmány erőszakkal megzavarta egy polgári menyekző ünnepét. Az elrablott menyasszony megboszúlta magát rablóján, és kiszúrta altában a szemét. A nép, a melyhez ótalomért folyamodott, tömegesen felkelt az oligarchák erőszakoskodó gőgje ellen, és a Sparta védelme alatt reá erőszakolt alkotmányt nyolcz hónapos fennállta után megbuktatta.

Athénnak ez eseményekben nem volt része. Spartában azonban gyorsan hirét vették a mozgalomnak, és még a Gymnopaidiai ünnepet is elhalasztották az argosi lakon-pártiak sürgős kérelmére, csakhogy idejében Argosba érhessenek. Mikor azonban Tegeához érve megtudták, hogy Argos már a néppárt hatalmában van, visszatértek, és bárhogy sürgették s kérték őket, egész nyugalomban végig ünnepelték ünnepöket. A békeszerződés Sparta és Argos között mindamellett még nem volt megszegve; sőt inkább az argosiak követséget menesztettek Spartába, a kik az új kormány nevében a szövetség megerősítését kérték, mert Argos meg akart maradni a peloponnesusi szövetségben. Jelen voltak az oligarchák képviselői is, és küldőik nevében, minthogy ezek még mindig azt hitték, hogy ők az igazi Argos, protestáltak a demokraták kérése ellen. Hosszas alkudozások után, a melyekben a szövetséges társak is résztvettek, az ügy az új kormány ellen döntetett el, és el lőn határozva, hogy egy közös peloponnesusi hadsereg a régi alkotmányt állítsa vissza Argosban. Ilyetén hadjáratokhoz azonban a szövetségesek, minthogy belügyeikben függetlenségöket meg akarták óvni, mindig kevés hajlandóságot

éreztek magukban (II. 135. l.), és Korinthos nem is vett részt a vállalatban. Az argosiak ellenben, midőn elutasították őket Spartában, kénytelenségből ismét az athéniekhez folyamodtak, csakhogy a spartaiak és az előzöttek egyesült ereje ellen valahol támogatásra leljenek. Követeket küldtek tehát Athénba, és Alkibiades teljes erejéből a kezükre dolgozott, hogy a köteléket a két város között a multkorinál most erősebbre kapcsolhassa. Ő maga személyesen intézte a hosszu falak épitését, a melyeket attikai munkások épitettek Argosból a tengerpartig, hogy a város ilyenformán végkép beleolvadjon az attikai partvidéki és sziget-birodalomba. Mert az ilyen várost, a melyet erős falak kötöttek össze tengeri kikötőjével, a spártaiak nem voltak képesek bevenni, mintha csak egy sziget lett volna. Betörtek ugyan, és elpusztították a kikötőbe vezető falak egy részét, de magát a várost nem birták bevenni; Alkibiades pedig, hogy elejét vegye az esetleges elpártolásnak, háromszáz spartai érzelmű polgárt az attikai hajókra hozatott, és innét a szigetekre küldte őket őrizetbe. Igy hát Argos a 417. év (ol. 90, 4.) nyarán már egész szoros szövetségre lépett Athénnal, és az argosiak régi szövetségesei az ijedtségből, a mely őket a mantineai vereség után elfogta, lassacskán magokhoz kezdtek térni.[125])

A másik terület, a hol a Nikiasféle béke sohasem érvényesült, és a hadi állapot folyton megmaradt, a chalkidikei városok voltak a thrák tengerparton.

A békekötéskor megegyeztek, hogy Amphipolis, valamint a többi városok is átadassanak Athénnak, de átadásukat annyi sokféle föltétellel kapcsolták egybe, hogy lehetetlen volt át nem látni, hogy velök csak vesződséget és örökös viszálykodást kivánnak az athénieknek szerezni. A városok,

úgy volt kikötve, fizetnek ugyan adót az athénieknek, de csak járulék fejében, a tenger megőrzésére; egyébiránt teljesen függetlenek maradnak és semlegesek Spartával és Athénnal szemben. Az athéniek bevehetik őket szövetségökbe, de csak békés egyezség utján, és az Aristides becslésénél nagyobb adót tőlük sohasem követelhetnek 210. l.)

Ezek voltak a feltételek. Látszik rajtok, hogy csak hosszas huzavonával jöttek létre, és hogy a lakedaemoniak, valószinűleg a korinthosiak bizgatására, csak azért kardoskodtak e toldott-foldott rendszer mellett, hogy minél több alkalmuk legyen majd magoknak is közbelépniök.

A chalkidikei városokat a békeszerződés két csoportba osztja. Az elsőbe Mekyberna, Sane és Singos tartoznak, és ezekben a béke megkötése idején valószinüleg lakedaemoni volt az őrség; a másodikba Argilos, Stageiros, Akanthos, Skolos, Olynthos és Spartolos. Ez utóbbiak közül Olynthosról biztosan tudjuk, hogy nem fogadta el a békét, és valószinű, hogy a többiek sem, mert annyi ismét bizonyos, hogy egynehány chalkidikei város Korinthosszal az argosi szövetségbe is belépett (291. l.).

Tehát a Chalkidike éjszaki szárazföldi feléből az athéniek végleg kiszorúltak. Annyival inkább is iparkodtak, hogy legalább a három félszigeten vethessék meg a lehető legerősebben lábukat. Potidaiába, a melyet Brasidas nem tudott bevenni, attikai kleruchosokat telepítettek, és valószinüen Toronéba is, miután azt Kleon a hatalmukba kerítette. Skionét, a mely úgy pártolt át Brasidashoz, és a melyet a spartaiak szabad kényökre hagytak, ostrommal foglalták el; polgárságát leöldösték, és a várost a plataeabelieknek adták.

Igy hát a Pallene, Sithonia és Akte félszigeteken

Athénnak biztosítva volt az uralma, és az adóban sem volt valami nagyon jelentékeny a kára, összesen tán 10—12 talentum. De a szoros egység thrák gyarmataikban meg volt szakítva, és tekintélye megingatva, minthogy az elpártolt városok képesek voltak vele daczolni. Mindennél azonban nagyobb kára támadt Amphipolis elvesztésében, a melyért csak csekély kárpótlás volt az, hogy Eionnal a Strymon torkolatának még ura maradt [126]).

A városok tartós ellenállásra a magok erejéből képtelenek lévén, kénytelenek voltak szövetségeseket keresni; viszont ellenökben fekvésök miatt az athéniek is valamely szárazföldi hatalom segítségére voltak utalva. Úgy hogy a thrák tengerpartvidék valóságos fészke volt a titkos cselszövéseknek, a versengésből soha ki nem fogyott, és kikötőiben az athénieknek állandóan hadi hajókat kellett őrizetül tartaniok.

Tehát a városok, a melyek a Nikias-békét vonakodtak elfogadni, már 89, 4; 421-ben az argosi szövetségbe léptek a korinthosiakkal. Ezekben pedig jó támasztékra találtak, mert ők szerződéseikre hivatkoztak, a melyekben megigérték volt, hogy a városokat nem fogják magokra hagyni, meg iránt ok való kötelességökre, a mely, mint hitték, az anyaváros jogczimén még most is megilleti őket. A lakedaemoni követek alattomos eljárása folytán, minthogy határozott utasításaik ellenére nem adták ki őket az athénieknek, még csak emelkedett a városok daczos önbizalma. Annyira, hogy egy cselszövő támadással nemsokára már Thyssos városát az Athoson is elvették az athéniektől, majd meg Olynthos lepte meg Mekybernát és hatalmába kerítette. 418-ban a nyáron Euthydemos jelenik meg Athénból a thrák tengeren, és a városok kénytelenek

meghúzni magokat, mivelhogy Perdikkas még az athéniek pártján áll. Az argosiak, a kik ez időben Sparta szövetségesei voltak, a királyt átpártolásra kisértik, és jó sikerrel, ámbár nyiltan nem törte meg mindjárt barátságát az athéniekkel. A következő nyárra (417), a melyben Dion az Athoson pártolt el az athéniektől, egy nagyobbszerü vállalat volt tervben, de ámbár Nikias és Lysistratos vállalták el a hadak vezérletét, abba maradt, minthogy Perdikkas, a kire erősen számítottak, nem jött támogatásukra. Büntetéseül már őszkor elzárták a makedóni kikötőket.[127])

Ol. 96, 4; 416-ban Chairemon, a Charikles fia, volt a hadvezér Thrakiában. Tisztán Makedonia ellen irányúlt most a vállalat, és 415-ben igen korán, még a háború tizenhatodik évében, egy csapat makedóni számüzött partra szállt Methonénál attikai lovasság kiséretében. Ezalatt a Chalkidikével az athénieknek fegyverszünetök volt, és meg is maradt, bármennyire bujtogattak ellene a Perdikasszal szövetségben lévő spartaiak. Nemsokára rá azonban, úgy látszik, kibékült a király Athénnel, mert 414-ben a nyár vége felé Euetion az ő támogatásával intézett támadást Amphipolis ellen; ámde most is sikertelenül, ámbár jó csapat thrák zsoldosa állott rendelkezésére, és a Himeraiont elfoglalván, miután hajói föleveztek a folyamon, jó állást is biztosított magának.

Ilyen volt a helyzet Thrakiában a Nikias-béke után. A béke helyett, valamint a Peloponnesusban, itt is folyton küzködtek egymás ellen Sparta és Athén, és ez az elfojtott küzdelem még jobban elmérgesült, mint ha nyilt csatákban álltak volna egymással szemben fegyveresen. Mert így az elkeseredés nőttön nőtt; a hadi párt tevékenyebb volt mint valaha, és minthogy a béke megszegését minden

erőködése mellett sem volt képes kieszközölni, úgy alkalomadtán egy-egy oldalvágást mért a spartaiakra. Ez volt az oka annak is, hogy a Spartával szövetséges kisebb államokat bolygatták, bár ők magok mitse tettek, a mivel Athént meg lehetett volna haragítaniok. És hogy mikép jártak el ilynemű vállalataikban, azt a Melos ellen intézett hadjáratból megtanúlhatni. [128])

Melos egyike ama vulkanikus szigeteknek, a melyek délre a Kykladoktól a krétai tenger határán feküsznek. Hét századja, hogy a Peloponnesusból dór gyarmatosok telepedtek meg rajta, és azóta mint Sparta gyarmatvárosa tántoríthatlan hűséggel ragaszkodott a peloponnesusi szövetséghez. Az athéniek nagyon természetesen a magok szövetségébe akarták vonni, mert a sziget fekvésénél fogva tengeri uralmuk keretébe tartozott.

Különbséget, ha birodalmuk kikerekítése forgott szóban, pedig nem igen tettek dór és ión szigetek között. Melost és Therát, a melyek egymagok nem voltak még az egész Archipelagusban az attikai szövetség tagjai, ol. 88, $^2/_3$; 426-ban felszólították, hogy lépjenek be. Thera, bár távolabb esett tőlök, és Spartával szoros barátságban volt, rögtön engedelmeskedett. Melos vonakodott (145. l.). Tiltakozását azonban érvénytelennek nyilvánították, és a 88, 4; 424. évi becslő lajstromban a sziget is ott figurált az adóköteles városok sorában, még pedig 15, és Thera a régibb 3 helyett 5 talentummal.

Most hát véget kellett vetni a tréfának. Az athéniek különben is minden legcsekélyebb alkalommal szivesen mozgásba hozták flottájokat, csak hogy a szigetlakók előtt megmaradjon tekintélyök, és Melos meg jelentékenyen becses volt rájok nézve.

Melos gazdag sziget volt, a mint az a rá kivetett adóból is kitűnik, és az athénieknek sokat használhatott, de megannyit árthatott is. Legközelebb feküdt a Peloponnesushoz; kikötője jó széles, mélyen benyuló volt, és ennél fogva esetleg kitünően alkalmas táborhely az attikai hajóhad számára. Mindehhez még hozzájárult a más szigetbeliek bujtogatása, a kik dühösködtek, hogy ép ez az egy sziget mentes adótól és mindennemü szolgálattól, és szabadon élhet a maga ősi szokásai szerint. Biztató volt még továbbá a kilátás, hogy itt találnak megint osztozkodásra való földet, de legesleginkább az, hogy a dór lakosság bántalmazásával Spartának okoznak majd élénk fájdalmat. Mantineáért szerettek volna boszút állani az athéniek, és egyúttal régibb sérelmeiket, mint például a plataeait is meg akarták rajtok torolni.

Hasonló is volt sok tekintetben az athéniek e hadjárata Melos ellen, a Spartáéhoz Plataea ellen. Mind a ketten egyszerre csak megtámadnak egy másik görög várost, és hatalmukra támaszkodva, kényszeríteni akarják, hogy régi és történeti fejlődésén alapuló szövetségéből lépjen ki, és régi jó barátainak, törzsrokonainak nyomban váljék ellenségévé. A különbség kettőjök közt csak az volt, hogy az athéniek tettöket semmiféle ürügygyel nem palástolgatták, a mint azt a spartaiak szokták volt czégéres nemzeti politikájokkal, hanem himezés nélkül kimondották az igazi okot, a melynél fogva kényszerülvék Melost birodalmukhoz csatolni. Az üres beszédnek külömben se lett volna valami nagy haszna, minthogy az attikai vezérek, Kleomedes és Tisias, nem közvetetlenül magával a néppel, hanem csak a kormányzó tanáccsal alkudoztak. A jogi szempont tárgya-

lását kereken megtagadták, mert annak, mint mondták, csak ott a helye, a hol egyenlő rangu hatalmaknak van valami pörös ügyök egymással. Most azonban csak arról lehet szó, hogy jelen állapotban mi válhatik mind a két államnak leginkább hasznára.

»A mi érdekünk, így szóltak az athéni hadvezérek küldöttei, az, hogy gyarapítsuk tengeri hatalmunkat; a tietek, hogy megtartsátok községteket és jóléteteket. Mindkettőnk érdekét csak úgy lehet kiegyeztetni, hogy ti önként alánk vetitek magatokat, és megfizetitek ti is, valamint a szomszéd szigetek, adótokat. Semlegességet igértek, de azzal mi nem érjük be, mert bárhogy egyezkednénk is ki veletek, hatalmunk lényeges csorbát szenvedne a görögök előtt. Reménységtek Sparta segítségére hiu, és igaztalan az istenekhez intézett fohászkodástok is, hogy boszúlják meg a rajtatok elkövetett jogtalanságot. Mert az isteneknek is, csak úgy mint az embereknek, örök törvénye az, hogy azok parancsolnak, a kiknek van hozzá hatalmuk, és hogy a gyöngék engedelmeskednek. Ti a spartaiak hivei vagytok; nos, a spartaiak épen nem olyanok, hogy más mérték szerint itélnék meg, mi az igaz és jogszerű, és ha nektek volna hozzá hatalmatok, ti sem szólnátok és cselekednétek másképen.« Nyiltan a hatalom adta jogra hivatkoztak tehát az athéniek, és ez eljárásukat kegyetlen sophistikájokkal még igazolni is törekedtek.

Azt kivánták, hogy haladéktalanúl alávessék magokat, mert maga a kisérlet, hogy ellenállanak, már megingathatá tehát korlátlan tekintélyöket a tengeren. Azért tehát nagyon elkeseredtek a szigetbeliek bátorságán, a midőn másodszor is megtagadták a hódolatot, és daczosan megszakították az alkudozásokat. Körül kellett a várost

falazniok. Még kétszer áttörték a melosiak az elzáró falat, és ellátták magokat eleséggel, de segítségök sehonnan sem érkezett. Annyira jutottak már, hogy a »melosi éhség« közmondássá vált, mikor a szükség legmagasabb fokát akarták kifejezni, és még a tél folyamán (91, 1; 416.) kénytelenek voltak magokat Philokratesnek, a ki időközben új sereget hozott Athénból, kegyelemre megadni. Pedig kegyelemre még gondolni sem lehetett. Valamennyien, a kik fegyverfogható férfiak valának, halálra, a nők és gyermekek rabszolgaságra ítéltettek. Sparta vérengzései meg legyenek torolva, azt akarták minden áron, és hogy réműlet és félelem terjedjen mindenüvé, a hova csak elhathat Athén flottája. Az ilyen kiméletlen erőszakoskodás egészen megfelelt Alkibiades politikai nézeteinek, és ő lovalta fel most is polgártársait e kegyetlen boszuállásra. [129])

De az ilyen apróságok egy Alkibiades dicsőségvágyát nem voltak képesek kielégíteni; ő más harcztéret kivánt magának, és nem érte be a Peloponnesus vagy az Archipelagusszal. Nem lévén képes a Spartával kötött békét megbuktatni, más vállalatra volt szüksége, hogy az államot új irányba terelhesse. Olyas vállalatra, a melyet csak a legbátrabb férfiakra lehetett bizni, és a melyek a szerencsés hadvezérnek Athénban eddigelé páratlan hatalmi állást biztosíthatnak. Hogy sokféle összeköttetésbe lépjen az állam, és terjedjen uralma, mert akkor lehetetlen lesz vezetését a Pnyxen összegyülő polgárságra bízni, és szükség lesz egy férfiú egységes kormányzatára. És ime, eljöttek a követek Egestából, segítségért folyamodván (285. l.), és a mire áhitozott, a harcztér önmagától kinálkozott.

A siciliai ügy nem volt újság Athénban már. Régóta sovárgó vágygyal tekintgettek át az athéniek a nyugati partokra, és Kerkyrát is, mikor belépett, csak azért látták sokan oly szivesen az attikai szövetségben, mert a szigetet Sicilia küszöbének tekintették.

Perikles kormányzása idején az ilyes tervek nyiltan nem merülhettek fel, mert ő előrelátó okosságában megismerte mindazokat a veszedelmeket, a melyek Athént érhetik, ha hódító politikát űz. Szerinte egy hellén állam leglényegesebb tulajdonsága az volt, hogy mértéket tudjon tartani, és hogy ne engedje, hogy, valamint a barbárok államait, saját ereje, mint valami tétlen tömeget, előretolja, mindaddig, mig elvakult hatalomvágya tönkre nem juttatja. Ő tehát az ilyen ábrándos vágyakodásnak hathatósan utját állotta. De halála után máskép lőn ez; mert saját belátása után a polgárság képtelen volt az ilyen bölcs mérsékletre. Hogy az attikai nép hatalmát, a mely most páratlan volt, föl ne használja, a mennyire csak teheté, azt nem lehetett tőle megvárni, különösen mikor a demagogok önérzetét folyton legyezgették, és a vadnál vadabb tervek ajánlgatásában soha ki nem fáradtak.

Ezek a tervek pedig annyival is veszedelmesebbek voltak, mert ismeretlen volt a czél, a melyre irányultak. Mennyi nehézséggel jár egy háború Boeotia vagy Sparta ellen, azt tudták mindannyian, tapasztalatból. De mennyire felingerelhette vágyaikat ama távoli tengeren-túli tartomány, a melyet, minthogy csak kevesen ismerték, a legélénkebb szinekkel ecsetelhettek nekik; szigetország volt, tehát legfélelmesebb ellenségeik nem követhették oda őket, és egyedül a magok győzhetetlen flottájoktól függött a győzelem. Veszteg otthon maradniok nem volt inyökre, de

viszont régi módjára nem szerették volna a háborút megujítani. Azonban otthon a béke kényelmét élvezni, és a távol nyugoton fényes győzelmeket aratni, — azt már igazán irigylésre méltó boldogságnak tartották.

De hát nem volt-e valóban biztos kilátásuk a sikerre? Egy olyan flotta, a mely az attikaival megmérkőzhetett volna, nem volt ottan található. A tyrrhenusok hatalma meg volt törve (241. l.); a karthagóiak nem mertek küzdelembe bocsátkozni hajóhadukkal, és még saját szövetségeseiket sem birták támogatni, úgy hogy ép ezért voltak kénytelenek Athénhoz folyamodni. És a Syrakusa ellen folytatott háborúban inkább támogatást lehetett várni a tyrrhenusok és karthagóiaktól, semmint ellenséges támadást. Maguk a sikelioták pedig a tengeren olyan gyöngék voltak, hogy Laches húsz hajójával ura volt a tengeröknek (279. l.). Hisz a leontini háború is kedvezően folyt, és habár a gelai egyesség meg is semmisítette az eredményét, bizton lehetett várni, hogy ez a békés állapot nem lesz tartós, minthogy a kisebb államok Syrakusa engesztelő hitegetéseivel nehezen fogják még soká beérni. Syrakusa olyan állam volt, hogy akarva nem akarva kénytelen volt régi hódító politikáját előbb-utóbb megujítani. Lehetséges volt tehát, sőt nagyon is valószinű, hogy itt egy harmadik görög nagyhatalom növi ki magát, a mely egy általános hellén háboru esetén könnyen végzetessé válhatnék Athénra. Tehát okos és előrelátó is lehetett ez a politika, a mely a fenyegető veszedelemnek idejekorán elejét akarta venni.

Hisz hajóhaduknak, igy okoskodtak, jelenleg úgy se vehetik másképen hasznát. Athén ereje elzsibbad a tétlenségben, mert a ki nem halad, az már marad. És becsületbeli

dolog is, hogy Athén folytassa Siciliában, a mibe már egyszer belekapott. Mert ha félelmet árulna el, a dölyfös Syrakusa még jobban elbizakodnék, és esetleg Karthago is ujból nekibátorodnék a beavatkozásra. Athénnak hivatása, hogy az ión elemet nyugoton és keleten is megvédelmezze.

Bizgatta őket továbbá az a csábító gondolat, hogy itt, a hol legjobban felvirágzott, sikerül majd nekik leverni a dór fajt, hogy gyarmatvárosával, a melyre oly büszke volt, megalázhatják majd Korinthost is, hogy Spartát megfosztják segédforrásaitól, és végre a Peloponnesust teljesen elszigetelhetik. Remélték, hogy a dúsgazdag szigetet egészen kiaknázhatják majd Athén javára; a követek káprázató szinekben ecsetelték, mily fényes lesz a díja e vállalatnak, mily könnyü a sikere; az egestabeliek bő segélyt igértek, úgy hogy mások pénzén lehetett e dús zsákmányt megszerezniök: nem csoda tehát, hogy mindez a könnyen hivő népet, a mely az ilyen hadjárat nehézségeiről fogalommal sem birt, olyannyira elámította, hogy csordultig megtelt a legábrándosabb képzelgésekkel.

Mindenütt csupán erről beszéltek, a gymnasiumokban, a vásártéren, minden bódéban és korcsmában. Helyenkint látni lehetett a háromszögü szigetet a homokba rajzolva, és körötte sürűn tolongó népcsoportot, élénk vitatkozásokba merülve; dodonei jóslatok keringtek, a melyek helyeselték a vállalatot, és a Sikelia név varázsló erővel hatott az athéniekre. Mikor pedig már az Aetnát a magokénak gondolták, képzeletök még messzebbre is elragadta őket. A hadjáratot Karthago ellen már Perikles idejében is rebesgették holmi neki vadúlt demagogok, és most már biztosra fogták, hogy Libyát és Italiát a hatalmokba kerí-

tik; sőt voltak, a kik arról álmodoztak, hogy Athén uralmát ki fogja terjeszthetni a lykiai tenger és a Pontos partvidékétől le egészen a Herkules oszlopokig [130]).

De egész Athént nem fogta még el a mámor. Még találkoztak józan és meggondolt polgárai, a kiket e tervek félelemmel és aggodalommal töltöttek el. Eddigelé Athén hatalma az Archipelagusban és a szomszédos tengereken fokonkint bővült, és arra, hogy az ióni tenger szigeteit szövetségeseivé tegye, még kényszerűlve volt, mert gondoskodnia kellett biztosságáról a Peloponnesus tengeri hatalmasságaival szemben. Ámde ezzel el is érte természetes határait, és a józanabbak oktalan vakmerőségnek tartották, ha átlépné e határokat, és túl az ióni tengeren kalandos vállalatokba bocsátkoznék. A szigetország viszonyai oly kevéssé voltak Athénban ismeretesek, hogy lehetetlen volt a hadi tervet előre elkészíteni, szintúgy az elérhető eredményeket megközelítőleg is megmérlegelni. Azt az egyet ugyan jól tudták mindannyian, hogy ez nem valami apró sziget, a melyet egy csapásra el lehetne foglalni hanem valóságos kis szárazföld, számos hatalmas várossal, a melyeket mind egyenkint, és csak nagy nehezen lehet meghódítani, de még nehezebben a hódoltságban meg is tartani. Már hogy is kormányozhatna Athén olyan tartományt, a melytől egy nagy puszta tenger választja el, oly rengeteg nagy, hogy tél idején 3—4 hónap is eltelt, míglen egy követ onnan ide érkezhetett!

Athén most volt legválságosabb helyzetében, ezt mindannyian érezték; életkérdés volt ez az ügy rá nézve, egész jövője ennek eldöltétől függött. Azért hát a pártok kitartó és elkeseredett küzdelemre keltek egymás ellen. Egyik félen a vagyontalanok szemben a vagyonosokkal, az

ifju Athén az idősbik nemzedékkel, a tengerészek a földmüvesekkel, a demokratia barátai ellenségeivel. A szegények a háborus időkben tulságosan felszaporodtak; ezek természetesen nagyon szerették volna, ha az állam valahol szép jövedelemre tett volna szert, hogy legyen min osztozkodniok, ha felemelték volna a birói fizetéseket, és számukra sorsoltak volna ki telkeket. A thrák hadjáratoktól, pedig legelőbb is erre kellett volna gondolniok, végkép megcsömörlöttek, és soha sem is fejtettek ki e tekintetben kellő tevékenységet, úgy hogy magát Nikiast is Perdikkas segítségére bizták (326. l.). Mert ebben csak vesződséget láttak, hasznot meg keveset. Siciliára azonban nagy reménységet vetettek, összehasonlítván a magok nyomoruságos életét az ottani városok pompája és gazdagságával. A gazdagok viszont attól féltek, hogy nagyobb terheket kell majd elviselniök. Most már végre létrejött a béke, és rendezni szerették volna zilált anyagi helyzetöket, mert az állam követelései oly nagyok voltak, hogy csak a nagyon gazdagok, pedig ilyenek kevesen voltak, birták sulyos áldozatok nélkül kielégíteni; a java részének a sok adó nagyon nehezére esett, és könnyebbíteni szeretett volna magán, különösen minthogy nem volt meg az államban az a befolyása, a melyet szolgálatai fejében joga lett volna követelnie. Mert bizony csak a gazdagok tartották fönn Athén hatalmát, a flottát és a hadsereget, és ők kölcsönöztek fényt és pompát a városnak ünnepei és diszmenetei alkalmával. Ők tehát fizettek, de számoltak is és fontolgattak. Ebben különböztek azoktól, a kik, veszteni valójok nem lévén, csak nyerhettek, és azért akármilyen kalandos terveket is szivesen üdvözöltek.

A józanabb polgárok végül az állam háztartására is

tekintettel voltak, külügyi politikájokban. A kincstár a tiz éves háború alatt teljesen kiürült, és ennek következtében az attikai állam éltető erejében meg volt gyöngülve. A békekötés óta leginkább a szövetségesek felemelt járulékaiból megint kezdtek pénzt gyüjtögetni a várba, évenkint mintegy ezer talentumot. A kincstár kezdett ismét telni, és a pénzviszonyok javulásnak indultak. E kedvező eredményt, félni lehetett, a tervezett háború egyszerre meg fogja semmisíteni, mert a meglévő készletből lehetetlen lett volna az ily nagy vállalat megmérhetetlen költségeit fedezni, úgy hogy ne kelljen kölcsönhöz folyamodni, vagy hadi adókat kivetni [131]).

Tehát volt ellenzék a tulzók izgatása ellen, az tagadhatatlan, és voltak elegen, a kik mérsékletre és megfontolásra intettek. Ámde ezek kellő befolyásra nem tehettek szert, mivelhogy ellenállásuk igazi okait el kellett titkolniok, mert különben mindjárt vádolták volna őket, hogy a gazdagok fukarkodását védelmezik. Ebben rejlett leginkább a gyöngesége a békepártnak, a mely most is Nikias köré csoportosult. Egyszer-másszor, mikor pillanatnyira kijózanult vagy kimerült a polgárság, még vivott ki magának kisebb-nagyobb diadalokat, de állandó befolyásra, hogy e mozgalmas időkben vezérszerepet játszhasson, szert nem tehetett. És tekintélyében most még ujabb csorbát szenvedett, mert a béke, a melyet megkötött, napról-napra tarthatatlanabbá vált. Azáltal meg, hogy Spartával a nyilt szakadást meg bírta akadályozni, szándéka ellenére ugyan, de lényegesen hozzájárult, hogy az athéniek harczvágya másféle vállalatokra irányult.

Ez a sokféle körülmény mind javára vált annak a férfiúnak, a ki a mozgalom élén állott, és a ki végső erőfe-

szítéssel oda hatott, hogy lépjen föl Athén egész hatalmával, hogy zsákmányolja ki kedvező helyzetét, és haladjon előre, rendületlenül.

Alkibiades ez időben férfikora virágzásában volt. Az ő befolyása nem azon alapúlt, mint a Nikiasé, hogy a nép egy része vezérévé emelte, hanem egyéniségében rejlett, mint a Periklesé; személyes tulajdonságai szerezték meg neki hatalmát, mert igazán uralkodónak született. Nem volt hozzáfogható senki polgártársai között. Bámuló hódolattal csüngtek rajta, mert önmagok ragyogó képmását látták benne; belé helyezték minden reménységöket, a győzhetetlenbe, tőle várták boldogságukat, tőle jövedelmet és Sicilia és Libyából telket és gazdag kincseket. Most van csak az ideje, így gondolkodtak, hogy Athén megmutassa hatalmát, kifejtse minden erejét, mert van hozzávaló embere. Ilyen rajongó szeretetet soha nem tanúsítottak még senki iránt.

Azonfölül volt még Alkibiadesnak egy csapat föltétlen párthíve is, a kik minden terve kivitelében segédkezésére voltak, tettre vágyó fiatal emberek, köztök olyanok is, a kik rendkivüli tehetségének őszinte bámulói voltak, de meg igaz hazafiak is, a kik, mert sokat vártak tőle, segíteni akarták, mint például Euryptolemos. De java része párthíveinek dőzsölő pajtásaiból került ki, olyan fiatal emberekből, a kik elpazarolván vagyonukat, az ő kegyelmén tengődtek. Tőle függtek tehát, és engedelmeskedtek minden intésének; korteskedtek az érdekében, izgattak a háborúra és megfélemlítették az ellenzéket. Legnagyobb részt előkelő származásúak voltak, és örvendtek, hogy végre ismét a magok köréből vált ki a nép vezére, és nem a közemberekből, a kik inkább kiabálni szoktak, mint szóno-

kolni, a kik csak a zavarosban tudnak halászni, de valami nagy dologra nem képesek megemberelni magokat, hogy ez az új vezér már nem valami szatócs vagy kézmüves, hanem egy magas rangú, finom erkölcsü és lovagias férfiú. Nagyravágyásának szives eszközei voltak, mert a magok részére is jó nyereségre számítottak.

Ámde ép azért, mert pusztán egyéniségén alapult, ingadozó is volt Alkibiades tekintélye. A vezérszerepre hiányzott benne az erkölcsi komolyság; pedig egyedül csak ezzel szerezhet az ember magának igaz tiszteletet, és tántoríthatatlan hü barátokat. Bármily fényesek voltak is tehetségei, végső elemzésben mégis csak közönséges ember volt, valamint a többiek, úgy hogy nem találhattak benne támasztékot és nem csoportosúlhattak köréje. Maga magával sem volt tisztában, mert csupa ellenmondásból állt az egész jelleme; jó és rossz hajlamai közt folyton küzködött a természete, és azért, bár rendkivül éles, de zavaros volt és imbolygó a gondolkozása. Minél jobban kiismerte valaki, annál jobban csökkent iránta a bizalma, mert végül mindig csak magára gondolt és a maga hasznára. Athént csak annyiba vette, hogy kedvező szinhely az ő tervei kivitelére; szülővárosa dicsősége neki csak lépcső volt a maga dicsőségéhez, és társai érezték, hogy őket is elveti majd, ha nem lehetnek többé hasznára. Azért hát huzamosb ideig ő nem tarthatott pártot egyesülten. De még egyebütt, pajtásai körén kivül is megbotránkozást keltett magaviseletével.

Kényúri természetén nem hogy uralkodni tudott volna, de még el sem birta titkolni. Hősies bátorsággal küzdött a csatában, és viszont olyan buja fényüzésben élt, a minő nem egy athéni polgárhoz, hanem igenis egy perzsa

satrapához lett volna illendő. Valahol csak megjelent, azt kívánta, hogy mindenki szeme rajta függjön. Hosszú, földet seprő biborruhában járt a piaczon, és még a csatában is valamennyi fölött tündökölni vágyott. Pajzsa arany és elefántcsontból készült, és czímerül villámot szórva, a szerelem istensége volt rajta kiverve, dölyfös jelképe hóditó egyéniségének. A népnek összeségében hízelgett, mint akármelyik más demagog, de az egyesekkel durván bánt és hetyke kicsinyléssel. Ellenmondást nem türt senkitől, és ilyenkor mindjárt kész volt az erőszakoskodásra, mintha polgártársai alattvalói volnának. Agatharchos, az első díszletfestő, az, a ki Aeschylus szinpadát is feldiszítette (III. 357. l.), mentegetődzött előtte, hogy most, másfelé lévén elfoglalva, nem teljesítheti megbizásait; ő bezárta házába, és igy kényszerítette őt kivánata teljesítésére. Taureast, mert karával a győzelemért versenyezni akart ellene, bottal kergette ki mindenki szeme láttára a szinházból; nejét Hipparetét ölbe fogva vitte vissza a házába, midőn az archon elé ment, házasságát fel akarván vele bontani; és a mint mondják, még a várbeli szentelt arany-edényeket is elvette helyökről a maga használatára. Igy űzött gúnyt a polgári és vallásos törvényekkel, és mindezt büntetlenül, mert már általánosan el volt fogadva, hogy neki kivételes az állása a polgárságban. Tehát bűneinek egy jó része magára a községre háramlott, mert kényeztetésével ez annyira elvadította rakonczátlan természetét, hogy végtére teljesen erőt vett az rajta. [132])

Athén kicsi volt Alkibiades dicsőségvágyának. Nem elégedett meg vele, hogy fényüző pompájával az ünnepek alkalmával és a hajók felszerelésében kivált valamennyi polgártársa fölött, hanem azt akarta, hogy egész Hellas legyen tanúja dicsőségének. E szándékában anyai ágról való csa-

ládjának régi hagyományait elevenítette fel. Olympiában alapította meg családja hatalmát Alkmaion, a Solon kortársa, midőn diadalt aratott a kocsiversenyen, tehát mint igazi Alkmaeonida, ő is így akarta öregbíteni hirnevét. Ámde, hogy ezt tehesse, nem volt elégséges öröklött vagyona, a melylyel különben is pazarúl gazdálkodott. Azért hát Athén leggazdagabb emberéhez, Hipponikos daduchoshoz (86. l.) kezdett közeledni, és ámbár pajzán elbizakodottságában e becsületes férfiút mélyen megsértette, mégis sikerült tőle leányát tiz talentum hozománynyal nőül kapnia. Ennyi pénzt hozománykép Athénban még soha senki sem kapott, és Alkibiades nem is titkolta el, hogy csak a haszonért kereste ezt a házasságot. Mert alig hogy haza hozta Hipparetét kincseivel, nyomban versenyparipákat kezdett nevelni, még pedig nagy uri módon. Istállóit a ki csak látta mindenki megbámulta, és költségei fedezésére sógorától, Kalliastól, még másik tiz talentumot tudott magának szerezni, a mely összeget ugyan Hipponikos is megigért neki, azon esetre, ha Hipparetétől majd fia születik. Ily módon aztán csakugyan el is érte a czélját tökéletesen. Mert nem egy, hanem hét kocsit küldött a versenyre Olympiába (89 ; 420-ban), és 3 díjat nyert ezen ünnepen egymaga.

Alkibiades diadala páratlan volt, és a jelen viszonyok között a szokottnál is nagyobb volt a hatása. Mert hosszú idő multán most jelentek meg ismét először Elisből az ünnep hirdetői Athénben, és ha a Peloponnesusban azt hitték, hogy a várost jólétében megtörte a háború és a halálvész iszonyú pusztitása, most ámulva kellett látniok egyik polgárának e káprázató fényüzését, a mely akár egy fejedelemnek is becsületére válhatott volna. Azonfölül ez alkalommal Sparta ki volt zárva az ünnepben való részvétel-

től; Elis viszályba keveredvén Spartával, kénytelen volt más szövetséges után látni, és minthogy Alkibiades volt a kisszövetségnek a pártfogója, minthogy ő teremtette meg a szövetséget Athén és Argos között is, az elisiek elöljárósága mindenben kedvére járt. És a pompa, a melyet kifejtett, minthogy a görög népre a gazdagság mindenkor nagy hatást gyakorolt, az egész Peloponnesusban végtelenül gyarapította befolyását.

Azonfölül mesterileg ki tudta zsákmányolni mások vagyonát a maga céljai érdekében. Koszorúit Olympiában Hipponikos pénzén szerezte meg, és hasonló módon használta fel Athén szövetségeseit is. Lesbos bort küldött neki győzelme ünnepére, a melyre meghívta az egész jelenlevő közönséget; Chios barmokat az áldozatokhoz és abrakot lovainak, és az ephesusbeliek egy drága sátort állítottak fel a számára. Szinte versenyre keltek egymással a városok a hatalmas demagog kegyéért. A lovakkal való pazarfényüzést, és a kocsiversenyekben kivívott olympiai diadalt a görögök mindenkor kényúri tervek egyengetésére való eszköznek tekintették, és Alkibiades már valóban úgy lépett föl, mint egy fejedelem, a ki megköveteli az adóját, és szülővárosa gazdagságában egészen egymaga pompázik. Még Görögország többi versenyhelyein is aratott diadalokat, és győzelmei dicsőítése és megörökitésére nemcsak a költőknek, hanem Athén többi művészeinek is szolgálatába kellett állniok. Lefestette magát, a mint az Olympias és Pythias megkoszorúzza, és a Nemea ölében ül ragyogó szépségben tündökölve. És az ilyen képeket a város istenasszonyának szentelte, és a Pinakothékába (III. 418. l.) állíttatta.[133])

Végül még politikája is olyan volt, hogy sok helyütt ellenmondást keltett. Ő ugyanis nem a régi módja

szerint akarta a háborút megujítani, hanem egy ujat akart megindítani oly mértékben, a minőt még a leghevesebb demagógok sem kivántak. Valamint minden tervével nemcsak Athént, de egész Görögországot tartotta szeme előtt, úgy nemcsak az athéni Pnyxen szeretett volna korlátlan úr lenni, hanem Argosban is, meg Mantineában és Elisben. Felszabadítani egész Hellast az aristokraták uralmától, ez volt politikájának vezérelve; a demokrata pártoknak, valahol csak voltak, egyesülniök kellett volna az ő vezérlete alatt, hogy közös erővel leverhessék Spartát és minden más aristokratikus államot. Tehát a külügyi politika is demokratikussá lőn már, tekintet nélkül minden más egyéb körülményre. A háború irányháborúvá lőn, az államok háborúja a pártok háborújává; tehát mind jobban el kellett terjednie, mindinkább féktelenebbé és kegyetlenebbé válnia. Egy uj korszakot lett volna hivatva megalapítani Görögországban, olyat, hogy benne az olyan államoknak, mint a milyen Sparta volt, el kellett volna veszniök, és Athén volt rá kiszemelve, hogy góczpontja legyen e meszszeható mozgalomnak. De hogy megfelelhessen a város magas tisztének, jövedelmét a lehető legmagasabbra kellett fokozni, és azért Alkibiades szivesen pártolta Kleon politikáját, mikor már kilépett a lakónpárt kötelékéből. Igazságtalanúl teszik ugyan felelőssé a szövetségesek adójának a felemeléséért, meg a nagy veszedelemért, a melybe azok ennek következtében jutottak, mert az időben nem volt több huszonnyolcz évesnél, és az a forrás sem hiteles, a mely azt mondja felőle, hogy ő is bekerült a becslő bizottságba, miután Thúdippos (167. l.) meghozta az indítványát. De később, úgy látszik, igen nagy volt a befolyása a szövetségesek ügyeire, mert a városok, mint Ephesos, Chios és Lesbos

minden lehető áldozatot meghoztak, csak hogy megnyerjék kegyét, nehogy állapotuk még rosszabbra forduljon.[134])

Azonban bármilyen nagy volt is Alkibiades személyes befolyása, mindamellett állandó, megnyugtató és a pártokat egyesítő hatalomra nem tudott szert tenni. Inkább izgatottságot keltett mindenfelé és ellenmondást, és az örömrivalgást, a melylyel a nép kedveltjét fogadta, a gyülölet és a bizalmatlanság kiáltó szava szelte át, még pedig napról-napra élesebben. Az öregebbek azért haragudtak reá, hogy elcsábította az ifjuságot, mert az ő példájára elhanyagolták a tornaiskolákat, a hagyományos szokásokat vakmerően megvetették, és a dorbézolást előkelő életmódnak vallották. Az alkotmány hivei meg naponta inkább meggyőződtek róla, hogy tulajdonképen korlátlan uralomra akar szert tenni, és erre ő maga is már olyan bizonyosan számitott, hogy a polgári egyenlőségen alapuló törvényeket kénye kedvére lépten-nyomon áthágta. Ilyenkor ugyan megtapsolta vakmerőségeért az oktalan tömeg, de még találkoztak a népben olyan emberek is, a kik erkölcsi mértékkel ítéltek. Különösen a szinpadról a legbátrabban kárhoztatták.

A tragoediában Euripides nyilt elismeréssel szólt ugyan a nap hőséről, dicsőítette őt az argosi szövetségért és spartaellenes politikájáért, de ócsárolta is, és intette komolyan. Ellenben a komoedia nyiltan és kemény hangon szólalt fel; feddőleg emlegette, mint hanyagoltatnak el az ősi szokások, és élénken megvilágította a különbséget a jelen és a mult között. Igy például Eupolis »Démoi« czimű darabjában, a melyben a kar Attika falvainak a képében szerepelt, Myronides, egy öreg ember, a ki egymaga maradt még meg a régiek közül, leszáll az alvilágba, hogy felhozza

Solont, Miltiadest, Aristidest és Periklest. Az agg hős nagyon kényelmetlenül érzi magát az átalakult városban. Mint valami istenségeket, úgy kéri a hősöket, hogy mentsék meg a várost és ne hagyják tönkre juttatni bújálkodó ifjak garázdálkodásában.

Ennél azonban még sokkal kiméletlenebb volt ugyancsak Eupolis »Baptai« darabja (91, 1; 415 tavaszán), a melyben haragos felháborodással ostorozta Alkibiadesnek és társainak parázna ünnepeit, a melyeket a Kottyto tiszteletére szoktak volt éjnek idején rendezni, olyannyira, hogy a költő iránt Alkibiades, a mint mondják, halálos gyűlölettel viseltetett ez idő óta. Megbotránkoztató magaviseletével, a melylyel a vallásos szertartásokat gúnyolta, a papokat is ellenségévé tette, mert féltették előle befolyásukat és jövedelmöket.

Hozzájok sorakoztak a népszónokok, mint Androkles, Kleonymos és más egyebek, a kik nem tudták megbocsátani Alkibiadesnek, hogy kiszorította őket a nyeregből. Azután meg számtalan volt a személyes ellensége, a kik szinte lestek az alkalomra, hogy boszút állhassanak rajta sérelmeikért, és köztök olyanok is, a kik régebben jó czimborái voltak. De legveszedelmesebb ellenségei a demokratia régi ellenfelei, az aristokrata párt nyilt és titkos barátai voltak, a kik kétszeresen gyülölték, mert szökevény volt a magok táborából, és mert el kellett őt tenniök láb alól, hogy terveiket kivihessék. Ezek a férfiak egy ideig Nikiasszal tartottak, mert köré csoportosult a régi tiszteletre méltó athéni aristokratiának még meglevő maradványa, de az ifjabbak hevének már nem tetszett az ő óvatossága, és becsületes, jó lelkü politikája. Nyilt ellenzéssel, azt tartották, nem mehetnek semmire, tehát titkos előkészületekkel kell pró-

bálkozniok, valjon leverhetik-e a demokratiát, úgy hogy a pártok harcza ezennel egészen más alakot öltött Athénban. [135])

Ilyesféle titkos társulatok már régebben is léteztek Athénban. Felléptek a perzsa veszedelem idején; a plataeai táborban (III. 140. l.) és a tanagrai ütközetben hazaárulást kísérlettek meg, és végleg nem tűntek el még Perikles idejében sem. De Perikles halála után ujabban nagy jelentőségre vergődtek. A demokratia túlkapásaival ellenhatást idézett elő, és ennek következtében, különösen Kleon rémuralma idejében, mikor a más véleményüek dühös elkeseredéssel üldöztettek, titkos társulatok (hetairiák) alakúltak, szinleg társas időtöltés czéljából, de voltaképen politikai bujtogatásokra. Mindannyian az egynézeten levők azonban nem egyesültek egy társulattá, hanem több ilyen egyirányú kör állt fenn egymás mellett. Annyira igénybe vették tagjaikat, hogy ezek gyakran kénytelenek voltak még családjok és szülővárosok iránt tartozó, a természet követelte kötelességeiket is elhanyagolni. Mert a résztvevők nemcsak bizonyos elveket illetőleg egyeztek meg egymással, hanem egy közös kormányzatnak is alávetették magokat, és esküvel igérték, hogy pörös ügyeikben, vagy valami hivatalra való pályázataikban közös tanácskozás alapján szóval és tettel, vérökkel és vagyonukkal támogatni fogják egymást kölcsönösen.

Ezek a klubbok tehát minden tekintetben más formák voltak, mint a régibb időbeli politikai társulatok (III. 19. l.). Eredetileg ugyan csak a sykophanták ellen alakultak, de lassacskán más irányt vőnek és más terveket szerettek volna foganatosítani. Tagjaik legnagyob részt előkelő származásuak voltak, a kik már az anyatejjel magokba szív-

ták oligarchikus nézeteiket; szenvedélyes és ingerlékeny, erkölcstelen fiatal emberek, a kiknek a mostani viszonyok közt Athénban nem jutott alkalmuk kielégíteniök nagyzó vágyaikat; sophistikai volt a müveltségök, telve homályos theoriákkal az állam felől, minek következtében kihalt a tiszta igazság és a kötelesség iránt való érzékök; de ép ezért kevélyek és lelkiismeretlenek is voltak, és mitse törődtek a törvényekkel és az ősi szokásokkal. A nép és uralma iránt engesztelhetetlen gyűlölettel viseltettek. Szóval, ugyanazon arányban, a mint a demokratia emelkedett, ezek az aristokrata klubbok is fokozatosan államellenes összeesküvésekké fajultak; Spartához jobban vonzódtak, mint saját szülővárosukhoz, és a mint Alkibiades napról napra kiméletlenebbé lőn, ők se riadtak vissza semmiféle módszertől, csak hogy megbuktathassák a nép és kedveltjeinek uralmát. Volt eset, hogy az alkotmány megvédésének örve alatt még a szélső demokratákkal is szövetkeztek, hogy ilyen álarczban annyival hathatósabban müködhessenek. Maga a párt kicsiny volt ugyan, de rendkivül hatalmas elszántsága, szervezettsége és tagjainak tehetsége folytán; folyton lesben állt, várva a kedvező alkalomra, mert erősen hitte, hogy elérkezik még neki is az ideje.

A demokratia e fajta ellenségei közül az egyetlen Antiphon, a sophista Sophilos fia (III. 348. l.), szállt nyiltan szembe Alkibiadesszel. A többiek mind valamennyien, a kikről később kitűnt, hogy a népuralomnak ellenségei, titkosan működtek, és többé-kevesbbé összeköttetésben voltak az aristokrata klubbokkal. Közölük való volt az acharnaebeli Peisandros, egy elhirhedt korhely, de egyúttal végtelen furfangos képmutató; továbbá Hagnon, a Theramenes apja, az, a ki bepörölte Periklest (48. l.), és a Nikias-békét

többekkel alájegyezte; aztán még Charikles, az Apollodoros fia, a ki szintén el tudta titkolni politikai meggyőződését, és népszerü ember volt Athénban, és magas állami tisztségeket viselt. Végül Andokides, a Leogoras fia. Ő volt talán köztök a legjelentékenyebb férfiu. Családja a legelőkelőbbek közé tartozott Athénban, és mindig nevezetes szerepet játszott (II. 107. l.); ő maga pedig tehetséges és ékesen szóló ember volt, de oligarchikus elvei miatt sokat üldözték a demagogok. Kétségtelen dolog, hogy ő is tagja volt valamelyik zártkörü társulatnak [136]).

Magából a dolog természetéből folyik, hogy az ilyen titkos társulatok mindaddig föl nem ismerhetők, míglen határozott befolyást nem gyakorolnak az állam életére. És még ez esetben sem lehet egész pontosan megfigyelni működésöket, változó álláspontjokat, jelentőségöket és alkotó elemeiket. Csak az bizonyos, hogy a pártok ilyforma küzdelme folytán a közélet mindinkább bomladozásnak indúlt. Eddigelé a bizalom volt az irányadó a politikai életben; a polgárság a legderekabb embereket választotta meg a hivatalokba, és meg volt róla győződve, hogy tisztviselői csak a közjó érdekében fognak működni; most azonban a fő dolog az illetők pártállása volt. A politikai vakbuzgósággal azonfölül még karöltve járt a vallásos is. És a külömböző pártbeliek, ez volt a legnagyobb baj, nem is úgy léptek föl most már egymás ellen a nép előtt, mint a régiek, nyiltan, őszintén és jó lelkiismerettel, valamennyien a haza szeretetétől lelkesülten, hanem a magasabb érdekeket elnyomta a haszonleső pajtáskodás, a közjó mindinkább háttérbe szorúlt, és minden erőfeszítésnek már csak az volt a czélja, hogy megbuktatván ellenfelét, mikép kaparíthatná meg kiki a maga kezére a hatalmat. És e czéljok elérésére egyesültek az oli-

garchák a demagogokkal, a fanatikus hivők a szabadelvüekkel. Szóval hiányzott mindenfelé az erkölcsi meggyőződés komolysága. Alkibiades a demokratiáért küzdött, de nem mert védelmezni kivánta volna az alkotmányt, hanem mert dicsőségvágyát remélte ily módon kielégíthetni, és viszont a demokratia ellenségei is csak a magok hasznát keresték, úgy hogy érte még hazájok becsületét és függetlenségét is készségesen veszendőbe bocsátották volna.

A pártok ilyen fajtájú küzdelmének a hatása alatt a polgárság természetesen ijesztő mértékben elfajúlt. Minél jobban meglazúltak a családi kötelékek, annál bujábban burjánzottak ezek a mesterséges czimboraságok, mert szinte kötelezték tagjaikat, hogy a természetes kötelékeket szétszakítsák. Alá volt ásva teljesen a közélet egészsége és biztossága; a talaj tömve volt gyulékony anyagokkal, és a veszedelem nagyobb volt otthon, mint kivűlről. Mert kifelé hatalmas volt Athén; jövedelme szaporodott, a tengeren hatalma emelkedett, és ellenségei gyöngébbek voltak most mint valaha, de a köztársaságnak éltető ereje, minthogy egyedül csak a polgári erény és a hazaszeretet tarthatá fenn, immár rohamosan sorvadozott.

Ilyen volt a helyzet Athénban, mikor a követek Egestából megérkeztek (330. lap). Ügyesen beszéltek a nép előtt; fejtegették, mily nagy veszedelem támadhat abból, ha Syrakusa meghódíthatja a sziget valamennyi független államát, és igérték, hogy az ellenök való háborúra a költségeket a magokéból fedezik. A siciliai hadjárat ellenzői azt kivánták, hogy egyelőre semmibe se kapjanak, mert jól tudták, hogy később lehetetlen lesz majd megállapodniok,

és figyelmeztették a népet, hogy ne higyen a szigetbeliek ámító beszédének. Ezek a férfiak, a kik így beszéltek, a Perikles politikáját tartották a közjóra nézve legczélszerűbbnek, és köztök is Nikias volt e meggyőződésöknek legbuzgóbb szószólója, mert ő bizton előrelátta, hogy egy nagy általános háború gyulad majd ki e vállalatból. Alkibiades hivei ellenben buzgón pártolták az egestabeliek kérelmét, úgy hogy végre a polgárság abban egyezett meg, hogy egyelőre követeket küldenek majd Siciliába, a kik tanúságot tesznek majd a szigetbeliektől várható támogatás nagyságáról. Ez intézkedést minden bizonnyal magok az egestabeliek indítványára tették.

A hadi párt annyi mintha már győzött volna. Mert az athénieket Egestában még könnyebben el lehetett ámítani, mint otthon a népgyülésben az általános jólét tanuságakép. Megmutogatták nekik a város emlékeit; fölvezették őket az Eryx hegyére Aphrodite templomába, a hol egy sereg ezüst-edényt, kannát és tömjéntartót raktak ki elejök; rendre meghurczolták őket fényes lakomákra, majd ehhez a családhoz, majd meg amoda, és valahol csak voltak, mindenütt ugyanazt a teritéket használták, pedig ez is jórészt úgy volt összekoldúlva kölcsönbe a szomszéd görög és fönicziai városokból. Igy hát a követek, körülvéve nagyhangu és furfangos sikeliotáktól, vagyoni állásukról és készpénz készletökről még csak megközelíthető itéletet sem hozhattak. Mikor tehát a tavaszszal (91, 1; 415) visszatértek, valóságos gazdagságnak hirdették a csillogó mázat, a melylyel oly ügyesen elvakították őket, és ez az ő tudósításuk, meg a 60 talentum készpénz, a melyet a 60 hadi hajó egy hadi zsoldának a fedezésére Egestából magokkal hoztak, és a melyet

Athénban mintegy előlegnek tekintettek a Siciliából majdan hozzájok özönlő kincsekre, oly nagy hatást keltett, hogy Alkibiades számítása igaznak bizonyult, és a hadi párt győzelme nyomban biztosítva volt. El lőn határozva a hadjárat, és megválasztattak a hadvezérek, még pedig korlátlan hatalommal, olyformán, hogy mindenek előtt kötelesek megvédelmezni az egestabelieket, és visszatelepíteni a leontiniakat, de a többire nézve úgy járhatnak el, a mint azt Athén érdekében ők magok jónak találják.

Alkibiades befolyására ruházták fel a vezéreket ily nagy hatalommal, de azt még se volt képes kivinni, hogy egyedül őt magát bizzák meg a flotta vezérletével. Ennyire már nem terjedt a bizalom irányába, és a polgárság többségét az ügynek csak oly föltétellel lehetett megnyerni, hogy Nikiast is megválasztották mellé hadvezérnek, meg harmadiknak Lamachost, a kit, minthogy vitéz és tapasztalt katona volt, inkább egyes vállalatok végrehajtására szemeltek ki, semmint az egész vállalat vezetésére. Alkibiades, Lamachos, Nikias a sorrend a fenmaradt hivatalos okmányokban, a melyekkel a pénzt utalványozták a háborúhoz.

A polgárság tehát hű maradt már az ostrakismos alkalmával tanúsított nézetéhez, hogy tudniillik a legbiztosabb módszer az, ha e két annyira eltérő jellemű férfiút közös működésre szorítja. Azt remélték, hogy az egyik habozó óvatosságával visszatartja majd a másikat geniálisan vakmerő túlkapásaitól, és nem gondolták meg, hogy ezen intézkedésökkel a hadsereg erélyes működését, és vele együtt a sikert már eleve is koczkáztatták.[137])

Nem volt most szerencsétlenebb ember Nikiasnál. A józan meggondoltság volt mind ez ideig életének alapelve, és ime most kényszerítették, hogy leghevesebb ellenségével

egyetemben, a ki olyan ember volt, hogy csak a legmagasabb tételekre szokott játszani, vezérkedjék olyan egy vállalatban, a melyet ő mindannyi között, a melyre a polgárság eddigelé elhatározta magát, a legoktalanabbnak tartott és a legveszedelmesebbnek. Felháborította a könnyelmüség, hogy e nagy háborút se teszem se veszem elhatározták, mielőtt még meggondolták volna nehézségeit, és gondoskodtak volna kivitele módjairól, és eltökélte magát, hogy minden lehetőt megkisért e határozat megsemmisítésére. A következő népgyülésen tehát, a melyet ötödnapra az első után tartottak meg, hogy a fegyverkezés módja felől tanácskozzanak, noha megtiltotta a törvény, bátran fölszólalt, hogy a háború ügyét általánosságban vitassák meg még egyszer. Érezte, hogy ez a nap döntő befolyással lesz magára és Athénra nézve is. Nem hozta tehát zavarba sem a nép boszús türelmetlensége, sem a hadi párt féktelen dühe, valamint Alkibiadesnek ellene foganatosított intézkedései sem, a ki a maga párthíveit szétszórta az egész gyülekezetben, hogy az ellenzéket megfélemlítsék és elrémítsék ; lelkesülten és meggyőzőleg beszélt, miglen ki is vitte, hogy még egyszer meghallgatták a józan ész szavát, mielőtt ténynyé vált volna a végzetes határozat.

Mindenekelőtt visszautasította a vádat, a melyet a maga személyes bátorsága ellen emeltek. Azután beszélt az állam jelen helyzetéről. Figyelmeztette a népet, hogy a jelen béke csak ideig óráig tartó rövid szünete a háborúnak ; hogy a város régi ellenségei egyrészt lesve lesik az alkalmat, hogy megszeghessék, másrészt még le sem rakták fegyvereiket, és hogy a chalkidikei városokban még mindig tart a lázadás, még pedig büntetlenül. »És mi, így folytatá, a kik még saját otthonunkban sem vagyunk biztosságban, és

még saját birodalmunkban sem állítottuk végkép helyre uralmunkat, már egy ujabb háborúba akarunk rohanni, egy végtelen hosszura terjedhető, az eddigieknél hasonlíthatatlanul nagyobb háborúba, még pedig voltaképen czéltalanul! Mert a legjobb siker esetén sem volnánk képesek mi egy olyan országot, mint a milyen Sicilia, hatalmunkban megtartani; és érjen bennünket csak a legcsekélyebb baleset, kész mindjárt a számunkra a legnagyobb veszedelem, és ellenségeink, kikkel most is már alig hogy megbirkózhatunk, nyomban megkétszeresednek. De hát miért is vállalkozunk e háborúra, mindenünket koczkáztatván? Talán mert félünk Syrakusától? Onnan veszedelem nem érhet benünket; ez csak merő képzelgés. Vagy mert kötelmeink vannak Egesta irányában Az egestabeliek egészen idegenek hozzánk, és semmi jogon sem követelhetik tőlünk, hogy koczkára vessük országunkat és népünket határvillongásaik érdekében. Vagy talán csak azért keveredjünk e háborúba, hogy egyengessük az utat néhány nagyravágyó ifju számára, a kik éretlenek és tapasztalatlanok lévén még, máris hadvezéri tisztségre és dicsőségre vágyakoznak, és zilált vagyoni állapotukat szeretnék ezúttal rendbe hozni? Hiszen a távol országokból ajálkozó szövetségeseket illetőleg csak egy elv lehet irányadó, és ez az, hogy csak olyanokkal lépünk érintkezésbe, a kik ugyanannyival képesek bennünket támogatni, mint a mennyit tőlünk igényelnek. De nekünk másrészt is erősen óvakodnunk kell ezzel az állammal szemben, tekintvén azt, hogy a magunk oligarchái a legbuzgóbb szövetségesei. Bizton reménylem tehát, hogy az öregebbek és tapasztaltabbak polgártársaim közül nem engedik magokat félrevezettetni sem az álszeméremtől, sem a rémítgetésektől, és megfogadják a józan ész taná-

csát; az előlülő prytanistól pedig elvárom, hogy most, mikor a haza üdvéről van szó, habozás nélkül túlteszi magát a formalitásokon, és a Siciliába küldendő hajóhad ügyét még egyszer nyilvános szavazás alá bocsátja.«

A tanácskozás megkezdődött. Többen beszéltek, de csak kevesen Nikias mellett, és legvégül Alkibiades.

Először visszautasította Nikias keserü vádjait, a melyeket ez szokása ellenére szórt ezúttal ellene. Igaz, hogy sok pénzt kiad és szereti a pompát, így szólt, de ez a városnak dicsőségére válik és hasznára, a mi pedig államférfiúi tapasztalatlanságát illeti, megmutatta a Peloponnesusban, mikép lehet költség és veszedelem nélkül megalázni és gyöngíteni akár olyan ellenséget is, a minő Sparta. Mellette, úgy mond, a tények beszélnek; mert a dór félszigeten az athéniek nemcsak hogy biztos párthiveket nyertek, hanem fölszólításukra a minap már támogatták is őket a peloponnesusiak seregei, még pedig tisztán az ő érdemeért. Az új háború nehézségeit Nikias a maga érdekében túlozza. A siciliai városoknak kevert a lakossága, a mely tehát folyton kész a ujításokra, meg idegenek befogadására. Olyan értelemben, a mint azt az innenső hellének veszik, a sikeliótáknak nincsen hazájok. Azonfölül egyenetlenek egymás közt, és fegyverkezésök is hiányos. Athénhoz pedig nem volna méltó, ha mindenkoron csak aggodalmas számításból támogatná a segélyeért folyamodókat, és mindig csak a maga biztosságáról gondoskodnék; legnagyobb dicsősége idején, mikor a perzsákkal viaskodott, szintén ellenségei voltak a peloponnesusiak. Olyan flotta, a minő az attikai, elég erős, hogy megvédelmezze a hazát, meg hogy uj diadalokat is arasson. És még mindezen kivül az adott szó is készteti az athénieket, hogy multkori határozatuk

mellett megmaradjanak. Ő tehát nem az öregebbekhez fordul, mint Nikias, hanem az egész néphez, apraja és öregéhez, és bizton reményli, hogy az ifjak tettereje, ősi szokás szerint az öregek tanácsával kezet fogva működik majd a haza javára és dicsőségére [138]).

Igy szólt Alkibiades. Beszéde kiszámított és pompás szerkezetü volt, és hatása elragadó. Hallatára a polgárságot még a multkorinál is harcziasabb hangulat fogta el, és midőn sürgető kéréseiket megujították még az egestabeliek és a leontiniak is, a békepárt törekvése teljesen meghiusúlt. De Nikias még most sem mondott le egészen a reménységről. Még egy kisérletet tett. Számítgatni kezdte a háború renteg költségeit, a melyeket mind a polgárságnak kell majd viselnie, minthogy, a mint állítá, a szigetbeliek nem szavahihetők, és igéreteik mind csupa szemfényvesztés. A hatvan talentumnak, a melyet küldöttek, így szólt, néhány hét mulva hire-hamva sem lesz, és ki kezeskedik nekik a felől, hogy az egestabeliek majd kiürítik templomaikat és kincses ládáikat idegen csapatok ellátására? De ez az okoskodás csakis a vagyonos osztályra lehetett hatással; a nagy tömeg, minthogy nem volt mit vesztenie, nem hajtott reá egy cseppet sem.

Alkibiades beszéde után a legcsekélyebb habozást is vétségnek tekintették volna Athén becsülete ellen, és készek voltak a legköltségesebb előkészületeket is megtenni, mert annál több hasznot és nyereséget reméltek. Azért hát a népszónok Demostratos fölszólította Nikiast, hogy himezetlenül mondja ki, mire van szükség a háború megindításához, és mikor ez 100 hadi hajót, a megfelelő számu szállító hajóval, 5000 nehéz és jelentékeny számu könnyü fegyverest, meg sok más költséges előkészületet kért, a polgárság mámorá-

ban mindezt könnyedén megszavazta, és a hadvezéreket még azonfölül korlátlan hatalommal is fölruházta.

Igy végződtek a márczius 19-én és 24-én (91, 1; 415.) tartott népgyülések. Ellenzésével Nikias csak annyit ért el, hogy a költségek szaporodtak, és hogy az állam erején túl megfeszítette magát a hadi készületek előállításában. Az athéniek ennélfogva természetesen még ábrándosabb reményekben ringatóztak, mint ennek előtte, de azért a siker egy mákszemnyit sem volt jobban biztosítva. Mert minél nagyobb volt a flotta és a hadsereg, annál több bajjal járt idegen földön az ellátása, és mindinkább erősbödött a semleges államok féltékenysége is, mert tarthattak tőle, hogy egy nagy hódító hadjáratra történtek ezek a rengeteg előkészületek. Erre különben Athénban nem gondoltak. Az ellenzék el volt nyomva, és nyomatékosan hozzáfogtak a munkához. A város és a kikötő valóságos táborrá változtak, és a nép szinte törte magát a beiratásért a hadi lajstromokba. A szövetségeseknek is megküldték az izenetet.

Azonban az athéniek noha egész erővel hozzáfogtak a nagy munkához, mégse voltak olyan hangulatban, mint a régi időkben, mikor a város igazságos háborúra fegyverkezett. Hiányzott bennök a vidámság, a mely kisérője szokott lenni az okos cselekedetnek, hiányzott a biztosság és egyértelmüség. Az izgalmas népgyülések mámorában aggodalmaik mind elnémultak, de a kisebb körökben, mikor már lecsillapult izgatottságuk, ujra meg ujra felmerültek azok, és kinos nyugtalanság fogta el őket úgy hogy fürkészve ügyeltek a legkisebb jelre is, a mely a jövőre vonatkozólag magyarázattal biztatott. Eszökbe jutottak most a panaszos dalok, a melyek ép a népgyülés napján hangzot-

tak el a házak tetőiről, minthogy az nap ünnepelték meg Adonis ünnepét Athén asszonyai. Delphi is komolyan intett. Sokrates isteni kinyilatkoztatásból tudta, hogy a hadjárat nem fog jóra vezetni, és Meton (III. 341. l.) állítólag még a házát is fölgyujtotta, akár azért, hogy mint őrültet őt magát mentsék föl a hadjárat alól, akár hogy kára örvén fiát lehessen otthon tartania.[139])

Az athénieknek ez az aggodalmas és ijedős hangulata azok malmára hajtotta a vizet, a kik titokban működtek, minthogy nyiltan ellenmondaniok lehetetlen volt. Különösen Alkibiades ellenségei sürgölődtek erősen. Mert hisz ő most már valósággal hatalma tetőpontjára érkezett, és habár sikerült is nekik meggátolni, hogy egymagára ruházzák a hadvezéri tisztséget, mégis csak ő volt a lelke az egész vállalatnak. Egyedül az ő sokoldalu tehetségében biztak a sikert illetőleg, és valószinü volt, hogy távol a hazától a harczvágyó hadsereg segítségével meg fogja bénítani vezértársai befolyását, különösen minthogy Lamachos maga is tüzesvérü ember volt, és a legvakmerőbb harczmódot kedvelte, de meg szegénysége miatt különben sem volt egyenlő rangu az állása az Alkibiadeséval. Azzal a gondolattal pedig, hogy Alkibiades csakugyan ki fogja vinni nagyravágyó terveit, hogy a sok adományhoz, a melylyel jó sorsa megajándékozta, még hadvezéri babérokat is szerezhessen magának, ellenségei semmiképp sem tudtak megbarátkozni, és el voltak tökélve, hogy mindent megmozgatnak megbuktatására, mielőtt még alkalma nyilt volna győzelmi babérokat aratni. E czélra pedig a legellentétesebb pártok emberei egyesültek, és oly finom cselt szőttek, hogy csak nagy fáradsággal lehet azt szálaira szétbontanunk.[140])

Körülbelül hat hete múlt az utolsó népgyülésnek, és a sürgősen folytatott hadi készülődés már a vége felé járt, midőn egy rémületkeltő esemény a város nyugalmát egész váratlanúl megzavarta. Május 11-én reggel virradóra a polgárság arra ébredt föl hogy a márvány Hermes-szobrok, a melyek tömegesen álltak köröskörül a piaczon, a magánházak és a templomok előtt, majd mind meg vannak csonkítva, és fejök leütve vagy összezúzva. Az utczák telve voltak a levert márványdarabokkal.

Részeg emberek éjjeli garázdálkodása nem volt újság Athénban, de ilyen botrány még ez ideig nem történt. Ehhez már egy jó nagy csapatnak kellett egyesülnie, és ezeknek az embereknek okvetetlenül kell valami titkos tervöknek lenni, a melynek a kivitelére törekesznek. De a dolog magyarázatát, bárhogy okoskodtak is, nem lelték meg, tehát még kinosabb szorongatottság fogta el a polgárokat. El voltak keseredve, hogy a várost ennyire meggyalázták. Mert rendes körülmények között figyelembe se vették ugyan ezeket a szobrokat, de azért mégis büszkék voltak városuk e sajátszerü és sokaktól megbámult diszére, a nyilvános rend eme jelvényeire. Ezek tanúskodtak az athéniek istenfélelméről, a melyről a város már hajdanta is híres volt; emlékeztettek az istenek pártfogó védelmére, és tiszteletébresztő régies formájokkal a vallásos szertatásoknak nemzedékről nemzedékre való megmásítatlan átöröklését bizonyították. De még ezt hagyján. Mert még sokkal nagyobb nyugtalanságot keltett az, hogy benn a város kebelében vannak ilyen pártok, a kik ilyen botrányt véghezvinni merészelnek, a kik előtt tehát nincs semmi szent, sem törvény, sem hagyomány. Azért hát mire se mehettek a józanabbak, a kik csitították polgártársaikat, hogy hát ne vegyék olyan

komoly számba a dolgot, mert az egész csak arra való, hogy mint rossz előjel meggátolja a flottát kivonultában, és valószinüleg magoktól a korinthosiaktól ered, a kik siciliai gyarmatvárosukat ily módon akarnák a fenyegető hadi veszedelemtől megóvni.

A tanács kötelességének tartotta az ügyet megvizsgálni. De minthogy Athén szerencsétlenségére olyan kevés volt az önállósága, hogy népgyülés nélkül nem mert egy valamire való ügyet sem elintézni, nyomban belekerült az egész polgárság is a rendőri vizsgálatba, úgy hogy a pártvezéreknek szabad terök a nyilt korteskedésre, és a lázas izgatottságba beleesett a lakosság minden rétege.

Ez alkalommal elsőnek, a ki czélirányosan működött, Peisandros (346. l.) lépett föl. Az állam érdekében levőnek mondotta a bűnösök felfedezését, és inditványára a nép a feljelentőnek 10,000 drachmát (klb. 3,900 frt) tűzött ki jutalom fejében. A tanácsot továbbá ideiglenesen korlátlan hatalommal ruházták föl, és a vizsgálat folytatására állandó bizottságot választottak. De eredménytelenül gyüléseztek a tanácsosok és a bizottság; a bűnösöket nem voltak képesek kipuhatolni. Az aggodalom tehát folyvást növekedett, a közhangulat naponta nyomottabbá vált, egészen azok kivánságához képest, a kik a zavarosban a magok zsebjére szerettek volna halászgatni. Ezek az emberek pedig nagyrészt ellenségei voltak az alkotmánynak, és különösen Peisandros és Charikles, a kik természetesen most úgy hányták-vetették magokat, mintha a demokratia legjobb barátai volnának, és a vizsgáló bizottságban a legkitartóbban buzgólkodtak. Az ő pártjok merítette a Hermes-botrányból a legtöbb hasznot, és azért nagyon valószinü, hogy közvetve vagy közvetetlenül maga is okozta.

Tőlök függött tehát egyedül, hogy feljelentés ne történjék, és hogy a bizottság eredményre ne juthasson, és egyesülten a demagokokkal, olyan Kleonymos és Androkles-féle emberekkel, a kik minden eszközt javallottak, ha Alkibiadest megbuktathatnák, meg támogatva amolyan Diopeithes-féle (47. l.) fanatikusoktól, a kik most ismét érvényre jutottak, az ügyet egészen más irányba sikerült terelniök.

A Hermes-botrány, így szóltak, nem áll egymagán. A bűn körülhálózta már az egész várost, és fölös számban vannak az olyanok, a kik előtt semmi sem szent és sérthetetlen. Tehát a vizsgálatot ki kell terjeszteni valamennyi nyilvános szertartásra, és minden ide vágó feljelentésért nyilvános jutalmat kell kitűzni. Elfogadtatván ez az indítvány, a rendőri vizsgálatból, a mely pusztán csak egy esetre vonatkozott, egy nagy, az egész vallást felölelő pör támadt, a melynek határait, minthogy a városban a negédes fölvilágosodás az előkelőséghez tartozott, lehetetlen volt megállapítani. Szabad volt hát most a vásár a feljelentők számára és kéznél a tőr, a melylyel bárkit is el lehetett ejteni, hacsak nem volt a híre szeplőtelen.

Hetek multak el ismét, és nem történt semmi figyelemre méltó. Mintha csak a nagy háború gondjai miatt minden egyébről letettek volna. A hajóhad egészen fölszerelve, útra készen a kikötőben, és a türelmetlenül sürgető Lamachos hajója már künn volt a révben. Alkibiadesnek még érintetlenül meg volt a régi tekintélye, habár állásában az áskálódó klubbisták és demagógok már érezhetőleg megingatták. Még remélhette, hogy bántatlanul felszállhat majd tengernagyi hajójára, mert már ki is volt hirdetve a népgyülés, hogy a vezérek jelentést tehessenek a fegyverkezésről, és elfogadhassák a még esetleg adandó parancsokat. Ámde

épen ezt a napot tüzték ki ellenfelei terveik valósítására. A hadi ügyek tárgyalását, a gyülés tulajdonképeni tárgyát, egyszerre csak félbeszakította valami Pythonikos. Felállt és hangos, ünnepélyes szóval intette polgártársait, hogy óvakodjanak, mert rengeteg veszedelembe dönthetik magokat. Vezérök Alkibiades vétekben leledzik. Az eleusisi mysterionokat utánozta egy korhely pajtása, Pulytion házában, pajtásaival megfertőztetvén ily módon az állam legszentebb szertartásait. Elővezettek egy rabszolgát, a ki tanúja volt a bűnös cselekedetnek, és a résztvevőket, köztök Alkibiadest is, név szerint elsorolta. A vádlottak nagyrészt megszöktek a pör elől, és így megbizonyították a vád igaz voltát.

Most meg egyszerre minden egyébről megfeledkeztek, és a nép ismét egész hévvel a bűnügyi vizsgálatokkal foglalkozott A vádak egymást érték a zsellérek, rabszolgák és asszonyok ellen, és leginkább a mysterionokra vonatkoztak. Javak elkobzása és kivégeztetések napi rendre kerültek. Leogoras, az Andokides atyja, csak nagy nehezen tudott megmenekülni, hogy el nem marasztalták. Mert magok az oligarchák közül is áldozatúl estek néhányan, minthogy magok a megindítók sem voltak már képesek korlátolni a mozgalmat a fékevesztett szenvedélyek és a különböző pártok egymást keresztező cselszövényei ellenében. Valamennyi közt azonban Alkibiades körét üldözték legjobban, és napról-napra hangosabban rebesgették, hogy ő maga a vezére minden istentelenségnek és botránynak, valahány csak történt a városban. Környezetét már megfélemlítették, és most őt magát rágalmazták. Hadvezéri tiszte megóvta a közönséges fenyítő eljárástól, és azért még bántatlanul maradt, de már nagyon kényelmetlenné vált a helyzete. Körül volt véve leselkedő ellenségeitől, de nem talált

senkit, a kivel nyíltan meg lehetett volna küzdenie; háló fogta körül, és lehetetlen volt azt szétszakítania. Végre mégis nyíltan föllépték ellene. A tanács előtt Androkles rendkivüli eljárással, a milyet állami bűnpörökben alkalmazni lehetett, vádat emelt, hogy Alkibiades szentségtörést követett el a mysterionokon, és hogy egy titkos társulatnak a feje, a mely az alkotmány felforgatását tervezi. A tanács összehivta a polgárságot, hogy itéljen, vajjon hadvezére ellen a pör megindítandó-e vagy nem.

A döntő percz elkövetkezett, és Alkibiades összeszedte egész erejét, hogy ezen a napon diadalt arathasson. Nem kérte, hogy utasítsák vissza a pört, hanem ellenkezőleg szigorú vizsgálatot követelt, hogy büntessék meg a legszigorúbban, ha rábizonyúl a bűn, ha pedig nem, méltóságát hagyják meg, csorbítatlanúl.

Alkibiades e határozott föllépése olyan fordulatot adott az ügynek, a minőre Androkles és czimborái épen nem számítottak. Ők úgy szerették volna, ha a polgárság nyomban megfosztja őt hadvezéri tisztétől; a hajóhad elevezett volna, és akkor Alkibiades magára maradva, a harczvágyó ifjúság támogatása hijján biztosan tönkre jut ellenségeinek a támadásai folytán. De nem így állt ám most a dolog. A hajóhad legénysége vezérének akarta,mert csak ő alatta remélt zsákmányt és győzedelmet, és a peloponnesusi segédcsapatok nélküle még csak el sem akartak indúlni; ő maga is rendíthetetlenül megküzdött volna ügyeért, és a vizsgálat esetére hatalmas párt támogatására számíthatott. Újabb furfangot kellett tehát, ha kénytelen-kelletlen is, megkisérleniök. Megbizásukra néhány népszónok a gyűlésen, látszólag Alkibiades érdekében, azt indítványozta, hogy most a végső pillanatban ne keverjék a hadvezért e bonyo-

dalmas vizsgálatba, hanem hagyják a dolgot abba, és majd ha visszatér, akkor vonják felelősségre.

Hiába rimánkodott Alkibiades, átlátván ellenségei furfangját, hogy ne fogadják el ezt az indítványt, mert hallatlan dolog volna, ha gyanúval terhelten, egy ilyen hadsereg élére állítanák. Biztosítva kell lennie a rágalmazók alattomos áskálódása ellenében, bírnia kell teljesen polgártársai bizalmát, ha azt akarják, hogy egész erejéből megküzdjön az ellenséggel. Hiába volt minden; a tömeg fel se bírta fogni a dolog érdemét. Jó barát és ellenség, mindannyian ellene szavaztak, és a nagy többség határozatára a pör el lőn napolva [141]).

A léha nép most már megint pusztán a flottával foglalatoskodott.

A nyár már közepét érte (július eleje volt), a 100 attikai hadi-hajó, tudniillik 60 gyors evezős és 40 katonaszállító-hajó indulókészen volt, és ha ez évben még valamit végbe akartak vinni, nem sok volt a halogatni való idejök. Ki lőn tehát tűzve az indulás napja, és kora reggel kivonúltak a csapatok a Dipylonon át, hogy hajóra szálljanak. Válogatott katonák voltak: 1500 polgár nehéz fegyverzetben a maga költségén és 700 államköltséges, egy csapat lovasság, és végül 750 ember a Peloponnesusból. Az egész város kivonult velök a kikötőhöz; a polgárok, hogy elkisérjék övéiket, és a zsellérek és idegenek, hogy szemtanúi lehessenek e ritka látványnak. Hat éve és négy hónapja múlt, hogy a béke megköttetett, és ez idő alatt általában csak kisebb és rövid csatározások történtek. Ez okozta, hogy az izgatottság a lehető legnagyobb volt e rengeteg vállalat megindultakor, mert már láttak ugyan ekkora flottát a Piraeusban, sőt még nagyobbat is, de soha ilyen pom-

pásat. Ilyen haderőt görög állam egymaga még eddigelé nem állított fel. Maga az állam, de meg a magánosok is rendkivüli buzgalmat fejtettek ki. Minthogy a hajóhad nemcsak tengeri ütközetekre és partra szállásra volt szánva, hanem táborozásra is, meg ostromlásra és hódításokra is, arra kellett számítani, hogy hosszabb időre elmarad, és e szerint volt mindennel el is látva. Akár egy gyarmatot szereltek volna fel, a melyet távol az ellenség földjén szándékoznak megtelepíteni. A gazdagabb polgárok, a kikre a trierchia (III. 304. l.) jutott, tüzesen versenyeztek egymással. Mindegyikök azt szerette volna, hogy az ő evező legényei legyenek a legügyesebbek, fegyverzetei a legpompásabbak és hajószerei a legtökéletesebbek. Az állam egy-egy hajós legénynek a szokottnál egy harmadával többet, egy egész drachma (klb. 39 kr.) zsoldot fizetett naponkint, és a trierarchések a thranitéseknek, a kik a legfelső sorban evezvén, a legnehezebb szolgálatot végezték, és a kormányosoknak ráadásul még külön is fizettek valamit. A hajók újból be voltak festve, és szerencsejósló czímerekkel diszítve. Meglátszott mindenütt Alkibiades befolyása, mert ő sokba vette, hogy Athén necsak hatalmával tűndököljön, a görögök előtt, hanem pompájával is mintha nem is valami súlyos háborúba, hanem könnyű és biztos győzelemre mennének.

Midőn már elhelyezkedtek hajóikon az összes csapatok, megharsant a trombitaszó, és a zúgó lármát ünnepélyes csend váltá fel a kikötőben. A hírvivő hangos szóval előmondá a szokásos imádságot. A hajókról zúgva harsogtatták utána a parton tolongó néppel egyetemben, az oltárok füstbe merültek, a billikomok keringtek, az italáldozatok kiöntettek, fölzengett a Paian, és mire vége szakadt az

áldozatoknak, az evezők mindannyian a vizbe merültek. Hosszú sorban vonultak ki a hajók, egyik a másik után a kikötőn; künn felálltak egy sorba, és vigan versenyezve útnak indúltak Aegina felé, a hadjáratra. Munychia tetejéről nézte őket a nép, és mélyen meg volt hatva. Mert csak most, a búcsú órájában, esett igazán nehezökre ez a határozatuk, a melyet izgalmas gyűléseikben oly könnyedén megszavaztak. Csak most ébredtek fel lelkökben a gondok, hogy mennyi időre el kellett válniok kedveseiktől, és ki tudja, viszontláthatják-e még őket, koronázza-e majd siker vállalatukat? Büszke örömük e nehéz gondjaik folytán fájdalmas búbánattá változott. Mert hisz ismeretlenek valának előttök a tenger és partjai, a melyek felé övéik tartottak, és hogyha meggondolták, hogy az állam és a polgárok mennyi mindent rá nem áldoztak e hajóhadra, mikor pedig a körejök csoportosult sok ellenségtől saját tűzhelyök is veszedelemben forog, valóban csak aggodalommal a szívökben térhettek vissza mindennapos foglalatosságukhoz.

E közben a hajóhad, a félszigetet körülhajókázva, Kerkyrába ért. Itt már várták a szövetségesek hajói, 34 triérés és két rhodosi ötven evezős, — ezeknek a jelenléte, tekintve a Rhodos és Sicilia közt létező viszonyt, különösen nagy fontosságú volt — továbbá 30 teherhajó gabonával, és pékekkel ácsokkal és mindenféle más mesteremberrel megrakodva, végül 100 kisebb hajó, a melyeket az állam magánemberektől foglalt le, és még sok mindenféle más hajó, a melyeket önkénytes kereskedők szereltek föl. A nehéz fegyveresek száma meghaladta most az 5100-t. A kretai ijjasok, rhodosi parittyások és a többi könnyű fegyveres csapatokkal, meg a megarai szökevény demokratákkal egyetemben az egész hadsereg körülbelül 6500 emberből állt. A

134 hadi-hajón a szolgálatot 25,460 ember végezte. Tehát ezekkel és a szolgákkal együtt, bele nem számítva az élelemszállító hajók legénységét meg a mesterembereket, egészben véve 36,000 emberre tehető a sereg nagysága, a melyet Athén Sicilia ellen talpra állított [142]).

Három hajó előrement, kikémlelni a szigetet, és a hajóhad három csoportban követte őket, a mint a sors a vezérekre kivetette. Italiához érve, a part mentében tartottak dél irányban. Itt azonban első tapasztalataik nem igen voltak valami elragadtatók. Mert az ilyen nagy flotta vezéreinek természetesen senki sem akarta elhinni, hogy csak a siciliai határvillongások a kiegyenlítésére érkeztek. A városok tehát, Thurii kivételével, mind megannyian nehézkeseknek, bizalmatlankodóknak és barátságtalanoknak mutatkoztak. Tarentum és Lokri alig hogy megengedték nekik, hogy matrózaik vizet merjenek; úgy bántak velök, mintha csak ellenséges földön lettek volna, és erőszakot mégse volt szabad alkalmazniok. Tehát már láthatták, hogy nagysága megbénítja a flotta sikeres működését.

Rhegium, a mely a multkori hadjáratban az athénieknek úgy szólva főhadiszállása volt, és haderejöket egészen a maga javára akarta forditani, ezúttal nagyon tartózkodó volt, és csak a városon kivül, az Artemisionnál engedte meg nekik táborukat fölütni. Innen akarták a vezérek a hadjáratot megindítani, és itt tartották az első beható hadi tanácskozást.

Nikias még most is csak a legcsekélyebb mértékre kivánta volna szoritani az egész vállalatot. Az egestabeliek igéretei, a mint már rég előrelátta, most, hogy a beváltásukra került a sor, csakugyan szemfényvesztésnek bizonyúltak, azért hát azt ajánlotta, hogy szorítsák békére a selinus-

belieket, tegyenek aztán valamit a leontiniak érdekében is, és térjenek vissza hazájokba. Indítványát két vezértársa, a mint azt előre gondolhatta, a lehető leghevesebben ellenezte. De viszont ők magok ketten sem bírtak megegyezni egymással. Lamachos nyomban Syrakusa ellen akart volna indúlni, minthogy a városban az attikai flotta hirtelen megjelentére még a legnagyobb zavar uralkodott. Ha még késnek, úgy okoskodott, napról-napra bizonytalanná válik a siker, mert a város addiglan bevégezheti készületeit, és a szigetlakók egymás közt egyesűlhetnek. Lehetetlen, hogy Alkibiades át ne látta volna e terv helyességét. De a gyors sikerért ő nem buzgólkodott egy cseppet sem. Ő inkább meg akarta vetni a lábát a szigeten, hogy olyan folyamata legyen a háborúnak, a melyben ő játszhassa a főszerepet, és szerepelni akart, hogy itt is gyűjthessen magának párthíveket. A félénk Nikias segítségével tehát megbuktatta Lamachos merész tervét. Helyébe azt ajánlotta, hogy először ügyesen alkudozva hódítsák a magok részére a siciliai városokat, hogy gazdag segédforrásaikat a rendelkezésökre bocsássák, csalogassák magokhoz az elégületleneket, a szökevényeket és rabszolgákat, és ilyformán úgy szólva mint siciliai hatalmasság léphetnek föl Syrakusa ellen, és elvonván tőle mind a szövetségeseit, majd könnyedén megbuktathatják. Elfogadták.

Alkibiades most aztán egészen a maga elemében volt. A flotta egy részével elevezett a sziget keleti partjaihoz, hamarosan elfoglalta Naxost, vakmerő portyázásaival rémületbe ejtette a syrakusaiakat a magok kikötőjében, és megszállta Katanét, biztos táborhelyet és kikötőt szerezvén így az athénieknek, a honnan Syrakusát folyton nyugtalanithatták, és a szigetet is meghódíthatták. Ez a hadi terv

tehát, a mely most jutott érvényre, egészen az Alkibiades egyéniségén alapúlt, és remélni is lehetett, hogy a köpönyegforgató sikeliotákat, valamint a benszülött sikulokat sikerül majd ügyes módjával megnyernie. És ime, most megérkezik az athéni hírvivő hajó, a Salaminia, Katanéban, azzal a parancsolattal, hogy Alkibiades rögtön térjen haza, és a mysterionok ügyében meg a Hermes-botrányért igazolja magát a nép előtt [143]).

Athénban tudniillik, alighogy eltávozott a sereg, újra kitörtek a zavargások. A pártvezérek, minthogy czéljaikat mindekkoráig még nem érték el, fölhasználták a mostan nekik kedvező viszonyokat. A polgárok a kínos várakozástól végtelenül fel voltak izgatva. Hacsak kimentek az utczára, már találtak valamit, a mi a megfejthetlen rejtvényre figyelmeztette őket, és az újságvágy ingerét még fokozta az izgalmas jelenetek hiánya, a melyekhez a nép már egészen hozzászokott. A derekabb polgárok legjava távol volt. A pártvezérek honn maradtak; a vizsgáló bizottság még fennállt, és egyre szította a szenvedélyeket; a tyrannus rémképét megint kifüggesztették, és előszedegették Hippias végbevitt tetteit, hogy a polgárság nyugalomra semmi áron se vergődhessék.

A legelső eredmény, a melyet ezzel elértek, az volt, hogy a hangúlat Alkibiades irányában egészen megváltozott. Ellenségei kigyót-békát kiáltottak reá, és sikert arattak, mert barátai majd mind vele voltak a távol idegen országban. A kik pedig még honn maradtak közűlök és rokonai közűl, azokat üldözték. Kevés ideje múlt, és rosszabbra fordult a helyzet, mint a minő csak volt valaha. Tönkre jutottak a legtisztességesebb polgárok a leggonoszabbak vádolására. Senki nem érezhette már magát biztosságban, és az ártatlanság sem

volt elégséges védelem. A közhangúlat olyan volt, hogy mindent elhittek, és a legbolondabbat legesleginkább. Argosban Alkibiades barátai, úgy hírlett, összeesküdtek a demokratia ellen: bizonyos tehát, hogy most Athén kerül a sorrendre. Az Isthmoson lakedaemoni katonaságot láttak: ez is kétségtelenül az összeesküvők tudtával történt, és mindenki erősen meg volt győződve, hogy Alkibiades Siciliából is az athéni demokratia megbuktatásán fáradozik. Boszankodtak, hogy azelőtt annyira ünnepelték, és elkeseredésök most annyival is hevesebb volt ellene.

Megint kergették egymást a feljelentők tömegesen, úgy hogy egy pillanatra a figyelem elfordult Alkibiadestől. Első a Diokleides feljelentése volt (július végén), a ki 42 atheni embert nevezett meg, a kiket a holdvilágnál állitólag megismert, a mint a Hermeseket megcsonkították. A vádnak nem volt semmi alapja, de azért Peisandros, mintha csak az állam létele függne tőle, elég vakmerően a legkülönösebb rendszabályokat indítványozta. A polgári jogokat ideiglenesen megszűntették és megengedték, hogy szabad athéniek is kínpadra vonassanak; a polgárság egy álló napon és éjjelen keresztül fegyverben állt, és remegett, hogy baj éri benn a városban vagy kivülről az ellenségtől, pedig a veszedelemnek nem volt se híre se hamva. Ekközben pedig rendre történtek az elfogatások, és börtönbe kerültek bűnösök és ártatlanok egyaránt. Köztök alkotmányhű férfiak, mint Eukrates, a Nikias testvérje; Alkibiades barátjai, mint Kritias, a Kallaischros fia, és az oligarchák hívei, mint Leogoras és Andokides. Rendszeres törvényes eljárásról szó sem volt; csak a vak szenvedély uralkodott. Olyanvolt ez a törvénykezés, a minő szokás szerint a kényúri államoké, a hol minden rendkivüli eseményt fölségsértés számba vesznek.

Itt a nép volt a gyanakvó despota; minden dologban csak összeesküvést és hazaárulást látott, és oktalanságán kivül még olyan emberek voltak a vezérei, a kik tulajdonképen nem egyébben, mint az alkotmány megbuktatásán fáradoztak.

Minthogy az elfogottak valamennyien a legszomorúbb sorsnak néztek elébe, Andokides rászánta magát vallomásra. Szivesen megígérték neki, hogy bűntetlen marad, mert tőle remélték megtudni az igazat a maga valóságában. Eleve is őt tartották valamennyi között a legbűnösebbnek, mert az a körülmény, hogy egyedül az ő háza előtt lévő ritkaszép Hermes-szobor maradt meg sértetlenül, a gyanút nagyon is fölkeltette ellene. Andokides tehát kijelenté, hogy a botrányt egy bizonyos Euphiletos kezdeményezésére egy társulat vitte végbe, a melynek ő maga is tagjai közé tartozott. Ez a vallomás szakasztott ellentéte volt a Diokleidesének. Egybevetették mind a kettőt, és csak most villant meg az agyukban, hogy a dolog nem is holdtöltekor, hanem a hold megujulásakor történt. Szóval kitünt, hogy Diokleides szemtelen és megvesztegetett rágalmazó, a kit tehát, ámbár néhány napja még az állam megmentője és jótevőjeképp ünnepelték, hazaárulásért halálra itéltek.

Végre hát, a mint látszott, helyreállt a nyugalom. A veszedelem elvonult, és kiki szabadabban lélekzett; a Hermes botrány valódi bűnösei, mint azt általánosan hitték, föl voltak immár födözve és érdemök szerint megbüntetve. De most meg már ezzel nem érték be. Semmikép sem akartak belenyugodni, hogy csakugyan nem fenyegetett igaz veszedelem, hogy nem volt senki szándokában az alkotmány felforgatása, és hogy csupán egy részeg társaság bolondos csínján bajoskodtak ennyire. Az izgatottság nagy volt, és tárgyat keresett magának; tehát megint

Alkibiades ellen irányoztaték, ámbár Andokides őt nem nevezte meg. Ellenségei ismét egyesültek, az oligarchák és a demagogok kezet fogtak a hitbuzgó rajongókkal, hogy döntő csapást mérjenek a fejére. A mysterion ügyét ujból felkavarták. Alkibiades e tekintetben kétségtelen, hogy bűnös volt, és a nép e bűnét most kényuri törekvésnek tekintette. Az argosi eseményeket, a spartaiak kivonulását, és a boeotiak mozgalmát az attikai határon — mind egy zagyva habarékba keverték, hogy Alkibiades intézkedései, mert hazáját az ellenség kezébe akarja szolgáltatni. Thessalos, a Kimon fia, a ki az oligarchák pártembere volt, emelt vádat a népgyülésen, hogy Alkibiades pajtásaival éjnek idején utánozta a mysterionokat, és megsértette e tettével az eleusisi istenasszonyokat. A dolgot úgy adta elő, hogy valóságán kételkedni nem lehetett, és elég ügyesen a puszta tényállásra szorítkozván, a népre hagyta, hogy vonja le belőle a maga módja szerint következtetéseit, úgy hogy tökéletes volt a siker, a melyet aratott.

Alkibiadest a hadjárat kellő közepéből hazahívták, pedig ezen módszerben, a melyben már megindult, egyedül csak ő folytathatta. Annyi hatalma nem volt, hogy ellenszegülhetett volna a parancsolatnak, de el volt tökélve, hogy nem áll a törvényszék elé. Midőn visszatért a Salaminia nélküle, halálra ítélték, vagyonát elkobozták, és a papokkal mint hazaárulót kiátkoztatták.

Ez volt az első győzelem, a melyet kivívott Athénban a pártoskodás az állam és érdekei ellenében. Vele lezajlott a küzdelem, a mely hónapokon át bolygatta a polgárságot, és fölidézte belőle mindazt a mi pusztító erővel bírt benne, a keserüséget és szenvedélyességet, a szemtelenséget és a hizelkedést, a babonás félelmet és a ledér negédességet. A forradalom győzedelmeskedett a törvény és a ha-

gyományos szokás felett, és azért a polgárság nemcsak külsőleg szenvedett általa, a vagyonkobzások, számüzetések és kivégzések folytán, hanem egész a velejéig hatottak a következményei; a jog és igazság iránt való érzék eltompult, és az erkölcsi mérték megrövidült. Mert napról napra tapasztalhatták, mint szakíttatnak szét a legszentebb kötelékek, mint szegik meg a kezességet, és mint tesznek szégyenkezés nélkül hamis tanúságot. Hisz annyira jutottak már, hogy Diokleidest ünnepi kocsin és koszorúzottan vitték a nyilvános lakomára a Prytaneionba, pedig már leáldozása előtt is nyilvánvalóan kimutatta, hogy pénzért hallgat, ha kell, meg beszél is, ha úgy kivánják. Közönséges pörökkel már nem érték be, mert az ilyenek már nem kölcsönöztek ingert a túlizgatott kedélyeknek; lázas feszültséggel neszeltek a titkosan cselszövő fenyitő eljárásokra, és kedvökért még a leglényegesebb polgári jogaikról is lemondottak. A pörbe fogatás egy volt az elitéltetéssel. Azért a legtöbb vádlott megszökött az eljárás elől. Az ősi birtokok nyilvános árverés útján idegenek kezébe kerültek, és számüzött birtokosaiknak künn a külföldön alkalmuk nyilt föltárni leselkedő ellenségei előtt hazájok szomorú állapotát. Később, az igaz, visszahelyezték őket birtokaikba, de a régi bajok ezzel nem szüntek meg. A gyanakodás és a bizalmatlanság nem veszett ki, és a közbizalom nagy kárára a Hermes-botrány is, bármennyit kutatták volt, örökké megfejthetlen rejtvény maradt az athéniek előtt.[144])

Rendkivüli rendszabályokat kellett végre is foganatosítani, hogy a népet elvonják ezektől a dolgoktól, és reájok parancsolni a komoediairókra, hogy szokásuk szerint a nyár eseményeit a színpadon föl ne merjék ujítani. Tehát az időtájban, hogy az uj komoediák a téli és a tavaszi Dionysiára

már szerkesztésbe vétettek, egy törvényt hoztak, a mely megtiltotta a költőknek a személyes czélzást a napi eseményekre vonatkozólag. A törvény indítványozója egy Syrakosios nevezetü népszónok volt. Sokan lehettek, a kiknek érdekében volt, hogy a régi szemetet ne bolygassák fel naponta, de leginkább azok rettegtek, a kiknek rossz volt a lelkiismeretük, a költők gúnyja és haragjától. Azért tehát valószinü, hogy azok indítványozták és vitték keresztül e törvényt, a kik cselszövéseikkel megbuktatták Alkibiadest, és most, hogy czéljokat elérték, szerettek volna a dologra fátyolt borítani.

Észre is lehetett venni mind a három komoedián, a mely a nagy Dionysián (91, 2; 414. márczius havában) színre került, hogy meg van korlátozva a színpad szabadsága. És mégis az elnyomatás ezen korszakában termette meg Aristophanes muzsája a legmerészebb és legpajkosabb termékét, mintha csak meg akarta volna mutatni, hogy a valódi müvészet át tud hidalni minden korlátot, hogy jogát a szabadsághoz tőle senki el nem veheti, minthogy az önnönmagában rejlik. A másik két darabból, a melyek egyikének, a »Korhelyek« cziműnek Ameipsias, a másiknak pedig a »Remete« cziműnek Phrynichos volt a szerzője, nyilván ki lehetett érezni a költők haragját a megszokott szabadság kénytelen nélkülözése fölött. Phrynichos nyiltan káromolja Syrakosiost, a miért megfosztotta őt legjobb tárgyától, és darabjának a hőse Timonnak, egy akkortájt Athénben elhiresült embergyülölőnek a képmása, a ki mély gyűlöletet táplál az egész társadalom ellen. De Aristophanes költői lelke széles jó kedvében fölülemelkedett a jelen minden búján, bánatán, és a »Madarak«-ban egy új várost építtetett föl az athéniek előtt, egy boldog Új-Athént az ég és a föld

között, a melyhez az ellenség nem férhetett, és a mely uralkodott az embereken és isteneken. Mert még az isteneknek is bele kell egyezniök az új város alapításába, mert különben elfogják előlök az áldozatok felszálló illatát. De a légbe épült fellegvárosnak volt valami összefüggése az akkori Athénnal is. Mert hisz a két kivándorló athéni ember csak azért megy szerencsét keresni a madarakhoz, mert nem birja már ki otthon, a szabadság városában, a hol már nincs tisztességes ember, a kinek ne kellene a fenyítő vizsgálatoktól tartania, a hol senki sem érezheti magát biztosságban az utczán vagy a piaczon a poroszlóktól, a távol partokon meg a Salaminiától. A madárváros fölépítésekor továbbá erősen gondoskodnak a felől is, hogy holmi szemét nép be ne furakodjék. Valakik csak be akarnak tolakodni az olyan fajtáju emberek közül, a kik az időben a legnagyobb zenebonát csapták Athénban, a törvényhozók, az orakulumhirdetők, igazmondók, feljelentők, rendőrbiztosok, csélcsap sophisták stb., mind valamennyien kiméletlenül kiutasíttatnak, nehogy a városban a békeséget megzavarják. Egy egész kis fantastikus világot teremtett Aristophanes e darabjával, a mely tarka-barka csillogásával és költői szépségével ugyancsak fel tudta vidítani polgártársai szivét, lelkét, de a mely egyúttal könnyelmű természetöknek hű tükre, és társadalmuk fogyatkozásait is feddőleg kiemeli.[145])

A háború további menetére Alkibiades visszahivatása nyomban káros hatással volt, mert mindjárt alkalma nyilt érzékeny bosszút venni az athénieken. Éles eszével ugyanis gyorsan átlátta, hogy milyen nagy fontosságú hely Messana (Zankle) városa, fekvése, és páratlan kikötője folytán vala-

mely nagyobb terjedelmű siciliai háborúra nézve. A messanai tengerszorosban kitünő állomása volt a flottának, mert innen könnyen eljuthatott bárhova is a szigeten, az élelemszállítást tetszése szerint megakadályozhatta, és figyelemmel kisérhette a szomszéd itáliai városok mozgalmait. Valóságos központi állomás volt, egészen megfelelő Alkibiades terveinek. Lakossága eredetileg ión volt (219. lap), de még az Anaxilaos megtelepítette messaniai származású dórok is szíves hajlandósággal viseltettek az athéniek iránt, mert ismerték már a syrakusaiak uralmát szomorú tapasztalásukból. Volt is már csakugyan a városban egy jelentékeny attikai párt, és meg volt téve már minden előkészület a város és a kikötő elfoglalására, a mi, ha sikerül, rendkivül elősegítette volna a vállalat további sikeres működését. De most Alkibiadesnek az volt az első dolga, hogy értesítette a városbeli syrakusa-pártbelieket a megindított alkudozások felől, a mire Athén barátai kivégeztettek, és a flotta esetleges támadása ellenében a leghathatósabb rendszabályok foganatosíttattak.

Azonfölül a hadseregben is rossz vért szült Alkibiades eltávozása. Megingott bele a hadsereg bizalma, és különösen a peloponnesusi csapatoké, a kik már Athénban való tartózkodásuk alkalmával láthatták, hogy az állam állapota nem valami kedvező. Minden dolog lanyhábban folyt és bádgyadtabban; mert hiányzott az a férfiú, a ki győzelme biztos reménységében környezetét is folyton tudta bátorítani. Az egész ügy vezetése viszont egy olyan hadvezér kezébe került, a kiről tudták, és naponkint meg is győződhettek róla, hogy nincs sikerültéhez egy csepp bizalma. A nagyszabású és sikerrel kecsegtető hadi tervet félbe kellett hagyni, és a három hónapnyi drága idő haszontalanúl

volt elvesztegetve. Mert Nikias most nagyjában előszedegette régi hadi terveit, és a lehető legnagyobb óvatossággal csak arra szorítkozott, a miért a háború eredetileg megindíttatott, ámbár ezek az okok jelenleg elveszítették már minden jelentőségöket, — és takarékos természetéhez képest legeleve is a pénzgyűjtésről gondoskodott. Az éjszaki part mentén felhajózott Egestába. Útközben Himerát szerette volna megnyerni, a mire volt is némi kilátása, minthogy a város lakossága kevert népségből állt. De az alkudozások mind-a mellett nem vezettek eredményre, és az athéniek csak a kis Hykkarát, Egesta ellenségét, tudták útjokban elfoglalni. Lakosságát rabszolgaságba vetették. Egestában is egyedül csak harmincz talentumot volt képes Nikias fölhajszolni, és a nyár véget ért — eredménytelenül. A mi kisebb sikert arattak, azt is csak erőszakoskodva arathatták az athéniek, és általok csak az elkeseredést fokozták magok ellen; minden nagyobb vállalatuk dugába dőlt, és legvégül még támadásuk Hybla ellen is, az Aetna déli tövében.

Ennek következtében a siciliai városokban is lényegesen megváltozott a hangulat, és ez különösen Syrakusában gyorsan mutatkozott is. A mint felócsúdtak a sikelióták első rémületökből, a mely az ellenséges hajóhad láttára elfogta őket, mozgékony természetökhöz képest ijedtségök kicsinylésbe és aggódásuk pajkos elbizakodottságba csapott át. A syrakusai lovasok elmerészkedtek egész a tábor kapujáig, és gúnyosan kérdezték az athénieket, vajjon hogy érzik magokat szigetországukban, a hol, mint látszik, már egész háziasan berendezkedtek.

Nikias helyzete a lehető legkínosabb volt. Valamihez hozzá kellett fognia, ha meg akarta menteni az athéni fegyverek becsületét, és elejét venni a hadsereg mindinkább

elharapózó elégületlenségének; okvetetlen támadást kellett intéznie Syrakusa ellen, de közeledni meg nem mert, mert az ellenség lovasságával szemben a partraszállás hajmeresztő vakmerőség lett volna. Nem volt tehát mit tennie, és ő is cselszövésekhez és általtásokhoz folyamodott, bár az ilyen formájú hadviselés inkább az Alkibiades módszere volt, mint az övé.

Az athéniek egy titkos párthivének sikerült elámítania a syrakusaiakat, hogy az ellenség gondatlanúl őrzött táborát, ha egész lovasságukkal kivonúlnak, könnyedén a hatalmukba keríthetik. A syrakusaiak kivonúltak, Nikias pedig ugyanekkor éjnek idején behajózott a város nagy kikötőjébe, és másnap reggel a syrakusaiak nagy meglepetésére egész seregével ott állt az Olympieion területén. A templomtól délkeletre a Kyane patakot körülfogó mocsárok és a nagy kikötő között szerencsésen el is sánczolta magát, még mielőtt visszatért volna az ellenség lovassága. A hadi csel tehát pompásan sikerült, az ütközetben is győztek az athéniek, és ámbár mindjárt az első alkalommal fényesen megbizonyították, mennyivel meghaladják hadi képzettségben a syrakusaiakat, mindamellett eredménytelen maradt ez a vállalatuk is. Nikias szándékosan elmulasztotta a jó alkalmat, a mikor szépségesen elhordhatta volna az Olympieion kincseit, mert irtózva félt az istenek haragjától; a tél közeledvén, állásában sem mert megmaradni, úgy hogy egyebet nem nyert, minthogy még inkább megerősbödött abbeli meggyőződésében, hogy lovasság és több pénz hiján lehetetlen Syrakusát ostrom alá fognia. Egy másik kisérlete Messana ellen, a melyet még a tél beállta előtt szeretett volna meghódítani, szintén dugába dőlt, pedig a városban még párthíveik kivégeztetése után is fegyvert fogott a nép

egy része az athéniek érdekében. Tizenhárom napig vesztegelt a flotta a város előtt, miközben bent hevesen dúlt a pártviszály, míg végre is vihartól és szükségtől kényszerítve, eredménytelenül kellett elhagynia a szép kikötőt, hogy Katane és Messana között a fele úton, Naxosnál (II. 183. l.) üsse föl a télre szegényes táborát. [146])

A messanai balsiker egyértékű volt a syrakusaiakra nézve egy győzelemmel. De még maga az a csata is, a melyet városuk kapui előtt vívtak az athéniekkel, noha legyőzettek, szintén több hasznot hajtott nekik, mint a mennyi kárt. Mert hadi cselével Nikias mintegy bevallotta nekik gyöngeségét. De meg ez alkalommal figyelmessé lettek a magok gyöngéire is, és kapuik előtt látván az ellenséget, egyrészt sokkal nagyobb éberséget, összetartást és tevékenységet tanúsítottak, másrészt meg nagyobb hajlandósággal viseltettek az oly férfiak iránt, a kik belátásukkal és tapasztaltságukkal megbizonyították, hogy ilyen válságos időkben ők a község legalkalmasabb vezérei. Most hát megint döntő lőn a Hermokrates (282. lap) befolyása. Ő már a nyár közepe táján megmondta a bekövetkező eseményeket, és sürgette polgártársait, hogy tegyék meg szárazon és vizen a szükséges előkészületeket, szövetkezzenek külföldi államokkal, ha kell, még Karthagóval is, és egyesítsék újból közös hadviselésre a siciliai államokat. És még máskép is a legjobb tanácscsal szolgált nekik, tudniillik, hogy vonuljanak ki hajóhadukkal egész az Iapygium előfokig az athéniek elé, és akadályozzák meg, ha lehet, benyomulásukat a siciliai vizekbe, hogy ily módon a háború minden bajaitól megmenekűlhessenek. Ennek ellenében fölszólalt a néppárt vezére Athenagoras. A pártok itt ugyanis olyan éles ellentétet képeztek egymással, hogy mindegyikök ki-

vétel nélkül ellenezte azt, a mit a másik javallott. Hermokrates ajánlatával ugyan távolról sem érintette a politikai elveket, mindamellett hevesen megtámadták ellenfelei, azt állítván, hogy az egész nem egyéb, mint a gazdagok és előkelők szokásos fogásainak egy fajtája, és csak arra való, hogy a néptől, miután hamis és túlzott híreikkel megzavarták, magas tisztségeket és rendkivüli meghatalmazásokat csikarhassanak ki magoknak.

Mikor azonban az események egyrészt meghazudtolták és megszégyenítették a demokrata pártvezéreket, másrészt meg Hermokrates jövendöléseit fényesen megbizonyították, és mikor már Nikias támadására átlátták a polgárok az állam egységes kormányzatának a szükségességét, ekkor fölismerték nagy polgártársuk igaz értékét, és megint csak melléje sorakoztak, mint mindannyiszor, valahányszor veszedelembe kerültek, ámbár egyébkor túllármázták őt és háttérbe szorították a zajongó demokraták. Ő volt igazában az egyetlen férfiú a népes városban; kiváló államférfiú, a ki jól ismerte Athénnek úgy a gyönge, valamint az erős oldalait, bátor és bölcs belátásu hadvezér, és a bizalom embere a többi városokban. Nélküle Syrakusa csakugyan megfelelt volna a képnek, a mint Alkibiades ecsetelte az athéni népgyülésen a pártvillongásoktól szétdúlt és imbolygó siciliai városokat. Hermokrates volt a szigeten az athéniek legveszedelmesebb ellensége. A gelai gyülésen egyszer már érzékeny vereséget okozott nekik; szóban és tettben is mindenkor megmérkőzhetett velök, sőt még fölül is múlta őket, mert ő igaz, jó ügyért küzdött, és bátorította őt a tiszta lelkiismeret öntudata.

A hadseregben az ő kezdeményezésére történtek a legfontosabb javítások. A demokratikus irány a városban

már annyira elhatalmasodott, hogy tizenöten voltak megbizva a hadsereg vezetésével; ezek számát most az ő indítványára háromra szállították le, nagyobb hatalommal is fölruházták és megbízták őket, hogy a téli évadon át gyakoroljják be a fegyverforgatásba a polgárságot, úgy hogy képesek legyenek majd helyt állani az athéniakkal szemben. A nép továbbá esküvel igérte meg nekik, hogy akadálytalanúl hagyja őket mindenben működni, hogy határozataikat gyorsan, és ha kell, titokban is végrehajthassák. Így hát itt is, valamint Athénban, a demokratia kinövéseinek orvoslására a hadvezéreket ruházták fel korlátlan hatalommal, és Hermokrates, a kit Herakleidesszel és Sykanosszal egyetemben megválasztottak hadvezérnek, most körülbelül olyan állásba jutott Syrakusában, mint a minő a Periklesé volt az archidamosi háború megindultakor.

Vezetése alatt mindenekelőtt a város erődítéseit nagyobbították meg és igazították helyre. Syrakusa ez időben három városrészből állt: a szigetből, Achradinából és Tychéből (223. l.); délre a Tychétől még egy nyilt külváros terült el, a Temenites. Most hát ezt is belevonták a város erősségébe, olyformán, hogy délről a fensík irányában uj falat vontak köréje, nyugotról pedig a Tyche meghosszabbított falaival biztosították. Igy azután ez az egy fal megvédelmezte az egész fensíkot a külső támadás ellen, és az ellenség benyomulása a városba lényegesen meg lőn nehezítve. A part védelmére egy kisebb erőd épült, az egyik fönt Megaránál, és a másik a nagy kikötő szélén, az Olympieionnál, a honnan a lovasság az egész Anapos völgyét is jól megőrizheté. Végre a kikötő helyekre a város közelébe karókat czövekeltek be, hogy meggátolják az ellenség partra szállását.[147])

Azután követség ment a Peloponnesusba, hogy maga Korinthos, és közvetitésével Sparta segítségét is kieszközölje. Reméltek, hogy lehetséges lesz a spartaiakat a korhadt béke megszegésére és az athéniek ellen nyilt háborúra birniok, a mire ezek kényszerűlve volnának seregöket vagy egészen visszavonni Siciliából, vagy ha nem is, legalább továbbad uj segédcsapatokkal nem támogathatnák. Továbbá még azon is iparkodtak, hogy az athéni befolyás terjedését magában Siciliában is meggátolják. Ez volt a legnehezebb feladat, és ezt Hermokrates vállalta magára. Mindjárt el is ment követségbe Kamarinába, a melyet az athéniek Laches idejében kötött régibb szövetségök révén (279. l.) a magok részére akartak hajlítani.

Két valóban kiváló szónok mérkőzött meg most egymással, hogy a maga részére hangolja a város polgárságát, a mely egyszerre csak azon vette magát észre, hogy belejutott kellős közepébe ama nagy bajvivásnak, a mely az egész görögséget izgalomban tartotta. A siciliai hazafi szállt síkra komoly, intő szózatával, Euphemos, az athéni követ, csitító és kecsegtető csalogatása ellenébe. Hermokrates leplezetlenül föltárta az athéniek hóditásvágyát, és hazaárulónak bélyegezte az olyan várost, a mely ilyen ellenséggel szemben semleges maradna. Utalt a peloponnesusiak bizton várható támogatására, a mely lényeges fordulatot ad majd a mostani állapotoknak. Euphemos viszont oktalanságnak mondotta, ha valaki elhiheti az athéniek felől, hogy ilyen távol szigeten állandó uralmat akarnak magoknak biztosítani. Ellenkezőleg, ők csak azt nem akarják megengedni, hogy valamely irányukban ellenséges hatalmasság szakadatlanúl terjeszkedjék. Kamarinának is, így szólt, inkább Syrakusától, mint a távoleső Athéntól

van mit tartania. Mert szomszédságában, az igaz, hódoltságban levő és lefegyverzett szövetségesekre van Athénnak szüksége, de Siciliában minél hatalmasabbakra és függetlenekre. Azért hát jól meggondolják magokat a kamarinabeliek, és most, hogy mindvégiglen biztosíthatnák függetlenségöket, ne szalasszák el a jó alkalmat, a mely aligha fog másodszor is visszakerülni.

Hermokratesé lett a győzelem, de csak annyiban, hogy a város, a melynek pedig nagyon is oka volt bizodalmatlankodni Syrakusa ellen (223. l.), nem csatlakozott az athéniekhez. Gela és Akragas szintén semlegesek maradtak.

A tél ekközben eltelt. Syrakusa most már becsületesen elkészült a támadásra, míg viszont az athéniek nyugodtan ültek táborukban, egyebet nem téve, mint hogy párthíveket toborzottak, hol szép szerével, hol pedig erőszakkal. Azonfölül régibb szövetségeseiknél még idejekorán megrendelték a rendszeres ostromhoz való szükséges anyagokat. Ennyiben még azonban nem maradtak, mert szégyenszemre elküldtek még Karthagóba és a tyrrhenusokhoz is, segítségért folyamodván. Ilyen viszonyok közepette indult meg tehát a tavaszszal 91, 2; 414-ben, a mikor Hermokrates és társai a fővezérségre jutottak, a háború második évében, és rendkivüli volt az érdekeltség általánosan, a melyet ébresztett. A középtenger minden zugából nagy feszültséggel várták, úgy a görög államok, valamint a barbárok is a fejlődő eseményeket. Többé-kevésbé mindannyian érdekelve voltak a készülődő óriási küzdelem kimenetelén.

Az athéniek táborában már tetőpontjára hágott a türelmetlenség. Mert tudták, hogy a syrakusaiak ellenálló ereje napról-napra növekedik, és az igért segédcsapatok

megérkezte előtt mégse tehettek ellenökbe egyebet, mint hogy szórványosan portyázásokat indítottak szántóföldjeikre, és azt a kis területet az Aetna lábánál, a melyet eddigelé elfoglaltak, kikerekítették és biztosították. És még ez is csak úgy félig-meddig sikerült nekik. A hegyi várak közül, a melyek alkalom adtán nagyon veszedelmesekké válhatának rájok nézve, Hyblát és Inessát többszörös kisérletökkel sem voltak képesek elfoglalni, és egyedül csak Centuripae jutott a birtokukba. [148])

Végre megérkezett Athénból 250 lovas, a kik alá Siciliában szerezték meg a lovakat, egy csapat lovas ijas és 300 ezüst talentum. A lovasságot a szövetségesek 650 emberre szaporították, és a nyár kezdetén megindúlt az egész hadsereg Syrakusa ellen. Szerencsére most már biztos volt a czél, a melyre törekedtek. Eltérő haditervekről most már különben semmi áron se lehetett szó; bárhogyan is, akár ha a legvégső erőfeszitéssel, de el kellett gyorsan foglalni Syrakusát, és Lamachos vakmerő bátorságával most egészen helyén volt Nikias mellett.

A hadvezéreknek voltak összeköttetéseik a városban. Ezek révén mindenről tudomással birtak, a mi csak történt benne, és ismerték a város fekvésének hátrányait. A legnagyobb baj pedig az volt, hogy nagyon nagy volt a területe, és ez okból nehezen áttekinthető. A folyton gyarapodó lakosság, minthogy más irányba a várost nem lehetett nagyobbítani, lassacskán fölhuzódott a hegyhátra, a mely egy lapban oly messzire elterjed nyugotnak, hogy a várost a görögöknél általán divó szokás szerint kikerekíteni és pontos határok közé szorítani nem lehetett. A városon kivül elterjedő fensíknak Epipolai volt a neve. A háromszögü hegyhát, a mely Achradinától ékalakban huzódik befelé a

szárazföldön, itt csúcsban végződik; ez a csúcs volt az Euryalos, és eddig kellett volna tulajdonképen a város erődítésének terjednie. A syrakusaiak fölismerték, mily nagy veszedelembe kerülhetnek, ha a fönsík eme részét a város fölött uralkodó magaslataival és a városi vízvezetékekkel az ellenség hatalmába kerítheti, mert hisz már egyszer elfoglalták innen a belvárost (262. l.). Minthogy azonban a város falait nem építhették ki egész az Euryalosig, beérték annyival, hogy legalább lehetőleg megnehezítették a feljárását, és azonkivül folyton készületben tartottak egy csapat könnyü fegyverest, hogy támadás esetén az Epipolaion a fenyegetett pontokat megvédelmezze. De sajátságos, a syrakusaiak Epipolai védelmére csak a kikötő felől-ről intézkedtek, mert csak ez oldalról féltek a támadástól, pedig a magaslatok a túlsó oldalon még közelebb feküsznek a tengerparthoz, és azonfölül a tenger is egy sarló-alakú öblöt képez itt, a mely kelet felől ugyan nyitva áll, de éjszakról egy sziklás félsziget, a Thapsos, védelmezi.

Szerencsés gondolatuk támadt tehát az athéni hadvezéreknek, mikor ezt az öblöt választották hadi műveleteik bázisának.

Szép csendben kikötnek itt, nem messze Leontól partra szállítják legénységöket, és ezek rohamlépésben fölkúsznak az Epipolai csúcsára, a mely innen egyenes irányban csak 2000 lépésnyire van távol. Ezalatt a magaslatok védelmére kirendelt katonaság, Diomilos, egy androsi szökevénynek a vezérlete alatt, az Anaposnál vesztegel. A mint hirét veszik az esetnek, nyomban a hely szinére rohannak, de minthogy egy félóránál tovább hegynek kellett futniok, rendetlenül és lelkendezve érkeznek meg, és nagy veszteséget szenvedvén, visszaveretnek. Az athéniek megszállják a magaslatot,

Leonon túl Epipolai éjszaki szélén, a honnan a thapsosi és a megarai öblökre át lehetett látni körülfalazzák Labdalont; a Labdalonban fölütik főhadiszállásukat, és egyúttal a Thapsos félszigetnél, elzárván keskeny földszorosát, erős táborhelyet készítenek flottájok számára, végűl egy utat készítenek, a mely legközelebb a parttól a magaslatig.

Miután már táborukat minden támadás ellen biztositották, és a nagy terjedelmü Epipolait magaslataival együtt elfoglalták, a honnan az egész háromszögü hegyhátot, a várost t. i. és a külvárosokat, az öböltől egész a kikötőig szemmel tarthatták, rögtön hozzáfogtak a város bekerítéséhez. E czélból délre Labdalontól a fensík éjszaki és déli szélétől a középen, tehát a Thapsos-öböltől és a nagy kikötőtől egyenlő távolságban, a fügefáiról úgynevezett Sykén egy köralaku, kivülről hatalmasan elsánczolt erődöt építettek, hogy legyen a városhoz közelébb is egy táborhelyök, és egy középpont, a mely köré majd az elzáró falakat építhetik. Ez alkalommal az athéniek fényes tanúságot tettek serénységökről és ügyességökről. Az erőd szinte magától növekedett, és a syrakusaiakat bámulat és réműlet fogta el; támadásaik mind visszaverettek, és mire magokhoz tértek, már épülőfélben volt az egyik oldalfal is, éjszakkeleti irányban az erődtől, az Epipolai hátán keresztül fölfelé egész a külső tengerig. Egyszerre fogtak hozzá mind a két végén, az egyiken Epipolai őrsége, és a másikon a hajóhad legénysége.

A syrakusaiak erre megváltoztatják hadi tervöket. A nyilt hadakozást abba hagyják, minthogy ellenségeik e tekintetben részint elfoglalt állásuk, részint gyakorlottságuk folytán rendkivűl fölülmulták őket, és ők magok is most egy fal épitéséhez fognak, a melynek keresztül kellene

metszenie az athéniekét, hogy ily módon végleges elzáratásukat megakadályozzák. Kivágják tehát a Temenites külvárosban az olajfákat, és az athéniek módját utánozni iparkodván, egy falat kezdenek építeni az ellenséges sánczok rései irányában. Az athéniek nem zavarják őket munkájokban. Mikor azonban közelökbe értek, bámulatos ügyességgel szétrombolják a fáradságosan épített ellensánczokat.

Az athéniek most, hogy legyőzték itt már az összes akadályokat, és biztosítva voltak minden eshetőséggel szemben, jónak látták hozzáfogni a másik oldalfal építéséhez is, a melyet a központi erődtől délnek, a nagy kikötőig kellett emelniök. Emitt a munka már sokkal több nehezséggel járt, mert egyrészt jobban ki voltak téve ez oldalról az ellenséges támadásoknak, másrészt meg hol sziklás lejtőn, hol meg mélyen süppedékes mocsártalajon kellett az építkezést folytatniok. Még mielőtt eljutottak volna idáig munkájokkal, a syrakusaiaknak már fel volt építve egy keresztfaluk az elrekesztő fal vonalán keresztül. Erre az athéniek flottája megkerülve Achradinát és Ortygiát, az öbölből a nagy kikötőbe evez, hogy szükség esetén kéznél legyen, maga meg a megszálló sereg széles szálfákból és ajtószárnyakból utat csinál magának a mocsáron keresztül, támadást intéz az ellenséges sáncz ellen, lerombolja, és ámbár kétségbeesett bátorsággal harczolnak a syrakusaiak, minden csatájában diadalmaskodik. Lamachos ugyan elesett e küzdelmekben, és Nikias meg betegen feküdt a központi erődben, mindamellett olyan tökéletes volt az athéniek sikere, hogy egész biztosnak vehették az elrekesztő falak zavartalan elkészültét és ennek következtében Syrakusa

elestét, mert az esetben már a kivülről érkező segély is teljesen haszontalanná vált volna.

Sicilia és Italiában gyorsan elterjedt a híre ennek az állapotnak. Az élelemnek és segédcsapatoknak most már nem voltak hiján az athéniek, és még a tyrrhenusok is megérkeztek három ötven-evezős hajóval, mert ők is részt akartak venni régi ellenségök megbuktatásában. A syrakusaiakat ellenben csüggedés szállta meg; már kisérletet sem tettek, ha sikerűlne-e meggátolniok végleges elzáratásukat, mert fogytán volt már az eleségök is. A vizvezeték nagyrészt az athéniek hatalmában volt, és ezek a magok részére használták föl, viszont a városba folyó ivó vizet más irányba vezették. Már pedig a nélkülözések elviselésére Syrakusa lakossága nem termett rá, és már nyiltan rebesgették a megadást, sőt alkudozásba is bocsátkoztak Nikiasszal. A demokraták e szomorú állapotok révén megbuktatták Hermokratest; másokat neveztek ki hadvezéreknek, és megfosztották magokat az egyetlen támasztéktól is, a mely talán még megmenthette volna őket végső veszedelmök idején. Csüggedés, bizalmatlanság és kétségbeesés fogta el a várost; bukása, úgy látszott, immár elodázhatatlan [149]).

És ime az utolsó perczben, mikor már Hermokrates is visszalépett, és maga a város kifogyott minden erejéből, egész váratlanul kivülről érkezik a számára segítség. Új fordulat állott be, még pedig Alkibiades működése folytán.

A Salaminiának (370. l.), midőn haza hívta, rendelete volt, hogy lehetőleg kiméletesen bánjon vele, nehogy a csapatok közt elkeseredés támadjon. Hagyják őt a maga hajóján, hogy ne látszassék, mintha fogoly gyanánt

kisérnék. Tehát mintegy a maga tetszésére bizták, hogy szökjék meg, ha úgy akarja. És úgy látszik, szándékosan megadták neki rá az alkalmat ellenségei. Vak szenvedélyökben aláaknázták ők az egész államot, nem törődve azzal, akármilyen bajba sodorják is a bűnöst és bűntelent egyaránt, csakhogy a gyűlölt demagogot kiszoríthassák. E czéljokat pedig legbiztosabban úgy érhették el, ha Alkibiades nem engedelmeskedik megidéztetésének, mert ha föllép ellenök, nem lehetetlen, hogy egész váratlan fordulatot vesz a dolog. A Salaminiának adott utasítások ilyenformán könynyedén megmagyarázhatók, és minden bizonnyal Peisandros befolyása alatt szerkesztette őket a vizsgáló bizottság.

Viszont Alkibiades sem akarta életét Athénban koczkáztatni. Lelkiismerete nem volt tiszta, pártja meg távol volt. Nem sokat habozott tehát. Boszút akart állni alattomos ellenségein, a kik jóval gonoszabbak voltak nálánál; a népet meg akarta fenyíteni gyerekes ingatagságáért; meg akarta mutatni hatalmát, hogy lássák, hogy a győzelem nyomon követi, bármely táborba pártoljon is. És különben is ez volt az egyetlen mód, a mely végre nagy ravágyó terveit is sikerre vezethette. Tanulja meg Athén, mily rettentő ő, ha ellensége, és akkor majd önokozta keserű veszedelmében egész föltétlenül reá bízza magát. Belefogott hát irtózatos munkájába, tisztán a maga személye érdekében, és nem gondolta meg, vajjon nem fog-e általa szülővárosa tönkremenni, és vajjon a sebek, a melyeket üt rajta, meg lesznek-e még gyógyíthatók. Bizott erejében, hogy egyedül saját akaratától függ a görög államok sorsa [150]).

Thuriiból, a hol a Salaminia elől elillant, a Peloponnesusba ment, és előbb Elisben, majd meg

Argosban tartózkodott. Itt vette hírét, hogy Athénban halálra ítélték. A hazátlan, vagyonától megfosztott számüzött, a kit, mint egykor Themistoklest, mindenüvé üldöztek az athéni követek, kiadatását kérvén, elhatározta most, hogy átpártol szülővárosa ellenségeihez, mert úgy remélte, hogy itt lesz a legnagyobb biztosságban, és hogy itt nyílik majd leghamarább alkalma a boszúállásra. Spartához fordult tehát. Régi összeköttetései folytán (304. l.) szabad útlevelet szerezvén magának, megérkezett a tél folyamán (91, 2; 414.) a városba, ép az időtájt, a mikor a Peloponnesusban az athéniek hadjárata következtében az izgatottság tetőpontjára hágott, és a syrakusai követek Korinthosból megérkeztek. Gyors és hathatós segítségért folyamodtak, és a korinthosiak kérésükben melegen pártolták őket. Sparta tehát most megint a háború előtt állt, valamint tizennyolcz évvel ezelőtt; most is, valamint akkor, egyre nógatták szövetséges társai, és ő, valamint akkor, most is habozott és ingadozott. Kormányzó férfiai még mindig irtóztak a nagyobb vállalatoktól, és megelégedtek volna hiábavaló követségekkel.

Ez már Alkibiadesnak való dolog volt: fölrázni a spartaiakat tétlenségökből, lángra lobbantani szenvedélyeiket, és tettre serkenteni őket. Bámulatos rugékonyságával hamarosan levetkőztetett mindent, a mi gátolhatta volna Spartában befolyása érvényesülését. Hizelgett a népnek, és egyenkint is a tekintélyesebb embereknek; dicsérte a spartaiak elveit, és alkalmazkodott szokásaikhoz. Mint egykor Themistokles a perzsáknál, úgy ő is szolgálataira hivatkozott, a melyeket Athénban a spartaiak javára tett, különösen a pylosi foglyok ügyében. Elmondá, hogy ő a maga részéről minden módon meg akarta újitani a hajdani barát-

ságot háza és Sparta között, de a spartaiak Nikiast tüntetvén ki inkább, kicsinylő megvetéssel bántak vele, és azért lőn ellenségökké. A mi pedig demokratikus érzelmeit illeti, ő csak kénytelen-kelletlen csatlakozott ez irányhoz, mivelhogy ilyen volt Athén alkotmánya. Hogy azonban mily kevésre becsüli azt, fölösleges, úgy hiszi, tovább is bizonyítgatnia, és a csőcselék garázdálkodásait, a menynyire csak tőle telt, mindenkoron megakadályozta. Igy beszélt úton-útfélen s így sikeresen igazolta is előbbi politikai működését és Spartával szemben tanusított magaviseletét. A spartaiak mindannyian bámulva bámulták ritka tehetségét; azt hitték, hogy lehetetlen már örökre a kibékülés közte és szülővárosa között, és rendkivüli bizalmukban iránta még azt is megengedték neki, hogy a népgyűlésen, a mely a syrakusai és korinthosi követség ügyében ült össze, ő is előadhassa nyilvánosan a maga tanácsait az állam érdekében.

Most aztán elárulta nekik a hadipárt legtitkosabb terveit, a melyeknek ő maga volt Athénban a legeslegbuzgóbb szószólója. Hogy nem Syrakusa a háború főczélja, hanem Sparta. Hogy Syrakusa immár fenyegető bukása közvetetlenül veszedelmes Spartára, bárha távol van is a háború szinhelye. Azért hát ne habozzanak, és küldjenek nyomban segédcsapatokat Siciliába, de különösen valamely tapasztalt hadvezért, a ki szervezni tudná az ostromlottak hadi erejét. Támadják meg Athént azután nyomban a maga területén, és ha alapjában meg akarják ingatni az ellenség hatalmát, jobb tanácscsal ő nem szolgálhat nekik, mint hogy építsenek magoknak egy megerősített táborhelyet magában Attikában. Végül felajánlotta nekik a maga szolgálatait akár a legveszedelmesebb vállalatra is, valamelyre csak föl akarják

használni. Hogy nálánál jobban senki sem képes az athénieknek ártani, azon tán nem fognak kétkedni, de ép oly keveset kételkedjenek lehető legjobb akaratán is. »Én szerettem szülővárosomat, igy szólt nyílt őszinteséggel, a mig biztosságban élhettem benne mint polgár és működhettem. Ellenségeim gonoszságukban széttéptek minden köteléket, és én most szeretetet szülőföldem iránt csak oly módon tanusíthatok, hogy minden erőmből iparkodom majd visszavívni magamnak elveszett hazámat.« A spartaiak pedig e nyilatkozatát csak ugy érthették, hogy Athént meg akarja hódítani velök egyetemben.

A beszéd azonnal megtette a maga hatását, annyiban legalább, hogy a spartaiak Gylippost, a Kleandridas fiát, Brasidas elhunyta óta a legkitünőbb hadvezéröket, megbizták, hogy induljon az ostromlottak segitségére. Szerencsésebb ennél nem is lehetett volna választásuk. Gylippos még abból a jó régi gárdából való spartai ember volt, a kik azon meggyőződésben éltek, hogy egy olyan magok fajtáju férfiu fölér egy egész hadsereggel; a parancsolásra szinte rátermett, és a győzelmet majd biztosra fogta; de másrészt visszont előrehaladt a korával, és serény, merész és ügyes volt; jól ismerte a tengerentúli államok viszonyait is, mert apja Thuriiban élt volt számkivetésben. Gylippos a korinthosiak fölszerelt hajóit Asinéba (156. l.) rendelte, május végén négy hajóval megindult, és júniusban Leukasnál állomásozott, várakozván a korinthosiak flottájára. Kilátásai nem voltak valami kedvezők. Minél közelebb ért a háború szinhelyéhez, egyre jobban megerősödött a hír Syrakusa tarthatatlan állapota felől. Siciliát már mindannyian elveszettnek tartották, és még csak Itáliát akarták megmenteni. E czélból Gylippos előre ment négy hajójával.

Tarentumban kötött ki. Thuriiban összeköttetései voltak, és ezek révén a várost el akarta csábítani az athéniek hűségétől. De sikertelenül; mert a thuriibeliek nem csak hogy hívei maradtak az athénieknek, hanem gyors követséget is menesztettek hozzájok, tudósítván őket az ellenséges hajóraj megérkezte felől. Magát Gylippost egy tengeri vihar visszavetette Tarentumba, a hol hetekig volt kénytelen vesztegelni, miglen hajóit helyreállithatta.

Ilyen sanyarú volt a vállalat kezdete. De csakhamar megfordult a koczka. Az athéniek a tenger a korlátlan urának képzelvén magokat, semminemű óvóintézkedéseket sem tettek a siciliai tenger bejáratának megőrzésére, és rettentő nagy kárvallásukra, ámbár Alkibiades mindjárt kezdetben hozzáfogott, Messanát sem vették birtokukba (373. l.). A thuriibeliek hiradására Nikias ugyan elküldött négy gályát Rhegionba, de már késő volt. Mert Gylippos Lokriban pontos adatokat szerzett magának a dolgok állásáról, és a mint meghallotta, hogy Syrakusa körűlzáratása még nincs befejezve, azonnal megváltoztatta terveit. Akadálytalanúl áthajózott a messinai szoroson, és az éjszaki part mentén felevezett Himerába. Partra szálltával egészen megváltozott a háboru menete. [151])

Gylipposnak nem volt több 700 harczosánál. Csekély volt e csapat, és az italiai parton könnyen meg lehetett volna semmisíteni, de most már rohamosan növekedett Gelából, Selinusból és a sziget belsejéből 2000 nehéz és könnyü fegyverest, de még lovasságot is toborzott hozzá magának. Egész váratlanul megjelent a város hátában, és a syrakusaiak, minthogy a korinthosi Gongylos már értesítette őket a közeledő segítség felől, ujból nekibátorodtak, és megszakították az alkudozást az athéniekkel. Az athé-

niek épen a déli elrekesztő fal végét építették a kikötőnél. Gylippos pedig ezalatt az Epipolain keresztül az éjszaki fal hézagain át bántatlanul bevonúlt Syrakusába (91, 3; 414 juliusban), a hol természetesen minden hadi eszközt készségesen rendelkezésére bocsátottak.

Az athéniek azonban biztak elzáró falaikban, a melyek kevés hijján egészen készen álltak, sőt amugy titokban még azt is remélték, hogy a csapatok szaporodtánál fogva a szükség csak fokozódik majd az ostromlott városban. De nagy rémületökre csakhamar észrevették, hogy már egész más a szellem a városban. Egyszerre csak megint sorakozott csapatok nyomultak erődítéseik ellen. Alig mult néhány hete, hogy még a megadás felett alkudoztak velök a város követei, most meg egy hírmondó jött hozzájok, fegyverszünetet ajánlván nekik, ha öt nap alatt elhagyják flottástúl és seregestűl Siciliát. Ilyenformán élesztette Gylippos a polgárok csüggedt bátorságát. A háborús felek szerepet cseréltek. Az athéniek a védekezésre szorultak, és a háború további menetét a syrakusaiak szabták meg immár szüntelen támadásaikkal.

Gylipposnak már az első vállalata is döntő hatásu volt. Tychéből kivonulván, a hegyhát éjszaki szélén előrenyomult a Labdalon tövéig, a mely, mint tudjuk, közvetetlen a hegyhát szélénél feküdt. Az athéniek nem vehették észre közeledését. Egyszerre csak felrohan, megszállja a sánczokat, és lekonczolja az őrsereget. A hely tehát, a honnan az athéniek oly szerencsésen indították meg az ostromot, most már a syrakusaiak birtokába visszakerűlt, és az Epipolain ők is megvetették a lábokat.

Labdalont elfoglalván, Gylippos lényegesen megkönnyítette magának jövendő munkáját. Eleve is egy keresztfalat kellett neki valahogy építenie az Epipolai hátán ke-

resztül Euryalos irányában, hogy be ne tölthessék az athéniek az éjszaki fal hézagait, a melyek még fönmaradtak, a mikor a déli fal építésébe kaptak (385. l.). Az építő anyag már helyen volt. Itt folytak most a leghevesebb küzdelmek, mert a keresztfalnak szánt helyet el kellett még foglalni. Az első ütközetben Gylippos vereséget szenvedett. De hogy katonái el ne csüggedjenek, kijelenté, hogy hibás vezérletével ő maga okozta a balsikert, minthogy a lovasság és az íjasok nem működhettek kellő eredménynyel a falak között. Uj támadást intéz az athéniek ellen, de szabadabb térségen. Az athéniek megveretnek, állásukat kénytelenek odahagyni, és még az éjjel felépül a keresztfal harczvonalukon keresztül. Most aztán a város körülzáratása, noha ez a kis csepp hely hiányzott még csak hozzá, egyszer-mindenkorra meg volt hiusítva. Már egyedül a központi vár és a tőle délre a kikötőig lenyuló kettős fal állt az athéniek rendelkezésére. Különben inkább ők voltak már az ostromlottak, mintsem az ostromlók; a szárazföldi harczhoz már nem volt többé bizodalmuk, és Nikias újabb rendszabályok foganatosítására határozta el magát, jobban a menekvést tartva szeme előtt, mintsem a győzedelmet. A flottára fordította figyelmét.

Az athéniek hajói ez ideig benn állomásoztak a kikötő legbelsejében, ott, a hol a kettős fal a partot szegélyezte. Jó azonban nem volt ez az állomás, mert szükség esetén nem voltak mindjárt kéznél a hajók a kikötő előtt. Ilyen eset pedig könnyen előfordulhatott, és annyival is inkább, mert tizenkét korinthosi gálya, kijátszván az athéni őrhajókat, szerencsésen bejutott a kikötőbe. A legénysége már az Epipolain is tevékeny részt vett a falak építésében. E falakat az ügyes Gylippos úgy építtette, hogy az athéniek

általa egészen el voltak zárva a fensík éjszaki felétől. Előre lehetett tehát látni, hogy a jövőben, mikorra majd kiépülnek a falak, és teljesen biztosítva lesznek a szárazföldi oldalról a syrakusaiak, maga a kikötő lesz a csaták szinhelyévé. Nikias ennélfogva mindenek előtt a bejáratát akarta magának biztosítani, és azért a sziklás Plemmyrion hegyfokot, a mely Ortygiával szemben a kikötő déli bejáratát védelmezte, megerősítette. Nagyobb raktárait itt helyezte el és a flotta jelentékenyebb részét; innen elzárhatta a város réveit, és ő maga a nyilt tengerre bármikor kivonulhatott. Mindamellett ennek az új fő-hadiszállásnak is megvoltak a maga rossz oldalai. Nem volt ivó vize, és a legénységnek messzire kellett érte mennie; ekközben pedig egyre zaklatta őket az ellenséges lovasság, de meg sokan a jó alkalom adtán át is szökdöstek. Különösen amolyan szolga népség, a mely örömest kivonta magát, ha szerét tehette, a kénytelen szolgálat alól, meg az a sok kalandor, a kik csak haszonlesésből vettek részt a táborozásban, és az ügyek kedvezőtlen fordultával nem voltak többé hajlandók csak úgy isten nevében éhezni, szenvedni és fáradozni. De valamennyi közt legmegbizhatatlanabbak a siciliai katonák voltak.[152])

Igy hát az athéniek csapatai napról-napra megfogyatkoztak, még pedig ijesztő mértékben, míg viszont az ellenség folyvást gyarapodott. Gylippos ugyanis, mihelyt érkezése támadt, bejárta Syrakusából az egész szigetet, és Athén kisebb szövetségeseinek a kivételével, mind egy fegyveres szövetségbe egyesítette a városokat. Hozzáfogtak egy siciliai flotta szervezéséhez is, a melynek az alapját a peloponnesusi hajóraj képezte. Ujonnan felszerelt hadi-hajók voltak ezek, harczra kész legénységgel a födélzetökön, és az athéni hajók, minthogy partra nem vonhatták őket, már

rothadni kezdtek és kilyukadtak. Javítani nem javíthatták őket, mert nem volt hozzá helyök, a hol megtegyék; a hajók leginkább tétlenül vesztegeltek a kikötőben, tehát a katonai fegyelem is meglazúlt. Valami új vállalatba szintén nem bocsátkozhattak az athéniek, hogy változtassanak helyzetökön és bátorságra éleszszék a csüggedőket. Mert a terjedelmes és nagyrészt hasznavehetetlen sánczok őrizetére annyi emberre volt szükségök, hogy nem maradt elégséges hadi erejök, a melylyel támadást intézhettek volna a syrakusaiak és sánczaik ellen. Amellett a tábor körül szállingózó lovasság egyre zaklatta őket, és végtelen aggodalommal nézték Plemmyrionból, mint gyakorolják magokat Ortygiában az ellenség hajói a jövendő tengeri ütközetekre.

Helyzetök tehát napról-napra válságosabbá lőn. A felelősség terhe egyedül csak Nikias vállait nyomta, pedig ő, a ki mindent a legsötétebb szinben látott, épen nem volt rá alkalmas, hogy föléleszsze emberei csüggedő bátorságát. Nem volt olyan a természete sem, hogy képes lett volna versenyre kelni a vakmerő syrakusaiakkal, a kik éjjel-nappal sürgölődtek, forgolódtak, és a támadásokból soha ki nem fogytak; de meg nyugtalanította őt az a tudat is, hogy sok részben ő maga az oka e szomoru állapotnak, továbbá kinos vesebajban szenvedett, olyannyira, hogy gyakorta lehetetlen volt végeznie hivatalos fővezéri teendőit. A maga személyét illetőleg tehát kész örömest felhagyott volna nyomban az egész ostrommal, de ahhoz, hogy a felelősséget e tettért magára vállalja, nem volt elég bátorsága. Nem volt annyi elszántsága, hogy megtagadva a maga személyes érdekeit, megtette volna azt, a mit szükségesnek vélt hadserege jóvoltára. Ilyetén viszonyok közt nem maradt egyéb tennivalója, mint az, hogy megirta egész őszin-

tén Athénba a dolgok állását, a polgárság tetszésére bizván, hogy vagy rendelje vissza a hajóhadat, vagy pedig küldjön még egy akkora hadsereget, mint első izben, mert a háborút ujból meg kell kezdeniök. De különösen arra az egyre kérte őket, hogy mentsék őt fel minden esetre hadvezéri tiszte alól, mert az ilyen nagy vállalatot csak friss, jó egészségü ember képes végrehajtani. A levelet sajátkezüleg irta meg, elsorolván mindent a legapróbb részletekig, féltében, hogy a követek röstellik majd elmondani a valóságot, és a legrosszabbat vagy szépítgetve fogják előadni, vagy talán egészen el is hallgatják.

A levél a tél közepe táján (91, 3; 414) érkezett meg Athénba.[1] Hatása azonban, a melyet tett, nem felelt meg Nikias czéljainak. Mélyen megrendült ugyan a polgárság, az igaz, a szomorú hirek hallatára, de azért el volt szánva hogy nem szakítja félbe a háborút. Sőt, a mennyire tudjuk, egy hanggal sem ócsárolták a fővezért, noha bizonyosan átlátták, hogy eljárása nem volt egészen hibátlan. Még most is rendíthetetlen bizalommal voltak irányában, és kivánságát csak annyiban vették tekintetbe, hogy két társat rendeltek mellé, Menandrost és Euthydemost. A polgárok érzülete, a melyet ekkor tanusítottak, Athén legdicsőbb napjaiban sem lehetett fenköltebb; készek voltak bármi áldozatra, csak hogy szégyen ne érje városukat, és leselkedő ellenségei ne diadalmaskodhassanak.

Nagyon nevezetes egy tél volt ez, a mely a háború tizenkilenczedik évét megelőzte. Háborúra készülődtek valamennyien a görög államok, a legvégső erőfeszitéssel. Siciliában a küzdelem egyre folyt, és napról-napra hevesebb lőn; otthon ujra kitört a hadi zaj. Már elérkezett az ideje, hogy mind a kettő egybefolyjon; egy lángba borult az egész görög-

ség, az anyaország, a gyarmatok keleten és nyugaton, mintha csak bevezetésül szolgáltak volna mind az eddigi harczok a most kitörő rettenetes bajvivásra. Kiki talpra állította minden hadi erejét a szárazon úgy valamint a tengeren, és ép azért mindannyian meg voltak győződve, hogy most már nem lehet szó holmi poshadt békéről, hogy most be kell következnie a véglegesen döntő pillanatnak. Az egész Peloponnesusban szedték a katonát, hogy Athént otthon és Siciliában is megtámadhassák; Korinthosban meg flottát szereltek föl. Athénból Eurymedon vezérlete alatt nyomban megindult tiz gálya pénzzel és csapatokkal Siciliába, bátorítására az ottani hadseregnek. A tavaszra pedig Demosthenes vezetése alatt rengeteg előkészületek történtek és pedig nemcsak Syrakusa ellen, hanem Naupaktosba külön húsz hajó szereltetett föl a tengeri átjárat őrizetére, a korinthosiak ellenében, és még másik harmincz a peloponnesusi hadjáratra.

Ugyanekkor azonban Gylippos sem vesztegelt. A mint látta, hogy az athéniek el vannak tökélve a háború folytatására, megfeszítette minden erejét, hogy Nikiast még a segédcsapatok megérkezte előtt tönkretegye, és valóban majd hogy későn nem érkezett Demosthenes.

A siciliai háború folyamán a hadviselő felek többszörösen jutottak egymáshoz olyan helyzetbe, a milyen már előfordúlt a megelőző háborúkban is. Ilyen viszonyban volt most is egymással a két ellenséges hadsereg. A győztes Syrakusa szárazföldi hatalmasság volt, és viszont az athéniek a tengernek és a kikötőnek az urai. Döntő küzdelemre tehát nem kerülhetett a sor, hacsak a syrakusaiak neki nem bátorodnak, és a tengeren nem szállnak szembe ellenségökkel. Hermokrates, a ki Gylippos mellett ujólag

visszanyerte régi tekintélyét, rajta is volt minden erejéből, hogy polgártársait erre reábirja. Buzdította őket, hogy valamint az athénieket is a szükség kergette a tengerre, úgy ők is próbálkozzanak megküzdeni velök hajóikon, és iparkodjanak, még ha eleinte vereséget szenvednének is, tengeröket visszahódítani. Tanítóik korinthosi tengerészek voltak, de magok a syrakusaiak is jártasok voltak némileg a tengeren még a tyrannusok idejéből, és maradt még fönn egynéhány épületök is, a melyeknek most jó hasznát vehették. Mert úgy látszik, hogy már Gelon is használta a nagy kikötőn kivül az Ortygia szorosán túl fekvő kicsi öblöt, és valószínűleg ide is épített fegyvertárt és hajógyárt.

A kis öböl nem nagyon használható, mert sekély és kelet felé nyitva áll. De egy dupla kikötő külön-külön bejárattal megbecsülhetetlen kincse minden tengerparti városnak, és a syrakusaiaknak ez a kis kikötő most különösen hasznára vált, mert a város védő kerületébe esett, és az athéniek kellően szemmel nem tarthatták. De hozzáfogtak ők a nagy kikötőben is az építkezésekhez, és ott is folytatták gyakorlataikat, olyannyira, hogy még Demosthenes megérkezte előtt nyiltan szembe szállhattak a tengeren az athéniekkel. Egy szép reggelen a nagy kikötőből harminczöt, és a kis öbölből negyvenöt hajó történtett elő, egyesülten támadást intézvén Plemmyrion ellen. Az athéniek megörültek, hogy végre egyszer nyilt csatára is támadt alkalmuk, és a túlnyomó ellenséget keményen megverték a csatornában. Ámde Gylippos nem érte be magával a tengeri ütközettel; ez csak egyik részét képezte támadó terveinek. Ugyanis a megelőző éjjel egy csapattal titokban megkerülte az Anapos folyónál lévő ellenséges tábort, és az

Olympieiontól ellopózkodott egész az athéniek hajótáboráig. A Plemmyrion őrsége természetesen egészen el lévén foglalva a váratlan tengeri ütközettel, Gylippos a szárazföldi oldalról akadálytalanul megszállta a sánczokat, és a hajótábort jelentékeny pénz- és hadi készleteivel egyetemben hatalmába kerítette.

A háború most már új fordulatot vett. A tengeri győzelem vereséggé változott. Az athéni flotta kénytelen volt megint visszatérni régi állomására, a kikötő legbelsejébe, és minthogy a bejáraton az ellenség uralkodott, a hajóknak úgy kellett kilopózkodniok, vagy keresztül kellett magokat vágniok, ha a nyilt tengerre akartak kievezni. Viszont a syrakusaiak úgy voltak, mintha az egész kikötőnek urai lettek volna; bátorságuk nőtt, minthogy már egyszer, habár eredménytelenül is, meg mertek mérkőzni az ellenség hajóhadával. Vakmerően eljártak portyázni a nyilt tengerre, elfogták az athéniek szállító hajóit, és az italiai partokon elpusztították készleteiket. A nyilt tengernek sem voltak már urai az athéniek.

Gylippos nem volt az az ember, a ki megelégedett volna egyetlen egy győzelemmel. Mindegyik csatáját felhasználta, hogy szerzett tapasztalatai nyomán újabb és hathatósabb módszert gondoljon ki a támadásra; minden győzelmét nyomban kihírestette a szigetben, hogy a még tétlen városokat rácsábítsa a remélhető hadi zsákmányra. Akragasból, Gelából sőt még Kamarinából is jöttek hozzá a segédcsapatok. E csapatok egy részét az athéniek siciliai szövetségesei, ügyes támadásukkal tönkretették ugyan, és egy ideig még elhalasztották a halálos csapást Nikias hadseregéről. De mindamellett Demosthenes megérkezte előtt még egy tengeri ütközet történt, a melyre a

syrakusaiak hajóikat egészen új módszer szerint szerelték föl. Ezt az ujítást, a melyet már Korinthosban is alkalmaztak a legutóbbi fegyverkezésnél, a korinthosi Ariston hozta be a siciliai hajókon, a melynél fogva ezek itt a szűk kikötőben, a hol taktikai ügyességök kifejtésére nem volt elegendő helyök, különösen veszedelmesekké váltak az athéniekre nézve. Ő ugyanis megrövidítette a hajók orrát, tömörebbé és erősebbé csináltatta, és jobbról s balról egy-egy kinyuló nagy vastag gerendát jó erősen beékeltetett az oldalfalazatba. E gerendák segítségével azután, ha neki rohantak, könnyedén bezuzhatták az ellenséges hajó gyöngébben épült oldalait.

Nikias erősen vonakodott, hogy megütközzék, de új vezértársai kapzsi ragyravágyásukban szinte égtek, hogy csak valami dicsőséges dolgot végezhessenek, még mielőtt Demosthenes megérkeznék. Az athéniek tehát, ámbár a helyzet rájok nézve kedvezőtlenebb már nem is lehetett volna, kivonultak hajótáboruk elé, és csakugyan kemény vereséget is szenvedtek (91, 3; 413, júliusban). Most aztán igazán elfogta a diadal mámora a syrakusaiakat, valamint a csüggedés az athénieket. Még csak egyetlenegy támadás, és tönkre lett volna téve végkép az athéniek hadserege [153]).

És íme, egyszerre megjelenik egy nagy flotta a kikötő bejárata előtt. Demosthenes volt az 73 gályával, 5,000 nehéz fegyveressel és egy nagy sereg minden rendű könnyű fegyverzetű néppel, mert hadserege az ión szigeteken és az italiai partokon erősen meggyarapodott. Büszke pompában, hangos fuvolyaszóval hajóztak be a gályák a kikötőbe, és senki sem akadályozta őket bevonultukban. Leírhatatlan a hatás, melyet e hajóhad keltett. A

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

syrakusaiak szinte kővé meredtek rémületökben, látván e város rengeteg hatalmát, a mely, ámbár otthon is van mitől védekeznie, egyik flottát a másik után képes fölszerelni, és az iszonyu háborút mindannyiszor ujból megkezdeni. Az athéniek megint tulerőben voltak a szárazon is, valamint a tengeren; új hadvezérök vállalkozó férfiú volt, és bizalmuk ujra föléledt a győzelem iránt.

Demosthenes gyorsan tájékozta magát a helyzet felől. Nem bizott benne, hogy kedvezőbbé alakúljanak a viszonyok; a hadsereg már betegeskedett, a főhadiszállás egészségtelen lapályban volt, és a nedves őszi idő már közeledő félben. Gyorsan fel akarta tehát használni a még rendelkezésére álló időt. Az athénieknek, úgy okoskodott, minél előbb támadniok kell ismét, hogy ne az ostromlottak, hanem ők legyenek megint az ostromlók; ha pedig ezt nem sikerülne kivinniök, azonnal el kell a szerencsétlen kikötőt hagyniok. Nikias ellenezte ezt. Az ő bátortalansága immár akaratossággá fajúlt, és a merészebb vállalatoktó írtózó aggodalmait nem bírta már legyőzni a legjózanabb okoskodás sem. Arra hivatkozott, hogy neki Syrakusában vannak párthívei, a kik kezére játszanak, hogy a város már kifogyott a pénzéből, hogy Gylippost gyűlölik, és ha még várnak egy kissé, majd maga az ellenség kezdi meg az alkudozásokat. Úgy szólva csak ámító képzelődés volt az egész, és ez keltett föl benne ily vérnes reményeket.

Demosthenesé lett a győzelem a hadvezérek tanácsában. Ő maga volt különben is a legalkalmasabb ember arra nézve, hogy nyugodt lélekjelenléttel kivigye a merész csínyt, a melylyel vissza akarták foglalni az athéniek Epipolait, a honnan másfél évvel ezelőtt hozzáfogtak a város ostromlásához. Estenden az Anapostól fölvezette csapatait

a járatlan hegyi utakon, meglepi a syrakusaiak legfelső erődítését, az őrségét felkonczolja, és azonnal hozzá is fog a Gylippos ellensánczainak lebontásához. Az athéniek megint uralkodtak fönn a város mögötti hegytetőn; már egészen biztosak voltak sikerökről, és serényen munkálkodtak, hogy csak minél jobban kizsákmányolhassák vivmányaikat, — mikor egyszerre elébök nyomúl a felriadt ellenség a városból. Véres éjjeli harcz támadt most a puszta hegyháton, és az athéniek fáradtak is lévén, meg járatlanok a helyi viszonyokban, a syrakusai segédcsapatok, és különösen a boeotiaiak tömör soraival szemben mindinkább tágítottak. Zavarodás támadt köztök; saját szövetségeseik, a kerkyraiak és az argosbeliek dór győzelmi énekei még nagyobb rendetlenséget támasztottak soraikban, mert azt hitték, hogy hátból is meg vannak támadva, úgy hogy végre eszeveszett futásnak eredtek a csatatérről lefelé a meredek hegyháton. Számosan elvesztek közülök, a többiek pedig nagyrészt fegyvertelenül és sanyarú állapotban értek táborukba, a hol Nikias már várta a vállalat kimenetelét.

Demosthenes megtette a magáét, hogy kedvező fordulatot adjon ismét az athéniek ügyének. Vállalatát Epipolai ellen czélszerűen indította meg, és ügyesen s bátran hajtotta végre, de hogy teljesen dugába dőlt, az nem volt az ő bűne. Egy másik hasonló kisérletet lehetetlen volt immár tennie, és más módot, hogy Syrakusát ostrom alá foghassák ismét, senkisem lett volna képes kiokoskodni. Demosthenes tehát, a ki mindjárt eleve egész világosan átlátta a helyzetet, egy pillanatig sem habozott, és rögtön elfogta, miben áll a hadvezérek kötelessége. Saját magok jó belátására volt egészen rábizva itt az idegen földön a hadsereg, tehát el kellett azt innen vezetniök, a míg szaba-

don tehették, és egyenlő erőben voltak ellenségeikkel. Most még baj nélkül vissza lehetett vonulniok, és nem volt rajta mit szégyenkezniök. Mert nem úgy tesznek, mintha megfutamodnának, hanem csak megváltoztatják hadi tervöket, okosan, a megváltozott viszonyokhoz mérten. Azért még nem is kell egészen felhagyniok a siciliai vállalattal, mert Katanéból több kárt okozhatnak majd a syrakusaiaknak, mint a magok kikötőjéből. Katanéban vagy Thapsosban háborítatlanúl tanácskozhatnak majd további teendőik felől, és békében bevárhatják a polgárság parancsait. Csak innen, ebből a kikötőből távozzanak minél hamarább, inkább ma mint holnap.

Igy okoskodott Demosthenes, és alig lehet megérteni, hogy lehetett alapos okainak bármiben is ellenmondani. Eurymedon, a ki Demosthenesszel jött, bele is egyezett, de Nikias — az ellenmondott. Nikias olyan ember volt, hogy minden tettében elvek vezérelték, és minthogy önálló elhatározásra, csekély lévén az önbizalma, nem volt képes, legalább a lehető leghelyesebben akart mindenben eljárni. Most is maradni akart minden áron; de nem ám, mintha rettenthetetlen lett volna a bátorsága, hanem félelemből, mert félt a néptől. Itt ebben a sekély kikötőben, a lázokozó mocsár közelében, és szemben a szorongató ellenséggel, a melylyel már csak helye sem volt, a hol megküzdhessen, még mindig jobban érezte magát, mint esetleg otthon, ha elképzelte, mikép áll a tajtékzó népgyülés előtt, a hogy felelősségre vonják az ostrom önkényes félbeszakításáért. Syrakusában legalább a kiszabott helyén volt, és megtehette a maga kötelességét, ha még oly nehezére esett is, de arra bizton számíthatott, hogy Athénban, mihelyt hazatér, vádat emelnek ellene árulás és vesztegetés miatt, és hogy egészen igazságtalanul fogják megitélni a hadjárat

változó eseményeit. Szinte látta már, hogy töltik ki majd haragjokat a vállalat meghiusultán, a hadvezéreken, és érezte, hogy őt terheli mindannyia között a legnagyobb felelősség. Maradni akart tehát, és a mint mondá azért, mert az ellenség hadi erejében már ki van merűlve, és mert segédcsapatai, minthogy nem kaphatják meg zsoldjokat, nemsokára el fognak széledni. Ismét hivatkozott továbbá titkos összeköttetéseire Syrakusában, pedig ezzel vagy ő ámította el magamagát, vagy másoktól hagyta magát elámítani. A másik két vezér, a kik már régebben mellé voltak rendelve, vele szavaztak, és a visszavonulás elmaradt. Boszus haraggal egyeztek bele Demosthenes és Eurymedon.

Hetek multak el ezalatt egyremásra. Nikias titkos követségeket fogadott vagy küldözgetett, egyéb ez idő alatt nem történt; de a bátorság mindinkább lohadt, és borongós fásultság fogta el a sereget is, meg a vezéreket is. A mocsári láz is terjedt folytonosan. A kémek új ellenséges csapatok megérkeztét jelentették. Gylippos ugyanis egy csapat peloponnesusit, a kiket a tavaszszal egy tengeri vihar a Tainaron foktól Libyába vetett, és a kik most Kyrenéből jövet Selinusnál partra szálltak, bevezette Syrakusába, hogy velök, régi bajtársaival, kivívja az eldöntő győzedelmet. Augusztus vége felé járt az idő. Most már Nikiasnak is engednie kellett; nagyon is itt volt az ideje.

Sürgősen, de titokban megteszik a szükséges előkészületeket; hirt adnak Katanéba megérkezésökről, és megüzenik, hogy ne szállítsanak többé semmit is hozzájok. Augusztus 27-én éjjel kellett volna megindulniok. A hajókon megtörténtek már az utolsó előkészületek is, az izgatottság tetőpontjára hágott; már indulóban voltak, midőn egyszerre 9 óra után elsötétedik, és beáll a holdfo-

gyatkozás. Elhűlt az egész hajóhad. Ilyen tüneményt látni, és ép ebben a végzetes pillanatban — ez nem lehet más, hanem az istenek intő jele, és ezt meg kell szivelnie, valaki csak nem akar bűnbe keveredni. Ilyen szóbeszéd járt végig az egész hajóhadon, és nem volt senki jelen, a ki, mint Perikles egykor (III. 260. l.), meg tudta volna nyugtatni a babonás tömeget, és képes lett volna fölvilágosítani. És a vezérek közt sem volt egyiknek sem annyi lélekjelenléte és bölcsesége, hogy figyelmeztette volna a népet, hogy az ilyen titokra szoruló vállalatok alkalmával a csillagzatok elsötétülése valójában kedvező és segédkező isteni jel. Hanem ellenkezőleg, haszontalan, kontár jelmagyarázókra bizták, hogy döntsenek ez ügyben, a melytől ezer meg ezer athéni ember élete függött. Szerencsétlenségre meghalt Stilbides is, a czéh legjelesb embere, a ki befolyásával gyakran megszabadította Nikiast otromba babonájától. Ezek a mostani mesterek azonban azt határozták, hogy majd csak egy egész hónap leforgása alatt lehet utra kelniök a kikötőből. Tehát várniok kellett még háromszor kilencz napig, mikor minden órában fenyegette őket a végveszedelem! Nikias volt a félénkek közt a legfélénkebb. Egészen erőt vett rajta a képzelődés, hogy végleg belekerült a daemonok hatalmába, és nem is foglalkozott egyébbel, csak örökös áldozatokkal és engesztelő szertartásokkal, míglen a szükség fölzavarta őt is borongó álmodozásaiból.

A syrakusaiaknak mindenről volt kellő tudomásuk, és most már csak azon törték magokat, hogy meg ne menekülhessenek előlök az athéniek. Gylippos támadást intézett ellenök a szárazon és a tengeren. Hajóban az athéniek voltak többségben, de azért mégis megverettek; flottájok

mindinkább beljebb szorult a kikötőbe, és csak a gondatlan szárazföldi támadásnak meg tyrrhenusi szövetségeseik bátorságának köszönhették, hogy egészen tönkre nem jutottak. Azonban alighogy összeszedték magokat e vereségökből, nagy rémületökre azt látják, hogy a syrakusaiak nagy sürgősen hozzáfogtak a kikötő bejáratának elrekesztéséhez, úgy hogy kisebb és nagyobb hajókat lánczokkal egybekapcsolva, a csatorna közepe táján horgonyra bocsátottak. Most már természetesen nem lehetett a hold járására ügyelgetni. Nyomban meg kellett indítani életre halálra a harczot, hacsak egy is meg akart menekülni a sok ezer ember közül. A legénységet mind kivonták a sánczokból, és a hajókat, a jókat, de a rosszakat is, mind tengerre bocsátották. Száz tiz hajójok volt összesen; az ellenséges gályák szálfái ellenében lehetőleg biztosították őket, és csáklyával látták el, hogy támadásuk hathatósabb legyen. A parton hevenyében imigy-amúgy sánczot emeltek sebesültjeik és hadi szereik ideiglenes biztosítására. Most előrehatol Demosthenes a bejárat felé (szept. 1.), hogy erőszakkal tör majd utat magának. Felhangzott megint az athéni Paian, és a kétségbeesés vakmerő bátorságra tüzelte a katonákat. Siker koronázza a támadást; már megvan nyerve középen az átmenet, és le vannak győzve a közel álló hadi-hajók. De ekkor előrohannak az ellenséges gályák jobbról és balról a bejárat felé. Hajó hajóhoz szorong egy gombolyagba; majd kétszáz gálya küzd egymással a rettenetes harczban; a part tömve syrakusai csapatokkal; vész és veszedelem fenyeget mindenünnen. Rendszeres csatára gondolni sem lehetett. Egy bonyodalom volt az egész csatasor; czélirányosan nem működhetett senki a hajós kapitányok közül, és a szabad mozgás végkép meg volt akadályozva; áttekintésről, vezér-

letről szó se volt, és anélkül, hogy tudta volna valaki mi okból, egyszerre csak megfordul az attikai flotta, és megfutamodik a kikötőbe a parti sánczok védelme alá.[154])

Ámde a syrakusaiak is rémítő veszteséget szenvedtek. Nem volt tehát egyéb hátra, mint hogy másnap ujra előtörjenek az athéniek, és kierőszakolják magoknak az utat, a melyen kivül más nem kinálkozott már nekik menekülésre. Előre lehetett gondolni, hogy a tolongás nem lesz megint oly nagy, és hogy szabadabban lehet majd forgolódniok, de meg hajóik is tulnyomó számban voltak az ellenség fölött. Ezt akarták a vezérek is. De most meg a legénység tagadja meg az engedelmességet. Annyira megfélemedtek már az athéniek, hogy semmiképen sem lehetett őket rábirni, hogy hajóra szálljanak, pedig csak így lehetett volna még megmenekülniök. Azt követelték, hogy a szárazon vezessék őket vissza, pedig ezen az uton lehetetlen volt elkerülniök a veszedelmet. És még e szerencsétlen határozatuk kivitelét is elhalasztották másnap éjjelre. El hagyják magokat ámítani szemfényvesztő biztatásokkal, és még egy álló nap vesztegelnek, míglen a syrakusaiak, a kiket diadalünnepök zajos megülésében misem volt képes megakadályozni, kialudták ünnepi mámorukat, és teletömték a környéket csapataikkal.

Megindult tehát a hadsereg. Negyvenezer emberből állt. Akár egy város kivándorló lakossága, úgy vonultak málháikkal megrakodva a tengerparttól befelé az ellenséges országba. Az utakat nem ismerték, biztos czéljok, a merre tartsanak, nem volt, hiányában voltak az eleségnek, és nem volt bizalmuk a megszabaduláshoz; hanem kinzó aggodalom gyötörte őket, kétségbeejő búskomorság vagy tompa fásultság vett rajtok erőt, majd meg fékeveszett tomboló

düh az istenek és emberek ellenében. Mert a mi búbánat és fájdalom nyomhatja csak az emberi szivet, mindaz ólomsúlylyal nehezedett a hadseregre, a mikor megindult szerencsétlensége színhelyéről. Hajóikat egyiket a másika után vagy a tűz emésztette föl, vagy az ellenség birtokába kerültek. Ott kellett hagyniok halottaikat, és nem adhatták meg nekik a szokásos végtisztességet; de legkeservesebb volt sebesültjeik és betegeiktől megválniok. Elhagyottan hevertek ezek szerte a puszta tengerparton, és jajveszékelve siránkoztak távozó rokonaik és barátaik után, sőt voltak, a kik belecsimpeszkedtek ruháikba, és úgy hagyták magokat általok vonszoltatni, miglen nyomorultan össze nem roskadtak.

A hadvezérek megtették a kötelességöket és ki is vitték, a mit kivihettek. Két csoportba osztották a hadsereget, az egyiket Nikias, és a másikat Demosthenes vezette; középre a málhát és a hadi szereket vették, és a katonákat hosszukás négyszögbe állították Nikias a szerencsétlenség növekedtével valódi hősies elszántságot tanusított, és példája nem maradt hatás nélkül. Az indulás előtt még ünnepélyes szózatot intézett a csapatokhoz, bátorságra és kitartásra buzdítván őket. Biztatta őket, hogy esetleg elfoglalhatnak majd valahol valami erősebb helyet, a hol könnyedén megvédelmezhetik majd magukat; kilátásba helyezte nekik, hogy majd segítségökre jönnek a szigetlakók közül barátaik; hivatkozott az istenek igazságosságára, a kik, mint mondá, lehet, hogy felbőszültek rájok hatalmuk fénye és dicsőségük miatt, de viszont meg is könyörülhetnek rajtok jelen szomoru állapotukban, és felemelhetik őket megint, a kiket az imént oly mélyen megaláztak. Utalt önmagára is,

hogy ő, ámbár meggyötörte a betegség, mégse retteg, és bizton tekint a kétes jövő elé. De figyelmeztette is őket, hogy a siker egyedül tőlök függ, az ő férfiasságuktól, kitartásuk és bátorságuktól.

Az Anapos bal partján vonultak felfelé az athéniek. A folyó a mocsáros és nádas talajon keresztül mély mederben folyik. Már itt e völgyben megtörtént az első összeütközés. Mert a syrakusaiak azon voltak, hogy még a város közelében megsemmisítsék, ha lehet, az ellenséges hadsereget. De az athéniek a folyón keresztül erőszakkal csináltak magoknak utat a belföld felé, és ellenségeik most már tanácsosabbnak vélték, ha nem sorakozott csatarendben támadják meg őket, hanem inkább szórványosan követték, és portyázó támadásaikkal majd itt, majd meg amott nyugtalanították őket. Az athéniek az első nap egy mérföldnyire haladtak előre, és egy dombon ütötték föl a táborukat. Másnap sík földre jutottak, és rövid menet után pihenőt tartottak, a közelfekvő lakásokból élelmet és vizet szerezvén magoknak. Nem történt ezúttal semmi bántódásuk. Mert az ellenség átlátván szándékukat, hogy az akraei hegyeknél a felvidékre akarnak jutni, hogy innen a sikulok támogatásával Katanéba érjenek, előre sietett, és az odavezető szorost megszállta és elsánczolta. Harmad napon azután (szept. 6.), midőn az athéniek át akartak hatolni a szoroson, visszaűzettek, úgy hogy kénytelenek voltak visszatérni táborhelyökre. Ámde itt sem volt maradásuk, mert a lovasság megakadályozta őket az élelem beszerzésében. Másnap tehát újra meg kellett rohanniok az ellenséges sánczokat a szorosban. [155])

Kora virradatkor már kivonultak; hősies bátorsággal rohannak az ellenségre, de hasztalan minden eről-

ködésök. Az ellenség a kettős völgykatlant elrekesztő keresztfalakról és a közbülső magaslatról elborítja őket nyilaival és hajító fegyvereivel, és ők hozzá sem férhettek. Zivatar tör ki záporesővel; nem nagy ritkaság ugyan az ilyen évadban, de azért rémületet keltett soraikban. Mert az athéniek immár a legcsekélyebb körülményben is vészes előjeleket sejtettek. Még egy nap harczoltak reménytelenül, de csak halottaik és sebesültjeik szaporodtak. Estenden elhatározzák tehát, hogy megváltoztatják eddigi irányukat. Őrtüzeket gyujtottak az ellenség ámítására, magok pedig megindultak délirányban a tengerpart felé, azon reményben, hogy majd a síkságon sikeresebben védekezhetnek, és könnyebben is törhetnek magoknak utat befelé a sziget belsejébe. Nikiasnak még volt annyi hatalma, hogy a rendet fentarthatta. Virradatra megérkezik a tenger közelébe, és eljut a helorusi országotra, a mely Syrakusától délnek, Sicilia déli hegyfokához vezetett. Folyvást előbbre megy, nem várva be Demosthenest. Mert ha csak pillanatnyira is megszabadulhatott, az üldözőktől, azt már végtelen szerencsének tartotta. Ellenben Demosthenes nem bírt oly gyorsan előbbre nyomúlni. Déltájban utóléri az ellenség, és újra megkezdődik a küzdelem. A tulnyomó hatalom elől ide-oda bolyong gyönge seregével, míg végre körülfogják és elrekesztik egy nagy majorságba, a Polyzeleionba, a hol katonái védtelenül elhullottak az ellenség lövegei alatt. Már most mindennek vége volt. Megadják magokat Gylipposnak, összesen mintegy hat ezeren, és élve került maga Demosthenes is a hatalmába, mert mikor agyon akarta magát szúrni, a karját föltartották.

Időközben Nikias a tengerparton erős állást foglalt el az Erineos pataknál. Itt vette hirét Demosthenes sze-

rencsétlen esetének, és egyúttal fölszólítást is kapott, hogy adja meg magát. Válaszában megigéri a hadi költségek megtérítését, ha szabad elvonúlást engednek neki. Ajánlatát az ellenség visszautasítja, és a nyolczadik napon (szept. 10.) ujra megindúl a rettenes hajsza. Nikias megfeszíti legvégső erejét, hogy eljuthasson még az Asinaros völgyébe, a mely legközelebb esett hozzá a párhuzamos parti völgyek között. A sereg lázas aggodalommal törtet előre, és mikor szemökbe tünt a folyó, mohó vágygyal rohannak lefelé a meredek parton, egymást zúzva, tiporva, eltaposva, és nem törődve a tulsó parton álló ellenséggel, csak hogy égető szomjuságukat elolthassák. Itt azután ivás közben részben elsodorta őket a viz, részben pedig sebeik következtében merültek alá a folyóban. Mert a tulsó partról a siciliai csapatok egyre hajigálták rájok nyilaikat és dárdáikat; a futamodókat elfogja a lovasság, és a peloponnesusiak kardot rántva, leszállnak a mederbe, hogy közelebb érjék áldozataikat. Vérszint öltött az iszapos viz, és a folyó alig birt áthatolni a felhalmozott hullákon keresztül.

A vérfürdő láttára, és az általános zavar közepette Nikiasnak már nem lehetetett semmi reménysége, hogy még megmentheti seregének hacsak a legcsekélyebb részét is. Megadta hát magát Gylipposnak oly föltétel mellett, hogy megszünteti az öldöklést, és életben hagyja a maradékot. Szerződést voltaképen nem is kötöttek. Sokat legyilkoltak még a megadás után is, sokat meg egyenkint fogdostak el, a kiket dugva haza szállítottak rabszolgáknak. Egy jókora csapat továbbá az általános zavarban szerencsésen elmenekűlt Katanéba.

Összesen tehát csak mintegy 7000 embert hozhatott Gylippos diadalmenetben Syrakusába, mire visszatért gyil-

kos embervadászatáról. A nagy tömeg foglyot a kőbányákba zárták el, a hol a magas és meredek sziklafalak között védtelenül ki voltak téve a nap égető tüzének, valamint a nedves őszi éjszakák hidegének. Hogy végkép meg ne törjék Nikiasnak adott szavukat, nyolcz hónapra ellátták őket élelemmel is, árpával és vizzel, de ebből is csak a legsoványabb rabszolga-tartás felényijére szorították őket. E mellett még végtelen nyomoruságokban látványosságúl szolgáltak a kiváncsi csőcseléknek, a mely csoportonkint járt ki a siralmas helyre, a hol holtak és haldoklók közt tengették a szerencsétlenek nyomoru életöket. Végre mégis megsokalták magok a syrakusaiak is e végtelen nyomoruságot. Hetven nap multán megnyitották a borzasztó börtönt, a foglyok nagy részét elárusították rabszolgáknak, és csak a született athénieket és siciliai görögöket tartották vissza. Kész örömest hitelt ad az ember a vigasztaló hirnek, hogy az athéniek közül a műveltebbeket megkiméltek, tanitóknak alkalmazván őket az egyes családoknál, valamint hogy Euripides kedveltebb versei előadásával megnyerték uraik kegyeit, és így javítottak némikép mostoha sorsukon.

Nikias és Demosthenes fölött mindjárt az utolsó csata után törvényt láttak. Gylippos életöket meg akarta menteni, hogy magával vihesse őket Spartába. Tudta, hogy nagyobb örömet semmivel sem szerezhet polgártársainak, mint ha a pylosi győzőt fogolykép hozza magával. De nem volt annyi hatalma a syrakusaiak fölött, hogy megszoríthatta volna őket szenvedélyes boszuvágyokban. Sőt a népszónokok még becsmérelni is merészelték őt, a ki egymaga szabadította meg a várost az ellenségtől, és a mérsékeltebb férfiakat, mint például Hermokratest, szóhoz sem engedték. Még ezeknél is hevesebben izgattak ellenök azok az emberek, a kik

az ostrom idején Nikiassal titkos összeköttetésben voltak, mert féltek, hogy esetleg elárulhatja még őket leleplezéseivel. A jelenlévő korinthosiak is szították a tüzet szakadatlanúl, mert egyszer s mindenkorra meg akartak szabadulni az athéni hadvezérektől, a kik alkalom adtán még kárt is okozhattak volna nekik. Ki lőn tehát mondva a halálos ítélet, és a hadvezérek kivégeztettek. Igy beszéli el a dolgot Thukydides, és így Philistos is, a syrakusai történetíró, a ki szemtanúja volt ezen eseményeknek. Timaios szerint azonban Hermokrates még a tanácskozás folyamán tudósította az ügy kimeneteléről a hadvezéreket, és módot nyujtott nekik, hogy öngyilkosokká lehettek. Holttestöket kitették a város kapuja elé, és borzasztó boszújok betetőzésére, a véres Asinaros melletti csata emlékére egy évenkint megtérő ünnepet alapítottak Syrakusában, az úgy nevezett Asinariákat [156]).

Így végződött a siciliai háború. Olyan rémületes dolgok történtek folyamata alatt, hogy történetét még ma napság sem lehet elolvasni irtózat és borzadalom nélkül. Ez események a múlt idők történetét teljesen homályba borítják, olyan rendkivüli fontosságuak voltak a következményeik, olyan megdöbbentő tanúságot nyújtanak a szerencse forgandóságáról. Ennyi sok állam nem vett még részt egyetlenegy görög háborúban sem. Az egestabeliek és selinusiak határvillongásaiból egy irtózatos háború fejlődött, a melybe nemcsak a két nagy szövetség, hanem a siciliai városok mindannyian és az italiai népek is, a messapok, iapygok és tyrrhenusok, belebonyolódtak. Athén és Sparta viszálya egy közép-tengeri háborúvá nőtte ki magát, a pártok szenvedélye egész a dühösségig fokozódott, úgy hogy nem elégedtek már meg győzelmeikkel, hanem addig küz-

döttek, míg teljesen meg nem semmisítették ellenfeleiket. És ehhez fogható véget még nem ért belháború Görögországban. Mert a perzsa betörés ideje óta még nem fordúlt elő, hogy az egyik fél ilyen teljes győzelmet aratott volna a másikon, hogy ennyire tönkre ment volna az, a ki vereséget szenvedett. Példátlan bátorságot és bámulatos szivósságot tanúsítottak az athéniek, de végtelen sok hibát is elkövettek, és pedig mindjárt a vállalat megindúltakor.

Rengeteg hadsereget szerelnek föl szárazon és vizen, olyat, hogy Görögországban soha nem láttak hozzá foghatót, és megindítják a távol nyugotra hódító hadjáratukat, de azalatt odahaza egy hazaáruló párt uralma alatt görnyedeznek, olyan párt uralma alatt, a mely gaz játékot űzött államuk jóvoltával. Belefognak olyan vállalatba, a melyet szerencsés sikerre csak egy elszánt és ügyes hadvezér vezethetett, és az egyetlen férfiút, a kiben bőven megvoltak e tulajdonságok, ellenségökké teszik és a maga munkája megrontójává. A háború folytatását egy beteges, aggódó és kedvetlen vezérre bizzák, pedig olyan ellenséggel álltak szemben, a mely a dórok egész gyűlöletével gyűlölte őket, mint athénieket, de azonfölül olyan eszközei álltak a rendelkezésére, a minő egyetlenegy dór államnak se, és olyan rugékony, mozgékony volt, a minő egyetlenegy dór nemzet se. Syrakusa polgársága hasonlított valamennyi ellenséges város lakossága közt leginkább az athéniekhez; tehát csak úgy győzhették volna őket le az athéniek, ha szokott serénységöket most még sokszorosan meghatványozzák. Ámde épen ellenkezőleg, az ellenség küzdött egyedűl az athéni hadvezérek régi győzelmes módszerében, és az athéniek, a kiknek egész erejök a gyors és merész támadásban gyöke-

rezett, most a védekezésre szorúltak, és még ez is napról napra lanyhábban folyt, napról napra reménytelenebbé vált, miközben tönkrement az egészségök, megfogyatkoztak csapataik és hadi szereik, felbomlott a fegyelem és lelohadt a bátorságuk. Lehetetlen volt még ekkor is sikerre számítaniok. És mikor már teljesen fölhagytak magok is a reménységgel, hogy még győzhetnek, mikor minden erejökből megmenekülésökön kellett volna fáradozniok, akkor meg Nikias csökönyösségén szenvedett hajótörést Demosthenes, és miatta hiusultak meg józan és meggondolt tervei. Íme hát, a félénkebb hadvezér nem akart most visszavonulni, és így történt, hogy ez az ember, a ki valóságos beteges szorongással óvakodott, nehogy valami bűnt kövessen el akár az istenek, akár az emberek ellen, hogy ép ő vonta a legsúlyosabb bűn terhét szerencsétlen fejére.

De hisz nemcsak egyes emberek vagy események okozták a háború ilyetén kimenetelét, hanem egész Athén a maga oktalansága és könnyelműségeért bünhödött. Megbünhödött gyarló politikájáért, a minőt az utolsó ostrakismos óta folytatott; meg ingatagságáért, mert a szemfényvesztő kecsegtetések által el hagyta ugyan magát csábíttatni e vakmerő, hódító hadjáratra, de nem volt annyi elszántsága, hogy meg is tette volna a szükséges intézkedéseket, a melyek biztosíthatták volna számára a sikert. Alkibiadest követték az athéniek, és mégsem biztak meg benne; odahagyták régi politikájokat, és mégis pártolták védelmezőit; az össze nem férhetőt ki akarták minden áron egyeztetni, és despotikus kedvteléssel kényszerítették vezéreiket, hogy akaratuk ellenére is engedelmeskedjenek parancsaiknak.

Tehát alapjában az okozta az athéniek bukását, hogy hűtelenekké lettek Perikles politikájához. Perikles ellenállhatatlan hatalmat szerzett szülővárosának és biztosította fönmaradását is, de csak az esetre, ha megelégszik a polgárság jelen uralmával, és nem veti koczkára az állam üdvét hiábavaló kalandokkal és vakmerő vállalatokkal. De ime ép az ellenkező történt. Olyan vállalatba fogtak az athéniek, hogy mindenesetre csak káruk támadhatott belőle. Mert ha sikerült volna a hadjárat, csak azoknak a férfiaknak vált volna a hasznára, a kik azért csigázták volt föl annyira az athéniek kapzsi uralomvágyát, hogy eltaposhassák a törvényeket és az alkotmányt. Mert ha meghódítja Alkibiades Syrakusát, és hatalmába keríti gazdag kincseit, győzelmes hadserege élén, a melyet a gazdag zsákmánynyal egészen a maga személyéhez füzhetett volna, bizonyára megdönti a demokratiát, és a polgárságot, minthogy közép-tengeri birodalma fölött képtelen lett volna uralkodni, bizony megfosztja minden jogától és hatalmától. Most pedig, balul ütvén ki a vállalat, megingott az állam alapjában. Mert Athén nem úgy volt, mint más állam, hogy kilábolhatta volna az ilyen súlyos csapást; pusztán meglévő hatalma föntartására is meg kellett feszítenie minden erejét, és végveszedelem fenyegette, ha segédforrásai kimerültek. Más államok, ha veszedelembe jutnak, részvétet keltenek magok iránt, és szövetségeseikké válnak sokan, a kik irigyelik az ellenféltől győzelmét; de nem úgy Athén. Sőt balsorsában összesereglett ellene minden ellensége, a régiek és az újak, a nyilt ellenségek és a kik eddigelé kénytelenségből megvonultak; és szemben velök szárnyaszegetten állt Athén, szomoru elhagyatottságban.

A siciliai hadjárat tehát nem pusztán egy mellékrésze a nagy háborúnak, hanem végső eldöntője; az irtózatos végítélet, Perikles városának büntetése büneiért; végképen soha fel nem ocsúdhatott többé belőle, soha nem emelkedhetett fel többé régi nagysága magaslatára.

De magára a siciliai városokra sem terjesztett áldást a háború győzelmes kimenetele. Kiütött köztök megint a régi villongás. Az athéniek megbuktával Egesta védtelenül maradt dölyfös ellenségeivel szemben; meghivta tehát segítségére a punokat. Ol. 92, 3; 409-ben kötött ki Hannibal, a Hamilkar unokája (234. lap), a siciliai partokon, és rövid idő multán romokban hevertek Selinus, Himera és Akragas, a görögök legpompásabb városai.

V.

A dekeleiai háború.

Mikor híre terjedt az iszonyú vereségnek, az athéniek eleinte semmikép sem akartak hitelt adni még a legmegbizhatóbb embereknek se, mert el se tudták képzelni, hogy ilyen borzasztó szerencsétlenség csak lehetséges is legyen. Mikor aztán végre kétségtelenül megbizonyúlt a hír, végtelen jajveszéklésben tört ki az egész város. Mert nem volt család, mely nem veszítette volna el valamelyik rokonát vagy barátját; a fájdalmat csak növelte a bizonytalanság, hogy nem tudták, mily sorsra jutottak polgártársaik, és az élőkön jobban siránkoztak, mint a holtakon, ámbár ezek felől is keserves volt tudniok, hogy ily nyomorúltan vesztek el, és hogy nem részesültek még a halotti végtisztességben sem.

Mikor aztán tompa kétségbeesésökből magokhoz tértek, el kezdtek gondolkozni a szerencsétlenség okain, és ingerült dühre fakadtak a vállalat indítványozói, a szónokok, jóslók, orakulummagyarázók és mindazok ellen, a kik táplálták bennök hiú győzelmi reménységeiket. Aztán megint kétségbeesés és aggodalom fogta el őket, olyannyira, hogy még a valóságnál is nagyobbnak képzelték a veszedelmet. Minden napra várták, hogy majd megjelenik a siciliaiak és peloponnesusiak flottája kikötőjökben, és elfoglaja a védtelen várost; már azt hitték, hogy Athén oda van.

De igaz is, mintha csakugyan lehetetlen lett volna, hogy a város e csapást kilábolja. Azokat a veszteségeket, a melyeket régebben szenvedett, akár Egyiptomban, akár Thrakiában vagy Boeotiában, mindössze sem lehetett e szerencsétlenséggel még csak távolról se összehasonlítani. Mert hisz egész haderejét mozgásba hozta Sicilia megfékezésére. Több mint kétszáz hajója elveszett teljes felszerelésével, és majd 60,000 katonája mind összesen, beleszámítva az utólagos küldeményeket is, meg a szövetséges társak csapatait. Még csak Naupaktosban volt egy hajóraja, de ezt is veszedelem fenyegette az ujonnan felfegyverkezett korinthosiak részéről. A kikötők és hajótárak üresen álltak, és üresen a kincstár is. A rengeteg zsákmány és bő jövedelem reménységében nem takarékoskodtak semmiben, és végleg megfeszítették az állam erejét. Az egestabeliek ámító igéretei csalfáknak bizonyúlván, majd kétszer annyit kellett a csapatok eltartására költeniök, mint a mennyire jövedelmök rúgott. A mi pénzök tehát a háború elején meg volt takarítva, az csakhamar elfogyott, és olyan pénzzavarba jutottak, hogy már azokat a thrák zsoldosokat is haza kellett bocsátaniok, a kiket Siciliába akartak küldeni. De a polgárok va-

gyona is sokat szenvedett a trierarchia kötelmei folytán, mert a hajókat a trierarchések szerelték föl, és még meg is toldották a legénység fizetését, továbbá a foglyoktól is sok kész pénzt elvett az ellenség.

Az anyagi veszteségnél azonban, a melyet pénzben, hajókban és katonákban szenvedtek, sokkal lényegesebb volt, és Athénre nézve inkább, mint akármely más államra, a vereség erkölcsi hatása. Perikles törekvése az volt, hogy a város és a szigetek egy egységes birodalommá fűződjenek, és már annyira is jutottak e tekintetben, hogy a szigetek nagyobb biztosságot nyújtottak, mint maga Attika, sőt az értékesebb holmikat már ott szokták volt elhelyezni a veszedelem idején. És a kleruchia-rendszer ügyes alkalmazásával bizonyára kivihették volna az athéniek, hogy szövetségeseik időjártával elválhatatlanúl hozzájok lettek volna kapcsolva. Ámde a Perikles bölcs politikáját nem volt senki, a ki kövesse. A demagógok garázdálkodása folytán egyre növekedett a bosszúság Athén uralma ellen, és egyedűl a félelem tartotta még együtt az athéniek birodalmát, a míg hajóik korlátlan urai maradtak a tengernek. Ez a félelem megszűnt most. És meglakoltak az athéniek szívtelen kényuralmukért. Szigeteik közűl még azok is, a melyeket legkevésbé nélkülözhettek, és a melyek látszólag a lehető legszorosabb kapcsolatban álltak velök, mint például Euboea, Chios vagy Lesbos, most forrongani kezdtek; mindenütt felütötte fejét az oligarcha párt, mindenütt munkához látott a gyűlölt attikai uralom megsemmisítésére, és ha már akkor is nagy erőfeszítésbe került Athénnak megtartania a hódoltságban őket, mikor még hatalma tetőpontján állt, úgy most részökről általános pártütés és elszakadás fenyegette őt. Végűl még saját alkotmányukhoz is teljesen elvesztették

az athéniek bizalmukat. Már maga a siciliai hadjárat megindúlta előtt valóságos forradalmi állapotot keltettek a városban a titkos társulatok (345. lap), és általánossá kezdett válni a meggyőződés, hogy a jelen alkotmány nem képes többé megóvni az államot belső felbomlásától, de még kevésbé biztosítani kifelé a hatalmát.[158])

Sparta ellenben néhány hónap alatt hadsereg nélkül, nem koczkáztatva és nem is veszítve semmit, oly nagy eredményekre tett szert, a minőket a legszerencsésebb hadjárat is alig lett volna képes számára megszerezni. Ez egyszer megint megmutatta Gylippos, mennyi sokat ér egy spartai ember, mert a legvégső veszedelem idején egyedül a maga személyes föllépésével egészen ellenkező fordulatot tudott adni a háború legfontosabb és legvégzetesebb eseményének. Ő volt a Brasidas utódja, csakhogy még nálánál is szerencsésebb. Sparta tekintélye, a mely a Nikias-béke alkalmával erősen megingott, a Peloponnesusban megint virágzó díszében tündökölt; Argos és Elis kivételével, a legjobb barátságban élt valamennyi szövetségesével; tengeren túli törzsrokonait, a kik eddigelé semleges szemlélői voltak harczainak, Athén támadásával belesodorta a háborúba, úgy hogy ők voltak most a legbúzgóbb és legtüzesebb szövetségesei. És nem ám, mintha csak magok a megtámadott városok csatlakoztak volna hozzá, mert olthatatlan volt a bosszúvágyuk, nem, hanem magában Thuriiban is, a mely rövid ideje még az athéniek hű szövetségese volt (391. lap), szintén a peloponnesusi párt került az uralomra, és elszakította a várost Athén szövetségétől. Elűzték továbbá magoktól az athéniek az ellenség táborába a kor legtehetségesebb államférfiát és hadvezérét. Pedig Alkibiades kitűnően tudta serkenteni és gyors tevékenységre buzdítani

a nehézkes lakedaemoniakat; osztogatta nekik a legjobb tanácsokat, és ő ismertette meg őket a legpontosabban az athéniek helyzetével és helyiségeivel. Végűl a spartaiaknak most egy harczias és vállalkozó királyuk is volt, a dicsőségvágyó Agis, az Archidamos fia. Ő már egyszer Mantineánál (314. l.) visszaszerezte a spartai fegyverek régi dicsőségét, és úgy szólva égett a vágytól, hogy valamikép jóvá tegye hibáit, a melyeket még az argosi villongások idején követett el, és hogy visszaállítsa a királyság régi tekintélyét, a mely nemrég, ol. 90, 3; 418-ban, a tizes haditanács szervezése által lényeges csorbát szenvedett.

Sparta tehát újolag szövetsége élén állt, és újolag megtért az önbizalma; az ellenséges szövetség felbomlását pedig napról napra várhatta. Mert minden jel oda mutatott, hogy menthetetlenűl oda az athéniek tengeri uralma, és a spartaiak már utasították kapitányaikat, hogy alkalom adtán menjenek az elpártolt városokba, és hódítsák meg a magok részére haderejöket. Szinte azt lehetett már hinni, hogy a győzelem csak úgy belepottyan, mint az érett gyümölcs, a spartaiak markába. De hogy teljesen biztosíthassák magoknak a győzelmet, okvetetlenűl hajóhadra volt szükségök. A szigetek és parti városok egymagokban semmi módon sem állíthattak fel egy közös hadi flottát, de meg Sparta különben sem bízhatta magát változó kedvtelésökre, ha el akarta foglalni a megürűlt tengeri uralmat; és a sikelioták újdonsült hajóhada, bármily szívesen fogadták is a támogatását, semmikép se pótolhatta a maga hiányzó hatalmát. Okvetetlenűl szükség volt egy spartai flottára, hogy legyen egy magkő, a mely köré a közel és távolról ajálkozó szövetségesek és hajóhadaik csoportosúlhassanak. Ámde ehez nem volt nekik semmi előkészületük. A háború

folyamán már többször gondoltak ugyan reá, de az elébök gördülő akadályokat mostanáig még nem voltak képesek legyőzni. Most is csak irtóztak még, mint hajdanta, az elszánt hadi fegyverkezéstől, és képtelenek voltak most is, valamint egész világéletökben, egy hadi flotta felszerelésére. Maga a spartai polgárság utálta a tengerészetet; a mi kevés sikert eddig kivívtak a tengeren, azt mind az alsóbbrendű népességnek köszönhették, ez pedig nagy veszedelemmel fenyegette a dór hopliták kiváltságos hatalmát, tehát magát az állam lételét is. Azonfölül Sparta pénzügyeiben sem tett semminemű haladást. Szövetségének most se volt pénze, magának nem volt rendes jövedelme szövetségeseitől, se a polgároknak magánvagyonuk, hogy esetleg támogathatták volna az államot a rendkivűli költségek fedezésében. Ime tehát fényesen megbizonyúlt Archidamos mondása, a ki már a háború kezdetekor megmondta, hogy nem annyira a fegyverek, mint a pénz hatalmától függ végső eredménye. Mert a flottától való borzadásukat utóvégre csak leküzdhették volna valahogy a spartaiak, különösen minthogy oly égető szükségök volt reá, és minthogy fölállítását a jelen viszonyok oly lényegesen megkönnyítették. Tehát csak a pénz hiányzott. De most egész váratlanúl ennek a megszerzésére is kinálkozott alkalmuk, még pedig a perzsa birodalom megváltozott viszonyai folytán.

A görög államok többé-kevésbé folyton érintkezésben voltak a perzsa birodalommal. A spartaiak már többször-ösen alkudozásba léptek a nagy-királylyal (75. l. és k.), de mindannyiszor eredménytelenűl, mivel még diplomacziájokban sem tudták magokat a határozott és czélirányos politikára rászánni. Külömben valóban rendkivűli nehézsé-

gek gördültek elébök ez alkudozások alkalmával. Mert a perzsák egy tapodtat sem akartak engedni régi elveikből, és a kis-ázsiai partvidékre még mindig fentartották régi igényeiket; máskép pedig hallani sem akartak az egyességről. Úgy hogy a spartaiaknak lehetetlen volt valamikép megegyezniök velök, hacsak nem akarták kényökre bízni ama tengerparti városokat. Sőt még azt is követelték tőlük a perzsák, hogy magok kezeskedjenek az említett városok meghódolásáért. Csakis ilyen föltétel mellett lettek volna hajlandók pénzzel támogatni őket Athén ellenében. Magában véve a spartaiak ugyan nem sokat törődtek a tengerentúli hellének szabadságával, az igaz, mindamellett vonakodtak az említett föltételeket szerződésileg magokra vállalni, és könnyen elképzelhető okokból, mert hisz a háború elején nagy garral hirdetett szabadító politikájokat ilyformán nyiltan meghazudtolták volna önmagok. Azonfölül egy csepp hajlandóságot sem éreztek magokban, hogy esetleg tengeri hadjáratot viseljenek Kis-Ázsiában, a mit pedig az ajánlott szerződés értelmében a perzsák kivánatára meg kellett volna tenniök.

Ebben leli tehát magyarázatát, hogy mindannyiszor eredménytelenül értek véget az alkudozások. Susában boszankodtak, hogy valahány követ jő Spartából, mindegyik máskép beszél, de azért mégis azon voltak, hogy végleg meg ne szakadjon köztök a kölcsönös érintkezés. Azért is küldték a háború hetedik évében Artaphernest Spartába, megbízván őt, hogy szólítsa fel a spartaiakat, mondják meg már végre határozottan szándékukat. Artaphernes azonban útközben az athéniek kezébe került megbízó leveleivel egyetemben, és ezek megnyervén őt a magok részére, a saját követeik kiséretében küldték vissza a nagy-királyhoz.

Most hát az athéniekkel folytak az alkudozások, de csakhamar meghiusúltak, minthogy meghalt a király, Artaxerxes (ol. 88, 4; 425).

A trónváltozás hatalmasan megrázkódtatta a birodalmat. A törvényes örökös és az Achaemenidák utolsó törvényes születésű sarja II. Xerxes volt. Ezt azonban meggyilkolta mostoha testvérje Sogdianos, emezt meg egy év lefolytával viszont Artaxerxes egy másik törvénytelen fia, Ochos buktatta meg, és II. Darius néven ez lépett most a trónra. A nyugalom azonban még nem állott helyre. Mindenfelé forrongás volt, de különösen Kis-Ázsiában. Pissuthnes, a Hystaspes fia, a ki már több ízben beleavatkozott a görögök ügyeibe (III. 297. l.), pártot ütött a nagy-király ellen. Görög csapatok támogatták egy athéni Lykon nevezetű ember vezérlete alatt. De Pissuthnes ugyancsak e görög segédcsapatok árulása folytán legyőzetett, ellenben fia Amorges Kariában még tartotta magát szintén attikai segítséggel. Pissuthnes bukása után Tissaphernes és Pharnabazos veszik át Kis-Ázsiát, mint a nagy-király legmagasabb tisztviselői. Pissuthnes örököse Tissaphernes volt, a tengeri tartományok helytartója. Ez természetesen el volt keseredve az athéniek ellen, mert támogatásban részesítették vetélytársát. Esetleg a nagy-király is — talán mert hírét vette az athéni flotta megsemmisülésének Siciliában — megkövetelte most a tengerparti városok sok évi hátralékos adóját, minthogy e városokat még mindig a perzsa birodalomhoz tartozóknak tekintették. Tissaphernes tehát kénytelen volt lefizetni az egész összeget, a mint föl volt az véve a perzsa birodalom költségvetésében. Pénzét minden áron meg akarta keríteni, és ezt csak háború útján teheté; de a perzsa birodalom olyan nyomorúlt állapotban volt, hogy

még a megtört Athén ellen sem mert egymaga valamit kezdeni, tehát czéljai elérésére a satrapának okvetetlenül görög szövetségesek után kellett látnia.

Erre pedig kilátása nyilt már magában Ioniában is, mert nem volt egy város sem, a hol ne lettek volna a perzsáknak párthiveik (117. l.). Mindnyájokra súlyosan ránehezedett az athéniek uralma, és kereskedő nép lévén, tűrhetetlenné vált már rájok nézve az örökös hadi állapot, a melynek következtében megszakadt a belfölddel mindennemű érintkezésök. A legjelentékenyebb és egyetlen független hatalmasság Ioniában Chios volt. Az aristokrata családok nagy ügyességgel meg tudták itt őrizni uralmukat. Már a háború hetedik évében gyanú támadt ellenök, hogy meg akarnak válni az attikai szövetségtől, de azért később mégis rábirták az athénieket, hogy ujból megerősítették az alkotmányukat, és viszont ők magok azóta pontosan teljesítették kötelességöket irányukban. Siciliában ők is jelentékeny veszteséget szenvedtek, mindamellett még hatvan hajójuk állt a rendelkezésökre. Ők indították meg most az összeesküvést Athén ellen. Legelőször a szemben fekvő Erythraival léptek összeköttetésbe. Mind a kettőjökkel azután meg Tissaphernes lépett alkudozásba, és velök egyetemben követséget menesztett a spartaiakhoz, fölszólítván őket, hogy vállalkozzanak az ión mozgalom vezetésére, és ő zsolddal és tartással el fogja látni a peloponnesusiak haderejét. A satrapák új irányú politikája ezzel kezdetét vette.

Mert egészen hasonló állapotban volt Pharnabazos is, az éjszaki tartomány satrapája. Fővárosa Daskylion volt a Propontis mellett, és a Hellespontost, Phrygiát, Bithynia és Kappadokiát foglalta magában. Pharnabazos

volt az ura továbbá a trójai tartománynak is az erdős Ida hegységgel, a mely kitünő fát szolgáltatott a hajóépítéshez, és egy attikai tengeri háború esetére a legkitünőbb támadó helyek fölött rendelkezett. Ő is elküldte követeit Spartába, két száműzött görög pártvezért, a megarai Kalligeitost és Timagorast, a ki Kyzikosban a perzsa érzelműek vezére volt. Mindjárt küldött készpénzt is velök a spartaiaknak, és fényes igéreteivel tultett Tissaphernesen, csakhogy a Hellespontosba csalhassa a peloponnesusiak támogató haderejét. Tehát két hatalmas satrapa versenyzett Sparta kegyéért, és pénzt és segédcsapatokat ajánlott fel neki.

De meg Athén legközelebbi és legféktelenebb ellensége, Thebae, sem tette ölbe a kezét. Thebae daczosan kivonta volt magát a Nikias-békéből, Panaktont elfoglalta, és mire vissza kellett azt Athénnak adnia, lerombolta (294. l.); minap meg Diitrephes vezérlete alatt az Athénból elbocsátott thrákok (418. l.), alattomos támadást intéztek Mykalessos városa ellen, és ez még jobban felingerelte. Siciliában is voltak csapatai, és jelentékeny része volt az athéniek megveretésében; most megint fegyverkezett a háborúra, és mint hajdan (106. l.) most is megint érintkezésbe lépett Lesbossal [159]).

Ezalatt, a míg így megalakultak a lehető legveszedelmesebb szövetségek Athén ellen, már javában folyt a háború Görögországban. Még pedig Athén kezdte meg az ellenségeskedést. Egy athéni hajóraj Pythodoros vezérlete alatt az ol. 91, 3, (414) kezdetén, tehát a békeszerződés nyolczadik nyarán, kikötött Lakoniában, és Prasiai meg Epidauros Limera határát elpusztította, visszatorlásúl a lakedaemoniak betöréseiért Argosba.

Az eset magában véve nagyon jelentéktelen volt, de

azért következményei messze kihatók. A spartaiakat ugyanis az első háború tiz éves tartama alatt, mindig bántotta a gondolat, hogy igazságtalanság volt tőlök a háború megindítása, minthogy a thebaiak béke idején rohanták meg a plataeabelieket, és az öregebbek, a kik az igazságosság mellett kardoskodtak, teljes meggyőződésökből folyton azt erősítgették, hogy egyedül ez az oka a spartai fegyverek szerencsétlenségének. Most azonban a spartaiak nagy örömére Athén törte mega békét, és minthogy az athéniek vonakodtak a sérelemért elégtételt adni, az ó-spartai pártban is fölébredt a harczi buzgalom, mert azt hitte, hogy igazságos lévén a háború, sikeresebb is lesz majd a kimenetele.

Ezt a hangulatot Alkibiades jól kiaknázta a maga czéljai érdekében. Még a tél folyamán elhatározták a peloponnesusiak a háborút, és hozzáfogtak a szükséges készületekhez; ő tehát kivitte, hogy a 413. év (ol. 91, 3) tavaszának kezdetén, mikor már különben is előre lehetett látni a siciliai háború kimenetelét, Agis betört Attikába. Tizenkét éve már békében volt Attika az ellenséges betörésektől, és az archidamosi háborúnak eltűntek már utolsó nyomai is; a pusztító hadsereg tehát iszonyú károkat okozott, és az athénieknek nem volt hajóhadjuk, hogy legalább a tengeren boszút állhattak volna ellenségeiken. De még ennél is nagyobb baj volt az, hogy a spartaiak el voltak tökélve, hogy eltérnek eddigi harczmódjoktól, és nyári hadjárataik helyett állandóan meg szándékoztak telepedni Attikában. E czélból erősséget kellett valahol emelniök, és Alkibiades ki is kereste nekik hozzá a legjobb helyet, a mely csak található volt az egész országban.

Athéntől éjszakra tekintve, látható, mint hajlik le a

Parnes hegység jobboldali magas lejtője a Brilessos irányában. A hegység, a dombos Diakria határán, ott a hol már csaknem véget ér, egy mélyen bevágott nyerget képez, feltünő sarlóalakú bemélyedéssel. Itt a hegynyereg alatt egy széles magaslaton Dekeleia feküdt három mértföldnyire Athéntól és ugyanannyira a boeotiai határtól. Régi város volt, még egyike az ó Attika tizenkét városainak. Erre vezetett az országút is a dombos Diakria kerületen keresztül Euboeába; az egyik közvetetlen Dekeleia alatt huzódott, a másik kissé tovább keletre Aphidnán keresztül. Az a hely, a melyet a spartaiak kikerestek magoknak, mind a két út fölött uralkodott. Dekeleiától fölebb egy meredek hegy csúcsán elsánczolták magokat, és az athéniek még csak kisérletet sem tettek az elüzésökre. Olyan jelentékeny esemény volt ez, hogy róla a peloponnesusi háború végét már a régi időben is a dekeleiai háború névvel nevezték el.

Dekeleia megszállása mintegy az összekötő kapocs a siciliai és a második attika-peloponnesusi háború között. Eleve tulajdonképen a siciliaiak érdekében történt, másrészt meg a nyolcz éves béke után kezdetét jelzi az új háborúnak. Az első czél kivitele nem sikerült általa, mert az athéniek nem réműltek meg, és mégis elküldték Demosthenest a második hadsereggel. De egy félév multán, mikor már annyira tönkre mentek, ugyancsak keservesen esett nekik elszenvedniök az ellenséges őrség okozta károkat.

A város, minthogy az ellenség az Euboeába vezető utakat elfoglalta, legalább a szárazföld felől el volt zárva legjelentékenyebb gabnaszállító helyétől, és a tengeri út hosszabb is meg bajosabb is volt emennél; de sőt veszélyben is forgott a sziget, pedig alig tudták volna nélkülözni.

Azonfölül a saját területökben is jelentékeny foglalásokat tett az ellenség, és számos falut, telket, erdőt és rétséget a hatalmába kerített. Az athéniek, tartományuknak legalább egy harmad részét elveszítették már, és maga a város legközelebbi környezetében is meg volt akasztva a közlekedés; a parasztság, nem lévén foglalkozása sem keresete, tömegesen tódult megint a városba; a polgároknak éjjel-nappal terhes őrszolgálatokat kellett végezniök; szóval, beköszöntött megint az első háborúévek minden baja és veszedelme, és pedig fokozott mértékben. Mert most már a pihenésre sem jutott idejök. Az egész ország sokkal többet szenvedett most, mert az ellenséges hadsereg télen-nyáron benne élősködött, és a szökevény rabszolgák az egész esztendőn át biztos menedéket találtak a spartaiaknál. Ezer számra szökdöstek át Dekeleiába, és az ellenségnek esetleg jelentékeny szolgálatokat tehettek. Szigort ennek ellenében hiába alkalmaztak volna az athéniek, sőt inkább kénytelenek voltak szelídebb bánásmódot foganatosítani rabszolgáik iránt, hogy valamikép az elharapózó bajnak mégis elejét vehessék [160])

Ilyen viszonyok közt azonban nemcsak a polgárok szenvedtek jelentékeny veszteségeket vagyonukban és jövedelmeikben, hanem maga az állam is. Elestek különösen nagy részt a törvénykezés díjai és a büntetéspénzek, — pedig ezekből Athénnak jelentékeny volt a bevétele — mert nem jöttek már el az ügyes-bajos felek a városba, de meg nem is lett volna az athénieknek idejök a törvényszéki ülések megtartására. Elesett továbbá még egyéb jövedelmök is a haszonbérletekből, vásári helypénzekből stb., úgy hogy a siciliai háború rengeteg költségei meg a mostani veszteségek folytán olyan pénzszükség állott be nálok, a minőt

eddigelé még nem ismertek Athénban. A szövetségeseket nem merték zaklatni, mert örűltek, ha megkapják tőlök törvényes tartozásaikat, nem lévén már elegendő hatalmuk, hogy esetleg kényszerítsék őket. Tehát jövedelmeik gyarapítására egy új módszerhez folyamodtak anélkül, hogy szövetséges társaikat valamiben megterhelték volna. Az egyenes adózást megszüntették, és helyébe a be- és kijövő árúkról 5 százalékos vámot szedtek szövetségök minden kikötőjében. Ezt a vámot bérbe adták, és elterjedtek az egész attikai birodalom területén az új vámosok, az úgy nevezett eikostologoi az az huszadszedők. Az új rendszabály azonban, úgy látszik, nem igen volt sikeres eredményű; a vámtisztviselők Athénban is meg a szövetségeseknél is gyűlöletessé váltak, és a város pénzügyei csak összebonyolódtak az újítás következtében. Úgy, hogy néhány év múlva megint visszatértek régi adórendszerükhöz [161]).

Az athénieknek rengeteg veszedelmökben az volt az egyetlen szerencséjök, hogy Spartának nem állottak elég gyorsan rendelkezésére a szövetségesei, hogy az első ijedség okozta fejetlenség közepette intézhette volna ellenök támadását. Igy hát időt nyertek az athéniek, miközben magokhoz térhettek és készülődhettek a háborúra. A polgárság egy szívvel-lélekkel el volt tökélve, hogy megfeszíti minden erejét a város hatalmának a megmentésére. Tudták mindannyian, hogy hiába engednének vagy alkudoznának, czélt nem érnének vele, el voltak tehát szánva, hogy megkísérlik a harczot, bízva az istenek kegyes pártfogásában.

De a szerencsétlenség nemcsak külsőleg törte meg az attikai állam hatalmi állását. Nemcsak pénzben, hajókban, katonaságban és megbizható szövetségesekben szenvedett

hiányt, hanem kiveszett belőle a bátor öntudat is, a melynek hiján pedig nagyhatalom nem állhat fönn, és hiányzott polgáraiban a bizalom a honi alkotmány iránt. Átlátták, hogy a szerencsétlenség csapásait önmagok zudították a fejökre, hogy sok és nagy hibákat követtek el; de ezek az ő bűneik mind közvetetlen összefüggésben valának demokratikus intézményeikkel, úgy hogy nem csoda, ha erőt vett rajtuk iránt a bizalmatlanság. Azért hát hallani sem akartak többet hajdani vezérszónokaik felől; a demagogok elnémultak, és a szószékek elárvúltak. Kiválóbb férfiaik, a kik általános tekintélynek örvendtek volna, nem voltak, és aggódva fürkésztek mindenfelé, valjon találhatnának-e valakit, a ki súlyos állapotában kormányozni tudná államukat. Természetesen azok pártján keresték őket, a kik ideje korán figyelmeztették őket, mert keservesen megbánták már, hogy intelmeiket akkor meg nem hallgatták. Tehát önkénytelenül is ahoz a párthoz fordultak most, a melynek Nikias volt a vezére, a mérsékeltek pártjához tudniillik, és hozzájok csatlakoztak még az alkotmány ellenségei is, a kik a jelen uralkodó hangulatot erejökből telhetőleg kizsákmányolták, meg akarván buktatni minden áron az állam hagyományos kormányformáját.

A polgárság zöme megszelidűlt és engedékenynyé vált. Nyugodtan meghallgatta most az olyan indítványokat is, a melyekért két hónappal ezelőtt az illető indítványozókat, mint hazaárulókat, elkeseredetten üldözőbe fogta volna; egy hanggal sem mondott ellen, és megengedte az alkotmány gyökeres átalakítását és a maga hatalmának és jogainak lényeges megcsorbítását. Ezek a férfiak, a kik most magokra vállalták a nyilvános ügyek vezetését, azt követelték, hogy ne csak a pillanatnyi bajoknak vegyék

elejét, hanem gondoskodjanak előre, hogy hasonló szerencsétlenség ne érhesse többé városukat. Minden bajnak pedig, így beszéltek, egyedüli oka a polgárság könnyelműsége, a melylyel gyüléseiben a legfontosabb ügyek felett határozni szokott. Maga az ötszázak tanácsa mostani alakjában egy csepp biztosítékot sem nyújt affelől, hogy esetleg józanabb eljárás kap majd lábra; tehát egy másféle előljáróságra van szükségök. Állítsanak fel öreg, élemedett férfiakból egy kollégiumot, és bízzák meg, hogy vizsgáljon meg minden indítványt, és a maga belátása szerint vagy elvethesse, vagy a polgárság elébe terjeszthesse azokat határozathozatal végett.

Tisztéhez tartozott továbbá ennek az új előljáróságnak, hogy szükség esetén ő maga terjeszsze a polgárság elé a szükséges intézkedéseket, hogy szervezzen egy tevékeny és titoktartó kormányzatot, de leginkább az, hogy szorítsa meg a legnélkülözhetetlenebb dolgokra az állam kiadásait, hogy segédforrásai ki ne apadjanak, mikorra leginkább szükség lesz reájok. Az attikai polgárság tehát, a mely az Areopag bukása óta (III. 197. l.) szabad akaratára volt hagyva, most ismét gyámság alá került. És rendkivüli nagy volt a fontossága ez újításnak, annyival is nagyobb, mert az új hatóság hatásköre nem volt szigorúan megszabva, és csak kevés emberből állván, könnyen valamelyik párt eszközévé válhatott. Összesen tiz tagja volt előtanácsos (prubuloi) czímmel, és kétségtelenül a tíz törzsből neveztettek ki választás útján. Biztosan közülök csak egynek a nevét ismerjük, a Hagnonét (III. 317. l.). Egyike volt ő a legelőkelőbb és legtekintélyesebb polgároknak a városban, a Nikias-béke egyik aláirója és Perikles ellensége; tehát valószínűleg azon politikai párt hivei közé

tartozott, a mely fölött egykor Thukydides, a Melesias fia vezérkedett[162]).

Az új hatóság legelső gondja az államháztartás rendezése volt. Az ünnepekre, áldozatokra és játékokra való kiadásokat megszorította, és a polgároknak megengedte, hogy könnyebbség kedvéért ketten szerelhessenek fel egy ünnepi kart, úgy szintén a trierarchia költségei fedezésére is egyesülhessenek. Lehet, hogy a kikötővám behozatala (430. l.) is a probuloi pénzügyi intézkedéseinek egyike.

Buzgón hozzáfogtak ezután a fegyverkezéshez. Thrakiából és Makedoniából építő fát hozattak, és építették a hajókat folytonosan; Suniont megerősítették, hogy az ellenséges flotta ne szállhassa meg, és el ne zárhassa még a szabad tengeri utat is Euboeába. Ugyanebből az erődből őrizték továbbá a bányákban alkalmazott tömérdek rabszolgát is. A csapatokat egyesítették, és a künn lévő őrségeket hazarendelték; nem mind ugyan, mert Pylost például még továbbra is megszállva tartották. Intézkedtek továbbá, hogy a mennyire lehet, féken tartsák szövetséges társaikat; iparkodtak ujra megalapítani a város sülyedt tekintélyét, és megerősíteni a polgárság megingott önbizalmát. Ugyanekkor bocsátották ki valószinűleg, hogy pótolják némileg a város veszteségeit, az általános amnestiát is, a melynek értelmében a számüzöttek szabadon visszatérhettek, és a Hermes-pör alkalmával elitéltek visszanyerték polgári jogaikat, ha időközben nem pártoltak át az ellenség táborába.[163])

Az ősz és a tél évadán, a mely alatt mind e dolgok Athénban végbementek, általános volt az izgatottság az egész görögségben. A hatalmas állam, a mely fele Görögországot féken tartotta, meg volt törve erejében, és uralmát úgy hitték, nem lesz képes továbbra föntartani. Buká-

sával a közép-tengerben gyökeres változásnak kellett beállnia az államok viszonyaiban, és feszűlten várták mindannyian a jövendő eseményeket, minthogy mindnyájan érdekelve voltak benne, Susától egész az italiai gyarmatokig. Nyiltan vagy titkon, de fegyverkeztek valamennyien Athén ellenségei, mert egyikök sem akart üresen maradni a biztos győzelem esetére. A jövő nyáron, azt már bizonyosra fogták, le fognak végkép számolni Athénnal, és az elnyomott szövetségesek, a kiknek pénzt és éltet kellett áldozniok az uralomvágyó város érdekében, vad szenvedélyökben már alig várhatták azt a napot, a melyen majd véres boszút állhatnak az athénieken mind amaz erőszakos tetteikért, a melyeket Mytilenében, Aegina, Skione és Melosban vagy más egyebütt elkövettek. A lakedaemoniak szövetségesei meg erősen hitték, hogy csak ideig-óráig kell egy kicsit az erejöket még megfeszíteniök, és vége leszen majd örökre a háborúskodásnak; azért hát szivesebben is végezték a hadi szolgálatokat.

A peloponnesusiaknak két hadi középpontjok volt, az egyik Dekeleia és a másik Sparta. Agis király ugyanis az éjszaki hadjáratra rendkivüli felhatalmazást kapott, hogy a hol teheti, ártson az athénieknek. Ő tehát még a tél folyamán kiindúlt főhadiszállásából éjszaknak; iparkodott, hogy Herakleiát (144. l.) megint virágzásra emelje; az Oeta melléki népektől, a phtiotisbeliektől és a thessaliaiaktól túszokat és pénzt csikart ki, és értekezett a szigetekből hozzá érkező követekkel, a kik eljöttek, hogy az athéniektől való elpártolásuk esetére biztosítsák magokat a spartaiak támogatása felől. Ezeket az alkudozásokat nagy titokban kellett végezniök, mert az oligarcháknak, a kik most mindenütt felütötték a fejöket, nemcsak Athéntól kellett óvakodniok, hanem a demokraták vezéreitől is, a kik mindannyian hű-

ségesen ragaszkodtak az athéniekhez. Szerencséjökre tehát az athénieknek nem pártolhattak el tőlök mindannyian a szövetségeseik, mert a spartaiaknak nem volt elég erejök, hogy egyszerre támogathatták volna őket a külömböző városokban. Választaniok kellett, kiket részesítsenek előbb a segélyökben, és ebben is olyan ingadozó eljárást tanúsítottak, hogy nagy részben ennek volt köszönhető, hogy meghiusultak a peloponnesusiak törekvései. Agis például egy csapat katonaság kiséretében, először Euboeába küldte el három tisztviselőjét, mert átlátta, hogy itt okozhat legtöbb kárt az athénieknek, és mert a dekeleiai háborúval egyetemben leginkább ezen sziget föllázítására nyilt neki alkalma. Majd meg a boeotiaiak kérésére, a lesbosiakat vette pártfogása alá, és ezek támogatására küldött hajókat és katonaságot. Így azután szétforgácsolta az erejét, és Dekeleiából belekeveródzött az ázsiai háborúba, a melyet tulajdonképen Spartából kellett volna intézni.

És magában a fővárosban sem voltak külömben; ott is ingadoztak. Nem mintha irtóztak volna elfogadni az ajánlkozó perzsák szövetségét, hanem nem tudták magokat elszánni, hogy a két ajánlatnak melyikét fogadják el. Az egyik fél azt akarta, hogy Tissaphernest támogassák, viszont a másik, hogy Pharnabazost, és hogy a Hellespontosnál indítsák meg a tengeri háborút, végre Agis és a boeotiaiak egész befolyásukkal a lesbosiakat támogatták, őket akarván mindenek előtt segíteni, mert irányukban a lehető leghamarább le szerették volna róni a már egy izben elmúlasztott tartozásukat (117. l.). Végre is Alkibiades döntötte el az ügyet, úgy hogy párthiveit, a kik között Endios az ephoros, Agis egyik ellensége, volt a leghatalmasabb, megnyerte a Tissaphernes ajánlatának.

Ióniában volt csakugyan legtöbb kilátás a sikerre,

és Athént itt lehetett még a legcsekélyebb dologgal is a legérzékenyebben megkárosítani. Az ión partokon a perzsa satrapák már több szerencsés fogást tettek, és perzsa-párti emberek voltak itt minden városban, de különösen Ephesosban, a melynek valamennyi tengerparti város közt a legélénkebb volt a kereskedése, és legnagyobb a fogékonysága keleti szokások meghonosítására. Sőt valószinű az is, hogy a város az athéniektől még siciliai kudarczuk előtt elpártolt, és már akkor egészen a Tissaphernes karjaiba vetette magát. Most meg Chios, valamennyi szövetségeseik közt a legjelentékenyebb, készülődött elpártolni, és az ő példáját követte volna egész Iónia. A városok itt egyátalán nem voltak megerősítve, nem volt bennök őrség, sem kikötőikben őrhajó. Tehát a Tissaphernes satrapiája volt, a mint látszott, mindenek fölött a legkecsegtetőbb szinhely a háborúra. Azonfölül sokkal jelentékenyebbek voltak az ő segédeszközei, mint a Pharnabazosé, habár ő nem is támogatta készpénzzel a kérelmét. Végül Alkibiadesnek az ión városokban sok párthíve volt (341. l.), úgy hogy azt remélte, hogy itt nyilik majd leginkább alkalma a maga személyes befolyását fényesen igazolni. Sok huza-vona után tehát végre az ő tanácsa értelmében állapították meg a hadi terveket. Euboeát és Lesbost egyelőre magokra hagyták, ellenben Chiost és Erythrait, miután egy követök által megvizsgáltatták volt a chiosiak haderejét, még a tél folyamán egész titkon befogadták a peloponnesusi szövetségbe, és megigérték nekik, hogy ők lesznek az elsők, a kiket segítségökben részesíteni fognak. Tervben volt továbbá, hogy később még éjszaknak is kiterjesztik a háborút, minthogy nem akarták eljátszani Pharnabazos kegyét, meg azt is átlátták, hogy a Hellespontos rendkivüli

fontossággal bír Athénra nézve. Dekeleia pedig megmaradt volna a szárazföldi hadjárat központjának. Ez volt a spartaiak hadi terve a jövő nyárra. A szövetségesek elfogadták, és maga Agis is beleegyezett, miután megigérték volt neki, hogy Chiosból Lesbosba fogják a flottát küldeni, még pedig Alkamenes vezérlete alatt, a kit ő már e vállalatra előre kiszemelt. [164])

A flotta már készülőben volt. Az egész 100 gályára volt tervezve; 25-öt Sparta vállalt belőle magára, és ugyanannyit Thebae, 15-öt Korinthos, másik 15-öt Phokis és Lokris egyetemben, és a többi 20-at részint Arkadia, Pellene és Sikyon, részint pedig Megara és Argolis tengeri városai. Azonfölül Siciliából is vártak jelentékeny támogatást, és Chiosban 60 hadi hajó állt teljesen felszerelve. Vesztegetni való idő már nem volt, mert hire terjedt volt az ión mozgalmaknak, és a chiosiak egyre sürgették a vállalat minél gyorsabb megindítását.

Mindamellett lanyhán és ügyetlenül folytak az ügyek. Először Melankridasnak kellett volna elindúlnia tiz hajóval Chiosba, de mikor már indulóban volt, hirtelen földrengés támadt, és a spartaiak erre úgy megijedtek, hogy abbahagyták az egész vállalatot. Melankridas helyébe ezután Chalkideust nevezték ki tengernagynak, és elhatározták, hogy nem Gytheionból, hanem a korinthosi partról fogják megindítani a hadjáratot. Az ügyet ez csak késleltette természetesen, és sok részben meg is hiusította. Mert a korinthosiak ugyan sebtébe átszállítottak 21 hajót az Isthmoson át Kenchreaiba, hogy innen majd tengerre bocsátják őket, de veszteg maradtak, nem akarván az isthmosi játékokat, minthogy az ünnepi vásárból igen nagy volt a jövedelmök, nyilt háborúskodással megzavarni. Agis erre ajánlatot tett nekik, hogy ő majd a maga nevében indítja meg hajóikkal a had-

járatot, de ebbe meg semmi áron sem akartak beleegyezni. Időközben pedig az athéniek elküldtek Chiosba, és hét hajót követeltek a polgároktól; megis kapták nyomban, minthogy a spartai párt még nem volt elég erős, hogy nyiltan is ki merte volna tűzni a forradalom zászlóját. Az isthmosi játékokon pedig, a melyek a 91, 4; 412. év április vagy május havára estek, Korinthos meghivására jelen voltak Athén követei is; itt azután teljesen kiderültek a peloponnesusiak tervei, és az athéniek teljes erőből hozzáláttak, hogy meghiusíthassák valamikép a tervezett vállalatot. Mert, nem tekintve halogatásukat, nagy hibát követtek el azzal is a szövetségesek, hogy a Saronikos öbölben végezték hadi készületeiket, akár mintha Athén nem is léteznék már, mintha már nem is volna ellenség, a kitől tartaniok lehetne. Igy történt, hogy alig értek ki a korinthosi flotta és Agis hajói a tengerre, máris megtámadta őket egy hasonló erejü attikai hajóraj. A peloponnesusiak kitértek előle, és tartózkodtak az összeütközéstől. Mire azonban ujra kieveztek a tengerre, még egy hatalmasabb ellenséges hajórajt láttak szemben magokkal; elmenekültek előle a peloponnesusi partra, és bezáratva a Peiraios nevü sziklás öbölbe, kemény vereséget szenvedtek. Maga Alkamenes is elveszett a csetepatéban. Ez volt hosszu idő óta az athéniek első sikeres hadi tette. Bátorságuk ujra feléledt, míg viszont a peloponnesusiak annyira elkeseredtek, hogy Sparta már el volt tökélve, hogy az egész ión háborút, minthogy úgy se fogadta szivesen a polgárság, abba hagyja.

És ez meg is történt volna minden bizonynyal, ha nincs közöttök Alkibiades. Neki azonban szinte kapóra jött a korinthosi flotta elzárása, mert ő minden áron csak azt akarta megbizonyítani, hogy ő még flotta nélkül is ké-

pes Ióniát megszerezni, és a perzsa-spartai szövetséget létesíteni. Ügyes eljárásával megnyerte a maga részére az ephorosokat. Kizsákmányolta a köztök és Agis közt fenforgó vetélkedést, és meggyőzte őket, de különösen Endiost, hogy mily váratlan szerencse rájok nézve az, hogy a királynak — a ki különben a feleségével folytatott bűnös viszonya miatt neki is heves ellensége volt — meghiusúltak diadalvágyó reménységei. Nem is kellenek a hajók, így szólt bámulatkeltő merészséggel, úgy hogy az ingadozókat is elragadta magával. A fődolog, hogy Chiosban legyenek, még mielőtt eljut oda a hire a korinthosi flotta szerencsétlenségének, és a többiről majd fog ő maga gondoskodni. Régibb határozatukat tehát megsemmisítik a spartaiak, és az öt hajó, mert többet nem birtak felszerelni, elindúl Chalkideus és Alkibiades vezérlete alatt. Siettek, a mennyire csak kitelt tőlök, és mihelyt kikötöttek kis hajórajukkal Chios előtt, az aristokrata párt is bátran föllépett nézeteivel. A megrémült nép nem mer ellenállni. Alkibiades azt hiresztelte, hogy ezt az öt hajót egy nagy flotta követi, és befolyásával el tudott simítani minden nehézséget. Chios után Erythrai is meghódol előttök. És végül még Klazomenait is rábirták, hogy nyiltan hozzájok csatlakozott, ámbár csak három hajóval jelentek meg a kikötőjében. Az uj szövetségesek felszólíttatnak, hogy fogjanak nyomban teljes erejökből a hadi készületekhez és falaik építéséhez. Mintha a villám csapása gyujtotta volna fel, úgy fellobbant egyszerre a háború; Ióniában kiütött már a forradalom, és Sparta uralkodik az ellenséges birodalom kellős közepében. Soha ily nagy sikert nem vívtak ki ilyen csekély eszközökkel [165]).

Eddigelé még nem volt dolguk az ellenséggel, mert Strombichides, a ki a korinthosi öbölből üldözőbe vette, el-

hibázta a Chalkideus hajóraját. Az athéniek azonban elhatározták, hogy nem kimélnek semmit, csakhogy Ióniát megtarthassák.

Chios nyilt elpártolása borzasztó hatást keltett Athénban. Ők a szigettel mindig kiváló szivességgel bántak; büszkék voltak Chiosra, szövetséges városaik gyöngyére; az állami áldozatok alkalmával nevét megemlítették imádságaikban, a melyeket az állam jóléteért intéztek, és még rövid idővel ezelőtt komoediájában, a melyben a szövetséges városok voltak a kar, Eupolis is magasztalta Chiost, »a szép várost, a mely hadi gályákat és férfiakat küld, valamikor a szükség úgy kivánja, és mindig engedelmes, valamint a paripa, mely nem szorúl büntetésre.« Attól féltek, hogy Chios elpártolása csak jeladás, és követni fogják őt az összes szövetségesek. Elhatározták tehát, hogy meg feszítik minden erejöket, és hogy előveszik azt a tartalék ezer talentumot is, a melyet Perikles helyezett el a várba, csak a legvégső esetre ugyan, ha tudniillik közvetetlen támadás érné a várost és a kikötőt (39. lap). De az ión lázadást olybá tekintették, hogy veszélyezteti az egész állam lételét, és azért azt hitték, hogy fel vannak jogosítva a Perikles intézkedését ilyen értelemben fölfogni. Pénz tehát már volt a hajók fölszerelésére. Előszedték továbbá a tárházakból a visszakerült gályákat, és felosztották a hajókat és a legénységet, kit-kit a maga használhatósága szerint. A korinthosi kikötőbeli hajórajt, a mely legjava flottájuk volt, rögtön elküldték Ióniába, és helyébe más hajókat rendeltek oda. A hét hajóról a szabad chiosbelieket börtönbe vetették, rabszolgáikat pedig szabadon bocsátották, szóval rendelkeztek, a mennyire csak módjukban állott, a lázadás elharapózásának a megakadályozására [166]).

Mindamellett képtelenek voltak Alkibiadest előhaladtában föltartóztatni. Strombichides kilencz hajójával Teost szerette volna megtartani, mert az athénieknek itt egy erődjök volt a környék megvédelmezésére, de hasztalanul. Alkibiadesnek már 23 ión hajóból álló flottája volt, és uralkodott a tengeren. A peloponnesusi hajólegénységet visszahagyta Chiosban az ottani kormány védelmére, és helyökbe chiosi tengerészeket fogadott a hajóira. Innen aztán elment Miletosba, Iónia hajdani fővárosába, el akarván azt foglalni ujonnan szerzett hatalmával. Mert nem hogy bevárta volna a remélhető segédcsapatokat, de sőt félt, hogy hamarébb megérkezhetnek, mintsem ő kivánná féktelen dicsőségvágyában. Az athéniek nem tehettek semmit. A Lade szigetnél (II. 430. l.) kényszerüségből figyelő állásba helyezkedtek, és a miletosbeliek Alkibiades rábeszélésére átpártoltak ellenségeikhez.

Végre most már Spartának is teljesültek rég ápolt hő kivánságai. Megkapta ugyanis a segélypénzt a perzsáktól. A rendkivüli siker, a melylyel az ión háború megkezdődött, végre Tissaphernest is kicsalta várakozó állásából, úgy hogy most már hajlandónak mutatkozott megkötni a maga rendje és módja szerint a spartaiakkal a szerződést, akár egy uraság, a ki a sikerült próba után zsoldba fogadja a szolgáját. Miletosban találkozott Chalkideusszal, és itt a nagy király és a spartai állam nevében meg lőn kötve a szerződés, a melyet Thukydides megőrzött a számunkra. A szerződés alapföltétele az, hogy mindazok a tartományok és városok, a melyeket akár maga a király bír, akár ősei birtak valaha, továbbra is megmaradnak a birtokában. A király és a lakedaemoniak egyesült erővel rajta lesznek, hogy ezekben a tartományokban és városokban semminemü adót

vagy vámot ne szedhessenek az athéniek ; és nem szabad egyiköknek sem külön velök kibékülniök. A spartaiak ellenségöknek tekintik mostantól fogva mindazokat, a kik pártot ütnek a nagy király ellen, és viszont a nagy király azokat, a kik elpártolnak a spartaiaktól vagy szövetségeseiktől.

A spartaiaknak fizetendő zsold meg se volt említve a szerződésben, pedig ez volt pusztán az egyetlen nyeremény, a mely rábirta őket, hogy elfogadják ezeket a föltételeket. Mert különben csak szégyent és kárt okozott nekik a szerződés. Az elnyomott hellének szabadságáért szálltak síkra a háború kezdetén, és most önként a barbarok kezére szolgáltatták a kis-ázsiai görög városokat, sőt még magát Görögországot is egész a korinthosi Isthmosig, ha a szerződés minden pontja egész terjedelmében érvényesült volna. És még kötelezték is magokat, hogy a földet, a melyet őseik felszabadítottak, önmagok hódítják vissza a barbárok javára, tehát megtagadták a mykalei és plataeai győzelmek dicső napjait, és teljesen megsemmisítették a belőlök háramló eredményeket ; a tisztán görög ügyek eldöntését a nagy-királyra bizták, és szövetségök fenmaradását nemzeti ellenségöktől hagyták magoknak biztosítani. A perzsák ellenben most, hogy a birodalom már oszlófélben volt, és a király tekintélye annyira alásülyedt, hogy a satrapák kölcsönös ellenségeskedésében kellett keresnie voltakép a támaszát, reménységökön fölül fényes politikai győzelmet arattak. Elavult urasági igényeiket, a melyekhez ugyan makacsul ragaszkodtak, a legkisebb csorbítás nélkül elismerték ellenségeik, a kik pedig mindekkoráig győzelmes harczot folytattak ellenök. Hasonlóképen Tissaphernes is nagy eredményeket vivott ki magának, anélkül hogy egy csepp fáradságot áldozott is volna érettök. Amorgestől nem volt többé tartani

valója, és Miletost a többi parti városokkal egyetemben megkapta; olyan úr volt most a satrapiájában, a minő senki más a mykalei csata óta, és ha egyelőre még kénytelen volt ís Chios és Erythraival úgy bánni, mintha a perzsa birodalommal egyenlő rangu államok volnának (425. l.), mindamellett biztosan remélhette, hogy nemsokára megjő a kedvező alkalom, a mikor majd könnyedén véget vethet még ezek ideiglenes függetlenségének is.

Az ilyen szerződés, a mely ennyire megalázta a görögöket, nem teremhetett különben se jó gyümölcsöket, mert eltompította a spartai katonák becsületérzését, felingerelte a jobb érzésüeket, és megvetést keltett az állam ellen. Egyébiránt Alkibiades iparkodott eloszlatni a kétségeskedők aggodalmait, figyelmeztetvén a spartaiakat, hogy pénzre okvetetlenül szükségök van, ha Athént meg akarják buktatni, és hogy a szerződés egyéb föltételeit nem kell olyan nagyon komolyan venniök. Ő volt külömben a görögök közt az egyetlen, a kinek volt valami haszna e szerződésből. Lekötelezte maga irányában Tissaphernest, és benne olyan fegyverre tett szert, a melyet egyelőre Athén ellen, de szükség esetén Sparta ellen is alkalmazhatott [167]).

A háború további menetére a szerződés nem volt valami érezhető befolyással. A nyár második felében mind a két féltől érkeztek ujabb csapatok, de döntő események nem történtek. A peloponnesusi hajóknak végre sikerült megszabadulniok fogságukból (438. l.), és négyet közülök Astyochos, Alkamenes halála után a lakaedemoni hajóhad fővezére, elvezetett Ióniába. A chiosiak fáradhatatlanúl működtek és még több parti várost, köztök a kiváló fontosságú Lesbost és Mytilenét, továbbá az eddigelé példás hűségű Methynnát is elvonták az athéniektől, ámbár ez utóbbiak időközben 26 hajóra szaporították föl ióniai flottájokat.

Samosban szintén meginditotta a mozgalmat az aristokrata párt, és Kleomedes és mások vezérlete alatt összeköttetésbe is lépett a peloponnesusiakkal; de itt a mozgalomnak másnemű volt a lefolyása. A nép ugyanis, támogatva három athéni hajótól, föllázadt az aristokraták ellen, és 200-at közülök legyilkolt, 400-at pedig elűzött és elkobozta birtokaikat. Rémséges törvényt láttak ezután a sziget összes nemessége fölött és kizárták őket teljesen az állam kötelékéből, esküvel fogadván a polgárok, hogy leányát nem fogja egyikök sem nőül adni nemes embernek, és viszont, hogy ők magok sem fognak nősülni közülök. Győzött tehát az egyik párt tökéletesen, és láthatni győzelméből, milyen elkeseredett gyülölettel viseltettek itt a pártok egymás ellen, és mily vereséget szenvedett a spartai-perzsa párt az athéniek rendkivüli hasznára. Mert Samos szorosan hozzájok füződött most ismét, olyannyira, hogy meghagyhatták neki a függetlenségét, megelégedvén önkényes szövetségével. Egész a mai napig fönmaradt egy darab abból a kőtáblából, a melyet az athéniek városukban a samosiak tiszteletére föllállítottak, és a melyen megdicséri őket a tanács és a polgárság függetlenségök kivivásáért és önkénytes barátságukért.

Az athéniek annyiban tehát előnyben voltak a spartaiak fölött, hogy ők küzdöttek a nemzeti ügyért Ióniában; azonfölül jó és erős táborhelyök volt további vállalataikhoz, a honnan esetleg sikeresen meg is akadályozhatták a lázadás elterjedését. Mytilenét és Klazomenait megint visszafoglalták, Chalkideust a miletosi tengerben egy győzelmes ütközetben megölték, Chiost megtámadták, és a virágzó szigetet, a mely a perzsa háborúk óta háborítatlan nyugalmat élvezett, háromszori portyázásukkal olyannyira földúlták, hogy a lakosság már komolyan zúgolódott kormánya ellen.

A nyár vége felé egy uj attikai flotta érkezett meg, 48 hajóval és 3500 nehéz fegyveressel, Phrynichos, a Stratonides fia, Onomakles és Skironides vezérlete alatt. Miletost akarták elfoglalni, hogy ily módon egyszerre véget vessenek az ión lázadásnak. Csatába ereszkedtek a miletosiak, peloponnesusiak és perzsák egyesült hajóhadával. Az argosiak, Athén egyetlen dór szövetségesei, rendetlenül intézvén támadásokat, jelentékeny veszteséget szenvedtek, de magok az athéniek olyan fényes győzelmet arattak a peloponnesusiak fölött, hogy nyomban hozzáfoghattak Miletos ostromlásához. Miletos el volt veszve, és vele együtt tönkretéve az ellenség hatalma Ióniában, ha csak gyorsan nem érkezik segitség. De még mielőtt körül lett volna fogva végképen a város, megérkezett egy uj flotta.

A legveszedelmesebb ellenségök volt ez, Hermokrates, a ki most megint kiragadta a már biztosított győzelmet az athéniek kezéből. Otthon sikerült kivinnie, hogy 20 syrakusai és 2 selinusi hajóval útnak bocsátották az aegaei tengerbe, hogy folytassa a bosszú művét az athéniek ellen, és adja meg nekik a végső halálos döfést. A demokraták Syrakusában szivesen fogadták eltávozását, és azért nem is hiusították meg végleg terveit, de olyan soványan szerelték föl, hogy képtelen volt önálló működésre. Ő azonban nyomban fölkerekedett a Peloponnesusba, és Gytheionban egyesült az útra kész spartai hajókkal. Összesen tehát 55 hajó érkezett most a lakedaemoni Theramenes vezérlete alatt Antyochos támogatására. Alig hogy vége szakadt a miletosi ütközetnek, már benne voltak az iasosi öbölben. Alkibiades, a ki maga is jelen volt az ütközetben, lóháton elfuttatott Iasosba, hogy rögtön Miletosba indítsa a váratlanúl megérkezett hajókat. Az athénieknek kedvök lett

volna ezekkel is szembeszállni, de az óvatos Phrynichos nem engedte azt meg semmi áron. Kijelentette, hogy menthetetlen vakmerőség volna, ha ezt a flottát is oly könnyedén veszélyeztetnék, a melyet a város legutolsó pénzéből állított föl. Az athéni flotta tehát visszavonúlt Samosba, és a miletosi győzelemnek nem volt semmi eredménye. Az ellenség pedig, Tissaphernes kértére, elment Iasosba, a várost elfoglalták számára, és akár a poroszlói volnának, kiszolgáltatták neki a fogoly Amorgest. [168])

A következő télen (92, 1; 412) szintén nem történt valami jelentékenyebb hadi esemény, de Athén ügyei általában kedvezőbb fordulatot vettek. Mert Chios állapota napról-napra rosszabbra fordult, és maga az ellenséges szövetség tagjai közt is komoly villongások támadtak; még pedig először Chios és Astyochos között, joggal vádolván őt amazok tétlenségeért, azután meg Tissaphernes és a peloponnesusiak között. A satrapa Miletosban fizette ki az első zsoldot, még pedig az egyesség értelmében egy drachmát minden hajós-legénynek, napjára. De egyúttal azt is kijelentette, hogy a jövőben nem fizet többet egy fél drachmánál, mindaddig, míg a kikötött összeg lefizetésére felhatalmazást nem nyer a nagy-királytól.

A tengerészek napi dija a siciliai háború alatt magasabbra emelkedett, de befejeztekor valószinűleg magok az athéniek is leszállították, úgy hogy rendszerint nem rúgott fel az magasabbra egy fél drachmánál. Tissaphernesre sem lehetett rábizonyítani, hogy a szerződés értelmében magasabb dij fizetésére kötelezte volna magát, mindamellett magaviselete nagy elkeseredést szült, de nemcsak haszonlesésből, hanem mert jobb fizetésökkel legjobban meg tudták károsítani az ellenséget a peloponnesusiak, elcsábítván tőle

hajóslegényeit. Hermokrates tehát, a ki szívből utálta az e fajta hadviselést és a perzsáktól való függést, nagyon hevesen megtámadta a satrapát. Csak nagy nehezen lehetett a kibékülést helyreállítani olyformán, hogy Tissaphernes beleegyezett, hogy öt-öt hajó számára havonkint három talentumot, azaz 30 helyett 35 minát fizet mindegyik hajónak, tehát 3 helyett $3^3/_5$ obolost egy-egy legénynek. Ennyivel még meg merte fölözni a zsoldot a nagy-király előleges beleegyezése nélkül is.

Szóval ez az ocsmány kufárkodás rendkivül rossz benyomást tett, és a csapatok elégületlensége még nagyobb lett volna, ha nem nyernek kárpótlást Iasosban, a hol gazdag zsákmányt szereztek. Azért nem is volt kedvök valami nagyobb vállalatot megindítani az athéniek ellen, a kiknek a hajóhaduk ekközben 104 gályára fölszaporodott, és egyátalában nem akartak rendszeres háborút folytatni Ióniában, hanem csak kisebb-nagyobb portyázásokra száguldoztak szét Miletosból, a többi közt Knidos ellen is, a mely elpártolt Tissaphernestől. Az általános ingerültség továbbá, a melyet a perzsákkal kötött szerződés keltett, arra késztette a peloponnesusiakat, hogy egyik-másik pontját megváltoztassák. Értésökre adták a perzsáknak, hogy most már többet követelhetnek tőlök, mint akkor, a mikor még csak egynehány hajóval kezdte meg a hadjáratot Chalkideus. Némi engedményt a görög nemzeti becsület javára, ki is eszközöltek, és még a segédpénzre vonatkozólag is pontosabban rendelkeztek; egyébiránt azonban minden megmaradt úgy, a hogy volt.[169])

E tél legfontosabb eseménye azonban az volt, hogy Alkibiades eddigi helyzete is megváltozott. A spartaiaknak ő jelentékeny szolgálatokat tett, és minden sikeröket neki kö-

szönhették. Maga már az, hogy idegen ember létére ilyen jelentőségre vergődött, mélyen sértette a spartaiak becsületérzését, de ezenfölül voltak ellenségei is, a kik halálos gyűlölettel viseltettek irányába, és viszont barátai vagy elhaltak, mint például Chalkideus, vagy mint Endios, elvesztették időközben hivatalos állásukat. Leghevesebb ellensége Agis volt, mert őt egészen a háttérbe szorította. Timaia királyné elcsábítása nyilvános botrány volt; már gúnyolódtak fölötte az athéni szinpadon is, sőt állítólag maga Alkibiades is hetykélkedett vele, hogy a Heraklidák trónján az ő utódja ül majd egykoron. A mióta tehát látszólag fölöslegessé vált a lakedaemoni táborban, még élete felől sem volt már biztos, mert végleg természetesen és esetleg mint ellenségtől is csak úgy szabadúlhattak meg tőle, ha megölik. És csakugyan ezen munkálkodtak boszúlihegő ellenségei, míg végre sikerült is nekik kieszközölniök a spartai kormánytól, hogy parancsot küldött Astyochosnak, hogy ölesse meg Alkibiadest. Ez azonban jó korán értesült még, és a mint mondják, magától Timaiától. Alkibiades már régóta gyanakodott, hogy ez így fog történni, és azért eleve gondoskodott már a szerződés megkötésekor, hogy jó barátságra lépjen Tissapherneszszel. Mindent, a mit Sparta javára megtehetett, azt már megtette. Fele Attikának az ellenség hatalmában volt, Miletosban perzsa pénzen a peloponnesusi flotta állomásozott, úgy hogy földiei eléggé megtanúlhatták, mit tesz az, ha Alkibiades az ellenségök. Most hát helyén volt, hogy ujabb fordulat álljon be, természetesen megint csak tisztán az ő személyes közreműködése folytán. Titkon elhagyta tehát a peloponnesusiak táborát, és elment Magnesiába a satrapá-

hoz, ennek főhadiszállására, a ki ősi perzsa politika szerint nagy örömmel fogadta őt, a hatalmas pártvezért. [170])

Mindez kevés vártatra a miletosi csata után történt, és csakhamar megérezték a lakedaemoniak, hogy az a férfiú, a ki a perzsákkal megkötötte a szövetséget, elég hatalmas arra is, hogy maga föl is bonthassa. Mert a zsold rögtöni leszállitása, a melynek következtében majd hogy fel nem bomlott a szövetség, már Alkibiades műve volt. Alig szabadúlt meg a spartaiak orgyilkosaitól, és már volt annyi hatalma, hogy boszút állhatott rajtok.

Valamint a hogy Spartában spartai, úgy a satrapa udvarában előkelő perzsa ember volt. Az élet mindennemű viszonyába rögtön beletalálta magát, akár mintha beleszületett volna, és a körülményekhez képest, valamint ruháját úgy nyelvét és szokásait is megváltoztatta. Rövid időbe telt, és a szökevény kalandor Tissaphernes meghittje és ministere volt, és ő itt is, valamint azelőtt Spartában, intézkedett a külügyi politikában. Akkortájt nem űztek sem Susában, sem Sardesben határozott politikát. Csak most kezdtek megint beleavatkozni a perzsák a görögök tengeri ügyeibe, és e tekintetben egyedűl az Achaemenidák elavult politikai hagyománya volt irányadójok. Kevélységök még a régi volt ugyan, és megvetéssel néztek még most is a görögségre, de fogalmuk sem volt a görög államok helyzetéről. Tehát Alkibiades épen jókor jött, hogy fölvilágosítsa Tissaphernest, minő irányban haladjon előre.

»Perzsia, így beszélt neki, ne legyen egyik görög államnak se a szövetségese, mert az ő érdeke inkább mind a két nagy hatalom gyöngesége. Legsikeresebb és legolcsóbb akkor lesz a hadjárata, ha bevárja, hogy a hellének önmagok gyöngítsék meg önmagokat, és nem engedi meg, hogy

akármelyikök túlsúlyra vergődjék. Mert nemcsak Athén veszedelmes a perzsákra nézve, hanem Sparta is, a mely, ha egyszer elfoglalta Ióniát, könnyen megpróbálhatná hatalmát beljebbre is kiterjeszteni, a mit pedig egy tengeri hatalom semmi áron sem tehetne. Azért az uralom megosztása fölött is sokkal könnyebben meg lehet egyezkedni Athénnal, mint Spartával. Spartát tehát nem szabad elkényeztetnie, mert elbizakodhatnék; jó lesz, ha pénzzel folyton édesgeti, de nem szabad soha kielégítenie. Legokosabb lesz, ha megvesztegeti a flotta vezéreit, mert akkor maga szabhatja meg az ajándékösszeget, és mégis alárendeli magának a legbefolyásosabb embereket.«

Ilyen tanácsokat osztogatott Alkibiades a satrapának, és nevében így is intézkedett. A chiosiak gúnyosan elutasíttattak, pénzért folyamodván. Ők, így szóltak hozzájok, Görögországban a leggazdagabb tőkepénzesek, és mégis mások segélyével szeretnék kivívni a magok érdekeit. A fönicziai flotta veszteg maradt, szóval, nem történt semmi a szövetségesek támogatására, csakhogy el ne dőljön valahogy a háború. A hadviselő felek, ez volt a czél, csak pusztítsák egymást, így aztán majd magától rászármazik a hatalom a nagy-királyra.

Tissaphernes el volt ragadtatva ezektől a tanácsoktól, mert fukar volt és gyülölte a görögöket. Egészen rábízta magát Alkibiadesre, elhalmozta őt mindenféle kitüntetéssel, sőt hálából még az új sardesi parkültetvényt is az ő nevéről nevezte el. Pedig voltaképen Alkibiades csak a maga érdekében működött. Mikor Sparta szolgálatában állt, Tissaphernes kegyét szerezte meg magának, most pedig Tissaphernesnél az athéniek háláját akarta kiérdemelni.

Mióta elhagyta a peloponnesusi flottát, egyre köze-

lébb jutott megint földieihez. Mert jól tudták ezek, hogy nem czélja Sparta segítségével Athén fölött diadalmaskodni. Hogy az ő szövetségesök lett abban a pillanatban, a mint elhagyta a spartaiak táborát. Egyedűl neki köszönhették, hogy a fönicziai flotta, a mely egyesülten a peloponnesusival, végleg megsemmisítheti az athéniek haderejét, tétlen vesztegelt távol a syriai tengerben; ő gátolta meg a zsold pontos kifizetését, villongást támasztott az ellenség táborában, kieszközölte, hogy Chios megbünhődjék elpártolásaért, és időt engedett az athénieknek, hogy erejöket összeszedhessék. Képtelenségnek látszott, hogy huzamosb ideig akarna a perzsák táborában maradni. Mert már maga is közvetetlen érintkezésbe lépett az athéniekkel, és kereste velök az összeköttetést. Vissza akart térni, de ezt csak úgy volt lehetséges megtennie, ha újra felháborítja a pártokat. Zavarnak kellett kitörnie a városban, hogy utat találjon a haza menetelre. [171])

Az utóbbi évek alatt Athénban békés nyugalom honolt, békésebb mint valaha. A küzdelem az állam léteért igénybe vett minden erőt, mindenki figyelme kifelé volt irányozva, és a polgárok kemény fegyverszolgálat alatt álltak künn a csatatéren, meg otthon a városban is. Kiki csak a legszükségesebb dolgokra gondolt, és a siciliai hadjárat óta bölcs mérsékletben állapodott meg a nyilvános ügyek vezetése. Az első ijedtség most már megszünt ugyan, mert bebizonyúlt, hogy van még mód a védelemre, de azért hogyan is remélhették volna, hogy állandó lesz a sikerök és szerencsés a háború kimenetele, mikor szétzüllött a szövetségök, elfogyott a pénzök, és Spartát a gazdag Perzsia tá-

mogatta! A második tél is beköszöntött már, és ernyedetlenül folyt még a háború; el voltak már csigázva az athéniek, és egészen lelohadt bennök a harczi buzgalom.

Ilyenek voltak a viszonyok. És hogy a háborúnak végét vethessék valahogy, a gazdagabb polgárok, a kiknek legnehezebb volt terheiket elviselni, és különösen a samosi flotta hajós kapitányai arra az eszmére jutottak, hogy meg kell változtatni gyökerestől a honi alkotmányt, mert a míg Athénban a tömeg uralkodik, lehetetlen Spartával kibékülniök. A mozgalom megindítói amaz oligarchikus szövetkezetek fejei voltak, a melyek legelőször a Hermespörben próbálkoztak meg erejökön, és az uralkodó hangulat befolyása alatt nem nagy fáradságukba került sokat a legbecsületesebb hazafiak közül is pártjokra vonniok.

De igazi fejlődésnek a mozgalom Alkibiades kezdeményezésére indult. Ő ugyanis érintkezésbe lépett a samosi tábor legbefolyásosabb oligarcháival, és Tissaphernes részéről pénzsegélyt, a nagy-király barátságát, meg a maga személyes támogatását helyezte nekik kilátásba, ha sikerül megbuktatniok a jelenlegi athéni alkotmányt. Mert azt ugyan senki nem várhatja tőle, hogy megint rábizza magát arra a demokratiára, a melynek számüzetését köszönheti, de meg ép oly kevéssé lehet azt képzelni, hogy a nagykirály és helytartója bizalommal lesznek egy olyan állam irányában, a melyben a tömeg uralkodik.

Phrynichos volt a legokosabb ember az attikai hadvezérek közt. Alacsony származásu ember volt (gyerekkorában állítólag a nyájat őrizte), és furfangos ügyességével emelkedett e magas polczra. Pénzét és befolyását mint sykophantes szerezte meg magának, majd népszónokká lőn és hadvezérré, és mindenütt kimagaslott nagy tehetségével.

Phrynichos átlátta, mennyire megbizhatatlanok Alkibiades ajánlatai. Figyelmeztette vezértársait, hogy lehetetlenség, hogy Alkibiades valaha, minthogy jól tudta, kik voltak bukása okozói, az oligarchák igaz barátja legyen. Azonfölül, így szólt, nagyon valószinűtlen, hogy a perzsák, szövetkezni fognak az athéniekkel, a míg Ióniában a spartaiak kezében lesz a hatalam, mert az nyilván való dolog, hogy ők Tissaphernes leghasznosabb és legkényelmesebb szövetségesei, és ez oktalanabbúl nem is cselekedhetnék, mintha rögtön elhagyván régi szövetségeseit, ellenségeit szaporítaná, mikor az athéniekkel különben se lehetne tartós barátságos viszonya. De ne gondolják ám azt se, hogy ez esetben majd számíthatnak a szövetséges államok oligarcháira. Nem, mert az alkotmány megváltoztatása nem fogja visszacsalni a hűtleneket, és hiveiket sem fogja szorosabban hozzájok csatolni. Mert amazok mitse törődnek Athén alkotmányával; ők függetlenek akarnak maradni. De nem használt az okoskodása. Az oligarchákat elvakította a szenvedélyök. Úgy gondolkoztak, hogy végre valahára páratlan alkalmuk nyílt, hogy olyan okokkal támogathatják az alkotmány megváltoztatására vonatkozó indítványukat, a melyeket maga a nép is elfogad, és el voltak tökélve, hogy ezt az alkalmat nem szalasztják el semmi áron. A titkos alkudozást tehát folytatták Alkibiadesszel. Összekerültek a java összeesküvők, és már itt-ott bátorságosan merték hangoztatni, hogy szükség lesz »némi reformokat behozni a közigazgatásba;« a hadseregben ugyan határozott visszatetszést keltett az egész dolog, de nyilt ellenzésben ez se tört ki, oly csábító volt a perzsa zsoldra való kilátás. Az összeesküvők tehát bátran előre haladtak, és Peisandrost (346. l.), a ki most már nyiltan színt

vallott, néhány párthivök kiséretében elküldték Athénba, hogy folytassa ott a munkát, a melyet ők a táborban megkezdettek (92, 1; 411. telén).

Athénban nagy volt eleinte a felháborodás, a mint köztudomásra jutottak az összeesküvők tervei. Voltak, a kik kárhoztatták az alkotmány legcsekélyebb megsértését, mások meg Alkibiades visszatérése ellen buzgólkodtak, különösen a népszónokok és a papok, a kik szivből utálták a mysteriumok szentségtörőjét. A nézetek azonban nagyon szétforgácsolódtak, minthogy háromféle ajánlatról volt szó, a melyeket az összeesküvők ügyes furfanggal egybekapcsoltak. A gyülölet Alkibiades ellen különben is már rég meghült. Áruló volt az igaz, de a polgárok elkeseredését enyhítette saját vétkök tudata, és viszont fényes sikerei inkább fokozták a rendkivüli férfiu iránt bámulatukat, olyannyira, hogy néha napján még kérkedtek is vele.

Ujra felébredt régi szeretetök iránta, megint vágyakoztak utána, és már rebesgették, hogy Alkibiades volna képes egyedül diadalra vezetni megint Athént, és hogy ezen az áron bátran hozhatnak némi áldozatot is. Az oligarchák is kész örömest belenyugodtak a visszatérésébe, csak sikerüljön nekik általa megbuktatni a demokratiát. Mindenek között azonban legnagyobb hatást tett a pénzsegélyre való kilátás, mert úgy reménykedtek, hogy ily módon, nagy sokára ugyan, de állandóan végét vethetik a háborúnak.

Röviddel Peisandros megérkezése előtt hozta szinre Aristophanes a Lenaia ünnepen a Lysistratét. Tárgyát ennek is az általánosan áhitozott béke (198. l.) képezi, és minthogy a férfiak, a mint látszik, nem képesek azt létrehozni, elhatározzák a nők, hogy átveszik ők az állam kormányza-

tát, mert véget akarnak vetni ennek az állapotnak, a melyben senki nem örvendhetett életének, nem az asszonyok, a kiknek úgy kell élniök, akár özvegyek volnának, és a lányok sem, mert szűzen el kell hervadniok. Úgy a hogy a férjeik, csak elkormányozzák a várost ők is, azt hiszik az athéni asszonyok. Megtanulták ők már az összeesküvés módját, szerét. Egy titkos szövetséggé alakulnak tehát Hellas összes asszonyai, megszállják a várat, szembeszállnak a város jóléteért felelős probuloival, míg végre hathatós eszközeikkel csakugyan engedékenységre szorítják a férjeiket.

Ilyformán vigasztalta meg a költő polgártársait pajzán bohóságaival, csak hogy megfeledkezzenek jelen nyomoruságos állapotukról. Mindamellett megérezni a darabon a nyomott hangulatot, a melytől a nyilvános ügyek ilyetén bizonytalan állapotában maga a költő sem tudott megmenekülni, mert kedve szakadt a rakonczátlan gúnyolódásra. Igaz, hogy rátámad az olyan Peisandros-féle emberekre, a kik zavart támasztanak a magok nyereségére, és káromolja a hivatlan államférfiakat, a kik jobbra-balra kurúzsolják a szegény államot, de ő maga nem tud tanácsot adni polgártársainak, nem tudja őket bátorítani. Azért hiányzik a Lysistratéban a parabasis (III. 368. l.), a melyben egyébkor nyers őszinteséggel el szokta volt mondani a hazafias költő, a mit jónak vallott. Utczán és a piaczon, így szól, följajdúl a panasz, hogy nincs már férfiú Attika földjén, nincs szabaditó [172]).

Ezért nem csüggedt el tehát Peisandros az első ellenmondás hallatára. Csoportonkint kezdte rábeszélni tervei elfogadására az előkelőbb polgárokat. Hiszen csak ideig-óráig tart majd ez az új rendezkedés, így szólt hozzájok,

addig, a míg meg nem változik a jelen állapot, ideiglenesen korlátolják meg majd csak a nép jogait, a mint az már egyszer meg is történt. Ne féljenek, nem fogják megtagadni Athén multját, nem fogják végleg megbuktatni alkotmányát. Ily módon megnyerte az alkotmány védelmezőit. A klubbistákat meg azzal hitegette, hogy majd másodszor is kitolhatják még a gyülölt Alkibiadest, csak tegye meg előbb a kivánt szolgálatot. A fő dolog különben az volt, hogy mindnyájoknak föltehette a következő kérdéseket: »Tudtok-e hát ti jobb tanácsot Athén megmentésére? Hát hogy volnánk képesek rendkívüli eszközök alkalmazása nélkül végigharczolni ezt a háborút Sparta ellen, a mely gazdag pénzben és hajókban, és benfészkel Ióniában, benn saját országunk terűletén? Jelenleg ugyan nem is elvi kérdésről van a szó, mert e tekintetben lehetetlen az egyesség, hanem a város megmentéséről.«

Lassacskán tehát mindinkább megszaporodott azok száma, a kik belenyugodtak, hogy szükséges az alkotmány megváltoztatása. Egy része jó hiszemben, hogy nincs más mód az állam megmentésére, a többiek meg, mert kilátásuk volt, hogy részök lesz az ujításból származó nyereségben. A politikai egyesületek megint munkához láttak, és közös terv szerint működtek, ellenben a nép meg volt félemedve, és nem volt kibe kapaszkodjék. Lényegesen előmozdították az ügyet magok a probuloi, a kik most már második éve hivatalukban voltak, és már az állam alkotmányos közegeit mindinkább kiszorították hatáskörükből. Ők már eleve meghiusíthatták volna az összeesküvők minden tervét, ha magok is nem lettek volna párthíveik. Sőt inkább az ő pártfogásuk mellett jött létre a határozat, a melynek értelmében Peisandrost és társait felhatalmazták, hogy

kezdjék meg az alkudozást Tissaphernes és Alkibiadesszel, mert ezek felől azt remélték, hogy rögtön jobbra fordítják a város mostani helyzetét. Egyúttal azt is elrendelték, hogy Phrynichos és Skironides tegyék le hadvezéri méltóságukat, és ezt azon események miatt, a melyek időközben a flottán történtek el is kellett rendelniök okvetetlenül.

Phrynichos ugyanis látván, mily szerencsésen fejlődnek az oligarchák igyekezetei, mindamellett, hogy ő maga minden erejéből ellenök dolgozott, nagy aggodalomba esett, nem ugyan hazája, hanem a maga személye felől. Eddigelé minden tettében az Alkibiades iránt való gyűlölet vezérelte; tudta, hogy az ismeri is ellenséges indúlatát, és bántotta a gondolat, hogy le fog győzetni általa. Fürkészve kutatta tehát az alkalmat, mikép árthatna neki; nyomában járt Alkibiades ellenségeinek, remélvén, hogy megnyerheti őket a maga szövetségeseinek, és minthogy föltehette, hogy a spartai táborban a legnagyobb az elkeseredés ellene, athéni hadvezér létére sem átallott titkos érintkezésbe lépni az ellenséges flotta tengernagyával. De ez egyszer csalatkozott Phrynichos, pedig egyébkor biztosan meg tudta ítélni a viszonyokat és az embereket. A spartai tengernagy Tissaphernes zsoldosa volt. Astyochos tehát, Phrynichos árulólevelét, a melyben fölfedezte neki Alkibiades alkudozását Athénnal, alig hogy megkapta, azonnal át küldte a perzsa főhadiszállásra. Természetesen Alkibiadesnek is tudomására jutott.

Alkibiades most a jó alkalom adtán bizonyságot akart nyujtani az athénieknek barátságos érzűlete felől. Fölfödözte nekik hadvezérök áruló szándékait, és Phrynichos, a helyett, hogy boszút állt volna ellenségén, inkább önmaga ellen adott neki egy hatalmas fegyvert a kezébe. Mindamel-

lett nem hagyta magát eltéríttetni megkezdett utjától. Astyochost mostanáig még csak könnyelmü embernek tartotta, és azért második levelében szemére lobbantotta vigyázatlanságát, de egyúttal ajánlkozott is, hogy egész hadseregével megadja magát neki Samosban, ha ide csatolt indítványához képest támadást intéz ellene. Csak mikor már elküldte volt ezt a levelet, ekkor tért még észre Phrynichos, és most, hogy megmentse magát, készületeket tőn a maga tanácsolta támadás ellenébe. Igy történt, hogy másodizben az athéniek már nem hittek Alkibiades lelepzéseinek, hanem rágalmazónak tartották, mint a kinek nincs más czélja, csak hogy megbuktassa Phrynichost. Viszont az utóbbi tekintélye, minthogy különben is ő volt vezértársai közt a legügyesebb, csak emelkedett ezen események következtében. Minthogy azonban a siker immár egyedül Alkibiades jó akaratától függött, nem maradhatott meg Phrynichos semmikép a hivatalában. Az ő hivatalvesztésében nyilvánult megint legelőször Alkibiades hatalma Athénban.[173])

Mikorra azonban Magnesiában, Tissaphernes udvarában megkezdődtek az alkudozások, lényegesen megváltozott a helyzet Kis-Ázsiában. Spartában nagyon elégületlenek voltak a háború eddigi menetével; szégyelték a szerződéseket, haragudtak Astyochosra és a megbizhatatlan satrapára, és elhatározták, hogy ámbár tél ideje volt, rögtön elküldenek 27 hajót Antisthenes vezérlete alatt, és vele egy tizenegy tagu bizottságot, hogy vizsgálja meg a kis-ázsiai ügyek állását, és gondoskodjék a város becsületéről. Deczember végén indult el a hajóraj. A bizottság legjelentékenyebb tagja Lichas volt, egy gazdag és büszke spartai ember, a ki fogatával Olympiában akkor is föl mert lépni a versenyen, mikor ki voltak onnan tiltva a spar-

taiak, és győzött (ol. 90; 420,). Az elisi hatóság e merényletéért megostoroztatta, valószinüleg Alkibiades tanácsára, a kinek ő elkeseredett ellensége volt. Astyochos a 411. év elején Knidosnál egyesült Antisthenes flottájával, és ide jött Tissaphernes is, értekezni akarván a spartaiakkal. Hamarosan észrevette, hogy egészen másképp gondolkoznak már a spartaiak táborában. Mert Lichas nem hagyta magát elámítani szemfényvesztő igéreteivel, hanem kereken megmondta neki, hogy Sparta nem fogja magát általa bolonddá tétetni. Kijelentette, hogy a szerződéseket is át kell újra vizsgálniok, mert ők nem azért harczolnak, hogy a helléneket megint a perzsák igájába kergessék. Ha tehát a satrapa nem volna hajlandó más föltételeket elfogadni, ők majd gondoskodnak róla, hogy nélküle is elérjék e czéljokat. Tissaphernes erre félbeszakította az alkudozást, és haza tért Magnesiába.

E szerint tehát látszólag nagyon kedvezők voltak a viszonyok az athéniekre nézve, a kik közvetetlen ezután megérkezvén Magnesiában, arra hivatkoztak, hogy ők a perzsákkal kötendő szövetség alapföltételét már teljesítették, minthogy a demokratiát Athénban úgy szólva végleg megbuktatták. Adja meg tehát nekik a satrapa a jutalmat fáradozásukért. Ámde a ravasz perzsának esze ágában sem volt, hogy amúgy isten nevében rögtön szövetségre lépjen az athéniekkel. Lichas daczos fellépése és hatalmas flottája nem voltak hatás nélkül reá. Knidosba mentében Astyochos megvette Charminost, az athéni hadvezért; Rhodost az ottani oligarchák árulása folytán a hatalmába kerítette, úgy hogy kétségtelenül a spartaiak hajóhada volt most a hatalmasabb Kis-Ázsiában. Most aztán Miletosból Rhodosba tették át főhadiszállásukat, hogy távolabb legyenek

tőle, és egész függetlenül intézkedhessenek. Sokkal hatalmasabbak voltak, semhogy oly könnyedén megválhatott volna tőlök, és átlátta, hogy mihelyt nem fizeti ki nekik a zsoldot, kárpótlásul rögtön pusztító hadjáratot intéznek a kis-ázsiai partvidék ellen. De leginkább az bántotta, hogy ez esetben a spartaiak Pharnabazosszal szövetkeznek majd, a ki pedig sóvárogva várta már őket. Nagyon kapóra jött tehát neki az athéniek folyamodása, mert azt remélte, hogy az alkudozás velök majd megijeszti a spartaiakat és hajlékonyabbá teszi őket, de az teljesen ellenkezett érdekeivel, hogy ellenségeskedésbe keveredjék velök, pénzével támogatván az athénieket. És ebben a tekintetben szilárdan viselte magát Alkibiadesszel szemben, valamint azt Phrynichos helyesen előre látta. Alkibiades olyan befolyást fitogtatott, a minővel voltaképen soha sem is birt. A satrapa nagyon szerette őt, mint kellemes társalkodóját, szivesen elfogadta a görög ügyekben tanácsait, fölhasználta őt ügyvivőjének és biztosának; szóval, nagyon kedves embere volt és megbizható segédje politikai ügyeiben. De föltétlenül sohasem engedte át magát neki; csak annyiban hallgatott rá, hogy elég hathatósan és őszintén nem támogatta a peloponnesusiakat, hanem attól, hogy teljesen megváltoztassa a politikáját, visszatartotta őt helyes tapintata.

Alkibiades tehát nagyon kellemetlenül érezte volna magát, ha a megjelent képviselők a saját pártja emberei lettek volna, olyanok, a kikbe hazatérhetésére összes reménységét helyezte. De Peisandrosnak és társainak nem kivánta soha, hogy sikert arassanak alkudozásaikkal. A viszonyokhoz mérten tehát akkép rendezte be a játékát, hogy a maga személyes érdekeit minden áron biztosíthassa. Neki pedig a főérdeke abban állott, hogy senki ne kételkedjék az ő befo-

lyásán Tissaphernesre; az ő tekintélyének sértetlenül meg kellett maradni, és ha esetleg eredménytelenek lesznek az alkudozások, a felelősséget érte csupán a követeknek kell majd elviselniök. E czélból megkérte Tissaphernest, hogy az alkudozások folytatására őt bizza meg, és már maga az is nagy elégtételére szolgált, hogy a gyűlölt oligarcháknak hódolva meg kellett magokat alázniok előtte. Megkezdődött az értekezlet; Peisandros, minthogy jól tudta, hogy nagy követelésekkel lépnek majd föl ellenökbe, mindjárt átengedte egész Ióniát, noha ezért feszítette meg tulajdonképen a város végső erejét. Alkibiades erre a perzsák nevében még a partmenti szigeteket követelte, tehát Lesbost, Samost és Chiost; ezt is megadták. Végre azután föllépett még egy harmadik követeléssel is, tudniillik, hogy engedjék meg a nagy-királynak a szabad hajózást az egész aegaei tengeren, és hogy a hol akar kiköthessen a partokon. Ez a föltevés már csakugyan érzékenyen megsértette Athént becsületében; ha ebbe belegyezik, nemcsak a tengeren tuli birtokai mennek veszendőbe, hanem saját tengerében is örökös veszedelemben forog az uralma. Ilyen egyességgel, a mely egy vonással megsemmisítette volna Athén egész multját, semmi szín alatt se léphettek a követek polgártársaik színe elébe, mikor azzal kecsegtették őket, hogy a boldogság és szerencse egy új korszaka nyílik meg ismét számukra. Most már átlátták ők is, mily helyesen itélte meg Phrynichos a kétnyelvü Alkibiadest; a galádság, hogy ilyen játékot üztek velök, mélyen elkeserítette őket, és visszatértek Samosba táborukba.[174])

Végtelen kinos volt a helyzetök. Nem hozhattak haza semmit abból, a mit megigértek, és a miért a néptől oly rengeteg áldozatokat követeltek, saját becsületök kezessé-

gére. De visszavonulniok immár lehetetlen volt. Az oligarchikus mozgalom már maga a hadseregben is nagy mértékben elterjedt, és a samosi oligarchák, a kiket szintén beleavattak terveikbe, azt követelték, hogy bátran előre törjenek. Elhatározták tehát a táborban, hogy magára hagyják Alkibiadest, minthogy az ő kényére különben is lehetetlen berendezniök az államot. Az eszköz ilyformán czéllá lőn, és a lehető legnagyobb buzgalmat fejtették ki kivitelében. Pénzről gondoskodtak magok a párt tagjai, és elküldték Peisandrost Athénba, hogy gondoskodjék a forradalom kitöréséről, másokat meg a szövetséges városokba rendeltek, köztök például Diotrephest a thrák partvidékre, hogy buktassák meg, a hol lehet, a népuralmat. Valóságos forradalmi párt volt ez, a mely nem törődve semmivel, csupán arra az egy czélra törekedett, hogy Athént és az egész attikai birodalmat gyökeresen átalakítsa. És egész vaktában jártak el e tekintetben. Bizonyítja Thasos példája. A mint tudniillik Diotrephes megjelent, meg akarván buktatni az alkotmányt, az aristokraták nagy szivesen fogadták szolgálatait, alig távozott el azonban, mindjárt hozzáfogtak a város falai felépítéséhez, és a spartaiak segítségével elpártoltak Athéntól. Tehát nyomban megboszulta megint magát (III. 224. l.), ha Athén aristokrata pártokhoz szegődött.

Nagyobb volt szerencséjök a fővárosban. Itt ugyanis Peisandros elutazása óta erőszakadtából működtek az oligarchák győzelmén. Az egyes hasonló fajtáju társulatok mindannyian egyesültek egy nagy és hatalmas szövetségbe és egy közös vezérlet alá.

A párt lelke tulajdonképen Antiphon, a Sophilos fia (III. 348. l.) volt. Öreg ember volt már, a hetven felé járó, de azért fáradhatatlan tevékenységü, a ki szinte rászüle-

tett, hogy egy párt vezére és tanácsadója legyen. Sokat tapasztalt és tövéből ismerte az államot és az embereket, a jó tanácsban kifogyhatatlan volt, és megbizható s titoktartó; éleselmüségre és szónoki tehetségre fölül multa valamennyi polgártársait, de a mellett korlátlanúl tudott uralkodni önmaga felett is, és nem volt rá vágyódása, hogy önmagát tolja mindenütt előtérbe. A másik vezér Theramenes volt, a probulos Hagnon fia. Kiválóan tehetséges férfiu volt ez is, derék szónok, okos és ügyes ember; természeténél fogva nemesek voltak az indulatai, de hiányzott jellemében a szilárdság; a sophistika emlőin nevekedett fel, és egyike volt Gorgias és Prodikos legkitünőbb tanítványainak, és képessége meg befolyásos összeköttetései folytán az oligarcha párt egyik legjelentékenyebb támasztéka. Támogatta továbbá még Phrynichos is e pártot, a mióta szakított Alkibiadesszel. Okos ember volt, és azért nem nagyon bizott a vállalat sikerében, de mindamellett kénytelen volt teljes erejéből közreműködni e párt érdekében, a mely az ő ellensége ellen küzködött. A vezérférfiak közé tartozott még Archeptolemos, a Hippodamos fia. Jó barátja volt Antiphonnak és Theramenesnek, és már Kleon ellen is küzdött, mikor a pylosi események után a béke és a háboru eldöntésén versengtek, most pedig mellé sorakoztak a demagogia és demokratia ellenségei. Végül Melesias, a Thukydides fia (III. 232. l.), egyike azoknak, a kik családi hagyományból csatlakoztak az oligarchákhoz.

A párt legtöbb embere a sophistikai müveltségü ifjuságból került ki. Ezek megvetéssel néztek az állam törvényeire és a köznépre, mindenféle személyes okból ujítások után áhitoztak, és áhitattal hallgatták Antiphonnak, a mint ők nevezték, a párt Nestorának tanait az állam

felől, a melyeket az ragyogó ékesszólással adott elé nekik pártgyüléseikben. A gazdagabb polgárok eddigelé óvakodva tartózkodtak mindennemü pártállástól, de most az uralkodó hangulat és az utóbbi évek szomoru tapasztalatai közülök is sokat belesodort az oligarchák táborába.

Sok kétségtelenül alapos bizonyítékot hoztak föl álláspontjok védelmére, és a fennálló alkotmány valóban jelentékeny hibáit ügyesen felhasználták haszonleső czéljaik palástolására. Elismert tény, így szóltak, hogy a demokratia a legigazságtalanabb és a legrosszabb kormányforma. Maga a nép is beismeri, hogy képtelen az uralomra, mert a legfontosabb tisztségek betöltésére soha még eddigelé nem követelte a sorshuzást; tehát maga a nép is jobban érzi majd magát, ha az uralom minden ága azok kezére kerül, a kik eddigelé csak a község terheit viselték, ha majd megint különválasztják az osztályokat, és az előkelőket, a kiket a tömeg szolgáivá aljasítottak, megint visszahelyezik megillető jogaikba. Régi hagyományból »derekasak és javabéliek« névvel jelelték a görögök az előkelő származásu, művelt és finom erkölcsü embereket, és most ebből a kétértelmü kifejezésből is fegyert kovácsoltak magoknak a pártosck. Hivatkoztak továbbá arra, hogy immár megtörtént az első lépés a szabadulásra a tömeg oktalan uralma alól, és hogy jónak is bizonyult ez a kezdeményezés. Csakhogy nem szabad itt megállapodniok. Mert a demokratia különben is nagyon költséges, és a szövetségesek elpártolása óta lehetetlen már föntartani, oly nagy összegre rúg a tanács tagjainak és az esküdtek fizetése. Tehát az állami hivataloknak a régi jó idők módja szerint megint ingyenes, tiszteletbeli méltóságokká kell válniok; a tanácsba csak a legjava gazdagoknak és művelteknek szabadna bele-

kerülniök, és nagyobb hatalommal kellene felruházni, hogy biztosan és célirányosan kormányozhassa az államot. Ez volna az egyetlen módja a háboru befejezésének, különben Athénnak tönkre kell mennie. Ám azért a nép jogai sem szünnének meg. A népgyülések azért megmaradnának, csakhogy nem úgy, mint eddig, hogy minden ágról szakadt vagy durva faragatlan ember tömegesen betódulhasson, meggátolván a tisztességes polgárokat a tanácskozás részvételében, hanem e részben is szemen kellene szedni a polgárságot. Ki lehetne közülök választani körülbelül öt ezeret, a kik nem szorulnának reá, hogy zsoldot fizessenek nekik az állam szolgálataikért, és ezek gyakorolnák az athéni nép souverain jogait. Így azután bízvást remélhetik, hogy jobb jövő virrad majd a városra.[175])

Ilyen theoriákat hirdetett e párt évek óta már a lehető legnagyobb buzgalommal, és sikeresen, mert ügyfelei tehetséges férfiak voltak, és jártasak a sophistika minden fogásában. Így haladtak szép titokban az összeesküvők lépésről lépésre előre a döntő államcsíny felé; a szabadon járható útról lassacskán letértek a tiltottra, a rábeszélésről az erőszakra, mert az is egyike volt sophistikai elveiknek, hogy a jó czél érdekében nem kell nagyon válogatósnak lenni az eszközökben.

Volt egy közös pénztáruk. Voltak eladó gazlelkű embereik is, és külföldön toborzott fegyvereseik, a kik készek voltak bárminő szolgálatra. Ilyen emberek segélyével aztán eltették láb alól a demokrata párt vezérférfiait. Így például Androkles (361. lap) orgyilkosság áldozata lett, és vele együtt más egyebek. Nyomozni se merészelték a tetteseket. A kik nem voltak a titkos társulatok tagjai, meg voltak félemlítve, mert hatalmuk a valóságnál nagyobbnak látszott, minthogy titokban gyakorolták; a szabadszólás

el volt némítva, és az állam alkotmányos közegei működésökben megbénítva; a probulosok magok is egy értelmen voltak az összeesküvőkkel, és kivételt közűlök csak az elaggott és elgyengűlt férfiak képeztek; a tanács régóta már csak névleg létezett, és a polgárság szétzűllött, mert nem volt, a ki együtt tartsa. Még fennállt ugyan az alkotmány, de már az összeesküvők uralkodtak; napról napra nyiltabban léptek föl terveikkel, míg végre az athéniek részint félelemből, részint kislelkűségből beletörődtek, hogy immár elkerűlhetetlen az alkotmány megváltoztatása. A polgárság e hangulatáról tanúskodik a »Thesmophoriazusai« is, Aristophanes egy újabb komoediája, a mely három hónapra a Lysistrate után került színre. A költő e darabjában kikerűli egészen a politikai napi kérdéseket, és megelégszik azzal, hogy kigúnyolja Euripides költészetét és az athéni asszonyokat. Csak itt-ott csillan fel egy-egy homályos czélzás az ősi szokások ellenségeire, a tanács gyávaságára és a fenyegető tyrranusra.

Meg voltak tehát téve a szükséges előkészűletek Athénban, mire Peisandros megérkezett. Esze ágában sem volt, hogy az igazsághoz képest elmondja, hogy követségével kudarczot vallott a nagy-királynál, sőt inkább úgy tett, mintha már mindent tökéletesen rendbe hozott volna, és most még csak az volna hátra, hogy Athénban is megtörténjenek a szükséges intézkedések. Mindjárt föllépett a polgárság előtt, azt indítványozván, hogy rögtön válaszszanak meg egy bizottságot, a mely viszont lehető leghamarább dolgozzon ki egy javaslatot az alkotmány megváltoztatására vonatkozólag. Ebbe a bizottságba a probulosokon kivűl még másik húsz polgárt is beválasztottak — a választáson az összeesküvők voltak a hangadók — és korlátlan

hatalommal ruházták fel őket. Mert korlátlan hatalomra volt szükségök, hogy elháríthassák az akadályt, a mely őket alkotmányellenes törekvéseikben meggátolhatta volna, hogy megsemmisíthessék a polgári szabadság palladiumát, azt a törvényt tudniillik, a mely fenyítő eljárást rendelt a törvényellenes indítványok behozója ellen. Az alkotmányügyi bizottság tehát egy rendeletével fölfüggesztette az említett törvényt, és megengedte, hogy kiki ajálhat bármit is, a mit üdvösnek talál a haza javára. Így hát Peisandros és társai számára meg volt egyengetve az út, és a bizottság lényegében bevégezte e feladatát.

A végeldöntés nem a Pnyxen történt, mert átallották itt e régi szent helyen az alkotmányt megszegni, hanem a városon kivűl, egy negyed-mérföldre a Dipylontól, a Kolonosra hívták össze a polgárságot, a Poseidon Hippios temploma mellé. Közel lévén ide az ellenség, a gyülésre be kellett egy darab helyet keríteniök, és ez a körülmény megint csak a javokra szolgált, mert meggátolhatták általa a nép tömegesebb részvételét, és könnyen elejét vehették az esetleges zavargásoknak. Ezen a gyülésen adattak elő Peisandros indítványai, úgy a mint a párttanácskozmányokon elfogadtattak. Rövidek voltak, mert csak az volt a czéljok, hogy a kormányhatalmat egészen az összeesküvők kezére játszszák. A főbb pontok ezek voltak: Eltöröltetnek egyszer s mindenkorra mindennemü állami fizetések és napi díjak, kivéve a hadi szolgálatban állók járandóságait, továbbá egy négyszáz tagú tanács neveztetik ki, a mely a maga jó belátása szerint fogja kormányozni az államot, és szükség esetén 5000 polgárt hívhat egybe népgyülésbe. A tanácsos-választás módjára nézve azt ajánlották, hogy nevezzenek ki öt embert, a kik viszont válaszszanak mindössze száz tanácsost,

és ezek közül meg mindegyik vegyen még három embert maga mellé. A nép mindenbe beleegyezett, és csendesen hazatért a Kolonosról, a hova sírba vitte jogait és szabadságát. Valószinűleg csak gyéren volt látogatva ez a gyülés, mert a flottáról hiányzott a legénység és a fegyveres polgárok is, a kik a városban az őrszolgálatot végezték.

Most még csak a régi tanácsot kellett feloszlatniok. Mikor tehát meg volt választva a négyszázas tanács, tőrökkel fegyverkezve és zsoldosaik kiséretében bevonúltak a tanácsterembe. De nem kellett erőszakot alkalmazniok. A régi tanács tagjai egyetlen egy zokszót sem hallattak, hanem elfogadták a napidíjat és eltávoztak. Helyöket nyomban elfoglalták az újak, megválasztották elölülőiket, megáldoztak, és végre volt hajtva az államcsíny, még pedig látszólag a legcsekélyebb jogsértés nélkül.[176])

A négyszáz rögtön munkához látott. A hivatalokból nyomban eltávolították a gyanús tisztviselőket, az esküdtszékek biráskodását megszüntették, néhány veszedelmesnek látszó polgárt kivégeztettek, némelyeket fogságba vetettek, másokat ismét száműztek. Indítványba jött a régebben száműzöttek megkegyelmezése is, de nem nyert szavazattöbbséget, mivelhogy az általános amnestiába nem merték bele foglalni Alkibiadest, de kizárni sem akarták belőle, mert mindekkoráig határozott nyilatkozatot még nem tettek sem felőle, sem a perzsák pénzbeli támogatása felől. Ellenben elküldtek Dekeleiába Agis királyhoz, tudósítván őt a történtek felől, és kifejezték egyszersmind reménységöket, hogy most már több bizalommal viseltetnek majd a lakedaemoniak Athén iránt, és hajlandóbbak is lesznek talán vele egyességre lépni. A dicsőségvágyó király azonban másképp akarta fölhasználni az athéni forradalmat. Azt hitte, hogy

csupa zavar a város, és összevonván csapatait, támadást intézett ellene. De visszaveretett, úgy hogy már a második követséget barátságosabban fogadta, és ugyancsak az ő biztatására Spartába is elindúlt nyomban egy követség, hogy megkösse a békét a négyszázas tanács nevében.

De legnagyobb figyelmére a flottát méltatta az új tanács. Mert joggal tartottak tőle, hogy az itteni polgárság ragaszkodik majd a legszivósabban az ősi alkotmányhoz. Azért, mihelyt elfoglalta székét a tanács, azonnal útnak indította tíz megbízható emberét, hogy nyugtassák meg a hadsereget, és iparkodjanak elcsitítani minden támadható ellenmondást. Igyekezzenek meggyőzni a katonákat, hogy az egész reformnak nincs egyéb czélja, mint hogy kisegítse az athénieket a hinárból, hogy nincs a nép ellen irányozva, a miről kezeskedik az is, hogy van egy gyülésező testület, a mely 5000 polgárból áll, és a mely képviselője az egész község souverain jogainak. És ezelőtt is csak nagy ritkán voltak népesebbek a gyülések. De még mielőtt bevégezhette volna a tíz bíztos feladatát Samosban, megérkezett az állami Paralos hajó, és olyan híreket hozott, hogy ilyenekre a négyszáz még a legrosszabb esetben sem mert volna számítani.

Arra ugyan el voltak készülve, hogy lesznek majd zavargások a táborban, és hogy érkeznek majd hozzájok tudósítások holmi nehézségekről, a melyek ellenök támasztattak, de most azt vették hirül, hogy terveik Samosban (461. l.) végképen dugába dőltek. Legkeservesebben Leon és Diomedon ban csalatkoztak, mert a mikor rájok bizták a hadvezéri tisztséget, azt hitték, hogy egészen leköteleztek őket magok iránt. Ámde ez a két férfiú, noha aristokratikus érzelmű, de azért alkotmányhű és hazafias athéni volt. Egyesülten Thrasybulosszal, egyik trierarchesszel, és Thra-

sylosszal, egy tekintélyes athéni polgárral, a ki ez időben csak mint egyszerű közharczos volt szolgálatban, és még más egyéb szabadságszerető férfi támogatásával meghiusították az összeesküvést, a melyet Peisandros Athénba való másodszori elutazása előtt szőtt Samosban. A samosiakat ugyanis az oligarchák ellen, a kiket Peisandros azok közül toborzott, a kik még egy évvel ezelőtt az aristokraták ellen harczoltak (444. l.), hathatósan támogatták, az összeesküvőket legyőzték, és elküldték a Paralost, vigye meg a győzelem hirét Athénba, hogy a polgárok meg ne tántorodjanak alkotmányhű érzületökben.

Rémület szállta meg a tanácsot, a mint a hajó legénységétől, a mely maga is részt vett az összeesküvők levereténében, meghallotta, minő szellem uralkodik a táborban. Most aztán erőszakoskodni kezdtek; nehányat a hajós legények közül börtönbe vetettek, másokat meg eltávolítottak a hajóról, és mielőtt a városba jöhettek volna, egy más hajón elküldték őket Euboeába szolgálatra. Mert egyelőre legalább a városban titokban akarták tartani a samosi eseményeket, valamint az otthon történteket a hadsereg előtt.

De ez sem sikerült nekik. Mert a Paralos kapitánya, Chaireas, elég ügyes volt, és megszökött előlök. Visszatért Samosba, és ámbár nem volt alkalma megvizsgálni a város állapotát, és kitudni az oligarchák czéljait, mindamellett részletesen és itt-ott túlozva leirta az athéni rémuralmat. Hogy itt a polgárok már nem biztosak életök és a nők becsületök felől. Hogy nem rettennek vissza semminemű erőszakosságtól, sőt már azon törődnek, hogy elfogják a hajós legénység honmaradt családjait, így akarván kényszeríteni a hadsereget az engedékenységre. Ezen a hajós legénység annyira dühbe jött, hogy nyomban rátámadott volna azokra,

a kiket gyanúba vett oligarchikus érzelmeikről, ha közbe nem vetik magokat Thrasybulos és Thrasyllos. Ezek azonban meggyőzték őket a felől, mennyire fontos rájok nézve, hogy szemben a közel ellenséggel békében és egyetértésben maradjanak egymás közt. Megegyeztek tehát, és ünnepélyes esküvel megfogadták, hogy híven megmaradnak az alkotmány mellett, a háborút Sparta ellen bátran folytatják, és a négyszázat a haza ellenségeinek tekintik. Kezet fogtak velök a samosiak is. Tehát két Athén volt most egyszerre. Tulajdonképen a hadseregnek volt joga magát az igazi Athénnak mondani, mert a katonák voltak a nép legjava. Nem ők pártoltak el Athéntól, így szóltak, hanem Athén pártolt el tőlök, és nem a falak és kikötők képezik a várost, hanem a polgárok, míglen igaz athéni emberhez méltón gondolkoznak és cselekesznek.

A hadsereg, mintha csak maga volna az állam, úgy rendezkedett. Népgyülést tartott; a szövetségesek adóját magának követelte, új választást tett, és eltávolítván a gyanús embereket, teljesen megbízható férfiakra ruházta a hadvezéri tisztséget. Thrasybulost és Thrasyllost tették meg hadvezéreiknek, és most, hogy két ellenséggel is szemben álltak, még szorosabbra fűződött köztök az egyetértés, és harczi bátorságuk megerősbödött és emelkedett. Bizalommal néztek a jövő elé, ámbátor szülővárosuk cserben hagyta őket, mert voltak fegyvereik és hajóik, hogy azon esetre, ha hazájokba nem lehet visszatérniök, új hazát alapíthassanak maguknak.

Azonban kemény munka várt a hadvezérekre, mert nekik kellett igazában a jövendőről gondoskodniok és az eszközökről, mikép lehetne valóban sikert aratniok. Thrasybulos volt az első ember a táborban. Az alkotmánypártot

ő egyesítette legeleve, ő adta meg neki az erejét és erkölcsi hatalmát. Még ennél is nagyobb dicsőség várt reá, a lehető legnagyobb dicsőség, ha sikerül megszabadítania szülővárosát a bitor párturalomtól, ha visszahódíthatja Athént önmagának. De rendkivüli nehézségek álltak vele szemben, és ezeket pusztán a sereg lelkes bátorságával lehetetlen volt leküzdeni. Az ión tengert nem volt szabad odahagynia, csak azért, hogy megindítsa a polgárháborút Athénban, de meg a négyszáz garázdálkodását sem nézhette el sokáig, mert borzasztó károsak lehettek halogatása következményei. Körül voltak véve mindenünnen az athéniek ellenségeiktől, és mégse támadhatták meg egyiket sem; csak egy hazájok volt már, és ez a flotta, de már ez sem volt úr a tengeren; mert a peloponnesusiak hajóhada új itáliai és siciliai szövetségeseivel szintoly erős volt, mint az övéké, és amellett a fönicziaiak bármely pillanatban előtörhettek leshelyökből, pedig ha ők is egyesülnek a peloponnesusiakkal, az ellenségé az aegaei tenger. Az a bátorság, a mely Kimon idejében lelkesítette az attikai hajók legénységét, a mikor csak azt kérdezték, hol az ellenség, és nyomban föl is keresték, akármely kikötőben volt, mert biztosra fogták győzelmöket, ez a bátorság oda volt már, és maga Thrasybulos sem termett olyan hősnek, hogy képes lett volna még másokban is a győzelem iránt bizalmat ébreszteni. De nemes lelkülete igaz szeretetével szerette hazáját, és ez annyival is nagyobb érdeme, mert kiválik a fondorkodó árulók környezetéből.

Látta, hogy a jelen helyzetben csak rendkivüli eszközök segíthetnek, és volt elég önmegtagadása, hogy mást, magánál alkalmasabb embert keressen a helyére, és ez a másik Alkibiades volt. Kétségtelen, hogy jól is-

merte ő Alkibiades minden hibáját, és nemes lelkületében bizonyosan inkább visszariadt tőle, mint akárki más. Mindamellett tudta méltányolni nagy tehetségét is, és tudta azt is, hogy a négyszázat semmi sem fogja annyira elcsüggeszteni, mintha hírét veszik, hogy Alkibiades visszatért a hadsereghez. Hogy pedig valaha egyesüljön ez a bitorlókkal, arra gondolni se lehetett. És ha Alkibiades meg fogja feszíteni minden erejét, hogy boszút álljon szülővárosa külés belellenségein, a kik különben neki is ellenségei, akkor olyan fordulat állhat be a helyzetben, a minő máskép sohasem. Mert végűl mégis csak a tehetetlen és elpuhúlt Tissaphernes volt ura a helyzetnek, és a ki viszont rajta uralkodik — és ezt, bár némileg helytelenűl, föltették Alkibiades felől — a kinek tanácsára akár kiküldi a flottáját, akár visszatartja, a zsoldot kifizeti vagy megtagadja, az a leghatalmasabb ember egész Görögországban. A hadsereg természetesen gyűlöletes hangúlattal volt Alkibiades irányában. Hallani sem akart senki felőle, mert ő kezdte meg az oligarchákkal az alkudozást, és ő ösztönözte őket alkotmányellenes összeesküvésükre; de Thrasybulos mindannyiszor visszatért terveire, úgy hogy elvégre megbízta őt a sereg, hogy hívja vissza a száműzött férfiút.

Erre várt csak Alkibiades. Ügyes cselszövényeivel a maga kezébe egyesítette az attikai politika szálait. Az oligarchákat csak rá akarta szedni, azért lépett velök érintkezésbe; az alkotmány megváltoztatásán csak azért fáradozott, hogy a felzaklatott városnak szüksége legyen reá, hogy egy nagy és dicső ügy kivívására térhessen vissza, a szabadság harczosakép léphessen töl, és a kényúri párturalmat, a melynek tarthatatlansága felől különben már rég meg volt győződve, megbuktathassa, ő, a kit olyany-

nyiszor vádoltak kényúri törekvésekkel. Vonakodás nélkül követte Thrasybulost, a ki most visszavonult, Alkibiades kezére bízván a haza üdvét.

Négy évi távollét után tehát (411. április havában) megint polgártársai körében volt Alkibiades. Kedvezőbb viszonyok közt a mostaniaknál soha nem térhetett volna vissza. Mert itt Samosban a hazai emlékek elhomályosodtak; legveszedelmesebb ellenségei az oligarchák és a papok távol voltak, az összegyűlt katonák viszont egyetértők, lelkesültek és engedékenyek; mindnyájok gondolata csak a jelenen függött, és Alkibiades annyival is könnyebben megegyezhetett velök, mert ő a száműzött olyan emberekhez beszélt, a kik magok is meg voltak fosztva hazájoktól. És Alkibiades rendkivül ügyesen fölhasználta a helyzetet. Meghódította polgártársai szivét, keseregvén sorsa fölött, hogy ily sokáig kerülnie kellett hazáját, és fölélesztette bátorságukat, előadván nekik Perzsiában és Spartában tett tapasztalatait, és hogy ezek nyomán mit tart ő Athén jövője felől. De különösen azt hangsúlyozta és pedig tulozva a valót, milyen rendkivüli az ő befolyása Tissaphernesnél, hogy már egészen megnyerte őt Athén javára, és hogy olyan rajongó barátjuk, hogy kész volna még butorait és szőnyegeit is eladni, ha más módon nem birna pénzt szerezni számukra. És a flottáját is rögtön rendelkezésökre bocsátja, mihelyt lesz valami biztosítéka az iránt, hogy teljesen megbizhatik bennök.

Az athéniek mindent készpénz gyanánt vettek, a mit csak mondott nekik Alkibiades, vagy gyaníttatott velök. Megválasztották főhadvezéröknek, korlátlan hatalmat adtak neki, azt hitték, hogy az ő vezetése alatt minden könnyen sikerül majd nekik, és első próbául mindjárt a négyszáz

megbuktatását követelték. Alkibiadesnek ugyan, ha enged a sereg ostromló kívánságának, a legszebb alkalma nyilt volna bosszút állnia gyülölt ellenségein. Ámde a samosi hajóállomást odahagyni nagy veszedelemmel járt volna, minthogy a spartaiak aprilis óta már megint Miletosnál állomásoztak. Másrészt meg nem is volt kedve most hazatérni, mert tudta, hogy okvetetlenül irtózatos bonyodalmak támadnának hazatéréséből. Másforma hazatérés járt az ő eszében, de ehhez még meg kellett tenni a szükséges előkészületeket. Tehát mindjárt eleve azzal bizonyította be szellemi felsőbbségét, hogy meggátolta a sereget a hazatérésben ; ez volt első hadvezéri tette, a mely sok más bűnét jóvá tette, és a melyért még a legszigorúbb bírák is Athén megmentőjének dicsőítették. Ez az ember, a kiben féktelen önzés uralkodott, most elnyomta szenvedélyét az állam érdekében, és ezt olyan időben tette, a mikor a pártdüh kíméletlenül föláldozott mindent a maga céljaiért. Hasonló bánásmódban részesítette az oligarchák követeit is, a kik végre nagy sokára, miután jó pihenőt tartottak Delosban, elmerészkedtek a táborba. Megőrízte őket a katonák haragjától, mindazt, a mit megbizatásukhoz képest az államcsíny mentségére elmondhattak, zavartalan el hagyta velök mondatni, és végül azzal a kijelentéssel bocsátotta el őket, hogy tekintve a mostoha viszonyokat, ő maga is szivesen beleegyezik a megtakarításokba, és elfogadja a szavazatképességre vonatkozó reformot is, de csak azon föltétellel, ha rögtön leköszön az új tanács, és a régi ötszázas hatóság visszahelyeztetik tisztségébe. Ügyes számítás nyilatkozik e szavaiban is. Mert úgy tűnt föl most, mintha a pártok kűzdelmének ő csak részrehajlatlan szemlélője volna, és mintha egyedűl ő volna képes a kibékűlést léte-

síteni. Azonfölül ajánlataival még a kormánypártot is megoszlatta, úgy hogy idővel önmaga aláásta uralmát.

Kis-Ázsiában pedig egészen megfelelő volt az állása kívánságai és jelleméhez képest. Mert misem hízelgett annyira hiúságának, mint ha tündökölhetett azzal a tehetségével, hogy a legkülönbözőbb dolgokat is egyesíteni tudja a maga személyében, hogy a szabadság hőse és egyúttal a perzsák barátja, hogy Tissaphernes udvarában is az első ember, de meg az athéniek táborában is. Polgártársai előtt a satrapa barátságával dicsekedett, és viszont mint az athéniek főhadvezére ezzel szemben is máskép léphetett föl mert most már árthatott is neki, meg használhatott is, ha úgy akarta. Azonfölül a perzsák és a spartaiak közti viszonyra lényeges befolyással volt már maga Samosba menetele is. Mert a spartaiak egészen megzavarodtak Tissaphernesen, látván, hogy legbizalmasabb barátja az athéni flotta élén áll, és amellett fönn áll a régi viszony közöttök. A kiknek a peloponnesusi táborban volt még egy csepp becsületérzésök, azok mindannyian iszonyúan föl voltak ingerelve Tissaphernes és Astyochos ellen, és ez utóbbit már nyiltan árulással vádolták. Agis, a király, legalább tett egy kísérletet, hogy hasznára fordítsa az athéni zavarokat; de Astyochos flottájával, a mely azóta már 112 gályára fölszaporodott, azon szín alatt, hogy vár a fönicziai hajóhadra, az egész időn át tétlenül vesztegelt, és a mi kisebb vállalatba belekapott, azok is teljesen meghiusúltak. A seregben teljesen felbomlott a fegyelem; a tengernagyot nyiltan káromolták; de legdühösebbek a szövetségesek voltak, különösen a syrakusaiak és Hermokrates, a ki iszonyúan boszankodott Sparta gyalázatos magaviseletén. Nem törődtek már semmit Tissaphernesszel sem, és nyugodtan

elnézték, mint rohanják meg a miletosbeliek a várat, a melyet városukban emeltetett. Erre Tissaphernes maga lement ugyan a déli partvidékre, hogy fölhozza flottáját, a mely 147 hajóval Pamphylia előtt állomásozott, de korántsem volt szándékában, hogy a peloponnesusiak rendelkezésé bocsássa, valamint nem jutott eszébe helyettesének sem, hogy kifizesse nekik szerződésileg megszabott zsoldjokat. Ilyenek lévén a viszonyok, az athéniek zavartalan biztosságban voltak; a tengeren már megint úrnak érezték magokat, és Alkibiades úgy be tudta rendezni a dolgot, hogy minden sikeröket az ő befolyásának kellett tulajdonítaniok.

Időközben a külföld is mindinkább a samosi Athént ismerte el az igazi Athénnak. Argosból követek érkeztek, önként felajánlván városuk támogatását. A Paralos állami hajó legénysége szállította őket. Ezeket az oligarchák büntetésből áthelyezték egy szállító hajóra, a melynek Euboeánál volt az állomása (470. l.). Itt kapták a parancsot, hogy a békekövetséget, a melyet Agis király ajánlatára küldtek, szállítsák át Spartába. Három férfiúból állt a követség, mind a hárman, úgymint Laispodias, Aristophon és Melesias, valószinűleg a Thukydides (463. l.) fia, a bitorlók föltétlen híveik voltak. Hogy mi vitte a tanácsot erre a gondolatra, hogy ép a Paralos embereivel fölszerelt hajót választotta erre a küldetésre, vajjon puszta hanyagságból, vagy azért történt ez a dolog, hogy boszantsák a szabadelvű legénységet, azt nehéz eldönteni. Annyi bizonyos, hogy nagy hibát követtek el ezen eljárásukkal. Mert a paralosiak fölvették ugyan a követeket, de a mint Argos közelébe értek, kijelentették, hogy a város kormányától elpártoltak, megkötözték a

követeket és kiszolgáltatták őket az argosiaknak. Innen azután az argosi követekkel eleveztek Samosba, a hol bajtársaik nagy diadallal fogadták őket. Mindenféle esemény közreműködött tehát a sereg bizalmának a megerősítésére, még mielőtt tényleg hozzá is fogtak volna valamihez, és e szerencsés fordulat egész dicsősége egyedül Alkibiadesre háramlott, olyannyira, hogy a samosiak a Hera temploma előtt még szobrot is állítottak neki a városban, hogy visszatértének örömnapja örök emlékezetben maradjon [177]).

Athénban időközben egészen más fordulatot vettek az ügyek semhogy az oligarchák képzelték volna első sikereik után. Alig foglalták el ugyanis székűket az új tanács tagjai, és rögtön kitünt, mily kevéssé illenek össze ezek a férfiak, a kiknek a feladata az volna, hogy legnagyobb veszedelmében kormányozzák az államot, és a kiknek bizonyságot kellene nyujtani affelől, hogy egyedül csak az ő módszerök és elveik szerint lehet jól kormányozni az államot. Meggondolatlanul és hevenyében választották meg a tanácsosokat; szándékosan úgy intézkedtek, hogy necsak az összeesküvők, hanem, hogy ne ríjon ki annyira a párturalom, mások is belekerüljenek a tanácsba, és különösen Phrynichos fáradozott ernyedetlenül, és nem sajnált sem rábeszélést, sem cselfogást, csakhogy becsületes embereket is megnyerhessen, és akaratuk ellenére is bünrészesekké tehesse őket az államcsínyben. Pedig erősen csalatkozhattak e részben, a mint kitűnik abból a kudarczból is, a melyet Leon és Diomedon megválasztásával vallottak.

Sokan az új tanácsosok közül tulajdonképen csak az

uralkodás megkezdésekor vették észre, mi czélban járnak el az újítás szerzői, és átlátták azt is, hogy lehetetlen nekik azokkal egy húron pendülniök. Legnagyobb hatással azonban a Samosból visszatérő követek híradása volt. Mert azáltal, hogy a hadsereg egyértelműleg az alkotmány mellett szólalt föl, a városbeli kormány bitorlónak volt bélyegezve, és Alkibiades is ott állt a sereg élén, pedig sokan csak azért nyugodtak bele az alkotmány megváltoztatásába, hogy ő visszatérhessen, és egyedül az ő kedvéért rótták magokra és a polgárokra ama keserves áldozatokat. Csak most látták, mily galádul elámította őket Peisandros. A fegyveres polgárság bölcs mérséklete, noha tőle függött a város sorsa, nyugalma és kötelességérzete, a melylyel állomásán Samosban kitartott, Alkibiades okos felelete — mindez közreműködött, hogy az ingadozók a párttól teljesen megváljanak. Most már észretértek ugyanis, hogy mindazt a hasznot, a melyet az alkotmány módosításából vártak, igazságosabb és sokkal biztosabb módon is elérhették volna, hogy tulajdonképen csak egy hazaáruló párt eszközei, és minthogy e szereplésökben dicsőségvágyuk sem nyert kielégítést, a tanács kebelében a kezdetleges véleménykülönbség nyilt szakadássá fajult. Egyik fele szeretett volna engedni, viszont sokan, a kik már messzire mentek, a veszedelem növekedtével egyre nagyobb szigorúságot és kiméletlenséget akartak volna alkalmazni; az egyik rész szivesen egyengette volna magának az utat, hogy kieviczkélhessen a kinárból, a másik pedig minden áron megakarta tartani uraságát.

A vitatárgyak egyike az ötezer polgár egybehivása volt. A mérsékeltek azt kívánták, hogy teljesítsék végrevalahára a törvényt, mert mindaddig, míg ez meg nem

történik meg, az athéni állam jóformán csak erőszakon alapszik; amazok ezt a veszedelmes lépést minél messzebbre szerették volna elhalogatni, mert féltek, hogy izgatottságot támaszt, és megoszlatja a kormány hatalmát. Ők szükségesnek tartották, hogy az állam még egy ideig úgy szólván ostromállapotban maradjon. Épen e czélból toborzották külföldi íjjasaikat is, rendesen Iberiából. E vad kinézésű barbárokról megemlékeznek az egykorú komoediaírók is, és uralmuk ugyancsak ezek miatt tűnt fel leginkább hasonlónak a tyrannishoz. Elhelyezték őket a felső és alsó városrész legnevezetesebb pontjain, és ez erőszakos rendszabályhoz mérten űzték aztán az igazságszolgáltatást és a rendőrséget. A szabad gyülekezés, szólás és tanítás joga fel volt függesztve, és a fanatikusok (359. l.), a kik jó nagy számban ültek a tanácsban, felhasználták a kedvező alkalmat, és ujra megindították vallási üldözéseiket. Talán ez időtájt esett az is, hogy Perikles barátját, az agg Protagorast »Az isteni dolgokról« cz. könyve miatt vád alá fogták; ő maga kénytelen volt megszökni, és könyve kézre került példányait nyilvánosan elégették a piaczon [178]).

A nyilt szakadás különben a tanácsban akkor történt meg, mikor a Piraeusban az oligarcha vezérek indítványára egy erőd építésébe fogtak. Éjszak felől ugyanis a sziklás Eetioneia félsziget nyulik be a kikötőbe, úgy hogy innen egy csekély őrség is teljesen megakadályozhatja a ki- és bevitelt. Ezt a félszigetet most fallal vonták körül, még pedig úgy, hogy belefogták a gabnacsarnokot és a piaczot is. Ez építkezések okául ők magok ugyan azt hozták föl, hogy meg akarják védelmezni a kikötőt a samosi sereg esetleges támadása ellen, de már eleve is hire járt, hogy az erődöt csak azért építik, hogy peloponnesusi csapatokat

fogadhassanak bele. A dolog annyira fejlődött, hogy egészen különváltak a mérsékeltek az összeesküvés vezéreitől. Ők Theramenes és Aristokrates, emezek meg Phrynichos, Peisandros, Antiphon, Aristarchos és Kallaischros köré sorakoztak.

A két párt ez időtől fogva egymás ellen küzdött, és küzdelmök természetes következménye az volt, hogy a dühösebb oligarchák, veszély fenyegetvén őket minden oldalról, a hadsereg, a polgárság és végül saját hivataltársaik részéről, egyre kétségbeesettebb fegyverekhez folyamodtak. Egyetlen menedékök most már csak Sparta volt, és ámbár nagyon szerették volna Athén függetlenségét megtartani, mindamellett el voltak tökélve, hogy ha máskép nem, hát peloponnesusi katonák védelme alatt, de mindenesetre uralkodni fognak. Mert pártjok uralma volt nekik a fődolog. Antiphon, Phrynichos és Archeptolemos elmentek tehát személyesen alkudozni Spartába. Hire nem terjedt ottani müködésöknek, de annál rosszabbat gyanítottak titkos egyességök felől, különösen minthogy egy flotta készen állt már Lakonia kikötőiben.

Az ellenpárt sem képes továbbra is tartózkodni; mozognia kell, mert el van veszve ő is, ha elkészül az erőd, és sikerül az árulás. Nincs más mód, ha meg akar menekülni, a nép pártjára kell áttérnie. Tehát magok az új tanács tagjai szervezik az ellenforradalmat; titkos gyülekezeteket tartanak, és eleve is kiszemelik az áldozatokat, a melyeknek el kell esniök a bosszúlihegő polgárság kielégítésére. Az első köztök Phrynichos.

Alig hogy visszatért a gyűlöletes követségből, egy estve a tolongó sakaságtól telt piaczon, közel a városházához, megöletett. A tettes megszökik, de czinkosa Apollo-

doros elfogatik. Mind a ketten azok közűl a zsoldosok közűl valók voltak, a kiket a négyszáz toborzott; tehát bennök sem lehetett többé megbizniok, mert már ezek egy részét is kibérelte az ellenpárt. Apollodorost, ambár kinpadra vonták, nem birták kényszeríteni, hogy kivallja megbizóit, de annyit megmondott, hogy sokan vannak az összeesküvők, és hogy gyüléseiket a rendőrség főtisztjeinél és egyes polgárok házaiban szokták megtartani. Ez a vallomás megrémíti az oligarchákat, és nem mernek határozattan fellépni. Néhánya titkon megszökik a városból, a többiek meg nem tudják, mihez fogjanak; még szigorubbá tenni az erőszakos intézkedéseket immár lehetetlen. A mérsékeltek viszont ép ez oknál fogva még elszántabban fognak a munkához; már nem szorúlnak a titkolózásra; egyesűlnek a polgársággal, és készülődnek a nyilt felkeléshez.

A jeladás hozzá a Piraeusban történt. Az erődítés épitésére Eetioneiába kirendelt polgári katonaság fellázad, és parancsnokát Aristoklest elfogja; Hermon, Munychia őrségének kapitánya, hozzájok csatlakozik, úgy hogy az egész kikötő-város fegyverben áll a négyszáz ellen. A tanácsban még találkoznak némelyek, a kik erőszakot kivánnának alkalmazni, de a többség megfelelőbbnek tartja a békitő eszközöket, és rá hagyja magát beszélni Theramenestől, hogy őt küldjék ki biztosnak az ügy megvizsgálására. Elmegy, meghallgatja a csapatok sérelmeit, igazságosaknak találja, és maga is átpártol a fölkelőkhöz a már félig kész erőd lerombolására. Nyiltan kimondják tehát a kormánytól való elpártolásukat. A munychiai szinházban gyülést tartanak, és azután rendbe sorakozva, bevonúlnak a városba. Itt fegyvereikkel fölállnak az Anakeionban, a Dioskurok szent udvarában, a mely a várhegy lábánál, a város

istenasszonyának a temploma mögött terült el. Ugyanezen a helyen esküdött meg mindegyikök még ifjú korában, hogy a hazát szárazon és vizen meg fogja tartani teljes épségében, és hogy a város törvényeit mindennemü támadás ellen életével is meg fogja védelmezni.

Ezen esküjük emléke most csakugyan nagylelkü mérsékletre késztette őket. A város sorsa kezökben volt, a tanács, nem lévén semmi hatalma, föltétlenül kényökre bízva, és ők mégis elfogadták követeit, a kik átjöttek hozzájok a tanácsházból, és kérve kérték őket egyenkint, hogy ne zavarják meg a rendet és nyugalmat, sőt még arra is ráálltak, hogy a tanács folytassa még egy ideig a kormányzást, de oly föltétellel, hogy rögtön összehivja az ötezer polgárt, és kiegészíti magát közülük. [179])

Ez intézkedések foganatosítására a polgárság már gyülésbe is volt rendelve, hogy helyreállítsa megint valahogy a város egyetértését és nyugalmát. A kitűzött órára együtt volt a nép a szinházban, és várta a tanácskozás megnyitását, hogy majd visszaállítja Athén szabadságát, — midőn egyszerre csak hire terjed, hogy egy 42 gályás flotta Megara felől körülhajóz Salamis körül. Iszonyú volt a réműlet, mindannyian azt hitték, és nem egészen alaptalanúl, hogy ez az a flotta, a melyről Theramenes azt beszélte nekik, hogy egyetért a négyszázas tanácscsal, és lélekszakadtából rohantak fegyvereikért, majd meg a Piraeusba, hogy megvédelmezzék a külső és belső ellenség ellen. Nyomban felszálltak a már készen álló hajókra, néhányat meg a partról bevonszoltak a kikötőbe, megszállták a falakat és elzárták a bejáratokat. Agesandridas azonban, a spartai tengernagy, elevezett a kikötők mellett; tehát megszabadúltak az első veszedelemtől.

De csakhamar fölismerték, hogy más oldalról fenyegeti őket a baj. Ugyanis a flotta Sunionnál bekanyaradott, és egyenest Oroposnak tartott. Euboea forgott tehát veszedelemben. Újra a hajókra rohantak tehát az athéneiek; lélekszakadtából úgy a hogy összeállítottak egy hajórajt, és vezérletét Thymocharesra bízták, meghagyván neki, hogy siessen egyesülni a többi hajókkal, a melyek az euboeai tengerben vesztegeltek. Eretriánál egyesültek a hajók, számra nézve harminczhatan; az ellenség szemben velök Oroposnál állomásozott. Eddigelé még minden a legjobb rendben volt; és az athéniek égtek a harcz vágyától. De szerencsétlenségökre itt is ellenségeik voltak minden oldalról. Az eretriabeliek áruló szándékban jártak. Mikor tehát az athéniek a szükséges élelmet be akarták vásárolni, a tengermelléki piaczot egészen elhagyatva találták, és messze távolba kellett rohanniok, hogy megszerezhessék valahogy hacsak betevő falatjokat is. Így történt, hogy az induló jeladásra nem volt a helyén teljes számban a legénység, és csak nagy rendetlenűl mehetett a flotta az ellenség elébe, a mely az eretriaiak jeladására megindúlt a támadásra (411. júniusban). Mindamellett bátran helyt álltak az athéniek a csata kezdetén, de végre is engedniök kellett, és visszaüzettek a tengerpartra. Az Eretriába menekűlteket legyilkolta a lakosság; 22 hajó az ellenség kezébe kerűlt, és néhány nap múltán elvesztette Athén az egész szigetet minden kleruchia-telepítvényével egyetemben. Pusztán csak Oreos, a régi Histiaia (III. 225. l.) maradt meg, mert csupa athéni polgárból állt a lakossága. [180])

Hire terjedvén Athénban az euboeai csatának és következményeinek, általánossá vált az elcsüggedés. Még a

legmerészebbeknek is lelohadt most a bátorságuk, mert ez a szerencsétlenség sokkal nagyobb volt még a siciliai vereségnél is. Maga Euboeára is jobban rászorúltak az athéniek, mint akár a magok telkeikre; azonfölül nem volt most már se pénzök, se hajójok, se katonájok; a hadsereg szakadásban volt a polgársággal, maga a város egyenetlenségben, a tanács egyetértő az ellenséggel, és Agis fenyegető állásban szemben a várossal. Mit is várhattak tehát egyebet, mint hogy Agesandridas rögtön megjelen a Piraeusban? És akkor lehetetlenség a várost sikeresen megvédelmezniök, ha egyidejüleg megtámadják őket Dekeleiából is. Minden jel arra mutatott, hogy mégis sikerűlnek majd az oligarchák áruló tervei. Mert a legjobb esetben is, ha már segítségére akarna is jönni a városnak a samosi hadsereg, a legvalószinűbb számítás szerint későn kellene megérkeznie; ha pedig Samost odahagyják, elveszett Iónia és az egész Hellespontos, és vele együtt oda Athén egész urasága, oda a birodalom és a város egyetemben. Szóval, az athéniek el voltak készűlve a legvégső veszedelemre.

De az ellenség nem mozdult. Elmámorosították a sikerei olyannyira, hogy nem volt képes őket fölhasználni. Agis és Agesandridas még csak nem is gondoltak rá, hogy vállvetve kellene működniök, és nem zavarták a polgárságot, miglen magához térhetett első ijedtségéből. Az athéniek tehát ujra hadi lábra állítottak húsz hajót kikötőik védelmére, és aztán egész komolyan hozzáfogtak belügyeik rendezéséhez. Érezték ugyanis, hogy mindaddig lehetetlen lesz kieviczkélniök mostani bajaikból, a mig otthon nem csinálnak rendet, és a törvényes alkotmányt helyre nem állítják.

Rövid váratva az euboeai szerencsétlenség után, úgy

június közepe táján, a polgárság megint összegyűl a Pnyxen, a honnan eddigelé számüzte őket a kényuralom. Nyugodtan, de elszántan és nyomatékosan folyt a tanácskozás. A tanácsot letették, és a főhatalmat megint visszaadták a népnek, de nem az egész tömegnek, hanem az oligarchák módjára egy képviselő-testületnek, a melybe csak a gazdagabb polgároknak lehetett bejutniok. Minthogy azonban az ötezer lajstroma még össze sem volt állitva, és halasztani már a dolgot nem lehetett, azt határozták, hogy valamint más államokban szokás, azok nyernek teljes szavazó jogot az athéni polgárok közül, a kik saját költségökön képesek teljes fegyverzetben a táborban megjelenni. Az »ötezer« elnevezés ilyformán tehát nem volt nagyon pontos, de megtartották, minthogy hozzászoktak már az utóbbi időben. Kimondták továbbá, hogy e naptól fogva megszűnik mindennemü fizetés bárminő polgári hivatalos állásért vagy szolgálatért, és hogy ez a határozat nem ideiglenes, hanem alapföltétele az új államrendnek. A polgárságot pedig ünnepélyesen megeskettették reá. Az új alkotmány tehát egészben véve az aristokratia és demokratia bölcsen egyesített keveréke volt, Thukydides itélete szerint a legjobb kormány-forma, a melylyel az athéniek valaha birtak. Ugyan ekkor Kritias inditványára Alkibiades visszahivatását is elhatározták, és követséget menesztettek Samosba a hadsereg kibékítése czéljából. A polgárság többszörösen is összegyűlt még, hogy folytassa megkezdett munkáját. Uj tanácsot választott és egy törvényhozó bizottságot, megbizván ezt, hogy hozzon rendet a megzavart nyilvános jogi állapotokba, vizsgálja át az alkotmányt, és alakítsa át minden tételét a megváltozott viszonyokhoz képest. A munka befejezésére négy hónapi határidőt szabtak nekik [181]).

A legbefolyásosabb ember a városban ez időtájt Theramenes volt. Aristoteles, a ki pedig szigorú volt itéletében, Athén legeslegjelesebb polgárai közé sorozza, és bizonyára nem csupán azért, mert hathatósan közreműködött a körömszakadtáig elszánt oligarchák megbuktatásán, hanem legfőkép azért, mert bukásuk után a szenvedélyeket, a melyek kitörésök esetén végveszedelemre sodorták volna az államot, féken tudta tartani, mert meg tudta békíteni a községet, és olyan kiváló sikerrel, a minő úgy szólván páratlan, vagy csak a legritkább esetek közé tartozik az államok életében.

Meghiúsúlt az államcsíny. A polgárok legdrágább kincseit, törvényes egyenlőségöket, a lelkiismeret és a szó szabadságát, állami függetlenségöket orvúl megtámadták és ők mégsem esnek a másik szélsőségbe, nem támasztanak, véres és bosszúlihegő reákcziót, sőt inkább visszaszerezvén törvényes hatalmukat, ámbár rútúl megcsalattak és keserves bántódásokat kellett eltűrniök, annyi önuralmat tanúsítanak, hogy még ellenfeleik terveiből is kiszemelik a használhatót, és ugyancsak ennek alapján intézkednek új rendezésökben. Tekintetbe véve azt, hogy hasonló körülmények között más államokban, mint például Argosban avagy Kerkyrában, mily fékeveszetten dühöngött a pártszenvedély, el kell ismerni, hogy az athéni nép soha bölcsebben és józanabban nem viselte magát. A városi nép magatartása, valamint a samosi hadseregé is, fényes tanúság arra nézve, milyen erkölcsi erő rejlett még mindig a polgárság java részében. A balszerencse szintén hozzájárult a maga részével, hogy újra föltámadjanak és újra megerősbűljenek az ősi polgári erények, és ha a polgárság e magasztos magatartása közvetetlen hatásával új bátorságra és erőre élesztette az államot, olyannyira, hogy még egyszer magá-

hoz tudott térni a sors eme borzasztó csapásai után, akkor méltán Athén legnagyobb jótevői közé sorozhatni azokat a férfiakat, a kik tanácsukkal támogatták és buzdították őket, legválságosabb helyzetökben.[182])

Minthogy pedig az átmenet az egyik alkotmányból a másikba csak lassan ment végbe, úgy hogy a legfontosabb intézkedések még az új rendezkedéskor is megmaradtak, képtelenség lett volna a négyszázas tanács kormányzatában való közreműködést bűnös cselekedetnek minősíteni. Hisz azok, a kik megmentették az államot, szintén tagjai voltak e tanácsnak! Ámde voltak a tanácsosok közt olyanok is, a kik valóságos hazaárulás gyanujába keveredtek, úgy hogy oktalanságnak vélték, ha ezekkel szemben is szemet hunynának. Néhány nyilvános vádlót rendeltek tehát, és vizsgáló bírókat választottak, a kik számadásra vonták a tanács valamennyi tagját. Sokat közülök teljesen fölmentettek. Azokat, a kik az idézés elől az ellenség táborába szöktek, köztök Peisandrost is, elitélték. Aristarchos is megszökött, de magával vitt még egy csapatot az iberiai ijjasokból is, és elment velök Oinoéba (58. l.), a melyet ép akkor a korinthosiak és a boeotiaiak ostromoltak. Az őrséget, a mely a kormány tagjának képzelte őt, elámította, hogy a vár egyesség utján átadatott a lakedaemoniaknak, és ily módon e fontos határvárat az ellenség kezébe juttatta. Később azonban utolérte őt a büntetés hazaárulásáért. A párt főemberei közül csak ketten álltak személyesen a törvényszék előtt, Archeptolemos és Antiphon; az egyetlen valamennyi között, a ki méltó személyes részvétünkre.

Ritka jellemű férfiú volt és mintaképe az attikai szellemességnek, páratlan mint szónok és mint az ékesszólás tanítója. Azért mindnyájan bámulták őt, a kik meg tudták

ítélni szellemi fensőségét, de a nép haragudott reá, mert nyersen és durván bánt az emberekkel, és mert mindig küzködött a közvélemény áramlatával. Ódon zamatu, méltóságos beszédei a demagógok handabandáinak, a melyek Kleon óta divatba jöttek, szakasztott ellentétei voltak, és ha valami közügyről szólt, mindannyiszor megtámadta a demokratia politikáját, a többi között különösen a szövetségesek ügyében (169. l.). Egyébiránt annyira utálta a népuralmat, hogy tartózkodott mindennemü hivatalos állástól. Mikor azonban beütött a siciliai szerencsétlenség, azt hitte, hogy most már megjött az ő ideje is, és azóta ő volt a tervezője az oligarchák forradalmi törekvéseinek. Tehát valamennyi közt a legbűnösebbnek neki kellett feltűnni.

Büszkébb volt, semhogy megszökjék, hanem elébe állt a törvényszéknek, és eszközévé lőn ily módon pártfeleinek, a kik az ő rovására megint visszaszerezhették elveszett népszerűségöket. A hadvezérek közt például, a kik a hazaárulás vádját emelték ellene, ott volt Theramenes, és Andron, szintén a négyszázas tanács egyik volt tagja, hozta be az indítványt, a melynek értelmében pörbe fogatott.

Az agg szónok még egyszer megfeszítette szelleme egész erejét, és bátran védelmezte az elveket, a melyek szerint cselekedett. A pör tárgyát legfőkép a legutolsó követség, a Piraeusban emelt erődítvények, továbbá az a kérdés képezte, minő összefüggésben állt az említett intézkedésekkel Agesandridas tengeri hadjárata. Antiphon remekül védelmezte magát, és beszédje »az alkotmány megváltoztásáról« általánosan bámult remekmü volt, de meg nem mentette. Azt a gyanút, a mely ama követséget terhelte, nem volt képes elnyomni, azonfölül egész élete ellene bizonyított és vádlói hivatkoztak még nagyapja magatartására is, a ki

a tyrannusok párthive volt, hogy egész családját úgy tüntethessék föl, mint a hol soha ki nem fogytak a haza és alkotmányellenes fondorlatokból. Hiába bizonyitotta, hogy a négyszáz egymással szolidaris kapcsolatban állt, és hogy e szerint, ha egyet elitélnek közűlök, el kell akkor itélniök valamennyit, vagy viszont mindannyit fölmenteniök. Mind hiába; őt és Archeptolemost halálra itélték, és átadták mind a kettőjöket a tizenegynek. Vagyonukat elkobozták, házaikat lerombolták, megtiltották, hogy attikai földben temessék el a hulláikat és családjaikat becsteleneknek nyilvánították. Az itéletet a tanács megelőző határozatával egyetemben leirták, és nyilvánosan kifüggesztették.

Igy mult ki a 411. év nyárán, az ol. 92, 2. kezdetén, a Pisistratidák bukásának századik évében az oligarchák négy hónapos kényúralma. Nem is jöhetett volna létre, ha nem tettek volna oly rendkivüli hatalomra szert a politikai klubbok, a mióta a Hermes-pör alkalmával először megpróbálkoztak erejökön, vagy ha nem álltak volna oly rendkivül tehetséges férfiak a szolgálatban, és nem kedvezett volna neki a vagyonosabb polgári osztály pillanatnyi hangulata. Fönn azonban még sem tarthatta magát, mert a nép java része erősen ragaszkodott az alkotmányhoz, mert a mi romja még fönmaradt Athén tengeri uralmának, pusztán a demokratia révén maradt fönn, és mert magában Athénban lehetetlenség volt az oligarchikus kormányforma mellett az állam becsületét is megőrizni.

A milyen ember Thukydides volt, nem becsülhette volna annyira Antiphont, ha kételkedett volna benne, hogy nem igaz és őszinte meggyőződésből cselekedett úgy, a mikép cselekedett. Antiphon merev theoretikus volt, és éles szemét annyira kápráztatták a népúralom gyógyíthatatlan

fogyatkozásai, hogy készebb volt hazája függetlenségét Spartának föláldozni, mintsem hogy elnézze, mikép sorvad el a demokratia mérgező hatása alatt. És hozzá hasonlók lehettek még többen is; becsületes emberek, a kik csupa kénytelenségből voltak hajlandók feláldozni Athén szabadságát és függetlenségét. [183])

De a legtöbb pártütő, a mint az utolsó tetteikből ki is tünt, nem volt egyéb, hanem haszonleső áruló, és kiki közülök uralomvágyból szivesen veszedelembe sodorta volna hazáját.

Ámbár rövid tartalmu volt és folyton ingadozó a rémuralom, mégse tűnt el egészen nyomtalanúl. Az állam hatalmi állásán gyógyíthatatlan sebeket ejtett, gyönge oldalait kitüntette ellenségei előtt, és Spartának alkalmat nyujtott, hogy kitudja párthivei erejét. Bent a városban ismét folyt a polgárok vére, ősrégi polgári házak leromboltattak, szégyenoszlopok emeltettek a rémuralom emlékére, egymást érte a sok hazaáruló pör és vagyon kobzás, és így el lőn hintve szerteszét a viszály magva, a mely ki is kelt azután nemsokára. Tolongó izgatottság fogta el az embereket, és nyakra-főre akarták most pótolni, a mit nyugodtabb napjaikban elmulasztottak. Igy aztán még a holtakat is törvény elé hurczolták, mert egészen igazolni akarták a gyilkosságot, a melylyel kezdetét vette a felkelés. Phrynichos lőn a pártütés bűnbakjává; az ő fejére halmozta most a polgárság azt a keserű gyülöletet, a melylyel az oligarcha kényuralom iránt viseltetett, pedig ő eredetileg határozott ellensége volt a lázadóknak, és később is csak a viszonyok sodorták őt táborukba. Védelmét is csak azon föltétel alatt akarták megengedni, hogy a meggyilkolt elitéltetése esetén maga a védő is elmarasztaltatik bűntettében. Minthogy pedig Phrynichost csakugyan bűnösnek találták a hazaáru-

lás vétkében, és csontjait kidobálták túl az ország határán, gyilkosait természetesen tyrannusgyilkosok és szabadság hősök gyanánt dicsőitették; fölvették őket a polgárságba, megajándékozták őket az elkobzott birtokokból, és tiszteletökre nyilvános emlékköveket emeltek; mintha a Harmodios és Aristogeiton honmentő merényletének akarták volna százados ünnepét megünnepelni. Az ügy végleges elintézése azonban huzamosabb időt vett igénybe. Mert nagyon sok mindenféle kétséges hírű ember jelentkezett, mintha ők is résztvettek volna az éjjeli gyilkosságban, és megkövetelték a magok részét a kitűntetésből és jutalomból. De sőt még a két főtettesnek, Thrasybulos és Apollodorosnak járó kitűntetések fölött is kemény vita támadt, úgy hogy rendkivüli bizottságot kellett tisztázására kinevezni, a mely végre a tizenkilenczedik hónapban Phrynichos meggyilkoltatása után, a 410. év márczius havában (92, 3.) az ügyet véglegesen elintézte.

Mindez csak szította a szenvedélyek lángját, úgy hogy sokat, a kik felől azt hitték, hogy az első vizsgálat alkalmával nagyon könnyedén megmenekültek, újra felelőségre vontak, és utólagosan megbüntettek, különösen pedig azokat, a kikre rá tudták bizonyítani, hogy még az erőd lerombolása után is a tanács pártján maradtak. Megint virágzásnak indult a szaglálódás és az árulkodás, és senki biztosnak nem érezhette már magát a maga házában sem. Demophantos inditványára elhatározták, hogy jövőben a hazaárulás bűnében fogják elmarasztalni azokat is, a kik valamely alkotmányellenes kormány alatt akár csak hivatalt is elvállalnak. Ilyetén módon elejét akarták venni az államcsíny lehetőségének, és méltán, mert az oligarchák pártja, ámbár kemény vereséget szenvedett, épen nem volt végleg kiirtva.

Antiphon beszédje, a melyet barátjai mintegy politikai végrendeletének tekintettek, nem maradt hatás nélkül reájok, és csak a kedvező alkalmat lesték, hogy megint fellépheszenek terveik valósitására. [184])

E közben künn nevezetes fordulat állt be. Előidézte pedig ezt részint a spartai flotta fővezérletében történt változás, részint pedig Alkibiades legutóbbi működésével.

Alkibiades már eddig is jelentékeny befolyást gyakorolt szülővárosa sorsára. Az attikai hadsereget ő bátorította föl, ő lelkesítette, és Argosszal ő ujította meg a régi szövetséget. A boszúlihegő katonák támadását Athén ellen, a mely okvetetlenül borzasztó polgárháborút támasztott volna, szintén megakadályozta; a külellenséget, azáltal hogy a spartaiak és a perzsák között oly ügyesen tudta élesztteni a kölcsönös bizalmatlanságot, ártalmatlanná tette, és segített legyőzni a belellenséget is, az oligarchiát, mert hisz az ő izenete keltett legelőbb egyenetlenséget a tanács kebelében, és ez okozta legfőkép a bukását is. Végül lényegesen előmozdította az uj alkotmány létrejöttét is, mert nyilatkozatában maga is a mérsékelt népuralom barátjának vallotta magát. Mindezt pedig fegyerhatalom nélkül, egyedül személyes befolyásával és a viszonyok ügyes kizsákmányolásával érte el. Nem volt tehát egyéb hátra, mint hogy megmutassa hadvezéri képességét is, hogy még mindig egyedül tőle függ a csaták sorsa, és hogy ő meg is tudja gyógyitani a sebeket, a melyeket szülővárosán ejtett. Tehát ujra támadásra kellett vezetni a gályákat, mert a bizalom különben nem térhetett vissza az athéni hajós legénységbe, és meg kellett mutatni, hogy a rendes jövedelem hiján is

képes pénzt szerezni, és meg tudja tölteni a samosi hadipénztárt. Minthogy pedig a szövetségesek nem küldték meg az adót, magoknak kelle érte menniök, és a mellett hozzászoktak, hogy annyit vittek el, a mennyi kezök ügyébe esett, és nem a törvény értelmében, hanem kényök-kedvökre szabták meg kinek-kinek a tartozását.

E czélból Alkibiades az alkotmány visszaállitására következő hónapokban beczirkálta 22 hajóval a kariai tengert, Halikarnassosban nagy összegeket zsarolt ki, Kost megerősítette, a hajóhadat gyors mozdulataival begyakorolta, és a legénységet a gazdag zsákmány útján egészen a maga személyéhez bilincselte. Mindegy volt neki, hogy a rhodosiak önálló tengeri hatalomra törekesznek, vagy hogy közelében van a perzsa hajóhad, ő azért az egész kariai tengerpartot visszatartotta Athén birtokában, és az elpártolt városokból több pénzt összeszedett, mint a mennyit azok valaha adó fejében fizethettek. Őszszel aztán éjszaknak fordúlt, a döntő csatákra egyesülni akarván a többi hajókkal, mert időközben Miletos helyett a Hellespontos lett a háború szinhelyévé.[185])

Spartában ugyanis elhatározták, hogy tevékenyebben hozzálátnak a háborúhoz. Azért még tavaszszal a lusta és megbízhatatlan Astyochos helyébe a derék Mindarost küldték el a flotta fővezérének. Ez is, valamint Lichas (459. l.), szemben a satrapával keményen állást foglalt. Még egyszer követelte tőle, hogy igéretéhez képest küldje ki a fönicziai flottát a spartaiak támogatására, hogy végre valahára vége szakadjon a háborúnak. Tissaphernes még most sem akart nyilt szakadást előidézni, és hogy lássék, milyen nagy a buzgalma, maga leutazott a déli partvidékre, hogy a királyi flottát majd személyesen fölvezeti. Mindamellett

ott maradt az veszteg a régi helyén, a lykiai hegyfok mögött Aspendosnál, mintha valami varázslat tartaná fogva azon a helyen, a melyet a győzelmes Kimon végső határául szabott ki a perzsák hajóinak (III. 228. l.) De tulajdonképen Tissaphernes csökönyös következetességén mult az egész dolog. Ha ugyanis a 147 fönicziai hajó egyesül a lakedaemoniakkal, úgy bizonyára övék lesz a főhatalom az egész ióni tengerben, és ezt ő nem akarta semmi áron. Azonfölül úgy látszik pénzérdeke is volt a dologban, mert a fönicziaiak valószinűleg jól megfizettek neki, hogy nem kellett kimozdúlniok biztos rejtekökből. Szóval, a flotta nem érkezett meg, és kárpótlásúl járta megint a sok haszontalan kifogás, de egyúttal a segélypénzt is napról-napra rendetlenebbül kapták meg a spartaiak. Végre kifogytak a türelemből. Átlátták, mily oktalanság volna, ha még tovább is Ióniában maradnának ama flotta kedvéért. Mindaros tehát elhatározta, hogy a szerződést Tissaphernesszel, a mely különben is csak gyalázatot hozott szülővárosára, végleg felbontja, és a helyett elfogadta Pharnabazos ajánlatait (425. l.), és elindúlt, hogy vele egyetemben meghódítsa az athéniek hellespontosi városait. Igy tehát sok haszontalan és pótolhatatlan időveszteség után abban maradt az egész ióni háború.

Az uj hadjáratra már régebben megtörténtek az előkészületek. Ugyanis már a nyár elején bevonúlt Derkyllidas egy kis csapattal Miletosból a Pharnabazos satrapiájába, és két igen fontos helyet, Abydost és Lampsakost, elhódított az athéniektől. Ugyanoda elindúlt már Klearchos is negyven hajóval, és ámbár hajórajának csak egy negyed része jutott el szerencsésen kitűzött czéljához, mégis sikerűlt ennek is egy megarai hajós kapitány

vezérlete alatt megszerezni a nevezetes Byzanzot. Ilyen csekély-eszközökkel tehát ilyen nagy sikerre tévén szert, elhatározták a spartaiak, hogy a háborút egész haderejökkel ezen a vidéken fogják folytatni, különösen minthogy tudták, hogy Euboea elvesztése óta az élelmezés miatt a Hellespontosra még jobban rászorúltak az athéniek, mint ennek előtte. Az éjszaki tengerek két szorosa volt az attikai tengeri úralom utolsó támasztéka, és már félig-meddig mind a kettő a peloponnesusiak birtokában volt.

Mindaros julius havában (411) indúlt ki Miletosból 73 hajóval, és egyúttal a többi apró hajórajokat is mind odarendelte a Hellespontosba a már-már készülődő döntő küzdelemre. Mert az athéniek is, a kik eddigelé csak kisebb hajórajokkal iparkodtak meggátolni az ellenség vállalatait, Samosból nyomban Mindaros után megindúltak Thrasybulos és Thrasyllos vezérlete alatt egész haderejökkel, és már julius végén Abydosnál tengeri ütközetet vívtak, a melyben vezéreik ügyessége és bátorsága folytán szerencsésen leverték az egyesült peloponnesusi és syrakusai flotta túlnyomó erejét. Közel lévén a part, elég hathatósan nem üldözhették ugyan az ellenséget, mindamellett nagy jelentőségű volt ez a győzedelmök. Egyszerre eltűnt az az aggódó szorongás, a mely a siciliai szerencsétlenség óta erőt vett a legénységen; sőt magában Athénban is uj bizalmat és reménységet keltett a váratlan győzelem hire; a tompa búskomorság sötét fellege elvonúlt, és megint bíztak a jövendőben, hogy még tán megérhetik a város ujabb felvirágzását.

Egyelőre azonban mind a két flotta segítségre várt, hogy azután majd nyomatékosabban folytathassa a háborút. Agesandridas útra is kelt már Euboeából 50 hajóval, de az Athos félszigetnél vihar érte utól, és ez szétzúzta

flottáját ugyanazon szirteken, a melyeken hajdan Mardonius szenvedett hajótörést. A másik 14 gályás hajórajt, a melyet Dorieus vezérelt, még mielőtt egyesülhetett volna Mindarosszal, megtámadták az athéniek. De a szemes Mindaros még ideje korán eléje jön Abydosból, és szerencsésen egyesül Dorieusszal. Kilenczven hajója volt most Mindarosnak, tizenkilenczczel több, mint az athénieknek, és azonfölül a partokat ellepték Pharnabazos katonái. Megütközik tehát az ellenséggel (411. október). Egész napon át folyt már a harcz a tengerszorosban, sokáig változó szerencsével, de végre is a peloponnesusiak részére hajlott már a győzelem, midőn egyszerre egy flotta tűnik fel a láthatáron. Alkibiades jött tizennyolcz hajóval. A mint meglátják az athéniek a bibor lobogót vezérhajóján, újra feléled bátorságuk, maga Alkibiades is nyomban beleront a harcz kellős közepébe, és nyomban el is dönti a csatát. A peloponnesusiak visszaüzetnek a szárazföldre; a tengeri csatát most már a parton folytatják, és az athéniek el is foglalták volna az ellenség valamennyi hajóját, ha nem küzd értök életre halálra maga Pharnabazos egész seregével. Saját elfoglalt hajóikon kivűl tehát csak harminczat vehettek el az ellenségtől, és visszatértek Sestosba. Tehát alig érkezett meg Alkibiades a flottánál, már egy fényes győzelmet vívtak ki az athéniek, és ámbár igazában bátor vezértársait illeti meg az érdem, mert eleve is az ő közreműködésökre vette a háború eme szerencsés fordulatot, mindamellett elhomályosította őket a maga dicsőségével, és egyre jobban megerősbödött a hit iránta, hogy a szerencse elválaszthatatlanúl hozzá van kapcsolva az ő személyéhez. [186])

Ám azért még nem volt szabad a Hellespontos. Mindaros ugyanis megmaradt erős állásában Abydosban, valamint

Sestosban az athéniek, és az ellenséges flották megint lesben álltak egymással szemben, csak úgy, mint nem rég Miletos és Samosnál. A peloponnesusiak helyzete, noha legyőzettek, mégis sokkal kedvezőbb volt, mint az athénieké. Mert nekik volt a szárazföldön is egy hadseregök, a melyre támaszkodhattak, és bőviben el voltak pénzzel is látva, míg viszont az athéniek olyan nagy szükséget szenvedtek, hogy hajóhaduk egy részének mindig zsákmány után kellett kóborolnia. A hajólegénység ennek folytán elvadúlt, és az athéni név egyre gyülöletesebbé vált; az esetleges kedvező alkalmat nem tudták gyorsan felhasználni, és egyöntetű hadi eljárást lehetetlen volt foganatosítaniok, mert haderejök mindig meg volt osztva, és a hadvezérek messze szétszóródtak az aegaei tengeren.

Maga Alkibiades is megint a legsajátságosabb kalandokba keveredett. Az abydosi csata tájékán ugyanis Tissaphernes eljött a Hellespontosba. Nagyon fájlalta, hogy Pharnabazos ily tevékeny szövetségre lépett a spartaiakkal, és kutatva kutatott valaminemű alkalom után, hogy megint összeszűrhetné a levet ez utóbbiakkal. Alkibiades átment hozzá új méltóságához képest illő fénynyel és pompával, Tissaphernes pedig azon hitben, hogy Spartának és a nagy-királynak kedvezőbb szolgálatot nem tehet, elfogatta őt és elküldte Sardesba. De Alkibiades harmincznapi fogság után szerencsésen megmenekűl Klazomenaiba, itt hamarosan fölszereltet hat gályát és fölevez Lesbosba. A dolog nagyon sürgős; mert Mindaros, a mint látta, hogy a flottának csak kisebb része áll vele szemben, megint fenyegető állást vőn, és az athéniek kénytelenek voltak Sestost odahagyni; éjjel titokban kilopózkodnak a Hellespontosból, és a thrakiai félsziget nyugoti oldalán, Kardiánál horgonyt

vetnek. Oda bizonyosan a múltkori győzelem minden haszna, hacsak hamarosan ismét le nem győzhetik az ellenséget; azért gyorsan összehívják a szétszórt hajórajokat.

Alkibiades rögtön a helyszinén terem, és nyomban elhatározza, hogy követni fogja Mindarost. Ez ugyanis, a Hellespontosból kitakarodván az ellenség, elment a Propontisba, hogy Pharnabazos támogatásával elfoglalja Kyzikost (II. 152. l.), és biztosítsa a Pontusban is a szövetségesek hatalmát. Thrasybulos és Theramenes segédcsapataikkal szintén jókorán megérkeznek portyázásaikból. Apróbb csapatokba oszolva, sietősen feleveznek a Hellespontoson, Abydus mellett, hogy el ne árulják flottájok erejét, éjjel surrannak el, és kora reggel kikötnek Prokonnesos előtt, szemben Kyzikosszal. Itt hírét veszik, hogy Mindaros és Pharnabazos Kyzikos előtt állomásoznak. Elhatározzák, hogy megütköznek. »Nincs választásunk, így szólt Alkibiades az összegyűlt hadsereghez, nekünk elfogyott a pénzünk; oda át van a nagy-király pénze, ellenségeink birtokában.«

Másnap egész csöndben megteszik a szükséges előkészületeket, és nem eresztenek át egyetlenegy hajót sem, nehogy esetleg hírt vigyen valamelyik a szárazföldre. Harmadnap megindúlnak a támadásra Alkibiades hadi terve szerint. Egy csapatot Chares vezérletére bíz, hogy szálljon vele partra Kyzikosban; a flottát három rajba osztja, és Thrasybulosnak és Theramesnek meghagyja, hogy alkalom adtán támadják meg oldalvást az ellenséget. Ő maga kora reggel, szakadó téli esőben (februárius volt; 92, 2; 410) negyven hajóval egyenest neki evez Kyzikos kikötőjének. A mint szétoszoltak a felhők, megpillantja a peloponnesusiakat, a kik egész haderejökkel épen gyakorlaton voltak a

kikötőben. Az athéniek, mintha megijedtek volna az ellenség túlnyomó erejétől, színleg hátrálni kezdenek, és az ellenséget, a mely azt hitte, hogy csak a sestosi flotta van előtte, ily módon a nyilt tengerre kicsalják. Egyszerre azonban megfordúlnak; Alkibiades felhuzatja a hadi lobogót, és Mindaros azon veszi magát észre, hogy meg van támadva elülről is, és hátban meg a többi hajóraj fenyegeti. Átlátja a hadi cselt, és sietve visszamenekül a szárazföld irányában, Pharnabazos seregének védelme alá. Alkibiades utána rohan, egy pár hajóját elszedi, és el akarja még azokat is vinni, a melyek a part előtt álltak horgonyt vetve. Most a hajókért véres szárazföldi csata keletkezik, a mely egyre nagyobbá fejlődik; egyfelől a perzsa csapatok jönnek, másfelől meg Thrasybulos és Theramenes. Mindaros ezekkel Klearchost állítja szembe, ő maga pedig Alkibiadesszel harczol, sőt mikor megzavarodott a Klearchos serege, szembeszáll egymaga az egyesült athéniekkel. Végre elesik a küzdelemben. Az athéniek üldözőbe veszik a menekülő sereget, és mire a perzsa lovasság megérkezik, már visszatértek hajóikra. Másnap megszállják Kyzikost, a hol töméntelen sok zsákmányt találtak. Sok foglyot és 38 gályát szedtek el az ellenségtől; a syrakusiak magok felgyújtották hajóikat.

Ilyen győzelem Kimon óta még nem vívatott. Ez volt a legfényesebb hadi tett az egész peloponnesusi hadjáratban, és a győzelem nem olyan volt mint például a pylosi, hogy a véletlennek vagy az ellenség ügyetlenségének lett volna betudható, az ellenség valóban derekasan viselte magát, de egyedül a fővezér ügyes hadi tervének, társai czélszerű támogatásának és a katonák búzgó bátorságának volt köszönhető. Nem is csoda tehát, hogy a csata hirére csüggedés szállta

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

meg a spartaiakat, és viszont hogy az athéniek ábrándos reményekben ringatóztak.

Athén belügyeire is jelentékeny befolyással volt, úgy látszik, a kyzikosi győzelem, és ez okozta a régi alkotmány tősgyökeres visszaállítását.

Maga az általános szavazati jog korlátozása, az állami díjazás megszüntetésével egyetemben, tulajdonképen csak pénzügyi intézkedés volt; csak azért történt, úgy okoskodtak, mert fogyatékán volt a kincstár; az általános csüggetegség okozta, a melyben már csakhogy végleg le nem mondtak tengeri uralmukról az athéniek. Azonban megint volt pénz, volt lángoló győzelmi lelkesedés; Athén újra feltámadt, és visszakövetelte régi alkotmányát. Égbekiáltó igazságtalanságnak tekintették, ha továbbra is kizárják még a szegényeket polgári jogaikból, mikor a matrózok oly bátran megküzdöttek a hazáért. Tehát a kyzikosi ütközetnek ugyanaz volt a hatása, mint hajdan a plataeainak; a legalsó népség másodszor is teljes polgári jogot nyert, és ámbár a kiátkozás terhe alatt meg volt tiltva a mérsékelt alkotmány legcsekélyebb megváltoztatása (486. l.), mégis lassacskán visszakerültek mind a nyilvános osztogatások és díjazások. A vagyontalan nép a legcsekélyebb segélyezést is szívesen fogadta, mert a földművelésben még most sem lehetett gazdálkodni, és a városban sok falusi nép és távoli gyarmatos lézengett kenyérkereset nélkül.

Ezekkel a reformokkal függ össze a Demophantos törvénye is (492. l.), a mely szintén tanúskodik róla, mily nagy buzgóság támadt megint a demokratia alaptételeinek megvédésében. Általában izgalmas idők jártak ekkortájt; Phrynichos gyilkosai érdekében ekkor folytak a tárgyalások, és megint fölléptek a demagógok, a kik pedig

Androkles halála óta teljesen elnémúltak. Valamennyiök közt Kleophon tünt ki legjobban. Anyai ágról thrák származású volt, és azért be is vádolták, hogy csalással szerezte meg magának a polgári jogokat, de mindamellett nem lehetett megingatni állásában, és rakonczátlan ékesszólásával olyan nagy befolyásra tett szert, hogy Kleon óta hasonlóval egy demagóg sem dicsekedhetett. Kleon módjára a szószékről ő is a nép jogai és szabadsága mellett lármázott, és az utóbb végbement eseményeket ügyesen kizsákmányolván, nagy hűhóval szónokolt az előkelőbb polgárok magaviselete, a mérsékeltek józan tanácsai, de legkivált a Spartával való kibékülés ellen.

Ilyen volt a hangulat a városban, mikor Endios megérkezett a spartaiak békeajánlataival. De hiába választották ki a spartaiak ép Alkibiades barátját, mint e követségre a legalkalmatosabb egyéniséget, hiába is iparkodott Endios bebizonyítani az athénieknek, hogy inkább nekik áll érdekökben a béke létrejötte, mint a spartaiaknak, minthogy ez utóbbiaknak nagyon jó kincstárnokuk van a satrapában, tehát nyugodtan várhatnak, noha tönkre is ment a flottájok. Nem mehetett velök semmire. Kleophon harsány hangja halállal és pusztulással fenyegetett mindenkit, hacsak ki is merné ezt a szót: béke mondani, és a polgárság uralta. De különben is kevés hasznát látták volna az athéniek, ha kiegyezkednek a spartaiakkal, és elfogadják a tényleges birtokviszonyokat kívánságuk szerint az egyesség alapföltételének; mert ha el is vonúl Agis, ők még nyertek elégséges kárpótlást az elveszett Euboeáért. Úgy vélték, hogy egy új és jobb kor virradt fel reájok, Alkibiades vezérletét a biztos győzelem zálogául tekintették, a város falairól is győzelmesen helyt álltak Agis ellenében:

és most ők lemondjanak a fényes kilátású jövendőről, ép most, mikor megint szert tettek a tengeri uralomra? A megujult demokratia valóságos diadalünnepet ült, hogy büszkén visszautasíthatta a felajánlott békét, a melyért az oligarchák annyit koldultak Dekeleiában és Spartában, hajlandók lévén elfogadni a leggyalázatosabb feltételeket is. Perzsiáért és kincseiért is törve törték magokat az oligarchák, de már nekik az sem kellett; felébredt újra a régi polgári erő, és ők megbíztak benne.[187])

A háború leginkább csak az éjszaki vidékre szorítkozott. Egy szárazföldi és tengeri hatalom küzdött egymással a fekete tenger két kijáratáért, azaz pénzért és eleségért. Az athéniek hajótáborukat a kyzikosi győzelem után áttették a megerősített Lampsakosba, Pharnabazos pedig a Bosporusnál táborozott Byzantion és Chalkedon védelmére, a melyek egymással szemben a szoros bejáratában feküdtek Mindamellett Alkibiades tudott segíteni magán. Chalkedon fölött, Chrysopolisnál egy erősséget emelt, a melynek kitünő hasznát vette, minthogy a szoros ép itt megszükül, és a víz áramlata miatt a hajók nem kerülhették ki, hacsak Chalkedonból akartak is Byzantionba átmenni. Alkibiades tehát egy tornyot épített ide vámház gyanánt, továbbá harmincz hajóját oda rendelte, és minden be- és kimenő hajó terhétől tíz százaléknyi vámot szedetett. Ez is olyan kisérlet volt, mint a múltkori huszad-vám (430. lap), és arra való, hogy pótolja a szövetségesek adóhátralékait. A gabnaárak ez intézkedés következtében természetesen Athénban is felemelkedtek, de jórészt sújtotta az ióni tengerparti városokat is, a melyek rabszolgákat, gabonát, halat, nyers bőrt stb. szállítottak a Pontusból, és mindenesetre jókora összeg készpénzt jövedelmezett.

Azonfölül volt az athénieknek elég bátorságuk még másfelé is megindítani a háborút. Még a télen történt (92, 2; 410), hogy megérkezett Trasyllos Athénban, hirül hozván az abydosi győzelmet, és egyúttal fölszólítván a polgárságot, hogy küldjön segédcsapatokat a háború szinhelyére. A polgárság hajlandónak mutatkozott kérése teljesítésére, és mikor a tél folyamán ugyancsak Thrasyllos szerencsésen visszaverte Agis egy támadását, olyannyira megkissebbedett az ostromló ellenségtől való félelme, hogy kész volt nagyobb áldozatokra is. Az athéniek tehát, hogy az ellenség ellen a szárazon is sikeresen folytathassák a harczot 1000 hoplitát és 100 lovast szedtek, továbbá fölszereltek 50 hadi gályát, és átadták az egészet Thrasyllosnak. Ugy látszik azonban, hogy Thrasyllos, nekibátorodva utóbbi sikerei és polgártársai bizalmán, nem érte be azzal, hogy pusztán Alkibiades támogatására vezessen segédcsapatokat, hanem maga is valami önálló dolgot akart kezdeni. Megérkezvén flottájával Samosba, a hol az attikai hadi pénztárnak tetemes pénzei voltak az időben, a jó alkalom adtán berontott Ióniába. Tissaphernes itt egészen magára volt hagyatva, büntetésül furfangos alakoskodásáért. A szerencse mintha kedvezett volna eleinte Thrasyllosnak, Kolophont és Notiont (117. l.) nyomban elfoglalta, és hogy valóban valami érdemes hadi tettet végezzen, megindult Ephesos visszahódítására, a mely különben most a perzsa hatalom egyik fő táborhelye volt. De vállalata dugába dőlt. Tissaphernes lovasaival összetoborozta a parasztságot, hogy keljenek az ephesosi nagy-istenasszony védelmére, és velök meg siciliai, különösen antandrosbeli csapatai támogatásával a nyár közepe táján oly keményen megverte az athénieket, hogy vállalatuk egy-

szerre teljesen meghiusult. Az egész hadjáratnak nem volt egyéb eredménye, mint az, hogy Thrasyllos rajta üthetett a syrakusai flottára, a mint Abydosba hajózott. Négy gályát elvett tőlök, a foglyokat pedig elküldte Athénba, a kiket itt a Piraeus melletti kőbányákba zártak, hogy megtorolják rajtok az athénieken elkövetett kegyetlenségöket.

Thrasyllos balsorsa szintén csak arra szolgált, hogy emelkedjék Alkibiades dicsősége, mert ez, ámbár nem volt alkalma hajóhadával diadalokat aratni, mégis úgy tudott intézkedni, hogy dicsőséget meg zsákmányt is szereztek az athéniek. Pharnabazost, a ki hihetetlen makacssággal folytatta ellene a háborút, és egyre-másra ujabb meg ujabb lovasságot és gyalogságot rendelt a tengerpartra, minden áron meg akarta puhítani. E czélból szinte vakmerő portyázásokat indított a satrapa tartományaiba, kifosztotta városait és falvait, csapatonkint hurczolta el a foglyokat, és gazdag váltságdijakat csikart ki. Katonái már olyan elbizakodott büszkeségbe estek, hogy Thrasyllos csapataival, mikor velök egyesültek, az ephesosi kudarcz miatt egyátalán nem akartak érintkezni. Úgy hogy sokáig különválva is harczolt a két sereg, mindaddig, míg az utóbbiak, hogy méltók lehessenek Alkibiadeshez, Abydosnál ritka hősi küzdelmökkel le nem mosták a szégyenfoltot magokról.

Ezek a kisebb csetepaték mindannyian csak előkészület voltak nagyobb küzdelmekre. Az athénieknek ugyanis hozzá kellett látniok, hogy hatalmukba kerítsék a két várost a Bosporusban, noha még Abydost sem voltak képesek még ezidáig megszerezni. Pénzök volt elég, és kellő bátorság sem hiányzott a vállalathoz ; ha pedig halogatják, még veszedelembe is juthatnak. Mert Agis, a kit rémítően boszantott, hogy a Pontosból bőven érkező élelem egészen

meghiusítja dekeleiai hadjáratát, Megara támogatásával, a mely anyavárosa volt Byzantion és Chalkedonnak, egy kis hajórajt szerelt föl, a melylyel Klearchos (500. l.) szerencsésen be is jutott a Hellespontoson keresztül Byzantionba. Olyan feladatot tűztek ki számára, a minő a Brasidasé volt Thrakiában, vagy Gylipposé Syrakusában, hogy tudniillik szervezze hathatósabbá az ellenállást az athéniek ellen.

Chalkedon volt a vállalat legközelebb czélja. A városban volt egy szakasz spartai őrség, Mindaros alvezérének, Hippokratesnek parancsnoksága alatt, továbbá barátságos lábon állt a lakosság a szomszéd thrákokkal, és hatalmas támogatója volt Pharnabazos is. Alkibiades azonban a thrákokat, a kikre még kincseiket is rábizták a chalkedoniak, portyázásaival annyira megijesztette, és oly ügyesen tudott velök alkudozni, hogy kiadták a rájok bizott vagyont, úgy hogy a várost a maga pénzével foghatta most ostrom alá. A félszigetet, a melyen feküdt, a száraztól karózattal záratta el, a mely mind a két végével a tengert érintette, és a helyet, a hol a kis Chalkedon folyócska átfolyik, gondosan megerősítette. Majd egy kettős támadást, a melyet belülről és kivülről intéztek ellenök, győzelmesen visszavertek, egyfelől Thrasyllos az ostromlottakat, Alkibiades meg a Pharnabazos csapatait. A csatában maga Hippokrates is elesett, és város sorsa reménytelenül el volt döntve.

E dicső fegyverténynek az volt legfontosabb eredménye, hogy végre siker koronázta Alkibiades fáradozását, és megpuhult végre Pharnabazos. Tovább már nem bizott meg eddigi politikájában, és fegyverszünetet ajánlott, hogy ennek alapján később az ő személyes közreműködése mel-

lett meg lehessen kötni majd a szerződést Athén és Perzsia közt. Késznek nyilatkozott továbbá, hogy ő maga fizet húsz talentumot, csak meg ne szállják Chalkedont az athéniek, hanem hagyják meg adófizetőjöknek továbbra is olyformán, hogy a hátralékos adót még megtéríti. Csak azt az egyet akarta minden áron megakadályozni, hogy ne kerüljön a város az athéniek korlátlan uralmába.

Mikor az alkudozások megkezdődtek, Alkibiades, minthogy az ostrom untatta, távol volt. Elment Chalkedonból a Hellespontosba, hogy itt is meg a Chersonnesusban is adót szedjen és katonákat. Thrakiában zsoldosokat toborzott és velök elment a Byzantiontól nyugotra eső Selymbria alá, hogy ezt a várost is megfékezze. Magában a városban voltak párthivei, a kik megigérték neki, hogy tűzjellel majd megjelentik neki, mikor nyitják meg előtte a kapukat. A jelt korábban megkapta, mintsem várta volna, és nem volt együtt a katonasága, mindamellett körülbelül 30 emberrel habozás nélkül benyomúlt a városba. Már benn van a városban, mikor látja, hogy elébe vonul fegyveresen a polgárság. Megfutni nem akar, ellentállni meg nem bír; nincs menekülés, hacsak valami csellel ki nem vághatja magát. Jelt adat tehát trombitaszóval, hogy maradjanak veszteg egy pillanatig, és aztán hangosan kihirdetteti, hogy egy polgárnak sem lesz semmi bántódása. A selymbriabeliek azt hiszik, hogy egész hadsereg nyomult be a városukba; alkudozni kezdenek, és ezalatt az athéni csapatok lassacskán megérkeznek. A polgárokkal kötött szerződés szövege jórészt ránk maradt, és kitünik belőle, hogy nagyon kedvező föltételekben részesítette őket Alkibiades. Adófizetésre és tényleges hadi szolgálatra kötelezte őket, de viszont sértetlenül meghagyta alkotmányukat, és a mi kárt tettek

esetleg a háboru folyamán az athéniek vagy szövetségeseik birtokaiban, annak a megtérítését is elengedte nekik. Túszokat is küldtek Athénba, de ezeket is visszakapták Alkibiades közbenjárására.

Ezen fényes siker után a fővezér megint visszatért táborába, és tétova nélkül elfogadta Pharnabazos ajánlatait. Nagyon is kecsegtető volt reá nézve, hogy régi igéretét a perzsa segélypénzekre vonatkozólag végre tán mégis teljesitheti, de meg különben is Sparta megaláztatása kedveért valamint saját tervei érdekében régtől fogva hőn vágyódott Perzsia barátságára. [Megint benvolt legkedvesebb szerepében, és rendkivül hizelgett hiuságának, hogy kettős minőségben működhetik megint, mint hadvezér és mint diplomacziai ügyvivő.[189])

Kiméletből Pharnabazos iránt, abban hagyták most hadi működéseiket Abydos ellen, de viszont keményen hozzáláttak legnehezebb munkájokhoz, az utolsóhoz, a melyet még a Propontisban végezniök kellett, tudniillik Byzantion, a Bosporos leghatalmasabb várának a meghódításához.

Nem volt nálánál egy városra se nagyobb szükségök az athénieknek mindennapi szükségleteik fedezése tekintetéből, valamint egy se, a melyet nehezebb lett volna meghódítaniok. A város ritka erős kőbástyákkal volt körülvéve, úgy hogy erőszakos megvétele szóba sem jöhetett, és kapitánya vasakaratu katona volt, a ki rég megkezdte már a veszedelem elhárítására a szükséges élőkészületeket, és a kinek rendelkezésére jól begyakorolt vegyes peloponnesusi, megarai és boeotiai katonaság állt. Az egész nyáron át (92, 4; 409.) a város előtt vesztegelt az athéniek összes hadereje; a flotta, ellenállásra nem találván, a kikötőt zárta

el, a szárazról rekesztő fal épült, úgy hogy végre éhség ütött ki a városban. Klearchos a fegyvertelen népet éhen hagyta veszni, és az eleség utolsó maradékát kiméletlenül csupán katonái számára tartotta fenn. Végre mégis külsegítség után kellett látnia; kilopózkodott tehát a várból, hogy majd pénzt szerez valahol, és ha lehet hajókat is terel föl valahonnan. Távollétét Alkibiades ügyesen fölhasználta. Titokban összeszűrte a levet a kemény spartai ellenségeivel, aztán kihirestelte, hogy neki dolga akadt Ióniában és egy reggel el is távozott egész flottájával. De még ugyanaz nap estve visszatért, elfoglalta régi állomását, és olyan éktelen hadi zajt csapatott a kikötőben, hogy az őrség ijedten kirohant és födözetlenül hagyta a várost szárazföldi oldaláról. Éjféltájban tehát Alkibiades pártosai segítségével benyomúlt e részen a várba, és megszállta az úgynevezett thrák negyedet. Valóságos csata támadt most a tágas térségen; végre a jobb szárnyon győz Alkibiades és Theramenes a balon; a peloponnesusiak az oltárokhoz menekűlnek és elfogatnak, és a byzationbeliek, a kikkel az adott igérethez képest bölcs mérséklettel bántak, megint beléptek az attikai szövetségbe.

A fáradságos nagy munka tehát egészen be volt végezve a Pontosban, meghiusítva végleg Mindaros és Pharnabazos együttes vállalatai, és biztosítva Athén legfontosabb segélyforrásai. Olyan nagy volt ez a siker, hogy Pylos és Nisaia egyidejü vesztesége valósággal csak csekélység volt ehhez képest. Az athénieknek egyelőre most már nem akadt semmi tenni valójok, mert a perzsákkal folytatott alkudozás alatt, a melynek végét ugyis alig várhatták már, nem volt szabad semmikép se megharagítaniok a nagy ki-

rály satrapáit. Bármint szerette volna is tehát Alkibiades, ha kész alkuval térhetett volna haza, honvágyát mindamellett nem birta tovább tűrtőztetni; végre is egészen tisztázni akarta szülővárosához való viszonyát, és ezt csak személyes jelenlétével lehetett megtennie. Hajóhada egy részét tehát otthagyja a Hellespontos védelmére, a többit meg Samosba rendeli. Ötven hajót még átad Thrasybulosnak, hogy folytassa a thrák városok meghódítását, és a többivel előre megy Thrasyllos a Piraeusba, előkészítendő a győztes hadvezér megérkezését. A hajók mind ünnepi díszben pompáznak, — telve a sok zsákmánynyal és foglyokkal, és földíszítve a Hellespontosban elpusztított ellenséges hajók roncsaival. Száztizennégy elfoglalt hajó fejezi be hosszu sorban a diadalmenetet. Maga Alkibiades, hogy megmutassa az egész világnak, kié most az uralom a tengeren, még előbb végigportyáz a lakedaemoniak kikötőiben és mikor hirét vette, hogy ujra megválasztották főhadvezérnek, Thargelion hó 25-én (június elején) 20 gályával és 100 talentum hadi zsákmánynyal beevez a Piraeusba.[189a])

Volt öröm Athénben, a minő még soha ezelőtt. Az egész város künn volt a tengerparton, ember ember hátán tolongott föl egész a Munychia tetejéig; és mikor megérkezik a hős, egetverő üdvriadásban tör ki az egész sokaság. Alkibiades eleinte kissé elfogult, mintha még félne belépni polgártársai körébe; de nincs semmi oka reá. Mert ki van engesztelve a mult, felejtve a jelen minden szenvedése; a pártoskodás elmerült a közös örömben, hogy ilyen boldoggá, ilyen szerencséssé tette e dicső férfiuval a várost az istenek kegyelme. Az okos és józan hazafiak, valamint a nagy tömeg, mindannyian megegyeznek benne, hogy egyedül ő a város megmentője, hogy egyedül ő képes csodálni való tehetségével

megőrizni Athén hatalmát és becsületét a belső pártviszálylyal, valamint a külső ellenséggel szemben. Hét éve már, hogy elment a száműzetésbe, és a mint kilép a haza földjére, köréje tolong a nép nagyja és apraja, hogy láthassák minél közelebbről, hogy elfogadhassák köszöntését, megérinthessék ruháját és elborithassák koszorúikkal. Diadalmenetben kisérik be a városba, és önkénytelenül a Pnyx irányába tódul a sokaság, hogy meghallhassa ismét a szószékről kedveltje édes szózatát. Alkibiades kiméletesen elsuhant a mult felett. Nem ők az oka, így szólt az athéniekhez, hogy oly vészes félreértések és hibák történtek, hanem a balvégzet hatalma, és az irigykedő áldáz sors döntötte a várost szerencsétlenségébe. De ime, a felhők elvonultak, és felragyogott ismét az üdv és boldogság viruló korszaka. Kifejti azután a polgárok előtt, mi a jövőben az állam feladata és minők a kilátásai, és viszont ők tanúságot tesznek róla, hogy föltétlenül megbiznak benne, mert nemcsak hogy visszavonják minden előbbi határozatukat, a melyet ellene hoztak, lerombolják elitéltetése emléktábláit, visszaadják elkobzott vagyonát, és arany érdemkoszorúkat szavaznak meg neki, hanem korlátlan hatalmu fővezéröknek is megválasztják, és szabad rendelkezésére bocsátják tengeri és szárazföldi hadi erejöket, valamint az állam mindennemü segélyforrásait. A nép egyetlen egymagára bizza egyhangulag a város sorsát, és olyan hatalommal ruházta fel, hogy ilyennel még maga Perikles is aligha rendelkezett.

A nyári hónapok (93, 1 ; 408) alatt Alkibiades serényen folytatta hadi készületeit, és szép szerével lassacskán a polgárokat is hozzászoktatta a közügyek egységes vezetéséhez. Dekeleiát ugyan, minthogy elég szilárdan még nem helyezkedett el új állásában, nem merte megtámadni,

mindamellett a biztosság érzetét, a melyet oly soká nélkülözniök kellett, újra felkeltette a polgárokban. Rég ideje nem tarthatták már meg a proczessiót Eleusisba, de az idén Boedromion 20-án (szeptember végén) a kiszabott rendben, a szent úton bátorságosan végig vonúlhattak a csapatok védelme alatt. Nagyobb hatással volt ez az esemény az athéniekre, mint a legfényesebb győzelem, és e jámbor tettével Alkibiades jóvá tette megint, a mi vétket ifjonti csintalanságában egykor elkövetett. A mysterion istenasszonyai, Demeter és Persephone, a kiket az athéniek különös tiszteletök jeléül pusztán »két istenasszonyunk« névvel szoktak megnevezni, ki voltak már engesztelve.

Alkibiades volt tehát a város főhadvezére, és a leghatalmasabb ember Athénban, de ő mentette is ám meg legkétségbeesettebb tehetetlensége korában. Ő állt bosszút a perzsákon, a boeotia- és syrakusabelieken, valamint a hűtlenül elpártolt szövetségeseken, és ő tette Athént megint a tenger urává. Volt megint pénz is készletben; a hellespontosi győzelmek következtében, a mint Aristophanes mondja »Plutos«-ában, a gazdagság istensége megint bevonult a Parthenon kincstárába [190]).

Egyéb már semmi sem hiányzott a város teljes boldogságához; csakhogy bizonytalan volt, vajjon tartós lesz-e ilyetén állapota. Még a legnehezebb feladatok nem voltak teljesítve sem Euboeában, sem Ióniában, és a pénzt demokratikus szokás szerint megint elpazarolták; ujabb válságok fenyegettek, és Alkibiades állása még nem volt elég szilárd, hogy daczolnia lehetett volt a tömeg hajlamaival. Tehát pénzt kellett megint szereznie okvetetlenül, akárhonnan is. De hiszen erre is volt kilátása. Minden nap várta a

hírt barátjától Mantitheostól, a ki Pharnabazosszal elutazott Susába. Ez volt leghőbb kívánsága, hogy csak pénzt kaphasson a nagy-királytól, mert akkor majd igazán nélkülözhetetlen embere lesz Athénnak, akkor majd végre, bizton számított reá, kivívhatja magának azt az állást, a melyre dicsőségvágyában oly régóta törekedett. Csakhogy nem történtetett már oly féktelenül előre. Kinőtt már rakonczátlan ifjúságából, és negyvenes éveire mérsékeltebb, óvatosabb és higgadtabb lett. Perikles képe állt lelke előtt; a személyes uralomra nagyobb szükség volt mint valaha, különben lehetetlen volt Athént megmenteni. Mert a Hermes-pör óta a polgárság csak ingadozott mint a nádszál, a törvénynek és alkotmánynak nem volt már semmi ereje, a város pártküzdelmek színhelyévé sülyedt, és a vészt, a melyet ezek fölidéztek, csak egy királyi hatalommal biró férfiú hárithatta el a városról, a kit érintetlenül hagy a pártok szenvedélye. Nem volt tehát szerénytelenség Alkibiadestől, ha meg volt győződve, hogy az ő nagyságától függ a város jövendő üdve és boldogsága.

Alkibiades épen jókor tért vissza szülővárosába. Mert alig hogy megünnepelhette diadalünnepét, és alig élvezte polgártársai háláját, már újra beborúlt a láthatár, és kemény próba fenyegette ismét szerencséjét. Ugyanis még hazatérte előtt két hatalmas ellensége támadt Athénnak, mindegyik más-más országból, de mindegyik a lehető legfélelmesebb. Az ő fellépésökkel kezdődött meg a háború utolsó és döntő fölvonása, miután már 23 éve változó sikerű küzdelmekben földúlta széles Görögországot.

A dekeliai háború kezdete óta általános meggyőző-

déssé vált, hogy Perzsia fogja végleg eldönteni a görögök villongását. Perzsiának jó ideje már semmi befolyása sem volt a Közép-tenger országaira; szárazföldi hatalommá vált, mert elvesztette tengerparti tartományait, és flottái kénytelenek voltak a legtávolabb kikötőkben bujkálni. Most meg egyszerre mint elsőrendű hatalmasság lépett föl, és a görög államok sorsát tőle tették függővé. De nem ám, mintha a birodalom önerején emelkedett volna ki aléltságából, sőt inkább az igaz Achaemenida család kihaltával (424. l.) egyre mélyebbre sülyedt. A fattyú Darius alatt a távolibb satrapiák mind elváltak, és a palotában, az asszonyok és heréltek uralkodván, nem volt hősi erő, a mely föltámaszthatta volna a düledező birodalmat. Nem is a perzsák, hanem a görögök emelték föl a roskadozó Perzsiát nagyhatalmi állására; ők vonták be ismét saját ügyeikbe, pedig azt hitték Athén hősei, hogy örökre kiűzték a hellének földjéről.

Pénzt akartak a nagy-király kincstárából, hogy egyik görög állam a másikát tönkre tehesse; perzsa pénzért föláldozták a spartaiak dór büszkeségöket, és az athéniek jogaikat. Az első szemérem elmultán egyik követség a másikat érte Susában, és végre nem volt semmi, a miben oly szépen megegyeztek volna valamennyien a pártok és az államok, a peloponnesusiak úgy valamint a syrakusaiak, az athéniek és az argosiak, oligarchák és demokraták, mint abban, hogy egyébünnen nem, csak Perzsiából jöhet az üdv reájok. És nemkülönben Alkibiades is. A lehető legnagyobb sikerrel és győzelmesen küzdött Pharnabazos ellen, és végre ő is annyira jutott, hogy minden reménységét, vajjon sikerülnek-e hőn ápolt tervei, ebbe az egy követségbe helyezte, a mely a 409. év (92, 4) ősze óta távol volt Sar-

desba. Öten voltak az athéniek és velök két argosi ember, a kik Pharnabazosszal útra keltek. De még lakedaemoniak is csatlakoztak hozzájok, továbbá Hermokrates, öcscsével Proxenosszal.

Hermokratest, időközben Syrakusában a demokraták győzedelmeskedvén, társaival együtt hivataláról letették és száműzték. A híre ennek közvetetlen a kyzikosi csata után jött meg a táborba, és rendkívüli mozgalmat keltett a katonák között. Olyan hű ragaszkodással csüngtek hadvezérökön, hogy késznek nyilatkoztak fegyveres erővel is visszavezetni őt Syrakusába. De Hermokrates megakadályozta a lázadás kitörését, és közbenjárására utódai akadálytalanul beléphettek tisztségökbe. Ám nem azért cselekedett igy, mintha örökre le akart volna mondani a hazatérhetés reménységéről. Olyanok voltak Siciliában a viszonyok, hogy bizvást számíthatott reá, hogy tekintélye nemsokára megint helyreáll odahaza. Ugyanis Hannibal a tavaszszal elpusztította Selinust és Himerát (417. l.). A demokrata pártvezérek, valamint azt Hermokrates már előre tudta, nem birták leküzdeni a feléjök tóduló nehézségeket. Azért hát Pharnabazos barátságát, a ki őt nagyra becsülte, ő is föl akarta használni, és erősen reménykedett, hogy a maga érdekében is kivihet majd valamit Susában. Pharnabazos meg, úgy látszik, alaposan ki akarta ismerni a perzsák kis-ázsiai politikáját, és e czélból nagyon szivesen látta az elütő pártállású görögöket kíséretében.

Azonban ez az előkészület mind, valamint a sokféle reménység is, a melyet a követség iránt tápláltak, egy váratlan esemény következtében már magában Kis-Ázsiában meghiúsúlt. Ugyanis Gordionban tartott téli pihenőjök után a tavaszszal, Phrygián keresztül tovább folytatván

utjokat, az utasok egyszerre csak egy jelentékeny csapatra bukannak. Kyros, a Darius és Parysatis második fia, jött velök szembe nagyszámú kíséretével. A vele lévő spartaiak nagy diadallal sietnek földieik elé, és hirűl adják nekik, mily rendkivüli sikert arattak Susában, és Pharnabazos a királyi herczegtől, mint az ujonnan kinevezett helytartótól, tudomást nyer urasága lemultáról, a minek folytán a perzsa-görög ügyekben is végleg megszünt a befolyása. A követeket tovább nem vezetheti, de még haza sem bocsáthatja, hanem Kyros parancsára vissza kell őket tartania Ázsiában, nehogy az athénieknek tudomására jusson a kisázsiai ügyek eme váratlan fordulata, a melyet Parysatis idézett elő fondorlataival [190a]).

Mikor a perzsák ismét befolyásos hatalomra tettek szert Kis-Ázsiában, itteni satrapáikra az a kötelesség háramlott, hogy erejöktől telhetőleg kizsákmányolják a meglepően kedvező helyzetet. Egymásután megkisérlették ezt Pissuthnes, Tissaphernes, végül Pharnabazos. De az első az athéniek segélyével pártütővé lőn; Tissaphernes nem juthatott semmire, mert gyáva semlegességben maradt; Pharnabazos tevékeny ember volt ugyan, de Alkibiadesszel nem birt megmérkőzni. A hellespontosi háború, valamint az ióni is, egészen sikertelen maradt, a sok pénz hiába volt elfecsérelve, úgy hogy Pharnabazos végül, a mint látszik, arra a meggyőződésre jutott, hogy egyedűl csak úgy lehet rendbehozni a kisázsiai ügyeket, ha megegyeznek Athénnal. Susában azonban rossz szemmel nézték a satrapák egymást érő kudarczát, és ezt az elégületlenséget használta fel czéljaira Parysatis, Darius huga és felesége, a ki korlátlan hatalommal uralkodott a palotában. Kegyetlenkedései miatt egy időre már számüzték egyszer Baby-

loniába, de nemsokára visszatérvén, egészen a maga kényére vezette a birodalom kormányzatát, természetesen személyes hajlamai és kívánságai szerint, a mint az már az asszonyok szokása. Kedvelt fia a tüzes vérü és tehetséges Kyros volt; leghőbb vágya, hogy az öregebbik helyett őt láthassa az Achemaenidák trónján. Jogilag is védelmezte ugyan kisebbik fia trónörökségét, azt mondván, hogy atyjok trónra lépte óta ő az elsőszülött, de jól tudta, hogy békés uton soha sem fogja teljesíthetni vágyait, és azért azt kivánta, hogy menjen el satrapának valamelyik tartományba, a hol majd sereget gyüjthet magának, hadi dicsőséget szerezhet, de különösen hellén támogatásra találhat czéljai megvalósitására. Különben kétségtelenül rászorult maga Kis-Ázsia is egy határozott emberre, a ki végrevalahára rendbe tudná itt szedni az ügyeket, a perzsa érdekeknek megfelelőleg. Az sem tetszett Susában, hogy a satrapák az athéniek felé hajlanak, mert hiába, csak ezek voltak ősi ellenségeik; azért tehát szivesen fogadták a panasztevő spartaiakat, és különösen a legutolsó követséget, a mely most Kyrosszal volt visszatérőben.

A fiatal Kyros csakugyan reményt nyujtott reá, hogy meg fog felelni anyja és a spartaiak várakozásának. Hosszu idő óta ő volt megint az első jelentékenyebb ember Perzsiában. Uralkodónak született, nagy hivatást érzett magában, és ki tudta magát vonni az elpuhult, udvari élet romlott légköréből. Virágzó erőben volt testre és lélekre egyaránt, és nem mulasztott el egyetlenegy napot sem, hogy ne edzette volna magát akár vadászattal, akár fegyvergyakorlattal vagy mezei munkálatokkal, meg akarván őrizni ereje teljes rugékonyságát. A mellett ügyes volt és ritka szeretetre méltó a személyes közlekedésben, eleven és vállalkozó;

olyannyira égett a dicsőség vágyától, hogy nem ismert semmi kiméletet, de azért elég okosan el tudta rejteni céljait, és titokban szerezte meg magának a szükséges eszközöket. Az athénieket gyülölte, mert ők alázták meg nemzetét a legjobban, és megtorlást még ez ideig nem szenvedtek érte; viszont a spartaiakat szerette, és abban reménykedett, hogy általok majd megbosszúlhatja magát Athénon, és majd fölhasználhatja őket saját dicsőségvágya kielégitésére is.

Ilyen veszedelmes ellenség volt az az ember, a ki Phrygiában találkozott az athéni követekkel, és még kiadatásukat is követelte. De az ő ellenségeskedése, minthogy nagyon is gyönge volt a perzsák tengeri hadereje, sokat nem árthatott volna az athénieknek, ha ugyanekkor nem választanak Spartában egy tengernagyot, a ki szülővárosa erejét eddigelé hallatlan módon meg tudta feszíteni, és a ki Kyrosban megtalálta az embert, a milyenre szüksége volt, hogy Athént megsemmisíthesse, valamint ő benne Kyros a legkitünőbb eszközt tervei végrehajtására [191]).

Lysandros, az Aristokritos fia, valószinüleg a 408. év őszén (93, 1.) választatott meg a peloponnesusi flotta fővezérének. Egyedül egymagának köszönhette mindenét. Mert atyja ugyan a Heraklida nemzetségből származott, de azért ő szegény volt, és még nem is telivér spartai, mert anyja nem volt dór eredetü, hanem valószinüleg helota aszony. Nem volt tehát semmi joga az államban; azért ugyan mostoha testvérjével Lybisszel egyetemben egészen spartai nevelésben részesült, de minden bizonynyal már kis korától fogva sok méltatlanságot kellett szenvednie. Születését illetőleg hasonló állapotban volt, mint Gylippos; mind a kettőjökön megbizonyult ama lykurgusi törvény bölcsesége, a mely meg-

engedte, hogy a tehetségesebb félvérü gyermekek is mintegy belenőhessenek, hogy felfrissítsék a vért (I. 231. l.), a dór polgárságban.

Lysandros társadalmi állása jelentékeny befolyással volt egész fejlődésére. Atyjától a Heraklidák büszkeségét örökölte, és az akadályok, a melyekkel meg kellett küzdenie, inkább tüzelték dicsőségvágyát, nagyobb buzgalomra hevítették, hogy igazi derék spartai emberré képezhesse ki magát; azonfölül valamennyi pajtásánál jobban gyakorolta magát az óvatosságban és engedelmességben, az engedékenységben és furfangosságban. Megtanult önmagán uralkodni, terveit el tudta titkolni, és soha sem mutatta, hogy ő az okosabb; az embereket tudtok nélkül fel tudta használni a maga érdekében, és rendíthetetlen nyugalommal és vasakarattal küzdött kitűzött czéljaiért. De egyúttal fölcseperedett benne az elkeseredés érzelme is; visszatetszést keltettek benne a létező viszonyok, és megvetéssel viseltetett az emberek iránt, mint a kiktől sok keserüséget kellett nyelnie. Sokkal elfogulatlanabb volt, mint a telivér spartai, és jobban felismerte az állam gyöngéit. Ismerte korát és a többi államokat is, és ámbár iszonyúan, de azért vakon nem gyülölte Athént, hanem kellően tudta méltatni hatalmát, és átlátta, hogy csak a maga fegyvereivel győzhető le.

Lysandros megtestesült képviselője annak az új iránynak, a mely a háború folyamán Spartában lassacskán lábra kapott. Már Brasidas és Gylippos is a hatása alatt álltak, de egyikök sem annyira, mint épen Lysandros. Még létezett ugyan egy ó-spartai párt, a mely némileg még ragaszkodott a hellén hagyományhoz, és az athénieket is olybá tekintette, mint vérrokonokat. Ez a párt gyülölte a háborút, mert kénytelen következményekép meg kellett semmisülnie

a lykurgusi alkotmánynak, és mert a spartaiakat a perzsák igájába hajtotta; inkább irtózott Athén meghódításától, mert azt tartotta, hogy az ilyen uralmat Sparta igazi javával lehetetlen megegyeztetni. Azért ez a párt már többször rösen kisérletet tett, vajjon őszinte és mind a két fél érdekeinek megfelelő egyességgel sikerűlne-e a háborúnak végét vetni. Először a kyzikosi csata után tettek próbát (502. l.), majd másodszor is Euktemon archonsága alatt ($40^8/_7$), a mikor Endios, Alkibiades barátja, megint eljött Athénba, tulajdonképen a foglyok kiváltása végett, de valószinüleg hozott magával egyéb ajánlatokat is. Lysandros a másik párthoz tartozott. A kiméletlen hadi párthoz, a mely a háború folyamán mindinkább megerősödött, és a mely azt akarta, hogy Sparta legvégső erejét is megfeszítse, bárminő eszközt felhasználjon Athén hatalmának a megsemmisítésére. Ezek tehát a becsületérzést, az erkölcsi tisztességet az elavult lomhoz sorozták. Ha czélt nem ér a bátorság, cselt és furfangot kell alkalmazni; az ólálkodó róka hamarább czélra jut, mint az oroszlán; esküvésekkel rá lehet szedni a férfiakat, valamint koczkákkal a gyermekeket. Ilyenek voltak elvcik, és ezekhez csatlakozott Lysandros is, úgy hogy noha ő maga szüken beérte, és nem volt sovár az élvezetekre, mégis a hol csak tehette, a lehető legkészségesebben alkalmazta a megvesztegetést, bárminő fajtájában. [192])

Mikor már egyszer ellentétbe jutott az ó-spartai párttal, egyre jobban belerohant az ellenkező irányba. Magának az alkotmánynak is ellenségévé vált, és ő, a ki külsőleg egész a túlságig ragaszkodott a törvényekhez, a ki jámbor hitet szinlelt Sparta vallási hagyományai iránt, titokban azon áskálódott, hogy megdöntse a Heraklidák királyi uralmát,

és kész volt megszegni a régi hagyomány egyik legszentebb parancsát, mert nagyravágyó terveinek ez volt a legnagyobb akadálya. Uralkodóvá akarta tenni szülővárosát, hogy aztán ő maga lehessen az úr benne. Alkibiades spartai képmása volt ő e tekintetben is. Tőle tanulta meg továbbá, mikép kell mesterileg vinni a hadvezéri és az alkudozó szerepet, ha valaki nagy czélokra törtet; tőle, hogy kell bánni a perzsákkal, és hogy lehet a pártküzdelmeket kizsákmányolni. Benne nem volt meg amannak a genialitása, sem hősiessége, de még jellemének nemes alapszínezete sem. De a mennyire hiányzott benne Alkibiades merész és lelkesitő önbizalma, annyival ravaszabbul rá tudott lesni ellenségeire, és észre és tehetségre kisebb volt ugyan nálánál, de fölülmulta őt higgadtságával és hidegvérüségével, állhatatosságban, önuralomban és óvatosságban.

Tehát valóban nagyjelentőségü esemény volt az, mikor Lysandros alárendelt állásából a flotta vezérének megválasztatott. Itt volt ő csak igazán a helyén. Képessége egészen megfelelt tisztségének; e hivatalt jól egyedül csak ő tölthette be, és senki más Spartában. Mert itt alkalmazni kellett mindazokat az eszközöket, a melyektől az ó-spartai emberek oly annyira irtóztak; meg kellett barátkozni a perzsákkal, meg a tengeren túli politikával az ősi dór hagyományok ellenére; ügyes és találékony eszü emberre volt szükség, a ki szervező tehetséggel is bír, egy államférfiúra, a ki ismeri a külföld viszonyait, és a ki meg tudja nyerni és fel tudja használni a segitségét, de úgy, hogy meg is őrzi hazája becsületét, és nem sülyed idegen politika eszközévé. A tengernagyi tisztség a legfüggetlenebb hivatal volt Spartában. Már magában véve is egészen újitás volt és a királyi hatalom korlátozása, mert a királyok, a kik eredetileg egy-

magok voltak az állam főhadvezérei, e hivatalból elvileg ki voltak zárva. Nagyon is kapóra jött tehát Lysandrosnak ez a hivatal, különösen minthogy terveinek netovábbja abban rejlett, hogy merész ujításaival majd gyökeresen át fogja alakítani Lykurgos államát, és halomra fogja dönteni az örökös szabadalmakat [192a]).

Mikor Lysandros belépett hivatalába, Spartának tulajdonképen nem is volt tengeri hadereje. Neki kellett a flottát előteremtenie, valamint a pénzt is föntartásához. Pharnabazos ugyan mindjárt a hellespontosi hadjárat szerencsétlen befejezése után hozzáfogott a hajóépítéshez. Megritkították az Ida erdeit, és a trójai parton, Antandrosban, serényen hozzáfogtak a munkához. A város lakossága erejéből telhetőleg támogatta a hajós legénységet munkájában, és viszont a siciliai matrózok segítették őket falaik kiépitésében. Olyan jó barátságra léptek ez alkalommal, hogy a syrakusaiak, mint a város jótevői, Antandros polgáraivá is megválasztattak. Ámde ezek a hadi készületek Pharnabazos sok ügye-baja miatt és megváltozott politikája folytán csakhamar félbeszakadtak, úgy hogy Lysandros a peloponnesusiak, chiosiak és miletosbeliek hajóival egyetemben összesen csak 70 hajót volt képes összeszedni. Ilyen flottával pedig lehetetlen volt az athéniekkel megmérkőzni. Mindamellett mindjárt új fordúlatot adott a tengeri hadjáratnak, mert egyesítette a szétszórt hadakat, és főhadi szállásának Ephesost választotta. Ennél jobbat pedig nem is tehetett volna, mert egész Ióniában itt volt Athénnak mindig a legcsekélyebb befolyása, és ide volt legközelebb Sardes az udvarral és kincstárával [193]).

De azonfölül Lysandros hatalma gyarapítására még egy egészen új kútforrást is nyitott, a mely eddigelé el-

kerűlte mindenki figyelmét. Az oligarcha pártokat értjük, a melyek természetesen egészen Spartára voltak utalva, de a melyeket a spartaiak ez ideig figyelmetlen bánásmódjokkal egészen elriasztottak. Pedig a görög nép egész tevékenysége most már egyedül csak a pártküzdelmekben nyilvánúlt. Milyen félelmetes hatalomra tehetett volna tehát szert Sparta, ha valamennyi oligarcha párt élére áll, és vezetése alatt csoportosítja őket, valamint Alkibiades is egykor a demokraták központjává tette szülővárosát (306. l.)! Sparta immár tengeri hatalommá lőn, tehát eljuthatott mindenhová, és érintkezésbe léphetett mindenütt párthiveivel, és így aztán a legnagyobb sikert mások közreműködésével arathatta volna, és megfoszthatta volna Athént utolsó támasztékától is. Ezt a politikát már Brasidas megkezdte, és nálánál még nagyobb szerencsével Lysandros folytatta. Ephesosból összeköttetésbe lépett az athéniek és a demokratia valamennyi ellenségével, egységes kapcsolatba hozta őket egymással a maga patronátusa alatt, vezetőiknek szavával kezeskedett, hogy teljesűlni fognak nagyravágyó terveik, az attikai párt szökevényeit magához csábította, és ily módon egész Görögországot bevonta az összeesküvés hálójával, a melynek azonban a szálai az ő kezében voltak, és olyan titkos hatalomra tőn szert, hogy alkalom adtán korlátlanúl rendelkezhetett vele.

Végül Kyrosszal is bizalmas viszonyba lépett, a melyet később ügyessége folytán személyes barátsággá fejlesztett. Alkibiades is erre törekedett Tissaphernesszel szemben, de sikertelenűl. Azonfölül Kyrosnak sokkal hathatósabb eszközök álltak a rendelkezésére és a király megbizására, valamint saját hajlamából is el volt tökélve, hogy egész erejé-

ből fogja támogatni a spartaiakat, továbbá Lysandroshoz ifjui lelkesedése egész hevével ragaszkodott. Lysandros tehát hamarosan megkötötte vele a segélypénzre vonatkozólag a szerződést, de sőt még arra is rábirta herczegi barátját, hogy három helyett négy obolost igért egy-egy hajós legénynek, napi zsold fejében. Athén azonban nem fizethetett többet három obolosnál, és az egy obolos (6·6 kr.) fölösleg sokat átcsalt a matrózok közül a lakedaemoniak flottájához. [194])

Ilyen veszedelemmel Athén még soha nem állt szemben. Pénz, párthatalom, okosság és ernyedetlen tetterő, mindez egyesülten közremüködött vesztére, és mindezzel szemben nem volt egyébre támaszkodnia, mint győzedelmes hadvezérére, a ki most korlátlan hatalommal vezérkedett a flotta fölött, és bátran bele is kapott az ióniai háborúba.

De Lysandrosnak hadvezérsége kezdetén abban is szerencséje volt, hogy a kitől legtöbb félni valója volt, legveszedelmesebb ellenségének az állása lényegesen megváltozott. Látszólag ugyan kezében volt a legfőbb hatalom, de alapjában meg volt az már ingatva. A győzelmi mámor idején elnémultak ellenségei, és ideig óráig megakadt a működésök, de ők azért korántsem csüggedtek még el, és nem is tértek meg. Pedig Alkibiades lehetőleg azon volt, hogy kibékítse a pártokat. Szót emelt a mérsékelt népuralom mellett, a vallásos szertartásokat meleg pártfogásába vette, és a midőn reá bizták, hogy maga válaszsza meg vezértársait, arról is gondoskodott, hogy különböző pártbeli emberek, tudniillik Adeimantos, a Leukolophides fia, és Aristokrates (481. l.) jussanak a tisztségbe. Szóval, valamint Perikles, ő is a pártok fölé akart emelkedni. De mind hiába. Az oligarchák most is csak úgy gyűlölték, mint régente, a

demokraták gyanakodtak reá, és a papi párt nem tudott neki megbocsátani. Még mikor szerencséje tetőpontján volt is, akkor is ez az utóbbi volt a legmakacsabb; példája ennek Theodoros, a mysterionok papja, a ki nem akarta átkát visszavonni, azzal mentegetőzvén, hogy ő csak a bűnöst átkozta meg, és ha Alkibiades csakugyan büntelen, akkor úgy sem teljesül rajta az átok se.

Ugyanez a párt kizsákmányolta még azt a körülményt is, hogy ép a Plyntéria ünnepre esett Alkibiades visszatérése. Ezen a napon ugyanis elzárták az Athéné Polias templomát, és az istenasszony szent szobrát az úgynevezett Praxiergidák levitték a tengerpartra, megmosták és átöltöztették. Ezen a napon tehát az istenasszony mintegy távol volt és hozzáférhetetlen; a város, minthogy meg volt tőle fosztva, gyászt öltött, és valami jelentékenyebb nyilvános ügy nem is került ilyenkor tárgyalás alá. De Alkibiades megérkezése napján a nagy öröm miatt elhanyagolták a régi szokást. Ellenségei őt okozták ezért, és elámították a hiszékeny népet, hogy az minden bizonnyal komoly jelentőségű dolog, hogy ép azon a napon, a melyen Alkibiades hazatért, megvált a várostól az istenasszony.

Minél jobban meghiusította Alkibiades puszta jelenlétével ellenségei alattomos fondorlatait, mert dicső tettei fényétől övezve, szivesebben és bizalmasabban bánt az athéniekkel, mint bármikor az előtt, és minél nagyobb hajlandóságot mutatott a nép, hogy rábizza egészen a sorsát és megnyugszik korlátlan uralmában, csak segítse ki a pártdulta várost jelen bajaiból: annál inkább sürgették ellenségei minél gyorsabb elutazását. Nem volna okos, úgy beszéltek, megakasztani a hős vezért dicső pályájában, de voltaképen szándékuk csak az volt, hogy távoz-

távai megkezdik majd ellene ismét vészes ármánykodásukat. Furfangos alattomosságukban a tömeg vérmes reménységeit ők is felcsigázták, úgy hogy mikor hosszu türelmetlen várakozás után, csak az a hir érkezett, hogy a flotta 100 gályával, 1500 nehéz fegyveressel és 150 lovassal, a helyett hogy Ióniát rohamost elfoglalta volna, Androsnál vesztegel, és hogy még ezt a kis szigetvárost sem képes meghódítani, és a mikor arról értesültek, hogy Alkibiades Samosnál tétlenül néz farkasszemet az ellenséges flottával, és alkudozik a perzsákkal, rögtön átlibbent a közvélemény. Mert hiába, azt hitték elég oktatlanúl, hogy Alkibiadesnek misem lehetetlen. Ha ő nem győz, a legyőzhetetlen, akkor áruló, akkor meg van vesztegetve az ellenségtől, és uralkodni akar Athén fölött a segítségével. Végre aztán hire jött, hogy még vereséget is szenvedett a hajóhad, és ekkor már biztosra foghatták ellenségei győzelmöket.

Alkibiades ugyanis Samosban felismerte a megváltozott helyzetet. Kyrost meg akarta nyerni, de hasztalan. Aztán meg ki akarta csalni Lysandrost kikötőjéből, de ez sem sikerült neki. Tétlenségben mult el az egész tél. Tehát nem volt egyéb tennivalója, mint hogy hajóhada egy részével elzárta a spartai flottát, ő maga meg elindúlt, hogy majd a szárazföldről meghódítja az ión városokat, és Athén uralmát, olyan formán, a mint azt a Hellespontosban tette, itt is visszaállítja. Az Ephesosban visszamaradt hájóhadat egyik legkitünőbb kapitányára, Antiochosra bizta, de szigoruan meghagyta neki, hogy semmi áron se bocsátkozzék az ellenséggel ütközetbe. Alig fogott azonban Phokaea ostromához, midőn hire érkezik, hogy az ephesosi hajóhad szerencsétlen kimenetelü csatát vivott a spartaiakkal. Antiochos ugyanis

harczi buzgalmában ingerkedni kezdett az ellenséggel, miközben megfeledkezett a kellő óvatosságról; Lysandros erre megtámadta, és egész váratlanul komoly tengeri ütközet fejlődvén ki, az athéniek kemény vereséget szenvedtek. Maga Antiochos hajóstúl elsülyedt mindjárt a csata kezdetén, és tizenöt hajó-veszteség után kénytelenek voltak az athéniek táborukból Notionból Samosba visszavonulni.

Alkibiades egészen bűntelen volt ebben a szerencsétlenségben, és Antiochos sem volt egyedül egymaga a bűnös. Mert ő mind megannyi hajójának megparancsolta, hogy tartsa magát készen a csatára, de e parancsát nem teljesítették. Nyilvánvaló, hogy a hadi fegyelem meglazult. A hadjárat megszakítása, az Athénban való tartózkodás, új csapatok toborzása, mindez együttvéve ugyanazon sereg szellemét, a mely a Hellespontosban olyan mintaszerüen viselte magát, végleg megrontotta. Kisebb lévén a napi zsold mint a peloponnesusiaknál, és nehezebb a szolgálat, a legénységet kedvetlenség fogta el, és szaporodtak a szökevények, és Alkibiades ellenségeinek a hadseregben is megvoltak a magok párthíveik, a kik most nyiltan fellázadtak hadvezérök ellen. Thrasybulos, a Thrason fia, elment Athénba, hogy bevádolja. Alkibiades egyedül az oka, így beszélt, hogy oly vontatott és szerencsétlen a hadjárat. Szemben az ellenséggel ő pazar lakomákban ión kéj-hölgyekkel bujálkodik, és a vezérletet egészen megbízhatatlan emberekre, legjobb mulató pajtásaira bizza. De különben is egyre alkudozik a lakedaemoniakkal és Pharnabazosszal, kétségtelenül a czélból, hogy az ellenség kezére játszsza a flottát és a hadsereget, és utat egyengessen magának ily módon az egyeduralomra. Az ilyes gyanúsításoknak annyival is inkább hitelt adtak, mert Alkibiades még a helles-

pontosi hadjárat alatt megszerzett néhány helységet a thrák félszigeten, és megerősítette őket. Látszik tehát ebből is, így járta a szóbeszéd, hogy korlátlan hatalomra törekszik, és azért tartja fenn a barátságot a hellespontosi perzsa satrapával is, a ki pedig oly galádul meghiusította az athéniek minden reménységét.

A bizonytalanság általános érzete csak fokozta az ilyenforma aggodalmakat, és mikor a kis-ázsiai városokból is jöttek panasztevők Alkibiades hadviselése ellen, ellenségei oly ravaszúl és nyomatékosan ki tudták zsákmányolni a helyzetet, hogy izgatásaikra a polgárság, a mely alig néhány hónapja keserü megbánást tanusított Alkibiades iránt való előbbeni eljárása fölött, mint a melyet minden baja egyedüli kutforrásának tekintett, most, a mikor pedig nagyobb volt mint valaha a veszedelem, újra eltaszította magától legjobb, leghősisebb hadvezérét, a ki már több mint négy éve egymaga vezette a hadakat, és még soha meg nem csalta a bizalmukat. Letették megint (93, 2; 407.) a hivataláról, és most másodszor is távollétében, és vele együtt vezértársait is, minthogy a ráruházott hatalomnál fogva ő maga választotta volt őket. A hadseregben nem bizott eléggé, hogy ellen mert volna szegűlni a parancsolatnak, és visszavonult a Chersonnesosba. A hadvezérek közül csak Konon és Aristokrates választattak meg újolag. Konon lett a fővezér, és Androsból négy vezértársával, Leonnal, Archestratosszal, Erasinides és Aristokratesszel elment Samosba, a hol Thrasybulos 30 hellespontosi hajójával együtt most 115 attikai gálya állomásozott [195]).

Az athéniek hamarosan megérezték Alkibiades hiányát. Konon lovagias férfiu és kipróbált hadvezér volt. Születésénél és gazdagságánál fogva hasonló volt az állása

Athénban, mint a Nikiasé, és ő, mint emez, hű alkotmánypárti ember volt, tehát valóban méltó polgártársai bizodalmára. De elődje rendkivüli tehetsége mégse volt meg benne, mert az, habár Lysandrost nem volt képes kényszeríteni, hogy alkalmat nyujtson neki fényes hadi tettekre, mindamellett elég ügyes és serényen vállalkozó ember volt. hogy hazai pénzküldemények nélkül is fenn tudta a flottát tartani és vele a tengeren az uralmat. Konon erről már eleve lemondott. A flottát hetven hajóra szállította le, a java legénységet kiválogatván reája, de ezzel mintegy vallomást tőn, hogy képtelennek érzi magát valami nagyobbszerü tengeri hadjárat folytatására. Hónapok során át csak amolyan kóbor kalóz-hadjáratot viselt, majd ide meg amoda csatangolt minden terv híján, csupán zsákmányolva, új segédforrásokat akarván megnyitni Athén számára.

Talán ez időből való az athéniek azon határozata, a melyet Enagoras, cyprusi király tiszteletére hoztak, a ki 92, 3; 410 tájékán megint visszanyerte öröklött királyságát. Hatalomra jutván, nagy embere lett az athénieknek, a kik, minthogy semmi kilátásuk sem volt már a perzsák támogatására, legalább a nagy-király elégedetlen hűbéreseivel iparkodtak lehetőleg közel viszonyba lépni. Azért lehet gondolni, hogy ez időben kezdődött a viszony Konon és Enagoras között.

A peloponnesusi flotta már húsz gályával fölülmulta az attikait és rendes jövedelmeiből folyvást szaporodott. Úgy hogy mikor Kallikratidas átvette Lysandrostól a flotta fővezérletét, noha még meg sem ütközött, bizvást a tenger urának tekinthette magát. Mert habár kiapadt a perzsa pénzsegély, minthogy Kyros barátján kivül mást nem akart támogatni, és habár maga Lysandros is, hogy minél jobban

megnehezítse utódja állását, visszaszolgáltatta mind a készletben levő pénzt Kyrosnak, mintha csak személyes ajándékképen kapta volna tőle, mindamellett Kallikratidas nemcsak hogy sértetlen meg tudta tartani a reá maradt haderőt, de még jelentékenyen meg is szaporította, még pedig a lehető legtisztességesebb módon. A sardesi palotának, a hol mint valami koldust az ajtó előtt megvárakoztatták, bosszúsan hátat fordított, és a helyett inkább az iónokat tüzelte fel a hadakozásra, és oly sikerrel, hogy Miletosban ötven hajó gyűlt össze itteni szövetségeseitől. Miletos és Chios még pénzzel is támogatták, úgy hogy nagy dicsőségére a perzsák támogatása nélkül is 140 gályára fel tudta szaporítani a spartai flottát, a milyen számban még sohasem állt az szemben az athéniekkel. Kallikratidasban megvolt az ó-spartai büszkeség és nagylelküség, valamint a kellő energia és ügyesség is arra nézve, hogy megfeleljen vezéri tisztségének Ioniában. A mire Brasidas törekedett Thrakiában, ő azt itt kivitte; ő volt az első, a ki a flottán is meghonosította a spartai egyeneslelküséget és az elszánt bátorságot.

Fényes sikerrel működött. A chiosbeliek szigetén, iránt akarván legelőbb leróni háláját, lerontotta az athéniek várát, a honnan még tán visszafoglalhatták volna ezek a szigetet, azután elfoglalta a fontos Teost, innen nyomban elment Lesbosba, hogy elfoglalja az itteni városokat, az attikai hatalom legjelentékenyebb táborhelyeit, a melyek az összeköttetést Ionia és a Hellespontos közt is fentartották. A sziget éjszaki partján Methymnában attikai őrség volt. Meg kellett magát adnia, még mielőtt átjöhetett volna az ázsiai parttól Konon, hogy megsegítse. Kononnak most már legalább Mytilene védelméről kellett gondos-

kodnia, és e czélból a város közelébe akart férkőzni. Atmentében ellenállásra talál. A rendszeres csatát el akarja kerűlni, de minthogy hajói csak csapatonkint küzdenek meg az ellenséggel, megszakad köztök az összefüggés. Harmincz gálya körülkeríttetvén, elfogatik, a többivel Konon megmenekűl Mytilene éjszaki kikötőjébe (104 l.) és elzárja a bejáratot. Kallikratidas azonban kierőszakolja magának a bemenetet, és körülfogja a várost, de Konont is egész flottájával, olyannyira, hogy ez csak titkos csel utján küldhet két hajót Athénba, hirűl adván kétségbeesett állapotát. (93, $^2/_3$; 406.)

Bátran föltehette most Kallikratidas, hogy vége a java háborúnak. Mert még Diomedon tizenkét hajójából, a ki Konon segítségére sietett, tizet elfogott, és minden jel arra mutatott, hogy uj hajókat nem képesek többé felszerelni az athéniek. Elmondhatta magáról, hogy perzsa segitség nélkül is korlátlan úrrá tette Spartát az aegaei tengeren, mert hisz az ellenséges flotta utolsó maradványa kezében volt. A Hellespontoson szabad volt a bemenet. Hát mi is akadályozhatná még, hogy elzárja Athént utolsó segélyforrásaitól, és hogy ily módon majd föltétlen megadásra kényszerítse a várost? De biz csalatkozott Athénban. [196])

A polgárok még most se tudtak megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy veszendőbe bocsássák tengeri uralmokat. Igy történt, hogy mikor Konon egyik hajója szerencsésen megérkezett a városban, a veszedelem hallatára a polgárok egészen megfeledkeztek pártküzdelmeikről, és versenyezve buzgólkodtak a város megtartásán. Az eredmény valóban fölülmúlt minden várakozást. Egyhangúlag elhatározták, hogy legutolsó garasukat is odaadják, de föl kell szerelni még

egy nagy flottát, a mely meg fogja menteni Konont, és a nyilt tengeren is szembeszállhat majd az ellenséggel. Habozás nélkül előszedték a város istenasszonyának kincseit, hogy fölhasználják a haza megmentésére. A diadal istennője arany szoborképeiből pénzt vertek, továbbá a mi érczkészlet csak volt a Parthenon előcsarnokában egyetlen egy arany koszorú kivételével mind átadatott a hellénotamiéseknek, és elvándorolt a pénzverőbe; és kiürítették bizonyosan a kincstár egyéb osztályait is (414. l.). Hajó szerencsére még volt készletben: 95, Alkibiades zsákmányaiból, és 45-öt meg Konon hagyott vissza Samosban. De nem volt elégséges polgár, a ki megszállja őket, habár összeszedtek mindenkit, a ki csak nélkülözhető volt a városfalak védelménél, és habár még a lovagok is ajánlkoztak tengeri szolgálatra. Kénytelenségből tehát a polgárokon kivül másokat is hadba szólítottak. A vendéglakóknak polgári jogot, a rabszolgáknak szabadságot igértek, úgy hogy a samosiak és egyéb szövetségeseik támogatása mellett egy hónap leforgása alatt 155 hajót szerelhettek fel hadilábra. Az új flotta vezetésével a honmaradt hadvezéreket Thrasyllost, Protomachost, Aristogenest és Periklest, a nagy államférfiú fiát bízták meg. Az állam utolsó kétségbeesett erőfeszítése volt ez; Athén utolsó flottája azzal a tudattal vonúlt ki a tengerre, hogy győzelmet hoz vagy halált. [197])

Mihelyt hirét vette Kallikratidas ez eseményeknek, ötven hajó kivételével, a melyet hátrahagyott Konon elzáratására a kikötőben, nyomban kivonúlt egész hajóhadával Lesbos déli hegyfoka elé, hogy majd a nyilt tengeren elpusztítja az ellenség flottáját. Egész biztosra fogta a győzelmet. Viszont az athéniek, noha számra nézve ők voltak az erősebbek, félénken visszahuzódtak Aiolis partjaihoz, szembe a les-

bosi hegyfokkal, az Arginusai sziget mögé, minthogy hajóik itt némileg takarva voltak és a bekerítéstől biztosítva. A szigeteknél állt a középső csatasor; az oldalszárnyakat jobbra és balra távolabb kiterjesztették, két sorba állítva egymás mögé a hajókat, nehogy az ellenség a sort áttörhesse.

Kallikratidasnak nem volt okosabb tennivalója, mint hogy elhalaszsza támadását. Sietségre őt misem szorította, mert a mióta tevékenységéről ily fényes tanúbizonyságokat tett, Kyros is támogatására méltatta. Ellenben az athéniekre veszedelmes volt a hosszú huza-vona; flottájok a költség hiánya miatt soká tétlen nem maradhatott, és ha az ellenség nem mozdúl, kénytelen lett volna vagy maga támadni, vagy szét kellett oszolnia; különben is könnyü volt előre látni, hogy ez a mohón összeszedett-vedett legénység soká a fegyelemben vagy lelkesedésében nem lesz képes megmaradni. Ámde Kallikratidas nem birta megfékezni vakmerő bátorságát, noha jól tudta, hogy a támadásra a helyzet jelenleg épen nem kedvező. Haderejét ugyanis kénytelen volt két szakaszba osztani, mert különben nem intézhetett volna egyszerre támadást az ellenség mindkét szárnya ellen. Ő maga a jobb szárny élére állt, és előnyomultában szinte elsöpörte az ellenállókat; egyenest a Perikles hajójának tartott. A két hajó ropogva csapódik egymáshoz, és Kallikratidas, a ki türelmetlenségében kiállt a hajó legszélső szélére, lebukik a tengerbe. Klearchos, a ki rendelkezése értelmében átvette most a vezérletet, nem képes a jobb szárnynyal helyt állni. Ugyanekkor a boeotiai Thrasondras vezérlete alatt álló balszárny is vissza kezd vonúlni, és lassacskán követi ő az egész hajóhad. De ép a visszavonulás növi ki magát teljes vereséggé. Tüzet fognak az athéniek, és azonost kitüntetik, mennyivel hatal-

masabbak az ellenségnél. Borzasztó kemény küzdelem támad, és a peloponnesusiak 120 hajójából csak 43 bír a hadi gombolyagból kibontakozni.

Alig hogy visszatért a győztes flotta az üldözésből, azonnal elhatározták, hogy meglepik a mytilenei ellenséges hajórajt, mielőtt még tudomására juthatott volna neki a csata kimenetele és egyúttal megbízták Theramenest és Thrasybulost, hogy a hajóhad egy részével menjenek el, mentsék ki a hajótörötteket és szedjék össze az elesetteket. De ugyanekkor az Ida hegységről borzasztó éjszaknyugoti szélvész keletkezett, a mely teljesen megakadályozta a flotta működését, úgy hogy mire kiindúlhatott, mind a két czélját eltévesztette. Mert a vihar egyrészt tisztára söpörte a harcz szinhelyét, másrészt még az ellenségnek elég ráérő ideje volt, hogy elmenekűlhetett Chiosba. A fődologban azonban teljes volt a siker. A peloponnesusi flotta, a mely korlátlan hatalommal uralkodott a tengeren, meg volt semmisítve, Konon elzárt hajói, az attikai flotta legjava, kiszabadúltak, és akadálytalanúl egyesűlhettek a győztes hajóhaddal.

Az Arginusai mellett vivott ütközet (93, 3; 406. szept.) az egész háború folyamán a legnagyobb tengeri csata volt; 275 hajó állt összesen egymással szemben, tehát még öttel több, mint a nagy sybotai tengeri ütközetnél (11. l.). A spartaiakat mód felett leverte a vereség híre, minthogy nagy reménységeket kötöttek Kallikratidas győzelmes hadjáratához. Előre látható volt, hogy a vereség következtében a perzsák megvonják majd a pénzsegélyt, minthogy semmi hasznot sem láttak még eddig sok kiadásukból. Ugyszintén arra sem lehetett számítani, hogy majd az iónok ismét olyan harczi buzgalmat tanúsítanak, és a boeotiaiak

és euboeiaiak megtettek már mindent, a mit csak tehettek. Mire lehetett tehát még támaszkodniok, és miben találhattak volna még a jobb sikerre reménységet? Ilyetén viszonyok közt tehát megint a békepárt vergődött túlnyomó befolyásra Spartában, és jött megint egy követség Athénba, a mely megujította a kyzikosi csata után tett békeajánlatokat. El akartak vonulni Dekeleiából, minthogy az itteni hiábavaló vesztegelés nekik is terhökre esett, és felajánlották, hogy tartsa meg kiki a mostani birtokát. Athén azonban, ha beleegyezik e föltételbe, elveszti egész Ioniát, és valóban csak nagy önámitással lehetett elképzelni, hogy most, mikor egy hatalmas és győztes flottája állomásozott Samosban, és még csak ellensége sem volt, a ki vele szembeszálljon, hogy most lemond egész Ioniáról. Hisz ha vissza nem hódítja tengeri birtokait, még flottáját sem képes fentartani, tehát ily módon a háborút épen hogy csak el lehetett volna odázni. És a halogatással Athén nem nyerhetett semmit, mig viszont Sparta rendbe szedhette volna ügyeit Perzsiával, és pompásan elkészülhetett volna az uj háborúra, a melyben végre is Athén huzta volna a rövidebbet. Tehát győzött a demokrata hadi párt. Szószólója Kleophon volt, ugyanaz, a ki már egyszer meghiusította volt Sparta békeajánlatainak az elfogadását (502. l.). Ugyancsak az ő tanácsára most másodszor is elvettettek. Elhatározták az athéniek, hogy folytatják a háborút, miglen végleg el nem dől, mert bármennyiszer sujtotta is őket a sors csapása, mégis csak úgy érezték, hogy ők a tenger született urai.[198])

Csodálatraméltó rúgékonyságával tehát a polgárság és utolsó ereje megfeszitésével még egyszer meghódította a hadi szerencsét. De magában bent az államban nem bírta a rendet helyreállítani, nem tudott állandóságra vergődni,

úgy hogy ennek következtében haszontalanná váltak a legfényesebb győzedelmek is. Már nem volt olyan a polgárság, hogy egy szivvel lélekkel tudott volna örűlni a diadaloknak, sőt volt még egy olyan párt is, a melynek a győzelem nagyon kedve ellenére esett, mert fényesen megbizonyította, milyen hatalmas erő lakozik még a népben, és az alkotmány megbuktatására irányult terveket meghiusította. Ez a párt az oligarchák pártja volt, az egyetlen, a mely szakadatlan ásta titkos aknáit, a melyet nem csüggesztett el a vereség, sőt még kitartóbb ellenállásra ösztönözte, és a mely minden lépéssel, a melyet előre tett, kiméletlenebb lőn eszközei alkalmazásában. Szinte szerencsés esemény volt rá nézve, hogy a polgárság így megtarkult a sok idegentől és rabszolgától, mert fondorkodásaival most biztosabb sikerre volt kilátása. Azt se bánta, hogy a demokratikus kormányforma megint teljes virágába jutott, és hogy a demagógok, egy Archedemos, Kleophon, Kleigenes stb., lettek ismét hangadókká a népgyüléseken. Ezek az ilyen fajtáju emberek mindnyájan műveletlenek és jórészt idegen származásuak voltak, és durva módjokkal a tisztességes polgárokkal végleg megutáltatták a város fennálló alkotmányát. Mindig kéznél voltak, ha arról volt szó, hogy üldözőbe kell venni a hadvezéreket, és ilyformán tudva vagy nem tudva ismét az oligarchák szövetségeseié váltak.

A tudósítás, a melyet a hadvezérek közös megegyezés útján a csatáról készítettek, egyszerűen csak jelentette, hogy a hajótörötteket a vihar miatt nem lehetett megmenteni. Az első szövegezésben fel volt az is említve, hogy Theramenes és Thrasybulos voltak megbízva a megmentéssel, de ezt a passust Perikles és Diomedon tanácsára elhagyták; mert nem akartak módot nyújtani a személyes

gyanúsításra, és jóravaló kartársakhoz illően a felelősséget közösen magokra vállalták. A nép a kihirdetés napjára már kellőleg fel volt izgatva. A helyett, hogy a győzelemért hálát adott volna az isteneknek, vad szenvedélyben tört ki, mihelyt említés történt a hajótöröttekről. Dühöngtek a kötelességehagyott hadvezérek ellen, és feleletül fényes győzelmökre, a mely túltett a legmerészebb várakozáson is, letették őket hivatalukból. Még csak meg se várták, mit mondanának védelmökre. Elhamarkodtak mindent szeles izgatottságukban. A Salaminia meghozta a határozatot Samosba, és egyúttal az új hadvezérek kinevezését is, a kik között egyedűl Konon maradt meg a régiek közűl, minthogy ő nem vett részt a csatában.

Ketten a hadvezérek közűl rögtön fölismerték, hányadán állnak a dolgok Athénban, és jobbnak találták, ha önként számüzetésbe mennek. Egy meghalt Mytilenében, és a többi hat igaz ügye tudatában visszatért Athénba.

Erasinides volt az első áldozat. Archedemos, akkortájt egy hatalmas demagóg, bevádolta őt a polgárság előtt sikkasztás és hivatalos mulasztások miatt, és erre elfogták. A többiek szóbelileg referáltak a tanács előtt. Szavaik befejeztével egyik tanácsos, Timokrates, azt indítványozta, hogy a vezéreket, mert elmulasztották a hajótörött polgárok megmentését, kötöztessék meg és adják át a törvényszéknek. A tanács elfogadván ezt az indítványt, az ügyet oly fontosnak nyilvánította, hogy egyenest a nép elé kell terjeszteni. A határozat végrehajtása a lehető legszigorúbban eszközöltetett. Fogságba tették a hadvezéreket, hogy személyes befolyásukat időközben fel ne használhassák; a polgárságot e rendkivüli eljárással felizgatták, úgy, hogy

a bújtogatók már szinte biztosra fogták győzelmöket. Szószólójok Theramenes volt, pedig tőle legkevésbé várhatták a szemrehányást a hadvezérek.

Theramenes a négyszáz bukásánál, a szabadság hősének lőn kikiáltva, és a városban egy ideig rendkivüli népszerűségnek örvendett. Először megbizták, hogy rontsa le az összekötő hidat Boeotia és Euboea között; de ez nem sikerült neki. Később a szigeteken visszaállította a régi alkotmányt, a hellespontosi háborúban dicsőségesen harczolt, és vezérkedett Chrysopolisnál (503. l.). De mindez nem elégítette ki nagyravágyását. Első kivánt volna lenni, és azt hitte, hogy elhanyagolják, és miatti kedvetlenségében, nem lévén benne igazi komolyság, megint átpártolt az alkotmányellenes párthoz. Hévvel oda irányozta most minden törekvését, hogy megfoszthassa szülővárosát imént nyert sikereitől, mert volt annyi esze, hogy belátta, hogy a polgárság csak kénytelenségből, majd mikor a zavar és a háború veszedelme tetőpontjára hágott, csak ekkor hagyja majd veszendőbe alkotmányát, és máskép nem tűri meg az oligarchák uralmát. A jelen esetben valamennyi között ő volt a legbünösebb, mert ha valakit, úgy leginkább őt lehetett okozni a hajótöröttek haláláért, mindamellett el volt tökélve, hogy ezt az alkalmat kiaknázza pártja érdekében, és a hadvezérek iránta tanusított kiméletes eljárását azzal hálálta meg, hogy ő lépett fel ellenök mint vádló, felelőssé tévén őket vallásos kötelmeik elhanyagolásáért. Athén ugyan már évek óta a legalávalóbb pártfondorlatok színhelye volt, de hogy valaki rossz ügyéből ilyen módon tudott hasznot meríteni, és a maga bünét másokra tolhatta, az már az önző cselszövés valóságos mestermüvének mond-

ható. És mégis sikerült; minő ziláltak lehettek tehát a város viszonyai!

Nyilván arra számitottak megint az oligarchák, hogy a polgárság java része, az egész fegyverfogható nép, a melyből még nem halt ki a bátorság és az igazságosság érzete, távol a harczmezőn volt, és a népgyülés csak kevés, de ezek közt is nagyrészt öreg, elaggott polgárokból állt. Nem voltak helyben, a kik meg tudták volna védelmezni az igazságot, úgy hogy a vádlottakat még védekezésökben is megkorlátolták. Pedig nem rég ideje történt, hogy még Aristarchosnak (488. l.) is, a ki egy boeotiai határvárat elárult az ellenségnek, mikor kézre került, korlátlan időt engedtek védelmére, de hadvezéreiknek, a kik egyetlenegy csapással visszahódították számukra a tengert, csak annyit engedtek meg, hogy röviden adják elő magát a tényállást, mintha bizony attól függött volna a város üdve és boldogsága, hogy a gyalázatos pör minél hamarább, inkább ma mint holnap, véget érjen. De ép az a cziczomátlan rövidség, egyetemben e derék feddhetetlen férfiak nemes őszinteségével, olyan kedvezőleg bizonyított ártatlanságuk mellett, hogy a polgárság hajlandónak mutatkozott az elébe terjesztett vádat visszautasítani. Csak szavazni kellett volna még; az eredmény kétségtelenül kedvező lett volna. Az összeesküvők, a kik a hadvezérek vesztére törekedtek, hamarjában nem tehettek semmit, és egy ravasz fogással, ha végkép nem akartak lemondani terveik sikerültéről, el kellett napolniok a határozat-hozatalt. Már elsötétedett, igy szóltak, és nem lehet a szavazásnál a kezeket pontosan összeolvasni. Ám ahoz még elég világos volt, hogy hamaros szavazás utján megbizást lehetett adni a tanácsnak, hogy a jövő gyülésen tegyen javaslatot, minő törvények szerint hozassék meg az

ítélet a vádlottak felett. Maga ez a határozat a törvényes perrendtartás szabályellenes összevonása volt, mithogy még affelől sem határozott a polgárság, vajjon az elébe terjesztett vádat egyátalán elfogadja-e. Azonfölül még egy másik jogsértés is történt, a mennyiben tudniillik, az attikai jog egyik alaptétele ellenére, a vádlottakat kezességre sem bocsátott szabad lábra. Ily módon hárították el az összeesküvők a fenyegető vereséget, sőt győzelemmé változtatták.

A nyert halasztást annyival is sikeresebben fölhasználhatták, mert ép a Pyanepsion hónap (október) e napjaira esett az Apaturia ünnep, az athéniek családi ünnepe, a melyen mindnyájan összegyülekeztek közös áldozattételre az egy nemzetség tagjai (II. 14. l.), és a melyen következésképen a rokoni érzelmek élénkebbek voltak mint egyébkor az egész városban. Ezen a napon aztán bő alkalma nyilt Theramenesnek fölingerelni a hadvezérek ellen a polgárokat és polgárasszonyokat, és ámbár egyátalán nem lehetett tudni, hányan estek el a csatában a hiányzók, és hányat lehetett volna még esetleg közőlük megmenteni, mindamellett széltében-hosszában az járta, hogy a vezérek egyedül az oka annak, hogy ez alkalommal az Apaturia ünnepén minden ember feketében és nyirott hajjal jár, hogy rajtok kell vérboszút állni, mert elmulasztották legszentebb hadvezéri kötelességöket. Emberi érzelmeire hivatkozva, így bujtogatták a népet a gaz izgatók, és mire duló viharrá fokozták a szenvedélyek pusztító rohamát, megérkezett a második népgyülés napja is.

A tanács egy indítványával nyilt meg, a melyet Kallixenos szerkesztett, örökre megbélyegezvén magát általa, hogy a becsület és lelkiismeret ellenére az áruló párt esz-

közévé süllyedt. Ebben az indítványban az ügy józan megfontolásának nem volt már se hire se hamva; a vád és védelem, akár mintha be lett volna már fejezve; röviden kell végezni, és egyenest kimondani az ítéletet. Az eljárás módja felől is sajátságosan intézkedett az indítvány. Azt kivánta, hogy a polgárság sorrakozzék phylé számra, a mint szokásban volt a polgári jog adományozása vagy elvétele esetén. A piaczon tehát tiz osztályt csináltak, és mindegyikbe kétkét urnát szándékoztak felállítani, a melyek előtt egyenkint végig kellett volna menniök a szavazó polgároknak. A hirmondó kihirdette volna, hogy mindazok, a kik kárhoztatni kivánják a hadvezéreket, az első urnába, amazok meg a másikba dobják kövecseiket.

Az egész eljárásnak nem lehetett egyéb czélja, mint a polgárok megfélemlítése. Mert az urnák, máskép alig is tehető fel, nyilt helyre voltak kitéve, továbbá egy-egy szavazónak csak egy kövecse volt, tehát az egész szavazást pontosan ellen lehetett őrizni. A ki tehát elment az első urna mellett, a nélkül, hogy beledobta volna a kövecsét, nyomban olyan polgár hirébe került, mint a ki mibe sem veszi a legszentebb kötelmek megsértését, és az ilyet a feldühösített tömeg részéről személyes veszedelem fenyegette. Mert ugyancsak alkalmazásba vettek mindent a tömeg felizgatására. Úgy hogy végül még elővezettek egy embert is, a ki állítása szerint egy dagasztó-teknőben menekült meg a tengeri ütközetből. Borzalmasan ecsetelte ez bajtársai siralmas elvesztét, mint könyörögtek neki, hogy tegyen meg minden tőle telhetőt, ha még egyszer viszontláthatja hazáját, hogy méltó büntetésben részesüljenek a hadvezérek istentelenségökért.

De találkoztak még a jognak is védői. Ezek az igazság oltalmára most a legutolsó fegyverhez nyultak, tudni-

illik vádat emeltek a törvény megszegéséért és méltán. Euryptolemos, a Peisianax fia, lépett föl vádlónak Kallixenos ellen, és a hagyományos jogi szokások értelmében külön törvénykező gyülésen előbb ezt a vádat kellett volna letárgyalni, és csak úgy kerülhetett volna ismét szóba a tanács indítványa. De e helyett a nép csak haragra gyúladt, hogy megháborgatták, és dühre lobbant, hogy vannak még emberek, a kik ellene mernek szegűlni akarata mulhatatlan teljesültének. Egy bizonyos Lykiskos még annyira vetemedett, hogy azt indítványozta, hogy a vezérek bünében marasztaltassanak el a közbeszólók is, sőt a prytanisokat is, az az a tanács azon tagjait, a kik ez időben az ügyek vezetésével voltak meg bizva, szintén felszólította, hogy térjenek az ellenvád felett napi rendre, és rendeljék el a polgárság szavazását. A prytanisok, felelősek levén az alkotmány legcsekélyebb megsértéseért is, vonakodtak, de végre Kallixenos dühös fenyegetésein, a ki ugyanazt az eljárást emlegette ellenök, a melyet Lykiskos Euryptolemos ellen indítványozott, megfélemedtek, és mindnyájan engedtek, kivéve egyetlenegy férfiút, a ki az nap a sors útján az elnökséget viselte; ez a férfiu Sokrates volt, a Sophroniskos fia, a ki határozottan kijelentette, hogy nincs olyan erőszak, a mely őt arra birhatná, hogy a törvények ellen szavazzon.

Eközben Euryptolemos és barátai más módot eszeltek ki, a mely, mint remélték, biztosabban czélra fogja őket vezetni. A törvényszegésre szóló vádat visszavonta, és Kallixenos tanácshatározatával szemben ő is egy ellenindítványt nyújtott be, a melyre a szót megadta neki az elnöklő prytanis. Ily módon a vádlottak védelmére kelhetett, és több fontos körülményre figyelmeztette a népet, úgy azonban, hogy határozott ellenmondással nem ingerelte föl.

Ügyesen kezdte meg beszédjét. Ő is azt kívánta, hogy ne kiméljék a vezéreket, és itéljenek fölöttök büneikhez képest a legszigorubb törvények értelmében. Ámde, így szólt, attikai hadvezérek életéről lévén szó, ne itéljenek tömegesen egyszerre mindannyi felett. Hisz nem egyenlő szerepben működtek mindannyian a csata folyamán. Lysias például (a kit csak utólag választottak meg az elesett Archestratos helyébe) sokáig maga is egy tört hajón uszkált, hogy szabadna tehát vele is egy kaptafára elbánni a többiekkel? A kik megmenekültek a hajótöröttek közül, mind azt bizonyítják, hogy a hadvezérek bölcsen és kötelességökhöz képest intézkedtek. Minthogy nem érték el céljokat, természetes következéskép csak azok vonhatók felelősségre, a kik megvoltak bizva az intézkedések kivitelével, ha ugyan nem szolgál eléggé mentségökre a nagy vihar. Kegyelmet én a bűnösök számára nem kérek, de ti ilyen nehéz jogi kérdésben azoktól, a kik ellenségetek hetven hajóját megsemmisítették, államotokat megmentették, hogy vonhatjátok meg a szokásos kihallgatást és a rendes törvényes eljárást, mikor ez jogosan megilleti még a tetten kapott hazaárulót is? Ha tehát nem akartok a lakedaemoniak javára működni, nem akarjátok államotokat megbecsteleníteni és lelkiismereteteket megterhelni, tűzzetek ki egy napot, és szavazzatok szokás szerint előbb a vád elfogadása felett, aztán hozassátok meg magát a vádat, és engedjétek meg, hogy kiki maga keljen védelemre ügye érdekében.«

Ezen ellenindítvány felett csakugyan meg is indul a szavazás, és kedvező kilátással. De ime, kész az új fogás. Egy bizonyos Menekles tiltakozó felszólalására elhalasztják a szavazást. Talán valami kedvezőtlen égi jelt jelentett be, mert erre joga volt minden athéni polgárnak, és megszakít-

hatott általa akárminő nyilvános tárgyalást. A nyert halasztás alatt az összeesküvők megint izgatják, nyaggatják a polgárságot, és elmulik a hatás is, a melyet az utolsó beszéd keltett. A második szavazáskor tehát megbukik az ellenindítvány, a tanács határozata elfogadtatik, kimondatik a halálitélet, és az itélet végrehajtására a hadvezérek átadatnak a tizenegynek.

Igy halt meg a Perikles és Aspasia fia, a kinek atyja a polgári joggal végzetes ajándékot hagyott (74. l.), és vele együtt meghaltak Erasinides, Trasyllos, Lysias, Aristokrates és Diomedon. Diomedon, a ki valamennyi között a legártatlanabb volt, minthogy ő rögtön ki akart indulni az egész flottával a hajótöröttek megmentésére, még egyszer beszélt a néphez. Azt kivánta, hogy váljék ez a határozat a haza üdvére, és felszólította polgártársait, hogy hozzák meg a menedékadó istenségeknek ama hála-áldozatokat, a melyeket ők, a hadvezérek, fölajánlottak volt nekik győzelmökért. E néhány szó bizony szivéhez szólhatott nem egy embernek, de nem volt egyéb hatása, mint az, hogy a későbbi nemzedékek előtt még tiszteltebbé lőn a vértanúk emléke. Ártatlanságukat mindennél jobban bizonyítja az, hogy annyi sok fondorlattal és erőszakoskodással lehetett csak őket megejteni, de még ennél is inkább a szégyen és a bánat, a mely elfogta a polgárságot, akkor a midőn átlátta, mennyire elhagyta magát ámíttatni az árulók ravasz fondorlatai által.[199])

Az Arginusai szigetek melletti győzelem szomorú utójátéka sok tekintetben rejtvényes, mert olyan események fordulnak elő benne, a melyeknek ismeretlenek úgy az intézőik valamint indító okaik is. Ugyanis lehetetlenség Theramenes magaviseletétpusztán megmagyarázni, abból hogy csak a

maga személyét akarta volna biztosítani, minthogy nem lehet bebizonyítani, hogy valóban veszedelemben is forgott volna. Tehát csak egy párt lehetett az, a mely ennyire behálózta a polgárságot, és e pártban csakis az oligarchákra lehet gondolnunk. Ők, minthogy kisebbségben voltak, csupa kénytelenségből is cselszövésre szorultak, és ezt mesterileg is értették. Kész eszközeik voltak fölösen a tanácsban és a polgárságban is. Timokrates indítványától kezdve egész végig minden kicsinált dolog volt, meg volt téve a kellő intézkedés minden eshetőségre, elő volt készitve minden eszköz a hizelgő rábeszéléstől egész a legdurvább elrémítésig. Különösen jellemző az oligarchákra nézve, hogy felhasználják mindig azt az időt, mikor a sereg távol van Athéntól, továbbá hogy a vallásos szokásokat kizsákmányolják politikai czélokra, és egyesűlnek a papsággal, végül a ravasz jogi elferdítések, alkalmazva a párt különös érdekeihez, a nélkül hogy pontosan meg lehetne mondani, miben rejlik tulajdonképen a jogsértés. A rendszeres izgatással a gyűlölt tömeget annyira el akarták vakítani, hogy ingerültségében mint valami tehetetlen báb akaratjokhoz képest megbecstelenítse a demokratiát és megfoszsza az államot dicső győzelmei gyümölcseitől. Erre törekedtek csak az oligarchák, mert utálat volt az ő szemökben a demokratia mindegyik diadala.

Hasznot a külügyekre vonatkozólag sem hajtott eléggé az arginusai győzelem. Egészben véve csakis Lesbos került vissza, noha Sparta pillanatnyilag egészen tehetetlen volt. Kyros a peloponnesusiaknak szánt pénzt kifizette, egyébkint mitse törődött a vert hajóhaddal, és

megvolt törve a spartaiak bátorsága. Eteonikos hajóival egészen elhagyatva és a legszükségesebb dolgok hiján vesztegelt Chiosnál, úgy hogy katonái napszámmal voltak kénytelenek megkeresni kenyeröket és a tél közeledtével olyan keserves szükségbe estek, hogy meg akarták támadni a chiosbelieket, élelmet és téli gunyát akarván magoknak szerezni. Csak Eteonikos bámulatos lélekjelenlétének köszönhető, hogy e tervök meghiusúlt. Azonban a míg az attikai flotta 180 gályájával tétlenül vesztegelt Samosnál, az ellenséges táborban nagy sürgés-forgás támadt a végből, hogy az athéniekkel szemben, a kik magok megfosztották magokat legjelesebb hadvezéreiktől, megint az az ember kerüljön a hadi ügyek élére, a ki egymaga nyujtott reménységet arra nézve, hogy a háborút gyorsan be fogja fejezni.[200])

Lysandros Kis-Ázsiában való tartózkodása alatt számos befolyásos férfiút nagyravágyó terveik teljesültével kecsegtett, de olyformán, hogy a siker egyedül az ő közreműködésétől függő. Ephesosban tehát összegyűltek az ión városok követei, a kik között a hangadók ugyancsak magok az ephesosbeliek, továbbá a chiosbeliek voltak. Ezek forogtak jelenleg a legnagyobb veszedelemben; saját szövetségeseik pusztitásaitól is csak nagy pénzáldozatokkal válthatták meg szigetjöket. Az ephesosi kereskedők meg alig várhatták már a békét, hogy akadálytalanul közlekedhessenek Sardesszal, mert a város, a mióta egy alkirály székelt benne, jelentékenyen emelkedett, és nyereséges üzletekre nyujtott kilátást. Ennek folytán érintkezésbe léptek a városok Kyrosszal, és vele egyetemben követséget menesztettek Spartába, nyomatékosan sürgetve az ottani hatóságot, hogy küldjék el megint Lysandrost a flotta fővezérének. Ám a

kérés teljesítése némi nehézségbe ütközött, minthogy a törvény határozottan megtiltotta, hogy kétszer is viselhesse valaki a tengernagyi tisztséget. Minthogy azonban a békepárt, a mióta visszautasíttattak Athénban ajánlatai, végleg leszorult a hatalomról, és minthogy a háborút csak külföldi segítséggel lehetett folytatni, és Kyros tiz követe gazdag zsoldot helyezett kilátásba, Lysandros pártja pedig a tett ajánlatokat hathatósan támogatta, rövid pártküzdelem után találtak utat módot a törvény kijátszására. Az ephorosok ugyanis kivitték, hogy a 406. év őszén Lysandros mint megválasztatott epistoleus, az az helyettes fővezér, Eteonikos helyébe a flotta élére állhatott. A tengernagy Arakos otthon maradt Spartában, és Lysandros megint korlátlan hatalommal rendelkezett.[201])

A 405. év kezdetén tehát egészen új fordulat állt be a háborúban. Lysandros megint Ephesosban volt barátai körében, a kiket két évvel ezelőtt szerzett magának; a pártoskodók, a kik egyedül tőle remélték szolgálataik megjutalmazását és nagyravágyásuk kielégítését, csoportosan sorakoztak köréje, mert a kedvező alkalmat, a melynek tartóssága vajmi bizonytalan volt, kiki a lehető legjobban ki akarta zsákmányolni. Hasonlóképen Lysandros is megfeszítette minden erejét, hogy befejezhesse megkezdett munkáját; a szövetségesekre bizton számíthatott, mert látta, hogy rájok nézve nélkülözhetetlen; Görögország sorsa az ő kezébe volt letéve. Kyros buzgón támogatta, úgy hogy pénze volt bőven. A hátralékos zsold mind ki lőn fizetve, és a csapatok egész új fölszerelést kaptak; önkénytesek seregenkint özönlöttek, a szétszórt hajórajok összevonattak, és Antandrosban (522. l.) a hajógyárak megint munkához láttak. A nagy-király egészségi állapotáról rossz hirek jöt-

tek Sardesba, és ez is hasznára vált Lysandrosnak, mert Kyros most még inkább a kedvében járt minden tekintetben, hogy majd trónváltozás alkalmával föltétlen támogatására számíthasson. Meghivta őt magához Sardesba (februárius táján), megújította neki igéreteit, biztosította, hogy a fönicziai flottát segítségére kirendeli, és Mediába utazván, távolléte tartamára kinevezte őt helyettesének, és reábizta kincseit és minden jövedelmét. Még a tél folyamán megint visszatért Lysandros Ioniába, és itteni működéséből megismerhették barátai valamint ellenségei is, mit várhatnak tőle a jövendőben.

Miletosnak jutott ki legjobban politikájából. Itt az ő két éves távolléte alatt az oligarcha párt, a mely azelőtt tőle várta üdvét, kibékült ellenfeleivel, és szinleg maga Lysandros is nagyon meg volt elégedve egyetértésökön. De titokban párthiveinek keserűnél keserűbb szemrehányásokat tett, és egyre izgatta őket az államcsinyra. Mikor már megvoltak téve hozzá a szükséges előkészületek, maga eljött a városba, és hogy a polgárokat elandalítsa, keményen fenyegetőzött, hogy és mennyire meg fogja ő büntetni, ha netalán zavart merne támasztani valaki. A csel pompásan sikerült; a demokratia végkép megbukott, és az oligarchák borzasztó vérengzésben majd az egész pártot kiirtották; a ki még megmenekülhetett, elfutott Pharnabazoshoz és ez kegyesen megkönyörült a szegény szerencsétleneken.[202])

Bevégezvén fegyverkezését, a tavaszszal Lysandros már harczkészen állt, és biztosra fogta nemsokára következő győzelmét. Most nem volt veszedelmes ellenfele, a kitől félnie kellett volna; jól tudta hányadán állnak a dolgok az ellenséges flottán, mert ott is voltak neki párthivei, és azért bátran úgy tehetett, akár a tenger ura volna, mert

ezzel távolról sem szegte meg Kyros figyelmeztetését, a ki kérte, hogy óvakodjék mindennemü vakmerő vállalattól. Végig hajózott az egész tengeren, kikötött Aeginában, Attikában tanácsot tartott Agisszal, és fölkerekedett gyorsan a Hellespontosba, a háborút és Athén sorsát itt akarván eldönteni. Megtámadta Lampsakost, a melyet attikai őrség őrzött és mielőtt még segítségre jöhetett volna az athéni hajóhad, elfoglalta a várost tömérdek kincsei és készleteivel egyetemben.

Az athéniek szemben Lampsakosszal, 15 stadiumra Sestostól egy nyilt öbölben, a melybe az Aegospotamoi folyó ömlik, foglaltak állomást. A táborhely olyan volt, hogy kiválasztásával más czél nem lehetett egybekötve, mint az, hogy Lysandrost támadásra csalják kényelmes kikötőjéből, mert hosszabb tartózkodásra alkalmatlanabb hely aligha létezett. Egészen védtelen volt, és nem volt város közelében, a honnan a csapatok élelmezhették volna magokat, úgy hogy naponkint egy negyed mérföldnyire el kellett menniök a szükséges éleség beszerzésére. Ám azért helyben maradt a flotta, még pedig olyan állapotban, hogy harczi sikerre még a legkedvezőbb körülmények közt se nyílt volna kilátása. Szemben a jól begyakorolt és kitünően felszerelt ellenséges sereggel, a melyet egy hadvezér, — és egy ügyes, vállalkozó vezér, korlátlan hatalommal vezérelt, az athéni flotta, a melyet a város ereje végső megfeszítésével állított fel, egyenetlen és pártoskodó volt, akár maga a város. Legénysége kevert zagyvalék népből állt, nem ismert fegyelmet, nem volt benne összetartás, sem erkölcsi erő, és hat hadvezér rendezkedett felette, a kiknek mindegyike más meg más czélra törekedett. A fővezér a derék Konon volt, a kiben a maga személyét illetőleg megvolt a tehetség is

meg a jó akarat is, hogy megőrizze az athéni fegyverek becsületét, de ő csak a telivér polgárokra támaszkodhatott, a kik pedig a seregnek csak csekély részét képezték, és kartársai akár ügyetlenségből, akár pedig áruló szándékból megbénították egész működését, és működésökkel inkább az ellenségnek használtak. Az utóbbiak közül való volt Adeimantos, a Leukolophides fia (524. l.), a kit később Konon nyiltan árulással vádolhatott. Egyike volt azon oligarcháknak, a kik nem akarták, hogy Athén győzzön, és Menandros valamint Tydeus vezértársai valószinüleg ugyane párthoz tartoztak, a mely különben el volt terjedve magában a seregben is, viszont Philokles eszeveszett szájhős volt, a ki a veszélyt föl sem ismerte, és az ellenséget kicsinyelte. Ilyenek lévén kartársai, Konon napról napra láthatta, mint fogy egyre a hajóhad ellenálló ereje; helyzete kétségbeejtő volt; a ki akart látni, az láthatta, mint közelg a veszedelem.

Azonban még egyszer — legutoljára — felcsillant a menekülés reménye. Alkibiades még egyszer felajálta mentő segédkezését. Nem vesztegelt ő tétlen a Chersonnesosban sem, hanem vele született természeténél fogva itt is keresett és talált is alkalmat a lehető legsikeresebb működésre. Megint érintkezésbe lépett a thrák népekkel (506. l.); királyaik keresve keresték a bujdosó barátságát, a ki páratlan tehetségével jelentékeny hatalomra tőn szert, és fejedelmi állást s tömérdek kincset szerzett magának. A vad barbárokkal harczra kelt, és megfenyítvén őket, a tengerparton lakó görögök valóságos jótevője lőn. Most aztán eljött szomszéd birtokairól, és felajálta jó tanácsát és segedelmét az athénieknek. Mindenek előtt kérve kérte mindenre a mi szent a hadvezéreket, hogy men-

jenek a hegyfokon túl Sestosba, a hol lesz védelmök és könnyen élelmezhetik magokat, mert azáltal, hogy naponként annyira elszélednek, az egész flottát veszélyeztetik. Segítséget is igért nekik Seuthes királytól és Mandokostól az odrysok fejedelmétől, a kiket ő megnyert az athéniek részére. Elhagyatottságában ez a szövetség kínálkozott egyedül a város részére, és ez Athén tengeri hatalmára nézve a Hellespontos fontossága miatt rendkivül jelentőségessé válhatott volna. Végül még arra is kötelezte magát, hogy Lysandrost csatára kényszeríti, ha átengedik neki a fővezérletet. Azt remélte, hogy ilyetén kecsegtetéseivel megint olyan fordulatot fog előidézhetni, mint a minőt minapában a samosi hadseregnél, és lehetségesnek vélte, hogy ily módon megint győzelmesen vonulhat be majd szülővárosába. De a hadvezérek daczosan visszautasították a mentő kezet, a mely még visszaránthatta volna Athént az örvény széléről, és beteljesült a végzet Lysandros kivánsága szerint.[203])

Négy napon át hiába vonultak ki az athéniek a nyilt tengerre, és hiába ajálták fel a csatát az ellenségnek. A legénység napról napra jobban elbizakodott, és valahányszor visszatért, mindannyiszor jobban elszéledt a tengerparton. Ötöd napon végre csatára készülődik az ellenséges hajóhad, és kiadatik a parancs, hogy egyszerre támadásra rohanjanak a hajók mindannyian, mihelyt jelt adnak a szoros közepén a kiküldött kémhajók, hogy az athéniek megint kimentek a tengerpartra. Minden a legnagyobb pontossággal történik. A peloponnesusi hajók, miután visszaszorították a Philokles hajóraját, egész váratlanul rárontanak az ellenséges hajókra, miközben a szárazföldre is átszállítják katonáikat, a kik megtámadják hátulról az athéniek sánczműveit. Ten-

geri csata tulajdonképen nem is fejlődött ki, mert az őrzött hajók csakhamar összeszorúltak, annyira hogy meg se mozdúlhattak, a flotta java része pedig vagy egészen el volt hagyatva, vagy csak csekély őrséggel ellátva. A győzelem teljes volt, noha vérontás és a győző legcsekélyebb vesztesége nélkül ment végbe. Csakis Konon tudott kimenekűlni a nyilt tengerre nyolcz hajóval és a Paralosszal. Megmenekűlt még aztán a phalerosi Nausimachos hajója és külön két háromsoros gálya, a többi ellenben mind az ellenség kezére kerűlt. Lysandros nyomban útnak indította a miletosi Theopompost, a ki gyorsmenetű hajóján három nap alatt meghozta a győzelem hirét Spartába. [204])

A legénység egy része megmenekűlt Sestosba. A nagy számu fogoly nép, több három ezernél is, Lampsakosba vitetett a haditörvényszék elé, a melyre Lysandros mind összehívta jelenlevő szövetségeseit. Így aztán czélt ért. Mind a gyűlölet, a mely egyesülten megvolt az iónokban, megarabeliekben, boeotiaiakban Athén ellen, még egyszer kitört most egész erejében, és Lysandros oly szinben mutathatta be magát, hogy ő a hellén nép nevében áll bosszút Athénon bűnös cselekedeteiért. A spartaiak kegyetlen tetteiket mindig jogi formákba szerették burkolni. Most is tehát, valamint hajdan a plataeai eset alkalmával, kész örömest hallgatták végig a legtúlságosabb vádakat az athéniek ellen. A múlt idők bűneivel még nem érték be a szövetségesek. Hogy a lehető legmagasabbra felcsigázhassák az ingerültséget, azt költötték, hogy az athéniek egész formaszerű haditanácsban elhatározták, hogy győzelmök esetén valamennyi fogolynak levágják a jobb kezét. Halálra itéltetett a flotta összes legénysége.

Philoklest külön ki akarták hallgatni, de ő bosszúsan visszautasította. Megfürdött, aztán magára vette legszebb

ruháját, és így ment katonái élén bátran a vesztőhelyre, halálával kiengesztelvén minden bünét, a mit ügyetlenségében vagy hiú elbizakodottságában elkövetett. Egyedül Adeimantos menekült meg életével szolgálataiért, a melyeket az ellenségnek tett. De mindennél még borzasztóbb, vérlázitóbb volt az, hogy Lysandros még tisztességes temetésben sem részesítette a meggyilkoltakat; ilyen vad kegyetlenséget még a barbárok sem tanúsítottak a görögökkel folytatott harczaikban. [205])

Magában Athénban a hadvezérek pöre után tompa fásultság állt be. Az iszonyú erőfeszítéstől, a melybe utolsó flottája fölszerelése került, a város végkép ki volt merülve, a legjava nép távol volt a harczmezőn, nem tehetett tehát egyebet, mint hogy aggódva várta a jövendő eseményeket, a melyek arra voltak hivatva, hogy sorsa felett határozzanak.

A harczterről érkező hírek azonban nem igen voltak bátorítók. Iónia, a melyet legelőbb kellett volna visszafoglalni, még szorosabb szövetségbe jutott Spartával, mint a minőben azelőtt volt, és legveszedelmesebb ellenségeik egyesültek most, a mikor ők magok vagy számüzték vagy legyilkolták legjobb hadvezéreiket. Benn a városban nem volt biztosság, sem nyugalom; hiányzott a bizodalom, hiányzott a jó lelkiismeret bátorsága. Mitse használt, hogy végre átlátták az oligarchák gyalázatos fondorlatait, hogy kiöntötték a mérgöket Kallixenoson, és őt meg négy társát fenyítő vizsgálat alá vonták. Az oligarchák mégis meg tudták magokat óvni, és Theramenes se szenvedett semmi bántódást, kivéve, hogy a hadvezérségre pályázván, megbukott.

A tanácsban még most is csak az oligarcha-párt uralkodott. A polgárok meg nem tudták, kihez tartsák magokat. A demagógokhoz, Kleophonhoz, Archedamoshoz és társaikhoz nem volt bizalmuk, de még kevesbbé az ellenkező párt embereihez, a kiknek gazsága kétségtelenül bebizonyodott. Emezeket gyülölték, amazokat meg megvetették, és mégis hol emezek, hol amazok karjaiba vetették magokat.

Tettek ugyan sokféle kisérletet, mikép lehetne az államot felsegélniök, iparkodtak a rendet helyreállítani, és a folyton növekedő bajokat megszüntetni. Mert a nyilvános jogrend sokszoros megakasztása folytán kizökkent az egész kormányzat rendes kerékvágásából, és nem tudták már Athénban, mi a jogos, mi a jogtalan. Azért már többször̈osen szóba került, vajjon nem volna-e időszerű átvizsgálni az egész törvényhalmazt, a mely Solon idejétől fogva összegyűlt, és érvényteleníteni, a mi elavult, továbbá kiegyenlíteni az előforduló ellenmondásokat. A négyszázas tanács megbuktakor el is lőn az átvizsgáltatás határozva, és e czélból egy bizottság választatott meg, élén egy bizonyos Nikomachosszal, azzal az utasítással, hogy munkálatait minél gyorsabban befejezze (486. l.) Nikomachos alacsony származásu ember volt. Irnok volt ő is, és nagy befolyásu ember, a minő akkoriban számos kartársa Athénban, és hivataloskodása idején elég ügyjártasságra tőn szert, úgy hogy megfelelhetett volna a rábizott feladatnak. Ámde ő csak a maga hasznára zsákmányolta ki megbizatását, és szives készséggel elfogadott bárminő megvesztegetést. Ilyen ember volt ez a Nikomachos, a kinek Solon törvényeit kellett volna átvizsgálnia, a ki maga a napi díjak kedvéért sem siettette nagyon a munkáját. Egyik évről a másikra huzta halasztotta a dolgot, miközben hatalmánál fogva gaz czéljai

érdekében kénye-kedve szerint változtatott a törvényeken; sőt már annyira jutott a dolog, hogy a pörös felek megrendelték nála, minő törvény szerint kívánnák ügyeiket eldöntetni. Különösen az oligarchák zsákmányolták ki e garázda eljárást, mert ők a Hermes-pör óta nem is törekedtek egyébre, mint hogy minél jobban megingathassák a jogi biztosságot, és alááshassák ily módon a törvényes alkotmány tekintélyét [206]).

Ilyetén viszonyok között természetesen meg kellett hiusúlnia még a legjobb akaratu kisérletnek is. Uj törvényekkel nem lehetett már segíteni az államon. Maga a kor sem volt olyan, hogy lehetett volna valamit rendezni vagy újjáalkolni. Elsatnyult már Athén szellemi élete is. Perikles nagy kortársai elhaltak, köztök majd a legutolsónak Sophokles ugyanazon esztendőben, a melyben az athéniek utolsó győzelmöket aratták. Jó- és balsorsban rendíthetetlen híve maradt ő hazájának, és a legkecsegtetőbb igéretek sem voltak képesek őt a külföldre kicsalni. Pedig sokan a hirneves ferfiak közül rég elhagyták már szülővárosukat, mert nem birtak beletörődni jelenlegi állapotába. Untig megelégelték az athéniek újabb satnya müveltségét, a mely a régi vivmányok elhanyagolásával egyedül a sophistikában leledzett; szebb, ideálisabb szinben tüntek fel előttök éjszak szabad népei, a melyek egyszerű életmódjokban őseik jámborságát, és régi bölcseik hagyományait, mint például a thrák Zamolxiséit, híven megőrizték, de legjobban lebilincselték figyelmöket az olyan országok, a hol a mult patriarchális állapotai most kezdtek egy magasabb kulturává fejledezni.

Ez volt az oka, hogy például a müvészek sehová nem vonzódtak annyira, mint Makedonia fővárosába. Friss volt

itt és pezsgő az élet. Archelaos, a Perdikkas fia, a ki ol. 91, 4; 413-ban vette át az uralmat, a dekeleiai háború borzalmas idején nyugalomban rendezte országát, utakat épített, városokat alapított, népe közt a műveltséget terjesztette, és udvarába, Pellába, meghívta magához a legkiválóbb, legtehetségesebb költőket és művészeket.

Egy új Görögország támadt túl az Olimposon. Pieriában, a muzsák hazájában, Archelaos musiké-versenyeket rendezett. Irigy vágyódással nézték az athéniek a halandók e legboldogabbikát, és boldogoknak magasztalták azokat is, a kik udvarában élhetnek. Ezek között ott volt Euripides is, a ki kedvetlenségében hagyta oda hazáját, és Agathon, a Tisamenos fia, a fényes tehetségü és ragyogó szépségü költő, a ki tudta élvezni az udvari élet gyönyöreit is, jobban mint Euripides. Igy szegényedett el Athén napról napra mindinkább. Kárpótlás a veszteségért nem maradt. A nagy költőkre apró költőcskék következtek, termékeny versfirkálók, a kik sophistikai fordulatokkal ígyekeztek pótolni a hiányzó tehetséget, a kikben nem volt meg a kellő komolyság, sem a komoly tanultság, a kik kapkodva törték magokat a közönség pillanatnyi tapsa után, minthogy már ez se volt képes annyira fölemelkedni, hogy valamely komolyan átgondolt művet a maga érdeme szerint tudott volna méltányolni [207]).

A tragoediánál jobban fentartotta magát a komoedia. Alkalmazkodóbb lévén amannál, már természeténél fogva, könnyebben elviselte a mostoha időjárást, sőt hibáiból jól használható anyagot szerzett magának. A komoediairók idegen földön nem igen munkálkodhattak volna, azért tehát Aristophanes is hű maradt szülővárosához, de hű maradt önmagához is hazafiui érzetében, és övé a dicsőség, hogy

szülővárosát legsúlyosabb balsorsában is még dicsőítette, megvigasztalta és megörvendeztette.

Azonban a viszonyok kényszerítő hatalmánál fogva többé nem a politikai napi kérdéseket választotta komoediái tárgyává, mert egyrészt az általános politikai kimerültségben érdeket ily módon alig kelthetett volna, másrészt meg bajos lett volna föllépnie olyan vakmerően jelenleg is, mint egykor Kleon ellenében. A szüreti ünnepre (93, 3; 405 január) szánt darabjához tehát úgy választotta meg a tárgyat, hogy szabadon alakíthatta, a nélkül hogy forrongásba hozta volna általa a szenvedélyeket. Még Sophokles halála előtt jött meg a hir Makedoniából, hogy meghalt Euripides is, és ennek alapján Aristophanes a »Békákban« fellépteti Dionysost, az attikai szinházi közönség képviselőjekép. A szinpad el van hagyatva, mert a mesterek vagy meghaltak, vagy kivándoroltak. Dionysos tehát le akar szállni az alvilágba, hogy a városnak, a mely költő nélkül már nem tud meglenni, fölhozza a legjobb szinműköltőt, azt tudniillik, a ki a régi szokáshoz hiven jó tanácsokat tud osztogatni a városnak. Pajzánul csapongó kedvteléssel követi egyik jelenet a másikát, majd a felvilágból, majd meg a Hadesból; mulatságos békakar-dalok váltakoznak a boldogságban duslakodó felavatottak túlvilági magasztos énekeivel, és a bámuló hallgatóság megfeledkezik minden bajáról, szenvedéséről. Egy szóval sem történik említés a nyilvános élet keserveiről; a költemény egyetlen czélja a mult emlékeit fölelevenítseni, dicsőíteni Aeschylost, mint a klassikus müvészet mesterét, és a drága Sophokles emlékét akarja megőrizni. Ám a halottak örvén nem feledkezik meg a költő az élőkről. Fáj szivének, hogy a várost majd elárasztja a tengernyi iródeák, hogy a polgárságot elsat-

nyítja a sophistikus félmüveltség, hogy kufár csalók kezébe került, a melyek villongásra ingerlik, hogy magok annál könnyebben czélt érhessenek. Még ha lehetne, az utolsó pillanatban is segíteni szeretne, jó tanácsaival.

Ellensége maradt ő, a milyen régente volt, most is a könnyelmű demagógoknak, a kik, valamint egy Kleophon, mámoros elbizakodottságukban rendre visszautasitották a békeajánlatokat, de egyúttal a jellemtelen oligarcháknak is, a kik közt különösen Theramenest választja ki gúnyja czéltáblájává, és intve inti a polgárság javát, velejét, hogy tartsanak össze kölcsönös bizodalommal, és felejtsék el végre valahára azok bünét, a kiket Phrynichos hálózott be a négyszáz összeesküvésébe. Békét akar ő most is, mint azelőtt, mert e nélkül nincs menekülés; de nem olyat, a minőt az összeesküdtek szereznének, hanem tisztességes békét, olyat, a melyet egyetértés és derekas hadvezérlet útján reménység volna megnyerhetni. De ezt csak egy hős tudná kivivni; és megvan a hős, de számüzetésben. Lám, tehát ő is Alkibiadesbe helyezi összes reménységét, Alkibiadesbe, a ki, volt légyen távol vagy közel, mindig góczpontja volt Athén történelmének.

Az athénieknek, mire megbánták hadvezéreik kivégeztetését, megváltozott a hangulatuk Alkibiadesra vonatkozólag is. Vágyódtak utána, mert rövid jelenléte Athén utolsó örömünnepe volt. »Vágyódnak utána, gyülölik, és mégis visszakivánják« így szól a költő. Ám nem volt meg bennök a kellő energia, hogy ki tudtak volna bontakozni ködös érzelmeikből, és nem tudtak szilárd elhatározásra vergődni, hogy le tudták volna győzni az ellenzékeskedőket. Hogy mikép gondolkozott maga Aristophanes, és a vele egy véleményen levők, az egy cseppet sem lehet kétséges.

Mert nem hiába hozza szinre a mysterionünnepet, a mint zavartalan örömben megünnepelik. Minden embernek vissza kellett emlékeznie a férfiúra, a kinek az utolsó ilyen ünnepet köszönték, és Aeschylos bölcseségének az a tanújele, hogy a kérdésre, mit tart Alkibiades felől, eme tartalmas feleletet adja:

Oroszlánt kár nevelnetek városokban;
De fölneveltétek, hát szót fogadjatok!

Néhány hónapra rá hirét vették az athéniek, hogy Alkibiades megint felajálta mentő segédkezését, és hogy vissza lőn az utasítva. A Paralos, a mely e hirt meghozta, 160 hajó közül egyesegyedül került vissza a Piraeusba.

Naponta várták, hogy megjön most már maga Lysandros is. Aggodalmuk ugyanolyan volt, mint a minapában a siciliai flotta megsemmisítésekor. De mily csekélynek tünt fel akkori veszedelmök a mostanihoz képest! Azonban Lysandros nem jött. Helyette tömegesen jöttek a menekülők Sestosból, Byzanz és Chalkedonból, a melyeket egymás után meghódított az ellenség. Az attikai helyőrséget ugyanis Lysandros mindenünnen szabadon bocsátotta, oly kikötéssel, hogy mindannyian rögtön hazatérnek Athénba. Egyik rémhir a másikát követte. Nem sokára megjött a hire, hogy Lesbos is elpártolt ellenállás nélkül, utána meg a thrák városok. Mindenütt rég elő volt már készítve a pártütés a titkos társulatok által. Olyan hírek, a melyek közül egy-egy maga is fölkavarta volna más körülmények között egész Athént, most hétről hétre megujúltak tömegesen, és végül tompa fásultságba ejtették a polgárságot. Tétlenül kellett vesztegelniök, miközben birodalmuk darabonkint szétbomladozott, és mind a hontalan és segélyre szorúlt nép, a melyet Lysandros az attikai kleruchiákból kiűzött, benn a vá-

rosban torlódott össze, a mely pedig ép most, mikor leginkább lett volna szüksége a külföldi eleségre, el volt vágva minden segélyforrásától.

Ép ezt akarta Lysandros, a ki nyugodt higgadtsággal csak lépésről lépésre halad czélja irányában. Az elfoglalt városokba lakedaemoni kapitányokat helyezett, hogy biztosítsa hódításait, kormányzatukat pedig rábizta az oligarchákra, a kik végre elérték hő óhajtásukat, és tizes tanácsokat képezve, Sparta támogatásával uralkodhattak immár szülővárosaik felett. A földbirtokot visszaszolgáltatta a régi lakosságnak, és fölhivást bocsátott ki, hogy mindazok, a kiket elűztek volt az athéniek, akár Aeginába (62. l.), akár Skionéba, a hova nem rég telepíttettek meg az Arginusai melletti ütközet alkalmával fölszabadított rabszolgák, akár végre Melosba (330. l.) stb. bátorságosan visszatérhetnek. Ez az intézkedése természetesen általános tetszéssel találkozott. Egész Hellas meghódolt előtte, a rettenetes férfiú előtt, a ki nemcsak hogy iszonyúan boszút tud állni, hanem még az elkövetett jogtalanságot jóvá is teszi. [208])

Nem sokára tehát be kellett következnie annak a napnak is, a melyen Athén fölött tartanak majd itéletet, miután már megfosztották rablott jószágaitól. Azt akarták, hogy a végitéletet lássa az egész görögség, és azért megint hadba hivták az egész peloponnesusi szövetséget. Pausanias király, a ki két évvel ezelőtt lépett uralomra atyja Pleistoanax halála után, Sparta összes szövetséges haderejével az Akadémia síkságára vonúlt, hogy a várost nyugot felől is ostrom alá foghassa. Egyúttal Agis is rendeletet kapott, hogy Dekaleiából, a hol már kilenczed éve vesztegelt, nyomúljon előre az éjszaki és keleti irányból, mert Lysandros

rövid idő múlva megérkezik a Piraeusba kétszáz hajójával.

Az athéniek viszont az első ijedtség elmúltával megint magokhoz tértek. Uj hadvezéreket választottak, a falakat kijavították, rendezkedtek a védelemre, és a kikötők bajáratát behányták. A polgárok nagy többsége minden áldozatra késznek mutatkozott. A lelkesült bátorság, a mely már annyiszor kisegítette őket legnagyobb bajaikból, megint fölébredt bennök, és megint el voltak határozottan tökélve, hogy a város becsületéért mindenöket feláldozzák.

De nem szünt ám meg a régi baj sem. Egy kicsiny, de jól szervezett párt volt a városban, a mely ellene működött a város függetlenségének, a mely egyetértett az ellenséggel, mert szüksége volt reá, hogy a demokratia romjain fölüthesse a maga uralmát. Ez a párt mindig készen állt, és csak leste, hogy valami veszedelem érje az államot. Mihelyt sötét fellegek borúltak a város fölé és aggodalom lepte meg a polgárokat, azonnal ő is fellépett és érvényesítette hatalmát. Pedig most a borzasztó szerencsétlenség rémületbe ejtette Athént, hadereje a sok polgárveszteség folytán megcsökkent, és szilárdsága meggyöngült; a betóduló idegenek izgatottságba hozták és megzavarták, és a fenyegető ostrom aggasztotta.

Mindamellett Athénban még sem volt az oligarcháknak olyan könnyű dolgok, mint egyebütt, a hol Lysandros segítségével oly könnyedén megbuktathatták a demokratiát. Athénban még nagy előkészületeket kellett előbb tenniök, még mindenféle csellel a népet megfélemlíteniök, hogy a mi még volt benne, elhagyja az a csepp bizodalma is. Főkép arra kellett törekedniök, hogy megingathassák a kormányformát, és a zavart növeljék, hogy megbénítsák az alkotmá-

nyos hatóságok működését, és a kormányzatot az összeesküdtek kezére játszszák, azaz az oligarcha klubbok hatalmába. Tehát megint olyan intézkedésekbe fogtak, mint a minap a probulosok megválasztatása alkalmával (442. l.), csakhogy most még kiméletlenebb és elszántabb volt az eljárásuk. Az államcsínyt t. i. azzal indították meg, hogy az oligarcha társulatok főnökeiből, minthogy mindegyik társulat más-más irányt vallott, a közös eljárás érdekében egy öttagú bizottságot, — klub-bizottságnak lehetne mondanunk — amolyan jólléti bizottságot alkottak, hogy az általános zavar idején a község javáról erejétől telhetőleg gondoskodjék. A bizottság hatalma pártjában gyökerezett, a mely annál biztosabb kilátással fogott munkához, minél kétségbeejtőbb és ziláltabb volt a polgárság helyzete. Igy tehát hatalmát naponta jobban terjeszthette, és bár nem volt hivatalos felhatalmazása, lassacskán mégis, különösen a tanács támogatásával, köztekintélyre tőn szert, akár ha hatóság volna.

Az ilyen forradalmi üzelmek már természetöknél fogva is homályba burkolvák és nehezen elemezhetők, de azonfölül nem is maradt ránk a város akkori állapotának összefüggő elbeszélése. Nagyon is valószinű az, hogy az oligarchák a sereg leveretése után mozogni kezdtek, hogy nemsokára ezután az ötös bizottság megkezdte titkos uralmát, és hogy hatalma fokonként növekedett egyenlő arányban a város veszedelmével. Tény az is, hogy lassacskán olyan befolyásra jutott, hogy még népgyülést is hirdetett, alkotmányos tisztviselőket, és különösen a hadvezéreket működésök köréből kiszorította, és a város védelmére való katonai intézkedéseket ő végezte. Ily nagy sikert valószinűleg csak a lovagok támogatásával érhettek el, mert ezek jó része el-

lensége volt az alkotmánynak (96. l.). Végül a bizottság olyan nyílt vakmerőséggel lépett föl politikai nézeteivel, hogy tagjai nyilvánvaló czélzással a spartai alkotmányra, minthogy különben is ennek a mintájára szerették volna szabni a hazait is, Athén öt ephorosának nevezték magokat, a mely elnevezés még közkeletüvé is vált.

A párt hatalma gyarapítása érdekében egy népszónok, Patrokleides, azt indítványozta, hogy az állam adósai, valamint a nyilvános bűnfenyíték alatt, úgy mint a vád alatt állók, továbbá a négyszázas tanács volt tagjai, szóval mindazok, a kik részben vagy teljesen meg vannak fosztva polgári jogaiktól, helyeztessenek vissza minden őket megillető tisztségökbe és jogaikba, és semmisíttessék meg minden idevágó nyilvános oklevél. Ilyen általános amnestia csak kétszer fordúlt elő Athén eddigi történetében; először Solon archonsága alatt, az általános kiengesztelődés bevezetéseként, és másodszor a salamisi ütközet idején, a mikor minden használható erőt igénybe kellett venni a haza megmentése érdekében. A mostanit mind a két okkal támogatták, úgy hogy beléegyezett az igaz hazafiui polgárság is, noha az egész csak az oligarchák kedvéért jött ajánlatba. Úgy látszik, hogy ugyanezen időtájt, a forradalmi és konzervativ intézkedések e tarka keverékében, az Areiopagos hatalmát is megszélesbítették, valamint a perzsa háborúk idején (92. l.), hogy ő is hozzájáruljon a honmentés munkájához. [209])

Ámde mindezen intézkedés ellenére, a melyek az államot mindinkább megzavarták, és biztosságát mindinkább veszélyeztették, a polgárok szeretete a szabadsághoz és az alkotmányhoz még nem hűlt meg. Két egymással gyökeresen ellentétes hatalom uralkodott Athénban; az ellen-

ség minden oldalról fenyegetőzött; borzasztó drágaság volt kiütőben a túlnépes városban, és mégis el volt rá szánva a java polgárság, hogy megvédelmezi a város függetlenségét a külső és belső ellenség ellenére is.

Késő őszszel (93, 4; 405) érkezett meg Lysandros a Piraeusban, hogy egyesülten a szárazföldi csapatokkal ostrom alá fogja a várost. Kétséget sem szenved, hogy nagyon könnyen elfoglalhatták volna mostani állapotában, ha nyomban komolyan hozzálátnak az ostromláshoz. De sem a királyoknak, valamint Lysandrosnak sem feküdt valami nagyon érdekében erőszakosan siettetni Athén bukását, mert ezzel csak alkalmat adtak volna a polgároknak, hogy a kétségbeesett harczban kitüntessék hősi bátorságukat. Már pedig tudva levő dolog, hogy a spartaiak mindig úgy akartak feltűnni, mintha az ellenséges városok önszántokból hódoltak volna meg előttök (132. l.). A biztos zsákmányt tőlök, a kik győztek, különben se ragadhatta el senkisem, tehát helyesebbnek találták, ha a városbeli párthíveikre bizzák a további intézkedéseket, a kik bizonyára gondoskodni fognak róla, hogy a várost vérontás nélkül hatalmokba keríthessék. Mert egészen bizonyos, hogy az oligarchák egy követ fujtak Lysandrosszal; ők kötelezték magokat, hogy kezére kerítik a várost és kikötőjét, a mely szolgálatuk fejében viszont ő hasonló kedvezményeket igért nekik, a minőkben pártfeleiket már egyebütt is részesítette.

Maga az egész hadsereg tehát nem is maradt táborban Athén előtt, hanem a szárazföldi sereg egy része a tél folyamán valószinűleg elvonúlt, és a hajóhadnak is csak egyik fele maradt vissza a kikötők elrekesztésére, míg a másik felével Lysandros elment Samost ostromolni. A szigetek közűl ugyanis egyedűl még Samos ragaszkodott ren-

dületlenül demokratikus alkotmányához, és ő meg Argos voltak az egyetlen görög államok, a melyek még hívei maradtak Athénnak most is, mikor már végleg megtört hatalma, és mikor a vele való szövetség hasznot nem, csak veszedelmet hozhatott.

Ámbár egyes élelemszállító hajók az ellenség őrhajói között szerencsésen beosontak a városba, mindamellett rövid idő alatt olyan szükség támadt, hogy nemsokára az ostrom kezdete után már összegyülekeztek a polgárok, hogy tanácskozzanak a megadás föltételeiről. Elhatározták, hogy belenyugosznak az elkerülhetetlenbe, és elismerik Sparta hegemoniáját; készek voltak lemondani minden külföldi birtokaikról, csak a Piraeust tarthassák meg és falaikat.

Követeiket azonban, a kiket ez ajánlatukkal Spartába küldtek, már a lakedaemoni határon, Selasiából visszaküldték az ephorosok. Mert hisz ép a kikötő- és összekötő falak biztosították Athén függetlenségét Sparta ellenében, a mint azt Themistokles és Perikles igen helyesen átlátták. A felelet tehát úgy hangzott, hogy mindaddig szóba sem jöhet az egyesség, míg tíz stadiumnyi hosszában le nem rombolják az összekötő falakat.

A felelet rendkivüli izgatottságot keltett a polgárok között. Athént falai nélkül nem is képzelhették; ha lerombolják őket, megszűnt a város összeköttetése a tengerrel, és védtelenül ki van téve bárminő támadásnak. Tehát még egyszer lelkesült bátorságra lobbantak a szabadságért az athéniek, és Kleophon arra támaszkodva, hogy számos jóravaló polgár e tekintetben egy véleményen lesz vele, nyiltan erőszakkal fenyegetőzött mindazok ellen, a kik szót mernének emelni az ilyen föltételek mellett. Visszautasították tehát a falak lerombolása miatt a spartaiak minden ajánla-

tát, noha ők késznek nyilatkoztak, hogy meghagyják Athén alkotmányát, és még Lemnos, Imbros és Skyros birtoklását is kilátásba helyezték a számukra; de az athéniek egy határozatukkal e tárgy felett még a tanácskozást is megtiltották.

Ilyen állapotban volt a szerencsétlen város. Egyfelől egy erőszakoskodó, vad demagóg, a ki őrületes nyakasságával megfosztotta legeslegutolsó menedékétől is, noha helyette ő maga nem volt képes semmi más segítséget kieszelni; másfelől meg a lakedaemoni párt ravasz vezérei, a kik szívtelen kedvteléssel szemlélték, mint növekedik a veszedelem és a szükség a városban. Azok pedig, a kik a törvény és a haza hívei maradtak, bár nem helyeselték Kleophon dühös zajongását, a kik átlátták, hogy csak józan meggondoltság és egyesség segíthet még annyit a mennyit az államon, az ilyen polgárok sokkal kevesebben voltak, a közös eljárásra sokkal rosszabbúl szervezve, semhogy érvényt tudtak volna szerezni nézeteiknek. És a tömeg, azt megpuhította a félelem és a szükség, az a küzdő pártok tehetetlen eszközévé vált.

Mikor tehát a népgyülés már kidühöngte magát, és czélt nem ért, és az emberek mind tompa fásultsággal néztek a sötét jövendő elé, ekkor föllépett Theramenes. Megvárta azt az időt, a mikor a polgárok bárkit is, ha csak a reménység egy gyönge játszi sugarával kecsegtette is őket, kész örömest meghallgattak. Szeliden és hizelgő módon beszél, és támaszkodva népszerűségére, a melyet még a négyszázas tanács megbuktatásakor szerzett magának, ajálkozik, hogy ő elmegy személyesen Lysandroshoz, megtudni tőle, valjon minők igazában Sparta czéljai, és hogy mi érdekből kívánja tulajdonképen a falak leromboltatását.

Ünnepélyesen megigéri, hogy ő majd kedvezőbb föltételeket fog kieszközölni, sőt még némi nyereséget is helyez kilátásba, a melyet ügyes alkudozással könnyen ki lehetne csikarni a spartaiaktól, de csak úgy, ha föltétlen bizalommal viseltetnek iránta, és korlátlan felhatalmazással látják el.

Hiába fejezi ki számos józan polgár aggodalmait, a kik átlátván Theramenes bűnös szándékait, intve intenek, hogy ne bizzanak mindent föltétlenül ilyen ember kezére. Hiába lép fel maga az Areiopagos is, hogy majd ő veszi kézbe a további békealkudozásokat. A polgárok nagy többségét, a mely csak menekűlés után sóhajtozott, elkábította a beszéd, és nem akar lemondani reménységeiről, a melyeket fölkeltett benne; az összeesküvők is erőből telhetőleg élesztik e hangulatot, úgy hogy megadatik a kért felhatalmazás.

Theramenes elutazik Lysandroshoz, valószinűleg Samosba. Egyedűl Lysandrosba helyezik az oligarchák minden reménységöket, mert a királyok és az ephorosok támogatására nem számíthattak. Különösen ez utóbbiak már az athéni követeknek megis igérték volt, hogy sértetlenűl meghagyják az alkotmányt, azonfölül már régóta rossz szemmel nézték nagyravágyó hadvezérök korlátlan hatalmát és önkényes intézkedéseit, sőt már egyszer fel is kellett ellene lépniök, a midőn Sestosból kiűzte a régi lakosokat, saját hajói legénységét akarván helyökbe megtelepíteni. Ők semmi áron sem pártolhatták politikáját, mert azáltal, hogy mindenütt barátait helyezte a kormányszékbe, majdan egész Görögország korlátlan urává válhatott volna. Az ilyen embereknek tehát, a milyen Theramenes volt, életbevágó dolog volt, hogy Lysandros közreműködését biztosítsák a magok számára. A követséggel másrészt az összeesküvők még azt a czéljokat is elérték, hogy időközben a

béke ügyében nem hivatott össze a népgyülés, úgy hogy az alkotmányhű polgárság nem tehetett semmi megfelelő intézkedést. Végül a kínos várakozásban és kétségbeejtő tétlenségben egészen lelohadt a polgárok bátorsága, míg viszont a nyert halasztást az oligarchák ernyedetlenül fölhasználták, és Athénban mindent jól előkészítettek czéljaik érdekében.

Kleophon akarata ellenére jó szolgálatot tett nekik, meghiusítván az első békeajánlatok elfogadását; most azonban már útjokban állt, és el kellett neki is pusztulnia, mint a minapában Androklesnek (465. l.). Bevádolták tehát, hogy nem tett eleget hadi kötelezettségének, és hogy káromolta a tanácsot, mert nyiltan ki merte mondani, hogy az az összeesküvők kezére dolgozik. Hazaárulás vádja alá helyezték, és börtönbe vetették. Minthogy azonban pártja még most is oly erős volt, hogy nem lehetett megbizniok a rendes esküdtszék itéletében, fölhasználták az oligarchák a gazember Nikomachost (554. l.), és egy törvényt szereztek meg tőle, a melynek értelmében minden törvényes szokás ellenére a tanácsosok is meghivattak a törvényszékbe, hogy itéljenek olyan pörben, a melyben maga a tanács volt a sértett fél. Ily módon aztán Kleophon csakugyan elitéltetett és ki is végeztetett.[210])

Mikorra ez a csíny is szerencsésen sikerült, visszatért Theramenes is négy hónapi távolléte után, nem hozván magával semmi egyebet, csak üres kifogásokat hosszas elmaradásáért, a melyért különben Lysandrost tette felelőssé, és hogy ez utóbbi őt az ephorosokhoz utasította, a kiktől majd megtudhatja a béke föltételeit. A dolgok ilyen állásában természetesen nem volt egyéb hátra, mint hogy Theramenest ujból elküldték Lakedaemoniába is teljes felha-

talmazással. Az éhség már olyannyira elharapózott, hogy a hosszasabb tanácskozás immár teljesen lehetetlenné vált. A követeket megint föltartóztatták Selasiában, majd meg Spartába rendelték őket. Itt tanácskoztak a föltételek fölött, még pedig a szövetséges követségek jelenlétében. Ez már nem volt alkudozás, hanem törvényt láttak Athén fölött, és a vélemények csak a büntetés minőségére nézve tértek el egymástól. Korinthos és Thebae azt kívánta, hogy pusztítsák el a föld színéről e várost, a mely annyi sok bajt és veszedelmet okozott; fű zöldüljön ki a földjén, és juhnyájak legeljenek rajta. A phokisbeliek és mások tiltakoztak ez ellen, és győzött a szelídebb nézet, mert a spartaiak érdekökhöz képest meg akarták ugyan Athént bénítani, de nem végleg elpusztítani. Mert ez esetben előre volt látható, hogy a dölyfös thebaiak Közép-Görögországban nagyhatalmi állásra fognak törekedni, és szembe szállnak majd a spartaiakkal. Azt mondják, hogy a delphosi orakulum is Athén mellett szavazott.

Az ephorosok egy dekretummal megüzenték Athénnak az itéletet. A kikötő- és összekötő falakat lerombolják, Attikán túl nem terjeszkednek, a számüzötteket mind befogadják, belépnek a peloponnesusi szövetségbe, kötelezvén magokat katonák állítására és a spartai szövetségesek minden egyéb szolgálatára, végül kiadják hadi gályáikat a spartai hadvezérektől megállapítandó módozatok szerint, — és akkor viszont ők megszüntetik a város ostromlását.

Mikor Theramenes ezekkel a föltételekkel megjelent a polgárság előtt, a legkisebb elfogultság nélkül ajálván elfogadásukat, bizony a becsületes emberek mind fellázadtak istentelenségén, hogy így felhasználta polgártársai ve-

szedelmét. Haragos kiabálások hallatszottak mindenfelől, és átkozták őt gazságáért. Ámde ő jól tudta, hogy öt hónapos ostrom után, mikor már az éhségtől tömegesen elhaltak az emberek, nem az alkotmányos jogok, hanem a kenyér a fődolog, és ha valaki szemrehányólag figyelmeztette őt Themistokles műveire, hidegvérüen azt felelte, hogy vannak olyan viszonyok, a midőn ép olyan érdemes dolog a falakat lerombolni, akár fölépíteni. Mert hisz kőfalak még nem alapítják meg a városok szerencséjét, mert ez esetben Sparta volna a városok közt a legszerencsétlenebb.

Igy hát a követek visszatérte után való nap elfogadtattak a békeföltételek az ephorosok szövegezése értelmében. Az athéniek kötelezték magokat, hogy lerombolják a kikötő- és összekötő falakat, odahagyják minden külföldi birtokukat, országuk határain túl nem terjeszkednek, hogy kiadják flottájokat és visszahivják számüzötteiket. Igy végződött be a háború, Plataea megtámadása óta huszonhetedik, és a Nikias békéje óta tizenhetedik évében, április havában, és az első élelemszállító hajók, a melyek megjelentek a Piraeusban, megvigasztalták a kiéhezett athéni népet minden veszteségéért.

A béke meg volt kötve, az ellenséges hajók és csapatok elvonultak, de az oligarchák még nem jutottak céljukhoz, és azért még nem is telt be egészen Athén megaláztatásának a mértéke. A város külügyei végkép rendbe hozattak a megadás által, de nem úgy a belügyei is. Theramenes pártja érdekében csak annyit vihetett ki, hogy visszajöhettek a számüzöttek. Többre semmi áron sem lehetett rábirnia a spartai hatóságokat, mert irigy szemmel nézték Lysandros növekvő hatalmát, és azért nem szerették volna,

ha Athénban is az ő pártfelei kerülnek uralomra. Ennek következtében megint az ellenpárt bátorodott fel, és ugyanazok a hazafiak, a kik még az utolsó népgyülésen is a szabadságért emeltek szót, egyesültek most, hogy legalább bent a városban megőrizzék, a mennyire lehet, a jogot és a szabadságot.

Kitört tehát megint a pártküzdelem, és az oligarchák, a kikre Lysandros, a hajók átvétele után rábizta a város kormányzatát, még szükségesnek találták, hogy hatalmukba kerítsék az ellenpárt vezéreit, mielőtt hozzálátnának az alkotmány átalakításához.

E czélból egy fölszabadúlt rabszolgát, Agoratos volt a neve, fogadtak szolgálatukba. Ez az Agoratos hét évvel ezelőtt állítólag résztvett Phrynichos meggyilkoltatásában, a mely alkalommal úgy a hogy elhiresült, hogy kiváló jó demokrata. Ez az ember szinleg, mintha kényszerítették volna reá, jelentést tett a tanács előtt, a melyben sok derék, becsületes embert, hadvezéreket és kapitányokat, bevádolt, hogy összeesküdtek az alkotmány ellen, noha pillanatnyilag nem is volt érvényben az alkotmány, hanem egy haszonleső párt rendezkedett mindenben korlátlanúl. A tanács az ügyet a polgárság elé terjesztette. Népgyülést tartottak a Piraeusban, a Munychia szinházban, és ezen az oligarchák befolyása alatt halálra itélték a vádlottakat. Köztök a legjelentékenyebb Strombichides volt, egy tapasztalt tengernagy, és Dionysodoros, mind a kettő talpig becsületes ember, a kik nyiltan kárhoztatták Theramenest, és mérsékelt republikánusok voltak, tehát sokkal gyülöletesebbek az oligarchák előtt, akár a legvadabb demagógoknál is.[212])

Miközben az alkotmányhű embereket ily módon árulás örve alatt egyenként eltették láb alól, és a bátor hazafiak kis csapata mindinkább összeolvadt, visszatértek a

békeföltételek értelmében a számüzöttek a városba, úgy hogy egyre erősebbé lőn a forradalmiak tábora. Ezek között volt Kritias is, az alkotmány legjelentékenyebb ellensége, a ki végre létesítette az oligarchák rég dédelgetett terveit.

Kritias, a Kallaischros fia, olyan fajtáju ember volt, a minőt csak forradalom nevelhet, és a minő ugyancsak zavaros időkben érvényesítheti magát. Családja egyike volt a legelőkelőbbeknek és leggazdagabbaknak Athénban, rokonságban állt a Solonéval, a kivel magával déd-öregapja szoros barátságban élt. Családjában örökös volt a magas törekvés, a tudomány és művészet ápolása, és benne e törekvést rendkivüli nagy tehetsége megkönnyítette, és égető nagyravágyása egyre élesztette. A mit Athénban meg lehetett tanulni, azt mind elsajátította az ifju Kritias; hallgatta Protagorast és Gorgiast, Sokratesszal közel érintkezésbe lépett, és éveken át buzgón kereste társaságát. De Sokrates reá még kevesebb hatással volt, mint Alkibiadesre. Mert ez legalább át meg át volt hatva tanítója nagyságától. De Kritias csak annyit akart tőle tanulni, a mennyi majdan hasznára válhatott nagyravágyása kielégítésében. Mindent akart ő tudni, mindenre képességet szerezni. Nem elégedett meg azzal, hogy mint szónok és politikai iró kitünt nagy tudományával és mintaszerű nyelvezetével, de még a zenében is akart tündökölni, költő is akart lenni, és nemcsak elegiákat irt Solon mintájára politikai tartalommal, hanem még tragoediákat is, noha a költészethez kevés volt benne az érzelem melegsége és mélysége, és nem volt eléggé egységes a lelki élete. És valamint nem volt igazi költő, ép oly kevéssé vált belőle igazi philosophus, olyan, a minőnek az igazi philosophust, nemes lelkü nagy mestere képzelte. Mert bármennyi volt is a tudománya,

bárminő éles az esze, mégis rendezetlen maradt és telve ellenmondásokkal egész lelkülete, műveltsége is fölszines, darabos, mert sokkal nagyobb volt az önzése, semhogy testestül lelkestül egy tanulmánynak neki tudott volna feküdni. Összekeresgélt mindenfélét mindenünnen, a miről azt hitte, bogy valaha még hasznát veheti, úgy hogy végre egész műveltségének csak az volt az eredménye, hogy erkölcsileg egyre jobban megromlott. Szineskedő emberré vált, mert épületes társalgást tudott folytatni Sokratesszal a polgár erényei felől, ám távolról sem gondolt reá, hogy ezeket ő maga is gyakorolja; sokféle ismereteiben elbizakodva, elismerést és befolyást hajhászott, és így, ámbár eredetileg hidegvérű és számító természetü ember volt, kapkodóvá, idegessé, szenvedélyessé vált; nem lévén lelki szilárdsága, mindig a legszélső pártokhoz csatlakozott, és a mértékletességet mindennél jobban utálta. Igy haladt lépésről lépésre az örvény felé, és fokonként, a mint jobbanjobban kihalt lelkéből az igazság iránt való érzék, és elnémult a lelkiismeret szava, a hiu tudálékosból gonosztevő vált, olyan, hogy nem irtózott már vissza semminemü gonoszságtól.

Hogy egy ilyen tehetségü és fejlődésü embernek a nyilvános szereplése homályos, ingadozó és ellenmondó volt, az korántsem lehet feltünő. Aristokrata lévén születésénél fogva, és egyik legbuzgóbb oligarcha (481. l.) fia, lehetetlen, hogy valaha is barátja lett volna a demokratiának. Sophistikai dölyfében a népet megvetette, és barátaival együtt azon a véleményen volt, hogy a szatócsok és kézművesek inkább üzletökről gondoskodnak, és az államügyeket bizzák az előkelő és müveltebb emberekre Föltehető az is, hogy e tekintetben Antiphon nézeteit val-

lotta, a ki valószinűleg a szónoklatban is mintaképe volt neki. Mindjárt eleve azonban nem csatlakozott ehez a párthoz, hanem egy darabig megőrizte függetlenségét, és úgy látszik Alkibiades barátai köréhez tartozott, a miért is a Hermes-per alkalmával velök egyetemben némi kellemetlenségbe is belekeveredett (368. l.).

Önállóan csak a négyszázas tanács bukása után lép föl, még pedig a tyrannusok leghevesebb ellenségeként. Ő vádolta be meggyilkoltatása után Phrynichost, és az ő javaslatára szórták ki a határon az áruló tetemeit (492. l.). Ő indítványozta Alkibiades visszahivatását is, és ennek másodszori megbukta után valószinüleg csak amaz inditványa miatt kellett a várost odahagynia. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy az arginusai csata idejében Thessaliában tartózkodott, a hol bujdosó pártvezérek a legkedvezőbb helyre találtak. Mert itt már rég ideje igen heves mozgalmak támadtak; a penestések fölkeltek földes uraik ellen (I. 122. l.), és az athéniek magok sem maradtak a mozgalom puszta szemlélői. Legalább azt biztosan tudjuk, hogy még a Nikias-béke előtt jártak ott követeik, a kiknek egyike Amynias (203. l.) még vád alá is került, mert meghatalmazásán fölül személyesen közbenjárt a jobbágyok érdekében. Kritias is tevékeny részt vett e forradalomban, segédkezett a jobbágyság fölfegyverzésében, és vezéröket, Prometheust, támogatta vállalataiban. Tehát, a mint látszik, itt is valamint honn olyan embereket pártolt csak, a kikről nagy tehetségök alapján föltehette, hogy idővel majd ők rendelkeznek hazájok sorsa felett.[213])

A Thessaliában való tartózkodás, úgy mondják, nagyon kártékony hatással volt Kritias jellemére. És valóban nem is valami különös dolog, ha azáltal, hogy egy durvább

néppel közlekedett, és mindenféle erőszakoskodásban tényleg részt vett, kihalt lelkéből a törvény és igazság tisztelete, a hazai alkotmányhoz való ragaszkodás és Sokrates tanításainak még utolsó benyomása is. Ehhez járult továbbá még az is, hogy személyes befolyása, a melyre Thessaliában szert tett, növelte hiuságát és élesztette nagyravágyását. Szóval, mikor visszatért (föltevésünk szerint a béke megkötése után), úgy találták, hogy egészen megváltozott; észrevették, hogy nem szándéka többé mások terveiért közreműködni, hanem hogy ő maga akar mások központjává lenni, és ki akarja vinni azt, a mit eddigelé mindig vagy rosszkor, vagy csak fél intézkedésekkel kisérlettek meg. A vezér most ő lett, a minő egykor Antiphon volt, és a régibb dugába dőlt kisérletek tapasztalatai azt hitették el vele, hogy ő fel van jogosítva balsors megtörte szülő városát mindennemü viszásságától megtisztítani, és hogy e czélból bátran alkalmazhat bármilyen eszközt, akár nyílt erőszakot vagy titkon lappangó árulást, csakhogy a maga elveihez idomított városban majd uralkodhassék a saját kénye kedve szerint.

Mig azonban nyiltan felléphetett volna külön terveivel, neki is hozzá kellett csatlakoznia a nagy forradalmi párthoz, és támogatnia kellett intézkedéseiben, a melyek mintegy előkészületek voltak a kormányforma megváltoztatásához. Azért mindjárt hazatértekor belépett az ötös vezérlő bizottságba (562. l.), és valószinüleg az ő közreműködésének volt köszönhető, hogy hatalma mindinkább az egész városra kiterjeszkedett; tőle függött a tanács, és a polgárság, az meg volt félemlítve. Sőt még sok mérsékelt irányu férfiu is rá hagyta magát beszélni, hogy a várost jelen helyzetében csak az alkotmány gyökeres módosításával és

spartai mintára való átalakításával lehet megmenteni; így például a többek közt még Kritias unokaöcscse, a nemeslelkű és bölcseletkedvelő Charnides, a Glaukon fia, tisztán csak ezen okból szintén átment az oligarchák táborába.[214])

A város megadása után néhány hónapra, mikor a forradalmi párt már egyesítette minden erejét, és eltette láb alól mindazokat, a kikről föl lehetett tenni, hogy ragaszkodnak még az ősi alkotmányhoz és szükség esetén meg is fogják védelmezni, az oligarchák hozzáláttak művük befejezéséhez, a melyre Lysandros személyes támogatását is megszerezték magoknak.

Pausanias király kivonulván seregével Attikából, Lysandros egészen a maga személyes önkénye és párthivei politikája szerint intézkedhetett. Volt jó kifogás is különben, az tudniillik, hogy az athéniek nem teljesítették a békefölteteleket, mert még álltak a falaik.

Lysandros Theramenes kiséretében átjött Samosból, a mely még Athén bukása után is folytatta a harczot. Egész flottájával bevonult a Piraeusba, hogy majd végrehajtja a békeszerződés föltételeit. Szemére hányta a polgárságnak, hogy elmulasztotta a kitűzött határidőt, és a várost, minthogy állítólag megszegte a szerződést, megalázó és erőszakos bánásmódban részesítette. Katonáit, mint ha ünnepre mennének, fölkoszorúztatta, és ének és fuvolyahangok kiséretében égettette el a hajókat és romboltatta le a várfalakat. Erre népgyülést hivott össze, a melyre ő maga is megjelent. Mert a jog külszinét még most is meg akarta őrizni, és nyilvánvaló erőszakot nem akart elkövetni.

A népgyűlésen aztán felállt Drakontidas, egy semmirekellő, többszörösen megfenyített ember, azt indítványozván, hogy a kormányzattal harmincz ember bizassék meg.

Theramenes pártolta inditványát, mint a mely Sparta akarata. De még most is iszonyu megbotránkoztatást keltettek e beszédek, mind megannyi erőszak ellenére is találkoztak még férfiak, a kik nyiltan szót mertek emelni az alkotmány érdekében, és a kik hivatkoztak reá, hogy a kikötött békeföltételekben szó sincs a város belügyeire vonatkozólag. Ekkor felállt maga Lysandros, és beszélt, de úri, parancsoló hangon. Kijelentette, hogy igenis szigorubbá tétettek a föltételek, mert mulasztást követtek el teljesítésökben, és meghagyta, hogy vagy fogadják el a törvényjavaslatot, vagy pedig ő feloszlatja az egész községet.

Most már természetesen el lőn fogadva Drakontidas indítványa; de csak kevés polgár, és ezek közül is csak a rossz hazafiak és a gyávák emelték fel kezök a szavazásra. A legnagyobb rész szép 'szerével kivonta magát a szavazás alól. Azután megválasztatott az új kormány. Tiz tagját az ephorosok, azaz Kritias és társai választották, tizet Theramenes, Lysandros megbizottja, és tizet a gyűlés, valószinüleg nyilt szavazás utján. Végül a gyülés egy határozatával a megválasztott harmincz ember kineveztetett Athén legfelső kormányzó hatóságának. A legtöbbje azelőtt tagja volt a négyszázas tanácsnak, tehát egymással régóta egyetértettek. Theramenes egy esküformát terjesztett elibük, a melyben együtt voltak összes politikai elveik, és a melyre mindannyian megesküdtek. Sparta oltalmába fogadta az új alkotmányt, és nemsokára hétszáz lakedaemoni katona vonult be az Akropolisba a tehetetlen Athén őrizetére, a melyet porba sujtott belső és külső ellensége, az erőszak és az árulás egyesült hatalma.[215])

Bárminő lealázó volt is Athénra nézve a dekeleiai háború befejezése, tetterejéről mindamellett soha fényesebb bizonyságot nem adott eme nyolcz éves ellenállásánál, a melyet a siciliai veszedelem után kifejtett.

Görögország, Sicilia és Perzsia támadták meg a kimerült várost egyesült erővel, és mégse birták erőszakkal legyúrni; flottája mindig győzött, valamikor csak derék hadvezér vezette, és javabeli polgársága bátor volt és szabadságszerető, áldozatkész és kitartó. Ámde az egész háború csak a kétségbeesés utolsó küzdelme volt, mert nem volt szilárd a talaj az athéniek lába alatt. Ők birodalmok sértetlenségeért harczoltak, de e birodalom külföldi tartományokból állt, és annyi erejök nem volt, hogy ezeket állandóan vissza tudták volna foglalni. Athén egész hatalma flottája volt, és ennek magának kellett magát eltartania. A zsold és élelem beszerzése, ez volt mindig a hadvezérek fő gondja, és e miatt aztán egységes hadi terv szerint nem működhettek, hanem pusztító portyázásokra szorultak, a melyek viszont egyre megnagyobbították a szakadást Athén és régibb szövetségesei között.

A pénzen fordult meg az egész dekeleiai háború sorsa, és minthogy Spartának sem voltak tőkéi, a nagy király pénzén történt meg a végeldöntés. Hatalmukat a tengeren mindig újra meg újra vissza tudták szerezni az athéniek, de nem uralmukat is, minthogy tele kincstár nélkül ez lehetetlenség volt. Ebben rejlik az oka, hogy czéltalan volt a küzdelemök, és hogy számos fényes győzelmök ellenére is olyan aggódó izgatott állapotba sülyedtek attól a pillanattól kezdve, a midőn a siciliai veszedelem kiábrándította őket korlátlan hatalomérzetök mámorából.

De még az elszegényedett, minden segédforrásától

megfosztott Athént sem a külellenség győzte le. Athén önmaga buktatta meg magát, mert a belső pártviszály már a siciliai háború előtt fölkavarta a várost. És belső pártfondorlatok késztették Alkibiadest is rá, hogy megmutatta a spartaiaknak az utat Jóniába és a király kincstárához, belső pártfondorlatok jutatták az utolsó flottát és végül magát a várost is az ellenség kezére. Az árulás győzelme volt ez, a mely véget vetett a háborúnak.

Az árulás mocskával különben beszennyezte már magát Athén a perzsa háborúk idején is. Mikor megtörtént a nyilt szakadás közte és Sparta közt, egy lakedaemoni párt alakult benne, a mely a város megaláztatásán fáradozott. Veszedelmessé azonban ez üzelmek csak azóta váltak, a mióta a sophistika felütötte a városban tanyáját. Mert bizony főképen a sophistikai müveltség szabadította fel a pusztítva romboló erőket béklyóikból. Feloldotta a kötéleket, a mely egy egészszé füzte össze a polgárokat; az ifjuságot dölyfös elbizakodottságra tanította, hogy semmibe véve a hagyományt, pusztán a maga feje után induljon, hogy vesse meg az ősök erényeit; a tornahelyektől, a hol azelőtt közös fegyelemben erős és virágzó nemzedékek növekedtek fel, elszoktatta; ő elpusztította a hitet az istenek iránt, a törvények tiszteletét, a hazához és családhoz való ragaszkodást, a jogtalanságtól és hitetlenségtől való undorodást.

Szapora számban virágoztak fel a legkiválóbb tehetségek, de a jóra nem volt már hajlandóság, és a legkitünőbb eszü emberek legveszedelmesebb ellenségeivé lettek a városnak; a müveltség méreggé változott, a mely fölemésztette az állam egész erejét, és az alkotmány ellenségei, a kik a beteg város megmentésére egy új jólét és müveltségen alapuló aristokratiát, a »legjobbak uralmát« tartották a leg-

biztosabb orvosszernek, gonoszabbak, önzőbbek és lelkiismeretlenebbek voltak a legvadabb demagógoknál. A véres pártküzdelem elölte az állam életerejét, a polgárok önérzetét és a hazaszeretetet. Ha veszélyben forgott is a haza, nem egyesültek többé a különböző pártemberek, mint Themistokles és Aristides a salamisi csata előtt, hanem inkább saját czéljaik érdekében az ellenség kezére juttatták a flottát, a várost, a kikötőket, és nem bánták, ha Athén tönkre megy is, csakhogy ők boszút állhassanak ellenségeiken.

Athén bevétele által megint Sparta lett az egyetlen nagy-hatalom egész Görögországban. Falai fölépítésével kezdte meg Athén önálló működését, ám ezek le voltak rombolva, és látszólag úgy tünt fel mintha nagysága a marathoni győzelemtől fogva mostanáig csak mulékony megszakítása lett volna, a mint ellenségei mondogatták, Görögország rendes állapotának, azaz Sparta önként elismert hegemoniájának egész Görögország fölött. De Sparta valamint nem a saját erejéből győzte le ellenfelét, ép oly kevéssé élvezhette győzelme hasznát és tisztességét. Mert ha tagadni nem is lehet, hogy voltak még olyan Kallikratidas fajtáju polgárai, a kik igaz hellén becsület szerint inkább szerettek volna Athén mintsem Perzsia szövetségesei lenni, mindamellett minden sikerét mégis csak olyan eszközöknek köszönhette, a melyek szégyent és veszedelmet hoztak a fejére. A vezérlő szerepre, a mely most, hogy Athén megbukott, reá szállt, képtelen volt, törvényes szokásaival nyilt ellenkezésbe került, és az aigos-potamosi győző végveszélylyel fenyegette Lykurgos alkotmányát.

Ilyen állapotba jutottak a görög nép két főágának legjelentékenyebb képviselői, mire a háború véget ért. Mind a ketten romlásnak indúltak, elkorcsosúltak, elsatnyultak.

Az átok, a melyet a görögök villongásukkal fölidéztek, rohamos sietséggel megvalósult; már Herodotos is, a ki pedig a periklesi kor magaslatáról tekintett végig a szabadságharczok idején, már ő is panaszolkodva említi, mennyi sok nyomoruságba döntötte egész Görögországot a két nagyhatalom versengése, és munkáját nem tudta befejezni, mert a szép remények, a melyek megkezdésekor kecsegtették, a szerencsétlen háború folytán mind meghiusultak.

De mégis mennyire különbözik a két állam története egymástól egész idáig, a mennyire immár eljutottunk!

Solon óta a görögök története tulajdonképen Athén története. Athénból indult meg mindaz, a mi fontosabb nevezetesebb eseménye volt. Sparta és a többi államok nem lépnek fel önállóan, nincsenek nemzeti czéljaik; ezekben nem működik más erő, mint a tagadás és ellenmondás ereje, más nem ösztönzi őket, csak a gyűlölet és a kárörvendő irigység. Csupán maguk az athéniek iparkodtak az elavult szövetség helyett más módon egyesíteni a szétzüllött görögök erejét. Ők vért és vagyont áldoztak Görögország szabadságáért, és hivatásukat a hegemoniára, a melynek Herodotos volt a hirmondója, önként elismerték a tengeren túli államok. Ők voltak az elsők, a kik olyan hellén hatalmasságot teremtettek, a melytől visszariadtak a barbárok. Mellettök bizvást fenmaradhatott volna a spartaiak szárazföldi hatalma, és Kimon szép jeligéje: »Háborút a perzsák ellen, békét a spartaiakkal« könnyen testté válhatott volna. Ámde Sparta ezt meghiusította. Sparta felbontotta a szövetséget, úgy hogy az athéniek kényszerűlve voltak, figyelmen kivűl hagyva minden tekintetet reája nézvést, szabadon követni hivatásukat, hogy városuk a hellén műveltség és hatalom középpontjává válhasson. Perikles politikája volt az egyetlen

módszer, a melytől a nemzeti érdekek fokozatos fejlődése várható vala. De bár elévülhetetlen sikere volt néhány éven keresztül, állandóan Athén nagyságát nem volt képes biztosítani. Azon mód a mint a város hatalma, ellenségei gyűlölete is növekedett, és a háborút nem lehetett elkerülni; a nép souverain uralma ellenpártokat támasztott a polgárságban, és alkotmány-ellenes törekvéseket, a melyek folytán végre megrokkant az állam erejében; a halálvész aztán végre megingatta, mert nemcsak hogy megfogyasztotta, hanem erkölcsileg is megfertőztette az attikai népet.

Maga az attikai birodalom bizony örökké csak egy mesterségesen felépitett alkotmány maradt, a melynek nem volt biztos alapja, nem önállósága, a mely nélkül pedig nagyhatalom nem állhat fenn. Saját országuk elenyésző kis részévé vált birodalmuknak és nem birta a várost élelemmel ellátni. Tehát a külföldi szállítástól függtek az athéniek teljesen, és azért kapkodtak egyre-másra új hódítások után, ezért indították ama szerencsétlen vállalatokat Egyiptomba és Siciliába. Az egyoldalu tengeri élet folytán elszokott a nép a földmüveléstől, és képtelenné vált saját hazai földjét megvédelmezni; végső erőfeszítéssel harczoltak a Hellespontos és a Bosporus városaiért, de otthon kilencz éven át eltürték az ellenség erődítvényét, és nem merték megtámadni. Az egyoldalu tengeri politika eme bajait, a melyeket lehetetlen volt elkerülniök, ha ura akartak maradni a tengernek, csak oly módon lehetett volna elháritani, ha Athénnal csakugyan egészen összeolvadnak a tengeren-túli városok. Perikles az athéni polgárok gyarmatai által akarta ezt elérni; módszere szép sikerre vezetett, és az Archipelagos nevezetesebb szigetei az athéni nép elszaporodása

folytán akár mintha már külföldi attikai helységek lettek volna, de arra, hogy végleg beolvadjanak, a béke nem volt elég hosszú. A városok nagyon is szét voltak szóródva, Athén ellen szívós ellenállást tanúsítottak; hogy egy birodalommá egyesüljenek, abban meggátolta őket sajátos jellemök és berendezésök; — tehát, a míg engedelmeskedtek, csak félelemből a hatalmas tengeri flotta előtt engedelmeskedtek. Athén tengeri uralma tehát, a melyért elhanyagolta a maga országát, nagyon is ingatag alapokon nyugodott, és annyival is inkább, mert a perzsákat, a kik leselkedve várták a jó alkalmat, hogy hátból neki ronthassanak a szövetségeseknek, ideig-óráig ugyan vissza lehetett szorítani, de nem végleg elnyomni.

Az ilyen államot, a melynek hatalma ilyen mesterséges alapokon nyugodott, valamint már Perikles is átlátta, csakis a lehető legnagyobb óvatossággal lehetett föntartani, és sikeresen csak egy kiváló tehetségü ember kormányozhatta Az ilyen férfiúra most még nagyobb szüksége volt Athénnak, a mikor, mert eltért Perikles politikájától, elveszítette tengeri uralmát, és pusztán a saját megmentéséért kellett küzdenie. Alkibiadesnek volt rá hivatása, hogy megmentse szülővárosát, de részben a maga, részben polgártársai bűne okozta, hogy nem teljesíthette e hivatását, és tönkre ment Athén dicsősége.

De bármily rövid volt is e korszaka, tartalmára nézve fölér az századok történetével. Benne virágát érte el a hellének fejlődése, és nincs az egész emberiség történetében egyetlenegy időszak sem hozzá fogható, a melyben az emberi szellem ereje ily hatalmasan nyilatkozott volna.

A Perikles korabeli Athén soha többet nem támadt fel. De régi dicsősége elévülhetetlen kincse maradt népének, és nemcsak vigasztaló emléknek, a mely megenyhít a mostoha sors csapásai között, hanem maradandó, nagy hatásu mintaképnek. Példáján még felbuzdúltak a késő nemzedékek is, úgy hogy bár porba volt alázva, mégis csak Athén lett megint a hellén történet legfontosabb színhelyévé.

Jegyzetek

a negyedik könyvhöz.

[1]) (2. l.). Theoprastos állítását, hogy Perikles évről évre megvesztegette a spartai hatóságokat (Plut. Per. 23.), valószinüleg abból következtette, hogy Perikles az állam évenkinti költségvetésébe egy rovatot εἰς δέον, εἰς τὸ δέον czimmel is fölvett. Ez rendelkezési tőke volt, a melyről a külügyek vezetőjének nem kellett számadást adnia. V. ö. Böckh Staatsh. I. 274. l.

[2]) (3. l.). Messeniaiak Naupaktosban: Paus. IV, 25. Athén terjeszkedése a nyugoti tengeren főoka a háborúnak: (C. H. Plass) Ueber die Ursachen des archidam. Kriegs. Stader Programm 1858/9.

[3]) (5. l.). A korinthosi gyarmatok és az akarnaniai tartomány versengéséről: R. Weil, Zeitschr. f. Num. 7. (1879) 121. és kv. Themistokles itéletét: Plut. Them. 24; Thuk. I. 136.

[4]) (7. l.). Epidamnosi belállapotok: Plut. Quaest. Graec. 29. Korinthos gyarmat-politikájáról: E. Curtius, Studien zur Gesch. von Korinth. Hermes 10. 232.

[5]) (11. l.). Ez a felfogás egészen jogosult, szemben azokéval, a kik (valószinüleg thaxosi Stesimbrotos nyomán) olyan gyalázatos eljárással vádolják Periklest. V. ö. Sintenis jegyzetét Plut. Per. 29. — Számadásokmányok a két vállalat költségéről, a mely Korkyrába (fel irato kon és érmeken így van a sziget neve) intéztetett: Rangabé Ant. Hell. 115. sz. Böck Abh. d. Alk. d. Wiss. 1847. 355. l. C. I. A. I. 179. sz. E. Müller de tempore quo b. Pelop. initium ceperit p. 35.

[6]) (13. l.). A flották mozdulatairól Thuk. I. 46—48. A sybotai ütközet és a korinthosiak elvonulása: 49—55. V. ö. C. I. A. I. n. 179. a melyből kitünik, hogy Drakontides volt a Glaukon vezértársa, és nem

mint Thukydidesnél *Γλαύκων Λεάγρου καὶ Ἀνδοκίδης Λεωγόρου*; a harmadik vezér neve hiányos a feliraton: 20. sor — *ένει κοιλεῖ*. A sybotai tengeri ütközetre vonatkozó egy dodonai. Athénből felajált Dodone bronzedény fölirata: Karapanos Dodone et ses ruines I. pl. 26. 2. Fränkel Arch. Zeit. 1878. 71.

[7]) (16. l.). Artabazos Potidaea előtt. Her. VIII. 126. Potidaea elpártolása: Thuk. I. 56. és kv. Az első izben kiküldött athéni flotta számára, a mely Thuk. 57 szerint *Ἀρχεστράτου τοῦ Λυκομήδους μετ' ἄλλων δύο στρατηγοῦντος* indult el, Pythodoros, (ol. 87. 1.) alatt rendeltetett el a C. I. A. n. 179. fr. a. 3. sor és kv. emlitett fizetés: *ταμίαι ἱερῶν χρημάτων τῆς Ἀθηναίας [παρέδοσαν στρατηγῷ ἐς Μακ]εδονίαν Εὐκρά[τει — — ἐπὶ τῆς — ίδος πρυτανείας δευτέρ]ας πρυτανευούσης* — A második flotta számára Kallias alatt (Thuk. 61.) ol. 87. 2. a fr. b. 3. sor és kv.-ben a fizetés: *τῇ ἐς Ποτείδαιαν στρατιᾷ*. A költségvetés egyes szakaszai, úgyszintén az egész összeg, melyet akkor Makedoniára (9. sor.) költöttek, le van törve l. Kirchoff z. Gesch. des Athen. Staatsschatzes 62. l. — *ἐπὶ Στρέψαν* Thuk. I. 61. Pluyger javitása l. Cobet Nov. Lect. p. 382. Classen jegyzetét a helyhez. A Potidaeánál elesettek sirfölirata: Kumanudes *Ἐπιγρ. Ἐπιτύμβ.* n. 9. C. I. A. I. n. 442.

[8]) (18. l.). Ullrich das meg. Psephisma 1838. Vischer Benutzung der alten Komödie 18. l. (Ges. Abhandl. 439. l.) Sauppe Göttinger Nachrichten 1867. 180. l. Ez alkalommal Wilamovitz szerint (Hermes 9. 322.) Sophokles és mások, Perikles politikájának az előmozdítói, Megara ión voltát kezdték volna feszegetni. Akár ha azt mondaná valaki, hogy 1870-ben a németek is hóditásvágyból találták ki Elsass német voltát.

[9]) (21. l.). A korinthosiak beszédje a spartai polgárság előtt: Thuk. I. 68—71. Az esetleg jelenlévő athéniek beszédje c. 73—78. Archidamos c. 80—85. Sthenelaidas c. 86. A szavazás c. 87.

[10]) (25. l.). Delphi: Thuk. I. 118. Korinthosi követségek. 119. Korinthos és a szövetséges a gyülésen: 120—24. Hadi határozat: 125.

[11]) (30. l.). Sparta követeléséről az Alkmaeonidákat illetőleg: Thuk. I. 126. 127. Athén ellenkövetelése a helótákért: 128. (*τὸ τῆς Χαλκιοίκου ἄγος ἐλαύνειν*). Az orakulum szerint is vérbün követtetett el Pausaniason, a miért két szobrot követelt, Paus. III. 17., 7. Ugyanazon okból állt Kylon szobra az athéni Akropolison: A. Schäfer Arch. Zeit. 24. 183. l. Sparta ujabb követelései: 139. 1. Ultimatum: 139.,

3; Thuk. szavaiból: *ποιήσαντες ἐκκλησίαν οἱ Ἀθηναῖοι γνώμας σφίσιν αὐτοῖς προυτίθεσαν, καὶ ἐδόκει ἅπαξ περὶ ἁπάντων βουλευσαμένους ἀποκρίνασθαι* azt lehetne következtetni, hogy Perikles csak a befejező tanácskozásra hivta össze a népet. Per. beszéde 140—44. Hadi határozat: 145.

[12]) (32. l.). Sparta tengeri hatalmáról l. Thuk. II. 7., 2. és Classen idevágó jegyz. Diod. XII. 41. Holm Gesch. Siciliens II. 3.

[13]) (38. l.). Sereg 60,000 emberből: Plut Per. 33. V. ö. Sintenis p. 226. s k. Sparta iránt a hellének jó indulattal viseltetnek: Thuk. II. 8., 4.

[14]) (40. l.). Athén szárazföldi és tengeri hatalmáról: Thuk. II. 13., 6—8., Wachsmuth Athen I. 565. Pénzügyeiről: 13., 2—5. *προσόδου οὔσης κατ' ἐνιαυτὸν ἀπό τε τῶν ἐνδήμων καὶ ἐκ τῆς ὑπερορίας οὐ μεῖον χιλίων ταλάντων* (a háboru elején t. i.): Xen. VII. 1., 27. Áttekintést Athén pénzügyeiről: Kirchhoff Gesch. d. athen. Staatsschatzes 25. l. Athén szövetségeseiről: Thuk. II. 9., 4.

[15]) (44. l.). Per. olajkoszorújáról: Val. Max. II. 6., 5. Lakedaimonios: Plut. Per. 29. Metichos: Bergk Rel. Com. Att. p. 11; a verseket ő Kratinoséinak mondja. Menippos és Pyrilampes: Sintenis jegyz. Plut. Per. p. 142. *ἐλεύθεραι γυναῖκες εἰς τὰ ἔργα φοιτῶσαι*: Plut. c. 13. *Πεισιστρατίδαι νέοι* Plut. c. 16. Hermippos c. 33. Antimachos törvénye: Bergk. Rel. Com. Att. 142. és Schmidt Zeitschr. f. Geschichtsw. II. 201., de annak az okadatolását, hogy Periklesnek nem lett volna része a törvény létrejöttében, szerző nem tartja elégségesnek. Kratinos komédiája *Ὀδυσσεῖς*, parabasis nélkül: Meineke Frag. Com. Gr. I. p. 93.

[19]) (46. l.). Pheidias pöre (Brunn Gesch. d. gr. Künstler I., 167.). V. ö. Conze (Gerhard's Arch. Zeitung 1865. 33. l.) ama pajzsrelief utánzatairól, a melyeken Pheidias és Perikles alakja, a mint őket Plut. Per. 31. leirja, megközelitőleg fölismerhető. A scholiasta Aristophanes Béke 605.-nél Philochorosra hivatkozik, Pheidias halálára vonatkozólag. Csak az a kérdés, mennyit bizonyít Philochoros. Sauppe szerint (Tod des Pheidias Gött. Nachrichten 1867. 173. l.) arról tesz tanuságot, hogy Pheidias 438-ban megszökött Athénból Elisbe, itt bevádoltatott sikkasztásért és megöletett. Michaelis is azt állítja, hogy Elisben halt meg Pheidias; Parthenon 39. l. és Arch. Zeit. 1875. 158. l. szerző felelete Arch. Zeit. 1877. 134. l. (E. Petersen Arch. Zeit.

1867. 22. l. ὑπ' Ἠλείων helyett ὑπ' Ἀθηνάων-t akar olvasni). Szerző nem képes meggyőződni affelől, hogy az idézetd Philochorosból meszszebbre terjed e szónál ποιήσαντος, és föltevése az, hogy ezzel καὶ Φειδίας ὃ ποιήσας egy későbbi hozzátétel kezdődik. Ha pedig megsemmisül Philochoros bizonyságtétele, akkor az Ephorosból való hagyomány, Diodor XII. 39. és Plut. Per. 31, érvényessé válik. Az a másik fordulat, hogy hála fejében Zeus szobráért Olympiában kivégezték a mestert, a későbbi rhetoroknak volt kedves thémája (Sauppe 171. l.). Ha csakugyan kivégezték volna Elisben Pheidiast, bizonyosan maradt volna valami nyoma az olympiai hagyományban.

[17]) (48. l.). Anaxagoras pörében Plut. Per. 32. szerint Diopeithes indítványozza: εἰσαγγέλλεσθαι τοὺς τὰ θεῖα μὴ νομίζοντας ἢ λόγους περὶ τῶν μεταρσίων διδάσκοντας. Satyros (Diog. Laërt. II. 3, 9.) Thukydidest, Sotion Kleont mondja vádlónak. Zeller Philos. d. Gr. 1, 667. Aspasia pörét l. Plut. 32. Damonról Meier Ostrakismus 186. l.

[18]) (48. l.). Plut. Per. 32. Pontosan nem lehet meghatározni, minő összefüggésben voltak a pörrel Drakontides és Hagnon indítványai. Az nyilvánvaló dolog, hogy Hagnon Perikles ellensége volt; indítványa szándékosan csak általános vádakat tartalmaz: εἴτε κλοπῆς καὶ δώρων εἴτ' ἀδικίου βούλοιτό τις ὀνομάζειν τὴν δίωξιν.

[19]) (50. l.). A fegyelmi pörök siettették a háború kitörését Aristoph. szerint: Béke 603. πρῶτα μὲν γὰρ αὐτῆς (így már Diodoros XII. 40; Sauppe παντός) ἦρξε φειδίας πράξας κακῶς, εἶτα Περικλῆς φοβηθείς, μὴ μετάσχοι τῆς τύδχης — ἐξέφλεξε τὴν πόλιν, ἐμβαλὼν σπινθῆρα μικρὸν Μεγαρικοῦ ψηφίσματος κἀξεφύσησεν τοσοῦτον πόλεμον. V. ö. Sauppe Gött. Nachr. 1876, 186. l.

[20]) (51. l.). Thuk. II. 8. határozott és a mint Classen idevágólag helyesen megjegyzi, szándékos ellenmondásban Herodotosszal, VI. 98. V. ö. Kirchhoff Entstehungszeit des herodot. Geschichtswerks 18. l.

[21]) (53. l.). Athena Plataeában Pheidiastól: Paus. IX. 4, 1. — Plataea ellen a támadás a hónap végén (ἐν ἱερομηνίᾳ Thuk. III. 56.) intéztetett, 4 hónappal (Krüger emendatiója szerint Thuk. II. 2-höz) Pythodoros archonságának a vége előtt, tehát pontos számitás szerint Anthesterion utolsó napján, a mely az attikai oktaeterisben a 431. év április hó 4-én este állt be. Ujhold április 7-én volt. Böckh zur Gesch. der Mondcyklen 1855. 78. l. Ezzel az eseménynyel kezdi meg Thuk. a háború-évek történetét, mindig a tavasz kezdetétől a tél végeig szá-

mitva. — A plataeabeliek kifogását az elfogott thébaiak megölésére vonatkozólag, Thuk. II. 5. úgy látszik, nem tartja igaznak.

[22]) (58. l.). *Τὸ Πελασγικὸν ἀργὸν ἄμεινον*: Thuk. II. 17. Justinus III. 7. szerint Perikles birtokai bántatlan maradtak, és azután a népnek ajándékoztattak; Thuk. II. 13. csak azt mondja, hogy Perikles az esetleges gyanúnak akarta elejét venni.

[23]) (61. l.). A lakedaemoniak Attikába *ἐν δεξίᾳ ἔχοντες τὸ Αἰγάλεων ὄρος* Thuk. II. 19. törtek be. — Tkuk. II. 20. *οἱ Ἀχαρνῆς μέγα μέρος ὄντες τῆς πόλεως* (*τρισχίλιοι γὰρ ὁπλῖται ἐγένοντο*), nyilván hibásan van irva a szám. — Ingerültség Perik. ellen. c. 21. Hermippos: Plut. c. 33. Hogy a flotta kiindulása siettette a hadsereg elvonulását, az magában is nagyon valószinű, de meg Diodoros XII. 42. határozottan ki is mondja. Eltérőleg Grote 417.

[24]) (64. l.). Methone stb: Thuk. II. 25. C. I. A. IV. 179 fr. 6. 10, sorában említve van egy fizetés *στρατιᾷ τῇ περὶ Πελλοπόννησον Σωκράτει* (?) *Ἀλδιεῖ, Πρωτέᾳ Αἰξωνεῖ*, valamint két későbbi prytanisból fizetéseket a Thuk. c. 23. megemlítette *Καρκίνος* számára. Kirchhoff zur Gesch. d. Staatsschatzes 65. l. — Lokris: Thuk. II. 26. Atalantén (c. 32.) még erődítvény-romok találhatók: Lolling, Mith. d. deutschen Athen. Instituts I. 237. — Aigina: Thuk. II. 27. Megara: c. 31. Charinos: Plut. Reip. ger. praec. c. 15. (*διὰ Χαρίνου τὸ κατὰ Μεγαρέων ἐκύρωσε ψήφισμα*). Védekező intézkedések Attikában: c. 24. Sitalkes: c. 29.

[25]) (67. l.). Thuk. I. 23. A betegség okairól Diod. XII. 58. (Grote 434). Italiában előforduló betegségekről: Niebuhr R. Gesch. 2. 573. (II. kiad.).

A betegség okai Diod. XII. 58. szerint nem Attikára vonatkoznak, hanem ama vidékre, a hol kitört a halálvész. — Thuk. III. 87. szerint a két izbeni betegség áldozatai Attikában: *τετρακοσίων ὁπλιτῶν καὶ τετρακισχιλίων οὐκ ἐλάσσους ἀπέθανον ἐκ τῶν τάξεων καὶ τριακοσίων ἱππέων τοῦ τε ἄλλου ὄχλου ἀνεξεύρετος ἀριθμός* (ebből Diod. XII. 58. *ὑπὲρ τοὺς μυρίους*). A járványok epochalis jelentőségéről a népek életében: Niebuhr Vortr. über alte Gesch. II. 64.

[26]) (69. l.). Hipokkratesről Philologus 4., 204. Sophokles és Asklepios. Soph. ed. Bergk. p. XX. Teljes meggyógyulás is fordult elő, bizonyitja maga Thuk. példája (II. 48).

[27]) (73. l.). Alkudozások Spartával Thuk. II. 59. Per. védekezése:

60—65. — Per. elitéltetik és megfosztatik vezéri tisztségétől: Plut. Per. 35. (*Ἀθηναίους*) *τὰς ψήφους λαβόντας ἐπ' αὐτὸν εἰς τὰς χεῖρας καὶ γενομένους κυρίους ἀφελέσθαι τὴν στρατηγίαν καὶ ζημιῶσαι χρήμασιν, ὧν ἀριθμὸν οἱ τὸν ἐλάχιστον πεντεκαίδεκα τάλαντα, πεντήκοντα δ' οἱ τὸν πλεῖστον γράφουσιν.* Diod. XII. 45. *ἀποστήσαντες αὐτὸν τῆς στρατηγίας, καὶ μικράς τινας ἀφορμὰς ἐγκλημάτων λαβόντες, ἐξημίωσαν αὐτὸν ὀγδοήκοντα ταλάντοις.* Thuk. II. 65. *οὐ μέντου πρότερόν γε οἱ ξύμπαντες ἐπαύσαντο ἐν ὀργῇ ἔχοντες αὐτὸν πρὶν ἐζημίωσαν χρήμασιν.* Athéni embereknek irván Thuk. fölösleges volt még külön a hivatalvesztést is megemlítenie, minthogy már megmondta elitéltetését. A vád tárgya: *κλοπὴν αὐτοῦ κατεψηφίσαντο, ὀλίγου δὲ καί θανάτου ἐτίμησαν.* Plat. Gorg. 515. A. A vádlók nevei (Plut. 35): Simmias Theophrastusnál (v. ö. Plut. praecep. reip. ger. p. 805. X. 10.), Lakratides Herakleides Pont.-nál, Kleon Idomeneusnál.

[28]) (75. l.). Házi bajairól: Put. Per. 36, Stesimbrotos után. Szemére hányták, hogy fiát a heros nevével Paralos-nak nevezte el: Suidas s. v. *Περικλῆς.*

[29]) (76. l.). Talthybios átka: Herod. VII. 134. Thuk. II. 67. — Per. újbóli kormányra lépte: *ὕστερον δ' αὖθις οὐ πολλῷ, ὅπερ φιλεῖ ὅμιλος ποιεῖν, στρατηγὸν εἵλοντο καὶ πάντα τὰ πράγματα ἐπέτρεψαν, ὧν μὲν περὶ τὰ οἰκεῖα ἕκαστος ἤλγει ἀμβλύτεροι ἤδη ὄντες, ὧν δὲ ξύμπασα πόλις προσεδεῖτο πλείστου ἄξιον νομίζοντες εἶναι.* Thuk. II. 65, 4. — Phormion és Melesander: c. 69. Potidaia eleste: c. 70. Az őrség szabadon elvonul (miután *τινὲς καὶ ἀλλήλων ἐγέγευντο*).

[30]) (79. l.). Spartolos: Thuk. II. 79. Kydonia: c. 85. Csaták az öbölben: c. 83. k. Második tengeri ütközet: c. 86. k.

[31]) (81.l.). Kresilasról Bergk Z.f. Alt. 1845.962. l. Brunn Gesch. d. griech. Künstler 1., 262. l. Arch. Zeit. 1860. 40. l. Conze Arch. Zeit. 1868. 1. l. Friedrichs Berlins antike Bilderwerke 1., 124. l.

[32]) (84. l.). Isokrates itélete Perikles felől: 8., 126. A régi idők dicsőítése: Aristoph. Lovagok 565. Kortársak és későbbiek itélete Per. felől: Sauppe, Quellen Plutarchs im Leben des Per. 6. l. V. ö. Rühl Quellen des plut. Perikles Jahrb. f. Ph. 1868. 657 l.

[33]) (86. l.). Az ifjabb nemzedék elfajultságáról l. Plat. Protagoras 319. l. (Sauppe idevágó jegyzetével) és 328. l. Bergk. Rel. Com. Att. 351. Böckh. Staatsh. I. 631. l. Plat. Laches ed. Ed. Jahn p. XXII.,

XXVIII. Kalliasról l. a 100 sz. jegyz. a III. k. 232. lapjához; Stein Herod. VI. 121-hez. Általában a *φορὰ ἐν τοῖς γένεσιν*-ről Arist. Rhet II. 15. l.

[34]) (89. l.). Az idegen szertartásokról és befolyásukról a peloponnesusi háború idején: P. Foucart, des associations religieuses chez les Grecs p. 56. k. — *Χαίρειν μὲν ὑμᾶς ἐστιν, ὦνδρες δημόται, ἀρχαῖον ἤδη προσαγορεύειν καὶ σαπρόν· ἀσπάζομαι δέ*: Arist. Plut. 322.

[35]) (93. l.). *Ἀπράγμονες*: Thuk. II. 40. V. ö. 63. Bernays Hermes 6., 129.

A thétések Aristoph. *Λαιταλεῖς* szinre hozatalakor még nincsenek belevonva mindannyian a hoplitaszolgálatba (Harp. 97., 31). Antiphon Philinos elleni beszédjében 412-ben említés van téve egy törvényjavaslatról, hogy mindannyi hoplitává tétessék. Lysias Phormis ellen 4. bizonyítja, hogy a peloponnesusi háború végső éveiben hoplita fegyverkezésök egész közönségessé vált. L. Usener Jahrb. f. Phil. 1873., 162.

[36]) (94. l.). Phormion elitéltetése: Androt. l. schol. Ar. Béke 347; V. ö. Böckh. Staatsh. 1, 515. l. és Nachtrag p. V. L. alább 40. jegyz. a 104. laphoz. A hadvezérek pöréről: Köhler Del.-Att. Seebund 145. Strategia és demagogia viszonyáról: Gilbert Beitr. zur inneren Gesch. Athens 1877. 1. k.

[37]) (95. l.). Eukrates és Lysikles: Aristoph. Lovagok 131. schol. Aristophanes szavaiból nem lehet következtetni, hogy akár Eukrates akár Lysikles, vagy végül Kleon hivatalos minőségben működtek volna mint kincstárnokok, mert működésök, ha esetleg a pénzügyekre is kiterjedt, pusztán demagogikus módszerökben leli magyarázatát. l. a 118. jegyz. a III. k. 281. lapjához és Böckh Staatsh. 1., 224 l. — Eukrates identikus azzal, a ki ol. 87, 1-ben Makedoniában mint hadvezér működött: C. I. A. IV. n. 179. — Lysikles Kariában: Thuk. III. 19. — Aspasia és Lysikles: Plut. Per. 24. Harpokr. s. v. *Ἀσπ.* Vajjon Aspasia már Per. életében is érintkezett-e Lysiklesszel? Mert különben nem fogadható el, hogy művelő hatással volt reá. Az egész viszony Cobet prosopogr. Xenoph. p. 81. szerint Aischines találmánya (ennek Aspasia cz. dialogusáról l. C. F. Hermann de Aesch. Socr. p. 16. k. és Sauppe szerint (Quellen Pl. 13. l.) a komédiáé.

[38]) (99. l.) *Σώφρονες* és helyzetök: Thuk. III. 43. Nikias és a komédia: C. F. Hermann de persona Niciae apud Aristophanem 1835.

Schmidt de vita Niciae (Joachimsth. Gymn. 1847.) p. 10 sq. Nikias strategos 427—23. Valószinüleg még 422-ben és 421-ben is a béke megkötésekor. — Aristoteles Nikiasról l. Plut. c. 2. Diopeithes: Herm. p. 25. Meineke Com. Att. 1. 87. Droysen N. Rhein. Mus. 3, 180. Roscher Klio 216.

[39]) (103. l.). Salamis megtámadtatik: Thuk. II. 93., 94. Diod. XII. 49. Sitalkes: Thuk. 95—101. Diod. XII. 49. k.

[40]) (104. l.). A Phormionra kimondott atimia egy oltár felépitésével, a mint 100 évvel később Demosthenes kedveért történt (Schäfer Demosth. III. 337. l.), megsemmisíttetett. Kérdés, vajjon életben volt-e még ekkor Phormion, vagy csakugyan átszállt-e az atimia, s mint Wilamowitz (Obs. crit. in com. gr. 33. l.) fölteszi, fiára is. Thuk. III. 7. szerint az akarnanok kérik *τῶν φορμίωνός τινα σφίσι πέμψαι ἢ υἱὸν ἢ ξυγγενῆ ἄρχοντα*. Androtion szerint (schol. Ar. Béke 347) Phormiont. Valamint Myromidest, őt is a régi gárdabeli hadvezérek képviselőjekép tisztelték. Aristoph. Lysistr. 801. k. V. ö. Gilbert Beiträge 105. l. Phormion a tél végén 429—28 érkezett meg csak Athénba Akarnaniából (Thuk. II. 102), Asopios már *ἐν καρποῦ ξυγκομιδῇ* körülhajózza a Peloponnesust (III. 15; 16.).

[41]) (107. l.). Wilhelm Herbst, der Abfall Mytilenes. Köln 1861.

[42]) (110. l.). Proxenoi Mytilenében: Thuk. III. 2. Arist. Polit. p. 1304. Sauppe de prox. Index. lect. 1877—78. p. 8.

[43]) (114. l.). Archidamos és a plataeabeliek: Thuk. II. 72. A kitörésről: Thuk. III. 20—21. Diod. XII. 56.

[44]) (117. l.). Negyedik betörés: Thuk. III. 26. Mytilene eleste: c. 27. k.

[45]) (118. l.). Potidaea ostroma, a nagy tengeri hadjáratok, és az állandóan őrálló hajóhadak (Thuk. III. 17.), valamint az Attikában fegyverben lévő csapatok az ol. 87, 2-től 88, 1-ig terjedő három év alatt végleg fölemésztették az athéniek kincseit; mind a 6000 talentumot elköltötték, a melyet 87, 2-ben az Akropolison elhelyeztek, és csak a tartalék 1000 talentum (Thuk. II. 24.) maradt még meg. Beleszámitva a befolyó adókat, Kirchhoff szerint, Gesch. d. athen. Staatschatzes 30. l. Athén hadi költségei az első három évben legalább is 7400 talentumra, tehát évenkint átlag 2466 $^2/_3$-tal. rúgtak. — Csak kisegitőnek irták ki akkor első ízben az *εἰσφορά*-t. Thuk. III. 19. Böckh. Staatsh. 1. 618. l.

[46]) (120. l.). A birói dijak összege 150 tal. volt: Bogarak 663. Mikor lépett érvénybe és minő hatást gyakorolt a Kleon díj-fölemelése (Ar. Lovagok 800.) l. Meier u. Schömann Att. Proz. 136. l. Böckh. 1, 324. l. A veteran Thukidides pöréről: Ar. Acharn. 702. V. ö. Sauppe de causis magnit. iisdem et labis Ath. p. 22. Droysen jegyz. Ar. Acharn. 702. Kleon meggazdagodásáról: Meier Op. acad. I. 192. — Kleon Perikles utódja, mert ennek személyes uralma után is törekszik és el is nyeri. A nagy különbséget, a mely erkölcsileg és politikai tekintetben is megvolt e két férfiu között, és a melyet ujabban Kleon javára módositani szeretnének, helyesen kiemeli Wallichs: Thukydides u. Kleon, Flensburger Progr. 1866.

[47]) (124. l.). Arkadiából jövendő dijak a birák számára: Ar. Lovagok 797. schol.

[48]) (130. l.). *Χίλιοι* Mytilenében: Herbst, der Abfall Mytilene's, 13. — Kleon szigorúsága (Thuk. III. 37. k.) azon az elven alapszik, hogy minden demos felelős a maga kormányáért. A nemes Diodotost beszédjéből (c. 43—48) ismerjük; Thukydides ezzel elévülhetetlen emléket állított fel a számára. Wallichs. Th. u. Kl. 7. k. — Mytilene sorsáról c. 50. Adófizetővé Lesbos szigete már azért sem válhatott, mert Methymna kivételével, egész terűlete kleruchiákra volt osztva; és Antiphon V. 77. sem magyarázható ilyformán. Kirchhoff Kleruchien 22. l. Az *ἀκτιαῖαι πόλεις* a 84, 4-i becslő-lajstrom szerint Antandros, Rhoiteion és Nesos voltak.

[49]) (135. l.). Thuk. III. 52—68.

[50]) (140. l.). Korinthosi párt Kerkyrában: Thuk. III. 70. Nikostratos: c. 75; Eurymedon: c. 80. A pártharczok hatása az erkölcsökre: c. 82. k. (*πᾶσα ἰδέα κακοτροπίας καὶ τὸ εὐηθες, οὗ τὸ γενναῖον πλεῖστον μετέχει, καταγελασθὲν ἠφανίσθη*).

[51]) (142. l.). Herodotos 428. végén abbahagyta a munkáját: Kirchhoff; Entstehungszeit des Herod. Geschichtswerks 27. l.

[52]) (144. l.). A pestis másodszori kitörése és a földrengés: Thuk. III. 87, 89. Trachis: Thuk. III. 92. 93. Diod. XII. 59. Herakleia alapitásáról: R. Weil, Hermes 7, 381. k. Ezzel összefüggésben volt a Nikias békéjében Thuk. V. 18. megemlített Pteleon megszállása, Phthiotisban, szemben Magnesiával, a Pegasai öböl őrizetére.

[53]) (145. l.). Nikias vállalatairól: Thuk. III. 91,

[54]) (148. l.). Demosthenes Leukas előtt: Thuk. III. 94. Tervei

egy szárazföldi hatalmasság megalapitására : c. 95. A Naupaktosban levő messeniaiak eléggé figyelmeztették *μέγα μὲν εἶναι τὸ τῶν Αἰτωλῶν καὶ μάχιμον, οὐκοῦν δὲ κατὰ κώμας* stb. Az aetoliai hadjárat: c. 95—98. (*Δημοσθένης περὶ Ναύπακτον ὑπελείφθη, τοῖς πεπραγμένοις φοβούμενος τοὺς Ἀθηναίους*). Eurylochos támadása Naupaktos ellen ; c. 100—102.

[55]) (151. l.). Harczok Olpainál : c. 105. k. Menedaios szerződése : c. 109. Az ambrakioták veresége : 110—113. Szerződés Akarnania és Ambrakia között c. 114. V. ö. Ullrich, der Kampf um Amphilochien, Hamburg, 1862.

[56]) (152. l.). Az ünnep Thargelion havában : Böckh Abh. d. Berl. Akad. 1834. 6. l. Schmidt de vita Niciae p. 9. Vállalatok Melos ellen : Thuk. III. 91.

[57]) (157. l.). *Δημοσθένει δὲ ὄντι ἰδιώτῃ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τὴν ἐξ Ἀκαρνανίας αὖτῳ δεηθέντι εἶπον χρῆσθαι ταῖς ναυσὶ ταύταις, ἣν βούληται, περὶ Πελοπόννησον* : Thuk. N. 2., 4. Demosth. Pylosban : c. 3—12. Ütközet a kikötőben : 13. 14. Fegyverszünet : 16.

[58]) (158. l.). A spartai követség Athénban : Thuk. 17—20. Kleon (*ἀνὴρ δημαγωγὸς κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ὢν καὶ τῷ πλήθει πιδανώτατος*) : c. 21. Wallichs Thuk. u. Kleon 16. l.

[59]) (161. l.). A komédia konzervativ irányáról l. Leo Quaest. Aristoph. p. 20. Perikles a komédiában : Plut. Per. 3. Aristoph. Acharn. 523. k. Aristoph. Babyloniai vígjátéka az Acharn.-nál egy évvel utóbb került szinre. Meineke Fr. Com. Att. 2. 973. Gilbert 148. l. Aristoph. a szövetségesekkel szemben : Acharn. 628. k. Kleon pöre ellene : Acharn. 503. V. ö. 631. k. A *λειποταξίου* becsületsértő pörről, a melyet Kleon a lovagok ellen intézett l. Schol. Aristoph. Acharn. 6. Lovagok 226. V. ö. Keck. jegyz. Madarak 442.

[60]) (162. l.). Thuk. IV. 21 ; 32.

[61]) (166. l.). Sphakteria ostromlása folytattatik : Thuk. IV. 23 ; 26. Kleon és Nikias : 27 ; 28. Wallichs Thuk. u. Kleon 21. k. Kleon Pylosban : c. 29—39. *τῶν ἐν Πύλῳ στρατηγῶν ἕνα προσελόμενος Δημοσθένην* (c. 29.). Mikor lett Demosth. strategosszá ? Droysen szerint (Hermes 9. 18. l.) Kleon elutazása előtt. Azt, hogy a hadvezérválasztás Munychion hó végén is meg szokott esni, Droysen i. h. és Gilbert (Beiträge 10. l. k.) kellően megbizonyitották és elfogadhatóvá

tették. V. ö. Löschke de tit. Att. mindamellett nehéz kiokoskodni, minő eljárást követtek e részben, mikor távolabbi, nevezetesen az éjszaki vidékekre akartak hadat indítani, a mikor tehát nem várhattak a nyár közepéig. Azért szerző jogosnak tartja a föltevést, hogy a hadvezéreket rendesen az ó-év végén választották, czélszerüség szempontjából az év kezdetét a nyár végére helyezvén. Igy azután a téli hónapok alatt a hadvezérek intézkedhettek a kellő hadi készületekről, és ἅμα τῷ ἔαρι rendszeres hadi működéshez foghattak. Thukydides is hadi története előadására a legjobbnak találta az ilyen strategiai évekre szóló beosztást. — Demosth. még Sphakteria átadása után is megmarad a Peloponnesusban hadvezéri minőségben, l. C. I. A. I. n. 273. 17. sor. a 4. prytanisból Stratokles archonsága alatt. — A messeniaiak résztvesznek Koryphasion védelmében (Thuk. IV. 3, 9) valamint a sziget ellen intézett támadásban is: Paus. IV. 26; vezérök Komon: Thuk. c. 36. Ἀθηναῖοι — *Νίκης ἀνέθηκαν ἄγαλμα ἐν ἀκροπόλει χαλκοῦν ἐς μνήμην τῶν ἐν Σφακτηρίᾳ*: Paus. N. 36, 6.

[62]) (168. l.). Potidaea ostromának a költségei: Thuk. III. 17. A háború első három éve költségeiről: l. fönn 45. jegyz. a 118. laphoz. Az attikai pénzügyek válságáról: Kirchhoff Athen. Staatschatz 47. l. A kamatláb leszállításáról: C. I. A. I. p. 146. k. *Εἰσφορά*: Thuk. III. 19. Kleon részvéte benne: Gilbert Beitr. 129. l. k. Az új becslésről az okmány kőtáblára vésetett (C. I. A. I. n. 37.); számos fragmentumait először. U. Köhler Urk. u. Untersuch. Z. Gesch. des del.-att Seebundes cz. munkája 63. és k. lapján állitotta össze teljesen és megmagyarázta (142. k.). Az új adó városonkint különféle volt, rendesen az előbbi kétszerese, hol több, hol meg kevesebb. Nagy ritkán, mint például Thasosban, külön szerződés alapján megmaradt a régi adó. Synteleia: Köhler 149. l. Még nem fizetett adót Melos (15 talent.); nem fizetnek többet a bottiachalkidikei és a pontosi városok. Köhler 74. l. Kirchoff C. J. A. I. p. 23.). — Az adóösszeg Nikias idejében: *πλέον ἢ διακόσια καὶ χίλια τάλαντα* Andoc. de pace 9. Aesch. de f. I. 175. Athén összes jövedelme a 442; 89., 2. évben *ἐγγὺς δισχίλια τάλαντα* Aristoph. Bogarak 660. Nem pontos Plut. Arist. 24. *Περικλέους ἀποθανόντος ἐπιτείνοντες οἱ δημαγωγοὶ κατὰ μικρὸν εἰς χιλίων καὶ τριακοσίων ταλάντων κεφάλαιον ἀνήγαγον.* — *Ἀρχαία ἀρχὴ* l. Köhler 64. l.

[63]) (169. l.). Alkibiades nagy befolyásáról az adófelemeléstilletőleg csak az Alkibiades elleni Pseudo-Andokides-féle beszéd szerzője

tud valamit. Köhler 150. l. k. meggyőzőleg bebizonyította, mily kevés hitelt érdemel. Még azt is, hogy Alkib. is közte volt a 10 (Kirchhoff szerint 8) τάκται között, szintén csak a Pseudo-Andok. 11. mondja, és ez is gyanus. Plutarchos sehol sem említi, hogy Alkib. is részt vett volna az adófelemelés munkálataiban. — *Αἰετὸς ὥς γίγνει καὶ πάσης γῆς βασιλεύεις*: Ar. Lov. 1087. Egyéb jóslatokról: 60. 996. k. — Büntető szabványok a prytanisok és proedroi ellen másutt is előfordulnak; Köhler 65. l. idevágólag megemlíti az *ἐπιχειροτονία νόμων*-ról szóló törvényt (Dem. XXIV. 22.), a hol 1000 drachma birság van kiszabva, a becslő okmányban 10,000 dr. — Czélzások az adófölemelésre és az előforduló visszaélésekre: Aristoph. Lovagok 314. 759. 803. 839. 1034. Bogarak 667. 698. l. Köhler 150. l. — Antiphon beszéde Lindosért (Orat. Att. ed. Müller II. p. 125. k.), Samothrakeért (p. 228. k.).: Köhler 150. l.

[64]) (171. l.). Solygeios: Thuk. IV. 42. Peloponnesas 2, 748. Kerkyra: c. 46.

[65]) (173. l.). Kythera: IV. 53. Erre a tengeri hadjáratra utalványoztatott a C. I. A. I. n. 273. 20. sorban említett 88, 5. év 9. prytanisában ol. 100 talentum. — A Schol. Ar. Bogarak 718. alapján, a hol Philochoros Atthisa is megemlíttetik, hibásan mondották, hogy az athéniek Isarchos archonsága alatt hadjáratot intéztek Euboea ellen. V. ö. Kirchhoff Kleruchien 20. l.

[66]) (178. l.). A boeotiai háborúról: IV. 53. Delion: 89—99. Thuk. IV. 91. 11 boiotarchosról beszél, de minthogy IV. 93 csak 7 város van megemlítve, és minthogy a feliratokon, noha a 4. századnál későbbi korúak, rendesen csak 7 város képviseletéről van szó, úgy hogy a tizenegyes szövetségből az 5 kisebb város (Oroposszal együtt 6) közül csak 2 szerepel, valószinű, hogy Thuk. c. 91. is a hetes szám volt az eredeti, l. Lolling Mitth. d. D. Arch. Inst. 3, 86. l. k.

[67]) (182. l.). Brasidas: c. 80.

[67a]) (184. l.). V. ö. Kirchhoff Ueber die Abfassungszeit der Schrift vom Staate der Athener. Abhandl. der K. Ak. d. Wiss. 1878.

[68]) (192. l.). A thrák városok bevételéről: c. 84—88. Amphipolis c. 102. k. Brasidas támadása Eion ellen meghiusúl: C. 107. Thuk. száműzetik: V. 26. *ξυνέβη μοι φεύγειν τὴν ἐμαυτοῦ ἔτη εἴκοσι μετὰ τὴν ἐς Ἀμφίπολιν στρατηγίαν*. V. ö. W. Oncken Brasidas n. der Geschichtsschreiber Thukydides (Histor. Zeitschrift 19. 289. l. k.), a ki

valamint Grote és Mure »das Schweigen des Angeklagten zu den zahlreichen durch nichts entkräfteten Indicien der Wahrscheinlichkeit seiner Schuld rechnet.« Oncken kétségbevonja, hogy oly kevéssé megbízhatók lettek volna a bányavárosok, pedig ez kitűnik abból, hogy rögtön Amphipolis bevétele után hűtlenné lettek a thasosi gyarmatok. Thuk. IV. 107. És annyi bizalmunk bizony lehet Thuk. iránt, hogy ő fontos okokból választotta Thasonál az állomását. Thukydidest is csak úgy ítélték el, mint Phormiont, l. 94. l. A hadvezérek megbűnhödtek minden balesetért, még ha ártatlanok voltak is. V. ö. Hiecke Hochverrath des Thuk. Berlin 1869. — Kleon részvételéről Thuk. száműzetésében: Marcellin. 46. v. ö. Schol. Aristoph. Bogarak 947. Meier de bonis damnat. 179. Jahrb. f. Phil. 1861. p. 685. Gilbert Beiträge 196. l.

[69]) (192. l.). Eupolis *Πόλεις* cz. komédiája az időben került színre, midőn a spartaiak Thrakiában megkezdték a háborút. V. ö. Meinecke Fragm. Com. Att. II. 509. A városokat címereikkel mutatta be. Gilbert Beiträge 149. l.

[70]) (197. l.). Akte: Thuk. IV. 109. Torone és Lekythos: 110—116. Békés hangulat Spartában és Athénban: 117. Pleistoanax a Lykaion hegyen. *ἥμισυ τῆς οἰκίας τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διὸς οἰκῶν*: Thuk. V. 16. Peloponnesos 1, 303. Az orakulum utasítása: *Διὸς νἱοῦ ἡμιθέου τὸ σπέρμα ἐκ τῆς ἀλλοτρίας ἐς τὴν ἑαυτῶν ἀναφέρειν, εἰ δὲ μὴ ἀργυρέᾳ εὐλάκᾳ εὐλάξειν.* Thuk. c. 16.

[71]) (199. l.). Kleon és a lovagok közti ellenségeskedés okairól: Theopompos l. Schol. Aristoph. Lovagok 226. Aristophanes küzdelmeiről Kleonnál: Bergk (Schmidt Zeitschrift f. Geschichte 2, 206).

[72]) (201. l.). Fegyverszünet: Thuk. IV. 117—119. Lachest, mint a békepárt egyik vezérét, Kleon megtámadja, vádat emel *κλοπὴ δημοσίων*-ért: Gilbert 201. l.

[73]) (203. l.). A thrakiai háború folytatása: Thuk. IV. 123. k. Perdikkas szerződése Athénnal: C. J. A. I. n. 42 és 43. l. Kirchhoff Abh. d. Berl. Akad. 1861. 595. l. k. Mende: Thuk. IV. 129, 130. Skione: 131. Thessaliában föltartóztatják a lakedaemoni segédcsapatokat: 132. Antiphon Thessaliában: Aristoph. Bogarak 1270.

[74]) (204. l.). A delosiak elüzetéséről. Thuk. V. 1. Böckh Abh. d. Berl. Akad. 1834. 6. l.

[75]) (218. l.). *Κλέων δὲ Ἀθηναίους πείσας ἐς τὰ ἐπὶ Θρᾴκης*

χωρία ἐξέπλευσε Thuk. V. 2. v. ö. 16. ἐτεθνήκει Κλέων τε καὶ Βρασίδας, οἵπερ ἀμφοτέρωθεν μάλιστα ἠναντιοῦντο τῇ εἰρήνῃ, ὁ μὲν διὰ τὸ εὐτυχεῖν τε καὶ τιμᾶσθαι ἐκ τοῦ πολεμεῖν, ὁ δὲ γενομένης ἡσυχίας καταφρενέστερος νομίζων εἶναι κακοργῶν καὶ ἀπιστότερος διαβάλλων. Wallichs Thuk. és Kleon 33. l. k. — Torone : Thuk. c. 2, 3. Amphipolisi csata : c. 6—11. A Hagnon emlékére szokásos herosünnepek c. 11, 2. Brasidas tiszteletére tartatnak : Lampros τὸ κατὰ τοὺς οἰκιστὰς τῶν παρ' Ἕλλησιν ἀποικιῶν, Lips. 1873. p. 51.

[76]) (212. l.). Nikias békéje c. 14—20. Szövetség a bottiabeliekkel : C. I. A. I. n. 52. Athénból a békekötés érdekében követség ment Spartába ; ezek utazására vonatkoztatja Köhler (Mitth. d. D. Archaeolog. Instit. 1, 172. l.) a C. I. A. I. n. 45 ; az indítványtevő Thrasykles maga is a békeszerződés ὅρκωται-ja közt volt. — Be van fejezve a δεκαέτης πόλεμος vagy πρῶτος πόλεμος, a mely után Thuk. belefogott története megirásába : Ullrich die Benennung des Pel. Kr. Nem egész világos, minő volt a kölcsönös viszony a fegyverszünet letelte után egész a béke megkötéseig. Thuk. V. l. szerint a Pythiákkal (augusztus közepén : Monatsber. der Berl. Akad. 1864. 135. l.) már ténylegesen fegyverszünet állt be egész Görögországban, a mely időt a békealkudozásokra használták fel. A békekötésről : E. Müller de anno quo bell. P. initium ceperit p. 22. Ὅρκωται 17 mindegyik féltől ; az athéniek közül 11 valószinűleg vezérlő ember volt : Droysen, Hermes 9, 14.

[77]) (217. l.). Sicilia tagosultságáról : Jul. Schubring, Umwanderung des megarischen Meerbusens, l. Zeitschrift für Allgemeine Erdkunde. Neue Folge 17, 435. l.

[78]) (220. l.). Kleandros és Hippokrates : Herod. VII. 154. Aristot. Pol. p. 1316 a 37 (231, 15.) — Zankle : Herod. VI. 23. Általában : Brunet de Presle Recherches sur les Etablissements des Grecs en Sicile 1845.

[79]) (222. l.). Akrai : Thuk. 4, 5. Schubring : Akrii-Palazzolo Jahrb. f. kl. Philol. Suppl. IV. 661. l. Enna : Steph. Byz. s. v.

[80]) (224. l.). Forradalom Syrakusában : Herod. VII. 155. A Deinomenidák uralkodásának a chronologiájáról : Aristot. Pol. p. 1315 b. 34 (230, 14). Gelon uralkodása 8. évében halt meg. Hieron 10 évig uralkodott, és meghalt 78, 2 ; 468/7 ; az uralomra tehát 76, 1 ; 477/6-ban lépett (Plass Tyrannis 1, 295) ; e szerint tehát Gelon 71, 2 ; 484/3-tól fogva uralkodott Syrakusában, és már 72, 4 ; 492/1-ben

Gelában. — Látszólag elismerte a nép fönségi jogát: Diod. XI. 26. Plass. 294. Ellenszenvvel volt a demos iránt: Herod. VII. 156.

[81]) (228. l.). Gelon hatalmáról: Herod. VII. 156. k. A követség jelentései: C. 157. k. A tavaszról vett hasonlatot, a melyet Herod. VII. 162. alkalmaz, Perikles Arist. Rhet. I. 7; III. 10 szerint fölhasználta egy halotti beszédében, a melyet valószínüleg a samosi hadjárat után (440—39) tartott: Kirchhoff Entstehungszeit des herod. Geschichtwerks 19. l. A mi Kadmost illeti, szerző őt Lorenz Epicharmos 62. l. és Holm I. 411 ellenére is ugyanazon Skythes fiának tartja, a ki, Zankléból kiüzetvén, a perzsa udvarban halt meg. Nehány évre (*οὐ πολλῷ ὕστερον* Thuk. VI. 4) Skythes elüzetése után Anaxilaos, a ki időközben Rhegionban kellően megvetette a lábát, elfoglalta Zanklét, és szülőföldje emlékére elnevezi Messanának. Most azonban visszatér Kadmos, és birtokában tartja a várost az ottlevő samosiak támogatásával. Her. VII. 164. nem különbözteti meg pontosan a város kétszeres megszállását, de azért jól kivehető belőle a valódi tényállás, a mennyiben azt mondja, hogy Kadmos a nevet változtatott városban telepedett meg. V. ö. Stein jegyz. Herod.-hoz és Siefert Zankle-Messana 15. l. k. Anaxilaos kora érmeken: Cat. of anc. Coins of the Brit. Mus. I. p. 373.

[82]) (230. l.). Phalaris bikájáról: Holm I. 150. Phalaris halála ol. 57, 4; 549-ben: Hieronymos. *Τήλεμάχου τοῦ καταλύσαντος τὸν φ παῖς γίνεται Ἐμμενίδης, οὗ Αἰνησίδαμος, ου Θήρων καὶ Ξενοκράτης* Schol. Pind. Ol. III. 68. — Terillos: Herod. VII. 165.

[83]) (232. l.). Karthago a hatodik században: Th. Mommsen Röm. Gesch. 14, 145. l. A rhodosiak és knidosiak vándorlása Lilybaionból Liparára: Diod. V. 5.

[84]) (233. l.). Ephoros l. Schol. Pind. Pyth. I. 146. (Fragm. Hist. Gr. I. p. 264.) és Diod. XI. 20. Duncker 4. 864 l. kétségbevonja a kölcsönös egyetértést.

[85]) (234. l.). Geogr. minores ed. C. Müller I. p. XVIII. Bähr, jegyz. Herod. VII. 165. — Nincs összefüggésben a karthagói gyarmatositással az a *περίπλους*, a melyet valószinüleg az 5. században egy massaliabeli ember fordított föniciai nyelvből görögre. Ennek alapján irta meg Avienus görög eredetiben Ora maritima cz. munkáját, a mint azt Müllenhoff Deutsche Alterthumskunde 1, 202. l. bebizonyította.

[86]) (237. l.), Terillos elűzetik 482-ben: Böckh Expl. Pind. p.

117. A görögök nagyobb jelentőséget akartak kölcsönözni a történelemnek, és arra való az események egybeeső folyamata, hogy a Nemesis sujtó keze működése jobban kitünjék. A hagyományt megbirálja Niebuhr Vorl. über alte Gesch. 2, 123, és a csata idejét nehány évvel előbbre helyezi; κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους úgy mond nagy óvatosan Aristot. Poet. c. 23. V. ö. Bergk Verh. der Philol. Vers. zu Halle. 27. l. Helm. I. 416.

87) (239. l.), Gelon emlékezetéről Siciliában: Plut. Timol. 23. Leake Transaktions of the R. Soc. of Litt. III. 370. Gelon kocsija Olympiában: Paus. VI. 9. 4. a hozzá való felirat aiginai Glaukiastól: Arch. Zeit. 36. 142. l. n. 186. Gelon 448-i kocsidiadala óta jött csak divatba Syrakusában, Gelában, Leontiniban a tetradrachmákon a négyes fogat, a mint Nike megkoszorúzza: Gardener Num. Chron. 1876. 7. l. Head Num. Chron. 1874. 7. l. Gelon sirjáról nagyon ellenmondók a tudósitások. Diod. XI. 38. és XIV. 63.

88) (241. l.). Agyllabeliek Delphiben: Herod. I. 167. Ὁ Ἀγυλλαίων καλούμενος θησαυρός: Strab. 220. A. kymaei győzelemről: Diod. XI. 51. Strabo 243. Pindar. Pyth. I. Hieron sisakjáról: C. I. A. n. 16. Kirchhoff Studien z. Geschichte d. griech. Alphabets 96. l. (3. kiad.)

89) (242. l.). Lokroi és Rhegion: Schol. Pind. 2, 35. Thrasydaios: Diod. XI. 53.

90) (245. l.). Ischia (Λιναρία): Strabo 248. Aitne: p. 268. Hieron Olympiában: l. III. 164. és 66. jegyz. — Ergotelesről: Pindar. Ol. 12. Archaeol. Zeit. 36, 159. l. — Phormis: Paus. V. 27. l. Praxiteles fölirata Olympiában: Arch. Zeit. 34, 49. l. és 37, 43. l. Holm szerint (Archivio Storico Siciliano N. S. III. 341.) Prax. 484-ig Kamarinában tett volna Glaukos zsoldosainál, innen ment el Syrakusába, és mint syrakusai lakos (464. év előtt) ajánlta volna fel anathemáját. — Motye: Paus. V. 25, 5. — Rhegioni pénzek (Anaxilaos korából) az öszvérfogattal: Friedländer-Sallet, Kgl. Münzkabinet 2 184. l. n. 684. — Hieron fogadalmi ajándékairól: Paus. VI. 12. 1. — Nikéről és általában, minő viszonya volt az agonistikához: Imhoof-Blumer, Flügelgestalten des Athena Nike in der Wiener Numism. Zeitschr. 3. (1871.) 22. l. a siciliai győzelmekről 24. l. v. ö. A. Sallet, Zeitschr. f. Num. 1 (1873.) 228. l. k.

91) (248. l.). Aristoxenos, a selinusi Epicharmos elődje (Schol. Aristoph. Plut. 487.), Eusebius szerint Archilochos kortársa.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

[92]) (252. l.). Phormis: Arist. Poet. 5. 5; Epicharmos: Suidas. Lorenz Leben u. Schriften des Koers Epicharmos 1864. A szinház épülő idejéről: Lorenz 91. l. Schubring Philol. 22, 620. l. Krates és Epicharmos kölcsönös viszonyáról: Lorenz 191. X. 208. l. Aristot. Poetik von Susemihl 168. l.

[93]) (253. l.). Sophron: Suidas. Az Aetna ol. 75, 3; 479-ben tört ki a parosi márvány krónikája szerint (l. Böckh Corp. Inser. Gr. II. p. 339); Thuk. szerint ol. 76, 1: 475-ben: előbbeni kitöréséről nem szerezhetett pontos adatokat.

[94]) (254. l.). Aeschylos két izben tartózkodott Siciliában. Először Hieron meghivására Kob. 478—474. — 476-ban szinre hozta az *Αἰτναῖαι*-t és a Prometheust (?). A Perzsák először került szinre. Haza a 472. év előtt érkezett. 472-ben már Athénban került színre a Perzsák, 458-ban az Oresteia. Második utazása az Areiopagos bukása után történt (l. III. 199, 361. l.). Aischylos meghal Gelában 455-ben. V. ö. Kiehl (Mnemosyne I. p. 364.) Lorenz 83. l.

[95]) (257. l.). Apollon temploma Syrakusában, lépcsőzetén felirattal: Philologus XXII. 361; XXVI. 567. Cavallari fölfedezése Him-e rában: Giornale di Sicilia 1864. junius 13. — Olympieion: Siefert Akrages 31. l.

[96]) (258. l.). Syrakusa vizműépitészetéről: Julius Schubring l. Philol. XXII. 577—638. l.

[97]) (260. l.). Az éremvésők neveiről bővebben: A. v. Sallet Künstlerinschriften, Berlin 1871. Selinusi pénzekről. Arch. Zeit. 1860. 38. l. v. ö. Imhoof-Blumer l. Benndorf Metopen von Selinunt, Anh. 10. l. A quadrigákról: Stuart Poole l. Transactions of R. S. of Literat. X. p. 3, 6. l. Barclay V. Head Chronologie Sequence of the of coins of Syracuse, London 1874. Demaretion (Poll. IX. 85.) Diod. XI. 26. szerint abból az arany koszorúból, a melyet Demarete kapott Karthagóból; Simonides is (fr. 142. l. Bergk. Poetae Lyr.) *χρυσὸς Δαμαρέτιος*-ról szól (*Δαρέτιος* Meineke Oedip. Col. p. 316. szerint). Azért Böckh is (Metrol. Unters. 305) a Demaretiont aranypénznek vette, egy fél arany stater értékében. Ellenébe először Duc. de Luynes l. Revue Num. 1843. és utána Mommsen Gesch. des röm. Münzwesens 70. l. és valamennyi ujabb munismata ezüstpénznek tartja, még pedig dekadrachmának. V. ö. még Hultsch de Demaretes argenteo Syracu-

sanorum nummo Dresd. 1862. és Verh. der Hall. Philologenversammlung 1868. 40. l.

[98]) (263. l.). Thrasybulus egy éves uralmáról. Diod. XI. 66. A tyrannis vége: Arist. Pol. 222 (1312 b. 12) és 230 (1315 b. 38.). Zeus Eleutherios kultusza: Diod. XI. 72. Zeus Eleutherios a pénzeken legelőször csak Timoleon korában: Leake Numism. Hell. Ins. 79. Head, Coins of Syracuse p. 26. k. — Inessa: Diod. XI. 76. (*Αἰτναῖοι*) *ἐκτήσαντο τὴν νῦν οὖσαν Αἴτνην, πρὸ τούτου καλουμένην Ἰνήσσαν.* Ez ujabb város, Aetna-Inessa, érmeit katanai typusokkal és ilyen feliratokkal *AITNA*, *AITNAIΩN* l. Leake N. H. Sicil. 59.

[99]) (264. l.). Mikythos: Herod. VII. 170. Diod. XI. 48. 66. Az Olympiában levő fogadalmi ajándékokról; Paus. V. 26. Két hozzájuk tartozó bathron (talapzat) feliratokkal: Arch. Zeit. 36. köt. 138. l. n. 175; 37 köt. 150. l. n. 300. — Petalismos: Diod. XI. 87. k.

[100]) (266. l.). Koraxról és Tisiasról: Aristoteles Cicerónál Brutus §. 46. V. ö. Blass Att. Beredsamkeit 18. l. k. Empedokles Aristoteles szerint a rhetorika föltalálója: Diog. Laert. VIII. 54. Antiochos (*περὶ Ἰταλίας* és *Σικελιῶτις συγγραφή*) Fragm. Hist. Gr. I. 181; Wölflin szerint Thukydides fölhasználta. Zsoldosok Zankleban: Diod. XI. 76. Siefert Zankle-Messana 12. l. Sicilia a tyrannusok elüzetése után: Diod. XI. 76.

[101]) (268. l.). Sybaris leromboltatásának következményei Krotonra: Timaios fragm. 63. Göller. A krotonbeliek vereségének a Sagras folyónál Justin. 20. 3. Strab. 262. szerint Sybaris bukására kellett bekövetkeznie. Niebuhr Röm. Gesch. III. 602. Előbbre teszik Millingen Considérations sur la numism. de l'ancienne Italie p. 66. és Heyne Opusc. II. 184. — Az Achajaba menesztett követségről (Polyb. II. 7, 7.). Th. Müller: de Thuriorum rep. p. 24. és a tyrrhenusi tengerig való terjeszkedésről: p. 30. Polyaen. II. 10.

[102]) (270. l.). Tarentum harczai az iapygokkal: Lorenz Tarentinorum res gestae 1838 p. 9. Alkotmányos válságok: Arist. Polit. p. 198, 7. Emlékek Delphiben: Brunn Geschichte des gr. Künstler. I. 90.

[103]) (271. l.). Kisérlet Sybaris helyreállítására: Diod. XI. 48. Schol. Pind. Ol. II. 29. Hajózás az adriai tengeren: Seeurkunden 137. l. Them. és Sybaris: Plut. Them. 32.

[104]) (273. l.). Thurioiról: Meier Opusc. academica I. p. 213. Ikkos: Plat. Protag. 317. — Maga a sok edény, a melyet Canusium-

Rubi, Gnatiában stb. találtak, bizonyságul szolgálnak arra nézve, mily virágzásnak örvendtek a kisebb, különben ismeretlen városok: O. Jahn Vasen K. Ludwigs p. XXXVI. — Euktemon: Avienus Ora maritima v. 350. Müllenhoff D. Alterthumskunde 1. 108. l. k. Thurioi és Tarent.: Arch. Z. 37. 149. l.

[105]) (274. l.). Az athéniek nem szerették a rézpénzt: Beulé Monnaies d' Athéne p. 73. Dionysiosról: Böckh Staatsh. 1, 770. A litra- és drachma-rendszer egybeolvasztásáról: Mommsen Gesch. d. röm. Münzwesens 328. l. A korinthosi pénzláb nem Athénból kölcsönzött, a mint azelőtt hitték (Böckh Metrol. Unters. 97. l.), hanem önállóan van fejlesztve a babyloni arany talentum alapján. V. ö. J. Brandis das Maas-, Gewicht- u. Münzwesen in V. — Asien. 60. 159. l.

[106]) (277. l.). *Παλική* Diod. XI. 88, 90. Polemon ed. Preller 120, 19. *Καλὴ Ακτή*: Diod. XII. 8, 29. V. ö. Ad. Holm Beiträge z. Berichtigung der Karte des alten Siciliens. 1866. 26. l. — Szövetséges szerződés Rhegionnal: C. J. Gr. n. 74. C. J. A. I. 33. Leontinoival: C. I. A. IV. 33a, a Thuk. III. 86. említette *παλαιὰ ξυμμαχία*, a melyet Athénban valószinűleg azon egy napon mindjárt a Korkyrába küldött két hajóhad elutazása után kötöttek mind a két várossal (8, 13. l.): Foucart Rev. Archéol. 1877, l. 384. l. k. Kamarina: Schubring Philologus XXXII. 498. l. k.

[107]) (280. l.). Athén első hadi (beavatkozásáról a siciliai bonyodalmakba: Thuk. III. 86. Diod. XII. 54. Philochoros l. Schol. Aristoph. Bogarak 240. A kincstárnokok fizetéséről *ἐς Σικελίαν* a 6. prytanisban (426. tavaszán) C. I. A. IV. 179a. X. 10. sor. — Mennyiben volt részök a rhegionbelieknek az első hajóhad kiküldésére: Holm. Gesch. Siciliens 2, 405. Lipara: c. 88, 115. Mylai és Messana: 90. Laches és Rhegion: 99. 103. A második követség: 115. Tengeri ütközetek: Thuk. 24. 25. Kamarina: 25, 7. — A második expediczióról Thuk. 48: *ἐς τὴν Σικελίαν ἀποπλεύσαντες μετὰ τῶν ἐκεῖ ξυμμάχων ἐπολέμουν*, egyéb semmit. — Kétséges az athéniek egy másik állitólagos hadjárata Siciliába a peloponnesusi háború elejéről, a melyről sehol említés nem tétetik, és a melyet Holm 2. 404. l. okoskodott ki Timaeusból fr. 99. Tzetzesnél Lykophron 732-höz, a hol egy *δρόμος λαμπαδικός* említtetik, a melyet Nápolyban tartottak Parthenope tiszteletére, Diotimos intézkedéséből, *ὅτι στρατηγὸς ὢν τῶν Ἀθηναίων ἐπολέμει τοῖς Σικελοῖς*.

[108]) (584. l.). A sikelioták egyesülnek Hermokrates vezérlete alatt: Thuk. IV. 58. k. Phaiax: V. 4.

[109]) (285. l.). Selinus és Egesta: VI. 6. Szövetségben voltak egymással Egesta és Athén? Grote 4, 112. és Meier Andoc. 118. (Opusc. acad. I. 337.) következtetik ezt Thuk. VI. 6.-ból, a hol azonban *Λεοντίνων* tartozik a *ξυμμαχίαν* szóhoz. Ha csakugyan lett volna szövetség Egestával, akkor ez máshol volna megemlítve, és az egestabeliek nem fordúltak volna még előbb Syrakusa, Agrigentum és Karthagóhoz, a mint Diod. XII. 82. tudtul adja. Holm II. 406. a szövetség mellett kardoskodik.

[110]) (288. l.). A peloponnesusiak elégedetlenségéről. Thuk. V. 17, 21. A béke egyik pontja c. 23 *ἦν τι δοκῇ Λακεδαιμονίοις καὶ Ἀθηναίοις προσθεῖναι καὶ ἀφελεῖν περὶ τῆς ξυμμαχίας, ὅ τι ἂν δοκῇ, εὔορκον ἀμφοτέροις εἶναι.* — *Οἱ πολλοὶ ὥρμηντο πρὸς τοὺς Ἀργείους* c. 29. — Argosi válogatott legénység: *οἱ χίλιοι λογάδες, οἷς ἡ πόλις ἐκ πολλοῦ ἄσκησιν τῶν ἐς τὸν πόλεμον δημοσίᾳ παρεῖλεν.* Thuk. V. 67. — Kallias és az argosiak: Her. VII. 151. v. ö. 100 jegyz. a 266. laphoz.

[111]) (292. l.). Korinthosi gyülés: Thuk. V. 30. — Elis és Lepreon, c. 31. Peloponn. II. 85. V. ö. Sallet Num. Zeitschr. II. 185. »Münzen von Olympia« a hol szerző az *ὀλυμπικὸν νόμισμα* alatt ezt az adót érti. — Mantineia nagyvárosi törekvéseikről; Paus. VIII. 9. Peloponnesos 1, 328. Pleistoanax Arkadiában: Thuk. V. 33. — A korinthosiak olyasforma fegyverszünetet kértek az athéniektől, a minőt a Nikiasbéke után a boeotiaiak kaptak tőlük a *δεχήμεροι ἐπισπονδαί* formájában: Thuk. c. 32; az idevágó eredménytelen alkudozásokra vouatkoznék Kirchhoff szerint C. I. A. IV. n. 46 a.

[112]) (295. l.). A békefeltételek nem hajtatnak végre: Thuk. V. 35. k. Alkudozások Panakton miatt: c. 36. 39. 42. Szövetség Sparta és Boeotia között: c. 39.

[113]) (297. l.). Aristophanes Békéje a háboru 13. évében kerül szinre: 990. vers. V. ö. Argum cod. Ven. — Fizetés ünnepi edényekért ol. 90, 1: C. I. A. I. 320. — Kincstári pénzek: Böckh Staatsh. 1, 525. l. — Az athéniek megbánják, hogy hamarébb kiadták a foglyokat: Thuk. V. 35.

[114]) (299. l.). Alkibiades ifjuságáról: Plut. Alk. 1—17. V ö. Alkibiades der Staatsmann u. Feldherr von Hertzberg 18—72. l. Alki-

biades nevelkedése: Plat. Alk. I. 122; Protag. 320. Alc. educatus in domo P. (Corn. Nep. c. 2.); apud avunculum eruditus (Anl. Gell. XV. 17); *τρεφόμενος παρ' αὐτῷ* Diod. XII. 38. — forma princeps: Plin, XXXVI. 4, 8. Alkibiades mint modell: Clemens Cohort. ad gentes p. 47. Minta Hermes szobrához: Clemens Protr. 47. Arczképe: Arch. Zeit. 1867. 70. l. — A komoediában vezére Athén dobzódó ifjuságának: Arist. Daetal. Fragm. 16. Acharn. 680, 716. — Számadás: Plut. Alk. 7. Periklest rábirja Alkibiades, hogy fogadja el megint az álsamügyek vezetését: Plut. Per. 37.

[115]) (304. l.). Nikiast Alk. elébe helyezik: Plut Alk. 14. Kirchhoff Abfassungszeit der Schrift vom Staat der Athener 1878. 24. l., a röpirat szerzőjének szavait 2, 6. Alk. pártcseréjére vonatkoztatja.

[116]) (305. l.). Hyperbolos: *ἀπορῶν ὁ δῆμος ἐπιτρόπου καὶ γυμνὸς ὢν τοῦτον τέως τὸν ἄνδρα περιεζώσατο* Arist. Béke 687. Plut. Alk. c. 13. Cobet Platon rel. p. 136. k. Gilbert Beiträge 210. l. — Hyp. már félelmes volt Kleon korában: Acharn. 846. Hieromnemon: Nub. 623; tanácsos: Meineke Comic. II. 670. Hyperbolos inditványozója a C. I. A. I. n. 49. és valószinüleg a n. 46. néphatározatnak.

[117]) (308. l.). A spartai követek kijátszása: Thuk. V. 44. k. Plut. Alk. 14. A négy állam szövetsége: c. 46. k. A szerződés-oklevél Athén, Argos, Mantinea és Elis között: Thuk. V. 47. A felirat-töredéket először kiadta Kumanudes *Ἀθήναιον* V. 333. C. J. A. IV. n. 46 b. Thuk. szövege különbözik a szerződés szövegétől: l. Kirchhoff Hermes 12. 368. k. A. Schöne u. o. 472. k. Classen Vorbemerkungen zu B. VIII. p. XXV. Stahl zu Thukya. U.

[117] a) (309. l.). Patrai: Thuk. V. 52, 2. Peloponnesos 1, 437. Korinthos pártállást változtat: V. 31. Az olympiai ünnep: c. 49. k. Az olympiai békeszerződés függeléke *ὅτι οὐκ ἐνέμειναν οἱ Λακεδαιμόνιοι τοῖς ὅρκοις* (c. 56.) Alkibiades javaslata.

[118]) (311. l.). Viszály Epidaurosszal: Thuk. V. 53. k. Agis mind a két hadjáratát (V. 54; 55, 3.) baljóslatu *διαβατήρια* akadályozza meg. Ebbe a háborúba esik az argosiak naiv hadi fogása, a melyet Grote 4, 52. ném. ford. magyaráz meg. Hogy a Karneios hónap, a melyben a fegyverszünet kötelező volt, meg ne akadályozza őket hadi dolgaikban, a megelező hónap 26. napja után annyi napot betoldattak, a mennyire ép szükségök volt. Alkibiades segéd csapata: 55, 3. Spartaiak Epidaurosban: c. 56.

[119]) (313. l.). Thuk. V. 57. k. Bevonulás Argolisba: Peloponnesos 2, 583. Fegyverszünet: c. 59, 5. 60, 1—2. *δέκα ξύμβουλοι* adatnak a király mellé. c. 63, 3.

[120]) (316. l.). Alkudozások Argosban: Thuk. V. 61, 1. 2. (*Ἀλκιβιάδου πρεσβευτοῦ παρόντος*, nem mint stratégos). Mantineia: 63—74.

[121]) (317. l.). Epidauros ostromoltatik a Karneia ünnepen: Thuk. V. 75. Béke Sparta és Argos közt: c. 76. k. Szövetség: 77. k.

[122]) (317. l.). Sparta-argosi követségek: Thuk. V. 80. — Epidaurost a megszálló sereg odahagyja: V. 80. — C. I. A. I. n. 180. 10—14 sor: *Ἐπὶ τῆς — — ἴδος πρυτανείας δευτέρας πρυτανευούσης Ἑλληνοταμίαις — τριακοστῇ ἡμέρᾳ τῆς πρυτανείας π[αρέδομ[εν — — χρυσί]ου κυζικηνοῦ στατῆρας XXXX — — τοῦτο τὸ χρυσίον παρέδομ[εν τοῖς ἐπὶ τὰς ὁπλιταγ]ωγοὺς τοῖς μετὰ Δημοσθένους* (Kirchhoff kiegészítése szerint); ugyanekkora összeget kellett volna a hellenotamiaitól kapnia Demosthenesnek Antiphon archonsága (90, 3) első prytamisében, de ez összeg más czélra fordíttatott (1—9 sor.)

[123]) (318. l.). Thuk. V. 81. — Achajok: c. 82, 1.

[124]) (321. l.). Hyperbolos ostrakismosa: Thuk. VIII. 73, 3. *Ὑπέρβολόν τινα τῶν Ἀθηναίων, μοχθηρὸν ἄνθρωπον, ὠστρακισμένον οὐ διὰ δυνάμεως καὶ ἀξιώματος φόβον, ἀλλὰ διὰ πονηρίαν καὶ αἰσχύνην τῆς πόλεως, ἀποκτείνουσι.* Plut. kétféle hagyományt talált, a melyeket Nikias 11. külön is tárgyal. Az egyik szerint, Theophrastusnál, Alkibiades és Phaiax közt, a másik szerint (*οἱ πλείονες*, talán Theopomposnál) Alkibiades és Nikias közt folyt a küzdelem. Zurborg (Hermes 12, 198. k. 13, 141. k.) úgy vélekedik, hogy Nikias Phaiaxot, Alkibiades meg Hyperbolost tolta a maga helyébe; de az ilyes eljárás nagyon valószínűtlen, minthogy az ostrakismus pusztán csak a személyek ellen irányult. Szerző Seligerrel (Jahrb. f. Phil. 1877. 745. l.) egyetért, hogy t. i. Hyperbolos mindkettőnek opponált. Egészen tisztázni az ügyet minden részletében, minthogy már az ókorban is vitás volt, lehetetlen. Ám Thuk. egészen szavahihető, bármit mondjon is Zurborg. Összevág vele Platon (Meineke Com. II. 669): *οὐ γὰρ τοιούτων εἵνεκ' ὄστρακ' εὑρέθη.* Az évről, a mikor az ostrakismus, a melyet törvényesen soha el nem töröltek, utoljára vétetett gyakorlatba l. Cobet (Plat. Com. Rel. p. 143) magyarázatát Theopomposhoz schol. Aristoph. Bogarak 1008; e szerint Hyperbolos, a ki Thuk. szerint 411-ben halt meg Samosban, hat évet töltött volna a számkivetésben. Vischer

Alkibiades u. Lysandros 57. l. Kirchhoff Hermes 1, 5. l. a 418. évre teszi, v. ö. Gilbert, Beitr. 231. l.

[125]) (323. l.). Az argosi aristokratia bukása ; Thuk. V. 82, 1—2. Bryas : Paus. II. 20, 2. Alkudozások Spartában : *ἐλθόντων πρέσβεων ἀπό τε τῶν ἐν τῇ πόλει καὶ τῶν ἔξω Ἀργείων, παρόντων τε τῶν ξυμμάχων καὶ ῥηθέντων πολλῶν ἀφ' ἑκατέρων ἔγνωσαν ἀδικεῖν τοὺς ἐν τῇ πόλει.* c. 82, 3. — A korinthosiak elmaradnak : c. 83, 1 ; így tettek később is: Xen. Hell. III. 2, 25. — Új szövetség Argos és Athén között : Thuk. V. 82—84. Szerződés : C. I. A. I. n. 50. Oldalfalak : Peloponnesos 2, 384.

[126]) (325. l.). Thuk. V. 18, 5. *ἀποδόντων Ἀθηναίους Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι Ἀμφίπολιν. ὅσας δὲ πόλεις παρέδοσαν Λακεδαιμόνιοι Ἀθηναίοις, ἐξεῖστω ἀπιέναι ὅποι ἂν βούλωνται αὐτοὺς καὶ τὰ ἑαυτῶν ἔχοντας. τὰς δὲ πόλεις φερούσας τὸν φόρον τὸν ἐπ' Ἀριστείδου αὐτονόμους εἶναι. ὅπλα δὲ μὴ ἐξέστω ἐπιφέρειν Ἀθηναίους μηδὲ τοὺς ξυμμάχους δ' εἶναι μηδετέρων, μήτε Λακεδαιμονίων μήτε Ἀθηναίων ; ἢν δὲ Ἀθηναῖοι πείθωσι τὰς πόλεις, βουλομένας ταύτας ἐξέστω ξυμμάχους ποιεῖσθαι αὐτοὺς Ἀθηναίους. Μυκηβερναίους δὲ καὶ Σαναίους καὶ Σιγγαίους οἰκεῖν τὰς πόλεις τὰς ἑαυτῶν, καθάπερ Ὀλύνθιοι καὶ Ἀκάνθιοι.* — Potidaia : Thuk. IV. 135. Kleruchia : II. 70. Kirchhoff Ueber Tributpflichtigkeit der Kleruchien (Abh. d. Berl. Akad. 1873.) 7. l. Torone : V. 3. Kleruchia Kirchhoff szerint 10. l. Skione : V. 2, 1. Kirchhoff 8. l. Thuk. V. 18, 8. *Σκιωναίων δὲ καὶ Τορωναίων καὶ Σερμυλίων καὶ εἴ τινα ἄλλην πόλιν ἔχουσιν Ἀθηναῖοι, Ἀθηναίους βουλεύεσθαι περὶ αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων πόλεων ὅτι ἂν δοκῇ αὐτοῖς.* Adót fizetett.

Potidaia	6 talentumot, 419. óta 15 tal.
Torene	6 talentumot, 430. óta 12 tal.
Skione és Thrambos	6 talentumot, később 9 tal.
Akanthos	3 talentumot,
Olynthos	2 talentumot, stb.

[127]) (326. l.). A Nikiasbéke visszautasíttatik : Thuk. V. 26, 3. v. ö. 30. Chalkidikéből a spartaiak kivonulnak : V. 21. Thyssos : V. 35 ; Köhler, Delisch-Att. Seebund 177. l. Chalk. követek Boeotiában : c. 38. Mekyberna : c. 39. C. I. A. I. n. 180. 9 sor. *ἔδοσαν στρατηγοῖς ἐπὶ Θράκης Εὐθυδήμῳ Εὐδήμου.* Alkudozás Perdikasszal : Thuk. V. 80. — Dion. X. c. 82. v. ö. c. 35 : Köhler 175. l. Thuk. V. 83. *παρασκευάσμενον αὐτῶν στρατιὰν ἄγειν ἐπὶ Χαλκιδέας τοὺς ἐπὶ Θράκης καὶ Ἀμφίπολιν*

Νοκὶου τοῦ Νικηράτου στρατηγοῦντος (Περδίκκας) ἔψευστο τὴν ξυμμαχίαν καὶ ἡ στρατιὰ μάλιστα διελύθη ἐκείνου ἀπόραντος. C. I. A. I. n. 189 19. 20. sor *οὗτοι ἔδοσαν στρατηγοῖς Νικίᾳ Νικηράτου Κυδαντίδῃ Ἀυσιστράτῳ Ἐμπέδου Ὀῆθεν.*

128) (327. l.). C. I. A. I. n. 181. 3. 4. sor *παρέδοσαν — — στρατηγῷ ἐς τὰ ἐπὶ Θρᾴκης Χαιρήμονι Χαρικλέους Παιανιεῖ.* Methone: Thuk. VI. 7. Euetion: VII. 9, talán a Schol. Aesch. II. 31. említett 5. expedicziò v. ö. Weissenborn Hellenen 173. l.

129) (330. l.). Hadjárat Melos ellen: Thuk. V. 84—116. Kirchhoff szerint idevágó C. I. A. I. n. 54, továbbá C. I. A. I. n. 181. 6. 7. sor *ἐπὶ τῆς Ἀντιοχίδος — — πρυτανευούσης παρέδομεν τοῖς στρατηγοῖς ἐς Μῆλον, Τεισίᾳ Τασιμάχου Κεφαλῆθεν, Κλεομήδει Λυκομήδους φλυεῖ ψηφισαμένου τοῦ δήμου τὴν ἄδειαν δέκα τάλαντα.* Alkibiades és a melosiak: Bähr jegyz. Plut. Alkib. 15. Hetzberg Alk. 117. l.

130) (334. l.). Böckh Staatsh. 1, 401. k. A dodonai jóslatot *Σικελίαν οἰκίζειν* az athéniek félreértették: Paus. VIII. II, 12. V. ö. a Sikelia dombról Athén mellett Lolliny *Νέα Ἑλλάς*, 1874. n. 3. — A trieresek gyülésében (Aristoph. Lovagok 1303.) a legöregebb trieres hugaival azt a rémületes hirt közli, hogy Hyperbolos a Karthago elleni hadjáratra 100 gályát követelt.

131) (336. l.). Thuk. VI. 26: *ἄρτι ἀνειλήφει ἡ πόλις ἑαυτὴν ἀπὸ τῆς νόσου καὶ τοῦ ξυνεχοῦς πολέμου ἔς τε ἡλικίας πλῆθος ἐπιγεγενημένης καὶ ἐς χρημάτων ἄθροισιν διὰ τὴν ἐκεχειρίαν, ὥστε ῥᾷον πάντα ἐπορίζετο.* A Nikiasbéke létrejötte után Athén fölös jövedelméből kincstárát iparkodik újra megtölteni, a mely, a félrerakott 1000 talentum kivételével, egészen kiürült. *Διὰ ταύτην τὴν εἰρήνην ἑπτακισχίλια μὲν νομίσματος εἰς τὴν ἀκροπόλιν ἀνηνέγκαμεν, — καὶ φόρος προσῆει κατ' ἐνιαυτὸν πλέον ἢ διακόσια καὶ χίλια τάλαντα.* Andoc. de pace 8. k. V. ö. Kirchhoff Gesch. des Schatzes 47. l. k.

132) (339. l.). Euryptolemos: Plut. Per. 7. Alk. 32. Eros *κερανοφόρος:* c. 16. Agatharchos Taureas: c. 16. Hipparete: c. 8. V. ö. Hertzberg: 126. l. A szent edények használatáról; c. 13. egy röpirat nyomán, a melyet Alk. ellenségei adtak ki (*λόγος κατ' Ἀλκιβιάδου καὶ Φαίακος γεγραμμένος*).

133) (341. l.). *Ἱπποτροφία:* Hertzberg 123. l. Alkibiades győzelmi képeiről: Benndorf Vasenbilder 15. l.

[134]) (343. l.). Alkibiades befolyásáról az adó felemelésénél csak a pseudo-andok. beszéd contra Alk. 11 emlékszik meg; Plut. nem tud felőle semmit. Plut. Alk. 12. nem szabad úgy értelmezni, mintha az ott említett városok azért ajándékozták volna meg Alkibiadest, hogy megmeneküljenek az adó felemelésétől. Mert Chios önálló volt, és egyátalán nem fizetett adót; hasonlóképen Methymma, és a többi Lesbos kleruchia volt.

[135]) (345. l.). Eurip. és Alk.: Herbst Rückkehr des Alkib. 26. l. Hertzberg 130. l. Eupolis *Βαπταί*: Meinecke Quaest. scen. 1, 42. A titkos társulatok neve *ἑταιρεῖαι* (*ἑταιρίαι*) *ξυνωμοσίαι ἐπὶ δίκαις καὶ ἀρχαῖς* volt. Krüger Dionys. Historiogr. p. 363. Vischer die Olig. Partei 16. l.

[136]) (347. l.). Antiphon: Köhler Dell.-Att. Seebund 150. l. Peisandros: Meinecke Fr. Com. I. p. 176. Charikles: Thuk. VII. 20; V. ö. Wattenbach de Quadring. Athenis fact. p. 11. Andokides: Blass Attische Beredsamkeit 268. l.

[137]) (350. l.). Az athéniek Egestában rászedetnek: Thuk. VI. 46. — Az első hadi határozatra c. 8. vonatkoztatja Kirchhoff C. I. A. I. n. 55. említett 60 hajó felszerelését. — C. I. A. I. n. 182. 8—14 sor három egymás utáni fizetést említ Arimnetos archonsága idejéből *στρατηγοῖς ἐς Σικελίαν, Ἀλκιβιάδῃ, Λαμάχῳ, — — Ἀντιμάχῳ Ἑρμείῳ*. A hézag nagyságához mérten Nikias nevén kivül még két névnek kellett itt állnia. Az expediczióban tehát hat stratégos vett részt, a kik közül azonban csak a Thuk. VI. 8. említette Alkibiades, Lamachos és Nikias voltak *στρατηγοὶ αὐτοκράτορες*.

[138]) (354. l.). Nikias beszéde: c. 9—14. Alkibiades beszéde: c. 16—18.

[138]) (356. l.). A népgyülések közti időtartamról l. Droysen Rhein. Mus. 1835. 163. l. Plut. Alk. 18. nem mondja egész határozottan, hogy összeesett az Adonis ünneppel, de igenis határozottan Aristoph. Lysistr. 380. Minthogy pedig az Adonis ünnep nyáron esett meg (Plat. Phaidros 273. B.), tehát két részletből állhatott, tavaszi és nyári ünnepből.

[140]) (356. l.). Fondorlatok Alkibiades ellen: Hertzberg 167. l.

[141]) (362. l.). *Ἡ τῶν Ἑρμῶν περικοπή* (*Ἑρμοκοπίδαι*: Aristoph. Lysistr. 1094.) Források: Thuk. VI. 27. k. 60. k. Plutarch Alk. (Fricke szerint Ephorosból). Andokides beszéde a mysterionról és vissza-

tértérről. Isokrates Or. XVI. — Történeti összefüggésben ez eseményt legelőször Droysen tárgyalta (Rhein. Mus. III. és IV.) Az esemény éjjelének a datuma: Újhold Plut. Alk. 20. Diod. XIII. 2. A khronologiai meghatározás is ennek nyomán készült. Elveszíti érvényességét, ha igaza van Groténak (7, 270; ném. ford. 4. 153), hogy Andokidesnak említenie kellett volna az újholdat, ha csakugyan lett volna. Különben meg nagyon szembetünő lett volna Diopeithes hazugsága. Talán csak holdvilágról beszélt, és nem *πανσέληνος*-ról, a mint később mondták, hogy pikánsabb legyen a dolog. Götze (Jahrb. f. klass. Philol. Suppl. 8, 577. l.) junius 8—9-re teszi. — Föltehető ugyan, hogy a botrányt egészen az oligarcha klubbisták rendezték, de korántsem, hogy az oligarchák rendszeres fondorlatának lett volna a szüleménye. Politikailag csak utólagosan zsákmányolták ki és Alkibiades ellen; Isokrates szerint az oligarchák indították meg (or. XVI. 347. *ἅπαντες ἴσασιν ὅτι διὰ τοὺς αὐτοὺς ἄνδρας ἥ τε δημοκρατία κατελύθη κἀκεῖνος (Ἀλκ.) ἐκ τῆς πόλεως ἐξέπεσεν*). Ez volt az Alkibiades pártjára hajlók fölfogása. Jogosult is teljesen, és nem áll vele ellentétben az sem, hogy Thuk. VI. 15, 89; VIII. 47, 50, 60. a demokratákat okozza Alk. számüzetéseért. Egyedül ezt a nézetet tartja helyesnek Gilbert Beiträge 253. l. k. Az ellenmondás csak úgy oldható meg, ha elfogadjuk, hogy az oligarchák és demokraták gyülölségből egyesültek egymással ellene. Mert józan, következetes politikusok nem voltak ezek az emberek. Az acharnaibeli Peisandros (Gilbert 255. l.), Platon hasonló czimü komédiájának a hőse, nézetem szerint nem szerepelhetett volna a négyszázas tanácsban, ha tősgyökeres demokrata lett volna. De ő is, valamint Charikles (Beitr. 258.) szint váltottak, úgy a mint a pártérdek megkivánta. Kleonymos *ῥίψασπις* Aristoph. Felhők 353. v. ö. Bogarak 19. k. — Androkles *ὁ Πιτθεύς* Aristot. Rhet. 102, 21. *Ἀνδροκλέα — τοῦ Θῆμου μάλιστα προεστῶτα — ὅσπερ καὶ τὸν Ἀλκιβιάδην οὐχ ἥκιστα ἐξήλασε*: Thuk. VIII. 65. Polemarchos volt résztvevén a mysterion-pörben: *ἐν δὲ δισχοτασίῃ κἂν Ἀνδροκλέης πολεμαρχοῖ* Meineke Com. II. 14. — Pythonikos feljelentése a népgyülésen: Andoc. de myst. 11. — A hitbuzgók jajveszéklése: Lobeck Aglaophamus 1024. — Pulytion: Plut. Alk. 19.

[142]) (365. l.). A flotta kiidulása *θέρους μεσοῦντος ἤδη* (Thuk. VI. 30.), még *Ἀρίμνηστου ἄρχοντος*: Isaeus VI. 14 p. 77. ed. Schömann Rh. Mus. 4. 170. l. C. J. A. I. n. 182. v. ö. 137. jegyz. — A hajóhad

nagyságáról: Böckh Staatsh. 1, 371. V. ö. Wölflin, N. Schweiz. Museum 1866. 251. l.

143) (367. l.). A siciliai hadjáratra vonatkozó források: Holm Geschichte Siciliens 2, 312. l. k. Megérkeztök alsó Itáliában: Thuk. VI. 44. Holm 2, 20. l. Hadi tervek: Thuk. VI. 47, Salaminia: c. 61. Plut. Alk. 21,

144) (371. l.). A tyrannismustól való félelem Alkibiades miatt: Thuk. VI. 15, 28. Hippias redivivus: Philochorus Fr. Hist. Gr. I. 402. — Árulkodások: Thuk. VI. 53. *οὐ δοκιμάζοντες τοὺς μηνύτας ἀλλὰ πάντα ὑπόπτως ἀποδεχόμενοι, διὰ πονηρῶν ἀνθρώπων πίστιν* (Diokleides és Teukros: Plut. Alk. 20.) *πάνυ χρηστοὺς τῶν πολιτῶν ξυλλαμβάνοντες κατέδουν, χρησιμώτερον ἡγούμενοι εἶναι βασανίσαι τὸ πρᾶγμα καὶ εὑρεῖν ἢ διὰ τοῦ μηνυτοῦ πονηρίαν τινὰ καὶ χρηστὸν δοκοῦντα εἶναι αἰτιαθέντα ἀνέλεγκτον διαφυγεῖν.* — Argos, lakedaemoniak az Isthmoson: Thuk. c. 61. — Diokleides vádja: Andoc. de myst. 37. k. D. a Prytaneionban: §. 45. – Az athéni Habeas corpus-törvény — Skamandrios psephismája — felfüggesztése: Andok. §. 43. Meier u. Schömann Att. Proz. 635. l. Gilbert Beitr. 271. l. — Eukrates, Kritias, Leogoras, Andokides elfogatása: de myst. 47. — Andokides vallomására nézve azt kell irányadónak elfogadni, hogy meg akarja önmagát menteni: de myst 48. k. v. ö. Thuk. VI. 60. — Az A. háza előtt álló Herme (Plut. Alk. 22.) nem volt az egyetlen, a mely sértetlen maradt: Kirchhoff Hermes 1, 9. — Szó szerinti szövege az *εἰσαγγελία*-nak, a melylyel Thessalos Alk. ellen fellépett; Plut. Alk. 22. — In contumaciam eljárás (*ἐρήμη δίκη*) Alk. ellen, elitéltetése, a papok átka: Thuk. c. 61. Plut. c. 22. — A vizsgálat eredménye: *τὸ σαφὲς οὐδεὶς οὔτε τότε οὔτε ὕστερον ἔχει εἰπεῖν περὶ τῶν δρασάντων τὸ ἔργον*: Thuk. c. 60.

145) (373. l.). Syrakosios törvénye: Schol. Aristoph. Madarak 1297. Aristides III. p. 444. D. l. Az utolsó scholion sokkal zavarosabb, semhogy Alkibiadesra lehetne belőle valamit következtetni. Syrakosios mint dühös demagóg Eupolis *Πόλεις* cz. darabjában. ‚*κίττα*' Mad. 1247. Különös tilalom a hermokopidák említésére vonatkozólag: Droysen Kh. Mus. 4, 59. Az oligarchák nagyon kívánták, ut ne sua flagitia palam castigarentur (Cobet Platon. Reliqu. 41). Gilbert 24. l. a három költő eltitkolt pártállását kutatja; szerinte »ellenségei voltak ama pártnak, a mely a botrányt a maga érdekében kizsákmá-

nyolta. Czélzások a napi eseményekre a Madarakban: a Hermesbotrányra 1054. Salaminia 1202. vers. Jutalom kitüzése egy rég meghalt tyrannus megöléseért 1071. (Andok. kigúnyolása árulkodása jutalmáért 27). A Monotroposban: Intetik Hermes, hogy véletlenül el ne essék, mert megsérthetné magát, és valaminő feljelentést eszközölne (Meineke 2, 601.) A *Κωμασταί* talán a legmerészebben érintette a napi kérdéseket. Mindamellett nem érte veszedelem, és talán ép ezért nyerte meg a jutalmat. A Madarak kárhoztató alaphangját már Köchly is helyesen kiemelte; über die Vögel des Aristoph. 1875.

[146]) (377. l.). Az athéniek az Olympieionnál: Thuk. VI. 65. Holm 2. 56; 383. l.

[147]) (379. l.). Hermokrates és az új hadvezérek: Thuk. VI. 72. k. A syrakusaiak sánczai: c. 75, 1. Syrakusának kettős kikötője volt. A délin volt a nagyobbik, és a partján megmaradtak a *παλαιοὶ νεώσοικοι* (VII. 25.) ámbár a kisebbiknél, a mely Ortygia és Achradina közt feküdt, épült föl a hajótár *νεώριον* (VII. 22.). Csak a déli hadi kikötő szorúlt a karózási védelemre. Holm 2, 382. l.

[148]) (382. l.). Alkudozások a kamarinabeliekkel: VI. 75, 2. Hermokrates: c. 76. k. Euphemos: c. 82—88. — Erődök az Aetna körül l. Schubring, Zeitschr. für allg. Erdkunde 17, 451. l.

[149]) (386. l.). 300 talentum pénzküldemény az ol. 91, 2; 8. prytaniséból: C. I. A. I. n. 183, (Kirchhoff pótlása nyomán) 13. 14. sor: *ἐπὶ τῆς Ἀντιοχίδος ὀγδόης πρυτανευούσης τρίτῃ [ἡμέρα τῆς πρυ]τανείας Ἑλληνοταμίαις καὶ παρέδροις Ἀριστοκρ[άτ]ει Εὐωνυμεῖ καὶ ξυνάρχουσι Η[ΗΗ]. οὗτοι δὲ ἔδοσαν [τῇ ἐν Σικελίᾳ σ]τρατιᾷ.* 15., 16. sor. *ἐπὶ τῆς Ἀντιοχίδος ὀγδόης πρυτανευούσης εἰκοσ[τῇ ἡμέρᾳ τῆς πρυ]τανείας Ἑλληνοταμίαις καὶ παρέδροις Ἀριστοκράτει Εὐωνυμεῖ καὶ ξυνάρχουσι, ἐς τὰς ναῦς τὰς ἐς Σ[κελίαν διακομιούσα]ς τά χρήματα ΤΤΤΧΧ.* l. Thuk. VI. 94. — Epipolai bevétele: Thuk. VI. 97. Holm 2, 31. l. Labdalon és Syke: l. Schubring die Bewässerung von Syrakus, Philol. XXII. 629. l., Leonról 63 2. l. — Az athéniek fölhasználják a vízvezetékeket: u. o. 629. l. Elhányják vagy más irányba vezetik: *διέφθειραν τοὺς ὀχετούς.* Thuk. VI. 100. Azért később a csatornákat úgy rendezték be, hogy mindnyájan a falakon belül kerültek. (Phil. 630. l.). — Az athéniek ostromló faláról: Holm 2, 358. k. —

A syrakusaiak első ellenfala valószinüleg délre esett a *Κύκλος*-tól: Holm 2, 389; a 2. szintén délre, de közelebb a tengerhez.

150) (387. l.). Alkibiades ellenségei kapóra vették, hogy megszökött. Igy Grote is V. 163. l. ném. ford.

151) (391. l.). Alk. Spartában: Hertzberg 220—251. l. — Gylippos küldetése: Thuk. VI. 93; 104. — *Λόγοι ξυμβατικοί* a város megadását illetőleg: c. 103.

152) (394. l.). Gylippos Siciliában: Thuk. VII. 1. Holm 2, 31. l. k. Labdalon eleste: Thuk. c. 3. A harmadik ellenfalról Holm 2, 392. k. Nikias Plemmyrionban: c. 4—6. Plut. Nik. 19.

153) (400. l.). A tél: Nikias levele: Thuk. VII. 15. — Eurymedon 120 talentummal Siciliába megy *περὶ ἡλίου τροπάς τὰς χειμερινάς*: 16. azután meg egész Akarnaniáig elejbe jő Demosthenesnek: 31. Plemmyrion elfoglalása: 21—25. — Második tengeri ütközet: 37—41. *ἐπωτίδες* (zuzó gerendák) a megrövidített hajókon: c. 36. Graser de re nav. vet. p. 28. Philologus 1871. 35. l.

154) (407. l.). Demosthenes megérkezése: Thuk. VII. 42. Epipolai megrohanása: 43. k. Holdfogyatkozás: Thuk. 50. Diod. XIII. 12. Plut. Nik. 23. *ἀπενεχθέντων ἐς Λιβύην* Thuk. VII. 50. Cox. 2, 613. ellentétben Niebuhrral Vorles. ü. alte Gesch. 2, 130. úgy magyarázza, hogy a sp. elhányattak Libyába. Tengeri ütközet; Eurymedon elesik: Thuk. 51—54. A kikötő elzárása: 56. Az utolsó tengeri csata: 61—71.

155) (409. l.). Az athéniek visszavonulásáról: Leake Transactions of the R. Soc. of. Litterature. Sec. series III, 320. l. k. Holm 2, 397. k. Holm tagadja, hogy az athéniek a keleti part irányába iparkodtak visszavonulni, és Diodor szavaira XIII. 18. *προῆσα νεπὶ Κατάνης* azt mondja, hogy Thuk. VII. 80. *ἦν δὲ ἡ ξύμπασα ὁδὸς αὕτη οὐκ ἐπὶ Κ. τῶσ στρατεύματι κτλ.* félreértésén alapulnak. Hasonlóképen Classen is. Ámde én nem tudom elképzelni, hogy másfelé is elmehettek volna az athéniek, mint Katanéba. Kerülőt kellett tenniök, mert Epipolai a syrakusaiak birtokában lévén, nem mehettek egyenest a tengerpart mentében. Tehát elmentek a régi uton Akraiba, hogy majd itt jobbra eltérnek; a régibb út nem rég még átszelte a Cava di Culatrellot; a szoros nyugoti végében Bibbio fekszik a Monte Grosso tövében (*ἀκραῖον λέπας*). Először a belföldi sikulok (Minoa,

Palikoi) segítségében reménykedtek, később meg a távolabb esőktől (Motyke, Hybla, Heraia) vártak támogatást. Kalyparis ma fiume di Cassibile.

[156]) (413. l.). Plut. Nik. 27. nyolcz napot számít, és helyesen, ámbár ellentmond Grote 4, 264. l. Az bizonyos, hogy voltak Syrakusában emberek, a kik titkos összeköttetésben voltak Nikiasszal, l. Thuk. VII. 86 ; de ebből még nem tünik ki, hogy őszinték is voltak irányába. Állitólag még mai napság is megtartják az Asinaria ünnepet. Smith. Dict. of Gr. and. Rom. Geography I. 240. Nikias és Demosthenes halálára vonatkozólag Timaios ellenmondásban van. Thuk. VII. 87. és Philistosszal (Put. Nikias 28.). Valószinű, hogy Timaios mindenkép azon volt, hogy a syrakusaiakat és Hermokratost a lehető legjobb színben tüntesse föl. — A kőbányákról : Cic. in Verr. II. 5, 27. Holm 1, 127. — Néhányan megmenekültek Katanába : Lys. 20, 24. Athéniek mint házi tanítók : Euseb. c. Marc. ed. Gaisf. p. 29.

[157]) (417. l.). A púnok hadjáratai Siciliába : Diodor XIII. 54. Holm 2, 89. l. k.

[158]) (420. l.). Athéni állapotok : Thuk. VIII. 1.

[159]) (426. l.). Dareios Nothos Diod. XII. 71. Thuk. VIII. 58 és a Kanon szerint 424. év december havától fogva. Amorges pártütése : Thuk. VIII. 5. Tissaphernes *στρατηγὸς τῶν κάτω* : VIII. 5. V. ö. Nikolai Politik d. Tissaphernes 1863. Pharnabazos és Kalligeitos : Thuk. VIII. 6. Panakton : V. 39. k. Mykalessos : VII. 29.

[160]) (429. l.). Pythodoros : Thuk. VI. 104. — Agis betörése Attikába (*ἦρος ἀρχομένου πρωΐτατα*) és Dekeleia megerősitése : Thuk. VII. 19. — Dekeleia és környéke pontos térképét. l. E. Curtius Sieben Karten zur Topographie von Athen Taf. 7. — Egészben véve a szökevény rabszolgák száma (többnyire kézművesek) felrugott több mint 20,000-re : Thuk. VIII. 27. Böckh Bergw. von Laurion 1814. 123. l. A rabszolgák a szelidebb bánásmódban részesülnek : Aristoph. Felhők 5. Állitólag rendelet is volt rá az Anon. Probl. Rhet. 59. szerint (Walz rhet. 8. p. 411). Meier de bonis damnatorum p. 50. — Csak Thuk. VII. 26. említi, hogy Demosthenes 413-ban utjában Sicilia felé körülhajózta a Peloponnesost : *σχόντες ἐς τὰ καταντικρὺ Κυθήρων τῆς Λακωνικῆς, ἔνθα τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνός ἐστι, τῆς τε γῆς ἔστιν α ἐδῄωσαν καὶ ἐτείχισαν ἰσθμῶδές τι χωρίον* (talán Onugnathost :

Peloponnesos 2, 330), *ἵνα δὴ οἵ τε Εἵλωτες τῶν Λακεδαιμονίων αὐτόσε αὐτομολῶσι καὶ ἅμα λῃσταὶ ἐξ αὐτοῦ ὥσπερ ἐκ τῆς Πύλου, ἁρπαγὴν ποιῶνται.*

[161]) (430. l.). *Εἰκοστὴ τῶν κατὰ Θάλασσαν* (Thuk. VII. 28.), a melyet alkalmazásba akartak venni a szövetségekkel szemben, ol. 94, 4; 413-ban hozatott be Böckh Staatsh. 2. 588. l. szerint. Egy eikostologos még Békák 363. versben is káromoltatik; 92, 4-ben Xen. Hell. I. 3, 9. szerint már megint adót szedtek: Böckh i. h. Köhler 152. l. Gilbert 288. l. k. azt akarja bebizonyítani, hogy a háború végeig szedetett az *εἰκοστή*.

[162]) (433. l.). Hagnonon kivül (Thuk. V. 19; 24. Plut. Per. 32. Lys. XII. 65) még egy Sophokles nevű probulost (Arist. Rhet. III. 18) is ismerünk. A legtöbben a költőnek tartják, de én nem tudom magamat rászánni. Wattenbach de Quadringentornm Athenis factione p. 22. Sostratides fiára (Thnk. III. 115) gondol. A probuloi úgy látszik tovább egy évnél megmaradtak hivatalukban.

[163]) (433. l.), Marcellinus Thukydides életrajzában §. 6. Hermes 13, 431: Az *ἄτιμοι* visszatérése. V. ö. Kirchhoff über die Poletenurkunde aus ol. 91, 3. (N. Jahrb. f. Phil. 1860. 247. l.).

[164]) (437. l.). Sparta hadi tervei: Thuk. VIII. 8. k.

[165]) (439. l.). *Μελαγκρίδης*: Thuk. VIII. 6. A korinthosiak: 9. Alkibiades Chiosban: 14.

[166]) (440. l.). Chios és Athén: Schol. Arist. Madarak 880. Eupolis Fragm. Com. 2, 509: *καλὴ πόλις — πέμπει γὰρ ἡμῖν ναῦς μακρὰς ἄνδρας θ' ὅταν δεήσῃ καὶ τἄλλα πειθαρχεῖ καλῶς ἄπληκτος ὥσπερ ἵππος.* — Herbst szerint (Rückkehr des Alkibiades Hbg. 1843. 51. l.). még akkor a legjobb 100 gálya (Thuk. II. 24.) rendelkezésökre állt. De hát mért beszél Thuk. csak a pénzről? — Fizetés *ἐκ τῶν χιλίων ταλάντων τῶν?*] *εἰς τὰς τριήρεις ὧν παρελάβομεν παρὰ τῶν προτέρων ταμιῶν.* Böckh Staatsh. II. 74. C. J. A. I. n. 184. A. v. 5.

[167]) (443. l.). Erőd Teosnál: Thuk. VIII. 16. Alk. Miletosban c. 17. Plut. Alk. 24. Első szerződés a segélypénzre; Thuk. VIII. 18. V. ö. Nikolai Politik d. Tissaphernes, Bernburg, 1863.

[168]) (436. l.). A samosi forradalom: VIII. 21. V. ö. G. Curtins Urkunden z. Geschichte von Samos. Wesel 1873. 1. l. — A samosiak

megdicsértetése: C. I. A. I. 56. Phrynichos: c. 25. Hermokrates: c. 26; 28.

169) (447. l.). A zsold összegéről: Böckh. 1. 383. Herbst 8. l.

170) (449. l.). Alk. és Timaia a komédiában: Athen. 547 D. Bähr zu Plut. Alk. p. 200. Alk. szökése: Thuk. VIII. 45. Hertzberg Alk. 249. l. k. C. F. Ranke zu Meinekes Aristoph. p. XLIV.

171) (451. l.). Alkibiades és Tissaphernes: Thuk. VIII. 45. Plut. Alk. 24.

172) (455. l.). A Lysistrate szinre hozatala: Jaep. quo anno et quibus díebus Lys. atque Thesmophoriazusae doctae sint 1859.

173) (458. l.). Phrynichos letétetése: Thuk. VIII. 54.

174) (461. l.). Alkudozások Magnesiában: c. 56. Lichas az Arkesilaos fia: Thuk. VIII. 39, 52.

175) (465. l.). Az oligarchák programmját meg lehet ismerni a pseudo Xenophon iratából az athéniek államáról, a melyet Kirchhoff Abh a Berl. Ak. 1874. 1 l. k. szerint egy ismeretlen athéni oligarcha irt az archidamosi háború vége felé Pybos megszállása után és Brasidas chalkidikei sikerei előtt. — Imbolygók a demokrata és oligarcha párt között, kölcsönös bizalmatlanság: Thuk. VIII. 66, a mire Gilbert 257. l. igen helyesen Peisandrost említi.

176) (468. l.) Gyülések a Kolonos dombon: Thuk. VIII. 67. Czélzások a Thesmophoriazusaiban: 31, 361, 808, 1143. Harminczan voltak a *συγγραφεῖς* Philochoros szerint Harpokrationnál s. v. *συγγρ.* és Thuk. c. 67. C. Fr. Hermann javitása (*Δ* helyett *Α*). A forradalomról általán Wattenbach de Quadringentorum Athenis factione 1842.

177) (478. l.). Követség Agishoz: c. 70. k. A samosi oligarchák: c. 63. 73. Hyperbolos a ki valószinüleg a demokraták érdekében működött közre, a küzdelem folyamán az oligarcha párti strategos Charminos bujtogatására megöletik. A flotta: c. 72—77. Chaireas: c. 74. Thrasybulos és Alkibiades: c. 81. Az athéni polgárság Samosban: c. 86.

178) (480. l). A szakadás a négy százas tanácsban: c. 87. Protagoras vádlója Pythodoros *εἷς τῶν τριακοσίων* Diog. Laert. IX. 55. Brandis Gesch. der Phil. I. 525. Meier Opusc. I. 232. a pört a

Hermesbotrány idejébe helyezi. Megegyezik vele Sauppe zu Plat. Protagoras p. VI. Az iberiai ijasokról: Bergh Commt. de Rel. Com. att. p. 343. sg.

179) (483. l.). *Ἠετιωνεία*: Thuk. VIII. 90. G. Hirschfeld Peiraieus (Ber. d. Sächs. Ges. d. W. 1878.), Phrynichos meggyilkoltatása: c. 92. *Ἐν τῇ ἀγορᾷ πληθούσῃ* hogy mikor, nincs megmondva (a mint kitünik a präp. és artikulusból); tehát nincs közte és Lykurgus c. Leocr. §. 112. (*νύκτωρ*) ellenmondás, a mint azt Bergk Zeitschr. f. Alterhumsw. 1847. 1110. l. Kirchhoff Philol. 1858. 18. l. Rauchenstein Einl. zu Lysias XIII. 56. l. 5. kiadás és mások vélik. A déli szünet után a piacz újra meg szokott telni, és nyári időben különösen késő éjjelig is tömve volt. V. ö. Szerző: Attische Studien 2, 44. l.

180) (484. l.). Euboea elfoglalása: Thuk. VIII. 91—95.

181) (486. l.). Ellenforradalom: c. 96. Az athéniek *οὐχ ἥκιστα τὸν πρῶτον χρόνον ἐπὶ γ'ἐμοῦ φαίνονται εὖ πολιτεύσαντες*: 97. Alkibiades Kritias inditványára és Theramenes közreműködésével visszahivatik: Plut. Alk. 33. (*γνώμη ἥ σε κατήγαγ', ἐγὼ ταύτην ἐν ἅπασιν εἶπον.*). Corn. Nep: Alcib. 7. Diod. XIII. 38. A nomothetesekről Schömann Opusc. 1, 250. Bergh zu Schillers Andokides 145. l.

182) (488. l. Aristoteles Theramenes felől l. Plut. Nikias 2.

183) (491. l.). Oinoë elvesztése: Thuk. VIII. 98. — Antiphon jellemzése: Thuk. 68. 1—3. Beszédje *περὶ μεταστάσεως* Thuk. VIII. 68. szerint az államcsiny legjobb védelmezése volt. Töredékei (Harpokr. *Στασιώτης*, *Ἐμποδών*) mintha azt bizonyítanák, hogy igazságtalanság különválasztani a bünrészeseket; legalább erre utal a *τύραννοι* és *δορυφόροι* megkülönböztetés. — Onomakles, a vádlottak harmadika, előbbre már eltávozott.

184) (493. l.). Phrynichos: Lykurg. c. Leokrat. 113. A gyilkosok javára hozott határozat Glaukippos évéből 92, 3. a C. I. A. I. n. 59. töredéken fenmaradt. Bergk fedezte fel (Zeitschr. f. A. W. 1847. 1099. l.) és Kirchhoff egészítette ki (Phil. XIII. 16. l. és Monatsb. der Berl. Akad. 1861. 603. l.).

185) (494. l.). Alkibiades Kaira partján: Thuk. VIII. 108. Plut. Alk. 27. Minthogy a szövetségesek adója Ázsiából és az Archipelagusból csak hiányosan folyhatott be az athéni kincstárba, az athéniek kénytelenek voltak magok behajtani. Igy aztán Samosban egy hadi

pénztár létesült, a melyre az athéni kincstárnokok utalványokat is állithattak ki. *τὰ ἐκ Σάμου* C. I. A. I. n. 188. V. ö. Böckh, Staatsh. 2, 23. Kirchhoff Abh. d. Akad. 1876. 52, l. k.

186) (497. l.). Mindaros útja a Hellespontosba: Thuk. VIII. 99. k. — A két ütközet a Chersonnesus hegyfokától, a mely nem messze Madytostól esik, a kynomessai ütközetek névvel neveztetik (Thuk. VIII. 104); a második *ἀρχομένου τοῦ χειμῶνος* Xen. Hell. I, 1, 4—7. Campe (Jahrb. f. Phil. 1872. 705. l. k.) Thuk. és Xenophon tudósitását azon egy csatára akarta vonatkoztatni, de nem eléggé okadatolva, és Diod. XIII. 40. és 45. szintén különválasztja a két ütközetet.

187) (503. l.). Győzelem Kyzikosnál *λήγοντος τοῦ χειμῶνος*: Diod XIII. 49. Xen Hellen. I, 11. k. Campe i. h. 714. l. k. Hálaünnep Athénben: Diod. XIII. 52. Philochoros, Fragm. Hist. Gr. I. p. 403.

188) (503. l.). A tizedvám-ház Chrysopolisnál: Hell. I. 1, 22. Diod. XIII. 64. Böckh, Staatsh. 1, 441. Ephesos: Xen. I, 2.

189) (508. l.). Chalkedon: Xen. I. 3. A hasonnevű folyócska: Arr. Eust. Dion. Per. 803. Selymbria: Xen. I. 3, 10. Plut. Alk. 30. (Ephoros nyomán). Diod. XIII. 66. (Theopomp. nyomán). Szerződés: Kumanides *Ἀθήναιον* V. 513. Kirchhoff C. J. A. IV. 61 a. A Selymbriával kötött megegyezést megerősíti benne a polgárság, és egyuttal szabadon bocsáttatnak a túszok, a melyeket Alkibiades kért a város átadásakor, és a köztök levő Apollodoros újólag kineveztetik Athén proxenosának. Ez, hogy *ἐξαλεῖψαι τὰ ὀνόματα τῶν ὁμήρων τῶν Σηλυμβριανῶν καὶ τῶν ἐγγυητῶν εἶναι κύριον τὸν γραμματέα τῆς βουλῆς* a Metroonban elhelyezett példányra vonatkozik, és nem a kőre vésett okmányra.

189 a) 510. l.). Byzantion: Xen. I. 3; 13. k. (*αἱ πύλαι αἱ ἐπὶ τὸ Θρᾴκιον καλούμεναι*: §. 20.). Diod. XIII. 66. k. Plut. Alk. 31. — Pylos, Ol. 92, 3. a 3. pryt. még attikai birtok, Hermon (3—. l.). kapitánysága alatt (C. I. A. I. n. 188.), de a rákövetkező télen 310/9. már úgy látszik, a szabad elvonulás feltétele alatt átadták a messeniak: Diod. c. 64. (*πεντεκαίδεκα ἔτη τῶν Ἀθην. αὐτὴν κατεσχηκότων, ἀφ' οτου Δημοσθένης αὐτὴν ἐτείχισε.*) Nisaia körülbelül ugyanezen időtájt ment veszendőbe. c. 65. — Alkibiades hazatérte (Thargelion 25): Xen. I. 4, 8—20. Diod. XIII. 68. k. Plut. Alk. 32. k. V. ö. Herbst Rückkehr des Alkibiades, Hamburg 1843. — Diokles archonsága alatt került

először szinre Plutos, a mely különben K. Fr. Hermann Ges. Abhandl. 39. l. szerint a második átdolgozásban sem szenvedett valami lényeges változást.

190) (512. l.). Alkibiades Athénban: Xen. I. 4, 13. k. Plut. Alk. 33, Iakchosprocessio: Plut. c. 34.

190 a) (516. l.) Kyros Kis Ázsiában (*ἄρξων πάντων τῶν ἐπὶ θαλάττῃ καὶ συμπολεμήσων Λακεδαιμονίοις*): Xen. Hell. I. 4, 1.

191) (518. l.). Parysatis és Kyros: Xen. Anab. I, 1. Kyros *κάρανος τῶν εἰς Καστωλὸν ἀθροιζομένων* (Hell. I. 4, 3), *σατραπης Λιδίας τεκαὶ φρυγίας τῆς μεγάλης καὶ Καππαδοκίας* (Anab. I. 9, 7.). Kyrosnak *φιλία πρὸς τε τὴν Λακεδαιμονίων πόλιν καὶ πρὸς Λύσανδρον ἰδία*. Hell. II. 1, 14.

192) (520. l.). Lakedaemoni békekövetség Euktemon archonsága idején: Androtion nyomán (Usener Jahrb. f. Phil. 1871. 311. l. k.) Gilbert 361. l.

192 a) (522. l.). Lysandros tengernagy: Xen. Hell. I. 5, 1—10. Diod. XIII. 70. Plut. Lys. 3. k. A Dodwell-féle időbeosztás ellenére mi is, valamint Böckh Staatsh. 2. 21, Peter (Vorr. zu den Zeittafeln der Gr. Gesch. 1858. VI. l.) és mások, a Haack chronologiáját (Diss. chronol. de postr. 6. pelop. Annis Stendal 1822. Xenoph. Hellenica ed. L. Dindorf 1853. p. XXXVIII.) tartjuk a helyesebbnek.

193) (522. l.). *Εὐεργεσία καὶ πολιτεία Συρακοσίοις ἐν Ἀντάνδρῳ*: Xen. Hell. I. 1, 16.

194) (524. l.). Lysandros és a hetairiák: Plut. Lys. 5, 13. 26. Diod. XIII. 70. Vischer Alkibiades és Lysandros 63. l. Lys.és Kyros: Hell. I. 5, 6. Plut. c. 5. Lys. uj forradalmi tervei: Aristoteles Pol. p. 194, 30. 207, 25.

195) (528. l.). *Πλυντήρια*: Mommsen Heortologie 427. l. Kudarcz Notionnál: Hell. I. 5, 11. Diod. XIII. 71. Plut. Alk. 35. Alkibiades letétetése: Xen. I. 5, 16. *οἱ Ἀθηναῖοι — χαλεπῶς εἶχον τῷ Ἀλκιβιάδῃ, οἰόμενοι δὶ ἀμέλειαν τε καὶ ἀκράτειαν ἀπαλωλέναι τὰς ναῦς, καὶ στρατηγοὺς εἵλοντο ἄλλους δέκα. — Ἀλκ. μὲν οὖν πονήρως καὶ ἐν τῇ στρατιᾷ φερόμενος, — ἀπέπλευσεν εἰς Χερσόνησον εἰς τὰ ἑαυτοῦ τείχη. μετὸ δὲ ταῦτα Κόνων ἐκ τῆς Ἄνδρου — εἰς Σάμον ἀπέπλευσεν.* Diod. XIII. 74. Plut. Alk. 36. Lysand. 5. Nep. Alcib. 7. Justin. V. 5, 3.

196) (531. l.). C. I. A. I. n. 64. Kallikratidas: Hell. I. 6, 1. Konon

hajóhadával elzárva: 6, 16—18. Diod. XIII. 77. Kailikratidas úgy fenyegette, *ὅτι παύσει αὐτὸν μοιχῶντα τὴν θάλατταν.*

197) (532. l.). A kincstár végső kiüritése: Kirchhoff Urkunden der Schatzmeister (Abh. der Akad. der. Wiss. 1864.) 55. l. Templomi ékszerekből vert pénzek Antigenes archonsága évéből: Böckh Staatsh. 1, 333. *τὸ καινὸν χρυσίον:* Aristoph. Békák 720. Ehez Philochoros a scholionban. — Azok a rabszolgák, a kik az arginusai csatában kitüntek, szabadságot nyertek, és egyuttal, ha nem is mindannyian, de legalább nagyobb részök földbirtokot kapott Skione határában, a melyből 89, 3-ban csak egy kis részt lehetett fölosztani a csekély számú plataeaiak között. Igy magyarázza Kirchhoff Kleruchien 9. l. Aristoph. Békák 694 *Πλαταῖας εὐθὺς εἶναι καὶτὶ δούλων δεσπότας*, és Hellanikos Atthis a scholionban i. h. *συμμαχήσαντας δούλους ἐλευθερωθῆναι καὶ ἐγγραφέντας ὡς Πλαταιεῖς συμπολιτεύσασθαι αὐτοῦς.*

198) (535. l.). Új fegyverkezés: Diod. XIII. 97. Hell. I. 6, 19. Csata: 27—38.

199) (544. l.). Herbst die Schlacht bei den Arginusen 17. Grotéval szemben, a ki a polgárság eljárását helyesnek véli, és a hadvezérek bünösségét iparkodik bebizonyitani, a valódi tényállást fejtette ki, a mint az Xenophonból kitünik. Xenophonnal szemben Diod. XIII. 101. nem lehet szavahihető, és helytelen Theramenest azzal menteni, hogy a maga védelmére kénytelenségből járt el oly galádul. Lysias c. Eratosth. 36. sem helyesli az itéletet. Kallixenos, a ki negyed magával fogságba került, az oligarcha forradalom idején megszökött, a harmincz bukása után visszatér, és mindenkitől gyülöltetve, meghal éhhalállal: Xen. Hell. I. 7, 35. G. Löschcke (Jahrb. f. klass. Phil. 1876. 757. l.) tárgyalásunkat a szavazás eljárásáról kétségbe vonja, és tagadja, hogy bárminő rendkivüli intézkedés történt volna; szintúgy Fränkel Geschwornengericht 18. l. és Gilbert 379. l. De hát ki állította, hogy lehetetlen volt a titkos szavazás, mert két szavazó urna volt felállítva? Ha azonban nyilvános helyen csak egy kövecscsel lehet szavazni (*ψηφίσασθαι εἰς τὴν προτέραν* vagy *εἰς τὴν ὑστέραν*, Xen. I. 7, 9), lehetetlen, hogy minden kényszeritéstől ment legyen a szavazás. Különben maga a bő tudósitás is arra vall, hogy egészen rendkivüli volt az eljárás. — Az atheniek megbánása: Xen. I. 7, 35. Suidas s. *ἐναύειν.* Diod. XIII. 103.

Plat. Apol. 32. a. *παρανόμως, ὡς ἐν τῷ ὑστέρῳ χρόνῳ πᾶσιν ὑμῖν ἐδόκει.*

[200]) (546. l.) A peloponnesusiak Chiosban: Hell. VI. 1.

[201]) (547. l.). Lysandros mint *ἐπιστολεύς* vagy *ἐπισιολιοφόρος* Ázsiában a 406/5. tél vége felé: Scheibe Oligarchische Umwälzungen 13. l. Weissenborn: Hell. 200. l. Beloch Rh. Museum 34, 123. Arakos névleges hivatala: Vischer Alk. u. Lys. 42. l. Kl. Sehr. 1. 137. l. — A tengernagy rendkívüli hatalma abban állt, hogy nem voltak társai, és a maga felelősségére intézkedhetett, függetlenebbül, mint akármely más tisztviselő. Azért a nauarchia tisztsége (*σχεδὸν ἑτέρα βασιλεία* Arist. Pol. 49, 31.), a mely csak a peloponnesusi háború idején kezdett jelentőssé válni, mindig bizalmatlansággal találkozott, és ámbár erre lehetett legnehezebben alkalmas embereket találni, mégis törvényesen elrendeltetett, hogy kétszer e tisztséget senki sem viselheti (*οὐ νόμος τὸν αὐτὸν δις ναυαρχεῖν* Xen. II. 1, 7. Ephoros, Diod. XIII. 10. V. ö. Beloch Rhein. Mus. 34 (1879): Die Nauarchie in Sparta, a hol a tengernagyok évenkinti váltakozása be van bizonyítva, a tisztviselők pontos lajstroma adatik, általában a kérdés kimerítőleg meg van világítva.

[202]) (548. l.). *Διονυσίων ὄντων* Diod. XIII. 104. azaz Anthesterion (febr.—márcz.) havában: Clinton Fast. Hell. II. 285 .Ugyanez a tavaszi ünnep divatos volt még Ephesos, Teos, Smyrna, Phokaia és Massiliában (Zeitschr. für die Alterhumswissenschaft 1830. 496. l.)

[203]) (551. l.). Tábor Aigospotamoinál: Hell. II. 1, 20. Adeimantos: I. 5, 21; kigunyoltatik Békák 1513; v. ö. schol. — Menandros Sievers Com. p. 34 szerint az, a kit Thuk. VII. 16 és Xen. Hellen. I. 2, 16 említ. Philokles: Diod. XIII. 106. Alk. a táborban: Hell. II. 1, 25. Plut. Lys. 10. Alk. 36. Naupontos Nepos c. 8.

[204]) (552. l.) Az Aigospotamoinál vivott ütközet datuma csak Athén bevétele nyomán számítható ki. A várost azonban négy egész öt hónapig ostromolták, közben még egyéb események is történtek, úgy hogy körülbelül 7 hónap időközt kell felvennünk. Az ütközet tehát augustusban történhetett, alig később (Peter Zeittafeln 150. jegyz.). Ez már azért is nagyon valószinü, mert ez időtájt közvetetlen az aratás után, és különösen Metageitnion havában Demosth. adv. Polykl. §. 4.) tetemes gabonát szoktak szállítani a

Pontusból, mielőtt beállt volna a viharos időjárás az Arkturos hajnali felkelte előtt (szept. közepe táján). V. ö. Weissenborn N. Jen. Literaturzeit. 1848. 660. l. Lysandros tehát bizonyosan azon törekedett, hogy ez időtájt elzárja a Hellespontost. Konon 8 hajóján (Xen. Hell. II. 1, 29) és a Paraloson kivül megmenekült még a phaleroni Nausimachos és a Lys. XXI. besz. elmondójának a hajója; egyik sem tartozott Konon rajához (§. 9. *οὐδενός μοι συμπλέοντος στρατηγοῦ*), végül még egy ismeretlen tierarches gályája; összesen 12.

[205]) (553. l.). Adeimantos árulása: Xen. Hell. 1. 32. *ᾐτιάθη ὑπό τινων προδοῦναι τὰς ναῦς.* Lysias c. Alc. XIV. 38. *(Ἀλκιβιάδης) ἐτόλμησε τὰς ναῦς μετὰ Ἀδειμάντου προδοῦναι.* Demosth. XIX. 401. *Κόνων (κατηγόρει) Ἀδειμάντου συστρατηγήσας.* Paus. IV. 17, 2. X. 9. 11; hozzávetőleg talán Thuk. II. 65 is (V. ö. E. Müller de Xen. Hist. Gr. 24 not.). Elitéltetése és vagyona elkobzására a polétai által vonatkoztatta Böckh Mondcyklen 36. l. a feliratot Rangabé I. n. 348, C. I. A. I. 274. 275. 276, a mely azonban Kirchhoff N. Jahr. f. Phil. 1860. 238. l. szerint ol. 91, 1-ből való. Az árulásról szóló hagyomány mindamellett nincs megdöntve. — Philokles: Theophr. l. Plut. Lys 13. Hell. II. 1, 32.

[206]) (555. l.). V. ö. Lysias c. Nikom. Szerencséjéről §. 27. *καίτοι ἀντὶ μὲν δούλου πολίτης γεγένηται, ἀντὶ δὲ πτωχοῦ πλούσιος, ἀντὶ δὲ ὑπογραμματέως νομοθέτης.*

[207]) (556. l.). Az attikai szinészet sülyedéséről: Aristoph. Békák: 192. k. — Pieria dicsőítése: Eurp. Bacch. 565. *Μακάρων εὐωχία:* Békák 85. V. ö. Leutsch, Philologus 2, 32. l. — Archelaos vendégei között voltak Choerilus az epikus, és Melanippides a dithyrambusköltő. Praxiphanes szavai szerint, a melyeket Marcellinus § 29. idéz, és a mint Wilamowitz magyarázta (Hermes XII. 396. l. k.), még Nikeratos is, továbbá a komédiairó Platon és Thukydides. Biztos történeti adataink nincsenek.

[208]) (560. l.). Athéni állapotok az ütközet után: Justin. V. 7. Hell. II. 2, 3. A kényszerű hazamenetelről: Plut. Lys. 13. Hell. II. 2, 2. Az aiginabeliek, melosiak stb. visszatelepítése: 2, 9. Lysandros Samos előtt: Plut. Lys. 14. Hell. II. 3, 6.

[209]) (563. l.). Nem valószinű, hogy az oligarchák Athénban még

az Aigospotamoinál vivott ütközet után soká tartózkodtak volna nyiltan fellépni; minthogy pedig Lysias XII. §. 43. (az egyetlen idevágó forrás) szerint az ephorosok működésével kezdődött meg az alkotmányellenes forradalom, (ὅθεν ἤρξαν τῆς στάσεως), tehát még mindig azon a véleményen vagyok, hogy az a kormányzó klubb-bizottság még a város megadása előtt megalakult (egyetértőleg Rauchenstein Philol. XV. 703. l. és Trolberger, Lysias 1, 15. l. ellene G. Lange, Neue Jahrb. 1863. 217. l.). De meg kell vallanom, hogy határozott véleményadásra nincsenek elégséges adataim. Kritiasról l. jegyz. 181. — Alkotmányellenes volt ugyan, de minthogy tényleg fennállt, el voltak hatóságnak ismerve οἱ καθεστηκότες ἔφοροι §. 76. — Patrokleides felől: Scheibe Olig. Umw. 36. l. Zeitschr. f. Alterthumsw. 1842. 201. l.; Böckh Staatsh. 1, 269. — Areopag: Lysias XII. §. 69. Meier Rhein. Mus. 1, 277. Plut. Kim. c. 10. Philippi 185. l. ebből csak annyit akar következtetni, hogy az Areopag meg volt a dologgal bizva, de nem hogy nagy volt a befolyása.

[210]) (568. l.). Lysandros Sestosban való eljárását a spartaiak nem helyeslik: Plut. Lys. 14. Első békekövetség Spartába: Hell. II. 2, 15. Theramenes Lysandrosnál: II. 16; Spartában: 2. 17; Lysias XII. 68 nem választja külön meg a két követséget, és nem említi 9 követtársát. Lármás pör Kleophon ellen: Lys. XIII. 12. XXX. 10.

[211]) (569. l.). Korinthosiak és thébaiak: Hell. II. 2, 19. Delphi: Aelianus V. H. II. 4, 6. A peloponnesusi szövetségesek tanácskozása Athén sorsa fölött Spartában tartatott meg. V. ö. Wesseling zu Diod. XIII. 63. Scheibe 43. l. Lehetséges, hogy a város leromboltatását czélzó indítványok később Lysandros táborában megujíttattak. Weissenborn Hellen 206. l. A béke föltételei: Hell. 2, 20. Plut. Lys. 14. Diod. XIV. 3. Theramenes magaviselete az ellenzékkel szemben: Plut. i. h.

[212]) (571. l.). Népgyülések: Az első Theramenes megérkezte után való napon (τῇ ὑστεραίᾳ Hellen. II. 2, 21.). Ebben tétetett meg a jelentés, és elfogadtattak a békefeltételek. A második Munychiában (Lys. XIII. 32), midőn már megszünt az ostrom (c. 25.); Agoratos feljelentése. A 3. ἡ περὶ τῆς πολιτείας (Lys. XII. 71.), a melyen maga Lysandros is megjelent. Ez utóbbi gyülésről, a melyen Athén sorsa eldőlt l. Scheibe (Olig. Unw.), Rauchenstein N. (Schweizerisches Museum 1866), Frohberger zu Lysias XII. 34. Stedefeldt (Philol. 29

222. k.). — Minthogy Xenophon ezen eseményeket csak általánosságban tárgyalja, az ellenmondás közte és Lysias XII. 34 között inkább csak látszólagos. Az pedig, hogy Lisias szándékosan elferdítette volna az egy év előtt történt és városszerte ismeretes eseményeket, föl nem tehető. Ám ha az események ezen rendje ellen azt hozzák fel, hogy Lysandros aligha halasztotta volna el ily hosszú időre rendeletei kivitelét (Stedefeldt 236. l. k.), figyelmeztetnünk kell arra a körülményre, hogy nem lehet tudnunk, tekintve alattomos jellemét, minő titkos tervei lehettek egy ideig Lysandrosnak Athén flottájával és falaival. V. ö. Chr. Renner Comment. Lysiac. Gott. 1869. p. 11. Thuk. V. 26. (*τὰ μακρὰ τείχη καὶ τὸν Πειραιᾶ κατέλαβον*) arra a következtetésre utal, hogy a kapitulacció óta a Piraeusban is volt a spartaiaknak őrsége. Agis is még ott volt Dekeleiában, és Lysandrosszal egyetemben ő is a város elé vonult. (Lys. XII. 71.), mikor a harminczas tanácsot beültették hivatalába, és ott maradt, miglen az új alkotmányt teljesen életbe nem léptették. Hell. II. 3, 3. Lysandros még 405/4-ben is megmaradt a flotta élén mint *ἐπιστολεύς* Beloch 1. h. 123. l.

[213]) (574. l.). Kritias *φυγὼν ὑπὸ τοῦ δήμου*: Xen. II. 3, 15; Thessaliában: II. 3, 37. Memorab. I. 2, 24. Amyniasban: Arist. Bogarak, 1263. Felhők 691. Az ő *παραπρεσβεία*-ja körülb. ol. 89. gáncsoltatik Eupolis által: Fragm. Com. II. 513. K. Fr. Hermann Gr. Staatsalt.: §. 178, 14. Kritias nem volt tagja a négyszázas tanácsnak: Wattenbach de Quadr. Athenis factione p. 46.

[214]) (576. l.). Charmides: Xen. Hell. II. 4, 19. Hogy az ephorosok nem mindig ugyanazok voltak, az kitünik Lysias XII, 43-ból is, mert a tanuk kihallgatása Eratosthenes részvétele fölött csak úgy érthető meg, ha csak ideiglenesen volt a bizottság tagja. Kritias is nagyon valószinűen csak hazatérte után választatott be a bizottságba, l. Rauchenstein (Phil. 14, 708. l.).

[215]) (577. l.). Athén bukásának a története két főeseményhez füződik. Az egyik: a város kapitulációja, a másik: a harminczas tanács kinevezése. A kapitulációról, a melyről az oklevél megvan Plut. Lys. 14. Plutarchos szerint Munychion 16-án történt, és Thukydides is idáig számítja a háborút. (V. 26. *μέχρι οὗ τήν τε ἀρχὴν κατέπαυσαν τῶν Ἀθηναίων Λακεδαιμόνιοι καὶ οἵ ξύμμαχοι καὶ τὰ μακρὰ τείχη καὶ τὰ Πειραϊκὰ κατέλαβον. ἔτη δὲ ἓς τοῦτο τὰ ξύμπαντα ἐγένετο τῷ πολέμῳ ἑπτὰ καὶ εἴκοσι. — πολέμῳ εὑρήσει τις τοσαῦτα*

ἔτη καὶ ἡμέρας οὐ πολλὰς παρενεγκούσας). — Megkezdődött a háború 431. Anthesterion utolsó napján, apr. 4-én (53. l. és jegyz. 21.), és bevégződött 404. Munychion 26-án, apr. 25/6. Tehát, ha összefoglaltatik mind a három szakasza, az »első« vagy »tiz éves« háború, a látszólagos fegyverszünet, és a »második« vagy »dekeleiai háború,« akkor, a mint Thuk. mondja, összesen 27 évig, és »nem sok,« azaz 21 napig tartott. Böckh Mondcyklen 81. l. A falak lerombolására volt egy kitüzött határidő. Ezt azonban nem tartották meg. (Plut. Lys. 15. ἑστάναι γὰρ τὰ τείχη τῶν ἡμερῶν, ἐν αἷς ἔδει καθῃρῆθῆναι, παρῳχημένων. Diod. XIV. 3. ὕστερον τῶν συγκειμένων ἡμερῶν καθῃρηκέναι τὰ τείχη). Erre bekövetkezett a második katastropha. A spartaiak lerombolják a falakat, a hajókat elégetik, és a »megszabadított« szövetségesek diadalujjongása közepette megsemmisítik az alkotmányt, és megválasztatják a harminczas tanácsot. Ez néhány hónapra a kapitulácziò után történt. A nyár végén, mire leverte a samosiakat, visszatért Lysandros Spartába. (Hell. II. 3, 8.).

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA 2745 /19 57 N. SZ.